T.C.
FIRAT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE CENNET VE CEHENNEM

DOKTORA TEZİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Sevim BİRİCİ

Hazırlayan
Sıtkı NAZİK

ELAZIĞ-2015

T.C.

FIRAT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE CENNET VE CEHENNEM

DOKTORA TEZİ

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Sevim BİRİCİ

Hazırlayan

Sıtkı NAZİK

Jürimiz, 12.06.2015 tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonunda bu ~~yüksek lisans~~ / doktora tezini oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile başarılı saymıştır.

Jüri Üyeleri:

1. **Prof. Dr. Hasan KAVRUK**
2. **Prof. Dr. Süleyman ÇALDAK**
3. **Prof. Dr. Ali YILDIRIM**
4. **Prof. Dr. Şener DEMİREL**
5. **Yrd. Doç. Dr. Sevim BİRİCİ**

F. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ..... tarih ve .....sayılı kararıyla bu tezin kabulü onaylanmıştır.

Prof. Dr. Zahir KIZMAZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

Doktora Tezi

KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE CENNET VE CEHENNEM

Sıtkı NAZİK

Fırat Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı

2015, Sayfa: XII + 528

Ölüm sonrası hayat açısından önemli bir yer tutan cennet ve cehennem, başta İslam dini olmak üzere, hemen hemen bütün din ve inanışların ilgi odağı olmuştur.

İnanç sahasındaki bir konudan esinlenerek yapılan bu çalışmada, İslam dini ve tasavvufa ait cennet-cehennem anlayışının klasik Türk şiirindeki yansımaları üzerinde durulmuştur. Çeşitli din ve mitolojiler ile İslam ve tasavvufun cennet-cehenneme dair yaklaşımı ele alındıktan sonra, bunlarla ilgili unsurların gerek teşbih ve mukayese gerekse sembol, istiare ve mitoloji bağlamında klasik Türk şiirindeki kullanımı değerlendirilmiştir. Bu sayede İslam dini ve tasavvufun klasik Türk şiirine olan etkisinin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Bilhassa Osmanlı dönemi ve coğrafyasını içine alacak şekilde kapsamlı bir çerçeveye oturtulan çalışma, birtakım kurallara bağlı kalınarak kırk iki divan ile sınırlandırılmıştır. Söz konusu divanlarda cennet ve cehenneme ilişkin kavramlar taranmış, bunların geçtiği beyit veya bendlerin dikkat çekici olanları incelemeye tabi tutulmuştur.

Çalışmada istifade edilen şiirlerin yeni yazıya birebir aktarımından ziyade, ne anlam ifade ettikleri belirtilmiş ve cennet-cehennem ekseninde şerhleri yapılmıştır. Bu vesileyle insan için önem arz eden ahiret hayatının iki ikametgâhından cennet ve cehennemin klasik Türk şiirinde nasıl işlendiği ortaya konularak, bu şiiri daha yakından tanıma fırsatı elde edilmiştir. Üstelik İslam dininin inançla alakalı bir konusunun, tasavvuf da dâhil edilerek, klasik Türk şiirinde hangi açılardan ele alındığını görme imkânına ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Şiiri, Cennet, Cehennem, Divan, İslam, Tasavvuf.

ABSTRACT

Doctorate Thesis

PARADISE AND HELL IN CLASSICAL TURKISH POETRY

Sıtkı NAZİK

Fırat University

Institute of Social Science

Department of Turkish Language and Literature

Old Turkish Literature Branch

2015, Page: XII + 528

Paradise and hell, which are significant in terms of the life after death, have always become a focus of attention in almost all religions and beliefs including Islam, in particular.

This study, which was inspired by a topic in the field of belief, addresses the reflections of the Islamic and Sufi understanding of paradise and hell in classical Turkish poetry. After a discussion of the approach to paradise and hell in various religions and mythologies, on the one hand, and Islam and Sufism, on the other hand, the use of various elements of these concepts in the classical Turkish poetry in the way of similes, comparisons, symbols, metaphors and mythology was assessed. It was aimed, in this way, to determine the influence of Islam and Sufism on the classical Turkish poetry. Broadly framed so as to include the Ottoman period and geography, the study was limited with forty-two divans by following some certain rules. Concepts relating to paradise and hell were searched in these collections, and the striking couplets or strophes containing them were analyzed.

Rather than directly translating the poems used in the study into the new script, their meanings were stated, and annotations regarding paradise and hell were made. Thus, the way classical Turkish poems treat paradise and hell as two dwellings of the afterworld, which is of importance for humans, was revealed and an opportunity was provided for getting more familiar with such poems. The study also enabled us to learn from which perspectives a creedal topic of the Islam is dealt with in classical Turkish poems including Sufi approaches.

Key Words: Classical Turkish Poetry, Paradise, Hell, Divan, Islam, Sufism.

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **II**
ABSTRACT ..... **III**
İÇİNDEKİLER ..... **IV**
TABLOLAR VE GRAFİKLER ..... **IX**
ÖN SÖZ ..... **X**
KISALTMALAR ..... **XII**
GİRİŞ
1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ 1
1.1. Çalışmanın Konusu 1
1.2. Çalışmanın Amacı 1
1.3. Çalışmanın Kapsamı. 2
1.4. Çalışmanın Önemi 2
1.5. Çalışmada Takip Edilecek Yöntem 2
2. KLASİK TÜRK ŞİİRİ VE DİVANI İNCELENECEK OLAN ŞAİRLER 6
2.1. Genel Hatlarıyla Klasik Türk Şiiri 6
2.2. Divanları İncelenen Şairler 10
3. GENEL OLARAK CENNET VE CEHENNEM 11
3.1. Cennet ile Cehennemin Sözlük Anlamları ve Etimolojik Kökenleri 12
3.2. Cennet ve Cehennemle İlişkisi Bakımından Sembol, İstiare ve Mitoloji 14
3.3. Cennet ve Cehennemin Çeşitli İnanç Sistemlerindeki Yeri 17
3.3.1. İlahî Dinlerde Cennet ve Cehennem İnancı 18
3.3.2. Diğer Din ve Mitolojilerde Cennet-Cehennem Anlayışı 26
BİRİNCİ BÖLÜM
1. İSLAM DİNİ VE TASAVVUF AÇISINDAN CENNET VE CEHENNEM 39
1.1. İslam Dininde Cennet ve Cehennem 39
1.1.1. Cennet ve Cehennemin Terim Olarak Anlamı 39
1.1.2. Cennet ve Cehennemin Mevcudiyeti ve Bulunduğu Yer 41
1.1.3. Cennet ve Cehennemin Gerekliliği 43
1.1.4. Cennet ve Cehennemin Ebedîliği Meselesi 45
1.1.5. Cennet Mükâfatı ve Cehennem Azabının Ruhani Oluşu Konusu 48
1.1.6. Cennet 49
1.1.6.1. Cennetin İsimleri 50

1.1.6.2. Cennetin Sayısı, Çeşitleri ve Dereceleri 55
1.1.6.3. Cennetin Yapısal Özellikleri 62
1.1.6.4. Cennetin Tasviri ve Muhtevası 64
1.1.6.5. Cennete Girecek Olanların Vasıfları 84
1.1.6.6. Rü'yetullah 88
1.1.6.7. Rıdvân 92
1.1.7. Cehennem 94
1.1.7.1. Cehennemin İsimleri 94
1.1.7.2. Cehennemin Sayısı ve Dereceleri 95
1.1.7.3. Cehennemin Yapısı 100
1.1.7.4. Cehennemin Muhtevası 103
1.1.7.5. Cehennem Azabına Duçar Olanlar 112
1.1.7.6. Cehennemliklerin Allah Tarafından Muhatap Alınmaması 115
1.2. Tasavvuf Bağlamında Cennet ve Cehennem 118
1.2.1. Tasavvufî Manada Cennet 122
1.2.1.1. Mutasavvıflar Nazarında Rü'yetullah ve Rıdvân 125
1.2.1.2. Allah'ın İlminin Yeşil Bir Deniz Olarak Tasavvuru ve Cennet 131
1.2.2. Tasavvufî Açıdan Cehennem ve Azabı 132
1.2.3. Cennet Mükâfatı ve Cehennem Azabına Mutasavvıfların Yaklaşımı 136

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLAM DİNİ VE TASAVVUF BAĞLAMINDA KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE CENNET VE CEHENNEM 143
2.1. Klasik Türk Şiirinde Cennet 145
2.1.1. İsim, Sayı, Derece ve Muhteva İtibariyle Klasik Türk Şiirinde Cennet 146
2.1.1.1. Cennetin İsim, Çeşit, Sayı ve Dereceleri 147
2.1.1.2. Cennette Bulunan Bahçe, Köşk, Irmak ve Havuzlar 150
2.1.1.3. Cennetin Yapısı ve Nimetleri 152
2.1.1.4. Cennet Hayatının Sonsuzluğuna Karşılık Dünyanın Geçiciliği 155
2.1.1.5. Cennet Ehli ve Vasıfları 157
2.1.2. Mükemmelliğin Bir Tezahürü Olarak Dünyanın Cennete Teşbihi 162
2.1.2.1. Dünya Bağı ve Gülşeninin Cennet Bahçelerini Andırması 170
2.1.2.2. Şehrin Cennet Olarak Tasavvur Edilmesi 176
2.1.2.3. Cennetin Bir Benzeri Olarak Klasik Türk Şiirinde Bahar Mevsimi 184

2.1.2.4. Klasik Türk Şiirindeki İdeal Sevgili Anlayışının Hurilerle İlişkisi ... 188
2.1.2.5. Klasik Türk Şiirinde Geçen Kokuların Cennetle Bağlantılı Yönü 192
2.1.2.6. Klasik Türk Şiirindeki Ritim ve Ahengin Cennetteki Müzikle İrtibatı194
2.1.3. Klasik Türk Şiirinde Cennet Olarak Düşlenen Bir Dünya Tasavvuru 197
2.1.3.1. Dünyanın Cennet Olarak Hayal Edilmesi 200
2.1.3.2. Cennet Gibi Bir Bahçe/Gülşen İdeali 201
2.1.4. Sevgili, Aşk ve Âşığın Cennetle Bağlantısı 203
2.1.4.1. Sevgilinin Cennetten ve Nimetlerinden Üstün Görülmesi 204
2.1.4.2. Sevgiliye Ait Güzellik Unsurlarının Cennetle İlişkilendirilmesi 208
2.1.4.2.1. Sevgilinin Yüzü, Hüsnü ve Cemâli..... 216
2.1.4.2.2. Sevgilinin Yanağı (Ruh-hadd-ʻizâr-ʻârız)..... 220
2.1.4.2.3. Sevgilinin Hâli (Beni)..... 223
2.1.4.2.4. Sevgilinin Dudağı ve Ağzı..... 224
2.1.4.2.5. Sevgilinin Boyu 229
2.1.4.2.6. Sevgilinin Sözü ve Dişleri 233
2.1.4.2.7. Sevgilinin Kaşı, Gözü ve Gamzesi 234
2.1.4.2.8. Sevgilinin Hattı (Ayva tüyleri) 236
2.1.4.2.9. Sevgilinin Saçı/Zülfü 237
2.1.4.2.10. Sevgilinin Çenesi 241
2.1.4.2.11. Sevgilinin Hâk-i Pâyi, Hâk-i Dergâhı..... 241
2.1.4.3. Sevgilinin Lütuf ve İltifatının Cennetle İrtibatlandırılması..... 243
2.1.4.4. Aşkın Cennet Olarak Görülmesi..... 246
2.1.4.4.1. Aşk Şarabı ve Cennetteki İçecekler 249
2.1.4.5. Âşığın Cennet Telakkisi 253
2.1.4.6. Âşığın Gönlünün Cenneti Andırması 257
2.1.4.7. Âşık-Rakip Münasebetinin Cennet Bağlamında Ele Alınması 260
2.1.4.8. Âşık ve Zâhid Tipleri Arasındaki Tezadın Cennetle İrtibatı 262
2.1.5. Önem Arz Eden Mekânların Cennetle Olan Bağlantısı 266
2.1.5.1. Sevgilinin Kûyunun Cennet Olarak Algılanması 267
2.1.5.1.1. Cenneten Ziyade, Yârin Diyarının Tercih Edilmesi 275
2.1.5.1.2. Kûy ve Yüz Bağlamında Kâbe-Cennet Münasebeti 277
2.1.5.1.3. Hz. Peygamber ve Kabrinin Cennetle İlişkilendirilmesi 279
2.1.5.1.4. Padişah ve Bulunduğu Yerin Cennetle İrtibatı 283

2.1.5.1.5. Mürşidin ve Dergâhının Cennetle Bağlantısı 288
2.1.5.2. Cennet ve Bezm/Meclis Arasındaki İlişki 292
2.1.5.3. Meyhane ve Camilerin Cennetle İrtibatlandırılması 297
2.1.5.4. Kabrin Cennet Bahçelerinden Bir Bahçe Oluşu 301
2.1.6. Sevgiliye Vuslat ve Onun Rızasının Cennetle Olan Bağlantısı 302
2.1.6.1. Kûy-i Yâre Vuslat ile Cennete Girmek Arasındaki Benzerlik 306
2.1.6.2. Allah'ın Cennette, Sevgilinin Bahçede/Gülşende Görülmesi 308
2.1.6.3. Cennette Allah'ın Kuldan, Dünyada Maşukun Âşıktan Razı Olması 312
2.1.7. İhsanın Cennet Bağlamında Hayata Yansıtılması 316
2.1.7.1. Âşığın İlahî Sevgiliye, Müminin Cennete Önem Atfetmesi..... 323
2.1.7.2. Tasavvuf Ehli Tarafından Cennetin İki Kısma Ayrılması 324
2.1.7.3. İlahî Cemâlin Bir Tecellisi Olarak Dünyanın Cennete Teşbihi..... 326
2.1.7.4. Mutasavvıf Nazarıyla Dünyada Cenneti Yaşamak..... 328
2.1.7.5. Dünyanın, Ahiretin Tarlası Olarak Görülmesi 332
2.1.8. Mübarek Ay ve Gecelerin Cennetle İlişkilendirilmesi 334
2.2. Klasik Türk Şiirinde Cehennem..... 342
2.2.1. İsim, Sayı, Derece ve İçerik Açısından Klasik Türk Şiirinde Cehennem . 342
2.2.1.1. Cehennemin İsimleri, Sayısı ve Tabakaları 342
2.2.1.2. Cehennemin Yapısı ve Muhtevası 343
2.2.1.3. Cehennem Ehli ve Cehennem Azabı 346
2.2.2. Kusurun ve Düzensizliğin Mekânı Olarak Cehennem 353
2.2.2.1. Hoşa Gitmeyen Yönleriyle Dünyanın Cehenneme Benzetilmesi..... 353
2.2.2.2. Cehennemi Andıran Hayat, Ortam, Nimet ve Nesneler 357
2.2.3. Cehennem ve Azabının Aşk Ateşi Bağlamında Değerlendirilmesi 362
2.2.3.1. Aşk Ateşinin Cehennem ve Azapla İlişkilendirilmesi..... 368
2.2.3.2. Sevgiliden Ayrı Kalmanın En Büyük Azap Oluşu..... 372
2.2.4. Âşığın Gönlünün Cehennemi Andırması 378
2.2.5. Sevgilinin Cehennemle Bağlantılı Yönleri..... 381
2.2.5.1. Sevgiliye Ait Güzellik Unsurlarının Cehennemle İrtibatı 381
2.2.5.2. Sevgilinin Cevr ü Cefasının Cehennemi Aratmaması 383
2.3. Cennet ve Cehenneme Klasik Türk Şiirinin Çift Yönlü Yaklaşımı..... 393
2.3.1. Cennet ve Cehenneme Dair Hususların Birlikte Ele Alınması 393
2.3.2. Cennet-Cehennemin Tasavvufî Açıdan Klasik Türk Şiirine Konu Oluşu 396

2.3.2.1. Cemâlin Cennetle, Celâlin Cehennemle Olan İrtibatı 409
2.3.2.2. Cennet ve Cehennemin Birbirine Perde Oluşu 415
2.3.2.3. Cennet ve Cehenneme Manevi Özelliklerin Atfedilmesi 417
2.3.2.4. Vuslatın Cennete, Ayrılığın Cehenneme Hasredilmesi 420
2.3.3. Sevgilinin Güzelliklerinin Cennet ve Cehennemle Birlikte Anılması 429
2.3.4. Cennet ve Cehennemin Şair ve Şiirle Alakalı Yönleri 434
2.3.5. Dualarla Cennete Kavuşma Arzusu, Cehennemden Kurtulma Umudu 443

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CENNET VE CEHENNEMLE İLGİLİ OLARAK SEMBOL, İSTİARE VE MİTOLOJİNİN KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KULLANIMI 448
3.1. Cennet-Cehenneme Dair Hususların Sembol ve İstiareye Konu Olması 448
3.1.1. Güzellik Unsurlarının İstiare Boyutunda Cennet ve Cehennemle İrtibatı 450
3.1.1.1. Sevgilinin Huri Olarak Telakki Edilmesi 451
3.1.1.2. Sevgilinin Bahar Oluşu 453
3.1.1.3. Sevgilinin Yüzünün Cennetle Özdeşleştirilmesi 454
3.1.1.4. Sevgilinin Dudağı ve Sözünün Kevser ile Anılması 456
3.1.1.5. Sevgilinin Yanağının Gül ve Nâr Olması 456
3.1.2. Aşk İçin Kevser Şarabının Kullanılması 457
3.1.3. İrem Bağı ile Cennet ve/veya Sevgilinin Yüzü Arasındaki Bağlantı 459
3.1.4. Cennetin Nûr Olarak İfade Edilmesi 462
3.1.5. Aşk Ateşinin Cehennem Ateşini Karşılaması 463
3.1.6. Baharın Cennetle, Hazanın Cehennemle Olan Münasebeti 464
3.2. Cennet ve Cehennemin Klasik Türk Şiirindeki Mitolojik Yansımaları 465
3.2.1. Hz. Âdem'in Yaratılması ve Şeytanın Ona Secde Etmemesi 467
3.2.2. Hz. Âdem ile Havvâ'nın Şeytana Kanarak Yasak Meyveden Yemesi 472
3.2.3. Cennetten Düşüşün Klasik Türk Şiirindeki Tezahürleri 481
3.2.4. Aden Cenneti 488
3.2.5. Ashâb-ı Yemîn ve Ashâb-ı Şimâl 490
3.2.6. Ters Dönmüş Ağaç Motifi 492
SONUÇ 500
KAYNAKLAR 509
EK (DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU) 527
ÖZ GEÇMİŞ 528

TABLOLAR VE GRAFİKLER

Tablo 1 336
Grafik 1 336
Tablo 2 337
Grafik 2 337
Tablo 3 338
Grafik 3 338
Tablo 4 339
Grafik 4 339
Tablo 5 340
Grafik 5 340
Tablo 6 341
Grafik 6 341
Tablo 7 387
Grafik 7 387
Tablo 8 388
Grafik 8 388
Tablo 9 389
Grafik 9 389
Tablo 10 390
Grafik 10 390
Tablo 11 391
Grafik 11 391
Tablo 12 392
Grafik 12 392
Tablo 13 496
Grafik 13 497
Tablo 14 498
Grafik 14 499

ÖN SÖZ

İslam dini ve tasavvuf bağlamında klasik Türk şiirinin cennet ve cehenneme dair algısının konu edildiği bu çalışmada, ahiret hayatının önemli iki menzilinin klasik Türk şiirindeki yansımaları, okuyucunun nazarına sunulmaktadır.

Ahirete ilişkin safhalardan sadece bu ikisiyle yetinilmesinin sebebi, hem sınırlandırma yapmak zorunluluğundan hem de son durakların bunlar olması ve içerisinde zıtlığı barındırmasından ötürüdür. Nihai noktayı ve sözün bittiği yeri oluşturan bu iki mekândan cehennemde, artık muhatap alınmama gibi bir durum söz konusu iken; cennette İlahî cemâlin temaşasından doğan hayranlık karşısında kâlden ziyade, hâlin yaşanması söz konusudur.

Çalışmanın giriş kısmında genel olarak cennet-cehennem inancına, birinci bölümde İslam dini ve tasavvuftaki cennet-cehennem anlayışına değinilmiştir. Diğer dinler, İslam dini ve tasavvufun cennet-cehenneme ilişkin yaklaşımından yola çıkılarak ikinci ve üçüncü bölümde ise cennet ve cehennemle ilgili unsurların teşbih, mukayese, sembol, istiare ve mitoloji bağlamında klasik Türk şiirinde nasıl ele alındığı üzerinde durulmuştur.

Klasik Türk şiiri bahçesinden kırk iki divanın seçilip taranmasıyla oluşturulan bu çalışmada, kırk iki sayısıyla yetinmenin de bir sebebi bulunmaktadır. Bu da, yüzyıl başına ortalama yedi divan düşecek şekilde yapılmış olan bir düzenlemedir. Araplarda bilhassa yetmiş sayısının çokluktan kinayeyi ifade etmesinden mülhemle, bu durum yedi sayısına hamledilmiş, böylece taranan divanlar, bütün klasik Türk şiirini temsil eder nitelikte bir havaya büründürülmüştür. Hâsılı yedi divan, bir asır için; kırk iki divan ise altı asırdan müteşekkil klasik Türk şiiri için çokluğu ifade eder tarzda düşünülmüştür. Ancak klasik Türk şiirinin yüzyıllara göre gelişimi esas alındığından, taranan divanların sayıları yüzyıllar arasında farklılık göstermektedir.

Zaman ve mekân açısından son derece kapsamlı bir alanı ihtiva eden klasik Türk şiiri üzerinde yapılan böyle bir çalışmanın, hatalardan beri olmayacağı muhakkaktır. Dönem bakımından bir sınırlandırma yapmak yerine, seçilen divanlar konusunda bir sınırlandırmaya gidilmesi de haliyle istifhamlara yol açacaktır. Belli bir yüzyıl ile sınırlandırmayıp, altı yüzyıl gibi geniş bir zaman dilimi göze alınarak topyekün bir çalışma yapmaya karar verilmesinin en önemli sebeplerinden biri, böyle bir çalışmanın bir daha yapılmayacağı konusunda duyulan endişedir. Bir diğer neden ise, çalışma bir yüzyıl ile sınırlandırıldığı takdirde, geri kalan yüzyıllarda temayüz etmiş şairleri

incelemekten ve onların cennet-cehenneme dair yaklaşımlarını görmekten mahrum kalınacak oluşudur. Öte yandan bu vesileyle yüzyıllar içerisinde cennet ve cehennemle ilgili kavramların kullanım oranları, kavram ve terkiplerdeki değişimler gözlemlenebilir hale gelmiş, tablolar kısmı oluşturularak istatistikî bilgiler verme imkânı elde edilmiştir.

Her ne kadar belli kurallar çerçevesinde hareket edilerek divan tercihinde bulunulmuş olunsa bile, yine de çalışmaya dâhil edilen bazı divanlarda bu kuralların tatbik edilemediği durumlar yaşanmıştır. Bunlardan bir tanesi Hatâ'î divanıdır. Zira Osmanlı coğrafyasına ilişkin bir eser olmamasına rağmen, Alevî-Bektâşî şairlerinin önde gelen isimlerinden biri olması ve Türkçe divanı bulunması hasebiyle, İran Safevî hükümdarlarından Şah İsmail'in (Hatâ'î) Türkçe divanına da yer verilmiştir.

Hem klasik Türk şiirini anlamak hem de İslam ve tasavvufun cennet-cehennem anlayışını öğrenmek bakımından alana katkı sağlayacağı umulan bu çalışmanın başından sonuna kadar yanımda olan tüm hocalarıma, arkadaşlarıma ve aileme müteşekkir olduğumu belirtmek isterim. Ayrıca doktora öğrenimim süresince maddi ve manevi desteklerini benden esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Sevim BİRİCİ'ye; yine görüşlerine ve yardımlarına başvurduğum hocam Prof. Dr. Ali YILDIRIM'a; tez döneminde katkılarını gördüğüm hocam Prof. Dr. Şener DEMİREL'e; tezin okunmasında, tashihinde ve bu hale gelmesinde yol gösteren bütün hocalarıma özellikle teşekkürü bir borç bilirim.

ELAZIĞ-2015 Sıtkı NAZİK

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
C.	: Cilt
c.c.	: Celle Celâlüh
Çev.	: Çeviren
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
ET.	: Erişim Tarihi
Fak.	: Fakülte(si)
FÜ	: Fırat Üniversitesi
G.	: Gazel
H.	: Hicrî
Haz.	: Hazırlayan(lar)
Hz.	: Hazret-i
İFAV	: İlahiyat Fakültesi Vakfı
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
K.	: Kaside
Kt.	: Kıt‘a
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
Mes.	: Mesnevi
Mf.	: Müfred(ât)
Mk.	: Mukattaât
Ms.	: Musammat
Msd.	: Müseddes
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
Ter.	: Tercüme
Thk.	: Tahkik Eden
Tr.	: Tarih
tsz.	: Tarihsiz
vd.	: Ve diğerleri

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI, KAPSAMI VE YÖNTEMİ

Çalışmanın temelini oluşturan bilgilerin sunulduğu bu bölümde, klasik Türk şiiri ve incelemeye konu olan şairler kısaca tanıtılmış olup sembol, istiare ve mitoloji gibi bazı kavramlar açıklanarak dinlerin cennet ve cehenneme dair tasavvurları ele alınmıştır.

Genel olarak bütün dinlerde, bilhassa da İslam dininde ahiret hayatına dair önemli iki mekânı teşkil eden cennet ve cehenneme değinip, İslam dinine ait ahiret anlayışının, divanları incelenen şairler tarafından nasıl ele alındığı meselesine geçmeden önce; çalışmanın konusu, amacı, kapsamı hakkında bilgi verilmiş, çalışmada takip edilen metot üzerinde durulmuştur.

1.1.Çalışmanın Konusu

Din ve tasavvufun cennet-cehenneme dair anlayışının klasik ve mutasavvıf şairler tarafından nasıl ele alındığı meselesi araştırmamızın konusunu oluşturmaktadır. Tasavvufun cennet ve cehenneme ilişkin yaklaşımının dine nazaran farklı oluşu ve bunun klasik Türk şiiri üzerindeki tesiri sebebiyle çalışmanın konusunda "İslam dini" ve "tasavvuf" şeklinde bir ayrıma gidildiğini belirtmek gerekmektedir. Şairin inancı ve İslam dinini yaşayış şeklinin yanı sıra; klasik Türk şiiri geleneği, mazmunlar, mecazlar, semboller, istiareler ve mitolojik unsurların da etkisiyle cennet, cehennem ve bunlarla ilgili hususlara beyitlerde yer verildiği görülmektedir. Cennetle ilgili beyitlerde genellikle sevgilinin güzelliğine, lütfuna, ihsanına, iltifatına ve vuslata vurgu yapılırken; cehennemle ilgili beyitlerde sevgilinin cevr ü cefasına ve ondan ayrı kalmaya vurgu yapılmaktadır. Cennetin mahremiyet, cehennemin ise mahrumiyet yeri olduğu, hatta sevgilinin dîdârının cennet olarak algılandığı bir şiir anlayışı göze çarpmaktadır. Dolayısıyla bu çalışma, din, tasavvuf, mitoloji, sembol ve istiare bağlamında klasik Türk şiirindeki cennet ve cehennem anlayışını konu edinmektedir.

1.2.Çalışmanın Amacı

Bu çalışmanın yapılmasındaki amaç, cennet ve cehenneme dair tasavvurun, İslami dönemde ortaya çıkıp gelişen bir edebiyat üzerinde ne derece etkili olduğunu tespit etmektir. Dolayısıyla amacımız, cennet ve cehennem anlayışının klasik Türk şiirinde nasıl ele alındığını ortaya koymaktır. Zira özünde İslam dini ve tasavvufun bulunduğu bir edebiyatta, bu dine ve tasavvufa ait cennet ve cehennem anlayışının izlerini görmek mümkündür. Nihayetinde bu etkinin klasik Türk şiirindeki yansımaları

tespit edilmeye çalışılmıştır. Yapılan bu çalışma her ne kadar bir konu çalışması olsa da, yine de bir iddiaya sahiptir ve dolayısıyla bir tez ortaya koymaktadır. Tezimiz, "İslam dininin ve bu bağlamda tasavvufun cennet ve cehenneme dair yaklaşımı, klasik Türk şiiri üzerinde etkili olmuştur." şeklindeki teoriyi ispat etmeye yöneliktir.

1.3.Çalışmanın Kapsamı

Klasik Türk edebiyatı her ne kadar sadece Osmanlı dönemi ve coğrafyasıyla sınırlı tutulmasa da -Harezm, Hakanî, Çağatay, Azerî ve Osmanlı sahası gibi oldukça geniş bir coğrafya ve külliyata sahip olmasından ötürü- çalışmanın sınırlandırılması kaçınılmaz bir hal almıştır. Dolayısıyla çalışma, Osmanlı döneminde yazılmış olan ve şairlerin divan adını verdikleri kitaplarda toplanmış bulunan şiirler dikkate alınarak sınırlandırılmıştır. Ancak yaklaşık 600 yıllık bir süreci içine alan bu edebiyatta, şair ve divanların fazlalığı sebebiyle, divanları incelenecek olan şairler arasında da seçim yapmak durumu hâsıl olmuştur. Bu bakımdan, cennet ve cehennemle ilgili kelime ve ifadelere yoğun bir şekilde yer veren önemli isimler çalışmaya konu edilmiştir. XIV. yüzyıldan dört, XV. yüzyıldan sekiz, XVI. yüzyıldan on, XVII. yüzyıldan dokuz, XVIII. yüzyıldan altı ve XIX. yüzyıldan beş şairin divanı incelenmiştir. Ayrıca, incelemeye konu olan bu şairlerden bazısının Farsça ve Arapça divanları da bulunmasına rağmen, çalışmanın kapsamını sadece Türkçe divanlar oluşturmaktadır.

1.4.Çalışmanın Önemi

Klasik Türk edebiyatı İslami dönemde ortaya çıkmış ve bu süreç içerisinde gelişmiştir. Kaynaklarından bir kısmını Kur'an, hadis, tefsir, fıkıh, kelam ve akait gibi İslami ilimlerin oluşturduğu bir edebiyat üzerinde cennet ve cehenneme dair tasavvurun etkisinin boyutunu saptamak önem arz etmektedir. Seçilen divanların taranması sonucunda ortaya konulan bu tespit, derleme ve değerlendirmeler bağlamında klasik Türk edebiyatının inançla ilgili bir yönüne ışık tutulmuş olunacaktır. Klasik Türk şiirinin daha iyi anlaşılması hususunda atılan bu adım sayesinde çalışmanın önem kazanacağı, ilim âlemine faydalı olacağı umulmaktadır.

1.5.Çalışmada Takip Edilecek Yöntem

Klasik Türk şiirinde cennet ve cehennem algısının ele alındığı bu çalışmada, "cennet" ve "cehennem" başta olmak üzere bu iki kavramla ilişkili olan diğer kavramlar, seçilen divanlar üzerinde fişleme usulü ile bilgisayar ortamında taranmış ve tarama sonucu elde edilen fişler, konularına göre tasnif edilmiştir.

Tasnif edilen malzemeler kendi içinde anlam bütünlüğünü bozmayacak şekilde yorumlanmıştır. Çalışmanın sonunda "tablo ve grafikler" kısmında istatistikî bilgilere yer verilmiştir.

Girişle birlikte üç bölümden oluşan tezin, giriş kısmında klasik Türk şiiri, divanları incelenecek olan şairler, cennet ve cehennemle ilgili kelimelerin anlamları üzerinde durulmuştur. İslam dini, Yahudilik, Hristiyanlık ve diğer dinlerde cennet ve cehennem inancına yer verilmiştir. Her ne kadar asıl konu, klasik Türk şiirinde cennet ve cehennem olsa da, bu hususun daha iyi anlaşılabilmesi için İslam dini ve tasavvufun cennet-cehenneme ilişkin yaklaşımının bilinmesi icap etmiştir. İslam dini ve tasavvufun cennet-cehennem anlayışına dair malumat epey bir yekûn tutunca, haliyle bir bölüm açmak durumunda kalınmıştır. Bu itibrala İslam dini ve tasavvuf zemininde cennet ve cehennem birinci bölümde irdelenmiş, bu bölüm, ikinci bölüm için bir temel teşkil etmiştir. Çalışmanın odağını oluşturan ikinci bölümde, şairlerin cennet ve cehennemi nasıl algıladığı, İslam dini ve tasavvuf bağlamında ortaya konan cennet ve cehennem anlayışının klasik Türk şiirindeki yansımaları üzerinde durulmuştur. Üçüncü ve son bölümde ise sembol, istiare ve mitolojiye konu olan cennet ve cehennemin klasik Türk şiirindeki köklerine değinilmektedir. Bir bakıma ilk bölüm, ikinci bölümün bir hazırlık safhası, üçüncü bölüm de ikinci bölümün bir uzantısı olmuştur.

Tez konusunun kapsamı, eserler arasında yapılan seçme sonucu daraltılmış olsa da, başlık genele teşmil edilmiştir. Dolayısıyla çalışmada seçilen eserler üzerinden klasik Türk şiirinin bütününü içine alır nitelikte hükme varılmıştır. Yani çalışmada tümevarım yöntemi uygulanmıştır.

Tezin ikinci ve üçüncü bölümlerinde yer alan konularla ilgili, seçilen divanlardan örnekler verilmiştir. Örneklendirme yönteminden istifade edilmiş olan bu çalışmada, örnek şiirin anlamının birebir karşılığını vermekten ziyade, ne mana ifade ettiğine değinilmiş ve zaman zaman şerh yöntemine başvurulmuştur. Dolayısıyla beyitleri nesre çevirme konusunda tercüme tekniğinden ziyade, yorumlama tekniğinden yararlanılmıştır. İcap ettiği takdirde, beyitlerde geçen edebî sanatlara da değinilmiştir.

Cennet ile cehennem gibi iki zıt olgu üzerinde yapılan bu çalışmada, seçilen divanlara ait konuyla ilgili şiirler arasında yeri geldikçe karşılaştırmalar yapılmış ve mukayese yöntemine de yer verilmiştir. Öte yandan ilk önce şiirin ne anlama geldiği üzerinde durulmuş, ilgili açıklamalardan sonra şiir örnek olarak sunulmuştur.

Parantez içi dip not sisteminin kullanıldığı bu çalışmada, Kur'an'daki ayetlere ve bâblara (konulara) göre düzenlenmiş hadis kitaplarındaki hadislere yapılan atıflarda, şiir alıntılarında bu sistem uygulanmamış, yapılan atıf ve alıntıya daha kolay ulaşmayı sağlayan usul takip edilmiştir. Buna göre, ilk önce ayetin geçtiği surenin ismi, sonra surenin sıra numarası ve ardından da ayet numarası verilmiştir. Örneğin Kur'an'da 2. sırada yer alan Bakara Suresi'ne ait 25. ayet, atıfta, "(Bakara, 2/25)" şeklinde gösterilmiştir. Tezin metin kısmında bu atıf sistemi benimsenirken, istifade edilen DİB ve TDV yayınlarına ait Kur'an mealleri kaynakçada belirtilmiştir. Hadislerde ise hadis kitabının müellifi, hadisin "ana konu" (Kitâb) başlığı ve peşi sıra "alt konu" (Bâb) numarası verilmiştir. Ancak Müslim'den yapılan iktibaslarda, alt konu/bâb numarası değil -hadis fihristi çalışmalarında kitaba yüklenen bir özellikten ötürü- hadis numarası gösterilmiştir. Şiir alıntılarında da şairin mahlası veya adı, şiirin nazım şekli yahut türü, akabinde sıra numarası ve bölü çizgisinden sonra ise beyit ya da bend numarası verilmiştir. Şaire ve divanına daha kolay ulaşmak için kaynakçada, "İncelemeye Esas Alınan Divanlar" şeklinde bir başlık oluşturulmuş; önce şairin adı veya mahlası, sonra eseri, ardından da divanı yayına hazırlayanın adı, ilgili yayınevi, kitabın yayın yeri ve yılı gösterilmiştir.

Birden çok cilde sahip kitaplarda, cilt numaraları sayfa numarası belirtilmeden önce Romen rakamlarıyla verilmiş, bununla asıl kaynağa ulaşma hususunda kolaylık sağlamak amacı güdülmüştür.

Divanlardan iktibas edilen örnek şiirlerde, beyit numaraları normal rakam ve sayılarla gösterilirken, bend numaraları Romen rakamlarıyla gösterilmiştir. Ayrıca Cem Sultan ve Fehîm-i Kadîm gibi şairlerin divanlarında yer alan şiirler, Romen rakamları baz alınarak numaralandırılmasına rağmen, çalışmada bir standardı yakalamak maksadıyla, bu gibi divanlardaki şiirlere ait numaralar da normal sayılarla verilmiştir.

Ahmed Paşa divanı gibi bazı divanlarda kasidelerin yer aldığı şiirlerin içerisinde "mesnevi" ve "terci'-bend" gibi farklı nazım şekillerinde şiirler de yer almaktadır. Tercih edilen atıf sisteminden ötürü bu kabilden şiirlerin nazım şeklini ayriyeten belirtmek yerine, divanda hangi nazım şekli grubuna dâhil edilmişlerse, o nazım şekliyle gösterilmişlerdir. Yine sıra numarası verilmemiş ya da sıra numarası iki defa tekrar etmiş olan şiirler bulunmaktadır. Bunların da "-1, -2…" şeklinde bir sıralamaya konulduğunu belirtmek gerekmektedir.

Yunus Emre, Eşrefoğlu Rûmî, Hüdâyî gibi bilhassa mutasavvıflara ait divanlarda, nazım şekli ve türü ayrımı yapılmadan şiirler sıralanmıştır. Çoğunlukla gazel ve ilahilerden oluşan bu şiirleri, nazım şekline veya türüne göre ayırmak yerine -şiiri kaynağından görmek isteyenler için daha kolay olur düşüncesiyle- atıfta bulunulan şiirin sadece sıra numarası ve ardından beyit veya bend numarası verilmiştir.

Vîrânî divanında yer alan şiirler, sıra numarası değil de başlıklarla ve bendlerden oluşan şiirlerden başlanıp beyitlerden oluşan şiirlere doğru sıralandığı için, yalnızca bu divanda iktibas edilen şiir örneklerinin sayfa numaraları verilmek mecburiyetinde kalınmıştır.

Çalışmada transkripsiyon işaretlerine yer verilmemekle birlikte, veznin doğru okunmasını sağlamak için uzatma (^) işareti, hemze (’) ve ayn (‘) harfleri gösterilmiş; ayetlerden yapılan iktibaslar, Zâtî ve Niyâzî-i Mısrî divanlarında Arap harfleriyle yazılmış olsa da, yazım birliği oluşturmak maksadıyla onlar da Latin harfleriyle aktarılmıştır.

Yeni yazıya aktarılmış divanlar üzerinde gerçekleştirilen bu çalışmada, alıntı yapılan şiirlerde muhtelif imla tasarruflarının olduğu dikkat çekmektedir. Nitekim farklı farklı yazarlar, yayınevleri ve kürsüler tarafından hazırlanmış bulunan bu divanlarda, bilhassa Akçağ Yayınevi günümüz okuyucusunun daha kolay anlayabileceği kelimeleri seçmek suretiyle divanları düzenlemişken, başka yayınevi yahut yazarlar ilgili dönemin dil özelliklerine sadık kalmışlar ve kelimeleri Osmanlı dil kuralları çerçevesinde kullanmayı tercih etmişlerdir. Dolayısıyla gerek altı asır gibi bir süreçte kelimelerin telaffuzundaki değişimler gerekse divanı yayına hazırlayanların üsluplarının farklılığı söz konusudur. Ancak bu çalışmada, örnek şiirlerin metinde geçtiği şeklini aynen alarak hemze, ayn ve uzatma işaretleri dışında şiirlere herhangi bir müdahalede bulunmadığını belirtmek gerekmektedir. Dolayısıyla divanı hazırlayan yazarlardan bazılarının cennet, uçmak, Kevser, Tûbâ, Sidre; cehennem, tamu, gibi kelimeleri büyük harfle bazılarının ise küçük harfle başlattıklarına şahit olunmuş, ilgili kelimeler nasıl yazılmışlarsa o şekilde alınmışlardır.

Arapça veya Farsça kökenli bazı kelimeler Türkçe yazım kurallarında ünsüz benzeşmesi gibi ses değişimine uğramakla birlikte, çalışma açısından terim anlamı kazanan zâhid (zahit), vâiz (vaiz), sâkî (saki), Rıdvân (Rıdvan), Tûbâ (Tuba) gibi kelimelerin aslına sadık kalınmıştır. Yine özel anlam kazandığı düşünülen Tesnîm,

Selsebîl, Sidre kabilinden kelimeler büyük harfle, artık genelleşen cennet, cehennem ve sırat gibi kelimeler de küçük harfle başlatılmıştır.

2. KLASİK TÜRK ŞİİRİ VE DİVANI İNCELENECEK OLAN ŞAİRLER

2.1.Genel Hatlarıyla Klasik Türk Şiiri

Şekil ve muhteva itibariyle belli kurallar çerçevesinde bir geleneğin üzerine oturtulmuş bulunan edebiyatın nazım veçhesini oluşturan klasik Türk şiiri -veya nesri de içine alan yaygın söyleyişle klasik Türk edebiyatı- Arap ve Fars edebiyatlarının estetik kaidelerinden etkilenmek suretiyle oluşturulmuş bir edebiyattır (Çavuşoğlu, 1986: 1, 2). Bilhassa örnek kabul ettiği İran (Fars) edebiyatının tesiri altında şekillenen bu edebiyat, XIII. asrın sonlarından, XIX. asrın ikinci yarısına kadar, ciddi manada herhangi bir değişikliğe uğramadan varlığını altı asır muhafaza etmiş bir edebiyat geleneğidir (Akün, 2013: 15).[1]

İslam'ın kabulünden sonra Arap ve İranlılarla sosyal ve kültürel alanlarda bağlar oluşturan Türkler, bu milletlerin dil ve edebiyatlarından da doğal olarak etkilenmişlerdir. Özellikle XIII. yüzyıldan sonra Türk coğrafyalarında çeşitli topluluklar ortaya çıkmaya başlamış, medrese, saray, konak çevrelerinde yeni bir edebiyat meydana gelmiştir (Güzel, 2009: 42). "Divan edebiyatı" veya "Klasik Türk edebiyatı" adı verilen bu edebiyat geleneğini benimseyen şairler, hayatlarının muhtelif zamanlarında yazdıkları şiirleri, her biri başka isimde ve farklı eserlerle ortaya koymak yerine, "divan" denilen anonim bir isim altında, tek kitapta toplamışlardır (Akün, 2013: 50). Şairlerin şiirlerini topladıkları eserlere divan denmesine istinaden, bu edebiyatın divan adlı şiir mecmualarından müteşekkil bir edebiyat olduğu yorumu yapılmış, böylece bu edebî geleneğe "divan edebiyatı" adı verilmiştir. Ancak divanlar dışındaki birçok edebî türü ve nesri hiç hesaba katmayan bu adlandırmanın yetersiz oluşundan ötürü, bu edebî gelenek için "klasik Türk edebiyatı" ismi zamanla daha fazla tercih edilir olmuştur (Akün, 2013: 18). Dolayısıyla çalışmanın ismi ve içeriğinde, bu edebiyatın nazım yönünü teşkil eden "klasik Türk şiiri" ifadesinin kullanılması benimsenmiştir.

Klasik Türk şiiri denilince, aslında Harezm, Hakanî, Çağatay, Azerî ve Osmanlı (Anadolu) şivelerinde şekil ve muhteva itibariyle belli kurallar çerçevesinde yazılmış şiirin anlaşılması gerekir iken (Çavuşoğlu, 1986: 2), bu tabir sırf eski Osmanlı edebiyatı

[1] Ömer Faruk Akün'ün bu eseri, TDV İslam Ansiklopedisi'nin 9. cildinde yer alan "Divan Edebiyatı" maddesinin kitap olarak basılmış halidir.

(Tanzimat dönemi öncesi) için ileri sürülmüş ve onunla hep Osmanlı şiiri kastedilir olmuştur (Akün, 2013: 19).

İslami devir Türk edebiyatının bir kolunu temsil eden klasik Türk edebiyatı, kendine has bir sanat anlayışı ve sanatlı bir dile sahip, sınırlı duygu alanı ve şiir dünyası bulunan, İslam dini ve tasavvufa dayalı bir düşünce yapısı olan, şekilci, kuralcı ve idealist bir edebiyattır (Pala, 2010: 5). Bu itibarla klasik Türk edebiyatında gelenek, şiirin şekle ilişkin tarafını değişmez ve dışına çıkılamaz surette tayin etmiş ve hatta muhtevayı da muayyen bir daire içinde sınırlamıştır. Genel olarak klasik Türk şiiri -işlediği duygu ve konulara topyekûn bakıldığında, görüleceği üzere- aşk konusu etrafında yoğunlaşmıştır (Akün, 2013: 123, 129).

Şiirin kuruluşunda önem arz eden biçim, klasik Türk şiirinde belirli kurallara bağlanmıştır. Söz konusu kurallar ise şiirin dış görünüşünü oluşturan "nazım birimi", "vezin", "kafiye" ve "nazım şekli"yle ilgilidir. Klasik Türk şiirinde nazım birimi ağırlıklı olarak beyittir. Beyit sistemine dayanan bu şiirde şair, söylemek istediğini genellikle iki mısralık beyit içerisine sığdırmak durumundadır. Beytin kendi içerisinde tam bir bütün oluşturması ve beyitler arası konu birliğine bakılmamasından ötürü, manzumeler özel başlık almayıp, nazım şekillerine göre adlandırılmaktadırlar. Klasik Türk şiirinde kullanılan vezin ise aruz veznidir. Aruz, ritmik bir vezin olup, dizeyi meydana getiren kelimelerin hecelerindeki seslerin uzunluğu/kapalılığı ve kısalığı/açıklığı esası üzerine bina edilmiştir. Kafiye itibariyle de göz kafiyesi esastır. Göz kafiyesi, mısra sonlarındaki kelimelerin harf ve harekelerinin birbirine uygun olması demektir. Ayrıca kafiyenin tam yahut daha çok zengin kafiye olmasına da önem verilmiştir. Şiirin dış yapısı bakımından mühim bir yer işgal eden nazım şekillerinin de değişmez kesin kuralları bulunmaktadır. Manzumelerin beyit ya da bend sayıları, bunların sıralanışı, kafiye düzeni gibi hususlara göre nazım şekilleri farklı isimler almaktadırlar (Mengi, 2010: 25-26).

Klasik Türk şiirinin biçimsel özelliklerinin yanında muhteva özellikleri de önemli yer tutmaktadır. Edebiyatta muhteva denilince akla dil, üslûp, edebî sanatlar ve konu gelmektedir. Bu dönem edebiyatının dili, ortak İslam medeniyetinin kullandığı yazılı kültür diline dayanmaktadır. Bu dil, Türkçe, Farsça ve Arapça olmak üzere üç dilin karışımından meydana gelmiş olan Osmanlı Türkçesi'dir. Dilde mazmun, mecaz, edebî sanatlar ve terkipli ifadelerin yoğun bir şekilde kullanımı, ağır ve ağdalı üslûbun oluşmasına neden olmuştur. Ayrıca edebiyat, din ve onun getirdiği İslami gelenekten

kaynaklanan düşünce tarzı üzerine kurulmuş olması nedeniyle soyut bir yapıya bürünmüştür. Arap ve Fars edebiyatlarıyla ortak olan çoğu konu, tema ve türler, aşağı yukarı bütün sanatçılar tarafından ya olduğu gibi ya da ortak muhteva çerçevesinde yapılan bir kısım değişikliklerle kullanılmıştır (Mengi, 2010: 26-28).

Klasik Türk edebiyatında sanat, eksiksiz ve kusursuz olanı, yani "mutlak güzel"i arama gayesine yöneliktir. Bu itibarla sanatçı, doğada veya çevresinde gördüklerini gerçekte oldukları gibi değil, kendi hayal dünyasında kurguladığı şekilde sunmaktadır. Dahası, söz konusu mutlak güzelin tasvirinde ortak bir ideal güzel ve güzellik anlayışı geçerlidir. Hemen hemen her şair, boyu servi, kirpikleri ok, kaşları yay, yanağı gül yahut lale, beli kıl kadar ince olan güzeli tasvir etmektedir. Bu anlayış, sanatçının anlatmak istediğini hazır unsurlarla söyleme zorunluluğunu beraberinde getirmiştir. Bu durumda sanatçının gücü, mevcut hazır unsurları kullanma tarzına bağlıdır. Dolayısıyla sanatçıyı diğer sanatçılardan ayıran ölçüt, üslûbudur (Mengi, 2010: 27). Klasik Türk şiiri bu sınırlı malzeme ve hazır kalıplarla bir tarafta şairin elini kolunu bağlayıp, ilhamı zincirlere vururken; diğer tarafta da iyi şairin kolayca sıyrılmasını sağlayıp, iyi şiir ile sahte şiirin ayırt edilmesine imkân tanımaktadır (Ayvazoğlu, 2002: 179).

Klasik Türk şiirinde aşkın yanı sıra, genel olarak "tabiat, İslam inanç ve söylenceleri, içki ve eğlence, ölüm, felsefi düşünce ve övgü" gibi başlıca konular ele alınmıştır. XVII. yüzyıldan sonra günlük yaşamın kimi ayrıntıları da bu konular arasına girmiştir. "İslam dini" de klasik Türk şiirinde önemli bir yer tutmaktadır. Evren ve insanın yaratılışına dair İslam'ın getirdiği açıklamalara, şiirlerde yer verilmiştir. Kur'an, hadis, tefsir, kelam, akait, siyer ve kıssalar gibi İslam inancına ilişkin çeşitli kaynaklar da klasik Türk şiirinde işlenmiştir. Öte yandan yaradılışın sırlarını, Allah'ın varlığı ile insan ve evren arasındaki ilişkiyi inceleyen tasavvufun, klasik Türk şiirinin önemli bir bölümünü oluşturduğunu söylemek gerekmektedir (Batur, 2005: 19-21).

Tasavvuf anlayışının cazibesi asırlarca fikir ve sanat alanında geniş bir ilham kaynağı olmuş ve mütefekkirler bunu anlatmaya çalışmışlar, şairler de eserlerinde terennüm etmişlerdir. Bu itibarla tasavvufun en güzel yansımalarını edebiyatta görmek mümkündür (Levend, 1984: 44).

Klasik şairlerin tamamının tasavvufî neşveden nasiplendikleri görülmektedir. Bazı şairler bu anlayışa samimi olarak bağlı olup, bu tesiri aynı endişeyle eserlerine aksettirmişlerdir. Diğerleri ise ancak bulundukları devrin etkisinde kalarak tasavvufa temas etmekle yetinmişlerdir (Levend, 1984: 44). Bu itibarla tasavvuftan hissesi olsun

olmasın milletin hemen her ferdi ve bilhassa şairler, kendilerini tasavvufî zevklerden nasipliymiş gibi göstermek istemiş, tasavvufa ait derin nükteler ve ince fikirlerle eserlerini yüceltmeye çalışmışlardır (Kam, 1998: 23).

Klasik Türk şiirinin estetiğinde sözcükleri sırf kendi mana daireleri içinde hapsetmeyip, diğer kavramları çağrıştıracak surette işlemek esas olduğu için, şairler tasavvufî manadaki söz ve remizleri, rahatlıkla kullanmışlardır (Akün, 2013: 150). Öte yandan bazı şairler ise açıktan açığa söylenmesi mahzurlu ve tehlikeli olan fikirleri tasavvuf kisvesi altında, sembol ve remizlerle ifade etmek suretiyle tasavvuftan faydalanmışlar ve bu vadide rahat nefes alma imkânı bulup, toplumun baskısı ve ithamlarından kurtulabilmişlerdir (Kam, 1998: 23).

Gerek tasavvufun gerekse şer'î akidelerin etkisi altında teessüs etmiş bulunan Allah (c.c.), insan ve kâinat telakkisi, şairlerin dünyaya bakışını hususî bir düzene oturtmuş, bir fikirler manzumesi vücuda getirmiştir. Dünyayı bu zaviyeden ibret nazarıyla temaşa eden hakîm şair, daima sebepleri var edenin, bir ilk hareket ettirenin mevcudiyetini görmektedir (Levend, 1984: 88). Hatta şairin, tasavvufla hiç alakadar olmasa bile, kâinatı daima bir sûfî gözüyle seyrettiği (Okuyucu, 2010: 47), olayların ardındaki hikmet perdesini aralamaya çalıştığı görülmektedir.

Klasik Türk şiirinin bir boyutu da estetik kurgu ve bununla beraber kelimelerle oynamaktır. Ancak şair açısından bütün bunlar bir gaye değil, bir vasıtadır. Şairin amacı, görünürler âlemindekileri taklit etmek değildir. Şair, Allah'ın eseri olarak gördüğü bütün mahlûkatı O'na ulaşmada hep birer simgesel değer olarak telakki etmiştir. Var görünen âlem zaten onun nazarında bir vehim ve hayalden ibarettir. Sanatla iştigal edenin varlığa yaklaşımı da, onun özüne inerek, oradan mutlakla irtibata geçme amacına yöneliktir. Sanatkâr, bu bağlamda şiiri dahi böyle görmüş, yani şiiri hakikatin emrine amade kılmıştır (Yıldırım, 2006/b: 136).

Sûfî şairle sûfî olmayan şairin söylemek istediklerinin birbirinden farklı olma ihtimali bulunsa da, davranış biçimleri aynıdır. Nitekim tasavvufî gayelerle yazılmayan bir şiiri bile, tasavvufa göre yorumlamak mümkündür. Çünkü aynı gerçeklik kavrayışına dayanmaktadır. Şair, sûfî olsun olmasın, bütün zıtlıkların ortadan kalktığı varlık alanına ulaşmaya çabalamakta, eşyanın hakikatini keşfetme cehdi içerisinde olmaktadır (Ayvazoğlu, 2002: 108, 167).

Mutlak olanı, aşkın anlamları, şiirin temeli olan beyitle ifade etmek durumunda olan şairin kullanacağı yegâne malzeme sözdür. Söz ise kutsaldır, çünkü Allah'ın

sıfatlarından biri de Kelam'dır (söz). Kâinat "ol" (kün) emriyle, yani söz ile yaratılmıştır. Bu itibarla varlık meyvesinin ağacı sözdür. Hatta bilgi ve görgü ağacının meyvesi de söz olsa gerektir, zira insan bildiklerini ve gördüklerini sözle anlatmaktadır (Çavuşoğlu, 1986: 7). Müslüman şair, daima sözü bir değer olarak görmekte, ifade bakımından Kur'an'ı ve ondaki sanatları ideal biçim olarak kabul etmektedir. Kur'an'ın az söze çok mana sığdırma (îcâz) üslûbunu benimseyen şair de, bu bakımdan sınırlı olana sınırsızı sığdırma çabası içerisinde olmakta; yoğun ve sembolik anlatımlara yönelmektedir (Okuyucu, 2010: 66). Dolayısıyla klasik Türk şiirindeki "aşk", "şarap", "meyhane", "pervane ve mum" gibi kavramlar yüce hakikati ifade etmede sembolik dilin hep birer vasıtaları olmuşlardır (Koç, 2010: 24).

Sonuç olarak İslam dini ve tasavvuftaki dünya ve ahiret anlayışının, klasik Türk şiiri üzerinde yansımasını bulması tabii bir durum arz etmektedir. Zira hem kaynakları arasında tasavvuf ve diğer İslami ilimler vardır, hem de Müslüman şairler tarafından icra edilmiş bir şiir geleneğidir.

2.2.Divanları İncelenen Şairler

Daha önce de değinildiği gibi, çalışmanın kapsamı geniş olduğu için, bir sınırlandırma yapılması kaçınılmaz hal almıştır. Ancak yapılan bu sınırlandırmanın tamamen keyfî olmadığını, birtakım kurallara bağlı kalınarak, divanı incelenecek olan şairler arasında tercihte bulunulduğunu belirtmek gerekmektedir. Şair seçiminde dikkate alınan hususlar şunlardır:

1- Cennet ve cehennemle ilgili kelimelere yoğun bir şekilde yer veren şairlerin divanları seçilmiştir.
2- Her yüzyıl için en az bir mutasavvıf şair bulundurulmaya çalışılmıştır.
3- Mümkün mertebe dönemin önde gelen isimleri tercih edilmiştir.
4- Osmanlı coğrafyasında yaşamış veya bir süreliğine bu coğrafyada bulunmuş olan şairler incelemeye konu olmuştur.

Bu hususlardan en az ikisini taşıyan şair ve eserine çalışmada yer verilmiştir. Her ne kadar şairler arasında bir seçim yapılmış olsa da, klasik Türk şiiri bir geleneğin ürünüdür. Üslûp farklılığına rağmen, konuya bakış açısı ve muhteva aynı olduğu için, şiirlerinden örnekler verilen şairlerin bu şiirin genelini temsil edebileceğini söylemek mümkündür.

Seçilen eserlerin matbu ve günümüz Türkçesine kazandırılmış olmasının da, ayrıca işimizi kolaylaştırdığını belirtmek gerekmektedir.

XIII. yüzyılın ortaları ile XIV. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşadığı tahmin edilen Yunus Emre'nin, klasik şair sayılamayacağı konusunda görüşler ileri sürülmüş olsa da (Akün, 2013: 21), çalışmada yer almasının sebebi, hem etkili bir mutasavvıf şair olması hem de klasik Türk edebiyatına dair tür ve şekillere eserinde yer verip, şiirlerinin divan adı altında toplanmış olmasındandır. Bu kategoriye diğer mutasavvıf şairler ile Alevî-Bektaşî şairlerinden bir kısmı da dâhil edilebilir. Zira onların şiirleri de divan adı altında toplanmış olup, aynı zamandan bu şiirlerden bazıları aruz veznine, klasik Türk edebiyatı nazım şekli ve türlerine göre kaleme alınmıştır. Üstelik bu şiirlerin, muhteva itibariyle de klasik Türk şiiri geleneğini aksettirdiği görülmektedir. Dolayısıyla bu şairlerin klasik Türk şiirinin kapsama alanı içerisinde olduklarını söylemek mümkündür.

Çalışma, incelemeye konu olan şairlerin "divan" adını verdikleri eserleriyle sınırlandırılmış olup, şiirlerinden örnekler verilmek maksadıyla divanları taranan şairler aşağıdaki tabloda sunulmuştur:

DİVANLARI İNCELENEN ŞAİRLERİN YÜZYILLARA GÖRE DAĞILIMI						
S.N.	XIV. Yüzyıl	XV. Yüzyıl	XVI. Yüzyıl	XVII. Yüzyıl	XVIII. Yüzyıl	XIX. Yüzyıl
1	Yunus Emre	Ahmed-i Dâ'î	Hatâ'î (Şah İsmail)	Âşık Virânî	Kâmî	K. İzzet Molla
2	Kadı Burhaneddin	Şeyhî	Hayretî	Aziz M. Hüdâyî	İsmail Hakkı B.	Enderunlu Vâsıf
3	Nesîmî	Eşrefoğlu Rûmî	Usûlî	Nef'î	Nedîm	Ahmed Kuddûsî
4	Ahmedî	Cem Sultan	Zâtî	Nev'î-zâde Atâyî	İbrahim Hakkı E.	Şeref Hanım
5		Ahmed Paşa	Fuzûlî	Şeyhülislâm Yahyâ	Kânî	Turâbî
6		Mihrî Hatun	Hayâlî	Fehîm-i Kadîm	Şeyh Gâlib	
7		Necâtî Bey	Muhibbî	Nâ'ilî-i Kadîm		
8		Mesîhî	Yahyâ Bey	Niyâzî-i Mısrî		
9			Nev'î	Nâbî		
10			Bâkî			

Klasik şairlerin yanı sıra, mutasavvıf şairler ile Alevî-Bektaşî şairlerine çalışmada yer verilmiş olması sayesinde, farklı kaynaklardan beslenen bu şairlerin cennet ve cehenneme dair algıları arasında bir kıyas yapma imkânı hâsıl olacaktır. Dolayısıyla hem yüzyıllar arasında hem de aynı yüzyılda yaşamış şairler arasında cennet ve cehennem algısının nasıl olduğu, ne gibi bir değişikliğe uğradığı bu sayede anlaşılabilecektir.

3. GENEL OLARAK CENNET VE CEHENNEM

Bu başlık altında cennet ile cehennemin etimolojik kökeni ve sözlük anlamları, diğer dillerdeki karşılığı; sembol, istiare ve mitolojinin ne anlama geldiği açıklanacak; İlahî dinler ile diğer çeşitli din ve mitolojilerde cennet ve cehennem anlayışının nasıl olduğu incelenmeye alınacaktır.

3.1.Cennet ile Cehennemin Sözlük Anlamları ve Etimolojik Kökenleri

Arapça'da "cennet", gizlemek, saklamak, çökmek, her yeri kaplamak, karanlık basmak anlamlarına gelen "cenne" fiilinin mastarıdır (Mutçalı, 1995: 131). Lügatte "bir örtüş", "bir kere setr" (örtme, gizleme) anlamına da gelen cennet, setr manasından hareketle zemini görünmez, gayet girift ağaçlarla örtülü bahçe ve bostana isim olmuştur (Yazır, tsz.: I/274). Dolayısıyla mastar ve isim olmak üzere bu kelime iki manaya delalet etmektedir. Cennet kelimesinin çoğulu ise "cennât" ve "cinân"dır.

Ağacı olup da ağaçları ile yeri örten her bahçeye cennet denmektedir. Öte yandan cennetin bu şekilde isimlendirilmesinin sebebi -aralarındaki büyük farka rağmen- ya yeryüzündeki bahçeye benzerliğinden ya da nimetlerinin bizlerden gizlenmesindendir (Rağıb, 2012: 243). Yine cennet, sadece hurma ağacının, hurma ve üzüm ağaçlarının, hurma ve diğer ağaçların bulunduğu bahçenin ismi olarak da kullanılmıştır. Aynı şekilde cennet, ağaçlarının çokluğu, dallarının her tarafı kaplaması sebebiyle zemini gölgeleyen örtüdür (İbn Manzûr, tsz.: XIII/99-100).

Bu açıklamalardan yola çıkarak cennetin muhtasar sözlük anlamının, "içinde çeşitli ağaçları barındıran bahçe" (Kara, 2002: 63) yahut "bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe" (Şahin, 1993: 374) olduğunu söylemek mümkündür.

Batı dillerinde cennet olarak kullanılan "Paradis" (paradise) sözcüğünün aslı Grekçe "Paradeisos" olup kökeni, eski Farsça'da "etrafı çevrilmiş mekân, ağaçlı bahçe" manasındaki "Pairi-daeza"ya dayanmaktadır (Şahin, 1993: 374). Cennet kavramının, aynı kökten gelen, ancak yazılış ve telaffuzlarında kısmî farklılıklar olan kelimelerle karşılandığı görülmektedir. Cennet, Fransızcada "Paradis", İngilizcede "Paradise", Almancada "Paradies", İtalyancada "Paradiso", Latincede "Paradisos", Yunancada "Paradeisos", eski Fars dilinde "Pairi-daeza", Ermenicede "Partez" kelimeleri ile ifade edilmektedir. Diğer kültürlerdeki ahiret hayatına dair cennet kavramı da, Kur'an'dakine benzer biçimde, dünyadaki güzelliklerin ve nimetlerin sergilendiği "bahçe" kavramı için kullanılan kelimelerle ortaya konulmaktadır (Türk Ansiklopedisi, 1960: X/181).

İbranice Tevrat'ta ilk insanın konulduğu bahçeyi ifade etmek üzere zikri geçen "Gan Eden" (Eden bahçesi) terkibindeki "gan" kelimesi bahçe anlamına gelmekte olup, Tevrat'ın ilk Yunanca tercümesini ihtiva eden "Yetmişler" çevirisinde paradeisos olarak aktarılmıştır. Grek literatüründe bu kelimeyi ilk defa Ksenofones (Xenophon) bahçe anlamında kullanmıştır. Eski Farsçaya ait pairi-daeza, sonraki dönem İbranicesinde cennet karşılığında kullanılan "pardes" kelimesinin ortaya çıkmasında etkili olmuştur

(Şahin, 1993: 374). Ancak Yahudi din âlimleri hem Âdem ve Havvâ'nın yaratılmalarının ardından yerleştirildikleri, fakat günahları sebebiyle çıkarıldıkları yer olarak hem de gelecek dünyadaki ebedî huzuru ifade eden yer olarak Gan Eden ifadesini kullanmayı sürdürmüşlerdir (Tora-Bereşit, 2010: 512).

Eski Türkçe'de cennete verilen isim "uçmak"tır (Kaşgarlı Mahmud, 2006: I/118; IV/682). Birçok araştırmacıya göre "uştmak" şekliyle Soğdca'dan alındığı iddia edilen bu kavramın aslı, ruhun bedeni terk ettiği zaman "uçan kuş" kılığında olduğuna dair eski Türk inanışlarına dayanmaktadır (Beydili, 2004: 570). Uçmak, ölümden sonra iyi insanlara mükâfat olarak vadedilen, yeşillikler ve nimetlerin bol olduğu ışık dolu bir yerdir (Karakurt, 2012: 764).

Bütün bu tasniflerden açıkça anlaşıldığı üzere cennet, birçok dilde "bahçe, park, saadet ülkesi, gökyüzü, ölümden sonra iyi insanların gideceği yer" gibi genel manalar ifade etmektedir (Cilacı, 1995: 25).

Arapçada "cehennem", "uzak/derin çukur" anlamına gelmektedir. "Cihinnam" şeklinde de geçen cehennem, çukurunun derin oluşundan ötürü böyle adlandırılmaktadır (İbn Manzûr, tsz.: XII/112). Aynı zamanda "hayırsız, uğursuz" anlamına da gelen cehennemin Arapça kökenli bir kelime olduğunu öne süren İslam âlimleri olmuşsa da, dilciler bu konuda tereddüt etmişlerdir (Harman, 1993: 225). Allah'ın, kullarına ahirette azap ettiği ateşin ismi olan cehennemin, Farsça kökenli bir kelime olduğunu söyleyenlerin yanı sıra, İbranice "kihinnam" kelimesinin Arapçaya dönüşmüş hali olduğunu söyleyenler de vardır (İbn Manzûr, tsz.: XII/112). Rağıb el-Isfahanî ise -Kur'an'dan iktibasla- "cehennem" kelimesini "Allah'ın kızıştırılmış ateşi" olarak tanımlamakta, kesin olmamakla birlikte aslının Farsça "cihnâm" kelimesi olduğunu belirtmektedir (Rağıb, 2012: 250). Cehennem kelimesinin çoğul kullanımı ise yoktur.

Cehennem, İbranice'de gözyaşı anlamına gelen Kudüs'ün güneyindeki Hinnom Vadisi'nden ismini almaktadır. Önceleri ateşe atılarak kurban ayinlerinin icra edildiği, daha sonraları şehrin çöplerinin yakıldığı bu vadi, Yahudi inanışına göre yer altında bulunduğu düşünülen ateş gölüne giriş kapısıdır (Güneş, 2010: 128). Hayvanların leşleri ve idam edilen mücrimlerin de atıldığı bu vadi (Sami, 2002: 489), putperestlerin çocuklarını kurban ettikleri bir yer ve aynı zamanda, kötülerin "gelecek dünyada" cezalarını çekecekleri yok oluş yeri, yani cehennem olarak addedilmektedir (Tora-Bereşit, 2010: 512).

Cehennem kelimesi, Sümerlerde “Arali” veya “Kur” (Kramer, 2002: 194, 394), Mısır’ın eski dinlerinde “Amenti” veya “Amentet”, İran’ın eski dini olan Zerdüştîlikte “Daozahva” veya “Duzavhu”, Cermen mitolojilerinde “Nastron”, eski Yunan’da (Latince) “Tartarus”, yeni Yunancada ise “Hades” kelimeleriyle ifade edilmektedir. Eski Romalılar “Orcus” veya “İnfernus”, İtalyanlar “İnferno”, İspanyollar “İnfierno”, Fransızlar ve Portekizliler “Enfer”, Romenler de “İnfern” kelimeleriyle cehennemi ifade etmektedirler. Macarca’da “yeraltında bulunan gizli bir yer” anlamında “Pokol”, Almancada “Hölle”, İngilizcede “Hell” (Türk Ansiklopedisi, 1960: X/96, 97), Hinduizm’de “Naroloka” (Harman, 1993: 225), eski Türk inancında ise “Tamu” (Kaşgarlı Mahmud, 2006: III/234; IV/569) kelimesi cehennem karşılığında kullanılmaktadır.

3.2.Cennet ve Cehennemle İlişkisi Bakımından Sembol, İstiare ve Mitoloji

Cennet ve cehennem başta İslam dini olmak üzere diğer birçok din ve inanç sistemlerinde genellikle ahiretle ilişkilendirilmekte, dolayısıyla gaybî hakikatler olarak karşımıza çıkmaktadır. Gayba dair hususlar ise ya semboller ve istiareler yoluyla algılanabilir hale getirilmekte ya da mitolojiyle bağlantılı kılınarak hafızalarda yaşatılmaktadır.

Nesneler veya tabiattan alınıp zamanla özel bir anlama bürünen bir duygu yahut düşüncenin anlatımında kullanılan işaret, alamet veya sözlere sembol denilmektedir (Karataş, 2001: 369). İşaret ve semboller kendilerinin ötesindeki bir şeye yönlendirmek bakımından ortak yapı arz etseler de, işaretlerin aksine semboller işaret ettikleri şeyin gerçekliğine katılmaktadırlar (Tillich, 2014: 49).

Bireysel veya kolektif bilinçaltından kaynaklanan semboller (Tillich, 2014: 50), bireyin yahut toplumun duygusal yaşantısının doğrudan ve açık anlatım yerine, simgelerle yüklü ve üstü örtük bir dille dışa vurulması (Aydeniz, 2009: 42), salt kavramsal terimlerle tam bir şekilde ifade edilemeyen fikirlerin ya da prototiplerin görünen yansımalarıdır (Burckhardt, 1987: 128).

Sembol, İlahî âlemdeki hakikatin, fizikî âlemdeki ona karşılık gelen başka bir hakikat ile temsil edilmesidir (Livingston, 1998: 110). Görünürler dünyasından bir gerçekliğe tekabül eden semboller, yeterince belirgin olmalarına mukabil, bunların ötesinde neyin yatmakta olduğunu çözümlemek genellikle çok zordur (Whitehead, 2009: 100).

Algılanır olandan, simgelenenden gösterilene giden yolu ifade eden sembol, doğal bir ilişki aracılığıyla, mevcut olmayan veya algılanması imkânsız bir şeyi çağrıştıran somut bir işaret olmakta (Durand, 1998: 9, 10), algılanamayanı algılanabilir hale getirmektedir. Buna göre sembol, herhangi bir sebepten ötürü duyularla algılanamayan bir şeye bizi sevk eden algılanabilir her şeydir (Uluç, 2011: 40).

Sembolle sembolize edilen arasında daima bir ilişki bulunmaktadır (Tokat, 2011: 16). Asıl olanın bir yansıması ve taklitten ibaret olan yaratılmış âlemde, asıl olanla kurulan irtibat yansıtma esasına dayanmaktadır. Bu itibarla yaratılmış âlem, semboller, remizler âlemidir. Sembollerin, remizlerin asıllarıyla irtibatları ise bir işaret eden, işaret edilen irtibatıdır (Kılıç, 2006: 21). Dolayısıyla semboller, anlaşılması güç olan asli hakikatleri, yaratılmış âlemden bazı gerçekliklerle irtibatlandırıp, onları idrak edilir hale getirme girişiminin ürünüdür.

Dille ifadesi imkânsız olan veya dilin erişemediği hakikatlerin, sezgiye dayalı esnek bir dil ve semboller kullanmak suretiyle anlaşılmasını ve kavranmasını sağlamak hususunda din, sanat ve edebiyat devreye girmektedir (Koç, 1998: 95). Gerçekliğin onsuz bize kapalı kalan düzeylerini sonuna kadar açan semboller, din sanat ve edebiyat sayesinde, genel olarak hayatın ve tabiatın takdim ettiğinden daha fazla olan bir şeyi açığa çıkarmaktadırlar. Dolayısıyla her türlü sanat ve edebiyattaki sembolik anlatımları, hakikatin boyut ve unsurlarını keşfetmeye imkân veren bir girişim olarak görmek mümkündür (Tillich, 2014: 50; Koç, 1998: 99).

Teşbihe dair unsurlardan "benzeyen" veya "kendisine benzetilen"den biriyle yapılan istiare de varlığın yerine geçmesi ve onu temsil etmesi bakımından sembole benzemektedir. "Birinden bir şeyi ödünç almak, ariyet olarak istemek, kullanmak" gibi anlamlara gelen istiare (Harmancı, 2007: 42), benzerlik ilgisiyle bir kavramın adının, başka bir kavram için ödünç alınıp, geçici olarak kullanılmasıdır (Coşkun, 2010: 65). Daha basit bir ifadeyle istiare, benzeyen ya da benzetilenden birinin yer almadığı teşbihtir. Bu sebeple istiarenin temelinde teşbih bulunmaktadır (Karataş, 2001: 220).

İstiare, anlatımı canlı ve tasvirî kılmak, bir kavramı şairane tanımlamak, başka mefhumların anlam değerinden istifade etmek gibi avantajlar sağladığı için, başvurulan en önemli ifade tarzlarından birisidir (Coşkun, 2010: 65). Teşbihin en ileri derecesi olan istiare, eşyanın ve olayın adını değiştirerek onu daha mükemmel, daha güzel ve daha heyecan verici kılan bir benzerinin adıyla anma sanatıdır (Kahraman Dikmen, 2004: 41).

İstiarede lafzın hakiki manasının anlaşılmasına engel bir karinenin bulunması gerekmektedir (Karataş, 2001: 220). Buna göre istiareyi meydana getiren kelime, mutlaka mecazi anlamda ve benzetme yapma amacıyla kullanılmış olmalıdır (Harmancı, 2007: 45).

Genel olarak kutsala ilişkin bir öykü yahut dünyanın ve insanın mevcut şekline nasıl büründüğünü açıklayan kutsal anlatı olarak tarif edilen mit, en önemli dinî söylemlerden biri olsa gerektir. Mit (myth) kelimesi köken bakımından "söz" ya da "konuşma" anlamlarını ifade eden Yunanca "muthos/mithos"dan gelmekte olup, genel anlamda şifahî olarak anlatılan ve nesilden nesile aktarılan hikâyelerdir (Batuk, 2009: 28).

Kutsal ve gerçek bir öyküyü ifade eden mit, yaratılışın öyküsüdür. Tabiatüstü varlıkların eylemlerini hikâye eden mit, her zaman için bir yaratılışla ilgilidir. Kesinlikle gerçek ve kutsal bir öykü olarak kabul edilmektedir. (Eliade, 2001: 15, 16). Kutsal, değerli ve manalı olanı ihtiva eden mit, ilkel zamanlarda meydana gelmiş olduğuna inanılan bir olayı anlatmaktadır (Seyidoğlu, 2011: 15, 16, 28). Mit, insanın içinde bulunduğu dünyanın amaç ve orijinini, yine kendi içinde, somut gerçeklik düzeyinde aramak yerine; ötelerde, gizemli güçlerin etkin olduğu bir gerçeklik alanında aramak yönünde bir inanç sunmaktadır. Bu da, insana hayatının kontrolünün kendi elinde olmadığını hissettirmektedir (Batuk, 2009: 48).

Mitoloji ise Yunanca, bir nevi masal, hikâye demek olan "mythos" (mit) ile söz anlamına gelen "logos" kelimelerinin birleşmesinden müteşekkil olup (Can, 2011: 17), "mit bilimi" anlamına gelmektedir (Seyidoğlu, 2011: 15). Mitoloji, çok eski zamanlarda yaşamış ulusların inandıkları tanrıların, kahramanların, perilerin, devlerin hayat ve maceralarından bahseden mitler ve hikâyelerdir (Can, 2011: 17). Kozmik bilgilerin sembolleşmiş kaynağı olan mitoloji, olayları değil; olayların ortaya çıkma sebeplerini açıklamakta, gerçek dünyanın resmini çizmek yerine, bu âlemin sembollerle kavranmasını sağlamaktadır (Bayat, 2010: 12).

Mitoloji, objektif olan mitler medeniyetinin eski şekillerinin ilk ilmî teşebbüslerini, dinî itikatlarını, siyasî görüşlerini, güzel sanatların çeşitli türlerini, felsefi bilgileri ve tam manasıyla etnik medeniyetin bütün katmanlarını kendinde toplayabilmiş bir sistemdir (Bayat, 2010: 11).

Sonuç olarak, buraya kadar çalışmanın diğer bölümlerinde ve özellikle üçüncü bölümünde karşılaşacağımız sembol, istiare ve mitolojinin tanım ve özelliklerine

değinilmiş; son bölümde, alıntı yapılan beyitlerin sembolik, istiarî ve mitolojik bağlamları üzerinde durulacağı için bu kavramlar hakkında kısaca bilgi verilmiştir.

3.3.Cennet ve Cehennemin Çeşitli İnanç Sistemlerindeki Yeri

İslam diniyle irtibatı olabilecek diğer din ve inanışlardaki cennet ve cehenneme dair telakkilerin tespit edilmesi, hem İslam dinindeki hem de klasik Türk şiirindeki cennet-cehennem tasavvurunun anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Bu itibarla belli başlı dinler ve bu dinlerden neşet eden mitolojilerde cennet-cehennem algısına muhtasar bir şekilde yer verilecektir.

Dinler tarihçileri, sosyologlar ve psikologlar tarafından oldukça farklı tanımları yapılan din, inanış ve davranışa dair yönlendirmeleriyle, insanlar arası ilişkileri düzenleyen ve onların hayırlı işler yapmasını, barış ve huzur içerisinde bir arada yaşamasını temin eden genel kurallar bütününü ifade etmektedir (Tümer ve Küçük, 2002: 7). Din, insanlara bir hayat tarzı sunmak ve onları belli bir dünya görüşü etrafında toplamak gayesi güden bir kurumdur. Yaratıcıya isteyerek bağlanma, birtakım haberleri duyma, onlara inanma ve bunların doğrultusunda iradi faaliyette bulunma olgusudur (Yılmaz, 2010: 14).

İslam âleminde umumî kabule mazhar olan din tanımı ise, Cürcânî'nin yaptığı tanımıdır. Ona göre din, Hz. Peygamber'in kendisinde olana, tebliğle yükümlü olduğu şeye akıl sahiplerini çağıran İlahî bir kanundur (Cürcânî, 1983: 105). "Din" terimi Kur'an'da, insanların kendi tercihleriyle Allah'ın iradesine teslim olacağı, O'na kulluk ve ibadet edeceği ve bu teslimiyet, kulluk ve ibadetin bir neticesi olarak husule gelen ahlaki mükellefiyetleri yerine getireceği tesis edilmiş bir sistem şeklinde ele alınmaktadır (Aydın, 2013: 30).

İslam âlimlerine göre dinler, genel olarak önce hak-batıl ya da İlahî-İlahî olmayan diye iki ana kategoriye ayrılmakta, daha sonra da hak/İlahî dinler İslam, Yahudilik ve Hristiyanlık şeklinde sıralanırken, diğer dinler batıl/İlahî olmayan din sınıfına sokulmaktadır. İkinci aşamada hak/İlahî dinler de kendi içinde aslı bozulmamış ve aslı bozulmuş olan dinler diye ikiye ayrılarak İslam, aslı bozulmayan; Yahudilik ve Hristiyanlık da aslı bozulan, yani tahrif edilmiş olan din kategorisine dâhil edilmektedir. Yine bu bağlamda dinler, hak/İlahî dinler anlamında semavî dinler; batıl/İlahî olmayan dinler anlamında ise semavî olmayan dinler şeklinde taksim edilmektedir (Aydın, 2013: 54). İlahî dinler, iradesiyle bütün varlıkları yöneten tek ilahı, onun meleklerini, güzel ahlak ve fazilet timsali olan peygamberlerini ve kutsal kitaplarını kabul etmek, bu yolda

inanma ve tapınmayı öğütlemek itibariyle batıl dinlerden ayrılmaktadırlar (Taplamacıoğlu, 1966: 44).

3.3.1. İlahî Dinlerde Cennet ve Cehennem İnancı

Allah Teâlâ tarafından, peygamberler vasıtasıyla insanlığa gönderilen ve vahiy mahsulü olan dinler için "İlahî din" tabiri kullanılmaktadır. İlahî emirle görevlendirilen bütün peygamberlerin tebliğ ettiği vahye dayalı din, İlahî din olarak vasıflandırılmakta ve kabul edilmektedir. Dolayısıyla İslamiyet, Yahudilik ve Hristiyanlık -hatta Kur'an'da adı geçen diğer dinler de- İlahî din olarak değerlendirilmektedir (Tümer ve Küçük, 2002: 203).

İlahî din kategorisine giren dinleri -vahye dayalı olmaları yönüyle- "İslam" ismi altında toplamak mümkündür. Nitekim Kur'an-ı Kerim, Hz. Âdem'den itibaren Hz. Peygamber'e kadar gelen vahye ve elçilere dayanan dinî geleneğe "İslam" adını vermekte (Tümer ve Küçük, 2002: 203), Allah katında hak dinin İslam olduğunu bildirmektedir (Âl-i İmrân, 3/19).

İslam teriminin Allah'ın iradesine kendilerini tam manasıyla teslim eden herkesi kuşattığını söylemek mümkündür. Bu anlamda bir dinsel sistem olarak İslam, sadece belirli bir zümrenin değil, ilk insandan dünyanın sonuna kadar tüm insanların dinidir (Aydın, 2013: 31). Fakat münhasıran İslam, Hz. Peygamber'e gönderilen dinin adı olmuştur. Artık İslam dini denilince, Hz. Peygamber'in tebliğ etmekle yükümlü olduğu hususî manadaki din anlaşılmaktadır.

İslam dininin ahiret telakkisinin cennet ve cehennem inancı, birinci bölümde ayrıntılı olarak ele alınacağından, burada, İslam'ın ahiret tasavvurlarına kısaca değinmekle yetinilecektir. İslam'a göre, ölümden itibaren ahirete dair safhalar başlamaktadır. Berzah âlemi denilen kabir hayatının ardından kıyamet kopacak; daha sonra yeniden dirilme, mahşer, hesap-kitap, mizan olacak; herkes, yaptığı zerre kadar iyilik ve kötülüğün karşılığını görecektir. İlahî adaletin tecellisiyle, suçlar ve suçlular ortaya çıkarılacaktır. Hesaba çekilme sonucu bazılarının amel defteri sağ tarafından, bazılarınınki de solundan verilecektir. Kul haklarının ödenmesi neticesinde kişi, mümin ise sırat köprüsünü geçip cennete gidecek; mümin değilse yahut günahları ağır gelmişse cehenneme düşecektir. Günahkâr olan mümin, günahı nispetinde cehennemde kalıp, cezasını çektikten sonra cennete gidecektir. Herkesin ameline göre yerleştirileceği ahirette cennet sekiz, cehennem yedi tabakadan oluşmaktadır (Tümer ve Küçük, 2002: 471).

Sevapları günahlarına üstün gelenler cennete, noksan gelenler ise cehenneme giderken; sevap ve günahları birbirine eşit gelen kimseler de Araf'a gideceklerdir. Araf meşhur görüşe göre cennet ile cehennem arasındaki engelin, sûrun yüksek tepeleri demektir. Araf ehli amelde kusur etmiş ve mizanda iyilik ve kötülükleri denk gelmiş, cennet ve cehennem arasında bir müddet kaldıktan sonra Allah Teâlâ'nın, haklarında bir hüküm vereceği tevhit ehli bir topluluktur (Yazır, tsz.: III/2167-2168).

Yahudilerin ahiret inancına göre ölüm, dünya hayatının sonudur. Öldükten sonra muhakemenin olduğu noktasında elde bulunan kaynaklardaki imalar muğlaktır. Metin tarihlerindeki ihtilaf bu hususta kesin bir yargıya varmayı mümkün kılmamaktadır (Tümer ve Küçük, 2002: 469). Eldeki kaynaklara bakılırsa, ilk zamanlarda ahiret inancının varlığına dair Yahudilikle ilgili malumat sonraki nesillere ulaşamamıştır. Bu nedenle eski Yahudilikte ahirete imanın olmadığını iddia edenler bulunmaktadır. Kutsal kitapta iyi ve kötü ameller için mükâfat veya cezanın olduğu bir ahiretten söz edilmemesi bu yönde şüphelere yol açmıştır. Fakat amellerin karşılığı olarak, gelecek kuşağın mükâfatlandırılacağı şeklinde cevaplar verilmektedir. Ölüler ise "Şeol" denilen bir yeraltı dünyasında yaşamaktadırlar (Sarıkçıoğlu, 2011: 230). Ölümden sonra hayat, mezarda ve ölüler âleminde (Şeol) devam edecektir. Ölen kişiler, ölüler âleminde, bir gölge misali varlığını sürdürecektir. Ölülerin ne Yahve ile ne de diğer insanlarla bir münasebeti bulunmaktadır (Tümer ve Küçük, 2002: 469). Yeniden dirilme, ebedî hayat ve yargılamaya ilişkin inançların sonraki dönemlerde geliştiği Yahudilikte, iyi insanlar muhakeme edilip temize çıktıklarında Aden (Eden) adı verilen cennete gideceklerdir. Kötüler ise cehenneme atılıp cezalarını çekeceklerdir (Tümer ve Küçük, 2002: 250-251). Bu konularla ilgili Yahudi düşüncesinde oldukça farklı fikir ve açıklamalar olmasına rağmen, şu iki fikir geleneksel Yahudi düşüncesinde merkezi bir yer işgal etmektedir. Bunlardan birincisi, salih kimselerin gireceği cennetin yeniden tesisi anlamında bir ahiret hayatı vardır. Diğeri ise, çok az sayıdaki salih kişi hariç, diğerleri için cennete girmeden önce on iki aydan fazla sürmeyecek kısa bir cezalandırma dönemi yaşanacaktır (Aydın, 2013: 332).

Yahudi ahiret inancında iyilerin ebediyen kalacağı yerin Eden bahçesi yahut Pardes olarak adlandırılan ve yine "bahçe" anlamını ifade eden özel bir yer olacağına inanılmaktadır. Cennet (Gan Eden/Pardes), "Tekvin'in 2. ve 3. bablarında geçen Eden bahçesi", "dirilmeden önce iyilik sahibi ölülerin kaldıkları yer" ve "iyilerin sürekli kalacakları yer" şeklinde üç mekânı betimlemek üzere kullanılmaktadır. Bu husus,

birden çok cennetin bulunduğunu değil, tarihî seyir boyunca cennet algısının kazandığı üç merhaleyi ifade etmektedir. Bu üç merhaleden son iki tanesinin coğrafî yeri konusunda müşterek bir inanç yoktur. Bazı kimselere göre bu yer dünyada, bir kısmına göre ise göktedir (Şahin, 1993: 375).

Tekvin'in 2. babında Eden bahçesi hakkında, Rab Tanrı'nın Âdem'i yarattığı ve şarka doğru Aden'de (Eden) bir bahçe diktiği ve bu adamı oraya koyduğu belirtilmektedir. Bahçeyi sulamak için Aden'den bir ırmak çıkmış; Pişon, Gihon, Dicle ve Fırat olmak üzere dört kola ayrılmıştır. Dört kola ayrılan ve yerin dört bölgesine hayat taşıyan nehriyle, Âdem'in bakması ve ekip büyütmesi gereken ağaçlarıyla bu cennet bahçesinin (Aden) ortasından ise hayat ağacı ve iyiyle kötüyü bilme ağacı yükselmektedir. Yahve insana şu buyruğu vermektedir: "Bahçede istediğin ağacın meyvesini yiyebilirsin. Ama iyiyle kötüyü bilme ağacından yeme; çünkü ondan yediğin gün mutlaka ölürsün." (Tekvin, 2:7-17).

Yahudi kaynaklarında cennete dair ayrıntılı tasvirlere de rastlanmaktadır. Bu tasviri anlatımların birinde şu ifadeler yer almaktadır:

> "Aden (bahçesi) cennetinin yakuttan iki kapısı vardır. Her birini altmış bin adet görevli melek beklemektedir… Salih bir kimse teşrif ettiğinde, …kendisine şu çağrıyı yaparlar: Hadi git, sevinçle rızkını al. Onu etrafı sekiz yüz çeşit gül ve mersinle çevrili derelerin aktığı bir yere dâhil ederler. Burada herkes, şerefiyle mütenasip olarak, kendi şahsına ait bir odaya sahip olur. Buradan dört nehir çıkmaktadır. Bunlardan sırasıyla; süt, şarap, belsem [2] ve bal akmaktadır. Her odanın üzerinde bir altın asma vardır ve bu asmayı da her biri Venüs gezegeni gibi parıldayan, otuz tane inci süslemektedir. Her bir salih kişiye altmış melek hizmet etmektedir... Aden Cenneti'nde ikamet edenlerin en az güzel olanları Yusuf ve R. Yohanan'a benzerler. Onlar için gece yoktur ve onlar için üç çağ mevcuttur. Birinci çağda, salih kişi âdeta bir çocuk gibi olur ve çocuklar için ayrılmış olan bölüme girer ve burada onların oyunlarını paylaşır, ikinci çağ, gençlik çağıdır. Bu çağda, gençlerin olduğu bölüme girer ve orada onlarla birlikte eğlenir. Üçüncü çağ ise büyük yaştaki olgunluk çağıdır. Bu çağda, yaşı olgun kimselerin olduğu yere girer ve onlarla birlikte eğlenir. Aden Cenneti'nin her bir köşesinde seksen bin çeşit ağaç yer almaktadır; bunların en az değerli olanı bile bu dünyadaki bütün güzel kokulu bitkilerden daha narindir. Aynı şekilde, her bir köşesinde altmış bin adet görevli melek bir ağızdan güzel nağmeler terennüm ederler. Merkezde hayat ağacı vardır ve

[2] Bu kelime İngilizcede balsam olarak geçmekte ve "pelesenkağacı, kınaçiçeği" anlamlarına gelmektedir. "Balsam aplle" ise kudret narı demektir (Redhouse, 2011: 68). Kelimenin bu haliyle cennet nimeti olması daha makul görülmektedir

> dalları Aden Cenneti'nin tamamını kaplar; her birinin tadı ve görünüşü birbirinden farklı olan beş yüz bin çeşit meyve verir. Ağacın üstünde muazzez bulutlar yer alır; dört bir yandan esen rüzgârlar, ağaçtaki çiçeklerin kokusunu dünyanın bir ucundan diğerine taşırlar. Ağacın altında ise, Tora'yı açıklayan hikmet sahibi kimselerin talebeleri yer alır; bunlardan her birinin, biri yıldızlardan diğeri ise güneş ve aydan yapılmış iki odası vardır. Odalar arasında muazzez bulutlardan müteşekkil birer perde vardır ve perdenin arkasında ise Aden vardır." (Taşpınar, 2014: 327-328).

Tevrat'ta imanlı Yahudilerin gideceği Aden bahçesinin mukabilinde, günahkârların ateş azabı göreceği Ge-hinnomdan da haber verilmektedir (Tesniye, 32:22). Ge-hinnom karanlık, insanların acı ve sıkıntı çektiği bir mekândır (Eyub, 10:22). Ge-hinnom temelde aşağıya inilen bir çukur olarak tasvir edilmiştir (Eyub, 17:4; Eyub, 33:24; Tekvîn, 37:35). Aynı zamanda cehennem "ateşli fırın" olarak ifade edilmekte, günahkârların "ateşli fırın"a atılacağı ve onların hepsini ateşin yiyip bitireceği söylenmektedir (Mezmurlar, 21:9). İbadet adına çocukların katledilip yakılması sebebiyle İsrail peygamberlerinin Ge-hinnomu lanetlemeleri üzerine, bu yer İşaya (bk. İşaya, 66:24)'dan itibaren zamanla gelişen Yahudi öte dünya telakkisinde cehennemin sembolü olmuş ve ölümden sonra azap görülecek yere bu ad verilmiştir (Harman, 1993: 225).

Yahudilikte cennet-cehennem, hesap günü ile ilgili emirlerin açıklandığı diğer bir kutsal kitap Talmud'dur. Talmud'un haber verdiğine göre, günahkâr insanların çok azı hariç, diğer günahkârlar on iki aylık bir cezanın akabinde cennete gideceklerdir (Tümer ve Küçük, 2002: 251). Ayrıca Talmud'da cehennemin yedi ismi olduğu açıklanmaktadır. Bu isimlerin, "Şeol" (Ölüler Diyarı) (Yunus, 2:2), "Abaddon" (Helak Yeri), "Şahat" (Ölüler Diyarı), "Bor Şaon" (Helak Çukuru), "Tit Ha-Yevan" (Batak Çamuru), "Tsalmevet" (Ölüm Gölgesi) ve "Aşağıdaki Diyar" (Mezmurlar, 88:11; 16:10; 40:2; 107:10) olduğu ifade edilmektedir. Bunlar haricinde cehennemin "Ge-hinnom" ve "Tofet" diye de isimleri vardır (Taşpınar, 2014: 196, 334).

Ge-hinnomun yanı sıra, "âdeta ölüm misali iştahı son derece açık" ve "doymak nedir bilmeyen" gibi anlamları ihtiva eden Şeol (Habakkuk, 2:5), ölüm sonrası gidilecek yerin ismi olup, cehennemi ifade etmektedir. Şeol kelimesi Tevrat'ta ilk defa Hz. Yakup'un oğlu Yusuf için tuttuğu yas münasebetiyle zikredilmektedir. Hz. Yakup, Yusuf'u bir canavarın parçalayıp yediğini düşünerek, "Oğlumun yanına, ölüler diyarına (şeol) yas tutarak ineceğim." demiştir (Tekvin, 37:35). Tevrat'taki bu ve benzeri ifadeler ölümle her şeyin bitmediğini, ölüm sonrasında başka bir hayatın mevcut

olduğunu göstermektedir. Tevrat'a göre Şeol yerin derinliklerindedir (Tesniye, 32:22; Eyub, 17:16; Süleyman'ın Meselleri, 9:18). Işığın nüfuz edemediği karanlık bir yerdir (Eyub, 10:21, 22). Girişi kapılarla kapalıdır (Eyub, 38:17). Oraya bir defa girildi mi, tekrar hayata dönmek için oradan çıkmak mümkün değildir (Eyub, 7:9, 10). Orası bütün canlıların varacakları bir yer, yaşayanların toplanacakları bir evdir. Küçük olsun büyük olsun herkes oradadır (Eyub, 30:23; Eyub, 3:19). Ölüler diyarı hiç doymak bilmemektedir (Süleyman'ın Meselleri, 27:20; 30:15-16). İnsanları yutmak için ağzını açmış bir dev gibidir (İşaya, 5:14). Şeol için "helak çukuru", "karanlık diyar" (Mezmurlar, 55:23; 107:10) ve "unutma diyarı" da denilmektedir; çünkü oraya giren unutulacak ve bir daha anılmayacaktır (Eyub, 24:19-20). Kısaca Tevrat'ta Şeol, bütün ölüler için müşterek bir ikamet yeri olarak kabul edilmekle birlikte, iyilerin mükâfat, kötülerin azap göreceği bir yer olarak da gösterilmektedir (Harman, 1993: 226).

Yahudilikte, dinlerinden dönen Yahudiler için azap ebedîdir (İşaya, 66:24). Ölüm diyarı, geri dönülmeyen, koyu karanlıklarla kaplı, derin, gizlenme imkânı olsa da Tanrı'nın indinde her tarafı görünen bir yerdir (Eyub, 10:21-22; 11:8; 14:13; 26:6; l7:13). Kötülerin cehennemdeki azap şekli daha çok ateşle, ebedî alevlerledir (İşaya, 33:14; 50:11; 66:24). Kötüler orada korkunç bir azaba uğrayacaklar, ateş ve kurt onların bedenlerini örtüp, yok edecektir (İşaya, 14:11). Sünnetsiz ölenler ve kılıçla öldürülenler (kâfirler) de aşağı tabakaya indirileceklerdir (Hezekiel, 32:17-32).

Yahudilikte cehennem azabının, ruh ile bedene birlikte uygulanacağı görüşü hâkimdir. İşlenen günahlara göre azap için sürelerin tayin edildiği ve günahkârların, suçlarının büyüklüğüne mütenasip cehennemin yedi tabakasından birine atılacağı belirtilmektedir (Taşpınar, 2014: 340).

Hristiyanlıktaki ahiret inancına gelince, bu dine göre ölen kimse ilk muhakemesi sonunda Araf'ta kalacak, burada o kimsenin ruhu beşerî günahlarının bedelini ödeyecek, Hz. İsa'nın ikinci gelişinin ardından başlayacak olan bin yıllık dönemin başında iyi insanlar, sonunda ise kötüler dirilecektir. Bunun akabinde Hz. İsa'nın başkanlığında büyük genel bir mahkeme kurulacak ve iyiler cennete, kötüler de cehenneme girdirilip, orada ebedî kalacaklardır (Tümer ve Küçük, 2002: 471).

Hristiyanlıktaki ahiret anlayışının İsrail'in Mehdi inancına uygun bir tarzda geliştiği görülmektedir (Cilacı, 1995: 90). Hristiyanlığın cennet ve cehennem düşüncesinin Zerdüşt inançlarıyla da bir yakınlık gösterdiği iddia edilmektedir (Taplamacıoğlu, 1966: 120). Ancak sonraları Hristiyanlığa özgü farklı yorumlara

dayanan bir ahiret telakkisi oluşmuştur. Luka İncilinde cennet, Hz. İsa'nın da içinde yer aldığı bir mükâfat yeri olarak geçmektedir (Luka, 24:43). Yine aynı İncil'de ölümden sonra iyilerin cennete girmesinden de söz edilmektedir (Luka, 16:24-25). Pavlus bir mektubunda, üçüncü kat göğe çıktığını, nasıl olduğunu bilmediği özel bir tecrübeyle cennete götürüldüğünü ve vahiy aldığını anlatmaktadır (Korintoslular'a İkinci Mektup, 12:1-4). İyi ve dürüst kimselerin ebedî mükâfata nail olacakları ve semada bulunan bir mekânın varlığı Yeni Ahit'te göklerin melekûtu şeklinde haber verilmektedir. Göklerin melekûtu bu dünya saltanatından tamamen farklıdır ve sonsuza kadar devam edecektir (Şahin, 1993: 376). Sadece salih kimseler oraya gidebilecek ve orada barış içinde ebediyen mutlu bir hayat süreceklerdir (İbraniler'e Mektup, 9:11; Korintoslular'a Birinci Mektup, 6/9-10; Romalılar'a Mektup, 5/17). Orada Allah'ı görecekler (Yuhanna'nın Birinci Mektubu, 3:2) ve melekler gibi olacaklardır (Markos, 12:25).

Cennetin yeriyle ilgili Yeni Ahit'te yer alan ifadelerde, cennetin gökte mi, yoksa yeryüzünde mi olduğu hususunda bir muğlaklık söz konusudur. Çünkü başka bir pasajda, bu dünyanın yıkılıp, yeni bir yer ve göğün kurulacağı, burada Allah'ın çadırının insanlarla beraber olacağı ve kendisinin insanlarla oturacağı ifade edilerek Kudüs civarı (Yeruşalim) olan bu yerde artık gözyaşı, matem, feryat, acı ve ölümün olmayacağı belirtilmektedir (Vahiy, 21/1-4).

Eden cenneti, Yahudilikte olduğu gibi Hristiyanlık inancında da yaratılışın başlangıcından itibaren mevcuttur (Şahin, 1993: 376). Matta İncili'ne göre cennet (melekût), dünya kurulduğundan beri iyi kullar için hazırlanmıştır ve mahşer gününde iyi kullar (sağdakiler) burayı miras alacaklardır (Matta, 25:34). Dünyanın sonunda melekler gelip kötüleri salihlerin arasından ayıracaklardır. Salihler babalarının melekûtunda güneş gibi parlayacaklardır (Matta, 13:43, 49). "Buğday ve delice" benzetmesiyle salihlerin ve kötülerin durumunun anlatıldığı aynı bapta, dünya tarlasına ekilen buğday ve delicenin hasadıyla bu dünyaya tanınan zamanın son bulup başka bir hayatın başlayacağı, iyi tohumun (buğday) melekûtun oğulları, delicelerin de şeririn oğulları olduğu ifade edilmektedir. Sonuçta buğdayların ambara toplanması misali, salihlerin cennete konulacağına işaret edilmektedir (Matta, 13:24-30, 37-40). Korintoslular'a ikinci mektupta ise dünya evleri bir çadıra benzetilmektedir. Dünyadaki çadırların dayanıksız olduğu ve hemen yıkılabileceği, ama inananlar için göklerde Allah'tan bir binanın, el ile yapılmamış ebedî bir evin bulunduğu vurgulanmaktadır (Korintoslular'a İkinci Mektup, 5:1).

Cennet nimetleri olarak İncillerde, "Tanrı'yla birlikte olma"nın yanı sıra, ölülerin tekrar dirilmek suretiyle melekler haline gelecekleri, bir daha ölmeyip sonsuza kadar yaşayacakları zikredilmekte, onların evlenmeyecekleri ve gökteki melekler gibi olacakları belirtilmektedir (Matta, 22:30; Markos, 12:25; Luka, 20:35). İncil'de, cennette (Babanın evi) çok meskenlerin olduğu, Hz. İsa'nın oraya inanalar için yer hazırlamaya gittiği söylenmekle birlikte, buranın mahiyeti hakkında bilgi verilmemektedir (Yuhanna, 14:1-4).

Yeni Ahit'te, iyi işler yapanların ölüm sonrası varlıklarını devam ettirecekleri yer olarak "paradise" kelimesi dışında (Şahin, 1993: 376); "kıyamet" (Markos, 12:18-27), "ebedî mesken" (Luka, 16:9), "ölüler diyarı" (Luka, 16:19-31) gibi ifadeler yer almaktadır.

Yeni Ahit'te geçen, "üç gün üç gece yerin bağrında kalmak" (Matta, 12:40), "boru (sur) ile ölülerin kıyamı" (Selanikliler Birinci Mektup, 4:16), "ölümün ve ölüler diyarının kendilerinde olan ölüleri vermeleri" (Vahiy, 20:13) gibi anlatımlar, iyilerin bile -ölümün ardından bir süre de olsa- yer altında kalacağına işaret etmektedir.

Eski Ahit'e nazaran Yeni Ahit'te cehennem inancı daha açıktır (Karaalp, 2007: 7). Herkese amellerinin karşılığı verilecektir. İyi iş yaparak sabırla izzet, hürmet ve kalıcılığı arayanlara ebedî hayat bahşedilecektir. Ama ayrımcı olup, hakikate karşı itaatsiz, haksızlığa karşı ise itaatli davrananlara, kötülük işleyenlere gazap ve hiddet, sıkıntı ve şiddet dokunacaktır (Romalılara Mektup, 2/6-10).

Yeni Ahit'te cehennem, Yahudi inancında olduğu gibi Şeol'ün kötülere tahsis edilen kısmıdır (Harman, 1993: 226). "Hell", "Hölle", "İnferno" (Aşağıda olan), "Fegefeuer" (Silip süpüren ateş) kelimeleriyle karşılanan Hristiyan cehennemi yerin alt kısmındadır ve oraya inilmektedir (bk. Luka, 10:15). Buradaki yer altı kavramı dünyanın derinliklerini; çoğu kez dünyanın merkezini (kalbini) ifade etmektedir (Güneş, 2010: 128).

İncil'de farklı farklı isimlerle anılan cehennem, "ölüler diyarı" (Matta, 11/23; Luka, 10:15), "dış/koyu (zifiri) karanlık" (Matta, 25:30; Petrus'un İkinci Mektubu, 2:17), "sönmez/ebedî ateş" (Matta, 18:8; Markos, 9:43), "fırın ateşi" (Matta, 13:42, 50), "cehennem ateşi" (Matta, 18:9) olarak ifade edilmektedir.

Hristiyanlığa göre cehennem iblisin ve cehennemliklerin ceza yeridir (Matta, 25:41); günahkârlar öldükten hemen sonra oraya inecekler (Luka, 16/22-25); ruh ve vücutlarıyla azaba duçar olacaklardır (Matta, 10:28). Orada karanlığın da ötesinde

(Matta, 22:13; 25:30), ölmeyen kurtlar ve sönmeyen ateşle birlikte (Markos, 9:43, 48) dehşet verici azaplar bulunmaktadır (Matta, 8:12; 13:50).

Hristiyanlar tarafından sahih olarak kabul edilmeyen Barnabas İncili'nde de cehennemle ilgili bilgiler bulunmaktadır. Cehennemin biri diğerinden daha derin yedi odası veya bölümü vardır ve en derinine giden, daha büyük azap çekecektir. Bir günah işleyen bir cehennemi, iki günah işleyen iki cehennemi hak edecektir (Barnabas İncili, 143). Petrus'un, "Ey muallim, bize kaybedenlerin nasıl azap göreceğini ve Cehennem'de ne kadar kalacaklarını anlatın ki, insan günahtan kaçabilsin" şeklindeki sorusu üzerine Hz. İsa, kimlerin hangi katta cehennem azabına çarptırılacaklarını tafsilatlı olarak açıklamıştır (Barnabas İncili, 249-252).

Yeni Ahit'te cehennemdeki azabın ateşle olacağı ve ebedîliği vurgulanmaktadır (Matta, 18:8; 25:41; Yahuda'nın Mektubu, 7; Vahiy, 19:3). Hz. İsa cezanın suçlara göre olacağını belirtmiştir (Matta, 11:23-24; Luka, 12:47-48; Vahiy, 18:6-7). Tanrının yaşam kitabında adı olmayanların dışlanması (Vahiy, 20:15), gece gündüz hiç sönmeyecek olan ateşe atılmak (Vahiy, 20:10), kükürtle yanan ateş gölüne bırakılmak, kızgın fırınlara sokulmak (Vahiy, 21:8; Matta, 13:42, 50), eller ve ayaklar bağlı olduğu halde karanlığa atılmak (Matta, 22:13) başlıca azap çeşitlerindendir.

İncil'de azap çeşitlerinin yanı sıra azabın mahiyeti hakkında da malumat bulunmaktadır. Nitekim "Bu lanetli yerde, tüm katlarda görülen, ekmek yapmak için çeşitli ekin tanelerinin karıştırılması gibi, genel bir cezalandırma olacaktır. Ateş, buz, yıldırımlar, şimşek, kükürt, sıcak, soğuk, rüzgâr, çılgınlık, şiddet hepsi Allah'ın adaletiyle birleştirilecektir. Öyle ki, ne soğuk sıcağı yumuşatacak, ne de ateş buzu. Her biri sefil günahkârlara azap verecektir." (Barnabas İncili, 252-253) şeklinde geçen ifadeler azabın ne ile olacağını haber vermektedir.

Yeni Ahit'te cehennem tasvirlerine ayrıntılı bir şekilde yer verilen Vahiy bölümünde, tahtın kurulduğu; ölülerin, o tahtın önüne getirilerek, kitaplarının ve hayat kitabı olan başka bir kitabın açıldığı, yaptıkları eylemlere göre hüküm verilip yargılamanın gerçekleştirildiği ifade edilmektedir. Ölümün, ölüler diyarının ve hayat kitabında yazılmamış olan herkesin ateş gölüne atıldığı; korkaklar, iman etmeyenler, mekruhlar, katiller, zina edenler, büyücüler, putperestler ve bütün yalancıların hissesinin ateş ve kükürtle yanan gölde olduğu anlatılmaktadır (Vahiy, 20:11-15; 21:8).

Bedenlerin de diriltileceği bildirilen Yeni Ahit'te (Romalılar'a Mektup, 8:11), cehennem azabının ruh ve bedene birlikte uygulandığına da işaret edilmektedir. Nitekim

"Cehennemde hem bedeni hem de canı helak etmeye kudreti olandan korkun" (Matta, 10:28) şeklinde yer alan ifade, bedenin de azap göreceğini vurgulamaktadır.

3.3.2. Diğer Din ve Mitolojilerde Cennet-Cehennem Anlayışı

Dinler tarihine atf-ı nazar edildiğinde, gerek İlahî bir kaynağa dayandığı kabul edilen dinlerde, gerekse mitolojik birtakım kabullere dayanan inanç sistemlerinde, insanın gerçekleştirdiği eylemlerin ölüm sonrası bir karşılığının olduğu fikri göze çarpmaktadır. İnsanın yaptığı her davranışın, dinler tarafından iyi veya kötü olarak ayrıma tabi tutulduğu ve öldükten sonraki hayatta bunlara uygun bir mükâfat veya cezanın olduğu kabul edilmektedir (Ergün, 2006: 4).

Tarih öncesi dönemde yaşamış olanların cennet konusundaki düşüncelerine dair eldeki kutsal kitapların verdiği malumat haricinde pek az bilgiye ulaşılmış durumdadır. İlkel kabilelerde genel olarak ölümden sonra huzurlu veya çileli bir hayat yaşama inancı bulunmaktadır. Hemen bütün ilkel dinlerde ölümden sonraki hayatın dünyada veya gökteki bir yerde gerçekleşeceğine inanılmakta ve orası daha çok maddi unsurlarla tasvir edilmektedir (Şahin, 1993: 374). İlkel toplumlar öte dünyadaki hayatı kısmî ayırımlarla, tıpkı bu dünyadakine benzetmektedir. Ölen kişinin öte dünyadaki yaşama şekli, bu dünyadaki tutum, davranış ve toplumsal konumuyla belirlenmektedir. Ölüm biçimi, gömme törenleri, dinsel yasaklar gibi unsurlar ölenin yazgısı üzerinde önemli rol oynamaktadır. Yerleşmiş bir inanç sitemi ve uyulması gereken kurallar bütünlüğüne sahip dinlerin ahiret tasavvurlarında görülen kimi katı ve ağır cezalara ilkel kabilelerin tasarımlarında genellikle rastlanılmamakta, buna karşılık ikmal edilmiş yahut gelişmiş dinlerden alınan kimi motiflerin (sırat köprüsü) kullanıldığı görülmektedir (Yılmaz, 2010: 73).

Birçok dinî ve mitolojik sistemde cehennem, yani günah işleyenlerin ölümden sonra ceza görecekleri yer ile ceza kavramından ayrı olarak ölülerin ve ölü ruhların gittiği yer altı dünyası, birbirinden kesin olarak ayrılmadığı ve genellikle ilkel toplumlarda cehennem kavramının olmadığı görülmektedir (Türk Ansiklopedisi, X/1960: 96). Çoğu din ve mitolojide cennetin gökyüzüyle, cehennemin ise yer altıyla ilişkilendirildiğini söylemek mümkündür.

Dünyada yahut gökte bulunan, insanoğlunun ilk yeri olan, iyilerin ölümden sonra tekrar dönecekleri umulan cennet inancıyla alakalı ilk yazılı kaynak, milattan önce 2000'li yıllara ait Sümerler'in çivi yazılı metinleridir. Nitekim bu kaynaklarda cennet, "Dilmun" adı verilen, "mutlu insanlar ülkesi, ölümsüzler diyarı, hayat ülkesi"

diye de nitelenen ve güneşin doğduğu yere doğru uzandığına inanılan bir adadır. Coşkun akan suların beslediği, çayır-çimen ve bol meyveli ağaçlarla dolu Dilmun'da ne hastalık ne de ölüm vardır (Şahin, 1993: 374). Hastalık ve ölümün bulunmadığı gerçek bir cennet olan Dilmun, hiçbir aslanın öldürmediği, hiçbir kurdun kuzuyu kapmadığı, parçalamadığı, hiçbir göz hastasının "gözüm ağrıyor" diye şikâyette bulunmadığı ve surlarında hiçbir gece bekçisinin dolaşmadığı bir emniyet yurdudur. (Eliade, 2003: I/80) Dolayısıyla güvenli bir mekân olan Dilmun, ağrıların, sıkıntı ve ıstırapların olmadığı, ihtiyarların yaşlılıktan yakınmadıkları, rahiplerin ağlamadıkları ve şarkıcıların ağıt yakmadıkları bir mutluluk diyarı olarak anlatılmakta; ırmak kenarında tanrıların dolaştığı, cinselliğin olduğu bir yer şeklinde tasvir edilmektedir (Kramer, 2002: 182-186). Cennet olarak tasvir edilen bu yerin hem bir ülke hem bir kent olduğu söylenmektedir ve çağın bilginlerince Dilmun, Basra Körfezi'ndeki Bahreyn ülkesiyle özdeşleştirilmektedir (Hooke, 1991: 34).

Sümerlerde "ölüler diyarı" yerine kur sözcüğü kullanılmıştır. Kur (cehennem), kozmik olarak yer kabuğu ile ilksel deniz arasındaki boş alanı ifade etmektedir. Bütün ölülerin gölgelerinin o yere gittiği zikredilmektedir. Orası ölüler diyarı olmasına karşın, oradaki yaşamın canlı bir tarafı da bulunmaktadır (Kramer, 1999: 142; 2002: 194). "Sümer mitolojisinde ölülerin yuvası olarak suçlu insanların düşeceği yer olan Kur, İnanna'nın ölüler diyarına inişi mitinde vücut bulmaktadır." (Güneş, 2010: 127). Bu mitte, aşağıdaki dünyaya da hükmetme özleminde olan aşk tanrıçası İnanna'nın, ablası Ereşkigal'in yer altında bulunan sarayına girmeyi başardığı, Yedi Kapıyı birer birer aştıkça, baş kapıcı tarafından giysileri ve takılarının çıkarıldığı, İnanna'nın, ablasının karşısına çırılçıplak -yani bütün güçlerinden soyunmuş olarak- çıktığı anlatılmaktadır. Yer altının yedi yargıcının (Annunakiler) onu tutsak ettiğinden ve bir bedel ödemeden ölüler diyarından çıkamayacağından bahsedilmektedir (Eliade, 2003: I/85, 86; Hooke, 1991: 21-22).

Eski Mezopotamya dinlerinde insanın ölümden sonra gittiği yer, dünyanın batı tarafında bulunmaktadır. Yedi sur ve yedi kapı ile kuşatılmış bulunan ve dönüşü olmayan bu yere tanrıça Allatu hükmetmektedir. Tozlarla kaplı karanlık bir yerde oturan ölülerin gıdası bulanık su ve topraktır. Bir başka yer altı dünyası tasvirinde ölüler diyarı, dünyanın gece tarafı olarak gösterilmektedir (Sarıkçıoğlu, 2011: 22).

Eski Mısırlılarda ölüm ötesi hayat ve buna bağlı olarak cennet-cehennem inancı varlığının, yaklaşık milattan önce 2600'lü yıllarda V. hanedan dönemine kadar

dayandığı ifade edilmektedir (Kutub, tsz: 15). Başlangıçta, ölülerin uzak bir ülkede ikamet ettiklerini düşünen Mısırlılar, daha sonraları dünyadan göçenlerin gökte oturduklarına ve bir merdiven vasıtasıyla yukarı çıktıklarına, burada ruhların güneş tanrısı eşliğinde, onun gemisiyle dünyayı dolaştıklarına dair inanç geliştirmişlerdir (Sarıkçıoğlu, 2011: 34). Bu bakımdan Mısırlılarda mumyalar ve mumyalama işlemi önemli bir yere sahiptir. Çünkü ruhların, seyahat ederken cesetlere girmek isteyebilecekleri inancına binaen cesedi bozmadan muhafaza etmek gerekmektedir (Cilacı, 1995: 74).

Eski Mısırlılar, harikulade bir mutluluk adası olarak gördükleri yerdeki cennetin bir benzerinin de gökte, samanyolunun ikiye ayırdığı bir noktada bulunduğuna inanmaktadırlar. Öldükten sonra dirilmeyi kabul eden eski Mısırlılara göre ebedî saadeti kazananlar ya semada güneş tanrısı Ra'ya (Re) ya da Osiris'e kavuşmakta yahut yıldız olmaktadırlar (Şahin, 1993: 374). Azizler, göğün doğu tarafında olan ebedî yıldızlarda bulunan cennetlerde oturmaktadırlar. Orada yemek tarlası adı verilen yerde, canlarının çektiği her türlü yemeklerden istedikleri kadar yemektedirler. Bir başka yerde ise hayat ağacı tarlası vardır. Azizler yine orada oturup, bu ağacın meyvesinden istedikleri gibi yemektedirler. Tanrılarla beraber ekmek yiyip şarap içen azizler, Osiris'in önünde oturmakta, "Yaro Tarlası"nda yufka ekmekleri yemektedirler. Burada nimetlerin kesinlikle bitmediğine inanılmaktadır. Bu nimetlerin dışında cennetlikler ziraatla da uğraşmakta, buğday ve arpa ekerek özel mülkler edinmektedirler. Ayrıca kendilerine ait kadınlara sahip olan cennetlikler, dünyada yaptıkları her şeyi burada da yapabilmektedirler (Kutub, tsz: 15-21).

Eski Mısır dininde suçluların cezalandırıldıkları yere (cehenneme), "Amenti" veya "Amented" denilmektedir. Amented veya Amenti, "ölülerin meskeni, güneşin batıp indiği yer altı dünyası" anlamlarına gelmektedir (Seyidoğlu, 2011: 78; Türk Ansiklopedisi, 1960: X/96).

"Eski Mısır dinine göre ölenler, Osiris'in yer altı dünyasına gitmekte, hesaba çekildikten sonra suçlu bulunanlar cezalandırılmaktadır." (Harman, 1993: 225). "Ölüler Kitabı"nda tasvir edildiği üzere, ölünün muhakemesinin yapıldığı o yerde Osiris, tahtına oturmakta, hakikat tanrıçası Maat ölüyü içeriye almaktadır. Atmaca başlı Horus ile çakal başlı Anubis tarafından ölünün kalbi tartılmakta, kâtip Tanrı Thot da sonucu yazarak Osiris'e iletmektedir. Osiris'in çevresindeki 42 hâkimin önünde hiç bir kötülük yapmadığına dair açıklamada bulunup (Sarıkçıoğlu, 2011: 34-35), kendini aklayan kişi

bir nevi cennet olan Aaru (kanışlar yurdu)'ya gitmektedir. Günahkârlar da işkence ile cezaya çarptırılmaktadırlar (Türk Ansiklopedisi, 1960: X/96).

İran'da doğup gelişen Zerdüştîlik ve Maniheizm gibi dinlerde de ahiret anlayışının bulunduğu görülmektedir. Ancak İran dinlerinden tek tanrı inancına yer vermesi bakımından en dikkat çekici olanı, adını kurucusu Zerdüşt'ten alan Zerdüştîlik'tir. İslami kaynaklarda Mecûsîlik olarak da geçen bu dinin kurucusunun milattan önce 570 yılında doğduğu tahmin edilmektedir (Tümer ve Küçük, 2002: 118). Zerdüşt, herkesin yeryüzünde yaptığı tercihe göre yargılanacağını, doğruların cennete, "Şarkı Evi"ne kabul edileceğini, günahkârların ise sonsuza dek "Kötülük Evi"nin konukları olarak kalacağını söylemektedir. Öteki dünyaya giden yol, "Çinvat Köprüsü"nden geçmekte ve doğrularla, kötüler orada seçilip ayrılmaktadır (Eliade, 2003: I/384). Şayet mümin ruhu ise, "Sraoşa" tarafından semavî cennete götürülmekte, kâfir ruhu ise dünyayla ahireti birleştiren "Çinvat Köprüsü" (ayrılık köprüsü, sırat köprüsü) denilen geçidin altında kurulu cehenneme düşmektedir. Köprünün ortası bir kılıcın ağzına benzemektedir. Mümin geçerken genişleyip on beş mızrak eninde rahat bir yol olmakta ve onu ebedî ışık cennetine ulaştırmaktadır. Kâfir ruh geçerken köprü daralarak kıldan ince, kılıçtan keskin olmakta ve imansız ruhu cehennemin sonsuz derinliklerine düşürmektedir. Hatta köprünün baş tarafında bekleyen melekler, mümin ruha kılavuzluk edip cennete götürürken, imansız ruhu cehenneme itmektedirler (Sarıkçıoğlu, 2011: 112-113).

Zerdüşt'ün "övgü evi" de dediği cennet, müminlerin gidecekleri yerdir. Buraya ilk önce giren Tanrı'dır. Zerdüşt burada ümmeti ile birlikte mükâfata nail olacaktır. Sevabı ve günahı birbirine eşit olanlar ise, cennet-cehennem arasında bulunan Arasat'ta kıyamet ve hesap gününe kadar bekleyeceklerdir (Sarıkçıoğlu, 2011: 113). Eski İranlılarda iyiler için Ceyhun ve Seyhun ırmaklarının çıktığı doğuda bir yerden de söz edilmektedir (Şahin, 1993: 374).

Zerdüştîliğe göre, cehenneme "yalancının evi/yalan evi" anlamında "drüjödemana" veya "yalancının çukuru/yalan yeri" anlamında "drüzötman" denilmektedir. Karanlık, ıstırap ve gürültünün kuşattığı bu yer altı dünyasında kötülerin gıdası çirk ve pislikten ibarettir (Harman, 1993: 225; Sarıkçıoğlu, 2011: 113).

Zerdüştîlik'te ruhun dünyadan ayrılışından sonra gördüğü ferdî muhakemeden başka, ayrıca haşir gününde genel mahkeme tasavvur edilmektedir. Mahşer meydanında iyiler kötülerden, haklılar haksızlardan amellerine göre ayırt edilecektir. İyi ve kötü,

ateşle birbirinden ayrılarak, iyiler cennete, kötüler cehenneme gidecektir. Cehenneme gidenler üç gün boyunca eziyet görecek, cennettekiler de onları seyredecektir. Bunun ardından herkesi kapsayan büyük bir ateş gelecek, müminler için ılık bir süt, kâfirler için erimiş bir maden tesiri oluşturacaktır. Ateş insanlardaki kiri pası giderecek, yakıp temizleyecektir. En sonunda, şeytanlarla sıkı fıkı olanlar hariç, herkes Tanrı Ahura-Mazda'nın cennetine gideceklerdir (Tümer ve Küçük, 2002: 122; Sarıkçıoğlu, 2011: 113). Âlemde Ahura-Mazda (Hürmüz) ve Ehrimen arasındaki savaş, ölülerin dirilişi, hesaba çekilişi ve kötülerin erimiş madenlere atılmasıyla son bulacaktır. Nihayetinde kötülük yok edilecek ve -günahlarından temizlenmiş olanlar da dâhil- geri kalan herkes, ebedîlik kazanmak için yeniden diriltilecektir (Tümer ve Küçük, 2002: 468).

İran dinlerinden Maniheizm'in kurucusu Mani'ye göre, ruhların yeryüzü ve beden hapishanesinden kurtulup ışık âlemine yükselmeleriyle doğru orantılı olarak dünyada zulüm, baskı ve şiddet artacak, kötülük çoğalacaktır. Çünkü yeryüzünde tutsak bir halde yaşayan ışık unsurları birer ikişer buradan ayrıldıkça, dünyada daha az ışık unsuru kalacak, bu itibarla onların sağladığı iyilik ve barış da azalacaktır. Mani'ye göre kıyamete yakın zamanda yalancı peygamberler ortaya çıkacaktır. Ayrıca "Yalancı Mithra" (Deccal) ortay çıkıp, insanları saptırmaya çalışacaktır (Sarıkçıoğlu, 2011: 137).

Eski Yunanlılarda da ahiret inancının mevcut olduğu görülmektedir. İyi kalpli insanların, yeryüzünde kimseyi incitmeden namuslu bir şekilde yaşayanların ruhlarının cennete gideceği; ellerini cinayetlerle kirleten, vicdanlarını karartan, hırsız ve inançsız kişilerin ise çeşitli cezalara çarptırılmak üzere cehenneme atılacağı belirtilmektedir (Can, 2011: 174).

Çok eski Yunan tasavvurlarına göre ölüler, evlerinin yakınında, mezarlarda hayatlarını sürdürmekte veya belirli bir zaman sonra dünyaya tekrar dönmektedirler. Bu inancın yanı sıra, ölenlerin yaşadıkları yer altında geri dönüşü olmayan bir ölüler âlemi bulunmaktadır. Sadece seçkinler ve kutsallar "Elysium" denilen ve dünyanın batı kenarında bulunduğu tasavvur edilen, kutsallar adasına gitmekte ve orada ölümsüzlük kazanmaktadırlar (Sarıkçıoğlu, 2011: 72). Eski Yunan'da şairler ve yazarlar vasıtasıyla geliştirilen dünyevi bir cennet fikrine göre, yerden çıkarak yeniden vücut bulan insanlar, mevsimlerin uygun olduğu, ağaçların meyve verdiği, hayvanların dahi barış içinde yaşadığı bir ortam ve mekânda rahat bir hayat sürmektedirler. Dünyevi bir cennet anlayışından başka eski Yunanlılarda, Hesparides bahçesi olarak bilinen cennet adaları inancı da bulunmaktadır (Şahin, 1993: 374).

Sakin ve geniş bir ova olarak tasavvur edilen cennet, gümüş yapraklı kavak ağaçları, gül ve mersin ağaçları ile süslenmiş, hususî bir güneş ile aydınlatılmış, ılık ve hoş kokulu rüzgârın estiği bir yerdir. Orada eşsiz meyve bahçeleri, her cinsten meyveler, sayısız miktarda çeşit çeşit ve güzel kokulu çiçekler, yeşil çayırlar, şırıl şırıl akan ırmaklar bulunmaktadır. Irmakların kenarlarında yetişen sık gül fidanları üstünde kuşlar sürekli şakıyıp durmaktadır. Daima saf bir hava, bulutsuz bir gök, tatlı ve neşeli bir ışık bu emsalsiz ovayı kaplamakta, sonu olmayan ilkbahar yaşanmaktadır. Huzur ve saadet havasının estiği bu diyarda akan "Lethe" nehrinin suyundan içince, dünyada çekilen bütün ıstıraplar unutulmaktadır. Bu itibarla cennet bahçelerindeki ahali tam bir mutluluk içinde yaşamakta, hayatın bütün zevklerini tatmaktadırlar (Can, 2011: 175).

Eski Yunanlılarda cehennem olarak telakki edilen yer altı dünyası, dolayısıyla ölüler diyarının tanrısı Hades'tir. Ölüm tanrısı, Thanatos veya Hypnos tarafından taşınan yahut Hermes'in yardımı ile sevk edilen ruhlar, Styks boğazından geçip, yer altına inmektedirler. Yer altında çok karanlık ve muazzam bir sahayı kapsayan cehennem, birçok dairelere, birçok kısımlara ayrılan uçsuz bucaksız bir hapishaneyi andırmaktadır. Onun büyük kapıları, oraya gelen sayısız ruha daima açık olduğu halde, oraya girmiş olanlar için ebediyen kapalıdır. Onun tunç kapısı Kerberos denilen korkunç bir köpek tarafından korunmakta, kapıdan içeri girenleri hemen almakta, dışarı çıkmak isteyenleri de bırakmamaktadır. Hades'te ruhlar, donmuş su birikintilerinden, kaynayan katran göllerinden ve korkunç rüzgârlarla çalkalanan gölcüklerden geçip, iğrenç ve hiddetli akan "Akheron" (Acılar nehri) ile karşılaşmakta; "Pynphlegethon"un saçtığı alev sellerini görmekte; günahkârların gözyaşlarından doğan "Kokytos"un inleyen müthiş feryatlarını işitmekte; insana bulantı veren iğrenç ve pis kokulu "Stysk"in vahşi gürültülerini duymaktadırlar. Bu ırmakları geçmek için "Kharon"un sevk ettiği siyah bir kayığa binen ruhların bir kısmı, alev saçan cehennemin pis bataklık sularından geçmeye muvaffak olamamaktadır. Gözünden hiçbir şey kaçmayan tanrı Hades'in muhteşem tahtı önünde ruhların yargılandığı bu yerde hiçbir suç hoş görülmemekte ve cezasız bırakılmamaktadır (Can, 2011: 171-173).

Eski Yunanlılarda diğer bir yer altı diyarı olarak Tartaros'tan da söz edilmektedir. Cehennemlerin derinliklerinde bulunan ve korkunç bir yer olan Tartaros (Can, 2011: 515), günahkârların cezalandırılmak için atıldığı asıl cehennemdir. Demir bir duvarla çevrili ve demir kapılarla tahkim edilmiş olan bu yerde, yer altı ilahı Tartaros hüküm sürmektedir (Türk Ansiklopedisi, 1960: X/97). Geceyle kuşatılmış olan

bu yerin içinde ise bir kimsenin düşse dahi bir yıl boyunca ulaşamayacağı "Abis" çukuru bulunmaktadır. Tartaros'un aşağı kısımlarında suçlular zincire vurulduğu gibi, yine birtakım günahkârlar Hades'te açlık, susuzluk, kayayı yuvarlayarak yokuş yukarı çıkarmak, zincirlere vurulmak, ateşten çemberlere bağlanmak gibi çeşitli işkence ve azaba duçar olmaktadırlar (Turner, 2004: 34, 36, 41-42).

Eski Yunan dinine göre, kutsal değerlere karşı birçok kez ve ağır derecede saygısızlık edenler, vahşi bir şekilde cinayet işleyenler ve benzeri kişiler layık oldukları Tartaros'a atılmakta ve bir daha da oradan çıkamamaktadırlar. Bunların dışında ana babasına karşı gelip, şiddet uygulayan ve daha sonra da pişman olanlar, hafifletici sebeplerle cana kıyanlar ve bunun gibi suçları işleyenler, bir yıl cehennemde cezalandırıldıktan sonra bir dalga vasıtasıyla oradan dışarı "Akherusian" gölüne atılmaktalar ve daha önce kendilerine karşı haksızlık yaptıkları insanlardan af dilemektedirler. Affedilmeleri halinde bulundukları gölde yıkanıp, azaptan kurtulmaktadırlar. Aksi takdirde, tekrar bir yıl daha cehenneme atılmaktadırlar. Mağdurlar tarafından affedilinceye kadar bu işlem böyle devam etmektedir (Turner, 2004: 47-48).

Romalılarda da cennet ve cehennem inancının olduğu görülmektedir. Ancak Romalılarda başka kültürlerden gelme dünyevi bir cennet anlayışı hâkimdir (Şahin, 1993: 374). Eski Romalılara göre cehennem ise öbür dünyada bir yerde değil, İtalya'nın altında yer almaktadır (Turner, 2004: 53).

Roma mitolojisine göre, yer altı dünyası ve ilâhının adını ifade eden Orcus, ölüleri yer altına götürüp, orada hapsetmekte, "Furiare" ve "Diare" denilen ilaheler de, suçlulara işkence etmektedirler. Suçlu ve günahkâr ruhlar, yer altı dünyasında iskelet ve hayalet şeklinde sürekli dolaşmakta, hiçbir surette rahatlığa kavuşamamaktadırlar (Türk Ansiklopedisi, 1960: X/97). Bazı anlatımlara göre, üç kat duvarla çevrili hisarı ve devasa bir kapısı olan cehennemde, alevler fışkıran bir nehir bulunmaktadır. İçerisinden iniltiler, kamçı şaklamaları ve zincir şıkırtıları duyulmaktadır. Orada fokurdayan kızgın suların içinde, yükselen, düşen ve ne yaptığı belli olmayan ruhlar yer almaktadır. Yargıç Dis tarafından ruhlara arındırıcı cezalar verilmekte, ancak arınması mümkün olmayan ruhları, Erinyseler'den biri Abis'e düşünceye kadar oradan oraya kovalayıp durmaktadır. Kimilerinin iç organları parçalanmış halde olan ruhlar acı içinde kıvranmaktadırlar. Bunların dışında orada, biri kaynayan altından, biri dondurucu

kurşundan, biri de demir parçalarından oluşmuş üç korkunç göl vardır ve ruhlar birinden diğerine atılmak suretiyle azaba duçar olmaktadırlar (Turner, 2004: 54, 56.).

Hindistan tarihî süreci içerisinde -bazı özellikleri birbirine benzemekle birlikte- birtakım hususlarda farklılık arz eden çeşitli dinler bulunmaktadır. Hint dinlerinden birini oluşturan Hinduzim'de, ahiretle ilgili olabilecek kurtuluş anlayışını "samsara" (tenasüh) ve "karma" oluşturmaktadır. Ruh göçü, reenkarnasyon olarak da adlandırılan tenasüh, doğum-ölüm-yeniden doğuş döngüsünü ifade etmektedir. Karma ise bir sebep sonuç kanunudur. Dolayısıyla insan geçmişte ne yapmışsa, gelecekte de onun karşılığını görecektir. Hinduizm'de Nirvana'ya ulaşmak temel hedeftir. Bu meyanda insan sonu olmayan bir tenasüh zinciri içerisinde gidip gelmektedir. Kendi kaderinin mimarı olan insan, yaptıklarına göre ya insan ya hayvan ya bitki ya da tanrı şeklinde doğmakta, bu doğuş bir sebep sonuç ilişkisi içinde gerçekleşmektedir (Küçük vd., 2009: 177-178).[3]

Cennet kavramı bilhassa Hindistan'da geniş ayrıntılarla bahis konusu edilmektedir. Cennetle ilgili ilk bilgilerin bulunduğu Rigveda'da, ilah Yama'nın hâkimiyetindeki cennet, tanrılarla beraber olmak üzere ataların ölüm sonrası gittikleri yurt olarak görülmektedir. Nandana adı verilen bu yerde Tanrı İndra kendini eğlendirmektedir. Öte yandan Hindu kozmolojisine göre üç katmandan oluşan âlemin en üstünde semavî tanrıların yaşadığı cennet vardır. Hint folklorunda ise cennet, kutsal Meru dağının üzerindedir ve oradan dört nehir çıkmaktadır (Şahin, 1993: 375).

Hintlerin gökyüzü cennetine dair ahiret inancını, destanlar (Mahâbhârata, Râmayana) ve Purânalar anlatmakta, özellikle beş büyük tanrıya ait beş gök katını tasvir etmektedirler. Bu gökler aşağıdan yukarıya doğru, Rakkaseler ve müzisyenlerin yer aldığı İndra'nın göğü, Tanrı'nın ailesiyle birlikte hüküm sürdüğü Şiva'nın göğü, her şeyin akından yapıldığı ve nilüferlerle kaplı su birikintileri serpiştirilmiş Vişnu'nun göğü, rakkaseleri ve ateşli müminleriyle Krişna'nın göğü, son olarak da ruhların gök perileriyle eğlendiği Brahma'nın göğü şeklinde sıralanmaktadır. Altından ve mücevherlerden saraylar, cennet bahçeleri, çok güzel kızların şarkılarına ve rakslarına eşlik eden müzik betimlenip durmaktadır (Eliade, 2003: I/303).

Hint dinlerinde cennetin böyle tasvir edilmesine ve düşünülmesine karşılık, cehennem yer altında karanlık bir mekân olarak algılanmaktadır. Nitekim Caynizm'e

[3] A. Küçük, G. Tümer ve M. A. Küçük'ün hazırladığı "Dinler Tarihi" adlı bu kitap, G. Tümer ve A. Küçük'ün "Dinler Tarihi" adlı kitabının geliştirilmiş ve içeriği bir hayli değiştirilmiş baskısıdır. Bu baskıdaki bazı bilgiler önceki baskıda, önceki baskıdaki bazı bilgiler da bu baskıda yer almadığı için, her iki baskıya da atıf yapılmıştır.

göre yerin altında, cinler, periler ve şer varlıkların yaşadığı yeraltı âlemi onun altında ise daha ağır cezalı olanların bulunduğu cehennem yer almaktadır. Suçlular cezaları bitinceye kadar burada kalmaktadırlar (Sarıkçıoğlu, 2011: 162).

Hinduizm'deki ruh göçü (tenasüh), cehennem inancını ortadan kaldırmamış, fakat cehennemle ilgili motiflerin gelişmesine mani olmuştur. Naraloka ismi verilen cehennem, burada herhangi bir dinî kuralı çiğneyen kişiye öteki dünyada buna mukabil bir cezanın tatbik edildiği acılarla dolu yerdir. Hinduizm'de cehennem bir çeşit arınma mekânıdır (Harman, 1993: 225). Bir kimsenin amelleri, davranışları çok kötüyse, ruh göçü dünyada da olabilmekte veya binlerce senelik cehennem hayatı buna ara verebilmektedir. İyiler, amellerinin karşılığı olarak kısa ya da uzun bir süre semavî âlemde yaşamaktadırlar (Sarıkçıoğlu, 2011: 153).

Hindulara göre cehennem, yirmi sekiz bölüme ayrılmaktadır. Günahkârlar cehennemde, kızgın kumlar üzerinde yürümekte, kaynar sıcaklıktaki yemekleri yemekte, baykuş ve karga gibi avcı kuşlar tarafından hırpalanmaktadırlar. Suçluların, yaptıklarının karşılığı olarak görecekleri ceza da, ceza mekânları da farklıdır (Türk Ansiklopedisi, 1960: X/96).

Hint dinlerinden Budizm'de, ruhların muhtelif varlık şekillerinde tekrar tekrar vücuda büründükleri inancı bulunmaktadır. Kötü ameller işleyenlerin ruhları, ölümden sonra kötü karmalarıyla uzun müddet cehennem azabı görmekte ve ardından da yeryüzünde yeni bir vücutla doğmaktadırlar. İyi amellerde bulunanlar ise tanrılar âleminde ikamet etme mükâfatına nail olmaktadırlar. Bilge kişiler ise tanrılar âleminin zevkli hayatına da önem vermemektedirler. Zira semavî varlıkların da nihayetinde, dünyanın ıstıraplı hayatına geri döneceklerini bilmektedirler. Tanrıların da saadet hayatları geçicidir. Asıl saadet ise, ıstıraplardan nihai kurtuluşla, yalnız Nirvana'ya ulaşmakla gerçekleşmektedir (Sarıkçıoğlu, 2011: 177).

Sönmek, sakinleşmek anlamındaki "Nirvana", Budizm'de nihai kurtuluşu ifade etmekte; eşyanın gerçek manada idrak edildiği, dünyevi varoluş çarkının nihayete erdiği "mutlak aydınlanma" ve "mutlak huzur" anlamına gelmektedir (Yitik, 2005: 67). Ezelî, ebedî ve değişmez bir güç olan Nirvana, kişinin bütünüyle yok olmasını değil, kendisini hayata bağlayan her türlü düşünce, duygu ve arzulardan ve buna bağlı olarak yeniden doğum-ölüm çarkından ve nihayetinde acı ve ıstıraptan kurtulmasını ifade etmektedir (Aydın, 2013: 155).

Budizm'de Nirvana'ya ulaşmış bir kimsenin ölüm sonrasıyla ilgili açık bir bilgi yoktur. Muhtelif varlıklardan birisinin şeklinde tenasühle yeniden dünyaya gelineceğini kabul eden Budizm'e göre, kötü amel sahipleri, kötü karmalarıyla içinde bulundukları kalpa'nın sonundaki cehennemde; iyiler ise gökte, cennette tanrılarla birlikte ikamet etmektedirler. Ancak bu cennet-cehennem devresi İlahî dinlerdeki gibi nihai ve devamlı değildir (Tümer ve Küçük, 2002: 195).

Budistlerin telakkisine göre de Meru dağında bulunan ve bir mutluluk diyarı (Sukhavati) olan cennet, mücevherlerle süslü ağaçlara, cıvıl cıvıl kuşlara, sakinlerinin zevkine uygun sıcak yahut soğuk akan sulara, nihayetsiz bir yeşilliğe sahiptir (Şahin, 1993: 375).

Budizm'de cehennem inancı vardır ve orası yedi kısma ayrılmaktadır. Bu cehennemler arzın altındadır ve kötülük işleyenler burada uzun müddet çok çeşitli işkencelere duçar olmaktadırlar. "İnsanların parçalanması, alevli silahlarla kesilmesi, ezilme, asılma, yakılma" başlıca ceza çeşitleridir. Budizm'deki cehennem anlayışında ne alevler eksilmekte, ne de acılar dinmektedir (Harman, 1993: 225).

Hint dinlerinden Cayinizm'de yerin altında cinler, periler ve şer varlıkların yaşadığı "Yer altı Âlemi" ve buranın altında ise daha ağır suçlar işlemiş olanların bulunduğu "Cehennem" yer almaktadır. Yeryüzünde de kak kat olarak tanzim edilmiş "Gökler Âlemi" bulunmaktadır. Buralarda güçleri nispetinde tanrısal varlıklar iskân etmekte, bunun da üzerinde kurtuluşa erenlerin ikamet ettiği başka bir "âlem" yer almaktadır (Küçük vd., 2009: 200). Dolayısıyla âlem, "yer altı", "dünya" ve "yer üstü" olmak üzere üç tabakaya ayrılmaktadır.

Hint dinleri ile İslam'ın karışımı olan Sihizm'de, bu geçici dünya hayatının ardından ahiret denilen ebedî hayat başlayacaktır. Ölümden sonra diriliş vuku bulacak, iyilik ve kötülükler İlahî bir mahkemede değerlendirilecektir. Hesabını kolaylıkla veren iyiler huzura kavuşacak, Tanrıyı yakından görme imkânı elde edeceklerdir. Ancak hesabını veremeyenler cehennem azabını tadacaklardır. Öte yandan Sihizm'de cennet, cehennem ve müstakbel bir dünya inancının yanı sıra karma-tenasüh inancı da bulunmaktadır (Küçük vd., 2009: 217-218).

Çin dinlerinden olan Konfiçyüslüğün kurucusu Konfiçyüs, Çin'in eski dinî tasavvurlarını canlandırmaya çalışmış, üzerinde tartışmaya girmekten kaçınmasına rağmen, ahiretin varlığını da inkâr etmemiştir. Kurtuluş inancını ahlakla ilişkilendiren Konfiçyüse göre, insanın ahiretle alakalı görevi bu dünyadaki görevine bağlıdır.

Buradaki görevini güzel bir şekilde yapmayan insan, ahiretle ilgili vazifesini de güzel bir şekilde yapmayacaktır (Küçük vd., 2009: 76). Bu itibarla bir hüküm günü, kıyamet ve yeniden diriliş inancına Çin'de pek rastlanmazken, Budizm'in Çin'e girmesinin ardından bu dindeki tenasüh, bilhassa zaman kategorileri kabilinden inançlar Taoizm'e geçmiştir. Budist ve Taoistlerin bu konudaki kanaatlerine göre, ruh ölür ölmez, yine ölülerden seçilmiş 10 hâkimden müteşekkil bir mahkeme önüne getirilmektedir. Onlar son derece tarafsız davranarak o kimsenin akıbeti konusunda hükme varmaktadırlar. Bu karara göre ruh, cennet veya cehennemlerden birinde bir süre kalmaktadır. Böylece Nirvana'ya erişinceye kadar ruh, sayısız tenasühler geçirmektedir (Tümer ve Küçük, 2002: 468). Taozim'in kurucusu Lao-Tzu'nun öğretisinde ahiret ve kurtuluş inancı hakkında açık bir beyanat olmamasına rağmen, yine de ruhun ölümsüzlüğü ve dünyada iyi bir hayat yaşayanların Tao'yla beraber olacağı kabilinden anlayışlara rastlanmaktadır (Tümer ve Küçük, 2002: 72). Çin'de cennet, başlangıçta P'eng Lai adalarında bulunan bir "doğu cenneti" olarak tasavvur edilirken, daha sonraki dönemlerde Tien (gök) ismi verilen bir cennet anlayışı gelişmiştir (Şahin, 1993: 375).

Türklerin geleneksel dinî inançlarında, "Şamanizm", "totemizm" ve "politeizm"e ait unsurlara da yer veren "halk dini" ve Şamanizm ile totemizmin karşıtı olan ve merkezinde tek Tanrı inancının bulunduğu "devlet dini" olmak üzere iki anlayış mevcuttur. İslam öncesi dönemde "Gök-Tanrı" dinine sahip olan Türklerde ahiret inancı bulunmaktadır. Yukarıda gök, aşağıda yer ve ikisi arasında da insanoğlunun yaratıldığına, insanın ölümlü olduğuna, ancak Tanrı'nın ölümsüzlüğüne inanılmaktadır. Öteki dünyada ikinci bir hayatın varlığı, iyilik ve kötülüklere ilişkin hesabın görüleceği, "mahşer günü" hesaba çekilmek için mahkemenin kurulacağı ve ruhların ebedî olduğu anlayışı hâkimdir (Tümer ve Küçük, 2002: 83-85).

Ahiret telakkisine bağlı olarak Türklerde, cennet ve cehennem inancı da bulunmaktadır. Ölü için kesilen kurbanlar, o kişinin cennete giderken bineceği hayvanlar olarak düşünülmektedir. İyi ruhların cennete, kötü ruhların ise cehenneme gideceğine inanılmaktadır. Göğün yüksek bir katında bulunan cennette ikamet eden iyi ruhlar Tanrı ile kul arasında şefaatçilik yapmaktadır (Tümer ve Küçük, 2002: 85).

Eski Türklerde cehenneme "Tamu" denilmektedir (Kaşgarlı Mahmud, 2006: III/234; IV/569). İyi ruhların gittiği cennet, gökte iken; kötü ruhların gittiği cehennem, yerin altındadır. Erlik olarak adlandırılan şeytanın sözüne aldananlar, onun olacaklar ve

onun ülkesinde yaşayacaklardır. Tanrının nurundan mahrum bir halde karanlık dünyada kalacaklardır (Seyidoğlu, 2011: 41, 42-43).

Türklerin inançlarına göre, bedenden ayrılan kötü ruhlar yer altına gitmekte ve insanlara hastalık, ölüm, fakirlik gibi belaların gelmesine neden olmaktadırlar (Tümer ve Küçük, 2002: 86, 91). Kötü ruhları temsil eden ve düzeni bozmak isteyen Erlik de kötülüğünün cezasını çekmek üzere Tanrı tarafından üç kat yerin altına, ay ve güneşi olmayan karanlık dünyaya sürülmüştür. İsyan edince daha da derinlere atılmaktadır (Seyidoğlu, 2011: 45). Buna göre karanlık âlemi ifade eden yer altında genellikle korkunç ve kötü ruhlar (Tümengi Töz) yaşamaktadır. Bu kötü ruhların başında bulunan yer altı dünyasının hâkimi Erlik, insanın canını alıp yer altına götürmekte, orada hesaba çektikten sonra kendi emrinde kullanmaktadır (Güneş, 2010: 127).

Sabiîlerde ise insan, ceset (pagria), ruh (nişımta) ve nefes yahut candan (ruha) müteşekkildir. Sabiîler ruhun, bedenden ve dünyadan ayrıldıktan sonra, "Abatur'un terazisi"nde tartılıp, günahlarından temizlenerek can ile birleşeceğine ve birlikte "ışık âlemi"ndeki makamına yükseleceğine inanmaktadır. Sabiîlikte ölüm, bir yokluğa mahkûm ediliş değil, yeni bir hayatın başlangıcı, ruhun beden hapishanesinden kurtulup ışık âlemine gitmesi yolunun ilk safhasıdır (Tümer ve Küçük, 2002: 134, 135).

İnsanlar öldüğünde ruhları dünyayı kuşatan ve bir bakıma gözetim evi vazifesini ifa eden yedi gezegenden, sırasıyla geçmek suretiyle Abatur'un terazisine ulaşacak ve oradan ışık âlemine çıkacaklardır. Ölen kişi eğer inançlı bir kimseyse, ruhu şimşek hızıyla bu gözetim evlerini geçecek ve ışık âlemindeki cennete (Mşunai Kuşta'ya) ulaşacaktır (Sarıkçıoğlu, 2011: 127). Kıyamet esnasında yeryüzünde bulunan iyi ruhlar da -önceki ruhlar gibi- hızla Abatur terazisinde tartılıp ışık âlemine yükseleceklerdir. Kıyametle birlikte dünyadan kurtarılan günahkâr ruhlar ile daha evvel yeryüzünden ayrılarak işkence gören ruhlar, hesapları görüldükten sonra, cehennem olarak nitelendirilen "Suf Denizi"ne atılacak ve orada cezalarını çekeceklerdir. Bu denizde günahları nispetinde kalan ruhlar, günahlarından temizlenmiş olarak, buradan kurtulacak ve Işık Elçisi Hibil Ziva tarafından "vaftiz" (takdis) edileceklerdir. Arınmış olan ruhlar, sırayla ışık âlemine kabul edileceklerdir (Tümer ve Küçük, 2002: 136-137). Sâbiî inancına göre bu dine mensup olmayanların ruhları günahlarının çokluğu sebebiyle ebediyen Suf Denizi'nde kalacaktır (Sarıkçıoğlu, 2011: 127).

İslamiyet öncesinde Arapların inancında da ahirete dair bir telakki bulunmakla birlikte (Topaloğlu, 1993/b: 378), cahiliye dönemi edebiyatında cennet ve cehennemi

konu alan tasvirlerin ahiret inancıyla ilgili olup olmadığı hususu tartışmalı bir durum arz etmektedir. Ancak İslam öncesi edebiyatta yoğun bir şekilde geçen "dünya" kelimesinin karşılığı olan "ahiret" kelimesinin de cahiliye dönemi Araplar tarafından bilindiğini söylemek mümkündür. Ahiret telakkisinin Yahudi ve Hristiyanlardan alınmış olma ihtimalinin yanı sıra, Hz. İbrahim'in kurduğu tevhit (Haniflik) akidesinden kalmış olduğu da söylenmektedir. Öte yandan cennet ve cehennem düşünceleri cahiliye Araplarınca her ne kadar bilinse de, bunların cahiliye düşünce sisteminde işgal ettikleri yer çok kenarda ve sığ kalmaktadır (İzutsu, tsz.: 106, 111).

Hayatın ana gayesini, dünya zevklerinden mümkün mertebe istifade etmek üzerine temellendirmiş bulunan cahiliye inanışında ahiret inancının da, Allah inancı gibi muğlak olduğu görülmektedir. Zira ölünün yiyecek, giyecek ve benzeri ihtiyaç maddeleriyle birlikte mezara konması, keza aç-susuz bırakılmak suretiyle ölüme terk edilen ve mahşere giderken ölüye binek vazifesi göreceğine inanılan bir hayvanın mezarın başına bırakılması, bu inanışa sahip kişinin bilinçaltında ölüm sonrası ikinci bir hayatın var olduğunu göstermektedir (Yılmaz, 2010: 209-210). İslam öncesi şiirde mezardan sonra bir hesap günü inancının mevcudiyetine dair inkâr edilemez kanıtlardan hareketle, İslam öncesi Araplar arasında -çok zayıf da olsa- bir yeniden dirilme ve hüküm gününün varlığına dair inanç bulunmaktadır (İzutsu, tsz.: 113, 115).

Klasik Türk şiiri ve çalışmayla ilgili birtakım kavramların tanım ve özelliklerinin ele alındığı bu kısımda, gerek ilkel kabile dinlerinde gerekse İlahî dinlerde ölümden sonraki hayata dair bir inanışın mevcut olduğu görülmüştür. Bazı dinlerin bu dünyada bir cennet-cehennem hayatının olacağını benimsediği, birçok dinin ise öte dünyada bu hayatın devam edeceğini, iyilerin mükâfat olarak cennete gideceğini, kötülerin de mücazat olarak cehenneme atılacağını kabul ettiği anlaşılmıştır. Cennet ve cehennemin, insanoğlunun bu dünyada yapıp ettiklerinin bir karşılığı olduğu; bağlık-bahçelik bir yer olarak tasvir edilen cennetin mutluluk diyarı, saadet yurdu ve nimetler içinde yaşama alanını ifade ettiği; başta ateş ve soğuk olmak üzere çeşitli azaplarıyla cehennemin ise karanlık, dar ve ürkütücü bir mekânı tablolaştırdığı müşahede edilmiştir. Dolayısıyla dinlerin büyük çoğunluğunun insanların başıboş bırakılmadığını, amellerinin neticesini bir şekilde göreceğini belirttiği; iyilikler için ödül, kötülükler için ceza sisteminin uygulanmak suretiyle insan davranışlarının yönlendirildiği ve bu sayede hayatın düzenlendiği sonucuna ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İSLAM DİNİ VE TASAVVUF AÇISINDAN CENNET VE CEHENNEM

1.1. İslam Dininde Cennet ve Cehennem

Din, insanları dünyada huzur ve mutluluğa, ahirette de kurtuluşa ve ebedî saadete ulaştırmayı gaye edinen İlahî bir sistemdir. Genel olarak bütün peygamberlere, hususi olarak da Hz. Peygamber'e gönderilmiş olan İslam dini, insanlara bu dünyanın bir sonunun olduğundan, kıyamet ahvalinden ve hesaba çekilmekten haber vermektedir. Dünyada yaptıklarının hesabını güzel bir şekilde veren insan için mükâfat olarak cennet, hesabını veremeyenler için de mücazat olarak cehennem vadedilmektedir. Dolayısıyla bu bölümde ahiret hayatına ait önemli iki mekânı oluşturan cennet ve cehenneme, İslam dininin ve bu dinden etkilenerek kendine has bir sistem oluşturan tasavvufun yaklaşımının nasıl olduğu konusu ele alınacaktır.

1.1.1. Cennet ve Cehennemin Terim Olarak Anlamı

Sözlükte, "bahçe, bitki ve sık ağaçlarla örtülü yer" anlamına gelen cennet, ıstılahta ise çeşitli nimetlerle bezenmiş ve inananların, içinde ebediyen kalacakları ahiret yurduna verilen isimdir (Kılavuz, 2004: 131). Kur'an'da ve Müslümanlar nezdinde cennet, iyi insanlar ve takva sahipleri için ahirette hazırlanmış bulunan ferah ve huzur yerinin adı olarak kullanılmaktadır (Şibay, 1997/b: 102).

Kur'an cenneti, özellikleri insanlar indinde bilinen bir bahçeyle tarif etmekte ve bu bahçenin adı (cennet) ile onu isimlendirmektedir (Türcan, 2002: 241). Bu itibarla ahiret hayatında müminlerin ebedî saadet diyarı olan yerin "bahçe, bitki ve sık ağaçlarla örtülü mekân" olarak adlandırılmasının nedeni, genel görünümüyle dünya bahçelerine benzemesi ya da eşsiz nimetlerini insan idrakinden gizlemiş olmasından ötürüdür (Şahin, 1993: 374).

Kur'an-ı Kerim'de tekil, ikili ve çoğul şekilleriyle birlikte yüz kırk yedi defa geçen cennet kelimesi yirmi beş yerde dünyadaki bağ bahçe, altı yerde Hz. Âdem ile Havvâ'nın iskân edildiği mekân, diğer yerlerde de ahiret cenneti anlamında kullanılmaktadır (Abdülbaki, 2001: 221-223). Aynı şekilde hadislerde de cennetin, dünya bahçesi için kullanımının yanı sıra, genel olarak ahiret cennetini ifade ettiği görülmektedir.

Cennet kelimesi, terim olarak iki manayı ihtiva etmektedir. Birincisi asıl ve yaygın anlamı itibariyle müminlerin, kıyametin ardından mükâfat olarak girecekleri

“Cennet-i Huld”u; diğeri ise Hz. Âdem ile eşi Havvâ’nın konulduğu “Cennet-i Âdem”i ifade etmektedir (Kara, 2002: 63).

Cennet, içine girilmeden görülmeyen, gizli ve çok değerli bağ ve bahçelerin genelini kapsayan ahiret vatanının, sevap evinin adıdır (Yazır, tsz.: I/274). Kompleks bir yapıdan teşekkül etmesi ve muhtevasının geniş olması nedeniyle kendisi için yapılan tarifler de -cennetin muhtelif yönleri dikkate alınarak yapıldığından- bir hayli çeşitlilik göstermektedir. Ancak bu tarifleri bir araya getirip ayet ve hadislerden de faydalanarak ahiretteki saadet yurdu için şöyle genel bir tanım yapılabilmektedir: Gerek kendisi gerekse içindeki nimetleri idrakimizin dışında kalan; Firdevs, Adn, Na‘îm, Me’vâ gibi cennetleri ve bu cennetlerin kendi içlerindeki bölüm ve dereceleriyle büyük kompleks bir yapı topluluğu arz eden cennet, Yüce Allah’ın mümin-muttaki kulları için hazırladığı, insanın her istediğini elde edeceği, hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir kalbin hatırına getiremediği son derece ferah-huzur yerine, kurtuluş beldesine, ahiret yurduna verilen isimdir (Kara, 2002: 63, 64).

Cennet-i Âdem ise, Hz. Âdem ve Havvâ’nın bir müddet iskân edip, sonra işledikleri bir hataya binaen çıkarılarak, dünyaya indirildikleri yerdir. Kur’an’da, “Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havvâ) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik.” (Bakara, 2/35; A‘râf, 7/19) buyurulmak suretiyle Âdem cennetine işaret edilmektedir. Ancak -görüldüğü üzere- ayette bu cennetin yeri ile ilgili bir malumat verilmemektedir.

Cennet-i Âdem Kur’an’a bağlı kalarak şöyle özetlenebilir: Hz. Âdem nerede olduğunu tam olarak bilmediğimiz bir cennete girmiş, belirli olmayan bir müddet orada iskân etmiş, keyfiyetini bilmediğimiz nimetlerinden faydalanmış, meçhul bir yasak ağaçla imtihana tabi tutulmuş ve imtihanı kaybedince de oradan indirilmiştir (Kara, 2002: 70).

Sözlükte “derin kuyu” anlamını taşıyan cehennem ise, ahirette kâfirlerin sürekli olarak, günahı bağışlanmayan müminlerin de günahları nispetinde cezalandırılmak üzere kalacakları azap yeridir (Kılavuz, 2004: 130). Tamu ve dûzah olarak da adlandırılan cehennem, ahirette günahkârların azap gördükleri mahaldir (Sami, 2002: 489). Kur’an-ı Kerim’in yetmiş yedi ayetinde geçtiği tespit edilen cehennem; kâfirlerin, münafıkların, zalimlerin, hakikati kabul etmeyenlerin, Allah ve Resulüne karşı

gelenlerin, sırat-ı müstakim üzere yaşamayanların ve affa mazhar olamayanların azap görecekleri yer olarak tarif edilmektedir.

Kur'an'ın uhrevi olarak önerdiği cennet ve cehennem kelimelerinin ve bunların kavramsal içeriklerinin ne olduğu, Araplar tarafından bilinmektedir. Nitekim cennet, Arapların mükemmel özellikler atfettiği bir bahçedir. Kur'an'ın, ahiretteki sevap alanını muhatapların idraklerine yaklaştırarak anlattığı ve onu cennet diye adlandırdığı görülmektedir. Cehennem ise Kur'an'ın ilk muhatapları tarafından yine uhrevi bir azap yeri olarak bilinmektedir (Türcan, 2002: 243). Buna göre cennet ve cehennem mefhumunun İslam'ın ilk muhatapları nazarında bir karşılığının bulunduğu anlaşılmaktadır.

1.1.2. Cennet ve Cehennemin Mevcudiyeti ve Bulunduğu Yer

Kıyametin ardından faaliyete başlayacağı konusunda ittifak edilen cennet ile cehennemin, halen var olup olmadığı hususunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. İslam âlimlerinin çoğu cennet ile cehennemin şu an itibariyle mevcut olduğunu kabul ederken, Kaderiyye, Mutezile, Cehmiyye ve Hariciler'den bir topluluk, kıyametin kopmasından sonra bunların yaratılacağını söylemekte, şu an yaratılmış oldukları görüşünü kabul etmemektedirler (İbn Kayyım, H.1428: I/24; Topaloğlu, 1993/a: 228).

Mutezile'nin tarafını tutan gruplara göre, amacı doğrultusunda fonksiyon icra etmeyen cennet ve cehennemin önceden yaratılmış olması abesle iştigalidir. Bunun da, Allah'a nispet edilmesi muhaldir. Üstelik bunların mevcudiyetini öne sürenler, nerede bulunduklarını ispatlayamamaktadırlar. Kıyametin vukuundan önce her şeyin helak olacağını bildiren Kasas Suresi 28. ayet gereğince cennet ile cehennem şayet mevcutsa, önce yok edilecek, daha sonra tekrar yaratılacaktır. Böyle bir tasarrufun da hikmetten uzak olduğu aşikârdır (Topaloğlu, 1993/a: 228-229).

Ehl-i sünnet âlimlerinin cennet ve cehennemin yaratılmış olduğuna dair delilleri, ayetlerin genel olarak dile bağlı yorumuna dayanmaktadır (Yar, 2011: 243). Bunların mevcut olduğunu kabul eden âlimler, cennetten çıkarılan Âdem ile Havvâ'nın Kur'an'da yer alan kıssalarını, yine Kur'an'da cennet ile cehennemden söz edildiği yerlerde kullanılan mazi kalıplarını (Bakara, 2/24; Âl-i İmrân, 3/131, 133; Hadîd, 57/21), her iki yerin de Hz. Peygamber'e gösterildiğini ifade eden bazı hadisleri (Buhârî, Enbiyâ: 5) delil getirmektedirler.

Cennet ve cehennemin halen mevcut olduğunu kabul edenler, bu defa da onların nerede bulunduğu meselesiyle karşılaşmaktadırlar. Cennet ile cehennemin şu an var olduğunu savunanlar, bunların bulunduğu yerler konusunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Cennetin semada Arş'ın altında, cehennemin aşağıda yeryüzünün altında bulunduğu görüşü bir hayli taraftar toplarken, nerede bulunduklarının bilinmediğini, hatta ahiret âleminin şu an dahi mevcut olup, cennet ile cehennemin orada konumlandığını söyleyenler de vardır. Ancak ileri sürülen bu fikirler, güvenilir delillerden yoksun göründüğü gibi, gezegenler ve yer küresine ilişkin bilgilere de ters düşmektedir (Topaloğlu, 1993/a: 229).

Âl-i İmrân Suresi 133. ayette göklerle yer kadar bir genişliğe sahip olduğu ifade edilen cennetin kâinattaki mekânı için belirgin bir söz söylemek mümkün değildir. Cennetin yukarıda, yükseklerde yer aldığı kanaati yaygındır. Nitekim hem konu hakkındaki hadislerde geçen "semâ" hem de "illiyyîn" kelimesinde bu anlam mevcuttur (Topaloğlu, 1993/b: 385). Birkaç ayette de cennetin "yüksek" (âliye) kavramı ile nitelendirildiği görülmektedir (Hakka, 69/22; Gâşiye, 88/10). A'râf Suresi'nin 46. ayetinde ise, cennet ve cehennemliklerin arasında bir engelin (hicâb) olduğu bildirilmektedir. Bu konudaki en açık tespitin Necm Suresi 15. ayette yer aldığını söylemek mümkündür. Söz konusu ayet, cennetin, Sidretü'l-müntehâ'nın yanında olduğunu haber vermektedir (Türcan, 2002: 243). Dolayısıyla Kur'an ve hadisin verilerine göre cennetin yerinin yedinci semanın üstünde, zaman ve mekânın mefhumunun ortadan kalktığı Sidretü'l-müntehâ'nın yanında olduğunu söylemek mümkündür (Kara, 2002: 103).

Hz. Âdem'in iskân ettiği ve oradan çıkarılıp yeryüzüne indirildiği cennetle, iman edenlerin kıyametin ardından gidecekleri cennetin aynı olup olmadığı konusunda İslam âlimleri farklı görüşler ileri sürmüşler ve cennetin yeri hakkında, Kur'an ve hadislerdeki ipuçlarından, birtakım delillerden hareketle mekân tespitine girişmişlerdir. Bazı âlimler, bu cennetin gökte olduğunu; bazıları ise bilakis yerde olduğunu iddia ederken; bir kısmı da sükûtu tercih etmişlerdir. Hatta bu cennetle ilgili olarak "ahirette müminlerin gireceği yer olan Huld cenneti", "semada yer alan bir cennet", "yedinci kat gökte bulunan bir bahçe", "yerde ve hatta doğuda bir bahçe (Aden)" kabilinden bir hayli değişik değerlendirmelere ve tespitlere varılmıştır (İbn Kayyım, H.1428: I/47-54).

Kur'an'da, Allah'ın Hz. Âdem ile Havvâ'ya cennete yerleşmelerini emrettiği bildirilmekte (Bakara, 2/35); ancak buranın, ahirette salih kulların kalacakları "ebedîlik

yurdu" (dârü'l-huld)'nu ifade eden cennet olup olmadığı konusunda açık bir delil bulunmamaktadır. Bu yüzden İslam âlimlerinden bir kısmı, söz konusu ayetlerdeki cennet kelimesinin, "bahçe" anlamına geldiğini, bunun da dünyada bir yer olması gerektiğini öne sürmüşlerdir. Ebu'l-Kasım el-Belhî ve Ebû Müslim el-Isfahanî gibi Mutezile âlimlerinin birçoğu ile Ehl-i sünnet âlimlerinin bazısı bu görüşü savunmuşlardır. Öte yandan birçok Ehl-i sünnet âlimi, Hz. Peygamber'in miraç esnasında cenneti müşahede ettiğini haber veren hadisleri de göz önüne alarak, Hz. Âdem ve Havvâ'nın bulunduğu cennetin semada olduğunu savunmuşlar, ayrıca onların cennetten çıkarıldığını bildiren ayetlerde "ininiz!" (ihbitû) kelimesinin yer almasını da buna delil göstermişlerdir. Bazı âlimler ise bu hususta her iki iddianın mümkün olduğunu, meseleyle ile ilgili sahih ve kuvvetli bir delil bulunmadığından kesin bir yargıya varılamayacağını, dolayısıyla tartışmaya girmemek gerektiğini belirtmişlerdir (Bolay, 1988: 360-361).

Kur'an'ın, cennet ve cehennemin yeriyle ilgili olarak belirgin tespitler içermediğini söylemek mümkündür. Her ne kadar cennetin, Sidretü'l-müntehâ'nın yanında olduğu zikredilse de zaman ve mekân kaydından azade olamayan insanoğlunun, bu yerin nerede bulunduğunu tespit etmesi imkân dâhilinde değildir. Kur'an'da geçen dolaylı bazı ifadeler vasıtasıyla cennet ve cehennemin yerini tespite çalışmak da mümkün gözükmemektedir (Türcan, 2002: 251-252). Hâsılı metafizik bir âleme ait olan cennet ve cehennemin yeri konusunda kesin bir yargıya varmak zor olsa gerektir.

1.1.3. Cennet ve Cehennemin Gerekliliği

Dinler tarihi sahasındaki araştırmalar, aşağı yukarı bütün dinlerde ölümden sonra başka bir hayat yaşanacağı ve dünya hayatında işledikleri amellerin karşılığı olarak oradaki insanlara mükâfat veya ceza verileceği fikrinin bulunduğunu ortaya koymuştur. İnsandaki adalet duygusu ve yaptırım anlayışı da ahiret hayatındaki mücazat ve mükâfatın varlığını gerekli kılar niteliktedir. Umumî olarak bütün dinlerde, bilhassa da bunların semavî olanlarında, ölümden sonraki cezalandırmanın cehennemle (ateşle), ödüllendirmenin de cennetle gerçekleşeceği kabul edilmiştir (Topaloğlu, 1993/a: 228).

İnsanın eğitimi ve iyi davranışlara sevk edilmesi açısından cennet ve cehennem inancının dünya hayatına etkileri aşikârdır. Kişi, gizli olsun alenî olsun yaptığı her fiilin karşılığını bulacağını idrak ettiğinde ve cehennemdeki cezanın dehşetini göz önüne getirdiğinde, elbette hareketlerine çeki düzen verme ihtiyacını duyacaktır (Ünsal, 2011:

184). Yapılan bazı amellerin sonucu dünyada gerçekleşmemekte, ahirete ertelenmektedir. Herkesin yaptıkları işlere göre dereceleri olduğunu ve Allah'ın yaptıklarımızdan habersiz olmadığını (En'âm, 6/132) beyan eden ayetten de anlaşılacağı üzere insanlar, işledikleri amellerin karşılığını mutlaka ahirette alacaklardır. Kıyamet günü insanlar hesaba çekilecek, kim zerre kadar bir iyilik yapmışsa onu görecek, kim de zerre miktarı şer işlemişse onu görecektir (Zilzâl, 99/7-8). Dolayısıyla İlahî adalet gereği, cennet ve cehenneme ihtiyaç duyulmaktadır.

Kur'an ve hadisler çerçevesindeki İslami telakkiye göre Yaratıcı ile kul arasındaki bağın ulûhiyet yönünden rahmete, kulluk yönünden tazime dönüşen bir sevgiye dayanması esas alınmış olmakla beraber, terbiye edilmesi çok güç olan insanlar için azap, öteki dinlerde olduğu gibi, İslamiyet'te de bir müeyyide olarak kullanılmıştır (Topaloğlu, 1993/a: 230). Cehennem azabının, dünya hayatında acil, terbiyevî gayesinden başka, bu cihanda yaptığı cürüm ve kötülükler nedeniyle henüz kemâle ermemiş bir müminin -gufrana mazhar olamaz ise- günahlarının mahiyetine göre muayyen bir müddet sürecek olan azapla temizlenerek, kâmilleşip, kurtulmasına vesile olmak gibi bir işlevi de vardır (Şibay, 1997/a: 46). Bu, bir bakıma dünyada tam olgunluğa kavuşamamış bireyin, cehennemde bir müddet yanma ameliyesine tabi tutulmak suretiyle pişmesi ve cennet nimetlerine mazhar olabilecek potansiyele ulaştırılması aşamasıdır.

Dünya hayatındaki inanç ve eylemlerin sonucu olarak cennet ve cehennem iki önemli sonuçtur. Her ikisi de Cenâb-ı Hakk'ın isimleri ve sıfatlarının gereğidir. Cennet, yüce duygulu insanların yüksek zirvelere çıkmalarına vesile olduğu gibi, cehennem ise seviyesi olgunluğa ermemiş insanların ondan korkmaları sayesinde hayatlarını ciddi manada kontrol altına almalarına sebeptir (Ünsal, 2011: 184).

Kur'an'da anlatılan canlı cehennem tasvirleri, haram zevkleri insanın boğazına dizecek cinstendir. Şayet cehennem olmasaydı; haram-helal demeden yiyip içmek, gezip tozmak, gülüp oynamak, nefsin her istediğini yapmak, dünyadan kâm almak belki bir mana ifade ederdi. Ama cehennemin var olduğunu ve bize çok uzak sayılmayacağını unutmamak gerekmektedir. Dolayısıyla dünya hayatında dirlik ve düzenin olması, insanın kontrollü davranması açısından cennetin ve cehennemin varlığı elzemdir (Ünsal, 2011: 185).

"Her şey zıddıyla kaimdir" ilkesi gereği iyiliğin, hayrın, güzelin, mükâfatın ve cennetin anlaşılması için kötülük, şer, çirkinlik, ceza ve cehenneme ihtiyaç vardır. Acı

tadılmadan tatlının kıymeti bilinemeyeceği gibi, cehennemin dehşete düşürücü azabına şahit olunmadan cennetin maddi ve manevi lezzetlerinin değeri de idrak edilememektedir.

İnsanın mizacı, görünürde kötü, yararsız ve çirkin imaj veren nesne, hadise ve kavramlarda, mutlak ve sonsuz bir menfilik görme anlayışına meyilli olsa da, aslında kendi kendine menfi görünen bu hususların, müspet değerlerin oluşmasında ve anlaşılmasında, inkâr edilemez bir zaruriliği bulunmaktadır. Bu husus, işin özüne nüfuz edilip, derinlemesine düşünülmediği müddetçe de algılanmaktan uzak kalmaktadır (Yıldırım, 2006/c: 195). Nitekim bir ayette, "Sizin için daha hayırlı olduğu halde bir şeyi sevmemeniz mümkündür; sizin için daha kötü olduğu halde bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilmezsiniz." (Bakara, 2/216) buyurulmak suretiyle, insanın bir hadise yahut eşyanın künhüne, arka planına zahirî boyutundan ulaşmasının her zaman imkân dâhilinde olamayacağı hatırlatılmaktadır (Yıldırım, 2006/c: 195).

İçindeki nimetler ve hoşnut edici ahvalinden, Kur'an'ın pek çok yerinde bahsedilen cennet; cehennem ve ondaki azabın varlığından dolayı çok daha fazla anlam kazanmakta, değerine değer katmaktadır. Bir varlığın yahut durumun karşıtı olmadan, onu anlamak, kavramak bir hayli zor, hatta imkânsız olacaktır. Bu itibarla cehennem ve azap olmaksızın cennet ve zevk ü safası kâmil olmayacaktır. Cenneti çok daha anlamlı hale getiren, cehennemin varlığıdır (Yıldırım, 2006/c: 199). Ahiretin tarlası olan bu dünyada işlenen topraktan elde edilecek ürünün tadının hakiki manada anlaşılabilmesi için, cennet ve cehenneme gereksinim duyulmaktadır.

1.1.4. Cennet ve Cehennemin Ebedîliği Meselesi

Ahiret hayatının ve dolayısıyla cennet ile cehennemin ebedîliği aşağı yukarı bütün İslam âlimlerinin kabul ettiği bir husustur. Saadet yurdu ve hoşnutluk diyarı olan cennetin ebedîliğine karşı çıkılmamakla beraber, acı ve azapla dolu cehennem hayatının son bulabileceğini veya cehennem ehlinin azaba karşı bağışıklık kazanabileceğini öne sürenler olmuştur (Topaloğlu, 1988/b: 547)

Kur'an'da cennetin ebedîliğini direkt ifade eden "huld" kavramı karşımıza çıkmakta ve cennetin ebedîliğini ifade etmek üzere türevleriyle beraber otuz üç yerde geçmektedir (Abdulbâki, 2001: 290-292). Cennet bir yerde huld kelimesi ile beraber "cennet-i huld" (Furkân, 25/15) şeklinde kullanılmaktadır. Bir başka yerde cennete girmek için müminlere "esenlikle girmeleri" emredildikten sonra "Bu ebedîlik günüdür." (yevmü'l-hulûd) (Kaf, 50/34) denilmiştir. Ayetlere dikkat edildiğinde,

“cennetin ebedîliği” (Hûd, 11/108; Furkân, 25/15), “cennetliklerin ebedîliği” (Duhân, 44/56; Furkân, 25/16), “cennet nimetlerinin ebedîliği” (Ra‘d, 13/35; Vâkıa, 56/32-33; Sad, 38/54) olmak üzere üç hususun ebedîliğine atıf yapıldığı görülmektedir.

Kur’an’da hem cennet hem de cehennemin ebedîliği için kullanılan huld, bir şeyin bozulmaya uğramaktan kurtulması ve olduğu hal üzere uzun bir müddet kalmasıdır (Rağıb, 2012: 353).

Cennetin doğrudan ebedîliğini ifade eden ikinci kelime ise “ebed” sözcüğüdür. Sonsuzluk anlamına gelen “ebed”, “ebeden” kalıbıyla geldiğinde “asla, kesinlikle, hiçbir zaman” gibi olumsuz manalar taşımaktadır (Mutçalı, 1995: 1). Ebed, dehr ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır (İbn Fâris, 1986: 83). Dil âlimleri, ebed ile “zaman” arasında farkın olduğunu, zamanın parçalanabilir oluşuna karşılık ebedin bölünemez bir daimilik anlamı taşıdığını belirtmişlerdir (Kılavuz, 1994: 72).

Ebed kelimesi, Kur’an-ı Kerim’de olumlu ve olumsuz olmak üzere her iki anlamda yirmi sekiz yerde geçmektedir (Abdulbâki, 2001: 2). Cennet ve nimetlerinin ebedîliğini ifade etme bağlamında ise, sekiz ayette zikredilmektedir (bk. Nisâ, 4/57, 122; Mâide 5/119; Tevbe 9/22, 100; Teğâbun, 64/9; Talâk, 65/11; Beyyine, 98/8). Bu ayetlerde hep “hâlidîne” lafzıyla birlikte kullanılmaktadır. “Ebed” kelimesi bir ayette ise, tek başına “müminlerin cennette ebedî kalacaklarını” belirtmek üzere geçmektedir (Kehf, 18/3). Bunun yanı sıra cennetin ebedîliği, “onlar, oradan çıkarılmayacaklardır” (Hicr, 15/48) ayetinde olduğu gibi, birtakım farklı ifadelerle de belirtilmektedir.

Cennet ve nimetlerinin sonsuz olduğuna dair ayetlerin yanı sıra, konuyla ilgili hadisler de mevcuttur. Buna göre bir hadiste şöyle denilmektedir: “Cennet ehli! Sizin için yaşamak vardır, asla ölmeyeceksiniz. Sizin için sıhhat vardır, asla hastalanmayacaksınız. Sizin için gençlik vardır, asla ihtiyarlamayacaksınız. Sizin için nimetlenme vardır, asla darlığa düşmeyeceksiniz. Nitekim bu hususta Allah’ın sözü şudur: ‘İşte bu, yaptığınız amellerinizin karşılığında miras kılındığınız cennettir.’ (Zuhrûf, 72)” (Tirmizî, Tefsir: 39). Cennet ehli cennete, cehennem ehli de cehenneme girdikten sonra onlara “artık size ölüm yoktur, sonsuza kadar burada kalacaksınız.” (Buhârî, Rikâk: 50; Müslim, Cennet: 42); Tirmizî, Cennet: 20) buyurulmak suretiyle ahiret hayatında ölümün olmayacağı üzerinde durulmaktadır.

Cennet hayatının bir özelliği, sonunun olmaması, ebedî olarak devam edecek olmasıdır. Eğer cennet hayatının da bir sonu olsaydı, kişi, o nimetin neticede son bulacağını düşünerek huzursuz olurdu. Oysa cennet, huzursuzluğa yol açacak hiçbir

olumsuzluğun bulunmadığı bir mekândır. Bu sebeple de cennet hayatı ebedîdir (Mutlu, 2001: 115).

İslam âlimleri ebediyeti yetkinlik, yok oluşu da eksiklik olarak benimsemişlerdir. Ebediyet rahmet ve saadet, yok oluş ise gazap ve felakettir. Güzide kullara nihayetsiz saadet ve nimet vadedildiğine göre cennet, İlahî rıza ve Hakk'ın cemâlini temaşa etmek gibi mutluluk vesileleri hiçbir zaman kesintiye uğramamalı, son bulmamalıdır. Hz. Âdem'e üflenen İlahî ruh sayesinde varlık sahnesine çıkarılan insanoğlu, yokluğa mahkûm edilmemelidir. Nitekim muhtelif ayetlerde cennet ehlinin oradan çıkarılmayacağı, ölümün olmayacağı, cennet nimetlerinin tükenme ve eksilmeye maruz kalmayıp, sürekli olacağı belirtilmiştir. Hûd Suresi'nde (11/106-108) cehennem azabı hususunda ebediyet kaydı bulunmadığı halde, cennet hayatı için "bitmek bilmeyen ve kesintiye uğramayan lütuf" ifadesi geçmiştir. İslam âlimleri cehennemin yahut azabının ebediyeti noktasında ashaptan itibaren ihtilafa düştükleri halde, Cehm b. Safvan hariç, cennetin sonsuz oluşu konusunda ittifak etmişlerdir (Topaloğlu, 1993/b: 385-386).

Kur'an'daki "ebedâ" kaydıyla anlatılan cennet hayatının ebedîliği konusunda ihtilaf edilmezken, hemen arkasından gelen ayetlerde cehennem için bu kaydın genelde zikredilmeyip, "hâlidîne fîhâ" ile yetinilmesi, cehennem hayatının ebedî olmayabileceği gibi bir anlayışa sebep olmuş ve birtakım görüşler serdedilmiştir (Ünsal, 2011: 167).

İslam literatüründe konuya dair öne sürülen görüşleri dört maddede toplamak mümkündür:

> "1- Cehenneme giren kişi hiçbir şekilde oradan çıkamayıp, sonsuz olarak azap görecektir. 2- Cehennemlikler ebediyen orada kalırlar, fakat bir müddet azap gördükten sonra bir nevi bağışıklık kazanarak elem duymayacak hale gelirler. 3- Müminler çıktıktan sonra kâfirlerin azabı uzun zaman devam ederse de ebedî değildir, bir gün sona erecektir. 4- Müminler çıkacak, kâfirlerin azabı sonsuza kadar sürer." (Topaloğlu, 1993/a: 231).

Cehennemin ebedîliği hakkındaki tartışmalarda, çizgiler çok net olmamakla beraber, cehennem azabının sonlu olacağını savunanlar için iki farklı yaklaşım tespit etmek mümkündür. Evvela şunu belirtmek gerekir ki, Şia ve Mutezile gibi Ehl-i sünnet dışı mezhepler de dâhil olmak üzere İslam ümmetinin genel kanaati, kâfirler için cehennemin ebedîliğinde bir tereddüdün olmadığıdır. Cehm b. Safvân ve Ebu'l-Hüzeyl el-Allâf gibi ilk devir kelamcıları da Allah ve âlem tasavvurlarının bir neticesi olarak

ahiret hayatıyla ilgili birtakım farklı kanaatlere varmışlardır. Lakin İslam düşünce geleneği içerisinde Yaratıcının insanlara karşı sergilediği hikmet ve rahmet vasıflarına, insanların yaratılıştan getirdikleri temiz fıtrata dikkat çekerek farklı bir açılım sağlayan, Selefiyye'nin öncü temsilcileri İbn Kayyım ile İbn Teymiyye olmuştur. Onların bu hususta "hümanist" bir tutum sergilediklerini söylemek mümkündür (Kaya, 2009: 552-553).

Azabın ebediyetini ileri sürenlerin dayanakları, Kur'an'da çoğu kez tekrar edilen ve "ebediyet" yahut "uzun zaman" manasına gelen huld kavramı, bunun üç yerde "ebeden" kaydıyla kuvvetlendirilmesi, azabın süreklilik arz edeceğini ve orada ölümün olmadığını belirten diğer ayetler ve bu hususları destekleyen hadislerdir. Yine bu görüşü savunanlara göre mümin olmayanlar eninde sonunda azaptan halas olacaksa, haklıyla haksız ve iyiyle kötü arasında bariz bir fark kalmamış olacaktır. Ayrıca azap ve cezanın yaptırım gücü de hayli miktarda zayıflayacaktır. Buna mukabil azabın bir gün nihayete ereceğini savunanlar bazı ayetlere, bilhassa En'âm (6/128) ve Hûd (11/106-108) surelerinde bulunan istisnalara, ayrıca Nebe Suresi'nde (18/23) "sınırlı bir zaman dilimi"ni ifade eden "ahkâb" kavramına, adalet prensibine ve Allah'ın rahmetinin gazabını geçtiği inancına dayanmaktadırlar (Topaloğlu, 1993/a: 232).

Cennetin ebedîliği konusunda ittifak olduğu halde, cehennemin ebedîliği meselesinde ihtilafa düşülmesinde, her ne kadar ayetlerden yapılan çıkarımlar etkili olmuşsa da, daha çok duygusal yön ağır basmaktadır. Zira insanoğlunun cehennemde sonsuza kadar kalmasına ve dolayısıyla yokluğa mahkûm edilmesine gönül razı olmamaktadır. Bundan ötürü İlahî rahmetin gazabını geçtiği inancı, en azından cehennemdeki azabın bir gün sona ereceğine dair temenniye dayanak oluşturmaktadır.

1.1.5. Cennet Mükâfatı ve Cehennem Azabının Ruhani Oluşu Konusu

Cennetin yapısı, kuruluşu ve tabakalarıyla cennet hayatı ve nimetleri hususunda yapılan tasvirlerin genel gidişatından anlaşılacağı gibi cennet, dolayısıyla cehennem ve öte dünya hayatı yalnızca ruhlar âleminde değil, ruh ile bedenden oluşan, ayriyeten bağı bahçesi, ırmağı, yapısı kabilinden unsurları bulunan bir hakikatler âleminde başlayıp devam edecektir. Sadece Kur'an ayetleri çerçevesinde bile mevcut haberlerin içerdiği maddi ögeleri, manevi ve ruhî anlatımlar ya da sembollerle yorumlamak mümkün görünmemektedir (Topaloğlu, 1993/b: 383).

İslam âlimleri, ahiret azabının cismani veya ruhani varlıktan hangisine uygulanacağı hususunda farklı görüşler öne sürmüşlerdir. Haşviyye'ye mensup bir

kısım âlimler azabın yalnızca bedene uygulanacağını savunurken, Selefiyye'ye ait önde gelen âlimlerle Ehl-i sünnet, Mutezile ve Şia kelamcılarının çoğunluğu azabın hem bedenen hem de ruhen olacağını kabul etmişlerdir. İbn Arabî de bu görüşe katılmaktadır. Ahiret hayatının sırf ruhani bir hayat olduğunu düşünen İslam Meşşai filozofları ise azabın da sadece ruhî olacağını ileri sürmüşlerdir (Yavuz, 1991: 304-305).

Azabın yalnız bedenî olacağını iddia etmek, gerek bazı ayet ve hadisler gerekse ruhsuz bir bedenin idrakten mahrum olacağı hakikati karşısında isabetsiz göründüğü gibi, azabın sadece ruhî olacağını öne sürmek de Kur'an'da tereddüde mahal bırakmayacak derece aşikâr olarak anlatılan maddi içerikli cehennem tasvirlerine aykırı düşmektedir. Akıl ve nakil itibariyle hiçbir zorunluluk bulunmadığı halde bunca nassı yorumlayarak cismani azabı inkâr etmeye kalkışmak da isabetli olmasa gerektir. Zira insan kavramı ruh ile bedenden müteşekkil bir varlığı ifade edip İlahî emirlere de bu haliyle muhatap olduğuna göre, azabın ruh ve bedene birlikte uygulanması daha makul görünmektedir (Yavuz, 1991: 305). Dolayısıyla gerek cennet hayatının gerek cehennemde çekilen azabın ruh ve bedene birlikte uygulanacağını söylemek mümkündür.

1.1.6. Cennet

Cennet, Allah Teâlâ'nın cemâl sıfatlarının tecelli ettiği; lütfunu, keremini ve ihsanını kullarına sonsuz olarak sunduğu bir yerdir. Allah'ın, sevdiklerini yerleşmesi için bir yurt kıldığı; rahmeti, ikramı ve hoşnutluğuyla doldurduğu; nimetlerini "büyük kurtuluş", mülkünü "en büyük mülk" olarak nitelendirdiği; her yanına envaiçeşit hayrı yerleştirdiği; ayıp, afet ve noksanlıklardan arındırdığı bir diyardır (İbn Kayyım, 2004: 36).

Toprağı misk ve zaferan, tavanı Rahmân'ın arşı, nehirlerindeki taşlar inci ve mücevher olan cennetin binaları gümüş ve altın tuğladan inşa edilmiştir. Cennet ağaçlarının gövdeleri altın ve gümüştendir. Yaprakları olabilecek en ince ve muhteşem güzellikteki elbiseden daha da güzeldir. Cennet meyvelerinin her biri büyük bir testi misali ve kaymaktan daha yumuşak, baldan daha tatlıdır. Irmakları tadında hiçbir değişmenin olmadığı süt ırmakları, içenlere lezzet veren şarap ırmakları ve süzme bal ırmaklarıdır. Cennetin yiyecekleri meyveler ve etler; içecekleri ise Tesnîm, zencefil ve Kâfûr'dur. Cennetin kapları billur berraklığında altın ve gümüşten yapılmadır. Köşkleri ve sarayları, üst üste yerleştirilmiş ve altlarından ırmaklar akan odalardan oluşmaktadır. Cennetteki giysiler ipek ve altındandır. Minderler, yataklar en üst mekânlara döşenmiş

ve örtüler atlastan dokunmuştur. Cennet ehlinin süsleri, takıları altın bilezikler ve incili taçlardır. Yüzleri ve güzellikleri ay gibi olan cennetlikler, Hz. Âdem suretinde otuz üç yaşındadır. Cennetteki hizmetkârlar ise saklı inciler misali ebedîleştirilmiş gençlerdir (İbn Kayyım, 2004: 36-40).

Cennet yemyeşil bir ülkeyi andırmaktadır. Yeşillikler üzerindeki fıskiyelerin etrafında yeşil yastıklar, enfes işlemeli döşekler üzerine yaslanmış, eşlerinden başkasına bakmayan, kendilerine insan ve cin eli değmeyen sevgililerin bulunduğu bir ülkedir. Canların çektiği, gözlerin hoşlandığı her şeyin bulunduğu; istenilen et ve meyvelerin bol bol olduğu; ölümün uğramadığı, gençlik ve güzelliğin solmadığı; sonu misk kokan, mühürlü halis cennet şarabının içildiği; yandıran güneş, donduran soğuğun bilinmediği bir diyardır. Cennet, kin, haset, kıskançlık, yalan ve entrikanın olmadığı; hiçbir günahın işlenmediği; yorulma ve usanma halinin yaşanmadığı bir beldedir (Ünsal, 2011: 189, 190).

Kur'an, hayatı boyunca iyilikten yana tavır takınan müminlerin öldükten sonra mükâfat olarak ebediyen yaşayacakları, hayallerin de ötesinde güzellik, huzur ve mutluluğun olduğu diyarı "cennet" olarak adlandırmaktadır (Ergün, 2006: 65). Müminler bizzat gözleriyle görmemiş olsalar da, gerek ayetlerde gerekse hadislerde anlatılanlardan ötürü cennete iştiyak duymaktadırlar. Âdeta bu, gözden önce kulağın âşık olmasına benzemektedir (İbn Kayyım: 2004: 52).

Bütün bu vasıflarıyla cennet, güvenli, korunaklı, göze ve kalbe hitap eden güzelliklerin olduğu; her türlü nimet ve lezzetlerin bulunduğu; fıtrata uygun ve hoşa giden zevklerin yaşandığı mükemmel bir bahçeyi andırmaktadır.

1.1.6.1. Cennetin İsimleri

Kur'an ve hadislerde, saadet yurdunu ifade etmek için asıl itibariyle cennet kelimesi kullanılırken, farklı isimler ve cennetin en önemli özelliklerini anlatan terimlerin de isim olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu "mutluluk yurdu"nu ifade etmek için şu isimler söz konusu edilmektedir: Cennet, cennetü'l-huld, dârü's-selâm, dârü'l-âhire, dârü'l-mükâme, mak'ad-i sıdk, makâmun emîn. Bu yedi tabirin yanı sıra, hüsnâ, ravzâ, gurfe, rahmet, rızk, fevz, ecr gibi kelime ve terkipler ise bazı kullanımlarında cennetin ismi olmaktadır (Kara, 2002: 115-116). Yine dârü'l-mûttekîn, âkibetü'd-dâr, ukbe'd-dâr, rahmetullah, rızkun kerim gibi ifadelerin de yer yer cennetin ismi olduğu kaydedilmektedir.

"Cennet" terimi cehennemin zıddı olarak, ahiret hayatının mükâfat boyutunu karşılayan yurdun genel adıdır. Ebedî saadet yurdunu belirtmek üzere Kur'an-ı Kerim'de, çeşitli hadislerde ve diğer İslami kaynaklarda yer alan isimler arasında en fazla kullanılan cennet, içindeki mekân ve imkânların tamamını kuşatacak şekilde muhtevası kapsamlı olan bir terimdir. İslam literatüründe ebedî saadetle bağlantılı vaatler, teşvik edici anlatım ve tasvirler umumiyetle cennet ismi etrafında yoğunlaşmış, edebiyat ve dil alanında da ekseriyetle bu kelime söz konusu edilmiştir. Diğer isimler müfret olarak kullanıldığı halde, birçok ayette çoğul şekliyle (cennât) de yer alan cennetin, saadet yurdunun belli bir kısmının değil, tamamının adı olduğunu söylemek mümkündür (Topaloğlu, 1993/b: 376).

Ebedîliği ifade eden "huld" ile cennet kelimelerinden oluşan "Cennetü'l-huld" terkibi de cennetin bir başka ismi olup Kur'an'da bir yerde, takva sahiplerine vadedilen ebedîlik cenneti (cennetü'l-huld)'nin, onlar için bir mükâfat ve huzura kavuşacakları bir varış yeri olduğu haber verilmektedir (Furkân, 25/15). Ayette mutluluk yurdunun, mekânı, nimetleri ve sakinleri açısından ebedî olduğu ifade edildiğinden bu isim kendisine verilmiştir (Kara, 2002: 117). Öte yandan "Cennetü'l-huld" ve "Cennetü'l-me'vâ" terkiplerinin müstakil birer isim olarak kabul edilmesine mukabil, bu terkiplerde bulunan huld (ebediyet) ile me'vâ (sığınılıp barınılacak yer) kelimelerinin, cenneti niteleyen tamamlayıcı kavramlar olduğunu söyleyenler de vardır (Topaloğlu, 1993/b: 376).

"Dârü's-selâm", ahiret cennetini ifade eden bir başka isimdir. "Ev, bina, yapı, mesken, ikamet yeri, oturak, üstüne oturulan yer, bölge, kesim, yurt ve vatan" (Mutçalı, 1995: 284) anlamlarına gelen "dâr", "üzerine hudut çevrilmiş mükemmel ve korunaklı bir surette yaşamaya elverişli yer" demektir (Yazır, tsz: I/423). "Selâm" ise "zahirî ve batınî hastalıklardan/afetlerden, hoşa gitmeyen şeylerden uzak olma" (Rağıb, 2012: 509) manasına gelmektedir. Emniyetin ve güvenliğin hâkim olmasından ya da Selâm'ın Allah'ın ismi olmasından ötürü cennet, bu şekilde adlandırılmıştır (Kara, 2002: 119). Dârü's-selâm terkibinin geçtiği ayetler şöyledir: "Rableri katında onlara esenlik (selâm) yurdu (cennet) vardır. Ve yapmakta oldukları (güzel) işler sebebiyle Allah onların dostudur." (En'âm, 6/127), "Allah kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir." (Yûnus, 10/25).

"Dârü'l-mükâme", "mim" harfinin harekesine göre, "ikamet" anlamına geldiği gibi; meclis, kendisinde ikamet edilen mekân anlamına da gelmektedir (Taberî, 2009:

X/416). Dârü'l-mükâme, Kur'an'da bir yerde, "O (Rab) ki lütfuyla bizi asıl oturulacak yurda (dârü'l-mukâme) yerleştirdi. Artık orada bize ne bir yorgunluk dokunacak ne de orada bize bir usanç gelecektir." (Fâtır, 35/35) şeklinde geçmektedir. Görüldüğü gibi bu terkip hem "ikamet yeri, konak yeri", hem de "ebedîlik yurdu/asıl oturulacak yurt-cennet" manasını karşılar niteliktedir. Bu ifadeyi, "Dâr-ı ikamet, ikametgâh, vatan-ı ikamet, kalınacak yurt" (Yazır, tsz: VI/3994) şeklinde açıklayan Elmalılı da bunun cennetin ismi olduğuna işaret etmektedir.

"Dârü'l-âhire" terkibinde geçen "âhiret", kelime olarak "son" manasını ifade etmektedir. Son yer, yurt anlamına gelen Dârü'l-âhire terkibi cenneti karşılamaktadır. Örneğin Bakara Suresi'nde ,"(Ey Muhammed, onlara:) Şayet (iddia ettiğiniz gibi) ahiret yurdu Allah katında diğer insanlara değil de yalnızca size aitse ve bu iddianızda doğru iseniz haydi ölümü temenni edin (bakalım), de." (Bakara, 2/94) buyurulmakta; Yahudilerin, ahiret yurdunu sahiplenmeleri konusundaki iddialarına dikkat çekilmektedir. Yine, "Dünya hayatı bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir. Müttakî olanlar için ahiret yurdu muhakkak ki daha hayırlıdır." (En'âm, 6/32; A'râf, 7/169; Yûsuf, 12/109; Nahl, 16/30), "Bu dünya hayatı sadece bir eğlenceden, bir oyundan ibarettir. Ahiret yurduna (oradaki hayata) gelince, işte asıl yaşama odur. Keşke bilmiş olsalardı!" (Ankebût, 29/64) şekilinde ayetlerde geçen ahiret yurduyla da cennet kastedilmektedir

Dârü'l-âhire'nin, "son yurt" şeklindeki salt anlamı düşünüldüğünde hem cenneti hem de cehennemi kapsadığı görülmektedir. Zira ahirette varılacak son yurt müminler için cenneti, kâfirler için ise cehennemi ifade etmektedir. Kur'an'a bakıldığında ahiret kelimesi, günahkârlar için mahrumiyeti, cezayı ifade etmekte ve onları bekleyen akıbetin olumsuz yönüne vurgu yapmakta iken, müminlerin de güzel bir sonla karşılaşacakları ve dünyaya nazaran daha mutlu bir hayat yaşayacaklarına dair olumlu çağrışımlar uyandırmaktadır (Abdülbaki, 2001: 27-29). Ancak özel manada bu terkip, müminlerin varacağı son yurt olan cenneti ifade eder olmuştur.

Cennetin Kur'an'da zikredilen adlarından bir diğeri de "Makâmün emîn"dir. Burada ifade edilen "makâm" kelimesi, "ayağa kalkmak, ayakta durulan yer, ayakta durulan zaman" gibi anlamlara gelmekte, "durulacak yer ve devamlı kalınan yer" olarak açıklanmaktadır (Rağıb, 2012: 879-881). "Emîn" ise gönül huzuru ve korkunun bertaraf olması, insanın güvende olması anlamındadır (Rağıb, 2012: 99). Vasıfları bahsinde de görüleceği üzere cennet, korku, keder, sıkıntı, hastalık, ölüm, bela ve musibet gibi

olumsuz yaşantıların olmadığı, dolayısıyla son derece güvenilir bir mekândır. Cennetin böyle bir isimle anılmasının sebebi, bu olsa gerektir. "Muttakiler ise hakikaten güvenilir bir makamdadırlar. Bahçelerde ve pınar başlarındadırlar." (Duhân, 44/51-52) şeklinde Kur'an'da bir yerde geçen "makâmün emin"in cennet için kullanılan genel bir isim olduğunu; bahçe ve pınarların ise bu cennetin muhtevasını oluşturduğunu söylemek mümkündür (Kara, 2002: 121).

Cennetin bir diğer ismini ifade eden "Mak'ad-i sıdk" terkibindeki "mak'ad", "oturak, üzerine oturulan şey, oturma yeri" manasına, "sıdk" ise "doğruluk, samimiyet, içtenlik, hakikat, gerçek" gibi anlamlara gelmektedir. Elmalılı "mak'ad-ı sıdk" terimini "sıdk meclisi, sadakat sandalyesi", yani sadıklara mahsus olan ve yalan çıkması, zeval bulması ihtimali olmayan sabit bir makam olarak açıklamaktadır (Yazır, tsz: VII/4656). "Takva sahipleri cennetlerde ve ırmakların kenarlarında, güçlü ve Yüce Allah'ın huzurunda hak meclisindedirler." (Kamer, 54/54-55) şeklinde Kur'an'da bir defa geçen bu ifade, cennetin ismi olarak kabul edilmektedir.

Cennetin Kur'an'da zikredilen isimlerinden biri de "el-Hüsnâ"dır. Sözlükte, daha iyi, daha güzel, hoş, daha mükemmel (Mutçalı, 1995: 170) anlamlarına gelen "hüsnâ" kelimesinin "cennet" karşılığında kullanıldığı belirtilmektedir (İbn Manzûr, tsz.: XIII/115).

İyilik edenlere Allah Teâlâ tarafından daha büyük bir ihsanla karşılık verileceğini, ayriyeten buna ziyadenin yapılacağını bildiren Yûnus Suresi 26. ayetteki "hüsnâ" (daha güzel, en güzel) kelimesinin cennet anlamına geldiği tefsircilerin büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiştir. Bu ayetten başka yaklaşık on ayette geçen hüsnâ kelimesine de bu manayı vermek imkân dâhilindedir (Topaloğlu, 1993/b: 377). Elmalılı, ayette geçen "ziyâde" kelimesinin "mağfiret, rıdvân ve likâ (Allah'ın cemâlini müşahede)", "el-hüsnâ" kelimesinin ise "cennet" olduğunu dile getirmiştir (Yazır, tsz: IV/2704). Bunlara ilaveten, ayette geçen "hüsnâ"nın marife olması ve önceki ayette cennetin isimlerinden olan "Dârü's-selâm"ın söz konusu edilmesi göz önüne alınırsa, Hüsnâ'nın "cennet" mukabilinde kullanılan bir isim olduğunu söylemek mümkündür (Kara, 2002: 124).

"Bol su kaynaklarına sahip olan yeşil bahçe" manasındaki "ravza", Şûra Suresi 42. ayette cennât kelimesine muzaf (ravzâtü'l-cennât) olduğu gibi, iman edip salih amellerde bulunanların cennette (ravza) sevince mazhar olacaklarını bildiren Rûm, Suresi 15. ayette, cennet kelimesi yerine müstakil olarak da kullanılmıştır (Topaloğlu,

1993/b: 376). Dolayısıyla bu ayetten hareketle ravza kelimesinin cennet için bir isim olduğunu söylemek mümkündür.

Ayrıca bir yerde "Dârü'l-mûttekîn" (Nahl, 16/30), iki yerde "Âkibetü'd-dâr" (En'âm, 6/135; Kasas, 28/37) ve üç yerde "Ukbe'd-dâr" (Ra'd, 13/22, 24, 42) cenneti ifade eden isimler olarak geçmiştir. Bu çeşit kullanımlar, asıl huzur ve mutluluk diyarının mümin kullar için sadece ahiret yurdu olduğu gerçeğine dayanmaktadır. Konak, köşk anlamına gelen "gurfe" ve çoğulu "guref, gurufât" kelimeleri, Kur'an'da cennetle beraber ve onun bölümleri manasında kullanıldığı gibi, cennetin karşılığında tek başına da kullanılmıştır (Topaloğlu, 1993/b: 377).

Bütün bunlara ek olarak "hüsn-i meâb", "dârü'l-hayevân" ve "illiyyîn" gibi bazı kelime ve terkiplerin cennetin ismi olduğu konusunda görüşler serdedilmiş olsa da, bunların cennetin ismi olmaktan ziyade, onu açıklayan veya tasvir eden kelimeler grubundan olduğu kanaati hâkimdir. Nitekim "İşte bu, bir hatırlatmadır. Doğrusu Allah'a karşı gelmekten sakınanlara güzel bir gelecek vardır. Kapıları yalnızca kendilerine açılmış Adn cennetleri vardır." (Sad, 38/49-50) mealindeki ayette vadedilen "hüsn-i meâb"ın (38/49), ebedî saadet diyarının müstakil bir ismi olmayıp, yalnızca Adn cennetini nitelediği 50. ayetten anlaşılmaktadır (Topaloğlu, 1993/b: 376).

"Hissedilebilen varlık, ebedî olarak var olan" manalarına gelen "el-hayevân" kelimesi, hakiki, sonsuz hayatın geçici olmadığını vurgulamakta (Rağıb, 2012: 323); "darü'l-hayevân" terkibiyle cennet karşılığında kullanılmaktadır. "Bu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Ahiret yurdu, işte asıl hayat (el-hayevân) odur. Keşke bilselerdi." (Ankebût, 29/64) şeklinde sadece bir ayette geçen dârü'l-hayevân ifadesi, cennetin ismi olmaktan ziyade, cennetin sıfatını haber yollu veren bir terkiptir. Üstelik bir ayette iki kere cennetin kullanılması, manayı bozmaktadır. Ayette yer alan "dârü'l-âhire" zaten cennetin adlarındandır. Ayrıca ayette dârü'l-hayevân ifadesi değil, sadece el-hayevân kelimesi geçmektedir. Dolayısıyla bu ifadenin cennetin ismi olması mümkün görünmemektedir (Kara, 2002: 125).

Mutaffifîn Suresi'nde iyilerin kitabının "illiyyîn"de olduğu belirtilmektedir (83/18). Taberî illiyyîn hakkında, "müminlerin ruhlarının da orada bulunduğu yedinci kat gök, Arş'ın sağında bir yer, yazılmış kitap, cennet ve Sidre-i müntehânın yanında bir yer, semanın üzerinde bir sema" gibi değişik görüşlerin olduğunu nakletmektedir (Taberî, XII/493-495). Buna rağmen bazı tefsirciler -cennetin yükseklerde yer aldığına dair genel kabule dayanarak- yükseklikler manasına gelen illiyyîni cennetin adlarından

biri olarak kabul etmişlerdir. Ancak illiyyînin cennetin ismi olduğunu söylemek için elde kuvvetli bir delil bulunmamaktadır. Nitekim ilgili ayetin devamında (83/20) illiyyîn, "seçkin meleklerin gözettiği yazılmış kitap" olarak açıklanmaktadır (Topaloğlu, 1993/b: 377).

1.1.6.2. Cennetin Sayısı, Çeşitleri ve Dereceleri

Cennetin sayısı, çeşidi ve derecelerinin net bir şekilde birbirinden ayrılmadığı görülmektedir. Nitekim Firdevs, Adn, Na'îm ve Me'vâ kabilinden isimler cennetin sayıları arasında zikredildiği gibi, cennetin çeşidi olarak da kabul edilmektedir.

Kur'an-ı Kerim'de iki grup halinde belirtilen dört cennetten söz edilmesine rağmen, "Cennetler yedidir: Firdevs cenneti, Adn cenneti, Na'îm cenneti, Dârü'l-huld, Me'vâ cenneti, Dârü's-selâm, İlliyyûn" (Rağıb, 2012: 243) şeklinde İbn Abbas'tan rivayet edilen hadiste, cennetin yedi adet olduğu belirtilmektedir. Buna benzer rivayetlere dayanarak cennetlerin sayısının sekiz olduğunu söyleyenler de bulunmaktadır. Nitekim İbrahim Hakkî Hazretleri'ne göre, sayıları sekiz olan cennetlerden; Dârü'l-celâl beyaz inciden, Dârü's-selâm kırmızı yakuttan, Cennetü'l-me'vâ yeşil zebercetten, Cennetü'l-huld sarı mercandan, Cennetü'n-na'îm beyaz gümüşten, Cennetü'l-firdevs kırmızı altından, Cennetü'l-karâr miskten, Cennetü'l-adn terleyen inciden yaratılmıştır (İbrahim Hakkî, 2013: 33). Ancak İbn Abbas'tan rivayet edilen hadisteki dârü's-selâm ve dârü'l-huld tabirleri cennetin çeşidi olmaktan ziyade, umumî isimlerindendir. İlliyyûnun ise cennetle ilgili olması bile şüphelidir. Cennet çeşitleri hususunda bir isim-çeşit kargaşası olduğu gibi, yukarıdaki hadis, muteber hadis kaynaklarında bulunmamaktadır. Bu açıdan cennetin çeşitlerini, Kur'an'a ve sahih hadislere göre tespit etmek gerekmektedir (Kara, 2002: 126, 127).

Rahmân Suresi'nin iki ayetinde ikişer tane cennettin varlığından bahsedilmektedir (Rahmân, 55/46, 62). Yine aynı surede, "Öyleyken/öyleyse Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?" şeklinde geçen ayetler istisna edildiği takdirde, ilk iki cennetin özellikleri şöyle sıralanmaktadır: "Rabbinin huzurunda durmaktan korkan kimselere iki cennet vardır. İki cennet de çeşit çeşit ağaçlarla doludur. İkisinde de akıp giden iki kaynak vardır. İkisinde de her türlü meyveden çift çift vardır. Hepsi de örtüleri atlastan minderlere yaslanırlar. İki cennetin de meyvesinin devşirilmesi yakındır. Oralarda gözlerini yalnız eşlerine çevirmiş güzeller var ki, bunlardan önce onlara ne insan ne de cin dokunmuştur. Sanki onlar yakut ve mercandırlar. İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?" (Rahmân, 55/46-

59). Diğer iki cennetin özellikleri ise şunlardır: "Bu ikisinden başka iki cennet daha vardır. Bu cennetler koyu yeşildirler. İkisinde de durmadan fışkıran iki kaynak vardır. İkisinde de her türlü meyveler, hurma ve nar vardır. İçlerinde huyu güzel, yüzü güzel kadınlar vardır. Otağlar içinde sahiplerine tahsis edilmiş huriler vardır. Bunlara onlardan önce ne bir insan ne bir cin dokunmuştur. Yeşil yastıklara ve harikulade güzel döşemelere yaslanırlar." (Rahmân, 55/62-76).

Yukarıda vasıfları anlatılan cennetlerden ilk ikisinin, diğer ikisine nazaran daha üstün olduğu anlaşılmaktadır. Görüldüğü kadarıyla Kur'an'da, "Firdevs, Adn, Me'vâ ve Na'îm" olmak üzere dört tane cennet çeşidi zikredilmektedir (Kara, 2002: 128, 129).

Hadislerde ise yine dört cennetten bahsedilmektedir. "Gümüşten iki cennet, kapları, takıları ve içindekiler gümüşten. Altından iki cennet, kapları, takıları ve içindekiler altından. Adn cennetinde, oradaki topluluk ile bakmakta oldukları Rableri arasında ancak O'nun veçhi (zatı) üzere Kibriya perdesi vardır." (Buhârî, Tevhîd: 24, Tefsir-55: 1; Müslim, İman: 296) şeklindeki hadislerde vasıfları zikredilen bu cennetler, ayetlerde bahsi geçen ikişerli gruba ayrılmış dört cenneti çağrıştırmaktadır.

Kur'an'da, iman edip salih amel işleyenlerin, cennet bahçelerinde (ravzâtü'l-cennât) oldukları ifade edilmektedir (Şûra, 42/22). Sözlükte bahçe anlamına gelen "ravzât" ile "cennât" kelimelerinin her ikisi de ayette çoğul gelmiştir. Yani orada pek çok bağ, bahçe bulunacak demektir (Ünsal, 2011: 48). Dolayısıyla dört çeşit cennetin içerisinde başka cennet veya bahçelerin de bulunduğunu ifade etmek mümkündür.

Yukarıda geçen ayet ve hadislerde özellikleri anlatılan dört çeşit cennetten ilkini Firdevs oluşturmaktadır. "İçinde her türlü ağacın, bilhassa üzüm bağlarının olduğu büyük bahçe" manasını taşıyan Firdevs (çoğulu ferâdîs), edebiyatta, üzüm salkımları ve asmaların çokça bulunduğu sık ağaçlarla örtülü yemyeşil bahçeleri ifade etmek için kullanılmıştır. İslami eserlerde Firdevs'in menşei hakkında muhtelif görüşler ileri sürülmüştür. Arapça kökenli bir kelime olduğu söylendiği gibi, Grekçe ya da Farsçadan geldiği de belirtilmektedir (Özervarlı, 1996: 123).

Firdevs cenneti, Kur'an'da iki yerde söz konusu edilmektedir. Bunların birinde, Firdevs cennetlerinin iman edip iyi davranışlarda bulunanlar için makam olduğu, cennetliklerin orada ebedî kalacakları ve oradan hiç ayrılmak istemeyecekleri (Kehf, 18/107-108) zikredilmekte; diğerinde ise Firdevs'e varis olanların özelliklerine ve ona varis olan bu kimselerin orada ebedî kalacaklarına (Müminun, 23/11) değinilmektedir.

Firdevs kelimesinin hadislerde de geçtiği görülmektedir. Nitekim bazı hadislerde, Firdevs'in, cennetlerin en yükseği ve ortası olduğu ve üzerinde Arş'ın bulunduğu, cennet nehirlerinin ondan fışkırdığı zikredilmekte; Allah'tan cennet istenildiğinde, Firdevs'in talep edilmesi önerilmektedir (Buhârî, Cihâd: 4, Tevhîd; 22; Tirmizî, Cennet: 4). Görüldüğü üzere Hz. Peygamber ashabına AlIah'tan Firdevs cennetlerini istemelerini tavsiye etmiş ve oğlu şehit düşen Ümmü Harise'ye, "Ya Ümme Harise! O, cennetteki bahçelerdir. Oğlun, en yüksek Firdevs'e girdi." (Buhârî, Cihâd: 14, Rikâk: 51) diyerek müjde vermiştir.

İslam âlimlerinin, Kur'an ve hadislerde verilen bilgilere ve sahabe yorumlarına istinaden Firdevs hakkında yaptıkları açıklamalar ikiye ayrılmaktadır. Birincisi Firdevs, cennetin bütününü ifade eden bir isimdir. Çünkü müzekker (eril) bir isim olduğu halde Kur'an'da Firdevs mukabilinde müennes (dişil) zamiri kullanılmıştır (23/11); bu da Firdevs'in cennet yerine kullanıldığını göstermektedir. İkincisi Firdevs, cennetin orta yerini, en yüksek ve en değerli bölgesini oluşturan kısımlarının adı olup, orada peygamberler ile veliler kalacaklardır (Özervarlı, 1996: 123, 124).

"Firdevs hakkında ileri sürülen ikinci görüşün daha isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü bu telakki sahih hadislere dayandığı halde, diğeri daha ziyade dil kurallarından kaynaklanan bir yorum niteliğindedir." (Özervarlı, 1996: 124). Bu itibarla Firdevs'i, cennet nehirlerinin kendisinden çıktığı, Arş'ın altında bulunan en yüksek cennet olarak tasavvur etmek mümkündür.

Sözlük anlamı itibariyle, "devamlı ikamet edilen mekân, bir şeyin merkezi ve orta yeri, bir cevher ya da madenin aslı, yatağı" manalarını ihtiva eden Adn (Yavuz, 1988: 390), en belirgin anlamıyla "ikamet etme" ya da "ikamet edilen yer" demektir. Adn'ın, cennetin belli bir bölümünün ismi olduğunu yahut çoğul şeklinde kullanılışına bakarak cennetin tamamını karşılar nitelikte bir isim durumunda bulunduğunu ifade etmek mümkündür (Topaloğlu, 1993/b: 376-377)

Adn, Kur'an'da "cennât" kelimesiyle birlikte zikredilerek insanın aslının (Âdem'in) yaratıldığı ve ahirette müminlerin sonsuza kadar kalacağı çeşitli cennetleri tasvir etmek üzere kullanılmaktadır. Kur'an'da on bir yerde "cennât" kelimesiyle beraber tekrarlanarak "cennâtü Adn" (devamlı ikamet edilecek cennetler) (Abdulbaki, 2001: 551) manasında kullanılan Adn cennetleri, altından ırmakların aktığı, meleklerin cennetlikleri selamladığı, birçok meyve ve içeceğin istenebileceği bir yerdir. İçinde güzel meskenlerin, tahtların, altın ve incilerle süslenmiş ince ipekten yeşil elbiselerin,

sabah akşam ikram edilen türlü yiyeceklerin, bakışlarını yalnız kocalarına dikmiş ve eşleriyle yaşıt dilberlerin, çeşitli ırmakların bulunduğu ebedî bir yurt olarak tasvir edilmektedir. Boş sözlerin işitilmeyeceği, yorgunluk ve bıkkınlığın hissedilmeyeceği bu yere; sadece iman edip salih amel işleyen, Allah'a karşı ahdini yerine getiren, Rablerinin rızasını gözeterek sabreden, namaz kılan, kendilerine verilen rızıklardan gizlice ve açıkça dağıtan, kötülüğe iyilikle karşılık vererek kötülüğü ortadan kaldıran, günahlardan tövbe edip temizlenen, hayırda yarışan, Allah yolundan ayrılmayıp bu uğurda malları ve canlarıyla cihat eden muttaki müminlerin (erkek-kadın) gireceği vadedilmektedir (bk. Tevbe 9/72; Ra'd 13/20-24; Nahl 16/31; Kehf, 18/30-31; Meryem, 19/60-63; Tâhâ 20/76; Fâtır, 35/32-35; Sad, 38/50-54; Mümin 40/ 7-8; Saf 61/11-12; Beyyine 98/8).

İnsân ve Hâkka surelerinde isim verilmeden anlatılan tasvirler genelde Adn cennetinin özellikleriyle örtüşmektedir (Kara, 2002: 131). Nitekim ayetlerde, kitabı kendisine sağından verilen kimsenin, meyveleri sarkmış yüce bir cennette, hoşnut kalacağı bir hayat içinde olacağı bildirilmekte (Hâkka, 69/19, 21-23), bu cennetin Adn olduğuna hükmedilmektedir. Adn cenneti, cennetliklerin orada koltuklara yaslandığı, giysilerinin yeşil ipek olduğu; oraya ait meyvelerin kolayca koparılabildiği, karışımı zencefil olan ve Selsebîl pınarından alınan şarap kadehinden oradakilere içirildiği, yanı başlarında bulunan sâkîlerin cennet şarabını ölçüsünce tayin edip gümüş kaplar, billur kâseler ve şeffaf kupalarla içki dağıttığı, onların etrafında ölümsüz gençlerin dolaştığı bir cennettir (İnsân, 76/13-21).

Hadislerde ise bütün eşyaları altın ve gümüşten olan değişik Adn cennetlerinin bulunduğu, burada bulunanların Rablerine bakmak için İlahî azamet ve Kibriya perdesi dışında bir engelle karşılaşmayacakları bildirilmektedir (Buhârî, Tefsir-55: 1; Müslim, İman: 296). Surlarla çevrili bir şehrin ortasındaki yüksek dağın üzerinde bir iç kaleyi andıran Adn cenneti, bütün cennetlerin içinde ve ortasında olduğundan, hepsine komşu, şereflendirilmiş bir mekândır. Cennetlerin nehirlerinin çoğunun kaynağıdır. Burası sıddıkların, hâfızların makamıdır. Rahmân'ın tecelli yeridir (İbrahim Hakkî, 2013: 33). Hadis ve anlatılanlardan hareketle müminlerin cemâl-i İlahîyi müşahede edecekleri yerin Adn cenneti olduğu anlaşılmaktadır. Cennetteki dört nehrin (Fırat, Nil, Seyhan, Ceyhan) fışkıracağı yerin de Adn olduğu zikredildiği halde (Dârimî, Rikâk: 101), Buhârî'nin de dâhil olduğu diğer hadisçilerin rivayetleri bunu Firdevs olarak göstermektedir (Buhârî, Tevhîd: 22; Tirmizî, Cennet: 4). Ancak İbrahim Hakkî

Hazretleri'nin beyanında cennetlerin nehirlerinin çoğunun kaynağının Adn olduğu söylenmekle birlikte "dört nehir" kaydı verilmediğine göre bu dört nehrin Firdevs'ten çıktığını, Cemâlullah'ı müşahedenin ise Adn cennetinde olacağını söylemek mümkündür.

Allah'ın, Adn cennetini eliyle yarattığı, Tevrat'ı eliyle yazdığı, Tûbâ ağacını eliyle diktiğine dair bir rivayet bulunmaktadır (İbn Arabî, 2007: I/353). Bu da Adn cennetinin faziletini ve üstünlüğünü ortaya koymaktadır. Tefsir âlimlerin büyük çoğunluğu Adn'ın, Kur'an ve hadiste özel isim olarak geçmesini ve Adn cennetlerinin belli gruplara ayrılmış olduğunun ifade edilmesini nazara alarak, cennetin en yüksek yerini teşkil eden, ancak kendi arasında da derece ve makamlara ayrılan bir mevki olduğunu kabul etmektedirler (Yavuz, 1988: 391). Arş ve Kürsî'nin altında, yedi göğün üzerinde ve birbirinden yüksek bir halde bulunan cennetlerin en yükseği ve Allah Teâlâ'nın görülme yeri Adn cennetidir.

Arapça'da "refah, huzur, mutlu hayat" anlamına gelen nimet kelimesinden daha kapsamlı bir muhtevaya sahip olan "na'îm", insana huzur ve mutluluk veren maddi-manevi bütün güzellikleri ifade etmektedir. Buna göre "Cennâtü'n-na'îm", mutluluğa vesile nimetlerle dolu cennetler manasına gelmektedir (Ünsal, 2011: 37-38). Kur'an'da, "Cennetü na'îm" (Vâkıa 56/89; Meâric 70/38), "Cennetü'n-na'îm" (Şuarâ 26/85) ve "Cennâtü'n-na'îm" (Mâide 5/65; Yûnus 10/9; Hacc 22/56; Lokman 31/8; Saffât 37/43; Tûr 52/17; Vâkıa 56/12; Kalem 68/34) şeklinde on bir yerde geçen Na'îm cenneti; iki ayette ise tek başına "na'îm" biçiminde geçmektedir (İnfitar 82/13; Mutaffifîn 83/22).

İnanan ve salih amel işleyenler için vadedilen Na'îm cennetlerine konulacak olan cennetliklerin, aralarında sağlık dilekleri selâm; son duaları ise "Allah'a hamd olsun" sözüdür. Samimi kullar için bilinen bir rızık, türlü meyveler vardır. Na'îm cennetlerinde karşılıklı koltuklar üzerine kurulmuş oldukları halde kendilerine ikram edilmektedir. Onların etrafında cennet pınarından doldurulmuş berrak, lezzetli ve sarhoş etmeyen içki kadehleri dolaştırılmaktadır. Yanlarında bakışlarını sadece kendilerine dikmiş iri gözlü ve saklı yumurta gibi bembeyaz eşler bulunmaktadır (bk. Mâide, 5/65; Yûnus, 10/9-10; Hac, 22/56; Lokman, 31/8; Saffât, 37/40-49)

Na'îm cennetine "sabıkûn" ve "mukarrabûn" girecektir. Onların çoğu önceki ümmetlerden birazı da sonrakilerdendir. Altın ve cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerinde karşılıklı olarak oturmaktadırlar. Baş ağrıtmanın ve akılları gidermenin söz konusu olmadığı Ma'în çeşmesinden doldurulmuş testiler, ibrikler, kadehler, beğendikleri

meyveler ve canlarının çektiği kuş etleriyle ebedîleştirilmiş gençler onların etrafında dolanmaktadırlar. İri gözlü saklı inciler gibi hurilerin bulunduğu, kadınların yeniden yaratılıp, bakire ve yaşıt yapıldığı o yerde, boş ve günaha sokan laflar işitilmemekte, duyulanlar sadece selâm sözü olmaktadır. Orada dikensiz kirazlar, meyve dizili muzlar, uzun gölgeler, fışkıran sular, tükenmeyen ve yasaklanmayan birçok meyve bulunmaktadır. Tahtlarda oturup bakışacak olan iyilere; mühürlü halis, sonu misk, karışımı mukarrebûnun içtiği Tesnîm kaynağı olan bir içki sunulacaktır (Vâkıa, 56/10-40; Mutaffifîn, 88/22-28).

Cennet çeşitlerinden dördüncüsü ise Me'vâ'dır. "Me'vâ" kelimesi "sığınılacak, barınılacak, varılacak yer" anlamındadır (Rağıb, 2012: 115). Bu kelime, Kur'an'da hem cehennem hem de cenneti ifade etmek üzere geçtiği gibi (Naziât, 79/39, 41), iki yerde ise cennet kelimesiyle tamlama oluşturacak şekilde geçmekte (Secde, 32/19; Necm, 53/15) ve Me'vâ cennetini ifade etmektedir.

Bütün bu bilgilerden yola çıkarak şu tespitleri yapmak mümkündür: Cennetlerin sayısı, Kur'an ve hadiste dört olarak belirlenmiş, bu cennetlerin isimlerine ise Firdevs, Adn, Na'îm ve Me'vâ denmiştir. Buhârî hadisindeki altından iki cennetin, Firdevs ve Adn; gümüşten iki cennetin de, Na'îm ile Me'vâ olduğu anlaşılmaktadır (Kara, 2002: 133, 134).

Cennette erişilen nimetler, dünya hayatındaki çabalara göre bir derecelendirmeye tabidirler. Bu nedenle Allah bazılarının derecelerini yükseltirken, bazılarınınkini düşürmektedir. Bu anlamda Yüce Allah cenneti kategorize etmekte ve mertebesine göre farklı isimler vermektedir (Yeşilyurt, 2001: 273). Dolayısıyla müminlerin iman ve amellerinin üstünlüğüne nazaran tayin edilen derece mefhumu, aynı zamanda cennetteki makamlarla alakalı bir mefhumdur. Ayrıca insanların farklı fizik ve fıtrata sahip olduklarını da ifade etmektedir (Kara, 2002: 135).

Cennetin derecelerine dair ve derece kavramı hakkında Kur'an'dan ve sünnetten deliller bulmak mümkündür. Kur'an'da geçen, cennetle ilgili muhtelif isimler, tavsifi kelime ve tabirler, dünyada yapılan iyiliklerin ahiretteki karşılıklarının farklı olacağına delalet etmek üzere kullanılmıştır (Şibay, 1997/b: 102).

Ayetlerde, Allah'ın, dereceleri yükselttiği (Mümin, 40/15); Müminlerin Allah katında derece derece olduğu (Âl-i İmrân, 3/163); onlar için Rableri katında nice derece, bağışlanma ve tükenmez bir rızkın bulunduğu (Enfâl, 8/4.); herkesin yaptığı işe göre, derecelerinin olduğu (En'âm, 6/132; Ahkâf, 46/19); ahiretin derece ve üstünlük

bakımından daha büyük olduğu (İsrâ, 17/21), amel-i salihte bulunan (Tâhâ, 20/75), iman edip de hicret eden ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenlerin rütbe bakımından Allah katında daha üstün olduğu (Tevbe, 9/20; Nisâ, 4/95-96) bildirilmektedir. Dolayısıyla cennette derecelerin olduğu, İsrâ Suresi 17. ayette açıkça ve diğer ayetlerde ise işaret yoluyla söz konusu edilmektedir.

Cennetin mertebe ve dereceleri, bir bakıma dünya nimetleri için söz konusu olan mertebe ve derecelere benzemektedir. İnsan dünyada çeşitli nimetlerden faydalandığı gibi, cennette de çeşitli makamlarda muhtelif nimetlerden istifade edecektir. Aynı şekilde dünya lezzetlerinin değeri birbirinden farklı olduğu gibi, cennette de müminler çeşitli mertebelerde aynı değerde olmayan nimetlerden yararlanacaktır (Pürcevâdî, 1999: 184).

Bir hadiste, cennet derece itibariyle şöyle anlatılmaktadır: "Cennette yüz derece vardır. Her bir derecenin diğer derece ile arası, sema ile arz arası kadar geniştir." (Tirmizî, Cennet: 4).

Cennet derecelerinin en yükseği, Hz. Peygamber'in derecesi ve cennetteki makamı olan "Vesîle"dir. Vesîle hakkında Kur'an'da herhangi bir açıklama olmamasına rağmen, bununla ilgili birkaç hadis vardır: "...Sonra benim için Vesîle'yi isteyiniz. Çünkü Vesîle, cennette bir menzildir ki, Allah'ın kullarından sadece bir kula yaraşır. Ümit ederim o kul ben olurum. Kim benim için Vesîle'yi isterse ona şefaatim helal olur." (Müslim, Salat: 11). "Kim ezanı işittiği zaman 'Ey bu tam davetin ve kılınacak namazın Rabbi, Muhammed'e Vesîle'yi, yüksek dereceyi ver ve onu vadettiğin Makâm-ı mahmûd'a ulaştır.' derse kıyamet günü o kişiye şefaatim helal olur." (Buhârî, Ezan: 8). Bu hadislerden de anlaşılacağı üzere, Vesîle cennetteki en yüksek menzildir ve oraya ulaşan seçkin kula vadedilen makam ise "Makam-ı mahmûd"dur.

Cennetin her derecesindeki kişi kendine göre zevk alacaktır. Ancak cennet ehlinden bir kişi, bir üst derecedeki kişinin aldığı zevkten dolayı herhangi bir kıskançlık duymayacak veya kendinde bir eksiklik hissetmeyecektir (Ünsal, 2011: 46-47). Cennet ehlinin, orada hoşnut ve Allah'tan razı oldukları, Allah'ın da onlardan hoşnut ve razı olduğu Kur'an'da bildirilmekte (Fecr, 89/28; Beyyine, 98/8) ve mahzun olmayacakları müjdelenmektedir (Âl-i İmrân, 3/170). Dolayısıyla Allah cennetteki tüm kullarına hoşnutluk vadettiği için bir kimse cennetin hangi derecesinde olursa olsun bundan razı olacaktır (Ünsal, 2011: 107).

Cennetteki derecelerin cennetin çeşitleri mi, yoksa birbiri üzerinde bulunan cennet odaları (gurfe) veya evleri (beyt) mi olduğu ve cennetin bütünün mü derecelere ayrıldığı konusu muğlak olsa da, cennette yüksek dereceleri elde etmenin, amellerdeki üstünlüğe bağlı olduğu aşikârdır (Kara, 2002: 138).

1.1.6.3. Cennetin Yapısal Özellikleri

Cennetin yapısı asla bu dünyada görüp bildiğimiz varlıklar gibi değildir. Yeni bir âleme giden kişi yabancılık çekmesin, şaşırıp kalmasın diye cennet, bu dünya ile birtakım benzerliklere sahip olsa da yapı malzemesinden, güzelliği ile aklı baştan alacak derecede muhteşem olmasına kadar çok farklı özellikler arz etmektedir (Ünsal, 2011: 45-46).

Cennetin yapısı hakkında Kur'an'da net bir açıklama yoktur. Fakat cennetin tasvir edildiği bir ayette, "üst üste yapılmış, altlarından ırmaklar akan köşkler"in (Zümer, 39/20) olduğu bildirilmektedir. Bu da bize cennetteki köşklerin kat kat olduğunu göstermektedir.

Cennetin yapısıyla ilgili bilgilere hadislerde yer verilmektedir. Buhâri ve Müslim'in rivayetlerinde geçtiği üzere, içindekilerle birlikte cennetlerden ikisinin altından, ikisinin de gümüşten olduğu bildirilmektedir (Buhârî, Tevhîd: 24; Müslim, İman: 296). Bu itibarla cennetlerin altın ve gümüş gibi değerli madenlerden oluştuğu nazara sunulmaktadır.

Hz. Peygamber cennet için "O pırıl pırıl parlayan bir nurdur." (İbn Mâce, Zühd: 39) demektedir. Bu bakımdan cennetin ışık saçan nurdan müteşekkil aydınlık bir ortama sahip olduğu çıkarılabilmektedir.

Cennetler, sadece bağ ve bahçelerden oluşmayıp, bunların yanında envaiçeşit nesneler ve tesislere de sahiptirler. İnanan ve salih amel işleyen kimselerin ebedî saadet yurdunda "cennetlerin has bahçeleri"nde (ravzâtü'l-cennât) yaşayacaklarını ifade eden Şûra Suresi 22. ayette yer alan ve sözlükte her ikisi de "bahçe" anlamını ihtiva eden ravzât ile cennât sözcüklerinden ikincisine "tesis" manasını vermek uygun düşmektedir. Birçok ayette salih amel sahiplerine vadedilen cennetin çoğul halde kullanıldığına bakılırsa, cennette birden çok tesisin bulunduğu ve her mümin için bir meskenin hazırlandığı anlaşılmaktadır (Topaloğlu, 1993/b: 378).

Cennetin ikliminin ılıman ilkbahar havasına sahip olduğunu söylemek mümkündür. Zira "Ne yakıcı sıcak görülür orada, ne de dondurucu soğuk." (İnsân, 76/13) ayetiyle buna işaret edilmektedir. Cennetin tasvirlerinde, içinden/zemininden

akan ırmakları, fışkıran gözeleri ve yemyeşil bahçeleri de göz önüne alırsak, tam bir ilkbahar ortamı oluşmaktadır (Kara, 2002: 149).

Cennetin toprağı misk, taşları cevher, bitkileri zaferan çiçeklerinin rengindedir. Binalarının bir cephesi altın, bir cephesi gümüş ve sıvası amberdendir. Sarayları terleyen incidir, köşkleri sarı yakuttur. Sarayların ve binaların kapıları mücevherlerle işlenmiştir (İbrahim Hakkî, 2013: 34). Cennetin yapısıyla ilgili bir soruya karşılık Hz. Peygamber, cennet köşklerinin bir kerpicinin (tuğlası) altından, bir kerpicinin gümüşten, sıvasının miskten, çakıl taşlarının inci ve yakuttan, toprağının zaferandan olduğunu söylemiştir. Oraya girenin nimetlendirileceği ve ümitsizliğe kapılmayacağı, ebedî olup ölmeyeceği, elbisesinin eskimeyeceği ve gençliğinin fena bulmayacağı şeklinde açıklamalarda bulunmuştur (Tirmizî, Cennet: 2). Cennetin köşkleriyle ilgili yapılan bu açıklamadan, cennet binalarının son derece süslü ve alımlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Cennette altın ve gümüşün de rengi olan sarı ve beyaz rengin bulunmasının yanı sıra, Rahmân Suresi'nin 62. ayetinde, sonraki iki cennetin koyu yeşil olduğu (55/62) anlatılmaktadır. Ayrıca cennetliklerin yeşil yastıklara yaslandıklarından (Rahmân, 55/76), ince ve kalın dibadan yeşil elbiseler giyeceklerinden (Kehf, 18/31), yeşil ipekten ince ve kalın elbiselerinin olduğundan (İnsân, 76/21) bahsedilmektedir. Dolayısıyla ağaçlar ve bitkiler de hesaba katılırsa, cennette yeşil renk ağırlıktadır.

Cennetin sekiz kapısının bulunduğu ilk dönemlerden itibaren kabul edilegelmiştir. Ancak cehenneme ilişkin yedi kapının mevcudiyeti Hicr Suresi'nin 44. ayetinde açıkça zikredildiği halde, cennetin sadece kapılarının (ebvâb) olduğu belirtilmiş ve sayıları hakkında herhangi bir açıklamada bulunulmamıştır. Kıyamet günü cennet kapılarının açılışını anlatan Zümer Suresi 73. ayette "vav" harfinin sekiz sayısını karşıladığını (vav-ı semaniyye) öne sürenlerin ilmî bir delile dayanmadıkları ifade edilmiştir (Topaloğlu, 1993/b: 378). Ancak bazı hadislerde cennetin sekiz kapısı olduğundan bahsedilmektedir. Nitekim abdestini güzel bir şekilde alıp da kelime-i şehadetin geçtiği bir duayı okuyan için cennetin sekiz kapısının açılacağı bildirilmektedir (Tirmizî, Taharet: 41).

İbrahim Hakkî Hazretleri ise cennetin, uzunluğu ve genişliği yüz yıllık yol kadar olan bir kapısının bulunduğunu; çeşitli renklerde cevherle işlenmiş ve nice bin nakış ile süslenmiş olan her kapısının iki kanatlı ve tek parça sarı altından olduğunu

söylemektedir (İbrahim Hakkî, 2013: 33-34). Cennetin köşkleri gibi, kapılarının da şekil itibariyle güzel görünümlü ve gayet geniş oldukları sonucuna varılmaktadır.

Cennetin kapılarından bahseden hadislerden anlaşıldığı kadarıyla, yapılan amellere göre bu kapılardan girilebilecektir. Örneğin namaz kılanlar "namaz" kapısından, oruç tutanlar "reyyân" kapısından, cihada katılanlar "cihat" kapısından, sadaka verenler de "sadaka" kapısından, cennete çağrılacaklardır (Buhârî, Savm: 4; Müslim, Zekât: 85). Nitekim bir hadiste de cennette Reyyân denilen bir kapının bulunduğu, kıyamet günü oradan oruç tutanların gireceği ve başka hiçbir kimsenin o kapıdan girmeyeceği zikredilmektedir (Müslim, Sıyâm: 166). Cehennemin yedi kapısına mukabil cennetin sekiz kapıdan oluşması, cennetin daha büyük olduğuna ve aynı zamanda Allah'ın ihsanının muazzamlığına, rahmetinin gazabını geçtiğine işaret etmektedir.

Kur'an'da, "cennetin eninin gök ve yerin genişliği kadar olduğu" (Hadîd, 57/21) ifadesinden hareketle, cennetlerin ziyadesiyle geniş olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Nitekim bazı hadislerde, cennete gireceklerin yerlerini aldıktan sonra orada yine boş yer kalacağına, bunun için Cenâb-ı Hakk'ın yeniden bazı nesiller yaratıp cenneti dolduracağına işaret edilmektedir (Buhârî, Tefsir-50: 1; Müslim, Cennet: 34-35)

Cennetin yapısına dair hususlardan anlaşıldığı üzere cennet; manzarası, havası, yapıları, katları ve genişliği bakımından ferah bir ortam olup, maddi ve manevi zevkleri okşayıcı nitelikte bir görünüm arz etmektedir.

1.1.6.4. Cennetin Tasviri ve Muhtevası

Genel olarak İslam âlimlerinin cennet tasviri hakkında kabul ettikleri görüş, onun mahiyetinin kavranamayacağı şeklindedir (Topaloğlu, 1993/b: 378). Zira yaptıklarına karşılık olarak, müminler için ne mutluluklar saklandığını hiç kimsenin bilemeyeceği ifade edilmektedir (Secde, 32/17). Nitekim bir kutsî hadiste de bu husus beyan edilmektedir: "Ben salih kullarım için hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir beşer zihninin tasavvur edemeyeceği mutluluklar hazırladım." (Buhârî, Tefsir-32: 1; Müslim, Cennet: 2-5).

Ahiretteki fizikî yapı bu dünyadaki fizikî yapıdan farklı ve mükemmel olacağı gibi, cennete ait nimetler de bu dünyadaki nimetlerden, isim itibariyle benzeseler bile, farklı ve mükemmel olacaktır (Türcan, 2002: 295). Bakara Suresi 25. ayette, cennetlerdeki bir meyveyle rızıklandırılanların, o meyvenin bundan önce dünyada kendilerine verildiğini söylemelerine karşılık, bu rızıkların bazı yönlerden dünyadakine

benzediği buyurulmakta, dolayısıyla cennetteki nimetlerin birçok yönden farklı oldukları ortaya konmaktadır.

Cennetten bahsedilirken Kur'an'da sembolik bir anlatım benimsenmektedir. Cennetin muhtevası, bütüncül olarak değil de, örnekleme metodu takip edilerek anlatılmaktadır (Kara, 2002: 141). Cennet ehlinin emrine amade kılınan sayısız nimetler, sınırlı kavrayışımız nedeniyle, aklımızın idrak edebileceği en üst seviyeden yapılmış örneklendirmelerdir (Elaltıntaş, 2008: 82).

Yüce Allah, insanlara cennetteki nimetleri anlatırken, dünyada insanların en çok zevk aldıkları, hoşlandıkları, sevdikleri; yemekten, içmekten, eğlenmekten, gezmekten usanmadıkları hususlara benzeterek anlatmış, cennet hayatını mümkün mertebe idrak edilebilir kılmıştır. Ama hemen ifade etmek gerekir ki, cennet dünyadan ne kadar üstünse, cennet nimetleri de dünya nimetlerinden o derece üstündür (Mutlu, 2001: 127-128).

Cennet, Kur'an-ı Kerim'in çeşitli surelerinde, eşsiz güzelliklerin toplandığı bir mekân, daha doğrusu bir bahçe olarak tasvir edilmektedir. Cennette, altın, gümüş ve inciden takılar, ipekten elbiseler, birbirinin üstünde evler, köşkler, kasırlar yer almaktadır (Ayvazoğlu, 2008: 59). Cennette bulunan bağlar, bahçeler, evler, saraylar ve köşklerin hepsi de geniş, ferahfeza mekânlardır. İnsan ruhu ferah yerlerden, açık ve havadar ortamlardan hoşlanmaktadır. Cennet de buna uygun olarak yaratılmıştır (Ünsal, 2011: 54). Dolayısıyla Kur'an, cenneti ve orada bulunan nimetleri mümkün olduğu kadar insan zihnine yaklaştırmak istemiş, insanoğlunun tanıdığı ve ilgi duyduğu lezzetleri vurgulu bir halde telaffuz etmiştir. Ruhani lezzetleri, maddi lezzetlerden çok daha büyük olan cennet, gayet nezih, huzurlu ve ferah bir ortam olarak tanzim edilmiştir. Cennet, insana cazip gelen birtakım maddi unsurları kendisinde barındırmaktadır. Ancak bu, hiçbir zaman adi ve rahatsız edici bir tarz ve şekilde sergilenmemiştir. Kur'an, cenneti ve içindekileri tasvir ederken insan gerçeğini dikkate almış, cennetle alakalı taleplere de ideal bir form kazandırmıştır (Türcan, 2002: 296).

Cennette, geniş gölgeli, çeşit çeşit meyvelerle bezenmiş ağaçlar; lezzetli, güzel kokulu meyveler; zeminlerinden ırmaklar akan ve pınarlar fışkıran bağ, bahçe ve bostanlar; her çeşidinden tükenmeyecek bollukta yiyecekler, şerbet ve sarhoş etmeyen şarap gibi içecekler, ayrıca tertemiz huriler ve gılmânlar vardır (Ayvazoğlu, 2008: 59).

Güvenilir makamda, bahçelerde ve pınar başlarında olan cennet ehli, ince ipekten ve parlak atlastan elbiseler giyerek karşılıklı oturmaktadırlar. İri gözlü hurilerle

evlendirilen ve orada canlarının arzuladığı her meyveyi isteyebilen muttakiler, cehennem azabından korunmuş ve ebedî bir hayata kavuşmuşlardır (Duhân, 44/51-56). Cennete girip, orada ebedî kalacak olan cennet ehlinin son derece sevinçli olduğu ifade edilmektedir. O gün birtakım yüzler de vardır ki, mutludurlar; (dünyadaki) çabalarından hoşnut olmuşlardır, yüce bir cennettedirler. Orada boş bir söz işitmemektedirler (Gâşiye, 88/8-11). İmanlarının nuru, simalarına aksetmektedir. Cennete ilk gireceklerin yüzleri dolunay gibidir. Onlardan sonra gireceklerin yüzleri ise gökteki en parlak yıldızdan daha parlaktır (Müslim, Cennet: 15-17; Tirmizî, Cennet: 5).

Pek çok hadiste cennet ehlinin özellikle yüz güzelliğine dikkat çekilmiş, hatta bu güzelliklerinin sürekli arttığı haber verilmiştir: "Cennet ehlinin bir çarşısı vardır. Her cuma oraya gelirler. Derken kuzey rüzgârı eser, elbiselerini ve yüzünü okşar. Bunun tesiriyle hüsün (güzellik) ve cemâlleri (yüz güzelliği) artar. Böylece ailelerine, daha da güzelleşmiş olarak dönerler. Hanımları: 'Vallahi, bizden ayrıldıktan sonra sizin cemâl ve güzelliğiniz artmış!' derler. Erkekler de: 'Sizler de Allah'a yemin olsun, bizden sonra çok daha güzelleşmişsiniz.' derler." (Müslim, Cennet: 13; Tirmizî, Cennet: 15).

Cennetlikler hiçbir değişikliğe uğramaksızın sürekli aynı hal üzere devam edecek, yaşlanmayıp hep genç olarak kalacaklardır. Hem Kur'an ayetlerinde hem de Hz. Peygamber'in hadislerinde cennet nimeti olarak gençliğin sonsuza kadar süreceği vurgulanmaktadır: "Kılsız, sakalsız ve sürmeli bir halde bulunan cennet ehlinin gençliği yok olmayacak, elbiseleri eskimeyecektir. Cennet ehli cennete, kılsız, sakalsız, sürmeli, otuz veya otuz üç yaşında oğullar olarak girecektir. Cennet ehli olarak ölen biri, küçük olsun büyük olsun, cennette otuz yaşına döndürülecek ve sonsuza kadar bu yaş artmayacaktır, cehennem ehli de böyledir." (Tirmizî, Cennet: 8, 12, 23).

Kur'an, insan tecrübesinde yer alan diğer zevkleri cennetle ilgili anlatımlarda kullandığı gibi, cinsel zevkleri de kullanmaktadır (Yar, 2011; 266). Nitekim insanlar birbirine kaynaşsın diye kendi cinslerinden eşler yaratılmış, aralarında sevgi ve merhamet peyda edilmiştir (Rûm, 30/21). Aynı durumun uhrevi hayatta da devam edeceğini belirten Kur'an, cennet ehli için orada tertemiz eşlerin olduğunu (Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/15; Nisâ, 4/57) bildirmektedir. İnananların eşleriyle beraber ağırlanmış olarak cennete gireceklerini (Zuhrûf, 43/70), gölgeler altında tahtlara kurulacaklarını (Yâsîn, 36/56) haber vermektedir. Hatta müminlerin ataları, eşleri ve çocuklarından salih olanlarla beraber Adn cennetine gireceklerinden, hep beraber oraya konulmaları için meleklerin inananlar adına yaptıkları duadan (Ra'd, 13/23; Mümin,

40/8) bahsetmektedir. Dolayısıyla eşler arasında paylaşılan dünya hayatının bir devamı, eğer her ikisi de cennetlik ise, ahirette de tahakkuk edecektir.

Dünya kadınlarından başka, cennetteki erkekler için mükâfat olarak verilecek diğer bir kadın türü ise Kur'an'da "hûrin 'în" (Duhân, 44/54; Tûr, 52/20; Vâkıa, 56/22) ifadesiyle geçmektedir. Allah o cennet gelinlerini "hûr" olarak nitelemektedir. Hûr "havrâ" kelimesinin çoğuludur. Havrâ ise, rızalık ve övgüye neden olacak tüm güzel vasıflara sahip olan, beyaz tenli, kara gözlü, güzel genç kadın anlamına gelmektedir (İbn Kayyım, 2004: 53). Dolayısıyla huri, genç, güzel, alımlı, beyaz, gözleri siyah, güzelliği sebebiyle bakışların kendisinden alınamayacağı kadın demektir (Mutlu, 2001: 145).

"Hûr" lafzının, gözün beyazının aşırı beyaz, siyahının da aşırı derecede siyah olması anlamında her iki manayı da ifade eden "haver" kelimesinden türediği kabul edilmektedir. Huri kelimesinin türediği kök kabul edilen haver kelimesi, gözdeki beyaz ve siyah rengin güzelliği, birbirine uyumu ve her birinin güzelliğini diğerinden alması anlamını ifade etmektedir (İbn Kayyım, 2004: 55, 57).

"'İyn" kelimesi, "'aynâ" kelimesinin çoğuludur. 'Ayna ise siyahı simsiyah, beyazı da bembeyaz, kirpikleri uzun, gözbebeği büyük ve geniş gözlü kadını anlatmak için kullanılan bir ifadedir. Sahih olan görüşe istinaden 'iyn, gözlerinde hem güzellik hem de zarafet özellikleri bir arada bulunan kadınlar demektir (İbn Kayyım, 2004: 56-57).

Yüce Allah cennet hurilerini en güzel sıfatlarla nitelemiş, en güzel takılarla bezemiş ve mümin kullarda hurilere karşı öyle bir arzu uyandırmıştır ki, müminler sanki bizzat kendi gözleriyle onları görüyormuşçasına şevke gelmişlerdir (İbn Kayyım, 2004: 53). Dolayısıyla birçok ayet ve hadiste cennet hanımlarının güzelliği, zarafeti ve cazibesi konusunda canlı tasvirlerin olduğu gözler önüne serilmektedir. Bir yandan pedagojik maksatların, diğer yandan konuyla ilgilenenlerin kendilerine özgü estetik duygu ve hayallerin tesiriyle hurilerin dış görünüşü ve çekiciliğine dair muhtelif yorumların yapıldığı görülmektedir (Topaloğlu, 1993/b: 382).

Huriler kocalarına besledikleri sevgiyi ve aşkı en güzel şekilde gösteren eşlerdir. Huriler âdeta eşinin yörüngesinde dönen güneş gibidirler. Eşiyle birlikte oturup sohbet edişleri gayet tatlı olan huriler (İbn Kayyım, 2004: 44), bakışlarını yalnız kocalarına dikmiş ve kendilerine daha önce insan ve cinin dokunmadığı, yakut ve mercan misali, huyu güzel, yüzü güzel kadınlardır. Sahiplerine tahsis edilmiş bir halde çadırlar

(otağlar) içinde bulunmaktadırlar ve onlara daha önce ne bir insan ne de bir cin eli değmemiştir (Rahmân, 55/56, 58, 70, 72, 74).

Muttakilerin ceylan gözlü hurilerle evlendirildiğinden (Tûr, 52/20) ve yanlarında, eşlerinden başkasına bakmayan, kendilerine yaşıt güzellerin varlığından (Sâd, 38/52) bahsedilmektedir. Nitekim Allah'ın hâlis kullarına cennette vereceği rızıklardan söz eden ayetlerde de, o kulların yanında, güzel bakışlarını yalnız onlara tahsis etmiş, iri gözlü eşlerin bulunduğu; o eşlerin gün yüzü görmemiş, yumurta gibi bembeyaz oldukları (Saffât, 37/48-49) bildirilmektedir.

Bir kadının en dikkat çekici yerlerinden birisi gözleridir. Bu sebeple, ayetlerde hurilerin gözlerine vurgu yapılmıştır (Mutlu, 2001: 146). Huriler saklı inciler misali iri gözlüdürler (Vâkıa, 56/22-23). Takva sahipleri için umulanı buldukları yerin, bahçelerin, üzüm bağlarının, göğüsleri tomurcuk gibi kabarmış yaşıt kızların olduğu (Nebe, 78/31-33) bildirilmektedir. Dolayısıyla ayetlerde hurilerin beden güzelliğine vurgu yapılarak, muhatapların cennete ve cennet nimetlerine karşı iştiyak duymaları sağlanmaktadır.

Hurilerin güzelliğiyle alakalı olarak, yetmiş kat ve çeşit elbise giyinmiş olmalarına rağmen, bu elbiselerin yine de onların bedenlerini gösterecek kadar şeffaf olduğu, hurilerin iliklerinin, yetmiş kat elbisenin üzerinden görüleceği (Müslim, Cennet: 17; Tirmizî, Cennet: 5) haber verilmektedir.

Hurilerin sırtlarında göz kamaştıran beyaz ipekler, başlarında inci ve mercanla donatılmış çeşit çeşit taçlar bulunmaktadır. Güzel kokular saçmakta, nazlı işveli tavırlar sergilemekte (Gazâlî, 2012: IV/1082) ve âdeta güneş gibi parlamaktadırlar. Hatta güneş, diğer yıldızların ışığını nasıl bastırıyorsa, hurinin güzelliği ve parlaklığı da güneşin ışığını geride bırakacak derecede bir parlaklığa sahiptir (İbn Kayyım, 2004: 42).

Birer yakut ve mercanı andıran cennet kadınlarının yüzüne eşi baktığı zaman, kendini onun yanağında parlak aynadan daha güzel seyredecektir. Üstündeki en ufak inci parçası, doğu ile batıyı aydınlatacak güçte olan bu kadının üzerinde yetmiş kat elbise bulunduğu halde; yetmiş kat elbisenin ardından bacaklarının iliğini bile rahatlıkla görülebilecek derecede şeffaf bir güzellikte olacaktır (Gümüşhânevî, 2012: 466). Velhâsıl insanın, ne kadar güzelliğe düşkün, zevke tutkun, süse âşık ve cemâle meyilli duyguları, duyuları, kabiliyetleri varsa; hepsini memnun edip doyuracak nitelikte, maddi ve manevi her çeşit güzelliği hurilerin taşıdığı anlaşılmaktadır (Mutlu, 2001: 147, 148).

Cennet kadınları, maddi ve manevi tüm pisliklerden arındırılmış, eşlerine düşkün ve yaşıt bâkireler olarak apayrı bir biçimde yaratılmış (Vâkıa, 56/35-37), hepsi otuz üç yaşında güzellerdir. Cennet tasviriyle ilgili çeşitli ayet ve hadislere göre cennette hem dünya kadınları hem de huriler bulunacaktır. Ayetlerde geçen "tertemiz zevceler" (ezvâcün mutahharah) ifadesi (Bakara, 2/25; Âl-i İmrân, 3/15; Nisâ, 4/57), herhangi bir kayıt koymadığına göre, hurilerin yanı sıra dünya kadınlarını da tertemiz eşler arasında zikretmek mümkündür. Dolayısıyla huriler ve cennette bulunan dünya kadınları her türlü pislikten arınmış (mutahharah), temiz yaratılışa sahip varlıklardır. "Mutahharah" dünya kadınlarında bulunabilen sıkıntı verici durumlardan, kir ve pisliklerden temizlenmiş olan kadın anlamına gelmektedir. Bununla beraber cennet kadınları iç dünyası yönüyle kötü ahlaktan, hoş olmayan sıfatlardan da arındırılmıştır (İbn Kayyım, 2004: 94).

Cennete giden dünya kadınlarının oradaki hurilerden üstün olduğu bildirilmektedir. Bununla ilgili olarak Hz. Ümmü Seleme, "Ey Allah'ın Resulü, dünya kadınları mı değerlidir, yoksa şahin gözlü huriler mi?" şeklinde Hz. Peygamber'e bir soru yöneltmiş, Hz. Peygamber de, tıpkı elbisenin dış yüzünün iç yüzünden değerli oluşu gibi dünya kadınlarının hurilerden daha değerli olduğunu söylemiştir. Ümmü Seleme bunun sebebini sorunca da, Hz. Peygamber şöyle demiştir: "Namazları, oruçları ve Allah Teâlâ'ya ibadet etmelerinden dolayı, Allah onların yüzlerine nur, bedenlerine ipek giydirmiştir. Renkleri bembeyazdır, elbiseleri yemyeşildir, süsleri sapsarıdır. Buhurdanlıkları inciden, tarakları altındandır." (İbn Kesîr, 1983: XIV/7692)

Cennetliklere verilecek kadınların sayısını bildiren bir hadiste, cennet ehlinden derecesi en düşük olanın seksen bin hizmetçisi, yetmiş iki zevcesi bulunduğu; onun için, Câbiye'den San'a'ya kadar uzanan bir büyüklükte, inciden, zebercedden ve yakuttan bir çadırın kurulduğu haber verilmektedir (Tirmizî, Cennet: 23). Bu yetmiş iki zevceden ikisinin huri, yetmişinin ise cehennemlik olanların cennete giden eşleri olduğu zikredilmektedir (İbn Mâce, Zühd: 39).

Yüce Allah'ın cennetlik kulları için takdim ettiği sayısız nimetlerden birisi de etraflarında, hizmetçilerin emre amade olmasıdır (Mutlu, 2001: 139). Kur'an, cennette teşrîfatçılık, içecek sunumu, yiyecek dağıtımı gibi vazifeleri yerine getirmek üzere cennet ehline hizmet edecek görevlilerden de söz etmekte (Okumuş, 2007: 121), cennet hizmetçilerini "gılmân", "vildân" olarak adlandırmaktadır. Hizmet için tahsis edilmiş ve kabuğunda saklı inci gibi olan gençler (gılmân), cennettekilerin etraflarında âdeta

pervane olmaktadırlar (Tûr, 52/24). Yine cennetliklerin çevrelerinde hizmet için etrafa saçılıp dağılmış inciler misali ölümsüz gençler (vildân) dolaşmaktadırlar (İnsân, 76/19; Vâkıa, 56/17). Görüldüğü gibi cennet hizmetçilerinin gılmân ve vildân diye isimlendirilip bunların saklı incilere, saçılmış incilere teşbih edildiği ve ebedî oldukları vurgulanmaktadır.

Cennet ehli arasında önemli vazifeler ifa eden melekler de bulunmaktadır. Bunlardan biri cennetin kapısında bekleyen Rıdvân'dır. Bütün cennetlerin bekçisi ve hâkimi, sevimli ve büyük bir melek olan Rıdvân'ın, insan şeklinde olduğu belirtilmektedir (İbrahim Hakkî, 2013: 35).

Kur'an, cennette bağ ve bahçelerin bulunacağını söyleyerek, meyveli-meyvesiz tüm ağaçların ve cennetliklerin arzuladıkları, beğendikleri tüm meyvelerin orada olduğunu ifade etmektedir (Kara, 2002: 165). Cennetin ağaçları çevreye hoş ve güzel kokular yaymaktadır (Rahmân, 55/12). Dallarında cennet ehlinin iştahını çeken salkım salkım meyveler, muzlar bulunmaktadır (Vâkıa, 56/29). Dikensiz, düzgün bir şekilde olan cennetin ağaçları (Vâkıa, 56/28), göz alıcı parlaklıkta, gönül okşayıcı letafettedir. Nitekim bir hadiste, cennetteki ağaçların gövdesinin altından olduğu bildirilmiş (Tirmizî, Cennet: 1) ve cennet ağaçlarının ışıl ışıl oluşuna dikkat çekilmiştir.

Cennet nimetlerinin ayet ve hadislerde vurgulanan bir diğer özelliği ise çok bereketli olmalarıdır. Nitekim bir ayette, ahiret yurdundaki rızkın hesapsızca verildiği ve bitip tükenmesinin de olmayacağı vurgulanmaktadır: "İşte, hesap günü için size vadolunan şeyler bunlardır. Şüphesiz bu, bizim verdiğimiz rızıktır. Ona bitmek ve tükenmek yoktur." (Sad, 38/53-54)

Cennette bulunan ağaçlar ve meyvelerle ilgili olarak Kur'an'ın bildirdiklerinin dışında hadislerde, Sidretü'l-müntehâ ağacı da söz konusu edilmektedir. Bir hadiste, Sidretü'l-müntehâ ağacının dalının gölgesinde bir binicinin yüz sene yürüdüğü, orada altından sergi bulunduğu ve meyvesinin de nadir olduğu (Tirmizî, Cennet: 9) haber verilmektedir. Buhârî ile Müslim'in rivayetlerinde ise, idmanlı ve hızlı bir at binicisinin, gölgesinde yüz yıl koştuğu halde sonuna ulaşamayacağı kadar büyük bir ağacın bulunduğu ifade edilmektedir (Buhârî, Bed'ü'l-halk: 8; Müslim, Cennet: 6-8). Hadisin çeşitli rivayetlerinde söz konusu ağacın "şeceretü'l-huld" olduğu zikredilmektedir (Dârimî, Rikâk: 114; Tayâlisî, 2004: III/28). Bir başka hadiste ise, "Cennette bir ağaç vardır ki, binekli bir kimse yüz yıl gölgesinde yürüse onu kat edemez. İsterseniz şu ayeti

okuyun: ‘Uzamış gölgelerde, çağlayarak akan sulardadırlar.’ (Vâkıa, 56/30-31)” (Tirmizî, Cennet:1; Tefsir-Vâkıa: 56) buyrulmaktadır.

Sidre ağacının yanı sıra hadis, cennette bulunan ağaçlara Tûbâ ağacını da eklemektedir. İman eden ve salih amelde bulunanlara güzel bir ebediyet hayatının hazırlandığını vurgulayan Ra‘d Suresi 29. ayetteki “tûbâ” kelimesi sözlükte “iyilik, güzellik, iyi ve hoş karşılanan her husus” anlamına gelmektedir. Tefsir âlimlerinin bu kelimeye verdikleri yaklaşık sekiz manadan biri de Tûbâ ağacıdır (Topaloğlu, 1993/b: 380). Elmalılı, cennette bulunan bir ağaca, Ebu Hureyre ve İbn Abbas gibi bir grup sahabe tarafından Tûbâ dendiğini söylemektedir (Yazır, tsz.: IV/ 2985-2986).

Kaynaklarda cennet bahsi geçince ilk akla gelen unsurlardan birisi Tûbâ ağacıdır. Hz. Peygamber pek çok hadiste bu ağaca yer vermiştir. Cenneti süsleyen bu ağacın çok heybetli olduğundan bahsedilmektedir. Büyüklüğünün yüz yılda varılabilecek bir mesafeyi kapsadığı, cennet ehlinin elbiselerinin bu ağacın tomurcuklarından çıktığı bildirilmektedir (Ebu Ya‘lâ, 1998: I/575; İbn Hıbbân, Tarih: 5). Bir başka rivayette ise bedevînin, “Ey Allah’ın elçisi, cennette meyve var mıdır?” diye sorduğu ve Hz. Peygamber’in, “Evet, orada bir ağaç vardır ki ona Tûbâ denilir.” şeklinde buyurduğu, arkasından bedevî, “Bizim arazimizdeki hangi ağaç ona benzer?” diye sorunca, “Senin arazindeki hiçbir ağaç ona benzemez, ancak Şam’da ceviz denilen bir ağaç ona benzer, tek bir gövde üzerinde biter, yukarıya doğru dallanır, budaklanır.” şeklinde cevap verdiği ifade edilmiştir (İbn Hıbbân, Tarih: 5; İbn Kesîr, 1983: XIV/7690).

Daha çok halkla ilgili dinî-edebî eserlerde bahse konu olan Tûbâ ağacının mevcudiyeti hususunda bir kesinliğin olmadığı zikredilmektedir. Tûba için, “ebedî saadeti temin eden her güzel şey” anlamı verildiğinde bağ, bahçe ve ağaçları da içine almak suretiyle her türlü güzellik ve nimet, kelimenin kapsamına dâhil edilmiş olmaktadır. Hz. Peygamber, Tûbâ’nın cennette bir ağaç olduğunu buyurmuştur. Ancak bu ağacın “Şeceretü’l-huld”un başka bir ismi olması da muhtemeldir (Topaloğlu, 1993/b: 380). “Tûbâ’nın kelime anlamından hareketle bu ağacın cennetlikleri rahat ettiren, onları hoşnut kılan, bünyesinde çeşitli nimetleri barındıran bir esenlik ve mutluluk ağacı olduğu söylenebilir. Bu durumda Tûbâ ağacı cennetliklerin mutluluk ve huzur kaynağını meydana getiren bir sembole karşılık gelmektedir.” (Erbaş, 2012: 317).

Kur’an, gölgeler hakkında da bir hayli ayrıntılı bilgi vermektedir. Yemişleri ve gölgesi sürekli olan cennette (Ra‘d, 13/35), “uzamış gölgeler" (Vâkıa, 56/30) vardır.

Cennetlikler, koyu (tatlı) bir gölgeye konulmuştur (Nisâ, 4/57). "Onlar ve eşleri gölgeler altında tahtlara kurulurlar." (Yâsîn, 36/56). "Takva sahipleri, gölgeliklerde ve pınar başlarında, canlarının çektiğinden çeşit çeşit meyveler arasında olacaklardır." (Mürselât, 77/41). Yakıcı sıcak ve dondurucu soğuğun görülmediği cennette, koltuklara kurulmuş halde bulunan ebrâr (iyiler)'ın üzerine, cennet ağaçlarının gölgeleri sarkmakta; kolayca koparılabilen meyveleri istifadelerine sunulmaktadır (İnsân, 76/13-14).

Gölgelerden bahseden yukarıdaki ayetlerde, güneşin varlığı ile beraber cennette, yakıcı bir sıcağın bulunmadığı, upuzun ve eşsiz gölgelerin olduğu ve cennetliklerin bu gölgelerde keyif çattıkları ifade edilmektedir (Kara, 2002: 175). Dolayısıyla oraya has bir güneşin olacağı, fakat asla rahatsız etmeyeceği; havanın mutedil, nefsi okşayan bir edada olacağı; gölgesinden lezzet duyulacağı anlaşılmaktadır. Gölgelikler, insanı hoşnut eden su sesi ve suyun çevresiyle birlikte oluşturduğu manzaradan (Ünsal, 2011: 52) hareketle, âdeta bir mesire yeri tasviri yapılmaktadır. Nitekim takva sahiplerinin cennetlerde, güvenilir makamda, gölgeliklerde ve pınar başlarında olduklarını (Hicr, 15/45; Duhân, 44/51-52; Mürselât, 77/41) bildiren ayetlerden de anlaşıldığı üzere cennetlikler, pınar başlarında, ağaçların gölgeleri altında, su sesi eşliğinde istirahat etmektedirler. Bununla beraber, cennette gölgeleri her tarafı kaplayan haşmetli ağaçlar bulunmaktadır. Kur'an'da bu gölgeler için "zıllin memdûd" ifadesi kullanılırken, hadiste de ağaçların gölgesinin uzunluğunu ifade için, "Bir süvari onun gölgesinde yüz sene gitse bile onun sonuna ulaşamaz." (Müslim, Cennet: 8) buyurulmuştur.

Cennet gölgelerinin en güzeli, hiç şüphesiz, Arş-ı a'lâ'nın gölgesidir. Tarifi mümkün olmayan Arş'ın gölgesinde manevi dereceleri yüksek olan müminler gölgeleneceklerdir (Mutlu, 2001: 160).

Cennette birçok nehrin bulunduğu Kur'an'da anlatılmakta (Kamer, 54/54) ve en önemli özellik olarak da bu ırmakların "cennetin altından/zemininden aktıkları" zikredilmektedir (Nisâ, 4/13, 122; Mâide, 5/12, 85; Tevbe, 9/89, 100; İbrahim, 14/23; Fetih, 48/5). Bu ırmakların, bazı ayetlerde cennetlerin altından (Âl-i İmrân, 3/136, 198), bazılarında odaların (gurfelerin) altından (Ankebût, 29/58; Zümer, 39/20) bazılarında ise cennetliklerin altından (A'râf, 7/43) aktığı ifade edilmektedir. Ayrıca bu nehirler, bazen mutlak cennet ifadesi ile verilirken, bazen de Na'îm ve Adn cenneti ile verilmektedir (Yûnus, 10/9; Nahl, 16/31). Dolayısıyla cennetin gerek çeşitlerinin ve

gerekse yapılarının altından bu nehirlerin aktığı ve cennetlerin her tarafının akar sularla donatıldığı anlaşılmaktadır.

Geneli ifade eder nitelikte verilen bu nehirler ve özelliklerin yanı sıra Kur'an, kendine has özellikleri olan bazı nehirlerden de haber vermektedir. Âb-ı hayat (hayat suyu), halis süt, cennet şarabı ve süzülmüş baldan oluşan bu nehirler, Muhammed Suresi'nde özellikleriyle beraber şöyle anlatılmaktadır: "İçinde bozulmayan sudan ırmaklar, tadı değişmeyen sütten ırmaklar, içenlere lezzet veren şaraptan ırmaklar ve süzme baldan ırmaklar vardır. Orada meyvelerin her çeşidi onlarındır. Rablerinden de bağışlama vardır."(47/15)

Kur'an'ın sözünü ettiği bu nehirlere hadisler, Seyhan, Ceyhan, Nil, Fırat ve Kevser nehirlerini eklemektedir. Bir hadiste Hz. Peygamber, Seyhan, Ceyhan, Fırat ve Nil nehirlerinin hepsinin cennet nehirleri olduğunu söylemektedir (Müslim, Cennet: 26). Bir başka hadiste, cennette Sidre-i müntehâ'nın gövdesinden çıkan ikisi içinde, ikisi dışında dört nehrin var olduğu; iki gizli nehrin cennette bulunduğu, açık olanların ise Nil ve Fırat olduğu anlatılmaktadır (Buhâri, Menakıbü'l-Ensar: 42; Müslim, İman: 264).

Cennet nehirlerinden bir diğeri de "Kevser"dir. Kur'an'da "(Resulüm!) Kuşkusuz biz sana Kevser'i verdik." (Kevser, 108/1) şeklinde bahsi geçen "kevser"in ne olduğuna dair hususları hadislerde bulmak mümkündür. Hz. Peygamber, kendisine özel olarak Kevser isminde bir nehrin tahsis edildiğini, iki kıyısı üzerinde içi oyulmuş incilerin bulunduğunu ve kaplarının âdeta yıldızların sayısı kadar olduğunu ifade etmektedir (Buhâri, Tefsir: 108). Kevser nedir sorusuna karşılık Hz. Peygamber, "Bu Allah'ın cennette bana vermiş olduğu bir nehirdir. Sütten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Orada boyunları develerin boyunları gibi olan kuşlar vardır." (Tirmizî, Cennet: 10) buyurmuştur. Yine aynı sorunun sorulduğu bir başka hadiste, "Rabbimin cennette bana vadettiği nehirdir. Onda çok hayır vardır. Ayrıca kıyamet günü ümmetimin kendisine vardığı havuz vardır. Kapları, yıldızların sayısıncadır." (Müslim, Salat: 53; Tirmizî, Kıyâmet: 14) şeklinde verilen cevapla, bu nehrin kendisinde toplandığı havuzun isminin de Kevser olduğu anlaşılmaktadır. Resulullah'ın şöyle buyurduğu da rivayet edilmiştir: "Ben cennette yürürken, birden iki kıyısı, içi oyulmuş inciden kubbelerle dolu olan bir nehir gördüm. 'Bu nedir? Ey Cebrail' dedim. 'Bu sana Rabbinin vermiş olduğu Kevser'dir.' dedi. Melek elini şöyle bir vurdu. Ne göreyim, çamuru keskin, güzel kokulu miskti." (Buhârî, Rikâk: 53). Kokusu miskten daha güzel

olan bu nehrin, inci ve mercanlardan oluşan kayalar arasından aktığı bildirilmektedir (Gazâlî, 2007: 14).

Bazı rivayetlerde havuz olarak da geçen Kevser'in suyu sütten daha beyaz, baldan daha tatlıdır. Kadehleri yıldızların sayısı kadardır. Ondan bir defa içen kişi bir daha asla susamayacaktır (Tirmizî, Kıyâmet: 15). Ahirette hesaplar görülünce peygamberlerin havuzlarının başında toplanılacaktır. Her peygamberin havuzu olacaktır ve onlar kendi ümmetlerine ondan ikram edeceklerdir. Hz. Peygamber'in havuzunun adı ise Kur'an'da da ismi geçen Kevser'dir (Ünsal, 2011: 24).

Cennette pınarların varlığından da söz edilmektedir (Gâşiye, 88/12). Firdevs ve Adn cennetindeki iki pınarın akma özelliğine (Rahmân, 55/50), Na'îm ve Me'vâ cennetindeki iki gözenin ise fışkırma özelliğine (Rahmân, 55/66) sahip olduğu bildirilmektedir. Ayrıca Kur'an, üç pınarın ismini ve vasıflarını, birinin ise adını vermeden sadece özelliklerini zikretmektedir. Bunlardan birincisi, karışımı "Kâfûr" olan iyilerin/ebrârın içtiği ve istedikleri yere akıttıkları bir pınardır (İnsân, 76/5-6). Ayette geçen Kâfûr'un, cennet çeşmelerinden bir çeşmenin ismi olduğu rivayet edilmektedir (Yazır, tsz.: VIII/5503). İkincisi, karışımı zencefil olan "Selsebîl" adlı bir pınardır (İnsân, 76/18). Üçüncüsü ise, mukarrebûnun içtiği "Tesnîm" pınarıdır (Mutaffifîn, 83/27-28). "Onlara pınardan (doldurulmuş) kadehler dolaştırılır. Berraktır, içenlere lezzet verir. O içkide ne sersemletme vardır ne de onunla sarhoş olurlar." (Saffât; 37/47) ayetinde ise ismi geçmeyen kaynağın özellikleri anlatılmaktadır.

Akıp giden ve durmadan fışkıran (Rahmân, 55/50, 66) pınarların bu özellikleri de göz önüne alınırsa, cennet pınarlarının hiç kesilmeyip, sürekli aktıkları (Gâşiye, 88/12) söylenebilir.

Cennet yiyeceklerini meyveler, ekmek/çörek ve etler oluşturmaktadır. Cennet meyvelerinin hurma, üzüm, muz, nar ve kiraz olduğu; bunların dışında da ismi zikredilmeyen birçok meyvenin bulunduğu, ayetlerle bildirilmektedir (Kara, 2002: 184). Kur'an'da, iman edip, salih amellerde bulunanlara meyve ikram edileceği (Bakara, 2/25), her türlü meyvenin cennetlikler için olacağı (Muhammed, 47/15) haber verilmektedir. Ayrıca cennette "her çeşit meyve"nin varlığından (Yâsîn, 36/57; Rahmân, 55/68), "türlü meyvelerden" (Saffât, 37/42), "birçok meyveden" (Sad, 38/51; Zuhrûf, 43/73), "canın çektiği/istediği meyve"lerden (Duhân, 44/55; Tûr, 51/22; Mürselât, 77/42) söz edilmektedir.

Cennette çeşit çeşit meyveler, özellikle hurma, nar (Rahmân, 55/68), kiraz ve muz (Vâkıa, 56/28-29) ağaçları, üzüm bağları (Nebe, 78/32) bulunmaktadır. Üstelik orada tükenmeyen ve yasak olmayan pek çok meyve vardır. Yani cennetin meyveleri ebedî, kesintisiz ve yasaksızdır (Vâkıa, 56/32-33; Ra'd, 13/35). Her meyveden iki çift olduğu (Rahmân, 55/52), cennetin gölgeleri üzerlerine sarkan müminlere bu meyvelerin kolayca alınacak şekilde yaklaştırıldığı, onların istifadelerine sunulduğu (İnsân, 76/14) ve meyveleri sarkmış, devşirilmelerinin yakın olduğu (Hâkka, 69/23) ayetler vasıtasıyla bildirilmektedir.

Cennet meyveleri tasvir edilirken, altın, gümüş, inci, mercan ve zebercetten yaratılan ağaçların dikensiz olduğundan; meyvelerinin ise kocaman, çekirdeksiz, baldan daha tatlı, sütten ve kardan daha beyaz, kaymaktan daha latif olduğundan söz edilmektedir. Bununla ahlaki eğitimin amaçlandığı, ilk planda hitap edilen Arap toplumunu, dolayısıyla bütün insanları özendirici ve motive edici bir üslubun takip edildiği görülmektedir (Bebek, 2005: 7). Cennet meyvelerinin sembolik anlatım şekliyle bize bildirildiğini unutmamak gerekmektedir. Mükemmellik arz eden cennet meyvelerinin bu dünya meyvelerinden üstün olduğu ifade edilmiş, konu bizim idrak seviyemize indirgenmiş, ama gerçek hakikat ahiret sonrası müşahedeye bırakılmıştır (Kara, 2002: 174).

Meyvelerle birlikte etin de bir cennet nimeti olduğu bildirilmektedir. Nitekim bir ayette "Onlara canlarının istediği meyve ve etten bol bol verdik." (Tûr, 52/22) buyurulmaktadır. Hadislerde ise yiyecek olarak çörek ve etin olduğu, kıyamet günü, yeryüzünün tek bir çörek olacağı; cennetliklere azık olarak bu çöreğin, balık ve öküzün ikram edileceği ve bunların ciğerlerinin kenarından yetmiş bin kişinin yiyeceği haber verilmektedir (Buhârî, Rikâk: 44; Müslim, Münafikun: 30). Hadislerde belirtildiğine göre cennet ehline ilk verilecek yemek, bir balığın ciğerinden (balık ciğerinin pürçüğü) sunulan ziyafettir (Buhârî, Enbiyâ: 1).

Et çeşidi açısından kuş etine vurgu yapılan Kur'an-ı Kerim'de, cennetliklerin canlarının çektiği kuş etlerinin varlığından (Vâkıa, 56/21) haber verilmekte, et türleri arasında bahsi geçenlerden özellikle "bıldırcın eti" (Bakara, 2/57; A'râf, 7/160; Tâhâ, 20/80) dikkate değer görülmektedir.

Cennet nimetlerinden birisi de, birbirinden lezzetli içeceklerdir. Bir ayette cennet ehli için "İçki dolu kâseler vardır." (Nebe, 78/34) buyurularak, cennette içeceklerin bulunduğu söz konusu edilmektedir. Genel olarak su, süt, bal ve içkiden müteşekkil

olan cennetteki içecekler mükemmel özelliklere sahiptir. Özellikle sarhoş etme ve baş ağrıtma gibi vasıflardan uzak olan içkinin, karışımlarıyla birlikte içenlere büyük bir lezzet verdiği Kur'an'da bildirilmektedir.

Yüce Allah, emirlerini dinleyen, yasaklarından kaçınan kulları için cennette birbirinden güzel sayısız nimetler hazırlamıştır. Bunlardan bir kısmını numune olarak açıklamıştır. Kur'an'da açıklanan cennet nimetlerinden birisi "şarâb"tır (Mutlu, 2001: 135). Allah'ın halis kullarına ikram edilen bu şarap, bembeyaz bir berraklıkta, içenlere lezzet verici, sersemletmeyen ve sarhoş etmeyen niteliktedir (Saffât, 37/45-47). Bu şaraptan ötürü ne başlar ağrımakta, ne de akıllar gitmektedir (Vâkıa, 56/19). Müminler, cennette karşılıklı kadeh tokuşturmaktadır, ama burada içki yüzünden ne saçmalama ne de günaha girme vardır (Tûr, 52/23). Rableri onlara tertemiz bir içki içirmektedir. Sâkîler cennet şarabını ölçüsünce tayin ve takdir etmektedirler (İnsân, 76/16, 21). Ayrıca cennette salihlere, karışımı Tesnîm'den olan mühürlü hâlis bir içki (Rahîk) sunulacaktır. Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır (Mutaffifîn, 83/25-27).

Cennet ehline cennetin kapıları açılınca, güzel kokularının meltemi ve akar sularının hoş sesi dalga dalga yayılacaktır. Bu güzel kokulu meltem, yüzü ve bütün bedeni âdeta okşayıp duracaktır. Cennetin hoş rayihaları, keskin misk kokusu, kırmızı zaferanı, sarı kâfuru ve gri amberi, meyvelerinin nefis kokuları, güzelim ağaçları, okşayıcı meltemleri her tarafta dolup taşacaktır. Bu güzel kokular ve esintilerin hoşluğu kalbi ferahlatacaktır (Hâris el-Muhasibî, 2004: 75). Bu anlatılanlara istinaden, cennette insan fıtratına uygun hoş kokuların olacağı, bununla kalplerin ferahlayacağı görülmektedir.

Cennetliklerin özelliklerinin ele alındığı hadislerde "onların terlerinin misk" (Buhârî, Bed'ü'l-halk: 8; Müslim, Cennet: 15-19) olacağı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca cennet toprağının kokusunun da misk olduğu (Buhârî, Enbiyâ: 5; Müslim, Fiten: 92-93) ifade edilmektedir. Cennetin ırmaklarının misk tepelerinin altından fışkırdığı, Kevser'in çamurunun misk kokulu olduğu ve cennetin kumlarının miskten teşekkül ettiğine dair rivayetlerden (İbn Kesîr, 1983: II/229) hareketle cennette hâkim kokulardan birinin misk olduğunu söylemek mümkündür.

Cennetliklerin elbiseleri genel olarak ipektendir (Hac, 22/23; Fâtır, 35/33). İnce ve kalın ipekten/dibadan, parlak atlastan yapıldıkları anlatılan bu elbiselerin renginin ise özellikle "yeşil" olduğu bildirilmektedir (İnsân, 76/21; Kehf, 18/31; Duhân, 44/53).

Dolayısıyla Kur'an'da harîr (ipek), sündüs (ince ipek), istebrak (kalın ipek-parlak atlas) olmak üzere cennette üç çeşit elbiseden söz edilmektedir.

Hadislerde cennet ehlinin elbiselerinin ipekten olduğu, dünyada ipek elbise giymenin erkeklere haram oluşu (Tirmizî, Libas: 1) üzerine bina edilmek suretiyle açıklanmaktadır: "Kim dünyada ipek giyerse onu ahirette giyemez. İpek ve dîbâce dünyada onların, ahirette ise sizindir." (Buhârî, Libâs: 25). İpeğin yasak oluşuna dair bir hadiste ise, ayriyeten mendilden bahsedilmekte ve cennette Sa'd b. Muâz'ın mendillerinin, bu dünyadaki ipekten daha güzel olduğu haber verilmektedir (Buhârî, Bed'ü'l-halk: 8). Bunun yanı sıra cennetteki elbiselerin solmadığı, yıpranmadığı, eskimediği belirtilmektedir (Tirmizî, Cennet: 2, 8).

Cennetteki elbiselerin cennet ağaçlarından, özellikle de Tûbâ ağacından elde edildiği, cennet ehlinin elbiselerinin bu ağacın tomurcuklarından oluştuğu (Gümüşhânevî, 2012: 435-436) haber verilmektedir.

Kur'an'da cennet ehlinin orada altın bileziklerle bezendiklerinden (Kehf, 18/31), altın bilezikler ve incilerle süslendiklerinden (Hacc, 22/23; Fâtır, 35/33), gümüş bilezikler takındıklarından (İnsân, 76/21) bahsedilmektedir. Dolayısıyla cennetliklerin takı ve süsleri olarak Kur'an'da altın ve gümüş bilezikler ile inciler geçmektedir.

Takılarla ve süslerle ilgili olarak bir hadiste, "Cennette bulunan en düşük değerdeki tırnak kadar bir şey dahi görünseydi gök ve yer arasındaki her tarafı süslerdi. Cennet ehlinden bir adam bakacak olsa ve onun bilezikleri meydana çıksa, -güneşin, yıldızların ışığını söndürmesi misali- güneşi söndürürdü." (Tirmizî, Cennet: 7) buyurularak onların güzelliği vurgulanmaktadır.

Cennetteki yerleşim birimleri olarak karşımıza ev, oda, saray ve çadır çıkmaktadır. Bu yerleşim birimlerinin hepsinin Kur'an'da zikri geçmekte olup, genellikle "güzel meskenler" (Tevbe, 9/72; Saf, 61/12) ifadesi kullanılmaktadır. "Üst üste kurulmuş köşkler/konaklar" (Furkân, 25/75; Ankebût, 29/58; Sebe, 34/37; Zümer, 39/), "ev" (Tahrim, 66/11), "saray, köşk" (Furkân, 25/10), "çadır, otağ" (Rahmân, 55/72) ve hadislerde de "hayme" (çadır) (Müslim, Cennet 23-25) şeklinde çeşitli ikametgâhlara da yer verilmektedir.

Müminler cennette hoş ve temiz meskenlere yerleştirileceklerdir (Saf, 61/12). Bu meskenlerin başında köşkler/gurfeler gelmektedir. Kur'an'da, tövbe ve iman edip salih amel işleyen kişilere, sabretmelerine karşılık cennetin en yüksek makamı (gurfe) verileceği, orada hürmet ve selamla karşılanacakları (Furkân, 25/75) bildirilmektedir.

Başka bir ayette, iman edip salih ameller işleyenlerin, içinde ebedî kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennet köşklerine yerleştirileceği (Ankebût, 29/58) vadedilmektedir.

Cennetin güzel köşkleri; yeşil zümrütten, kırmızı yakuttan, beyaz inciden büyük taşlarla örülmüş binaları bulunmaktadır. Köşklerin nuru, parlaklık ve güzelliği her tarafı kaplamıştır. Allah onları berraklık ve parlaklıkta mükemmel yaratmıştır (Hâris el-Muhasibî, 2004: 75). Ahirette cennet ehline verilmesi vadedilen köşk ve saraylar; inci, altın ve gümüşten örülmüştür. Harcı güzel kokulu misk, kumu ise inci ve yakuttur. O evlerde, gürültü, patırtı, sıkıntı, hastalık ve yeis yoktur (Müslim, Sahabe: 71; Tirmizî, Cennet: 2). Cennet köşklerinin, dışarısı içerisinden, içerisi de dışarısından görülecek kadar cazip ve şeffaf oldukları haber verilmektedir (Tirmizî, Cennet: 3). Cennette tüm cevher çeşitlerinden yapılmış, içlerinden dışları, dışlarından da içleri gözüken köşkler bulunmaktadır. Onlarda hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir beşerin kalbinden geçirmediği nimetler, zevkler ve neşeler vardır (Buhârî, Bed'ü'l-halk: 8; İbn Hanbel, 1995: II/152, VIII/206; Gazâlî, 2012: IV/1086).

Rahmân Suresi 72. ayette haymelerin içerisinde sahiplerine tahsis edilmiş hurilerin varlığından söz edilmektedir. Haymeler, müminler için hazırlanmış, içi boş inciden yaratılmış, oldukça geniş cennet çadırlarıdır (Müslim, Cennet: 23-24). İnciden mamul bembeyaz çadırlarda bulunan cennet ehlinin altlarına yemyeşil cevher ve incilerden yapılma halılar serilmiştir. Bu bakımdan cennetlik kişi, oradaki evine girdiğinde, evinin içindeki o tarifi mümkün olmayan güzellikleri seyre dalacak (Gazâlî, 2007: 16, 21) tezyinata ve dekorasyona hayran kalacaktır.

Cennette yerleşim birimlerinin dekoru olarak divanlar, tahtlar/divanlar (serîr-sürur) (Hicr, 15/47; Saffât, 37/44; Tûr, 52/20); koltuklar, sedirler (erîke-erâik) (Yâsîn, 36/56; İnsân, 76/13); yatak, döşek, döşeme, minderler (firâş-füruş) (Rahmân, 55/54; Vâkıa, 56/34); yastıklar (refref), sergiler, yaygılar (abkarî) (Rahmân, 55/76); kırlet, yastık (numruke-nemârik) ve halılar (zerâbî) (Gâşiye, 88/15, 16) bulunmaktadır.

Cennetteki divanların yakuttan olduğu, şarap ve bal nehirleri üzerine konulmuş koltukların bulunduğu zikredilmekte (Gazâlî, 2012: IV/1082), onların ne derece cazibeli olduklarına vurgu yapılmaktadır.

Cennet tahtları son derce görkemli ve göz alıcı bir görünüme sahiptir. "Orada yükseltilmiş tahtlar, konulmuş kadehler, sıra sıra dizilmiş yastıklar, serilmiş halılar vardır." (Gâşiye, 88/13-16) "Yaptıklarınıza karşılık sıra sıra dizilmiş koltuklara

yaslanarak âfiyetle yiyin, için." (Tûr, 52/19-20) hitabıyla müjdelenen cennetliklerin cennette, örtüleri atlastan minderlere, yeşil yastıklara ve hârikulâde güzel döşemelere yaslandıkları (Rahmân, 55/54, 76), cevherlerle işlenmiş tahtlar üzerinde, kabartılmış döşekler üstünde oldukları (Vâkıa, 56/15, 34), onların orada koltuklar üzerinde etrafa baktıkları (Mutaffifîn, 83/23) bildirilmektedir. Onlar, gökteki yıldızları seyreder gibi gurfelerde kalanları seyretmektedirler (Müslim, Cennet: 10).

Cennet ehli, cennette layık oldukları sedir ve koltuklarda oturarak huriler ve eşleri ile birlikte hoşça vakit geçirmektedirler. Cennetliklerin bu durumu ve orada bulunan tahtları (erâike) konu alan ayetlerde, o gün cennetliklerin nimetler içinde safa sürecekleri, eşleriyle bir arada gölgeler altında tahtlara kurulacakları bildirilmektedir (Yâsîn, 36/55-56).

Cennet yataklarının iç yüzlerinin kalın atlastan, dış yüzlerinin de bu dünyada tarifi mümkün olmayan kıymetli ve şahane kumaşlardan olduğu bildirilmektedir. Kur'an-ı Kerim'de cennet yatakları ve yastıkları anlatılırken "abkarî" kelimesi geçmektedir ki, bu kelime, Araplar arasında çok güzel, cazip ve kıymette üstüne olmayan eşya hakkında kullanılmaktadır (Mutlu, 2001: 157).

Cennette kaplar (âniye) ile berarber kâse ve kadeh (ke's), ibrik (ebârik), testi (kûb/ekvâb), tabak- tepsi (sahfe/sıhâf) gibi kap kacağın da bulunduğu haber verilmektedir.

İçine yemek, su, içki gibi yiyecek ve içeceklerin konulduğu kabı ifade eden "inâ" kelimesi (Kara, 2002: 188), çoğul şekliyle (âniye) bir ayette cennet kabı olarak şöyle geçmektedir: "Yanlarında, gümüş kaplar ve billur kâselerle, gümüş beyazlığında (billur gibi) şeffaf kupalarla dolaşılır." (İnsân, 76/15) Yine aynı ayette "ekvâb" kelimesi geçmekte ve bunun şeffaf, saydam ve billur bir kâse, kupa, kadeh olduğuna işaret edilmektedir.

Kur'an'da cennetliklerin etrafında altın tepsiler ve kadehlerin dolaştırıldığı (Zuhrûf, 43/71; Saffât, 37/45) bildirilmektedir. Ölmsüz gençler tarafından Ma'în çeşmesinden doldurulmuş testi (ekvâb), ibrik (ebârik) ve kadehlerin (ke's) (Vâkıa, 56/18) cennetliklere sunulduğu ifade edilmekte, takva sahipleri için içki dolu kâselerin varlığından haber verilmektedir (Nebe, 78/34).

Cennetteki testilerin tümü inci, yakut ve mercanlarla kaplanmış ve her birinin içi Selsebîl ile doldurulmuştur. Ağzı mühürlü olan kadehlerin berraklığı, içindekini yansıtmakta, şarabın berraklığı ve kırmızılığı görünmektedir. Bu kadehler, yüzleri güneş

gibi parıldayan hizmetçiler elinde sunulmakta, âdeta yüzlerdeki ışıltı kadehe aksetmektedir (Gazâlî, 2007: 17-18; Gazâlî, 1012: IV/1083).

Cenâb-ı Hak, cennette de çarşılar yaratmıştır. Ehl-i cennet, canları istediği zaman buralara gidecekler, canlarının istediği her şeyi ve daha fazlasını orada bulacaklar ve sınırsızca alabileceklerdir. Bir hadiste Hz. Peygamber, cennette meleklerin çevrelediği bir çarşıya varılacağından, orada gözlerin mislini görmediği, kulakların duymadığı ve kalplere gelmeyen nimetlerin varlığından ve istenilen her şeyin getirildiğinden haber vermektedir. Bir başka hadiste de şöyle denilmektedir: "Şüphesiz ki cennette bir çarşı vardır. Fakat orada hiçbir şeyi satın almak ve hiçbir şeyi satmak yoktur. Ancak erkekler ve kadınların suretleri vardır. Nitekim kişi (cennet ehli), orada dilediği kılığa girecektir." (Tirmizî, Cennet: 15).

Cennette güzel binalar, saraylar ve çarşılardan oluşan şehirler de vardır. Cennette Reyyan denilen bir nehrin bulunduğu, üzerinde altın ve gümüşten yetmiş bin kapısı olan bir şehrin kurulduğu ve bu şehrin, Kur'an hafızlarına tahsis edildiği haber verilmektedir (Gümüşhânevî, 2012: 452). Yine orada, altından bir sütun üstüne zebercetle donatılmış şehirlerin kurulduğu ve gökteki parlak yıldız gibi cennet ehlini aydınlattığı bildirilmektedir (Gümüşhânevî, 2012: 203). Yüksekte oturmak gönlü ferahlattığı gibi, bir nevi eğlence kaynağı da olmaktadır. Cennet ehli de yükseklere kurulu evlerden müteşekkil şehirde yaşamakta, cennetin manzarasını yüksekten seyretmektedirler. Zümer Suresi'nin 20. ayetinde de üst üste yapılmış köşklerden bahsedilmektedir ki, onlar bu şehirleri oluşturan evler olsa gerektir. Şehir denince dünya hayatında akla gelen şehre ait problemler cennette mevcut değildir. Nizam, temizlik, güzellik ve hoş kokuların hâkim olduğu şehirlerde asla izdiham yaşanmamakta, herkes rahat ve ferah bir şehir hayatı sürmektedir (Ünsal, 2011: 76).

Cennetin lezzetleri hem maddi hem de manevi olmasına karşın, manevi lezzet maddi lezzetten daha üstün görülmektedir (Kara, 2002: 141). Cennet hayatında manevi lezzetlerden biri müzik olsa gerektir. Nitekim bir hadis, cennette hurilerin bir araya gelerek, mahlûkatın benzerini duymadığı bir şakımayla şarkı söyleyecekleri ifade edilmektedir. Yine, iman edip faydalı işler yapanların cennette zevk ve neşe içinde yaşatılacaklarını, nimetler ve sevince mazhar olacaklarını ifade eden ayette (Rum, 30/15) geçen "yuhberûn" kelimesinin hurilerin terennümleri misali "nidalar" (es-semmâ') manasını taşıdığı söylenmektedir (Tirmizî, Cennet: 24). Cennet müziğinin ağaç yapraklarının birbirlerine dokunması veya Hz. İsrafil'in suru vasıtasıyla oluşacağı

da düşünülmüştür. Cennet ehlinin fizikî yapısı ve yeteneklerini anlatan hadislerde, müminlerin Allah'a olan hamd ve tazimlerini derin bir muhabbet ve samimiyetle dile getireceklerinden söz edildiği gibi, Allah'ın hitabına muhatap olup sedasını işitmek suretiyle, müzik nağmelerinden hâsıl olan bir coşku ve estetik zevk halini tecrübe edecekleri de belirtilmektedir (Topaloğlu, 1993/b: 383).

Rüzgârın esmesiyle ses çıkaran cennet ağaçlarının yaprakları, dinleyeni hafifleten bir musiki aletine dönüşmekte, nağmeler oluşmaktadır. Cennette bir ağaç vardır, gövdesi altın, yaprakları zeberceddendir. Latîf bir rüzgâr estikçe bu yapraklar birbirine çarpmakta, hiçbir kulağın böylesine tatlı bir ses işitmemiş olduğu nağmeler ortaya çıkmaktadır (Canan, 1995: XIV/428).[4]

Hz. Peygamber, cennette hurilerin bir araya gelerek mahlûkatın hiç işitmediği güzel ve yüksek sesle şu şarkıyı söylediklerini haber vermektedir: "Biz ebediyiz, asla yok olmayız. Biz mutluyuz. Cana can katıcıyız. Zevk ve neşe vericiyiz. Hoşa gitmeyen, hüzün ve sıkıntı veren halimiz yoktur. Biz daima hoşnut ve mutluyuz. Asla surat asıp öfkelenmeyiz. Bizim sahip olduğumuz ve kendilerine ait olduğumuz kimselere ne mutlu!" (Tirmizî, Cennet: 24).

Cennet ehli, nimetlerin en güzeline mazhar olacaklardır. Güzel söz dinleme, güzel konuşma ve güzel ses dinleme de bu dünyada iken insanı mutlu eden, ona zevk veren hususlardır (Ünsal, 2011: 55). Cennetlikler orada, boş söz değil, hoş söz duyacaklardır. Yine orada, sabah akşam kendilerine ait rızıkları olacaktır (Meryem, 19/62). Allah onları muratlarına erdirecek, gönüllerini şâd edecek ve onları, kendilerine tanıttığı cennete sokacaktır (bk. Muhammed, 47/5-6). Birbirlerine dönerek (dünyadaki hallerini) sorup (bk. Saffât, 37/50), birbirleriyle geçirdikleri güzel anlarını, hoş sohbetlerini anımsayacaklardır. Dolayısıyla cennet nimetlerinden birisi de, dünyada bile insana büyük lezzet veren dostların birbirleriyle sohbet etmeleridir (Mutlu, 2001: 161).

Suların akışı, ağaç yapraklarının hışırtısı, rüzgârın uğultusu, hayvanların sesi, kuşların cıvıltısı ve hurilerin şarkısı gibi tüm nağmeler ile başlı başına bir senfoni oluşmasına rağmen, cennetlikleri asıl cezbeden zevk, Allah'ın nidasıdır (Kara, 2002: 243).

Güvenilir bir kaynağa dayanmamakla beraber, cennette Arapça konuşulacağı şeklinde yaygın bir kanaat mevcuttur. Cennete girmeden evvelki kıyamet safhalarında

[4] İbrahim Canan'ın yaptığı bu çalışma, İbn Deybe eş-Şeybânî'nin "Teysîru'l-Vusûl ilâ Câmi'l-Usûl min Ehâdîsi'r-Rasûl" isimli eserinin tercümesi, şerhi ve ilavelerle geliştirilmiş halidir.

Süryanice konuşulacağı da öne sürülmüştür (Topaloğlu, 1993/b: 383). Ancak yine de cennetin dilinin Arapça olduğuna dair hadislere rastlanmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Üç sebepten ötürü Arapları seviniz. Ben Arabım, Kur'an Arapçadır ve cennet ehlinin dili Arapçadır." (Tebrizî, 1985: III/1693). Yine bir hadiste, cennet ehlinin 60 zira uzunluğundaki Hz. Âdem'in boyu, Hz. Yusuf'un güzelliği, 33 yaş olan Hz. İsa'nın yaşı ve Hz. Muhammed'in lisanı üzere cennete girecekleri haber verilmektedir. Nitekim İbn Abbas da cennet ehlinin dilinin Arapça olacağını söylemektedir (İbn Kayyım, H.1428: II/799). Dolayısıyla vahiy dilinin Arapça oluşunun da etkisiyle bu dile özel bir vurgu yapıldığı görülmektedir. Nitekim Arapçanın cennet dili olması hususunda, İlahî bir belirlemenin bulunduğu ve diğer bütün diller arasında bilhassa bu dilin seçilmiş olduğu kanaati esas alınmıştır. Kur'an dilinin Arapça olması, Müslüman toplumunda böyle bir kanaatin yer etmesinde tesirli olmuştur (Erkol, 2010: 13).

Cennet ehlinin, gerek kendilerinde bulunan güzel hasletlerden gerekse cennet ortamının sunduğu mükemmellikten ötürü herhangi bir olumsuz durumla karşılaşmayacakları Kur'an ve hadisler vasıtasıyla anlaşılmaktadır. Cennet, tam bir huzur ve saadet yeri olduğu için, insanı bu dünyada rahatsız eden hiçbir hal ve husus orada bulunmamaktadır. Dolayısıyla cennet ehlinin en önemli özelliklerinden birisi de hepsinin güzel ahlak sahibi olmalarıdır. Asla kıskançlık, nefret, haset, iğbirar, kin, intikam duygusu, kibir, ucb, hırs, kapris, tembellik, cimrilik, kötü konuşma gibi daha pek çok kötü ahlaka dair hasletler orada yoktur (Ünsal, 2011: 58-59).

Kalplerinde kinden ne varsa hepsi çıkarılan (A'râf, 7/43), gönüllerindeki kin sökülüp atılan cennetliklerin artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacağını (Hicr, 15/47) haber veren ayetler, cennete gireceklerin manevi bir temizlik operasyonuna tabi tutulacağını göstermektedir. Bu itibarla cennet ehlinin ruhî portreleri bağlamında en fazla vurgulanan özellik, onların kalplerinde kin ve nefretin bulunmayacağı hususu olsa gerektir. Yine ilgili ayet ve hadislerin de beyanatına göre cennette mükemmel bir ahlaki hayat yaşanacak, cennetlikler arasında anlamsız ve boş konuşmalar, karalamalar ve suçlamalar olmayacak, tam manasıyla bir dostluk, muhabbet ve kardeşlik ortamı oluşacaktır (Topaloğlu, 1993/b: 381). Hz. Peygamber de cennete girilmeden önce kalpte bulunan kötü huyların çıkarılacağını ifade etmektedir. Nitekim bazı hadislerde, cennetliklerin kalplerinin tek bir şahsın kalbi gibi olduğu (Buhârî, Bed'ü'l-halk: 8), aralarında ihtilaf ve buğz gibi kötü hasletlerin bulunmadığı ve

ahlaklarının tek bir şahsın ahlakı üzere olduğu (Müslim, Cennet: 15, 16, 17) bildirilmektedir.

Kur'an'ın bazı ayetlerinde cennette "üzüntü" ve "korku"nun bulunmayacağı vurgulanmakta (A'râf, 7/49; Zuhrûf, 43/68), diğer birçok ayetinde ise cenneti hak eden kullar için korku ve üzüntünün olmayacağı bildirilmektedir. (Bakara, 2/38, 62, 112, 262, 274, 277; Mâide, 5/69; En'âm, 6/48; Zümer, 39/61; Ahkâf, 46/13). Korku ve üzüntünün yokluğuna karşılık, cennette sevinç ve emniyet bulunmaktadır. O gün birtakım yüzlerin parlak, güleç ve sevinçli (Abese, 80/38-39) olduğu, ışıl ışıl parıldayacağı (Kıyamet, 75/22), oraya emniyet ve selâmetle girileceği (Hicr, 15/46) haber verilmektedir.

Yorgunluk ve bıkkınlık halinin de cennette bulunmayacağı belirtilmektedir (Fâtır, 35/35; Hicr, 15/48). Üzüntü, usanç ve yorgunluğun aksine cennetlikler eğlenecek, hoş bir şekilde karşılanacak, nimetlere ve sevince mazhar olacaklardır (Yâsîn, 36/55; Zuhrûf, 43/70; Rum, 30/15).

Cennette olmayacak bir diğer husus da, boş ve yalan konuşma, günaha sokacak kelamdır. Orada hoş söz ve selam söylenecektir (Tûr, 52/23; Vâkıa, 56/25; Nebe, 78/35; Vâkıa, 56/26; Yûnus, 10/10).

Cennette olmayan bir şey de ölümdür. Cennetlikler ilk tattıkları ölüm dışında, orada artık ölüm tatmayacaklar, cehennem azabından muhafaza edildikleri için azap da görmeyeceklerdir (Duhân, 44/56; Saffât, 37/58-59).

Hadislerde cennetlikler cennete, cehennemlikler de cehenneme yerleştiklerinde bir münadinin, "Ey ehl-i cennet! Artık ebediyet var, ölüm yok! Ey ehl-i nâr! Artık ebediyet var, ölüm yok!" diye nida edeceği bildirilmiştir (Buhârî, Rikâk: 50, 51; Müslim, Cennet: 43). Beden itibariyle kendilerine bahşedilen nimetleri dile getiren bir hadiste cennetliklere şu müjdenin verileceği belirtilmektedir: "Daima sağlıklı olup, asla hastalanmayacaksınız; sonsuza kadar yaşayıp, ölmeyeceksiniz; gençliğinizi koruyup, hiçbir zaman ihtiyarlamayacaksınız; sürekli nimetler içinde olacaksınız ve güçlükle karşılaşmayacaksınız." (Müslim, Cennet: 22).

Cennete giriş öncesinde müminlere tatbik edilecek bedenî ve ruhî arındırma operasyonunun ardından, kadınların cinsî hayatlarını olumsuz etkileyen, mutluluklarını bölen bedenî arızaların ve ruhî depresyonların da tamamen izale edileceği anlaşılmaktadır (Topaloğlu, 1993/b: 382).

Hadislerde geçtiği üzere, müminler dolunay veya parlak yıldızlar gibi ışıklar saçarak cennete girecekler, orada diledikleri gibi yiyip içtikleri halde abdest bozma

ihtiyacı hissetmeyeceklerdir. Aldıkları gıdaların sindirimi hoş kokulu geğirti ve terden başka bir külfet getirmeyecektir. Abdest bozma, tükürme ve sümkürme gibi hasletlerden uzak olan cennetliklerin tarakları altındandır, terleri misktir. Buhurdanları öd ağacından, zevceleri iri gözlü hurilerden olacaktır. Onlar ataları Âdem'in yaratılışı üzere, altmış zirâ boyunda tek bir adam suretindedirler (Buhârî, Bed'ü'l-halk: 8, Enbiyâ: 1; Müslim, Cennet: 15-19; Tirmizî, Cennet: 7).

Cennette yorulma ve bitkin düşme gibi bir durum söz konusu olmayacağından ötürü cennet ehlinin uyumayacağı da ifade edilmektedir. Bir hadiste Hz. Peygamber: "Cennet ehli uyur mu?" sorusuna mukabil "Uyku ölümün kardeşidir. Cennet ehli uyumazlar." buyurmuştur (Taberânî, tsz., I/282). Dünya hayatında gece ve uykunun yaratılışının bir hikmeti vardır. Geceyi örtü, uykuyu istirahat kılan, gündüzü de dağılıp çalışma zamanı yapan Allah (Furkân, 25/47), cennette bunları yaratmamıştır. Cennetler içinde gece ve gündüz olmayıp, onlar bir an dahi olsun ışıksız kalmamaktadırlar. Zira cennetlerin gökyüzü Rahmân'ın Arş'ıdır ve Arş'ın nurları onları aydınlatmaktadır (İbrahim Hakkî, 2013: 35).

Cennette olmayan hususlardan birisi de ibadettir. Yüce Allah, bu dünyada ibadeti imtihan için emretmiştir. Orası ise imtihanın olmadığı, semerenin alınacağı bir yerdir. Dolayısıyla orada namaz, oruç gibi ibadetler bulunmayacaktır. Ancak hadiste cennetliklere "Nefes ilham olunduğu gibi, sübhanallah ve elhamdülillah cümlelerinin ilham olunacağı" (Müslim, Cennet: 19, 20) bildirilmiştir. Dolayısıyla cennette tesbihatta bulunmak, nefes alıp vermek kadar kolay ve doğal olacaktır.

Cemâlin tezahür ettiği yer olması hasebiyle, Allah'ın rızasına nail olan, rahmetini kazanan kullar için bir mükâfat yeri olan cennette, Allah'ın gazabı da bulunmamaktadır (Müslim, Cennet: 9).

Cennetin iklimi bölümünde zikri geçtiği üzere ılıman bir bahar havasının hâkim olduğu cennette aşırı derecede ne sıcaklık ne de soğukluk yaşanacaktır.

Sonuçta, cennetin muhteva ve tasvirine dair anlatılanlar mükemmel olana atıfta bulunmaktadır. Akıl, his, duygu ve hayal sınırlarını aşan cennet, cennetlikler ve cennet nimetlerinin bütünüyle ideal olanı yansıttıkları görülmektedir.

1.1.6.5. Cennete Girecek Olanların Vasıfları

Cennet, Kur'an'da belirtildiği üzere iman eden ve salih amelde bulunanlara vadedilmiştir. Ancak iman edip de, bu imanın gerektirdiği amelleri yapmayanlar da cezalarını çektikten sonra cennete gireceklerdir.

Cenneti hak edebilmenin birinci ve olmazsa olmaz şartı sağlam bir imana sahip olmaktır. Kur'an'ın bazı ayetlerinde cennetliklerin en önemli vasfının iman etmek olduğu zikredilmektedir (A'râf, 7/42; Hadîd, 57/21).

Cennete girebilmek için sadece iman yeterli olmayabilmektedir. İmana ek olarak, istikamet üzere olmak, salih amel işlemek ve hayır hasenatta bulunmak gerekmektedir. Nitekim Kur'an'ın birçok ayetinde imanın hemen ardından salih amele değinilmektedir (Bakara, 2/25, 82; Nisâ, 4/57, 122; Yûnus, 10/9; Kehf, 18/107; Hac, 22/14; Ankebût, 29/58; Secde, 32/19; Muhammed, 47/12; Teğâbün, 64/9; Talak, 65/11; Burûc, 85/11). Bu bakımdan amelsiz iman, üstüne bina edilmemiş bir temele; imansız amel ise temelsiz bir binaya benzemektedir. Binası olmayan bir temelde iskân etmek imkânsız olduğu gibi, temelsiz bir binanın da ayakta durması mümkün değildir. Hâsılı, cennet ebedî bir saadet yurdu olduğu için onun elde edilmesi sağlam bir imanın yanı sıra, onun gereği olan salih amel işlemeye ve birtakım fedakârlıkları yerine getirmeye bağlıdır (Ünsal, 2011: 127).

Kur'an, Allah'a inanan ve güzel davranışta bulunanlara, amellerinin karşılığının en iyi şekilde verileceğini bildirmektedir. Nitekim bir ayette, "Erkek veya kadın, mümin olarak kim iyi amel işlerse, onu mutlaka güzel bir hayat ile yaşatırız. Ve mükâfatlarını, elbette yapmakta olduklarının en güzeli ile veririz." (Nahl, 16/97) buyurulmaktadır. Yine bir başka ayette cennet ehli ile cehennem ehlinin bir olmayacağı, cennetliklerin, isteklerine erişenlerden olduğu vurgulanmaktadır (Haşir, 59/20).

Mal ve can ile yapılan cihat, cennete girmeye ve oradaki güzel meskenlere yerleştirilmeye olanak sağlayan amellerden olduğu gibi (Saf, 61/11-12), o amelleri yapanlar rütbe bakımından Allah katında hem daha üstün hem de kurtuluşa eren ve cennetle müjdelenen kişilerdir (Tevbe, 9/20-22).

Allah'a ve Resulüne itaat etmek, O'ndan korkmak ve sakınmak mutluluğa ermeye vesiledir (Nûr, 24/52). Nitekim Allah'a isyandan ve Rablerine karşı gelmekten sakınanlar (Zâriyât, 51/15-16; Âl-i İmrân, 3/198), takva sahibi olanlar (Kaf, 50/31; Meryem, 19/63) için cennet vadedilmektedir. İnanıp da salih ameller işleyen ve Rablerine gönülden boyun eğenler (Hûd, 11/23); Allah'a yönelen, emirlerine riayet eden, görmediği halde Rahmân'dan korkan kimseler (Kaf, 50/32-33) cennetle taltif edileceklerdir. Rablerine karşı gelmekten sakınanların cennetin kapılarında duran bekçiler tarafından selam ile içeri alınacakları haber verilmektedir (Zümer, 39/73).

Tövbe edenler, ibadet edenler, hamd edenler, oruç tutanlar, rükû edenler, secde edenler, iyiliği emredip kötülükten alıkoyanlar, Allah'ın sınırlarını muhafaza edenler (Tevbe, 9/112) ve kötülüklerden korunanlar (Tûr, 52/17-18) cennetle müjdelenmektedir. Rabbinin makamından korkan ve nefsini kötü arzulardan uzaklaştıranın yegâne barınağı cennettir (Naziât, 79/40-41).

Sabretmek karşılığında cennetin en yüksek makamının verileceği kendilerine vadedilen müminler, orada hürmet ve selamla karşılanacaklardır **(**Furkân, 25/75). Rablerinin rızasını isteyerek sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verilen rızıklardan gizli ve açık olarak Allah yolunda harcayan ve kötülüğü iyilikle savan kimseler (Ra'd, 13/22) ile dosdoğru yaşayanlar (Ahkâf, 46/13-14), dosdoğru yolda yürüyenler (Fussilet, 41/30) cennet ehli olarak tavsif edilmektedir.

Sosyal ilişkilerinde ılımlı ve mütevazı olan, cehennem azabından Allah'a sığınan, harcamalarında israf ve cimrilik etmeyip orta yolu benimseyen, şirk koşmayan, haksız yere cana kıymayan, zina etmeyen, tövbe ve iman edip salih amel işleyen, yalan yere şahitlik yapmayan, İlahî mesaja karşı duyarlı davranan, eşleri ve çocuklarının iyiliği için dua eden kişiler sabretmelerinin bir karşılığı olarak devamlı kalınacak güzel bir yer olan cennetle mükâfatlandırılacaklardır (Furkân, 25/63-76).

Allah'ın rızasını kazanmak için kendini feda eden (Bakara, 2/207) ve Rablerine sağlam bir itimatla bağlanan has kullar için de cennet vadedilmektedir. Olup biten her hususta O'nun mührünü görme ve bir hikmet arama, başa gelen her musibete "Kahrın da hoş, lütfun da hoş." diyerek bakabilme, bu Hak erlerine ait vasıflardır (Ünsal, 2011: 130). Namazlarında huşû içerisinde olan, boş ve yararsız şeylerden yüz çeviren, zekâtı veren, iffetlerini koruyan, emanetlerine ve ahitlerine riayet eden, namazlarına devam eden müminlerin kurtuluşa erdikleri, bu vasıfları taşımalarından ötürü Firdevs cennetine varis olacakları ve orada ebedî kalacakları bildirilmektedir (Müminun, 23/1-5, 8-11).

Hayr u hasenatta bulunmak cennete girmeye ve Allah'a yaklaşmaya bir vesiledir. Hayırda önde olanların ecirde de önde oldukları ve onların Na'îm cennetlerinde mukarrebûn (Allah'a en yakın olanlar)'dan addedildikleri bildirilmektedir (Vâkıa, 56/10-12). "Rabbinizin bağışına ve takva sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun! O takva sahipleri ki, bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; öfkelerini yutarlar ve insanları affederler. Allah da güzel davranışta bulunanları sever. Yine onlar ki, bir kötülük yaptıklarında ya da kendi kendilerine zulmettiklerinde Allah'ı hatırlayıp, günahlarından dolayı hemen tövbe-

istiğfar ederler. Zaten günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir ki! Bir de onlar işledikleri kötülüklerde bile bile ısrar etmezler. İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. Böyle amel edenlerin mükâfatı ne güzeldir!" (Âl-i İmrân, 3/133-136) buyurulmak suretiyle, hayr u hasenatta bulunan, kendilerini kontrol altında tutan takva sahiplerinin mükâfatının da güzel olacağı haber verilmektedir.

"Allah, müminlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır. (Onlar) Allah yolunda savaşarak öldürürler ve öldürülürler. Bu, Tevrat'ta, İncil'de ve Kur'an'da verilen gerçek bir vaattir. Verdiği sözü Allah'tan daha çok tutan kim vardır? Öyleyse O'nunla yaptığınız alışverişe sevinin. Bu en büyük başarıdır."(Tevbe, 9/111) şeklinde geçen bu ayet ve buna benzer ayetlerde Allah Teâlâ, her ne kadar cenneti müminlere bir fiyat karşılığında sattığını bildirse de, aslında cennetin değerini karşılayabilmek mümkün değildir. Cennet, mümin kullarına Allah'ın bir ikramı, bir ihsanıdır (Mutlu, 2001: 41). Nitekim bir ayette bu gerçek açıkça belirtilmektedir: "Rabbinizden bir mağfirete; Allah'a ve peygamberlerine inananlar için hazırlanmış olup genişliği gökle yerin genişliği kadar olan cennete koşuşun. İşte bu, Allah'ın lütfudur ki onu dilediğine verir. Allah büyük lütuf sahibidir." (Hadîd, 57/21)

Cennetin, Hakk'ın rahmetinin bir tezahürü olduğu; Allah'ın, razı olduğu kullarına onunla rahmet edip, ikramda bulunacağı hadisler vasıtasıyla da bildirilmiştir (Müslim, Cennet: 35). Hz. Peygamber bir hadisinde hiçbir kimsenin ameliyle cennete giremeyeceğini buyurmuştur. Ashap, "Sen de mi ya Resulallah?" diye sorunca, "Evet, ben de, meğerki Rabbimin rahmeti beni kuşata." karşılığını vermiştir (Müslim, Sıfatü'l-Münafıkîn: 71-78).

Cenâb-ı Hakk'ın, kullarına rahmetiyle muamele etmesi de cennetin hak değil, lütuf olmasının bir diğer izahıdır. Allah, kullarına rahmetiyle değil de adaleti ile muamele etseydi, bir iyiliğe bir sevap olurdu. Oysa bir kul iyilik yapmaya, sevaplı bir amel işlemeye niyetlenir de yapmazsa, bu niyetinden dolayı kendisi için bir sevabın, hem niyetlenir hem de yaparsa on sevabın olacağı, hatta yerine ve vaktine göre bereketlenerek binlere çıkabileceği vadedilmektedir. Bu da İlahî rahmet sayesindedir (Mutlu, 2001: 46). Bununla ilgili olarak bir ayet-i kerimede şöyle buyurulmaktadır: "Kim (Allah huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır. Kim de kötülükle gelirse o sadece getirdiğinin dengiyle cezalandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar." (En'âm, 6/160).

Cennet İlahî bir lütuftur. Kur'an'ın ve hadislerin bildirdiklerinden hareketle cennetin, iman eden ve salih amellerede bulunan kullarına Allah Teâlâ'nın bir ihsanı ve ikramı olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.6.6. Rü'yetullah

Rü'yetullah, görmek anlamındaki "rü'yet" kelimesiyle "Allah" lafzından oluşan bir terkiptir (Yeşilyurt, 2008: 311). Rü'yet, bazı Kur'an ayetlerinin ve Hz. Peygamber'den rivayet edilen bazı hadislerin delâletiyle, Allah Teâlâ'nın kıyamet günü müminler tarafından gözle görülmesidir (Koçyiğit, 1974: 7).

Cennette bahşedilen nimetler yalnızca hissî ve şehevanî duyguların tatminine yönelik değildir. Bu bedensel lezzetlerin yanında birtakım entellektüel lezzetler de söz konusudur ve bunların başında da Allah'ın görülmesi gelmektedir (Yeşilyurt, 2001: 272). Bu itibarla cennette verilen en muazzam zevk ve lezzetlerden biri Allah'ın görülmesi, yani rü'yetullahtır.

Ehl-i sünnete mensup tefsir, hadis ve kelam âlimleri müminlerin ahirette Allah'ı göreceklerini ayet ve hadislerin zahir manalarına dayanarak ispat etmeğe çalışmışlardır. İslam cemaatinde azınlığı teşkil eden, önderliğini Mutezile'nin yaptığı Hariciler ve bazı Mürcie fırkaları ise ayetlerin zahir manalarını tevil ederek, rü'yetin gerçekleşeceğini ifade eden hadislere itibar etmeksizin Allah Teâlâ'nın görülemeyeceğini, görülmesinin imkânsız olduğunu ileri sürmüşlerdir (Koçyiğit, 1974: 7).

Burada belirtilmesi gereken önemli hususlardan biri, Allah'ın dünyada değil ahirette görülüp görülmemesidir. Şunu ifade etmekte fayda var ki, Sünni grup içinde oluşan tartışma Allah'ın dünya hayatında görülebilmesinin imkânından çok, ahirette böyle bir olayın gerçekleşip gerçekleşmeyeceğine ilişkindir (Yeşilyurt, 2001: 230, 232). Ahirette Allah'ın görülmesi meselesi, ilk ve asli mesele olmasına rağmen, giderek başka meseleler de bahis mevzuu yapılmıştır. Bunlardan biri, dünyada Allah'ı görmenin mümkün olup olmadığı hususuna, yani doğrudan doğruya miraç olayına ve Hz. Peygamber'in o gece Allah'ı görmüş olması ihtimaline ilişkin olan meseledir. Bir diğeri, Allah'ı kendi vasıtasıyla görecek gücün ve organın niteliği hakkındadır. Yani Allah gerçek gözle mi, kalp gözüyle mi görülecek; yoksa Allah'ı görme eylemi bunların dışında bir güç aracılığıyla mı -örneğin, altıncı his aracılığıyla mı- gerçekleşecektir? Bir başka sorun ise, görülene ilişkindir. Acaba Allah'ın bir görüntüsü var mı ve O'nun dünyadaki veya cennetteki tecellisi insan görüntüsünde mi, yoksa başka bir görüntüde

mi olacaktır? İşte bütün bu sorular Ehl-i hadisle, kelamcılar, hatta mutasavvıflar arasında az çok bahis konusu yapılmış ve müzâkere edilmiştir (Pürcevâdî, 1999: 123).

Kur'an'ın rü'yetullah tartışmaları açısından önemli ve dikkat çekici ayetlerinden biri Hz. Musa'nın Allah ile konuşması ve O'nu görmek istemesini konu edinen ayettir (Yeşilyurt, 2001: 246). Hz. Musa'nın Allah'ı görme talebine, Allah Teâlâ'nın, "Sen beni asla göremezsin" (A'râf, 7/143) şeklinde mukabelede bulunduğu bu ayet, Ehl-i sünnet âlimlerinin rü'yetin ispatında olduğu kadar, Mutezile âlimlerinin de onun nefyinde başvurdukları delillerden birisidir (Koçyiğit, 1974: 22).

Ehl-i sünnete göre, ayetten anlaşılan mana, Hz. Musa'nın rü'yet isteğinde bulunmasıdır. Bu istek, O'nun görülmesinin mümkün olduğuna delâlet etmektedir. Eğer bu mümkün olmasaydı, bir peygamber olan Hz. Musa'nın böyle bir istekte bulunması yakışık almazdı. Her ne kadar Allah Teâlâ, Musa'nın rü'yet isteğine karşı "beni göremeyeceksin" demişse de, müteakip ibarede rü'yetin meydana gelişini, vukuu mümkün olan bir işe bağlamış ve "Eğer dağ yerinde durursa beni göreceksin." demiştir. Dağın yerinde durması mümkün olan bir iştir ve nitekim Allah Teâlâ'nın dağa tecelli etmesinden önce yerinde duruyordu. Dolayısıyla rü'yetin imkânsız olmayan bir durumla ilişkilendirilmesi, rü'yetin de imkânsız olmadığına delâlet etmektedir. Ne var ki Allah Teâlâ'nın tecellisi halinde, dağ paramparça olmuş, bir başka ifadeyle, tecelli yükünü kaldıramamıştır. Hâsılı, Allah Teâlâ'yı bu geçici dünyada görmek mümkün değildir ve esasen O'nun "Beni göremeyeceksin." sözü de buna delâlet etmektedir (Koçyiğit, 1974: 22, 24-25). Bu bakımdan, Allah'ın önce dağa tecelli ederek bu görme talebinin, Hz. Musa için olanağının bir bakıma test edilmesi, rü'yetullahın asıl itibariyle imkânsızlığına değil, gözün optik yapısındaki zafiyetlerinden ötürü dünya şartları çerçevesinde mümkün olmadığına, insanın kabiliyet itibariyle buna güç yetiremeyeceğine işaret etmektedir (Pişgin, 2012: 128).

Allah'ın görülemeyeceğine ilişkin delillerden biri de, "Gözler O'nu göremez." (En'âm, 6/103) ayetidir. Ancak Mekkeli müşriklerin Hz. Peygamber'den Allah'ı kendilerine göstermesini istemeleri üzerine, bu ayetin indiği ve bu hususun dünya için söz konusu olduğu söylenmektedir (Yeşilyurt, 2008: 311). Üstelik önceki ayetlerde (En'âm, 6/100-102), mikrodan makroya bütün kâinat üzerinde Allah'ın eşsiz yaratıcılık kudretinin ön plana çıkarıldığı ve âdeta müşriklerin bizzat görerek taptıkları putların buna güç yetiremeyecekleri, görülebilen bir varlığın ilah olamayacağı, bu bakımdan da putlara yüklenen ilahlık payesinin batıl olduğu ifade edilmektedir (Pişgin, 2012: 128).

Bu vesileyle dünya hayatında ve bu gözler ile Allah'ı görmenin imkân dâhilinde olamayacağı anlaşılmaktadır.

Kur'an-ı Kerim'de, birtakım yüzlerin o gün ışıl ışıl parıldayacağı ve Rablerine bakacakları haber verilmekte (Kıyamet, 75/22-23), dolayısıyla ahirette müminlerin Allah'ı göreceklerine işaret edilmektedir. Cennette rü'yetin gerçekleşeceğine dair delillerden en güçlüsünün bu ayetler olduğu ifade edilmektedir (Türcan, 2002: 289).

Yukarıdaki ayetlerin yanı sıra, "Güzel davrananlara daha güzel karşılık (el-hüsnâ), bir de fazlası (ziyâde) vardır." (Yûnus, 10/26) ayeti de rü'yet için bir delil teşkil etmektedir. Bu ayette geçen "el-hüsnâ"nın Yaratıcının sevabına, "ziyâde"nin ise Yaratıcının veçhine ve onun görülmesine işaret ettiği dile getirilmektedir (Pürcevâdî, 1999: 189). Bunun yanı sıra iyiliğin (el-hüsnâ) cennet, ziyadeliğin ise Allah'ın veçhine bakmak olduğu ifade edilmektedir (İbn Kesîr, 1983: VIII/3796).Yine, "Orada kendileri için diledikleri her şey vardır. Katımızda dahası da (mezîd) vardır." (Kaf, 50/35) şeklinde buyurulan ayetteki "mezîd" kelimesi de rü'yete delâlet etmektedir.

Rü'yetullahın göstergesi olarak kabul edilen ayetlerin çoğundaki mevcut belirsizlik ve kapalılık, hadislerce aralanmış ve kesin bir anlam çerçevesine yerleştirilmiştir. Bu anlamda rü'yetullah doktrininin oluşumunda hadislerin katkısının önemli olduğunu söylemek gerekmektedir. Ahirette Allah'ın görüleceği tezini doğrudan ve açıkça destekleyen hadisler, temelde "ay" (veya güneş), "görme" ve son anlamda da "Allah'ın görülmesi" kavramı ile bunlar arasındaki ilişkiye dayandırılmaktadır (Yeşilyurt, 2001: 287, 293).

Sahih hadislerde belirtildiğine göre müminler, bulutsuz bir günün öğle vaktinde güneşi ve bulutsuz bir gecede dolunayı gördükleri gibi Allah'ı da ahirette göreceklerdir (Buhârî, Tevhîd: 24; Müslim, Îmân: 299, Zühd: 16). Nitekim rü'yete dair Tirmizî'de rivayet edilen hadiste, "Ey Allah'ın Resulü, kıyamet günü Rabbimizi görecek miyiz?" şeklinde yöneltilen soruya Hz. Peygamber'in, "Bedir gecesi (dolunayın olduğu gece), ayı görmekte zorluk çeker misiniz?" dediği; Dârimî'de ise bedir gecesinde aya bakıp, "Siz, bunu gördüğünüz gibi Rabbinizi göreceksiniz. Onu görmede zorluk çekmeyeceksiniz." dediği nakledilmektedir. Her iki kaynağa ait hadislerin devamında Hz. Peygamber, "Siz bulutsuz bir gecede ayı görmede zorlanır mısınız?" diye sormuş, sahabe "Hayır yâ Resulullah" demişlerdir. "Siz bulutsuz bir günde güneşi görmede zorlanır mısınız?" şeklinde soru yöneltmiş, sahabe hayır cevabını vermiştir. Bunun

üzerine "İşte siz O'nu böyle göreceksiniz." buyurmuştur (Tirmizî, Cennet: 15, 17; Dârimî, Rıkâk: 81).

Allah'ın ahirette görülmesine ilişkin diğer bir hadiste ise, dolunaylı bir gecede ashaptan bazılarıyla oturduğu sırada Hz. Peygamber'in aya bakıp, şöyle dediği zikredilmektedir: "Bu ayı gördüğünüz gibi Rabbinizi de bir sıkıntıya girmeden göreceksiniz." (Buhârî, Tefsir: 50; Tirmizî, Cennet: 16). Dolayısıyla bahse konu olan bu hadislerden anlaşıldığı kadarıyla, cennet ehli Rablerini rahat bir şekilde göreceklerdir.

Rü'yete dair mevcut hadislerden birinde ise, "Güzel işler yapanlar için hüsnâ/cennet ve bundan fazlası vardır." (10/26) ayeti hakkında Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu aktarılmaktadır: "Cennet ehli cennete girdiği zaman bir münadi seslenir: 'Allah katında size ait bir söz var mıdır?'(Allah Teâlâ onlara: 'Bir şey istiyor musunuz, size ziyâde edeyim.' der.) Onlar da: 'Yüzümüz ağartılmadı mı? Cehennemden kurtarılıp cennete girdirilmedik mi?' dediler. Münadiler evet karşılığını verir. Bundan sonra perde kalkar; öyle ki cennet ehline Rablerine bakmaktan daha tatlı bir şey verilmemiştir." (Müslim, İman: 297-298; Tirmizî, Cennet: 16). Diğer bir hadiste de, cennetliklerin Allah nezdinde en kıymetli olanlarının, vech-i İlahîye sabah-akşam nazar edeceklerini söyleyen Hz. Peygamber'in, "Yüzler vardır, o gün ter ü tazedir, Rablerini görecektir." (75/22-23) ayetini okuduğu nakledilmektedir (Tirmizî, Cennet: 17).

Allah'ı görecek olan cennetliklerin, hangi mertebe olursa olsun O'nu cuma günleri ziyaret edeceği, Allah'ın onlara Arş'ını göstereceği ve cennet bahçelerinden birinde de kendisinin görüneceği rivayet edilmektedir (İbn Kayyım, 2004: 117). O mecliste Allah'ın yanında bulunup, O'na muhatap olmayacak hiç kimse kalmayacaktır. O mecliste Allah'ın konuştuğu cennetlikler bu halde bulundukları sırada, bir bulut kendilerini kuşatıp üzerlerine daha önce benzerini kesinlikle görmedikleri hoş bir koku yağdıracaktır. Konaklarına döndüklerinde onları eşleri karşılayacak ve 'Merhaba, hoş geldin enisim! Yanımızdan ayrılırken sahip olduğun güzellikten daha muhteşem bir güzellikte, daha hoş kokularla döndün.' diyecekler. Cennet ehli de 'Bugün Cebbâr olan Rabbimizin meclisinde bulunduk. O yüzden bu şekilde dönmek hakkımız.' diyeceklerdir (Tirmizî, Cennet: 15).

Yukarıda sunulan ayet ve hadisler, Allah Teâlâ'nın cennette müminler tarafından görüleceğine delâlet etmektedir. Ahirette, müminlerin yeni gözlerle donatılması neticesinde Allah görülebilecektir (Kara, 2002: 254). "Müminlerin Allah'ı görmesi,

O'nun zatının şu anda bilinmeyen şartlar çerçevesinde kendilerine tecelli etmesi şeklinde olacaktır." (Topaloğlu, 1993/b: 383).

Öte yandan Allah'ın cemâlini müşahedenin cennette değil, cennetten olduğunu söylemek gerekmektedir. Zira O mekândan münezzehtir. Cennet de buna dâhildir. Ancak müminler, O'nun cemâlini cennetten görebileceklerdir (Ünsal, 2011: 114).

Allah'ın görülmesi güzellikte doruk, nimetlerde zirvedir. Cennetle ilgili diğer nimetler buna nazaran hiç mesabesindedir. Zira diğer nimetlerin verdiği lezzet gelip geçici olduğu halde, cennet halkı bu nimete kavuştuğunda sevinçlerine payan olmayacaktır. Cennet zevklerinin hiçbiri, Allah'a kavuşma zevkiyle kıyaslanacak durumda değildir (Gazâlî, 2012: IV/1097).

1.1.6.7. Rıdvân

Cennet mükâfatlarının en sonuncusu ve en mükemmeli "rıdvân" olsa gerektir. Rıdvân, cennette Allah'ın, kullarından razı olması, onlara artık ebediyen gazap etmemesi ve kulların da Rablerinden ve O'nun kendilerine bahşettiklerinden razı olmalarıdır (Kara, 2002: 255).

Kulluk düzleminde beşerin erişmek istediği en önemli hedef, İlahî yakınlığın elde edilmesidir. Bir anlamda her samimi beşerî davranışın nihai amacı, Allah'ın rızasına erişmektir (Yeşilyurt, 2001: 280). Bedenî ihtiyaçları karşılayan ve cismani zevkler sağlayan cennetin maddi nimetleri, aslında sakinleri için bir gaye değildir. Elde edilmek istenen asıl maksat, Allah rızasıdır. İnsan için bu rızaya ulaşmak, Hicr Suresi 29. ayette belirtildiği üzere, Yaratıcının kendi katından bedene üflediği ruhu yine O'na yöneltmek, İlahî cemâli müşahede etmek ve O'nunla sohbet etmektir (Topaloğlu, 1993/b: 383). Nitekim Kur'an'da, "Yüce Rabbinin rızasını istemekten başka O'nun nezdinde hiçbir kimseye ait şükranla karşılanacak bir nimet yoktur. Ve o (buna kavuşarak) hoşnut olacaktır." (Leyl, 98/19-21) şeklinde buyurularak İlahî rızanın önemine vurgu yapılmaktadır.

Rıdvân konusuna birçok ayette değinilmekte, cennettekiler için sayısız nimetlerin ötesinde, Allah'ın hoşnutluğunun olacağı bildirilmektedir: "Takva sahipleri için Rableri katında, içinden ırmaklar akan, ebediyen kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve (hepsinin üstünde) Allah'ın hoşnutluğu vardır. Allah kullarını çok iyi görür." (Âl-i İmrân, 3/15). "Allah, mümin erkeklere ve mümin kadınlara, içinde ebedî kalmak üzere altından ırmaklar akan cennetler ve Adn cennetlerinde güzel meskenler vadetti. Allah'ın rızası ise hepsinden büyüktür. İşte büyük kurtuluş da budur." (Tevbe, 9/72)

Buna göre -maddi nimetlerin ötesinde- cennet hayatında en önemli mükâfat Allah rızasını elde etmek olsa gerektir.

Kur'an'da, Rableri tarafından bir rahmet ve hoşnutluk ile kendileri için, içinde tükenmez nimetlerin bulunduğu cennetlerle müjdelenen müminlerin (Tevbe, 9/21), cennette her yönden hoşnut olacakları ve O'nun rızasını kazanacakları ise şu ayetlerle bildirilmektedir: "Ey huzura kavuşmuş insan! Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön. (Seçkin) kullarım arasına katıl ve cennetime gir!" (Fecr, 89/27-30) "Onların Rableri katındaki mükâfatları, zemininden ırmaklar akan, içinde devamlı olarak kalacakları Adn cennetleridir. Allah kendilerinden hoşnut olmuş, onlar da Allah'tan hoşnut olmuşlardır. Bu söylenenler hep Rabbinden korkan (O'na saygı gösterenler) içindir." (Beyyine, 98/8) "(Bu konuşmadan sonra) Allah şöyle buyuracaktır: Bu, doğrulara, doğruluklarının fayda vereceği gündür. Onlara, içinde ebedî kalacakları, zemininden ırmaklar akan cennetler vardır. Allah onlardan razı olmuştur, onlar da O'ndan razı olmuşlardır. İşte büyük kurtuluş ve kazanç budur." (Mâide, 5/119).

Rıdvân konusunun hadislerde de ele alındığı görülmektedir. Nitekim cennet ehline Allah'ın şöyle hitapta bulunacağı nakledilmektedir: "'Ey cennet ehli!' Onlar da 'Buyur ey Rabbimiz!' derler. 'Razı mısınız?' der. Onlar da 'Nasıl razı olmayalım ki sen diğer yaratıklarından hiç birisine vermediğin şeyleri bize verdin.' Bunun üzerine 'Size bundan daha üstününü vereceğim.' deyince onlar 'Bundan daha üstün olan şey nedir ey Rabbimiz?' derler. O da, 'Size hoşnutluğumu/rıdvânımı helal kılıyorum. Bundan sonra ebediyen size kızmayacağım.' der." (Buhâri, Rikâk: 51, Tevhîd: 38; Müslim, Cennet: 9).

Cennet nimetlerinin en üstününün rıdvân olduğu anlaşılmaktadır. Rıdvânın, en mühim manevi nimetlerden biri olan rü'yetullaha nazaran daha fazla önem arz ettiğini söylemek mümkündür. Çünkü rıdvân gerçekleşmeden rü'yetin vukuunu beklemek boşunadır. Rü'yet zaten rızaya nail olan kullara bahşedilen bir nimettir. İlahî rızadan mahrum kalmak demek, cehennemde olmak demektir.

Daha önce de değinildiği üzere, cennetin kapısında bekleyen meleğin ismi de Rıdvân olarak adlandırılmaktadır. Dolayısıyla "rıdvân", hem Allah'ın rızasını hem de cennetin bekçisi olan meleği ifade etmektedir.

Görüldüğü üzere cennet, ehliyle; ağaçları, gölgeleri ırmak ve pınarlarıyla; meyveleri, yiyecek ve içecekleriyle; havası, binaları, tezyinatıyla; akla hayale gelmedik nimetleriyle insan fıtratına en uygun bir hayatı sunmaktadır. Hoşa giden bütün

yaşantıların ötesinde İlahî rızaya mazhar olup, rü'yetle sevinmek gibi tarifi imkânsız manevi hazların tecrübe edileceği bir beldedir.

1.1.7. Cehennem

Cehennem, ahiret hayatında ikamet edilecek diğer bir mekânı oluşturmaktadır. İnkârcıların ve affa mazhar olmayan günahkâr müminlerin kalacağı ve gerek sıcak gerekse soğukla çeşitli şekillerde azap görecekleri yerdir. Cehennem azap yurdunun genel adı olduğu gibi, müstakil bir isim olarak da kullanılmaktadır.

İslam inancına göre kâfir olanların ve gaflete düşenlerin günahları ölçüsünce kalacakları yer; aşağıda bulunan, karanlık, nemli ve sıcak olarak tasvir edilen cehennemdir (Güneş, 2010: 128). Kur'an'a göre inkâr edenlerin sonu cehenneme atılmaktır (Vâkıa, 56/94). Yedi kapıdan girilen bu mekân (Hicr, 15/44) aşağı doğru derecelendirilen katlara sahiptir (Nisâ, 4/145). Bu katlardan en üsttekinin adı Cehennem, en alttakinin adı Hâviye'dir. Cehennemin en dehşetli yeri Gayya kuyusu/vadisidir (Meryem, 19/59). Her bir tabakanın azabı, üstündekinden daha şiddetlidir ve inkâr edenler için günahları nispetinde şiddetli, acı verici ve pek büyük bir azap vardır (Âl-i İmrân, 3/4, 21, 176). Bu mekânda temel azap alevli bir ateşle olacaktır (Furkân, 25/11; Meâric, 70/15; Leyl, 92/14).

Cehennem (hutâme), "Allah'ın, tutuşturulmuş, (yandıkça) tırmanıp kalplerin ta üstüne çıkan ateşidir (Hümeze, 104/6-7). Ateşi şiddetli bir şekilde sıcak olan cehennem (Tevbe, 9/81), doymak bilmeyecek kadar geniş (Kaf, 50/30) bir cezalandırma yeridir.

1.1.7.1. Cehennemin İsimleri

Kur'an-ı Kerim'de cehennem kelimesi yetmiş yedi yerde zikredilmekle birlikte (Abdülbaki, 2001: 226-227), cehennem yerine kullanılan başka kelimeler de bulunmaktadır. Kur'an'da cehennem için kullanılan isimler, genel olarak ateş ve ateşin çeşitli alev biçimlerini ifade etmektedir. Ateş (nâr), yakıcı ve acı verici bir unsur olmanın ötesinde, cehennem için bir isim olarak da kullanılmıştır (Yar, 2011: 270). Cehennem için Kur'an'da en çok "nâr" ismi kullanılmaktadır. "Harîk", "Hutâme", "Sa'îr", "Hâviye", "Lezâ", "Sekar" ve "Cahîm" de cehennemin başlıca isimleridir. Cehennemin diğer isimleri ise şunlardır: "Hamîm", "Semûm", "Siccîn", "Veyl", "Ğayy" (Ünsal, 2011: 137-138). Öte yandan cehennem için birçok isim zikredildiği gibi, bu isimlerin aynı zamanda cehennemin dereceleri, tabakaları veya bölümleri için kullanıldığını da belirtmek gerekmektedir.

1.1.7.2. Cehennemin Sayısı ve Dereceleri

Cennetin farklı mertebeleri olması ve insanların güzel amellerinin kıymetine göre oralara yerleştirilmeleri misali, cehennemin de tabakaları bulunmakta, yapılan kötülüklere nispetle suçlular oralara konulmaktadırlar. Dünyada nasıl suç durumlarına göre kişiler cezalandırılıyorsa, ahirette de cezalar suça göre takdir edilecektir. Allah'ı, ahireti ve peygamberleri inkâr eden ile hem inkâr edip hem de Müslümanlara karşı savaş açan kimselerin azabı eşit olmayacağı gibi, Müslüman olduğu halde büyük günahlardan birçoğunu çekinmeden işleyen ve bununla övünen ile büyük günahlardan bazılarını işleyen bir Müslümanın azabı aynı olmayacaktır (Mutlu, 2001: 215-216). Bir hadiste, ahiretteki azabın derece derece olduğuyla alakalı olarak şöyle buyurulmaktadır: "Ateş, bir kısmını topuklarına kadar, bir kısmını dizlerine kadar, bir kısmını beline kadar, bir kısmını boynuna kadar yakalar." (Müslim, Cennet: 33).

Kur'an'da cehennemin yedi kapısının olduğu ve her kapı için cehennemliklerden birer grubun ayrıldığı haber verilmektedir (Hicr, 15/44). Bu ayette belirtilen yedi tabakaya ayrılmanın muhtemel iki sebebi vardır: Birincisi, cehenneme gireceklerin sayısı çok olduğu için, oranın yedi giriş yeri vardır. İkincisi ise cezalandırma, azgınlığın çeşit ve derecelerine göre olacağı için, o yerin Cehennem, Lezâ, Hutâme, Sa'îr, Sekar, Cahîm, Hâviye olmak üzere yedi tabakası vardır (Yazır, tsz.: V/3065). Sıralanan bu tabakalar da yine Kur'an-ı Kerim vasıtasıyla ortaya konmaktadır.

Sünni âlimlerin aşağı yukarı tamamı, azabı en hafif olan ilk tabakada günahkâr müminlerin bir müddet kaldıktan sonra buradan kurtarılacağını, yedinci tabakada ise münafıkların azaba çarptırılacağını kabul etmektedirler. İkinci kattan itibaren de Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiîler, Mecusîler ve müşrikler azap göreceklerdir. Ancak yedi kapı tabirini yedi tabaka şeklinde anlamak, Kur'an-ı Kerim'de geçen bazı ifadelerle bunları adlandırmak ve sakinlerini tayin etmek ilmî bir esasa dayanmamaktadır (Topaloğlu, 1993/a: 229).

Derin kuyu anlamına gelen "Cehennem", yedili tasnif sisteminde derece bakımından azabı en ehven olan en üst tabakadır. Ehl-i sünnet âlimIerine göre burası günahkâr müminlerin azaba çarptırılacağı yer olacak, bunların azabı bittikten sonra boş kalacaktır. Bu durumda cehennem umumî olarak ahiretteki azap yerinin tamamının, hususî olarak da en üst tabakasının ismi olmaktadır (Topaloğlu, 1993/a: 227).

Cehennem tabakalarından ikincisini oluşturan "Lezâ", "halis ateş/alev" (İbn Manzûr, tsz.: XV/248), "yalın alev", "kızışan alevlenen bir ateş" (Rağıb, 2012: 960)

anlamlarına gelmektedir. Cehennem karşılığında kullanılan Lezâ, Kur'an'da, derileri kavurup soyan alevli bir ateş olarak nitelendirilmektedir (Meâric, 70/15).

"Hutâme", "kırmak, un ufak etmek, kırıp geçmek" anlamlarına gelmekte olup, cehennem için kullanılmakta ve aşırı çok yiyen kişiye de cehenneme benzetilerek hutâme denilmektedir (Rağıb, 2012: 292-293). "H-t-m" kökünden mübalağa ifade eden bir sıfat olup, Kur'an'da yer aldığı bir tek surede, "Allah'ın yüreklere kadar tırmanan tutuşturulmuş ateşi" (Hümeze, 104/4-7) diye açıklanmaktadır. Hutâme, cehennemin tamamına ait bir isim olabileceği gibi, muayyen bir kısmını belirtmek üzere de kullanılmış olabilmektedir. Kelimenin sözlük anlamıyla Kur'an-ı Kerim'deki açıklaması arasında tam bir insicam vardır. Çünkü tutuşturulmuş şiddetli ateş dokunduğu her şeyi yakıp tahrip etmekte ve onun en iç bölgesine kadar işlemektedir (Topaloğlu, 1993/a: 227). Cehennemin isimlerinden olan Hutâmenin cehennemin kaçıncı tabakası olduğunda ise ihtilaf edilmiştir. Cehennemin dördüncü, altıncı veya ikinci tabakası olduğuna dair farklı görüşler serdedilmiştir (Yazır, tsz: IX/6092).

"Tutuşturulmuş, alevlendirilmiş, kızıştırılmış ateş" gibi anlamlara gelen "sa'îr" (İbn Manzûr, tsz.: IV/365), biri fiil şeklinde "se'are/sü'ire" olmak üzere (Tekvîr 81/12), on yedi ayette geçmektedir (Abdulbâki, 2001: 430). Sa'r kökünden sıfat olan sa'îr, Kur'an'da çoğunlukla cehennemin bir ismi olarak, bazen de "tutuşturulmuş, alevli ateş" anlamında kullanılmaktadır (Topaloğlu, 1993/a: 227).

"Sekar" sözlükte, "yakıcı, kavurucu, güneş gibi kızartıcı ve bunaltıcı, çok şiddetli ısısıyla elem ve eza veren sıcaklık" anlamlarına gelmektedir (İbn Manzûr, tsz.: IV/372). "S-k-r" fiilinden türemiş bir isim olan sekar sözcüğü, "güneşin harareti ve o sıcaklığın verdiği eziyeti" ifade etmekle birlikte, cehennemin bir ismi olarak da kullanılmaktadır (Fîrûzâbâdî, 2005: 408). Kur'an'da dört ayette (Kamer, 54/48; Müddessir, 74/26, 27, 42) geçen Sekar (cehenneme), bütün bedeni tekrar tekrar helâk edip, geride bir şey bırakmayan ve derileri yakıp kavuran bir ateşi ifade etmektedir (Müddessir, 74/26-29).

"Cahîm" kelimesi lügatte, "yanan/tutuşan ateş, hârı çok şiddetli olan ve çukurda yanan büyük ateş, şiddetli yanan ateş, ateşi çok şiddetli olan mekân" olarak açıklandığı gibi (İbn Manzûr, tsz.: XII/84), "çok kızışmış ateş, şiddetli kızışan ateş, aşırı sıcak yer" olarak da açıklanmaktadır (Rağıb, 2012: 224). Yirmi altı ayette geçen cahîm kelimesi (Abdulbâki, 2001: 201), Kur'an'da daha ziyade cehennem yerine, birkaç ayette ise "tutuşturulan yakıcı ateş" manasında kullanılmıştır (Topaloğlu, 1993/a: 227). Cahîm,

cehennemin ismi olarak cehennemden sonra Kur'an'da en fazla yer alan kavramdır. Kelimenin geçtiği ayetlerin sadece birinde Hz. İbrahim'in atıldığı ateş (Saffât, 37/97) ifade edilirken, diğer ayetlerin tamamında cehennem anlamında kullanılmaktadır.

"Hâviye" kelimesi cehennemin bir ismi olup, "derinliği idrak edilemeyen her çukur" için bu isim kullanılmaktadır (İbn Manzûr, tsz.: XV/373). Çok derin çukuru ifade eden bu kelime "yukarıdan aşağıya düşmek" demektir (Rağıb, 2012: 1126). Kur'an'da sadece bir yerde zikri geçen hâviye (Kâria, 101/9-11), yukarıdan aşağıya düşmek, sukût etmek manasına gelmekte ve içi boş, derin, düşüldükçe düşülür engin uçuruma, sukût mahalline denilmektedir. "Şiddetli kızgın bir ateş" diye tefsir edilen hâviyenin cehenneme isim olduğu belirtilmiştir (Yazır, tsz: IX/6036, 6038). Hâviye, cehennemin en alt katında olduklarını haber veren Nisâ Suresi'ndeki ayete (4/145) istinaden, münafıkların konulacağı yerdir.

"Kasıp kavuran yangın, ateş" gibi anlamlara gelen "harîk" (Rağıb, 2012: 276) Kur'an'da beş ayette "azabü'l-harîk" terkibiyle geçmektedir (Âl-i İmrân, 3/181; Enfâl, 8/50; Hâc, 22/9, 22; Burûc, 85/10). Yakıcı cehennem azabını ifade eden Harîk, cehennemin tabakalarından bir tabaka diye de beyan edilmiştir (Yazır, tsz.: II/1241). Zemahşerî, mümin erkeklere ve kadınlara işkence edip, sonra tövbe de etmeyenlere cehennem azabı ve orada yanma cezasının varlığını (85/10) haber veren ayetin tefsirinde, "harîk"in müminleri yakan cehennemden daha şümullü ve daha yakıcı başka bir ateş olduğunu ifade etmiştir (Zemahşerî, 2009: IV/719).

"Hamîm", "çok sıcak olan su, kaynar su" (Rağıb, 2012: 306) anlamında olup, Kur'an-ı Kerim'de cehennemle bağlantılı olarak on dört ayette geçmektedir (Abdulbâkî, 2001: 269). Hamîm'in cehennemdeki azap türlerinden biri olmak üzere kaynar sudan ibaret bir içecek olduğu, cehennemliklere içirileceği, cehennemliklerin başlarından aşağı döküleceği ve onun içerisinde kalacakları beyan edilmektedir (En'âm, 6/70; Yûnus, 10/4; Saffât, 37/67; Hac, 22/19; Muhammed, 47/15; Vâkıa, 56/54; Duhân, 44/48; Vâkıa, 56/42).

Hamîm ile aynı kökten türeyen ve hamîm manasına da gelebilen "yahmûm", bir ayette geçmekte olup cehenneme isim olarak kabul edilmekle birlikte, "sıcaklık derecesi yüksek kapkara duman" anlamında da kullanılabilmektedir (Topaloğlu, 1993/a: 227). Nitekim ayette, cehennemliklerin serin ve hoş olmayan kapkara bir duman içinde kalacakları zikredilmektedir (Vâkıa 56/43-44).

"Temas ettiği şeyi zehir gibi etkileyerek dokularına işleyen sıcak rüzgâr" (sam yeli) manasındaki "semûm" da, cehennem azabının türlerinden olmak üzere iki ayette yer almaktadır (Tûr, 52/27; Vâkıa, 56/42). Bunlardan "azâbe's-semûm" (52/27) tamlamasındaki Semûm'un cehennemin adlarından biri olduğuna dair kanaatler vardır (Topaloğlu, 1993/a: 227). Semûmdan maksadın "ateş" olduğu, deri üzerindeki gözeneklere nüfuz ettiği için ateşe semûm denildiği ve bu vasfından ötürü cehennem ateşi olarak isimlendirildiği belirtilmiştir (Zemahşerî, 2009: IV/402).

"Nâr" sözcüğü, "n-v-r" fiilinden türemiş bir isimdir. "Ateş, görüş, alamet, gövdeye basılan damga" anlamına gelen bu kelime, Kur'an'da 145 ayette geçmekte olup, ahirette günahkârların atılacağı cehennemin adı olarak "alevli ateş" manasında ele alınmıştır (Karagöz, 2005: 515). "Cehennem ateşi ve duyularla algılanan alev" anlamında da kullanılmakta, ayrıca savaş ateşine de bu isim verilmektedir (Rağıb, 2012: 1092-1093). Nâr, Kur'an'da cehennem kelimesinden daha çok yer almaktadır. Birçok ayette cehennem yerine (Nisâ, 4/14; Fussilet, 41/28; Hadîd, 57/15), bazı ayetlerde ise "nârü cehennem/nâr-ı cehennem" (cehennem ateşi) (Tevbe, 9/35, 63, 68, 81, 109; Fâtır, 35/36; Tûr, 52/13; Cin, 72/23; Beyine, 98/6) terkibiyle kullanılmaktadır.

"Nâr" kelimesi cehenneme isim olduğu gibi, cehennemdeki azabın karşılığında da kullanılmaktadır (Karaalp, 2007: 12). "Cehennem ateşi" anlamında geçen nâr kelimesi, cehennem azabının muhtelif şekillerinden yalnızca yakıcı olanını ifade etmektedir. Sa'îr, hutâme, lezâ gibi diğer kavramlar da nârın yakıcılığını tasvir etmektedirler (Topaloğlu, 1993/a: 227). Kur'an'da "nâr"; yakıtı insanlar ve taşlar olan, alev saçan, kızışmış, tutuşturulmuş, gönüllere işleyen, en büyük ateş (Bakara, 2/24; Âl-i İmrân, 3/131; Tebbet, 111/3, Leyl, 92/14; Gâşiye, 88/4; Hümeze, 104/6; A'lâ, 87/12) şeklinde nitelendirilmektedir. Ateş, insan bedenine çok büyük acı ve ıstırap verdiği için ahirette kâfir, münafık ve asilerin cezası ateşle verilecektir. Cehennemin en açık vasfı da ateş olduğundan, bazen cehennem yerine ateş anlamına gelen nâr kelimesi kullanılmaktadır (Ünsal, 2011: 138).

"Hapis" manasını ihtiva eder tarzda; "devamlı", "şiddetli", "kötülerin/facirlerin kitabının bulunduğu yer", "cehennemde bir vadi", "yedinci kat yerde bir taş" ve "dibinin çevresine çukur kazılmış hurma ağacı" gibi manalara gelen "siccîn" kelimesi (Fîrûzâbâdî, 2005: 1204; Yazır, tsz: VIII/5652), diğer anlamlarının yanında cehennemin bir ismi olarak zikredilmektedir. Ayrıca siccîn için, yerin en altında bulunan yedinci tabakanın ismi olduğu da söylenmiştir (Rağıb, 2012: 483). Kur'an'da iki yerde geçen

“siccîn” (Mutaffifin, 83/7, 8), cehennemin adı olabileceği gibi, bir tabakası da olabilmektedir.

“Dârü’l-bevâr” terkibinde geçen “dâr” kelimesi “ev, yurt” gibi manalarda kullanılmaktadır. “Bevâr” ise “helak olma, kesat gitme, yok olma” gibi anlamlara gelmektedir. “Dârü’l-bevâr” tamlaması ise “helak olma yurdu” manasında bir isimdir (İbn Manzûr, tsz.: IV/86). Cehennemin isimlerinden biri olarak zikredilen “dârü’l-bevâr”, Kur’an’da bir yerde geçmektedir (İbrahim, 14/28).

“Sû’” kelimesi “kötü, çirkin, fena” anlamındaki bir isim olup, insana üzüntü veren her şeyi ifade etmektedir. (Rağıb, 2012: 533-535). Ayrıca “şer, hezimet, fesat, çirkinlik, kötülük” gibi manaları da ihtiva eden bu kelimenin “nâr” anlamına da geldiği belirtilmektedir (Fîrûzâbâdî, 2005: 43). “Kötü yurt” anlamına gelen “sûu’d-dâr” ise cehennem için kullanılmakta ve Kur’an’da bir ayette geçmektedir (Ra‘d, 13/25).

“Ben onu sarp bir yokuşa sardıracağım.” (Müddessir, 74/17) ayetinde geçen “sa‘ûd” kelimesi “aşılmaz/zorlu engel (el-akabetü’l-keûd), meşakkat-güçlük-zorluk” (İbn Fâris, 1986: 534) gibi anlamlar taşımakla birlikte, Hz. Peygamber “Bu, cehennemde ateşten bir dağdır. (Kişi) oraya tırmandırılır. Elini koyduğu zaman erir. Kaldırdığı zaman eski haline döner. Ayağını bastığında erir, kaldırınca eski haline döner.” buyurmaktadır. Ayrıca sarp bir yokuş anlamına gelen su‘ûd kelimesi, büyük bir kaya demektir. Bunun, cehennemde sarp bir kaya olduğu, kâfirin ona tırmanmaya zorlandığını, onun üzerinde yüzüstü sürüklendiği belirtilmektedir. Ayrıca azaptan kaynaklanan bir sıkıntı olduğu söylenmekte; “rahat edilemeyen bir azap” anlamı verilmektedir (İbn Kesîr, 1983: XIV/8181). “Dağ yolu, patika” ve “engel, mani, zorluk, güçlük” anlamlarını taşıyan ‘akabe kelimesi (Mutçalı, 1995: 582), Kur’an-ı Kerim’de “sarp yokuşu” ifade ettiği gibi, “köle azat etmek, açlık gününde yakını olan bir yetimi veya aç açık bir yoksulu doyurmak” (Beled 90/11-17) gibi ahlaki meziyetler için de kullanılmaktadır. “Ama o, sarp yokuşu aşmaya girişemedi.” (90/11) sözündeki sarp yokuşun, cehennemde bir dağ ve yokuş olduğu, bu dar yokuştan maksadın da cehennemde yetmiş dereceyi ifade ettiği söylenmektedir (İbn Kesîr, 1983: XV/8463).

“Bozuk bir inançtan kaynaklanan cehalet”i ifade eden (Rağıb, 2012: 772) ve “günah, haddi aşma, suç” gibi anlamlara gelen “ğayy” kelimesi (Mutçalı, 1995: 639), bazı müfessirlere göre cehennem kuyularından, nehirlerinden veya vadilerinden birinin adıdır (Taberî, 2009: VIII/355-356). Muhtelif surelerde yirmi yedi kez geçen “veyl” ifadesi, bir kötülük ve musibetin hâsıl olması durumunda, “Yazıklar olsun, vay haline!”

manasında kullanılan bir ünlem olmakla beraber, bir kısım müfessirler bunun cehennemde bulunan bir kuyunun, vadinin yahut dağın adı olduğunu söylemişlerdir (Topaloğlu, 1993/a: 227). Tin süresinde (95/5) yer alan "esfele sâfilin" (aşağıların aşağısı) tabirini de, cehennem manasında alanlar olduğu gibi, yaşlılığın son haddine vardığı "erzel-i ömr" anlamını verenler de olmuştur (Taberî, 2009: XII/ 638-640).

Cehennemle ilgili bu isimler, kâfirlerin çarptırılacağı azabın -başta ateş olmak üzere- çeşitli veçhelerini ortaya koyar nitelikteki ifadelerdir.

1.1.7.3. Cehennemin Yapısı

Kur'an-ı Kerim'de cehennemin tasviriyle ilgili ayetler, onun yapısından çok işleyişini, yani azap türlerini konu edinmiştir. Bu bakımdan cehennemin yapısı hakkında fazla malumat bulunmamaktadır. Ancak münafıkların cehennemin en aşağı tabakasında olacağını (Nisâ, 4/145) ve cehennemin yedi kapısının bulunduğunu (Hicr 15/44) ifade eden ayetlerin yanı sıra, cehennemdeki "dar mekân"dan bahseden ayet (Furkân, 25/13) ve "derin kuyu" demek olan hâviyeden söz eden ayetlerde cehennemin yapısı hakkında bazı bilgiler verildiği görülmektedir.

İslam âlimleri cehennemin yedi kapılı oluşu üzerinde durmuşlardır. Nitekim Gazâlî cehennemin kapılarının sayısının, kulun isyan ettiği organlarının sayısıyla bağlantılı olduğunu söylemektedir (Gazâlî, 2012: IV/1073). Elmalılı ise bu konuda şöyle bir yorum yapmaktadır:

Cehennem kapılarının yedi olması ile cennet kapılarının sekiz olması arasında bariz bir münasebet vardır. Dolayısıyla bu kapıların mükellef organlarla ilgili olması düşünülmektedir. Bilindiği gibi insanın mükellef organları kalp, dil, kulak, göz, el, ayak, ağız ve cinsel organ olmak üzere sekizdir. Bunların yedisi açık, birisi de kalp olmak üzere gizlidir. Doğrudan doğruya Hakk'a bakan kalp kapısı açık olursa, bu sekiz organın her biri Hakk'ın emri doğrultusunda hareket ederek cennete birer giriş kapısı olabilmektedir. Bu suretle cennete sekiz kapıdan girilmektedir. Fakat içte ruh körlenmiş, kalp kapısı kapanmış bulunursa, zahirdeki yedi organın her biri cehenneme açılmış birer giriş kapısı olmaktadırlar. İşte cennet kapıları sekiz olduğu halde, cehennem kapılarının her birine bir grup ayrılmış olması itibariyle yedi olması, Allah en iyi bilendir, ama bu hikmete mebni olsa gerektir (Yazır, tsz.: V/3066).

Kur'an'da geçen "yedi kapı" (seb'atü ebvâb) tabirinden (15/44) hakiki manadaki kapı mefhumu anlaşılmakta ve cehenneme gireceklerin sayısının fazla olması sebebiyle kapıların da çoğaltıldığı kabul edilmektedir. Nitekim Zümer Suresi 71. ayette

inkârcıların cehenneme bölük bölük sevk edileceği ve onun yanına vardıklarında kapılarının ardına kadar açılacağı beyan edilmek suretiyle, cehenneme gireceklerin çokluğuna vurgu yapıldığı söylenebilmektedir (Topaloğlu, 1993/a: 229). Azizüddin Nesefî ise, idrak vasıtalarını beş duyu, hayal, vehim ve akıl olmak üzere sekiz kısımdan müteşekkil ve sekiz cennet olarak görmekte, aklın bu vasıtalarla hemrah olmaması durumunda, kalan yedi vasıtanın, cehennemin kapısı olduklarına dikkat çekmektedir (Nesefî, 2009: 232). Bu itibarla yedi kapının, cehenneme girecek olanların dini hayat durumu itibariyle azap açısından farklı özellikler taşıması ve girenleri muhtelif mekânlara sevk etmesi de mümkündür. Hicr Suresi'ndeki 44. ayetin devamı da bunu göstermektedir. Diğer bir kısım âlimler ise bu yedi kapının cehennemin yedi katmanına işaret ettiğini kabul etmektedir (Topaloğlu, 1993/a: 229). Dolayısıyla cehennem kapıları, bilinen manada kapı olarak anlaşıldığı gibi, orada bulunan makamlar, derekeler ve oraya varış yerleri olarak da anlaşılmakta, hatta cehennemin farklı tabakaları olduğuna ve cehenneme girecek kimselerin çeşitliliğine de hamledilmektedir (Mâturîdî, 2005: VI/443).

Kur'an, cennetin kapı sayısı hakkında net bir bilgi vermediği halde, cehennemin kapı sayısının yedi olduğunu beyan etmiştir (15/44). Hadislerde ise cehennemin yedi kapısı olduğu, o kapılardan birinin Hz. Peygamber'in ümmetine kılıç çekenler için tahsis edildiği bildirilmektedir (Tirmizî, Tefsir: 15).

Kur'an'da, cehennemliklere hitaben, "İçinde ebedî kalacağınız/kalmak üzere cehennemin kapılarından girin!" (Nahl, 16/29; Gafir/Mümin, 40/76) şeklinde geçen ayetler vasıtasıyla da cehennemin kapılarının olduğu anlaşılmaktadır.

Küfredenler, bölük halinde cehenneme sürülecektir. Oraya geldikleri zaman kapılar açılacak ve onlara, "İçinde ebedî kalacağınız cehennemin kapılarından girin; kibirlenenlerin yeri ne kötü!" denilecektir (Zümer, 39/71-72). Yani, cehennemin kapıları, tıpkı hapishanelerin kapılarının kapalı olup, suçlular geldiğinde açıldığı ve onların içeri alındığı gibi, önceden kapalı olacaktır (Mevdûdî, 1996, V/124). Aynı zamanda cehennemin kendisi de bir hapishane olarak nitelendirilmektedir (İsrâ, 15/8).

Kur'an'da, münafıkların cehennemin en alt katında oldukları (Nisâ, 4/145) bildirilerek cehennemde mertebelerin bulunduğuna işaret edilmektedir. Bu ayette geçen "esfel" kelimesi "cehennemin tabakalarından en alt tabaka" olarak tefsir edilmekte ve bu tabakalardan her biri "dereke" olarak açıklanmaktadır (Taberî, 2009: IV/336). Cehennemin derekelerinin ise Hicr Suresi 44. ayete istinaden yedi olduğu

belirtilmektedir. Böylece cehennem, mahiyeti tam olarak bilinemese de, bazısı bazısının üstünde olmak üzere yedi katlı ve her katında kapısı bulunan bir yapı olarak tasvir edilmektedir (Taberî, 2009: VII/518).

Daha önce cehennemin isimleri arasında zikredilen Veyl vadisinin benzeri olarak cehennemde başka vadi ve derelerin de olduğu bildirilmektedir. Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber, cehennemde yetmiş bin vadi, her vadide yetmiş bin kol, her kolda yetmiş bin yılan ve yetmiş bin akrebin olduğunu; kâfirin ve münafığın bunların hepsine uğramadan cehennemin dibini bulamayacağını bildirmektedir (Gazâlî, 2012: IV/1072).

Allah Teâlâ'nın ortakları olduğunu ileri süren kâfirlere karşı meydan okuyucu bir tutumun sergilendiği ve "Biz onların arasına tehlikeli bir uçurum (mevbik) koyduk." (Kehf, 18/52) şeklinde biten ayetten hareketle cehennemde, Mevbik vadisinin olduğu söylenmektedir (Sallabi, 2010: 292).

Vadilerin yanı sıra cehennemde kuyu da bulunmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber, cehennemin, günde yüz kere Allah'a sığındığı bir vadisi olan hüzün kuyusundan Allah'a sığınılması konusunda insanları uyarmış ve oraya, amellerinde riyakâr davranan okuyucuların gireceğini haber vermiştir (Tirmizî, Zühd: 48).

Bir hadiste cehennemin ateşiyle ilgili olarak şu bilgi verilmektedir: "Cehennem bin sene tutuşturuldu kıpkırmızı oldu. Bin sene daha tutuşturuldu bembeyaz oldu. Diğer bin sene daha tutuşturuldu simsiyah oldu. Şimdi o siyah ve karanlıktır." (Tirmizî, Cehennem: 8). Dolayısıyla karanlık olduğu bildirilen cehennem ateşinin etrafı aydınlatma, ışık saçma özelliğini kaybettiği anlaşılmaktadır.

"Doldun mu?" hitabına karşılık, "Daha var mı?" (Kaf, 50/30) şeklinde mukabelede bulunan cehennemin bir türlü dolmak bilmeyen genişliğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Cehennemin genişliği ve derinliğini anlatan bir hadiste Hz. Peygamber'in, "Cehennemin kıyısından büyük bir taş bırakıldı. Bu taş yetmiş yıl aşağı doğru düştü de henüz dibe ulaşmadı." buyurduğu; Hz. Ömer'in de, "Ateşi çok zikredip hatırlayın. Zira onun harareti pek şiddetlidir, derinliği çok fazladır, çengelleri demirdendir." (Tirmizî, Cehennem: 2) dediği rivayet edilmektedir. Bir başka rivayette Hz. Peygamber, Veyl'in cehennemde bir vadi olduğunu, kâfirin orada kırk yıl batıp da dibine ulaşamadığını bildirmektedir (Tirmizî, Tefsir-Enbiyâ: 22). Cehennemin genişliğine ve kapasitesine atıfta bulunan bir başka hadiste ise Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: "Cehennemin içine durmadan atılanlar olurken, cehennem daha var mı

diye sorar. Yüce Allah ayağını üzerine koyuncaya kadar böyle devam eder. Bunun üzerine cehennem kendi içine çekilerek, 'İzzetin ve keremin hakkı için yeter yeter!' der ve cüzleri birbirine kavuşur." (Müslim, Cennet: 37-38). Dolayısıyla bu hadislerden, cehennemin çok geniş ve derin bir yer olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan cehennem ehlinin, elleri boyunlarına bağlı olarak onun dar bir yerine atıldıkları zaman, oracıkta yok oluvermeyi isteyeceklerini bildiren ayet ise (Furkân, 25/13), cehennemde dar bir mekânın olduğuna işaret etmektedir.

Cehennemin çevresi surlarla çevrilmiştir. Kur'an'da cehennemin "surâdık" adı verilen duvar ve benzeri bir engel ile çevrili olduğu dile getirilmektedir (Kehf, 18/29). Nitekim bir hadiste Hz. Peygamber, cehennemi kuşatan surun dört (ayrı) duvarının bulunduğunu, her duvarın kalınlığının kırk yıllık yürüme mesafesi kadar olduğunu haber vermektedir (Tirmizî, Cehennem: 4). Cehennemliklerin etrafını çevreleyen surâdık, onların her taraftan kuşatıldığı ve kaçış imkânına sahip olamayacakları şeklinde anlaşılabilmektedir (Türcan, 2002: 276).

Saffât Suresi'inde, zalimlerin ve yoldaşlarının bir araya getirilip, onlara cehennemin yolunun gösterilmesi emredilmektedir (Saffât, 37/22-23). 23. ayette yer alan cehennemin yolu (sırâtu'l-cahîm) tamlamasındaki "sırât", hadislerde cehennemin üzerine kurulacağı bildirilen bir köprü olarak anlaşılmaktadır (Buhârî, Ezan: 129, Rikâk: 52).

Cehennemin üzerine uzatılmış bir köprü olan sırattan herkes geçecektir. Müminler yaptıkları amellerine göre kimi süratli, kimi daha yavaş olarak buradan geçecek, kâfirler ve günahkârlar ise ayakları sürçerek cehenneme düşeceklerdir. Sıratın nasıl bir şey olduğuna dair malumata sahih hadislerde rastlanmamaktadır. Hz. Peygamber bir hadisinde, cehennemin üzerine kurulacak sırattan ilk geçenin kendisi ve ümmeti olacağını, insanların iyi amelleri sayesinde oradan süratle geçeceklerini bildirmiştir (Buhârî, Ezan: 129, Rikâk: 52; Müslim, Îmân: 81).

1.1.7.4. Cehennemin Muhtevası

Kur'an-ı Kerim'de cennetle ilgili olduğu kadar cehennem ilgili olarak da çok canlı tasvirlerin yapıldığı görülmektedir. Cennetin mukabilini ifade etmek itibariyle kâfirlerin ve affedilmeyen günahkârların mekânı olan cehennemin en bariz vasfını ateş oluşturmaktadır (Şibay, 1997/a: 45). Çeşitli ayetlerde cehenneme gireceklerin, yüzlerinden tanınacakları, perçemlerinden ve ayaklarından tutularak yüzükoyun ateşe atılacakları, cehennemin kaynamaktan neşet eden uğultusunu işitecekleri, hiddetli ve

dehşetli gürültüsüne şahit olacakları anlatılmaktadır. Yine Kur'an'ın beyanatına göre cehennemlikler kaynar sular, ateşten elbiseler, ateşten prangalar ve zincirlerle cezalandırılacaktır (Topaloğlu, 1993/a: 230).

Gerek Kur'an'da, gerekse hadislerde yer verilen azap çeşitleri temsilîdir, yani örnek kabilindendir. Cennette akla hayale gelmedik, göz görmedik, kulak işitmedik nimetlerin Kur'an ve hadislerde sadece bir kısmı tasvir edildiği gibi, cehennem için de aynı durum söz konusudur. Orada da bilmediğimiz ve hayal dahi edemediğimiz pek çok azap şekli mevcuttur (Mutlu, 2001: 219). Nitekim Kur'an'da, "İşte bu; kaynar su ve irindir. Onu tatsınlar. Buna benzer daha türlü türlü başkaları da vardır." (Sad, 38/57-58) buyurulmak suretiyle azabın daha başka çeşitlerinin de olduğuna dikkat çekilmektedir.

Kur'an'da cehennem azabı muhtelif etkileriyle yakıcı ve kavurucu olan ateşle tasvir edilmiştir. Yakıtı insanlar ve yanma özelliğine sahip taşlardan (veya putlardan) müteşekkil olup maddi özelliği bulunan bu ateş, alevlenen, sönmeye meylettikçe tekrar tutuşturulan, vücudu kuşatan, tahripkâr yakıcılığıyla bedeni pişirip parçalayan ve içteki organlara dahi nüfuz eden bir ateştir (Topaloğlu, 1993/a: 230). Mürselât Suresi'nde (77/32-33) cehennem ateşinin develer ve saraylar kadar kıvılcım saçtığı belirtilmektedir. Bir hadiste, dünya ateşinin cehennem ateşinin yetmiş parçasından bir parça olduğu ve bunlardan her bir parçasının dünya ateşine denk olduğu ifade edilmektedir (Buhârî, Bedü'l-halk: 10; Müslim, Cennet: 12).

Kur'an ve hadislerin cehennem hakkındaki bütün tasvirler ve anlatımları, dünyada yapılan kötü işlerin, bu hayatın bir aynası mesabesinde olan ahirette, derecelerine göre, acı veren azaplar ve pişmanlıklar ile karşılanacağının canlandırılmasına yöneliktir (Şibay, 1997/a: 46).

Cehennem (Hâviye) kızgın bir ateştir (Kâria, 104/10-11). Allah'ın tutuşturulmuş ateşidir (Hümeze, 104/6). Allah'ın emriyle yakılmış olan ve ebediyen sönmek bilmeyen bu ateş, sadece cisimler yakan bir ateş değil, maddiyatı geçip de maneviyatı saran, cesetlerden başka canlara ve gönüllere kadar işleyen bir ateştir (Yazır, tsz: IX/6093). Uzak bir mesafeden görünen cehennem ateşinin öfkelenişi (müthiş kaynaması) ve uğultusu suçlular tarafından işitilecektir (Furkân, 25/12).

Kâfirler için cehennem ateşinden döşekler, üstlerine de (ateşten) örtülerin olduğu bildirilerek (A'râf, 7/41) cennette rahat etmek ve dinlenmek için verilen nimetlerin aksine, cehennemde bunlar ateşle ilişkilendirilmiş ve azaba vesile kılınmıştır. Aynı şekilde cennet ehli, cennette en güzel ipek ve kumaşlardan elbiseler içerisinde keyif

çatarken, inkâr edenler için ateşten bir elbise biçilmiştir (Hac, 22/19). Cennette müminlere değerli kumaşlardan elbiseler verilmekte iken, inkârcıların cehennemdeki giyecekleri, gömlekleri (sirbal-serâbil) katrandandır (Yar, 2011: 274)

Kur'an'da, cehennemlikler için hazırlanmış boyunduruk ların, yakıcı bir ateşin, boğazdan geçmeyen bir yiyeceğin ve elem verici bir azabın olduğu haber verilmek suretiyle (Müzzemmil, 73/12-13), bir nevi cehennemlikleri bekleyen akıbetin boyutu gözler önüne serilmektedir.

Cennetin lezzetli yiyeceklerine karşılık cehennemin yiyecekleri insana zevk vermediği gibi, insanı tiksindirmektedir. Onların yiyecekleri "zakkûm ağacı" "dari'" ve "ğıslîn" olarak anlatılmaktadır (Yar, 2011: 272). Cehennem ehli susuzluk ve açlık hissedecek, fakat içecek olarak kendilerine, bağırsakları parçalayan kaynar su ve kanla karışmış irin, yiyecek olarak da karınlarında erimiş madenler misali kaynayacak zakkûm ağacı, dari' denilen zehirli bitki verilecektir (Topaloğlu, 1993/a: 230). Dolayısıyla cennette türlü türlü nimetlere mazhar olanlar ile ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu (Muhammed, 47/15) mukayese yapılamayacak derecede bir farklılık arz etmektedir.

Cennette, oradakilerin istifadesine sunulan envaiçeşit ağaçların olmasına karşın, cehennemde de "zakkûm" ağacının bulunduğu haber verilmektedir. Öte yandan zakkûm, Tihame'de biten küçük yapraklı acı ve fena kokar bir ağacın ismi olup, meyvesi ehl-i cehenneme ikram alarak sunulan ağacın bu isimle anıldığı görülmektedir (Yazır, tsz.: VI/4055). Görüntüsü çirkin olan, hiçbir faydası bulunmayan ve cehennemin dibinde biten bu ağacın yaratılmasından maksat, cehennem ehline daha fazla azap çektirmektir (Sallabi, 2010: 310). Cehennemliklerin yiyeceği olan zakkûmu Kur'an şu ifadelerle tarif etmektedir: "Şimdi, ziyafet olarak, cennet ehli için anılan bu nimetler mi daha hayırlı, yoksa zakkûm ağacı mı? Biz onu (zakkûmu) zalimler için bir fitne (imtihan) kıldık. Zira o, cehennemin dibinde bitip, yetişen bir ağaçtır. Tomurcukları sanki şeytanların başları gibidir. (Cehennemdekiler) ondan yerler ve karınlarını ondan doldururlar. Sonra zakkûm yemeğinin üzerine onlar için, kaynar su karıştırılmış bir içki vardır. Sonra kesinlikle onların dönüşü, çılgın ateşe olacaktır." (Saffât, 37/62-68). Yine haktan sapan yalanlayıcıların bir ağaçtan, zakkûm ağacından yiyecekleri; karınlarını ondan dolduracakları bildirilmektedir (Vâkıa, 56/51-53). Zakkûm ağacı, günahkârların yemeğidir. O, karınlarda maden eriyiği (mühl) gibi, suyun kaynaması gibi kaynamaktadır (Duhân, 44/43-46). Erimiş madeni ifade eden "mühl", sıvı yağın dibine

çöken tortu gibidir, adamın yüzüne yaklaştırılınca, yüzünün derisi derhal içine düşmektedir (Tirmizî, Cehennem: 4).

Hz. Peygamber, "Cehennemliklerin yiyeceği olan zakkûmdan bir damla dünyaya damlatılmış olsaydı, dünya halkının geçimini bozardı. Yiyeceği zakkûm olan kişi ne yapacak..." (Tirmizî, Cehennem: 4) şeklinde buyurarak zakkûmun tesir gücünü gözler önüne sermektedir.

İnkâr edenler, cehennemde biten bu ağacın ateşle yan yana olmasını sorgulamışlar, ateşin ağacı yakacağını söylemişlerdir (Zemahşerî, 2009: IV/44). Ancak Kur'an'ın zakkûm ile kastettiği bitkinin, Arapların bildiği hurma ve kaymak kabilinden bir yemek değil, yine Kur'an'ın bildirdiğine göre tadı ve kokusu kötü bir ağaç olduğu anlaşılmaktadır (Türcan, 2002: 302).

Cehennemdeki yiyeceklerden biri de darî'dir. Beslemek ve açlığı gidermek gibi bir özelliğe sahip olmayan darî' (Gâşiye, 88/6-7), müfessirlerin çoğunluğuna göre, şibrıkın kurusudur. Bir nevi diken olan şibrıkı yaş iken deve yemekte, ancak kuruyunca ondan kaçınmaktadır. Öldürecek derecede etkili ve zehirli olan bu bitkiye Hicazlılar, kuruduğu zaman darî' adını verirken, sairleri şibrık demektedirler (Yazır, tsz.: VIII/5775).

Kur'an'da, "Ancak günahkârların yediği kanlı irinden (ğıslîn) başka yiyeceği de yoktur." (Hakka, 69/36-37) buyurulmak suretiyle, ğıslînin de cehennemdeki yiyeceklerden biri olduğu bildirilmiştir. Gıslîn, için dilcilerden bazıları yaradan akan irinin suyu demişlerdir. İbn Abbas'tan gelen bir rivayete göre gıslîn, "cehennemdekilerden akan irin", bir rivayette de "yemeğin en kötüsü, en pisi, en yutulmazı" olarak geçmektedir (Yazır, tsz.: VIII/5335-5336).

Cehennem ehlinin yiyeceği ile ilgili olarak bir hadiste şu bilgilere yer verilmektedir: Cehennem ehline azaplarına eşit şekilde açlık isabet eder. Bu itibarla yardım isterler, ancak kendilerine besleyici olmayan ve açlığı gidermeyen darî' (88/6-7) verilir. Sonra yine doyurulmalarını isterler de kendilerine boğazdan geçmeyen dikenli yemekler verilir (73/13). Dünyada boğaza duran yiyecekleri içecekle geçirdiklerini hatırlayarak kendilerine içecek yardımı yapılmasını isterler de, kendilerine demir çengelli kaynar sular ikram edilir. Bu kaplar, yüzlerine yaklaştığında yüzlerini yakar ve kavurur. Sular, karınlarına girdiği zaman karınlarında bulunan her şeyi parçalar (Tirmizî, Cehennem, 5). Hadisten de anlaşıldığı üzere, zakkûm, darî' gibi cehennem

yiyecekleri insanda su ihtiyacı oluşturacaktır, fakat içilecek su da insana zarar verecektir (Yar, 2011: 274).

Kur'an'da, muttakilere vadolunan cennet nimetlerinden bahsedildikten sonra, cennet ehli ile cehennem ehli arasında bir mukayese yapılarak cennetliklerin durumunun, ateşte ebedî kalan ve bağırsaklarını parça parça edecek kaynar su içirilen kimselerin durumu gibi olmayacağı (Muhammed, 47/15) vurgulanmakta, azabın bir çeşidinin de kaynar su ile olacağı dile getirilmektedir. Nitekim bir ayette, cehennemliklerin başlarının üstünden kaynar su dökületeceği bildirilmektedir (Hac, 22/19).

Yakıp kavurucu bir ateş azabına duçar olan cehennemliklerin susuzluğunu giderecek bir su da olmayacaktır. Kaynar su pınarından (aynun âniye) içirilen cehennemlikler (Gâşiye, 88/5), susuzluklarını hiçbir şekilde gideremeyecek, ancak dünyada yaptıklarına uygun bir karşılık olarak kaynar su ve irin tadacaklardır (Nebe, 78/24-26). Cennet ehlinden su talep eden cehennem ehlinin bu istekleri reddedilecektir (A'râf, 7/50). Cehennemde inatçı zorba kişiye vadedilen irinli su (mâ'un sadîd) içirilecektir. Onu yudumlamaya çalışacak, fakat boğazından geçiremeyecektir (İbrahim, 14/16-17).

Cehennemdeki içeceği konu alan bir başka ayette, cehennem tarafından çepeçevre kuşatılmış olan zalimlere, susuzluktan imdat dileyecek olmaları karşılığında erimiş maden (el-mühl) gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verileceği ve içeceğin de kalınacak olan o yerin de ne derece kötü olduğu nazara sunulmaktadır (Kehf, 18/29). Zakkûmdan yiyen cehennem ehli bunun üstüne, susamış develerin suya saldırışı gibi kaynar suya saldırıp, ondan içeceklerdir (Vâkıa, 56/54-55). Onlar cehennemle kaynar su arasında dolaşıp duracaklardır (Rahmân, 55/44).

Görüldüğü üzere, cennetteki içeceklere karşılık cehennemde de içecekler bulunmaktadır. Ancak bu içecekler arasında kaynar su anlamına gelen ve bağırsakları parçalayan hamîm (Yazır, tsz.: VI/4056), cehennemliğe bir ziyafet olarak sunulacaktır (Vâkıa, 56/93). Hamîmle birlikte "gassâk" da, iki ayette cehennemliklerin içeceği olarak zikredilmektedir (Sad, 38/57; Nebe, 78/25). İçilemeyecek derecede gayet soğuk ve fena kokulu içkiye gassâk denilmektedir. Yaradan akan sarı su, irin, cerahat akıntısı anlamına da gelen gassâk, şarap gibi kaynar olan hamîmin zıddı olmak üzere, içilmez derecede soğuk ve çok çirkin kokulu içkidir. Hamîm sıcaklığı ile yakarken, gassâk da soğukluğu ile yakmaktadır (Yazır, tsz.: VI/4105, IX/6375). Bir hadiste de,

cehennemliklerin içeceği olan gassâk üzerinde durulmakta, bu içecekten bir kova dünyaya dökülse, dünyadaki her şeyin kokacağı bildirilmektedir (Tirmizî, Cehennem: 4).

Kitabını sol tarafından alan kişi zincire vurulup, cehenneme atılacaktır. Yetmiş arşın uzunluğunda bir zincir içinde oraya sokulacaktır (Hâkka, 69/30-32). O gün, günahkârlar zincire vurulmuş olacaktır (İbrahim, 14/49). Cehennem ehli, boyunlarında demir halkalar ve zincirler olduğu halde sıcak suya sürüklenecek, sonra da ateşte yakılacaktır (Mümin, 40/71-72). "Onların başlarının üstünden kaynar su dökülecektir! Bununla, karınlarının içindeki (organlar) ve derileri eritilecektir!" (Hac, 22/20) Cehennemlikler, içlerine işleyen bir ateş (semûm) ve kaynar su (hamîm) içinde kalacaklardır (Vâkıa, 56/42). Allah zebanilere, günahkâr olan kişiyi tutup cehennemin ortasına sürüklemelerini, sonra başına azap olarak kaynar su dökmelerini emredecektir (Duhan, 44/47-48).

Kaynar su ile yapılan azap hususunda, "Bununla, karınlarının içindeki (organlar) ve derileri eritilecektir!" (Hac, 22/20) şeklinde geçen ayetteki "sahr" kelimesinin tefsiriyle ilgili bir hadiste şöyle denilmektedir: "Cehennemliklerin başlarından aşağı hamîm dökülecektir. Hamîm içine işleyecek ve karın boşluğuna varacak, karın boşluğunda ne varsa hepsini silip süpürecek ve ayaklarından çıkacaktır. İşte "sahr" budur, sonra eski haline tekrar dönecek ve bu işlem böylece devam edip gidecektir." (Tirmizî, Cehennem: 4).

Cehennem ehli ne serin ne de hoş olan kapkara dumandan bir gölge altında (Vâkıa, 56/43-44) bulunacaktır. Cehennem, simsiyah gölgesi, köpüren öfkesiyle oradakilerin karşısına dikilince; kalplerinin karası, cehennem aynasından yüzlerine yansıyacaktır. Kalpleri, kapkara kimliklerini yüzlerine yansıtınca da cehennem onlara doğru katmerli alevlerini salacak ve onlara karşı pek istekli, pek sabırsız davranacaktır (Elaltıntaş, 2008: 96). Azgınlar orada çağlar boyu kalacaklar ve bir serinlik bulamayacaklardır (Nebe, 78/24).

Yakıcı bir özelliği bulunan cehennem azabı kâfirlere tattırılacaktır (Enfâl, 8/50). Allah yolundan saptırmak için yanını eğip bükerek Allah hakkında tartışmaya kalkan için dünyada bir rezillik olduğu gibi, kıyamet gününde de ona yakıcı azap tattırılacaktır (Hac, 22/8-9). Zalimler kazandıkları azabı tadacaklardır (Zümer, 39/24).

Cehennem kâfirleri çepeçevre kuşatacaktır. O günde azap, onları hem üstlerinden hem ayaklarının altından saracak ve yaptıklarının cezasını tadacaklardır

(Ankebût, 29/54-55). Onların üstlerinde ateşten tabakalar, altlarında da öyle tabakalar vardır (Zümer, 39/16). Cehennemlikler ateşin içinde uzatılmış sütunlara bağlanmışlar ve o vaziyette ateş üzerlerine kapatılmıştır (Hümeze, 104/8-9).

Ahiretteki azap çeşitlerinden biri de yüzlerin kararmasıdır. Bu da, cehennemliklerin karşılaştıkları korkunç akıbet ve maruz kaldıkları azap sebebiyledir (Sallabi, 2010: 322). Kıyamet günü bazı yüzlerin ağarıp bazılarının da kararacağı ve yüzleri kararanların inkârları sebebiyle azaba duçar olacakları bildirilmektedir (Âl-i İmrân, 3/106). Aynı şekilde kötülük yapanların da yüzlerinin sanki karanlık geceden bir parçaya bürünmüş olduğu, cehennem ehli olan bu kimselerin orada ebedî kalacakları haber verilmekte (Yûnus, 10/27); cennetliklerin yüzlerinin ak ve ışıl ışıl olmasına mukabil, cehennemliklerin yüzlerinin kararmış ve nursuz oluşuna dikkat çekilmektedir.

Cehennem azabından kurtuluş yoktur. Suçlular, simalarından tanınacak, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanacaktır (Rahmân, 55/41). Demir kamçılarla cezalandırılan cehennemlikler, ıstıraptan dolayı o yerden her çıkmak istediklerinde, yine oraya geri döndürülerek kendilerine, "Tadın bu yakıcı azabı!" denilecektir (Hac, 22/21-22). Ateşten çıkmak istemelerine rağmen, onlar oradan çıkamayacağı gibi, devamlı bir azaba uğrayacaklardır (Mâide, 5/37). Fasıklar, oradan her çıkmak istediklerinde geri çevrilerek kendilerine: "Yalandır deyip durduğunuz cehennem azabını tadın!" denilecektir (Secde, 32/20). Dolayısıyla mekânı cehennem olanlar, ondan kaçıp kurtulacak bir yer de bulamayacaklardır (Nisâ, 4/121).

Cehennemde azaba müstahak olanlar, azaptan kurtulmak için bütün her şeyi fazlasıyla vermeye, feda etmeye hazır olsalar da artık mal, mülk, evlat u ıyal insana fayda sağlamayacaktır. Azaba çarptırılanların varacağı yer cehennemdir ve onlar için acı bir azap vardır (Zümer, 39/47; Ra'd, 13/18; Meâric, 70/11-15; Mâide, 5/36; Âl-i İmrân, 3/116).

Cehennemlikler oradan çıkmak için Rablerine yalvaracaklardır (Müminun, 23/107). Cehennem azabına müstahak olan kimseye her yandan ölüm gelse de o ölecek değildir ki azaptan kurtulsun. Daha da ötesi o, şiddetli bir azaba çarptırılacaktır (İbrahim, 14/17). Suçlular cehennem azabında devamlı kalacaklar, azapları hafifletilmeyecektir (Zuhrûf, 43/74-75). Cehennem ateşine düşen inkârcılar, ne orada öldürülecekler, ne de cehennem azabı onlara biraz olsun hafifletilecektir (Fatır, 35/36).

Allah'ın ayetlerini inkâr edenlerin cezaları, kapıları üzerlerine sımsıkı kapatılmış bir ateştir (Beled, 90/19-20). Kâfirler için bir hapishane olan cehennemin (İsrâ, 15/8)

bekçileri ise acımasız, güçlü, Allah'ın buyruğuna karşı gelmeyen ve emredileni yapan meleklerdir (Tahrîm, 66/6). Kur'an, cennetin kapıları ve bekçilerine karşılık, cehennemin de kapıları ve bekçileri (hazene) olduğunu haber vermektedir (Zümer, 39/71; Mümin, 40/49; Mülk, 67/8). Bekçilik vazifesi gören bu melekler, "ashâbu'n-nâr" (Müddessir, 74/31) ve "zebânî" (Alak, 96/18) isimleriyle Kur'an'da zikredilmektedir. Yine Kur'an'ın beyanına göre, cehennemin (sekar) üzerinde on dokuz (muhafız melek) vardır. Cehennemin işlerine bakmakla ancak melekler görevlendirilmiştir (Müddessir, 74/30-31). Görevli meleklerden birinin ismi ise Mâlik'tir (Zuhrûf, 43/77).

Hesap görülüp de cehennemliklerin cehenneme sürüklendiği o gün, Allah'ın edeceği azabı kimsenin edemeyeceği, O'nun vuracağı bağı kimsenin vuramayacağı (Fecr, 89/26) bildirilmektedir. Kâfirler azabı gördüklerinde, için için yanacaklardır, ancak inkâr edenlerin boyunlarına demir halkalar takılmıştır. Onlar sadece yapmış oldukları günahları yüzünden cezalandırılacaktır (Sebe, 34/33). Rablerini inkâr edenlerin (kıyamet gününde) boyunlarında tasmalar bulunacaktır ve onlar ateş ehlidir. Onlar orada ebedî kalacaklardır! (Ra'd, 13/5).

Cehennem ehli için alçaltıcı bir azap vardır. Onlar kıyamet gününde kör, dilsiz ve sağır bir halde yüzükoyun haşredileceklerdir (İsrâ, 15/97). Yüzüstü cehenneme sürülüp toplanacak olanların yerlerinin en kötü yer, yollarının en sapık yol olduğu bildirilmektedir (Furkân, 25/34). Rablerinin huzuruna kötülükle gelen kimseler ise, yaptıklarının karşılığını görmek üzere yüzükoyun cehenneme atılacaklardır (Neml, 27/90).

Mal, mülk, saltanat ve dünyaya karşı sevgisini, zafiyetini aşamayıp kullara kul olanlar, elem verici bir şekilde ve acılar içinde yanmaya mahkûm edileceklerdir (Ünsal, 2011: 178). Altını ve gümüşü biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar için bu altın ve gümüşler cehennem ateşinde kızdırılarak sahiplerinin alınları, böğürleri ve sırtları onlarla dağlanacaktır (Tevbe, 9/34-35).

Kıyamet gününde hidayetten uzaklaşanların varacağı ve kalacağı yer cehennemdir. Üstelik ateşi yavaşladıkça onun alevi artırılacaktır (İsrâ, 17/97) Dolayısıyla ayette, cehennem ateşinin sönmesine müsaade edilmeyip, ha bire ziyadeleştirileceği vurgulanmaktadır.

Cehennemin yakıtı insanlar ve taşlardan oluşmaktadır. İman edenlerin, kendilerini ve ailelerini bundan korumaları (Tahrîm, 66/6); dolayısıyla yakıtı insan ve taş olup, kâfirler için hazırlanmış bulunan cehennem ateşinden sakınmaları

emredilmektedir (Bakara, 2/24). Hak yoldan sapanlar ise, cehenneme odun olmuşlardır (Cin, 72/15).

Simalarından tanınan suçluların (Rahmân, 55/41) yüzlerini ateş yakmakta ve mücrimler orada suratları çirkin ve gülünç bir halde bulunmaktadırlar (Müminun, 23/104). Gömlekleri katrandan olan cehennemliklerin yüzlerini ateş bürümektedir (İbrahim, 14/50).

Cimrilik edenlere, cimrilik ettikleri şeyin cehennemde boyunlarına dolanacağını bildiren ayetten (Âl-i İmrân, 3/180) hareketle, cehennemde yılanların olacağı ve ehline eza vereceği zikredilmektedir (Sallabi, 2010: 323).

Cehennem ateşi insanın derisini kavurmakta (Müddessir, 74/29), derileri kavurup soymaktadır (Meâric, 70/16). Hatta Allah'ın ayetlerini inkâr edip de azaba çarptırılan o inkârcıların derileri pişip acı duymaz hale geldikçe, acıyı duysunlar diye derilerin başka derilerle değiştirileceği haber verilmektedir (Nisâ, 4/56). Dolayısıyla azabın yenileneceği ve yineleneceği bildirilmektedir.

İnsan her yerde insandır. Dünyada ıstıraba maruz kalan insan, ağlayıp dövündüğü gibi, cehennemde de insanın bu özelliği bulunacaktır. Ancak oradaki ağlama, buradakiyle kıyas-ı nâ-kabil derecede şiddetli olacaktır (Mutlu, 2001: 239). Bir hadiste bildirildiğine göre, ağlamaktan gözyaşları kuruyacak, sonra yaş yerine kan akıtacaklardır. Hatta yüzlerinde gemilerin dahi yüzeceği derecede çukurlar oluşacaktır (İbn Mâce, Zühd: 38). Öyle ki, orada cehennemliklere inim inim inlemek düşecektir. Yine onlar orada hiçbir iyi haber duymayacaklardır (Enbiyâ, 21/100).

Cehennemdekiler orada çokça yalvardıktan sonra onlardan, tıpkı acı çeken hayvanların sesi gibi hiç bir şey anlaşılmayan "zefîr ve şehîk", inleme ve zarilenme gibi umutsuzluk ve keder yüklü fakat bir anlam ifade etmeyen sesler işitilecektir (Mâturîdî, 2005: VI/184). Cehennemde bulunan bedbahtların da feci bir halde nefes alıp vermeleri zefîr ve şehîk ile ifade edilmiştir (Hûd, 11/106). Cehenneme girenler cehennemin bu ürkütücü sesini (şehîk) duyacaklardır (Mülk, 67/7). Cehennem ateşi uzak bir mesafeden kendilerine görününce, cehennemlikler onun öfkelenişini (teğayyuz) ve uğultusunu (zefîr) işiteceklerdir (Furkân, 25/12). Hatta neredeyse cehennem, öfkesinden (ğayz) çatlayacaktır (Mülk, 67/8). Bu ayetlerde tasvir edilen cehennem kişileştirmeye konu olduğu gibi, âdeta bir canavarı da andırmaktadır.

Daha önce de belirtildiği üzere, cennetteki derecelerin farklı olmasının bir benzeri olarak cehennemin dereceleri de çeşit çeşittir. Yapılan kötülüklerin şiddetine

göre günahkârlar azaba çarptırılacaktır. Zira bir hadiste "Cehennemliklerin azabı en hafif olanı iki ayağının altında ateş közü bulunan ve bunlarla beyni kaynayan kişidir." (Buhârî, Rikâk: 51; Müslim, İman: 91) buyurulmakta ve böylece cehennem azabının şiddetli veya hafif olmak üzere derecelerinin olduğuna işaret edilmektedir.

Cehennemde sadece sıcakla yahut ateşle değil, soğukla da azap olunacaktır. Soğuk da bir azap çeşididir. Nitekim cehennemden bahseden bir hadiste, cehennemin, Rabbine şikâyette bulunup, şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Ey Rabim! Bir parçam diğer bir parçamı yemektedir." Bunun üzerine, Allah Teâlâ ona, iki nefes almaya izin verdi. Bir nefes kışta, bir nefes de yazda. (Yazdaki nefesi) sizin rastladığınız en şiddetli sıcaktır. (Kıştaki nefesi de) sizin rastladığınız en şiddetli (soğuk olan) zemheridir." (Buhârî, Bedü'l-halk: 10; Müslim, Mesâcid: 32).

Yukarıda zikredilen hadisin açıkça ve bir ayetin de dolaylı (İnsân, 76/13) ifadesine göre, cehennemin yakıcı ateşi kadar dondurucu soğuğu da bir azap çeşididir. Dünya hayatında soğuk, sıcağı etkisiz hale getirmekte, aydınlık, karanlığı yok etmektedir. Ahiret hayatı ise çok farklıdır. Soğuk, sıcakla yapılan azaba zarar vermeyecektir. Dünyanın bir tarafı sıcaktan kavrulurken, kutuplar bölgesi buzlarla kaplıdır. Dünyada böyle iki zıt bir arada bulunduğu gibi, cehennemde de bulunacak, yüce Allah bazı kimselere şiddetli soğuk ile de azap edecektir (Mutlu, 2001: 216, 226-227).

1.1.7.5. Cehennem Azabına Duçar Olanlar

Kur'an-ı Kerim'de inanan ve güzel amel işleyen kimselere cennet vadedildiği gibi (Kehf, 18/107); kâfir ve günahkâr kimselere de cehennem vadedilmiştir. Kâfir, münafık ve müşriklerin cehennemde ebedî kalacakları ve azaplarının da hafifletilmeyeceği bildirilmektedir (Bakara, 2/86, 162; Âl-i İmrân, 3/88; Nahl, 16/85; Fatır, 35/36; Zuhrûf, 43/75). Tövbe etmeden günahkâr olarak ölen ve mağfirete nail olamayan müminler, cehennemde ebedî kalmayacaklar, cezalarını çektikten sonra cennete konulacaklardır (Buhârî, Rikâk: 51, Tevhîd: 19).

Yakıtı insan ve taştan müteşekkil olan cehennem ateşi kâfirler için hazırlanmıştır (Bakara, 2/24). Kâfirler dünyada mağlup olacakları gibi, ahirette de cehennem ateşinin azabına çarptırılacaklardır (Enfâl, 8/14). Kâfir ve münafıkların varacakları yer cehennemdir ve orası kötü bir varış yeridir (Tevbe, 9/73). Acı bir azapla müjdelenen münafıklar, cehennemin en alt katındadırlar. Üstelik onlara asla yardım eden bulunmayacaktır (Nisâ, 4/138, 145).

Allah'ın ayetlerini yalanlamak, inkâr etmek, alaya almak, kibre kapılarak onlardan yüz çevirmek de azaba duçar olmaya sebeptir. Cezası cehennem olan bu tür kimseler, orada ebedî kalacaklardır (A'râf, 7/36; Kehf, 18/106; Ankebût, 29/23; Bakara, 2/39).

Allah ve Resulüne karşı savaşanların, yeryüzünde hak düzeni bozmaya çalışanların cezası rüsvalık ve rezillik, ahirette de büyük azaba çarptırılmaktır (Mâide, 5/33)

İman edenlere faizin yasaklandığı ayetin (3/130) devamında, kâfirler için hazırlanmış olan ateşten sakınmak gerektiği vurgulanarak (Âl-i İmrân, 3/131), faiz yiyenlerin ahirette kâfirler için özel olarak hazırlanmış bulunan cehennemde cezalandırılacaklarına işaret edilmektedir (Karaman vd., 2006: I/671).

Bir mümini kasten öldürmenin cezası da, içinde ebediyen kalınacak olan cehennemdir. Allah ona gazap etmiş, onu lanetlemiş ve onun için büyük bir azap hazırlamıştır (Nisâ, 4/93).

Rabbinin huzuruna günahkâr olarak çıkan biri için cehennem vardır. Orada ne ölecek ne de yaşayacaktır (Tâhâ, 20/74). "İyiler muhakkak cennette, kötüler de cehennemdedirler." (İnfitâr, 82/13-14).

Yoldan çıkanların varacakları yer ateştir. Onlar yalanladıkları cehennem azabını tatmaya mahkûm edilmişlerdir (Secde, 32/20).

Müminlere işkence edip, sonra tövbe de etmeyenler için cehennem azabı ve orada yanma cezası vardır (Burûc, 85/10).

İnkâr edip, zulmedenleri Allah asla bağışlamayacak ve cehennemden başka bir yola iletmeyecektir. Onlar orada ebedî kalacaklardır (Nisâ, 4/168-169). Allah'ın laneti zalimlerin üzerinedir. Onlar, Allah yolundan alıkoyan ve onu eğip bükmek isteyen zalimlerdir. Onlar ahireti de inkâr edenlerdir (A'râf, 7/44-45).

Allah'a karşı gelmekten sakınmak kurtuluşa ermeye vesile olurken (Âl-i İmrân, 3/130), Allah ve Resulüne karşı gelen için ise, içerisinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır (Cin, 72/23).

Allah'ın huzuruna çıkmayı beklemeyenlerin, hesaba çekileceklerini unutanların, dünya hayatına razı olup onunla rahat bulanların ve Allah'ın ayetlerinden gafil olanların kazanmakta oldukları günahlar yüzünden varacakları yer, ateştir (Yûnus, 10/7-8). Burada, dünya hayatına dalıp Allah'ı ve ayetlerini unutan, dolayısıyla üzerine yüklenen

sorumluluğu hakkıyla eda etmeyen kişilerin cehennemlik olacağının bildirilmesi dikkat çekicidir.

Allah'a şirk koşanın da varacağı yer cehennemdir. Bir ayette, "Biliniz ki kim Allah'a ortak koşarsa muhakkak Allah ona cenneti haram kılar; artık onun yeri ateştir ve zalimler için yardımcılar yoktur." (Mâide, 5/72) buyurulmuştur. Dolayısıyla cehenneme giren kişinin hiçbir yardımcısı olmayacaktır. "Ey Rabbimiz! Doğrusu sen, kimi cehenneme koyarsan, artık onu rüsva etmişsindir. Zalimlerin hiç yardımcıları yoktur." (Âl-i İmrân, 3/192)

Dünyada işlenen suç ve günahlara mukabil ahirette uygulanacak cezanın mekânı anlamındaki cehenneme sadece "müstahak olanlar" (ashâbü'n-nâr, ehlü'n-nâr) gireceklerdir. Rahmeti gazabını geçmiş bulunan ve büyük bir lütuf sahibi olan Allah (bk. Bakar, 2/105; Âl-i İmrân, 3/74; Enfal, 8/29, Hadîd, 57/21, 29; Cuma, 62/4), dilediğini kat kat fazlasıyla mükâfatlandırdığı halde, hiç kimseye hak ettiğinden fazla azap etmeyecektir. Mahlûkatın en şereflisi kılınan insan, Yaratıcısını tanımak gibi üstün bir kabiliyetle donatıldığına göre (bk. Zâriyât, 51/56), kâinatın yaratıcısı ve yöneticisini bilip, O'nu tazime dönüşen bir muhabbet ile sevmedikçe, yani selim fıtrat istikametinden ayrılıp, inkâra kalkıştığı sürece, cehennem ehlinden sayılmaya müstahak olacaktır (Topaloğlu, 1993/a: 230).

Allah, kullarından dilediğine azap edip, dilediğini bağışlamaya kadir olmakla birlikte (Mâide, 5/40; Ankebût, 29/21); azabının, inkâra, isyana, yalanlamaya ve kötü fiillere karşılık olduğunu bildirmiştir (Bakara, 2/39; Âl-i İmrân, 3/3; A'râf, 7/96). İman edip, İlahî emirlere itaat etmek suretiyle rahmete mazhar olanların dışında kalan insanlarla cinler, inkârlarının derecesi ve günahlarının büyüklüğüne bağlı olarak, cehennemin tabakalarında azap göreceklerdir (Nisâ, 4/145; Nahl, 16/88). "Biz, bir peygamber göndermedikçe (kimseye) azap edecek değiliz." (İsrâ, 17/15) ayetinde de bildirildiği üzere, peygamber gönderilmeyen ve kendilerine İlahî mesaj hiç ulaşmamış olan topluluklara azap edilmeyecektir. Buna karşılık Allah'a ve ayetlerine inanmayan kâfirler, Kur'an'a sırt çeviren Yahudiler, Hristiyanlar, münafıklar, müşrikler, peygamberlerin bir kısmına inanıp, diğerlerini inkâr edenler şiddetli azaba uğratılacaktır (Kehf, 18/105; Nisâ, 4/145, 161, 172; Mâide, 5/72-73; Âl-i İmrân, 3/151; Ahzâb, 33/73; Casiye, 45/8). Kur'an'da belirtilen sınırları (hudûdullah) aşıp, peygamberlerin bildirdiklerine aykırı davranarak büyük günah işleyen müminler de azaba duçar olacaklardır (Nisâ, 4/10, 14, 93, 97; Mâide, 5/94-95; Nûr, 24/23-24, 63).

İnsanların yanı sıra cinlerin de cennetlik ve cehennemlik olanları bulunmaktadır. Bir ayette, "Andolsun, biz cinler ve insanlardan birçoğunu cehennem için yaratmışızdır. Onların kalpleri vardır, onlarla kavramazlar; gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler. İşte onlar hayvanlar gibidir; hatta daha da şaşkındırlar. İşte asıl gafiller onlardır." (A'râf, 7/179) buyurulmakta, hakikate giden yolları kapatan iki tür zümrenin cehennemlik olduğu bildirilmektedir.

Hata etmek her ne kadar kula mahsus olsa da, merhamet etmek ve bağışlamak da Allah Teâlâ'nın bir lütfudur. Ancak kim bir kötülük eder de kötülüğü, kendisini çepeçevre kuşatırsa, işte o gibi kimseler cehennemliklerdir. Onlar orada ebedî kalacaklardır (Bakara, 2/81).

Meryem Suresi'nde cehennemden ve onun ehlinden bahsedildikten sonra, "İçinizden oraya gitmeyecek hiçbir kimse yoktur." (19/71) denilmektedir. Ayette geçen bu ifade için üç türlü yorum yapılmaktadır. Birincisi, oraya uğrayanlardan maksat sırattan geçenlerdir. Zira mümin olsun kâfir olsun herkes cehennemin üstüne kurulmuş olan sırattan geçmek zorundadır. İkincisi, bunlar cehenneme gidecek olan kâfirlerdir. Üçüncüsü, potansiyel olarak her insan yaptığı amele göre cennete olduğu kadar cehenneme dahi gidebilecek durumdadır (Karaman vd., 2007: III/613). Ayetle ilgili yorumlardan hareketle müminler dahi cehennemin dehşet verici halini hissedeceklerdir. Nitekim müminler de cehennemin yanına getirilip, oraya yaklaştırılacaklar, onun yanından geçerlerken alevlerinin harlamasını, yalazlaşmasını ve ağarmasını görecek ve ağır suçluların ayıklanıp içine atılışına da tanık olacaklardır (Kutub, 1976: IX/531). Ancak bir sonraki ayette de bildirildiği üzere, Allah'tan sakınanlar kurtarılacak, zalimler ise diz üstü çökmüş bir halde orada bırakılacaklardır (Meryem, 19/72). Dolayısıyla bütün insanların cehennemi bir şekilde tecrübe edecekleri sonucunu çıkarmak mümkündür.

1.1.7.6. Cehennemliklerin Allah Tarafından Muhatap Alınmaması

Cehennemde verilecek olan maddi cezaların yanı sıra, manevi azapların da olacağını, psikolojiyi altüst eden muameleye maruz kalınacağını Kur'an ve hadisler bildirilmektedir.

Cennet nimetlerinin en önemlileri manevi birer nimet olan "rü'yetullah" ve "rıdvân" iken, cehennem azabının en çetin olanı da Allah'ın cehennemliklerle konuşmaması, onları muhatap almamasıdır. Nitekim bir ayette, "Allah'a karşı verdikleri sözü ve yeminlerini az bir bedelle değiştirenlere gelince, işte bunların ahirette bir payı

yoktur. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için acı bir azap vardır." (Âl-i İmrân, 3/77) buyurularak, manevi azabın şiddeti ortaya konulmaktadır. Bir başka yerde ise, Allah'ın, meleklerin ve tüm insanların lanetinin kâfirler üzerine olduğu, onların ebediyen lanet içinde kalacakları, azapları hafifletilmediği gibi onların yüzlerine de bakılmayacağı bildirilerek (Bakara, 2/161-162), cehennem ehlinin İlahî nazardan tardedilmeleri gözler önüne serilmektedir. Yukarıdaki ayetler, cehennemliklerin ne derece elim bir azaba duçar olacaklarına dikkat çekmektedir. Rahmet kapısının kapanıp, ümitlerin sona erdiği ve muhatap alınmamak gibi hakir düşürücü bir durumun yaşandığı o ortamın, ne derece sarsıcı ve perişan edici bir havaya büründüğünü düşünmek bile insanı kedere gark etmektedir.

Dünya kirleri herkeste farklı farklıdır. Kimisinde öyle yoğunlaşır ki, üzerinde biriken ve uzun süre silinmeyen, böylece parlatılması ve sırlanması imkânsız hale gelen bir ayna gibi olmaktadır. Bunlar Rablerini görmekten ebediyen mahrum bırakılanlardır (Gazâlî, 2012: IV/626). Bu bakımdan kâfirlerin işlemekte oldukları kötülükler kalplerini kirletmiştir. Onlar şüphesiz Rablerinden, O'nu görmekten mahrum kalmışlardır (Mutaffifîn, 83/14-15). İnanmayanlar, ahiret gününde dünyevi eylemlerinin bir karşılığı olarak perdeleneceklerdir. Bir başka anlatımla, Allah ile inanmayanlar arasında bir uzaklık söz konusudur. Buradaki Allah'ın uzaklığından kasıt, rahmetiyle, şefkatiyle ve yardımıyla onlardan uzak olması anlamındadır (Yeşilyurt, 2001: 285).

Allah'ı görmekten mahrum bırakılan inkârcıları, Allah ne bağışlayacak ne de doğru yola iletecektir (Nisâ, 4/137, 168). Cehennem onları çepeçevre kuşatacaktır (Ankebût, 29/54).

"Cennetteki nimetlerin en büyüğü Allah'ın rızası olduğuna göre, ahiretteki en büyük azap ve hüzün kaynağı da rızanın mukabili olan Allah'ın "sahat"ı, yani O'nun gazabıdır." (Türcan, 2002: 307). Allah'ın hoşnutluğunu gözeten ile Allah'ın hışmına uğrayanın akıbeti tam bir tezat teşkil etmektedir. Allah'ın gazabına uğrayanın yeri cehennemdir (Âl-i İmrân, 3/162). Her kim de Allah'ın gazabına muhatap olursa, onun yeri cehennemdir (Enfâl, 8/16) ve bu gibi kimseler için çetin bir azap vardır (Şûra, 42/16). Zira Allah onlara gazap etmiştir ve onlar azap içinde devamlı kalacaklardır (Mâide, 5/80).

Cehennem ehli, kınanmış ve kovulmuş, Allah'ın rahmetinden uzaklaştırılmış olarak cehenneme atılacaktır (İsrâ, 17/18, 39). Onların ahiretten nasipleri olmayacaktır

(Bakara, 2/102; Âl-i İmrân, 3/77, 176). Onlar ahirette unutulacak (A‘râf, 7/51; Câsiye, 45/34), terkedilmiş bir halde yardımsız bırakılacak (İsrâ, 17/22; Fussilet, 41/16), dostsuz ve yardımcısız (Şûra, 42/8) kalacaklardır. Göğün kapıları onlara açılmayacağı gibi (A‘râf, 7/40), mazeretlerini beyan etmeleri için onlara izin de verilmeyecektir (Mürselât, 35-36). Cehennemliklerin, cehennemden çıkarılmaları için Rablerine yalvarmalarının bir faydası olmayacaktır. Zira Allah Teâlâ onları muhatap almayacak, “Alçaldıkça alçalın orada! Bana karşı konuşmayın artık!” (Müminun, 23/106-108) deyip azarlayacaktır. Verilen bu cevap üzerine, cehennem ehli her çeşit hayırdan ümitlerini kesecek; hıçkırmaya, nedamet etmeye, dövünüp yırtınmaya, yalvarıp yakarmaya başlayacaklardır. Fakat cehennem bekçileri onlara, “Yalvarın bakalım! Allah’tan gelen gerçekleri inkâr edenlerin yalvarması boşunadır.” (Mümin, 40/50) şeklinde mukabelede bulununca, kâfirler Mâlik’i çağırın deyip, “Ey Mâlik, Rabbin hükmünü verip işimizi bitiriversin.” diye haykıracaklardır. Mâlik de şöyle cevap verecektir: “Hayır siz burada ölmeden bu şekilde ebedî kalacaksınız.” (Zuhrûf, 43/77). Her kurtuluş çaresinden ümitlerini kesecekler, işte o zaman bağrışıp çağrışmaya pişmanlığa ve yazıklar olsun bize demeye başlayacaklardır (Tirmizî, Cehennem: 5). Zira bir ayette de azapları hafifletilmeyecek olan suçluların, artık kurtuluştan ümitlerini kestikleri (Zuhrûf, 43/75) zikredilmektedir.

Kâfir olarak ölen kişinin yaptıkları işlerin dünyada da ahirette de boşa gideceği (Bakara, 2/217) haber verilmektedir. Onlar hüsrana uğramış, zarar etmiş ve kendilerini ziyana uğratmış kimselerdir (Bakara, 2/27, 121; Âl-i İmrân, 3/85, 149; Hûd, 11/21). Suç işleyenlere, yapmakta oldukları hilelere karşılık, Allah tarafından aşağılık (zillet) ve çetin bir azap erişecektir (En‘âm, 6/124).

Cehennem azabının bir çeşidi de rezilliktir. Nitekim bir ayette, cehenneme konulan kişinin rüsva olduğu, zalimlerin yardımcılarının bulunmadığı bildirilmektedir (Âl-i İmrân, 3/192). Ahiret azabı daha çok rüsva edicidir (Fussilet, 41/16). Dünyada, günahları iyice artsın diye mühlet tanınan kâfirler için ahirette hor ve hakir edici bir azap vardır (Âl-i İmrân, 3/178). Bütün güzellikleri dünya hayatında tadıp onların zevkini süren kâfirler, yeryüzünde haksız yere büyüklük taslayıp yoldan çıkmalarına karşılık olarak hor ve hakir edici bir azapla cezalandırılacaklardır (Ahkâf, 46/20). Allah ve Resulüne karşı koyan için, içinde ebedî kalacağı cehennem ateşi vardır. Bu da büyük bir rüsvalıktır (Tevbe, 9/63).

Günahkârlar, Rableri huzurunda başlarını öne eğecekler (Secde, 32/12), yüzleri kararmış (Âl-i İmrân, 3/106), perişan bir halde (Mürselât, 77/24) olacaklardır. Büyük küçük günahlarının hepsi sayılıp dökülmüş, böylece yaptıklarını karşılarında bulmuşlardır (Kehf, 18/49). Yapmış olduklarına, dilleri, elleri ve ayakları, aleyhlerinde şahitlik edecektir (Nûr, 24/24; Yâsîn, 36/65). Allah'ın huzuruna çıkmayı yalanlayanlar kıyamet vakti günahlarını sırtlarına yüklenecekler ve dünyada iyi amelleri terk etmelerinden ötürü esefleneceklerdir (En'âm, 6/31).

Bütün bunların yanı sıra bir diğer manevi azap da, dünyada Allah'a kulluk etmiş olsalardı, bunun karşılığı olarak cennette nasıl bir yere gireceklerinin cehennem ehline gösterilmesidir (Buhârî, Rikâk: 51). Cehennemlikler cennetin nimetlerini görmeseler hayıflanmaları bu kadar büyük olmayacaktır. Ancak hasretlerinin arması ve çok daha fazla müteessir olmaları için onlara cennet nimetleri gösterilecektir (Gazâlî, 2012: IV/1079).

Anlaşıldığı gibi cehennem, ateşi ve onun yakıcılığını vurgulayan isimleriyle; tabakaları, karanlık ve kuşatıcı yapısıyla; kavurucu sıcağı ve dondurucu soğuğuyla; mahv u perişan edici nice azap çeşitleriyle sakınılması gereken bir ceza mahallidir. Ancak bunun da ötesinde cehennem, cenneti ve ehlinin safasını görüp de oraya girememek, hor-hakir düşürülmek ve Allah Teâlâ tarafından muhatap alınmayıp kulluk makamından azledilmek gibi çok daha ıstırap verci manevi azapların olduğu bir yerdir.

1.2. Tasavvuf Bağlamında Cennet ve Cehennem

Cennet ve cehennemin, daha çok akait ve kelam ilminin ilgi alanına giren ve dinin zahirî boyutunu ihtiva eden bir yönü olduğu gibi; dinin batınî boyutunu temsil eden tasavvufa dair bir veçhesi de bulunmaktadır. Bu itibarla cennet ve cehennemin tasavvufî açıdan ele alınması da önem arz etmektedir.

"Tasavvuf, insanın kalbindeki kötü vasıflarla onlardan kurtulma çarelerinden; kalpteki iyi vasıflar ve onları kazanma yollarından; manevi mertebeleri kat ederek en yüksek mertebe olan "insan-ı kâmil" mertebesine ulaşmanın kurallarından ve nihayet "tevhîd"in sırlarından bahseden bir ilimdir." (Türer, 1998: 26). Marifet ve muhabbeti esas alıp varlığı merkeze koyan, İslam dininin batınî veçhesiyle ilgilenen bu ilim dalı, dinin kurallarının belirli yol ve yöntemler izlenerek derunî tecrübelerle idrak edilmesi ile insanı hakikate ulaştıran bir yaşayış biçimidir. Tasavvufun gayesi, nefsi terbiye etmek, iradeyi denetimde tutmak ve insanı güzel ahlakla donatmaktır (Kayıklık, 2009: 49, 61).

Tasavvufun temeli, Allah'ı ve dolayısıyla mahlûkatı tanımak (marifet); rüknü, O'nu sevmek (aşk ve muhabbet); zirvesi de, O'na varmak (vuslat)'tır (Yılmaz, 2011: 20). Velhâsıl tasavvuf, başta aşk olmak üzere, riyazet ve mücahede yapmak suretiyle nefsi terbiye edip, arındırarak seyr ü sülûk ile Allah'a ulaşmayı gaye edinen bir sistemdir.

Tasavvuf, suretten çok sîrete, kalıptan ziyade kalbe, zahirin ötesinde batına önem veren bir ilimdir (Yılmaz, 2011: 45). Bu itibarla tasavvufun cennet ve cehenneme yaklaşımı, nakle ve zahire göre hareket eden kelam, akait, fıkıh gibi ilimlere nazaran farklılık göstermektedir. Zira tasavvuf keşif ve ilhama dayalı bilgiyi de kabul etmekte, varlık ve olaylara batınî yönden bakıp, kavramlara derunî manalar yüklemektedir.

Tasavvufun varlığa bakışındaki farklılığın tezahürlerini cennet ve cehenneme ilişkin olarak da görmek mümkündür. Tasavvufa göre cennet de cehennem de birer hicap vazifesi icra etmektedir. Örtmek anlamını içeren cennet, celâle dair tecellileri perdelerken, cehennem ise cemâle dair tecellileri perdelemektedir. Nitekim dünyada her iki sıfata dair tecelliler iç içe olmasına rağmen, ahirette bunlar ayrışmaktadır (Hakîm, 2005: 136).

Öte dünyaya ait olmaları ve her ikisinin de zahirî ve batınî yahut fizikî ve ruhî olmak üzere çift tecrübe düzeyini ihtiva etmeleri bakımından cennet ile cehennemin benzer yönleri bulunmaktadır (Chittick, 2008: 356). Ancak celâl ve cemâl tecellilerini birbirlerinden perdeleyip farklılaştıkları gibi, her şeyden önemlisi cennet rü'yetin gerçekleşeceği mekân iken, cehennem hicabın kalkmayacağı bir yerdir. Nitekim cehennem için yedi kapı yaratılmış ve her kapının başına bir melek konulmuştur. Her kapıya âlemden ve azaptan bir parça taksim edilmiştir. Bu yedi kapı açık olduğu gibi, cehennemin kapalı olan ve hiç açılmayan bir sekizinci kapısı bulunmaktadır. O da Allah'ı görmekten perdelenme kapısıdır (İbn Arabî, 2007: II/404).

İbn Arabî, bütün insanlar hakkında ebedî mutluluğu benimsemesine rağmen, bu mutluluğun düzeyleri ve bunlara mazhar olanların marifetlerindeki derecelerine göre bir ayrım yapmaktadır. Bu ayrıma göre cehennem ehli, içinde bulundukları nimetin yanında "perde" elemleriyle azap çekecektir. Oysa cennet ehli, Allah'a dair marifetlerinin kemâlinden dolayı en üst nimet derecelerinde bulunacaklardır. O halde her insanın cennet ve cehennemi, marifetteki derecesinden ibaret olacaktır (Afîfî, 2011: 189).

Herkesin oraya uğrayacağını bildiren ayetten (19/71) hareketle bütün insanların cehenneme uğrayacağını söylemek mümkündür. Zira orası cennete giden yoldur.

Bununla, cehennemin üzerinde bir köprünün mevcudiyeti anlaşılabileceği gibi, dünyada da cennet hoşa gitmeyen hususlarla çevrelenmiştir, bu da cehenneme uğramanın bir tarzıdır (İbn Arabî, 2007: V/107).

Ahirette, insanlar ister cennete ister cehenneme gitsinler, seçme özgürlüklerini kaybedecekler ve kendi özlerinin gerektirdiği kulluğa döneceklerdir (Chittick, 2005: 134). Bu itibarla öte dünya irade hürriyetinin yaşandığı bir yer değildir. Kul cennet veya cehenneme özgü bir tabiata büründürülecek ve o yapıya uygun davranışta bulunacaktır. Bundan da, ahiret yurdunun İlahî hikmetin değil, İlahî kudretin gerçekleştiği bir mahal olduğu anlaşılmaktadır.

Allah Teâlâ kendini rıza ve gazap ile vasıflandırmıştır. Bu iki nispet dolayısıyla da İlahî isimler "Cemâl" ve "Celâl" olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Bu taksim sebebiyle de cennet ve cehennem isimleriyle anılmakta olan iki yurt zuhura gelmiştir (İbn Arabî, 2009: 165). Cemâle karşılık gelen cennet, Allah'ın cemâl sıfatlarının yansımasıdır. Celâle tekabül eden cehennem ise Allah'ın celâl sıfatlarının bir aksidir. Daha da ötesi, gerek sıfatlar gerekse cennet ve cehennem "cim" harfiyle başlamaktadır. Dolayısıyla dünyada "cim"in cilveleri karışık halde vuku bulurken, ahirette ayrı bir şekilde tezahür etmektedir.

Cennet ve cehennem arasındaki suru ifade eden Araf da bir bakıma dünyayı andırmaktadır. Zira tartıları ağırlık ve hafiflik bakımından denk düşen insanların bulunduğu Araf'ın, cennete bakan yönüyle, içinin rahmet; cehenneme bakan yönüyle, dışının ise azap olduğu ifade edilmektedir (İbn Arabî, 2006: IV/177). Nitekim dünyada da rahmet ve azap bir arada bulunabilmekte, zahir ve batın birlikte hüküm sürmektedir.

Cennetin rahmet ve lütuf isimleriyle yönetilmesi gibi, cehennem de hemen hemen bütünüyle gazap ve şiddet isimleriyle yönetilen bir yer olmakta, bu dünya ise her iki türden isimlerin hükümleriyle yönetilmektedir. Allah'ın rahmet ve gazaba sahip olması gerçeği hem cennetin hem de cehennemin bulunmasını intaç etmektedir (Chittick, 2008: 94). Öte yandan Allah'ın iradesi esasta bir tek sıfattır. Ancak bağlandığı yere göre değişim arz etmekte; cezaya taalluk ettiğinde "gazap", genel nimete taalluk ettiğinde "rahmet", özel nimete bağlandığında ise "muhabbet" adını almaktadır (Kuşeyrî, 2003: 522-523). Bu da sıfatların, tevhidi ifade eden İlahî zatın bir zuhuru olduğunu, hal ve mahal itibariyle çeşitli renklere büründüğünü göstermektedir.

Muhabbet özel bir alakayla hâsıl olunca, gazap da o derece ilginin kesilmesinden neşet etmektedir. Bu itibarla Kur'an'ın, cehennemi uzaklıkla ve cenneti yakınlıkla

ilişkilendirdiği görülmektedir. Öte yandan Allah'a yakınlığı temsil eden güzellik ve rahmet, O'ndan uzaklığı ifade eden celâl ve gazaptan daha gerçektir. Nitekim Allah'a yakın olan, uzak olandan daha çok O'na benzemektedir, dolayısıyla daha gerçektir (Murata ve Chittick, 2012: 143).

Allah, kulları karşısında bir hakka sahiptir. Kullarının da O'na karşı bir hakkı vardır. Allah'ın hakkı, kulların O'nun birliğini kabul etmesi ve sadece O'na ibadet etmesinden ibaret olan tevhittir. Nitekim tevhit, Hak olan Allah'a ibadet etmeyi ve hiçbir şeyi O'nunla ortak kılmamayı gerektirmektedir. Kullar, Allah'ın hakkını yerine getirmeleri halinde, Allah onları cennete koyacaktır (Chittick, 2005: 84, 129). Cennet ise sevgilinin görüleceği ve ona vuslatın gerçekleşeceği bir yerdir ve bu bakımdan vahdeti temsil etmektedir. Sevgiliden ayrı kalınacak olan cehennem ise kesreti temsil etmektedir (Demirel, 2005: 88). Zira sevgiliye ulaşmaya engel olan her şey kesrettir. "Kul ile Allah arasında kimi nurdan, kimi nârdan yetmiş bin perde vardır." (Şâhidî, 1996: 44) sözünden hareketle, cehennemi nârdan perdeler olarak, cennetin maddi nimetlerini de nurdan perdeler olarak görmek mümkündür.

Cennet ve cehennemin bir bakıma yaratıldığını bir bakıma da yaratılmadığını söyleyen İbn Arabî, inşa edilmiş ve ancak içerisinde kimsenin bulunmadığı ev örneğini vermektedir. Bu itibarla cennet ve cehennem şu an için mevcut olsalar da, ehli, henüz oralara yerleştirilmiş değildir. Nitekim cehennem, ehlinin oraya gelmesiyle içerisinde azap için kullanılan aşırı sıcak gibi aletler orada yaratılacak, insan ve taşlar oranın yakıtı, cinler de alevi olacaktır (İbn Arabî, 2011/b: I/448; 2007: II/399). Ancak daha sonra da görüleceği üzere, azabın sona ereceğine dair imalarda bulunan İbn Arabî, ateşin bir halden başka bir hale intikal etme ve göçme yeri olduğuna; oradaki nihai hüküm ateşin rahmete, nimete dönüşüp, sıkıntı ve güçlüğün ortadan kalkmasıyla sona ereceğine işaret etmektedir. Ateş devingen oluşundan ötürü cehennemin 'mukâme' diye nitelenmediğini, buna mukabil ikram ve keramet diyarı olan cennetin dârü'l-mukâme (yerleşme yeri) diye isimlendirildiğini, mukâmenin zıddı olan cehennemin ahiret yaratılışına elverişli olmadığını, cennetin ise ahiret yaratılışını kabul ettiğini söylemektedir (İbn Arabî, 2012: XVII/255-256). Buna göre aslolan cennettir. Cehennemde bir sabitlik olmayıp, sürekli kalınacak bir yurt vasfını taşımamaktadır. Hâsılı cehennem geçiciliğe, geçici olana düşünceyi sevk etmektedir.

1.2.1. Tasavvufî Manada Cennet

Dinin zahirî yönüne bakıldığı zaman, müminlere ahirette maddi ve manevi nimetlerin vadedildiği bir cennet tasavvuruyla karşılaşılmaktadır. Ancak batınî manada bir cennetin ne olduğu veya neresi olduğunu, tasavvuf sayesinde anlamak mümkün olacaktır.

Kur'an, dünya hayatını ve güzelliklerini arzulayanlara, işlediklerinin karşılığının dünyada tam olarak verileceğini; ancak, ahirette onların nasibinin ateşten başka bir şey olmadığını (Hûd, 11/15-16) bildirmektedir. Lezzet ve zevklerini daha bu dünyada iken tadıp safasını süren, öte dünyada bunlardan mahrum kalacaktır. Bu dünya hayatında şarap içen, ahiretteki cennet şarabından faydalanamayacak; bu dünyada iken ipek giysiler giyen, ahirette giyemeyecek; altın ve gümüşten mamul kapları bu dünyada iken yeme-içmede kullanan, ahirette bunlardan istifade edemeyecektir (İbn Kayyım, 2004: 114). Zira Hz. Peygamber, bunların dünyada iken kâfirlere, ahirette ise müminlere ait olduğunu (Buhârî, Eşribe: 28; Müslim, Libâs: 1); dünyada iken içki içen birinin ahirette onu içmeyeceğini buyurmaktadır (İbn Mâce, Eşribe: 2). Buna göre cennete ve oradaki nimetlere kavuşmayı arzulayanın, amacına ulaşabilmesi için, bu dünyanın bazı güzelliklerinden, nefsin hoşuna giden zevklerden kendini alıkoyması ve birtakım yükümlülükleri de yerine getirmesi gerekmektedir.

Müminlerin çoğu, tasavvuf yoluna giremeyecek denli bu dünyaya bağlıdır. Sıradan kişi, dinin zahirî şekillerine itaat etmesi sayesinde, ahirette Allah'ın cennetine kavuşmaktadır, ancak hakikat mertebesine erişme imkânını ebediyen yitirmektedir. Sıradan halk, bu dünyanın veya cennetin güzelliklerinde çekicilik ve hoşluk bulurken; âşık/sûfî, hakiki güzelliğin ve cazibenin, yalnızca tasavvufî ilişkideki "sen"de olduğunu görmektedir (Andrews, 2009: 95, 100). İlahî aşkı önceleyen tasavvufta, hakiki varlık Allah'tır. Diğer varlıklar O'nun isim ve sıfatlarının birer tecellisidir. Dolayısıyla cennet de yaratılmışlar kategorisinde bulunduğu için mutasavvıflar, yaratılanı değil, Yaratanı tercih etmektedirler. Cennet, özü ve mahiyeti gereği İlahî olduğu haliyle değil, yaratıldığı ve dolayısıyla "Allah'tan başkalaştığı" (Schuon, 1998: 207) için mutasavvıflar onu istemeyip, sadece Allah'ı arzu etmektedirler. Bu hususta Harakânî, cennetin ve cehennemin kendi nezdinde bir anlam taşımadığını, zira her ikisinin de mahlûk olduğunu ve bulunduğu makamda mahlûkun bir yerinin olmadığını söylemektedir (Attar, 1984: 710). İbrahim Ethem ise, "Ya Rabbi, bana ihsan buyurduğun sevgin ve zikrinin ünsiyeti yanında, senin cennetine bir sivrisinek kanadı

kadar kıymet vermediğimi bilirsin." (Gazâlî, 2013: II/1040) demek suretiyle, yegâne gayenin Allah olduğunu vurgulamaktadır.

Allah, cennetin varlık sebebidir. Cennet bizi Allah'a kavuşturan bir boyuttur. Gelinin elbisesi olmaktan ziyade, onun bedenidir. Bu yüzden de sevilen Şahsiyetin esrarını izhar eden bir vasıtadır. Bu bakımdan cennet, Allah'ı örten bir perde değil, O'nun bir yansımasıdır. Tıpkı gökkuşağının saf ve renksiz ışığı yansıtması gibi "Bâtın"ı yansıtan "Zâhir"dir. Cennetin böylesine önemsizleştirilmesinin sebebi, Yaratıcının eşsiz büyüklüğünü öne çıkarmaktır (Schuon, 1998: 187-189). Nitekim Allah'a ibadet için destur verilmesini kul açısından mükemmel bir nimet olarak gören, Allah'ın -cehennem korkusu ve cennet ümidiyle değil- vasıtasız ibadete müstahak olduğunu benimseyen Rabiatü'l-Adeviyye'nin yanında cennetten bahsettiklerinde, "önce câr, sonra dâr; evvela komşu, sonra ev!" dediği nakledilmektedir (Attar, 1984: 122).

Ârif için ne dünya ne de ahiret vardır. Onun gönlünde Allah'tan başka hiçbir şeye yer yoktur (Ay, 2011: 472). Bir hadis-i şerifte "Dünya ahiret ehline haramdır. Ahiret de dünya ehline haramdır. Her ikisi de kendilerini tamamen Allah'a verenlere, Allah ehli olanlara haramdır." (el-Aclûnî, 2001: I/465; Gümüşhânevî, 2012: 293) denilmektedir. Bu hadis, cenneti isteyen insanların dünyaya bağlanmamalarını, dünyaya bağlananların cennetten men edileceklerini ve Allah'a güvenenlerin dünya ve ahiret kaygısı taşımalarına ihtiyaç duymayacaklarını ifade etmektedir (Schuon, 1998: 190). Hz. İsa'ya gelen vahiyden haber veren bir hadiste ise Allah'ın, bir kulun kalbine nazar ettiği vakit, ona ne dünya, ne de ahiret sevgisini koymayacağı, sadece kendi sevgisini koyacağı zikredilmekte (Gazâlî, 2013: II/1040); gönlünde Allah sevgisi bulunanların, dünya ve ahiret sevgisinden azade olduklarına dikkat çekilmektedir.

Âşıklar sadece sevgililerini arzularlar ki, O da Allah'tır. O'na vuslat için, yaratılmış âlemdeki her şeyden, hatta cennetten bile, yüz çevirmeleri gerekmektedir (Chittick, 2008: 99). Her şeyin bir mihrinin olduğunu, cennetin mihrinin ise dünyayı içindekilerle beraber terk etmek olduğunu söyleyen Darânî (Attar, 1984: 316), ahiret ehline dünyanın haram oluşuna işaret ederken; "Eğer bir namazda dünya düşüncesi hatırımdan geçse kaza eder, ahiret ve cennet düşüncesi geçse ona da sehiv secdesi yapardım." (Attar, 1984: 455) diyen Cüneyd-i Bağdâdî ise, Allah ehli olmanın ehemmiyeti üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla mutasavvıf nazarında önemli olan husus, dünya veya cennet değil, İlahî sevgilinin bizzat kendisidir.

Gönül şehrini manevi cennet olarak addeden tasavvuf ehli, bir de, mücerret duvar ve sahadan ibaret olan sûrî cennetin bulunduğunu ifade etmektedir. Bu cennet, mükelleflerin amelleri ve müminlerin ahlaki suret ve davranışlarıyla şu andan kıyamet saatine kadar imar olduğu gibi, manevi cennet de küçük kıyamet ve büyük kıyametin sonuna kadar mamur olmaktadır. Avam ve havvâsa göre de cenneti ikiye ayıran mutasavvıflar, "cennet-i müeccele" olan avamın cennetinin ahirete ertelenmiş olduğunu; "cennet-i muaccele" olarak ifade edilen havvâsın cennetinin ise, bu dünyada hemencecik verildiğini söylemektedirler (Râsim Efendi, 2013: 377, 379).

İbn Arabî'ye gör de "ameller cenneti", "ihtisas (tahsis) cenneti" ve "miras cenneti" olmak üzere üç çeşit cennet bulunmaktadır. Amel cenneti, insanların amelleri karşılığında girecekleri cennettir. Başkasından daha üstün olanın amel cennetinden payı da daha çok olacaktır. İhtisas cenneti, sorumluluk çağına ermeden ölen çocukların ve delilerin gireceği cennettir. Miras cenneti ise müminlerden cennete giren herkesin bulunacağı cennet olduğu gibi, cehennemliklere hazırlanmış cennetteki mekânlardır. Söz konusu yerler, cennetliklerin miras yoluyla cehennemliklerden aldığı cennetlerdir (İbn Arabî, 2007: II/414, 415; 2006: III/13). Her insan için biri cennette diğeri de cehennemde olmak üzere iki konak tahsis edilmiştir. Cehenneme gidenlerin konağına, cennet ehli varis olmaktadır (İbn Mâce, Zühd: 39). Dolayısıyla temiz bir fıtrat ile doğan her insan için cennette bir yer ayrılmış olmasına rağmen, cehenneme gitmeye müstahak olanların cennetteki yerleri orada bulunanlara miras kalmaktadır.

İbn Arabî Adn cennetini en üstün cennet ve cennetlerin başkenti olarak görmektedir. İnsanların Allah'ı görmek için toplanacağı beyaz miskten oluşan rü'yet meydanı Kesib'in de orada bulunduğunu söylemektedir (İbn Arabî, 2007: VI/79).

Hz. Âdem'in yaratılıp içerisine konulduğu cennetin ahiret cenneti olmadığı görüşünü benimseyen mutasavvıflar da bulunmaktadır. Nitekim Konevî'ye göre bu ahiret cennetine giren kimse, cennetin ve içindekilerin ebedî olduğunu oluş ve yok oluşa maruz kalmadığını bilmektedir. Bizatihi hakikatinin gerektirdiği bilgiyi veren bu yerin nimetinin ölüm ile ya da herhangi bir neden ile kesilmeyeceği muhakkaktır (Konevî, 2009: 117). Oysa Hz. Âdem içinde bulunduğu cennetten çıkarılmakla nimet ve sınırsız ikramdan -bir süreliğine de olsa- mahrum kalmıştır. Dolayısıyla Hz. Âdem'in yerleştirildiği ve daha sonra da çıkarıldığı cennet, Huld cenneti olmasa gerektir.

Cennet, sahip olduğu güzellikler ve nimetler ile ehlinin oyalanıp, hoşça vakit geçirdiği bir meclisi andırmaktadır. Ancak gönlün merkezini teşkil eden yer boştur. O

yerin sahibi ise sevgilidir. Cennette elde edilen diğer tecrübe ve lezzetlerden daha değerli ve daha önemli olan Allah'ın görülmesiyle o boşluk doldurulacaktır (Pürcevâdî, 1999: 166, 183). Dolayısıyla mutasavvıfların cennete yüklediği anlam, bu dünyada İlahî sevgiliyle hemhal olmak ve vuslatı gerçekleştirmek, ahirette ise O'nun cemâlini müşahedeyle zevklerin ve nimetlerin en güzeline ulaşmaktır.

1.2.1.1. Mutasavvıflar Nazarında Rü'yetullah ve Rıdvân

"Görmek" anlamına gelen "rü'yet" sözcüğü tasavvufta, "Allah'ı hem dünyada hem de ahirette gözle müşahede ve temaşa etmek" manasında kullanılmaktadır. Müşâhede ve temâşâ ile birlikte likâ, muâyene, basîret ve dîdâr kelimeleri de aynı anlamı ihtiva etmektedir (Uludağ, 2008: 310).

Rü'yet kavramı, cennet saadetinin veya güzellik tarzlarının İlahî huzurun dışında olmadığını ima etmektedir (Schuon, 1998: 188). Sûfîler, görme meselesi başta olmak üzere inanca ilişkin meselelerde kelamcı görüşlerin etkisi altında kalmış olmakla birlikte, inançların beyanı bakımından daima özel bir metot ve yöntem izlemişlerdir. Sûfîler bir yandan Ehl-i hadis gibi sünnete meyilli olup, rivayetleri dayanak olarak alırken, öte yandan bir başka kaynak olan kalbî bilgi ya da ilhamdan da faydalanmışlardır. Görme meselesinin sûfîler arasında çeşitli boyutlarda ortaya çıkışı, söz konusu bu kalbî bilgi ve ilhamın ışığı sayesinde gerçekleşmiştir (Pürcevâdî, 1999: 124).

Duyuların ve insan aklının yetersizliğiyle örülmüş hayal perdesini kaldırarak fiziksel dünyanın ötesini algılamayı, böylece hakikate, Allah'ın tecrübî veçhini ifade eden varoluşun özüne erişmeyi hedefleyen (Andrews, 2009: 87) sufîlerin çoğunluğu, Allah'ın hem dünyada hem de cennette görülebileceği kanaatine sahiptirler. Ancak onlar, dünya şartlarında O'nu görmekten bahsederken fizikî görmenin ötesinde bir görmeyi gündeme getirmektedirler. Dolayısıyla rü'yet yerine müşahede kavramını kullanmayı tercih etmektedirler (Ay, 2011: 475). Dolayısıyla sûfîlerin rü'yete ilişkin bakış açısı, bu dünyadan ziyade ahirete yönelik olup, bu dünya için müşahedeyi, bir bakıma tecelli ve ilhamı nazara almaktadırlar.

Hâris el-Muhâsibî, Râbiatü'l-Adeviyye, Bâyezîd-i Bistâmî ve Hallâc gibi ilk dönem mutasavvıflar, "maddi ve manevi" cennet mutluluklarını, bunları sağlamada araç vazifesi gören nimetleri literal olarak kabul etmekle beraber, Allah'ı görme ve O'nun rızasına nail olmanın verdiği ruhani lezzete daha büyük bir önem atfetmişlerdir (Bebek, 2005: 13). Nitekim Bâyezîd-i Bistâmî, "Allah Teâlâ'nın öyle kulları vardır ki, eğer tüm

ziynetiyle birlikte kendilerine cennet arz edilse, cehennemliklerin cehennemden feryat ettikleri gibi feryat ederler." (Attar, 1984: 227) demek suretiyle, Allah'ı görmek ve O'nun rızasına nail olmak gibi muazzam bir ihsan karşısında cennetin söz konusu edilemeyeceğini vurgulamaktadır.

Tasavvufla birlikte ortaya çıkan olumlayıcı yön, teşbihî yaklaşım sûfîlerin psikolojisindeki özel bir ruh halinin sonucudur. Bu ruh hali, "muhabbet" şeklinde adlandırılmaktadır. Muhabbetin çokluğundan ve aşırılığından dolayı âşıkta onu nihai hedefe ve maksada doğru yönelten bir heyecan ortaya çıkmaktadır. Bu heyecana "şevk" denmektedir ve müştakların amacı mahbuba, yani Allah'a ulaşmaktır. Bu şevkin neticesinde muhabbet ve şevk ehline nasip olan bilgi de, bilginin en önemli organlarından göz ve kulak aracılığıyla elde edilen huzûrî ve vasıtasız bilgidir. İşte bu noktadan itibaren de Allah'ı görme ve O'nun kelamını işitme meselesi tasavvufta konuşulur olmuştur. Bu nedenle nazarî bakımdan tasavvuf düşüncesi, gerçekte muhabbet ve şevk kavramlarının ve bu kavramlarla birlikte ahirette Allah'ın görülmesi konusunun ele alınmaya başlanmasıyla şekillenmiştir (Pürcevâdî, 1999: 130-131).

İnsanla Allah arasındaki sevgi ve muhabbetten söz eden sûfîler, Allah'ın görülmesini ifade etmek için kimi zaman "likâ" sözcüğünden istifade ettikleri gibi, bazen de Allah'ı görmeyi "nazar" şeklinde adlandırmışlardır. Çünkü bu görmede Allah, seven yahut sevilendir. Muhâsibî'nin de rü'yet sözcüğü yerine "nazar" sözcüğünden yararlanmış olması bu sebebe dayanmaktadır (Pürcevâdî, 1999: 144, 145).

Kur'an'da yer almayan, fakat normal dilde aşağı yukarı muhabbet kelimesiyle eşanlamlı olan, VIII.ve IX. yüzyıllara değin özellikle erkeğin kadına ya da kadının erkeğe karşı sevgisi için kullanılan "aşk" da, sonradan muhabbetle aynı anlamı kazanmıştır. Bu kavram, kimi zaman Yaratıcıya olan şiddetli ya da aşırı sevgi ve muhabbeti ifade etmek için kullanılmıştır (Pürcevâdî, 1998: 305).

Muhabbet kavramını rü'yetle irtibatlandıran tasavvuf ehli, Allah'ın veçhine bakmanın, cennette muhiplere ve Allah dostlarına nasip olacak en büyük mutluluk ve lezzet olduğunu; yegâne arzularının dünyada O'nu yâd etmek, ahirette ise görmek olduğunu söylemektedirler. Dolayısıyla dünya ancak O'nun zikriyle, ahiret O'nun affıyla, cennet ise O'nu görmekle hoş olabilmektedir. İnsan, dünyada Allah'ı zikrederek gönlünü mamur edip mutlu olabilirken, ahirette de Allah'ın affıyla ve bilahare cennette O'nu görmekle ebedî saadete erişebilmektedir (Pürcevâdî, 1999: 131, 132, 148-149). Nitekim "Cehennemden korktuğum için sana tapıyorsam, beni cehenneme at ve orada

yak! Cennete girme emeliyle ibadet ediyorsam, cennete girmeyi bana haram kıl! Sırf senin (zatın ve rızan) için sana tapıyorsam, o zaman da baki olan Cemâlini benden diriğ etme!" (Attar, 1984: 126) diyen Rabiatü'l-Adeviyye, kulluktaki yegâne maksadının İlahî rızaya erişmek ve O'nun cemâlini temaşa etmek olduğunu ortaya koymaktadır.

Muhabbet kavramının yerine aşk kavramından faydalanma, XI. yüzyılda gerçekleşen önemli değişimlerden biri olmuştur. Ahmet Gazâlî, muhabbet ve aşk kavramlarının aynı anlama geldiğini düşünmüş, bir yandan insanı âşık, Allah'ı maşuk; öte yandan Allah'ı âşık, insanı maşuk olarak görmüştür (Pürcevâdî, 1999: 160, 161). Hatta aşk kavramı "elest" ahdiyle ilişkilendirilerek "ezelî" muhabbet ya da aşk, yani insan ruhlarının bu dünyaya gelmeden önce edindikleri muhabbet konusu gündeme getirilmiştir. Nitekim bu muhabbet, Yaratıcının insanoğullarının zürriyetleriyle yaptığı ve onlara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" diye seslendiği, zürriyetlerin de "Evet" şeklinde mukabelede bulundukları (bk. A'râf, 7/172) sözleşmeyle başlamıştır. Mutasavvıflar, bu muhabbete ezelî muhabbet ya da ezelî aşk adını vermişlerdir (Pürcevâdî, 1998: 290).

Misak günündeki ezelî sevgiden söz eden Ahmed Gazâlî gibi şeyhler, Allah'ın, kullarına seslenişini (elestü bi-Rabbikum), bu anlamın belirmesi olarak kabul etmişlerdir. Onlara göre bu sesleniş, aslında Yüce Hakk'ın güzellik ve cemâlinin âdemoğullarının ruhlarına tecellisi şeklinde gerçekleşmiştir. Allah o gün maşuk suretinde tecelli etmiştir. Bu zuhur ve tecellinin ışığıyla ruhlar Allah'ın yüzüne bakabilmişler ve ilk bakış olan bu bakış sayesinde âşık olabilmişlerdir. Ezelî aşka ve bunun misak gününde ortaya çıktığına inanan şeyhler ve şairler, bu hususta yararlanmışlar ve Allah'ın görülmesi konusu için başka bir boyutu göz önünde bulundurmuşlardır. Nitekim bu konunun esası ahiretle ilgilidir. Müminler cennette Allah'ı görmeye muvaffak olacaklardır. Fakat ezelî aşka inananlar, bu dünyaya gelmeden önce, Yaratıcının görülmesi sonucu ruhun aşka tutulduğunu kabul etmişlerdir (Pürcevâdî, 1998: 377, 384).

Ahmed Gazâlî, ruhun, aşk şarabını içtiği meclisten itibaren, dolayısıyla ezelden beri aşkla birlikte olduğunu söylemektedir. Bu mecliste âdemoğullarının ruhları ya da zürriyetleri hem Hakk'ın seslenişini duymuşlar, hem de maşukun yüzünü görmeye nail olmuşlardır (Pürcevâdî, 1998: 378, 379). Bu itibarla "ilk görme" gibi "ilk duyma" da Elest meclisine götürülmekte, gözle birlikte kulağın da âşık olduğuna işaret edilmektedir. Hatta kulun Rabbine duyduğu muhabbetin başlangıcı işitmeye

dayandırılmakta "kün" emrinin duyulmasıyla bunun gerçekleştiği belirtilmektedir (İbn Arabî, 2011/c: 61).

Sevgiliyi görmekle zevke dalan âşıkların gözü, sevgilinin yüzüne ilişip de görmenin hazzını elde ettiklerinde, onlarda başka bir idrak daha ortaya çıkmıştır. Bu idrak, işitme duyusuyla ilişkilidir. Allah, bu görüşme esnasında, kendi dostlarıyla konuşmuş ve onların kalbi de İlahî kelamı işitmekten dolayı mutluluk ve sevinçle dolup taşmıştır. Öte yandan müminler daha önce cennette en cazip sesleri ve nağmeleri duymuşlardır. Ancak onların görme meclisinde duydukları bambaşka bir şeydir. Kelamullah'ı işitmekten dolayı onların gönlüne galebe çalan sevinç ve mutluluk, hiçbir ses ve nağme ile kıyaslanacak gibi değildir. Onun benzeri ne dünyada vardır, ne de cennette (Pürcevâdî, 1999: 143).

Ehl-i hadis ve Sünni kelamcılar gibi, sûfîler de Allah'ın görülmesini, Kur'an'da geçen "ziyâde" (Yûnus, 10/26) kavramından hareketle, cennete ve cennet nimetlerine ilave bir bağış olarak kabul etmişlerdir. Görme bahsiyle muhabbet ve şevk bahisleri arasındaki ilişki de doğrudan doğruya ziyâde kavramıyla irtibatlandırılmaktadır. Cennetin üzerinde ve cennet nimetlerinin ötesinde ortaya çıkan ve sûfîler tarafından ziyâde şeklinde adlandırılan idraklerin ve hallerin hepsi, muhabbetten ve evliyanın Allah'ı görme şevkinden kaynaklanmaktadır (Pürcevâdî, 1999: 191, 201).

İbn Atâ, İlahî kelamı işitme olgusunu "reyhân" sözcüğüyle adlandırmakta ve "Fakat (ölen kişi Allah'a) yakın olanlardan ise, ona rahatlık (revh), güzel rızık (reyhân) ve Na'îm cenneti vardır." (Vâkıa, 56/88-89) şeklinde buyurulan ayetlerde geçen "revh" sözcüğüyle anlatılmak istenenin sınırsız güç ve kudret sahibi olan Allah'ın yüzüne bakmak, "reyhân" sözcüğüyle anlatılmak istenenin de Allah'ın kelamını işitmek olduğunu söylemektedir (Pürcevâdî, 1999: 196).

Ahirette Allah'ın görülmesi inancı, ilk önce Allah'ın dünyada görülmesine dayanan başka bir inanca yol açmıştır. Allah'ın, böyle görülmesinin üst örneği miraçta Hz. Peygamber tarafından tecrübe edilmiştir. Allah'ı dünyada da görmek bu minvalde mümkün olduğuna göre, veliler de Allah'a olan sevgi ve aşklarının etkisiyle bu tecrübeye ortak olabilmektedirler (Pürcevâdî, 1998: 333-334). Dolayısıyla ilk görmenin bir uzantısı olarak bu dünyada da tecrübe edilebilen rü'yet, doğal olarak ahirette gerçekleşecektir.

Sûfîlerin inanç sisteminde ve özellikle psikolojilerinde görme ile irtibatı olan kavramlardan bir diğeri "şevk"tir. Tasavvufta muhabbet ve şevk birbirine son derece

yakın iki kavramdır. Şevk muhibbin habibini görmeye duyduğu ümit ve arzudur. Onu mahbubuna doğru sevk eden bir saiktır (Pürcevâdî, 1999: 208, 209). Ezelde aşk şarabından içen ruh, bu dünyada da aynı şekilde şarap içmeyi arzulamaktadır. Bu arzulama hali, aşk dilinde "iştiyâk" diye adlandırılan duygudur. İştiyâk, âşığın gönlündeki sevgiliyi görme ve ona kavuşma temennisidir. Ezelde kendisine sevgilinin güzelliğini görmek nasip olan ruh, sevgiliden uzak kaldığı bu dünyada, yeniden sevgilinin huzuruna varma ve onun yüzünü görme iştiyâkı içindedir. Ezelden beri âşıkların yüreklerinde yanan iştiyâk ateşi, ölüm anına dek, hatta ölümden sonra bile canlı kalmaktadır (Pürcevâdî, 1998: 382).

İnsan, Allah'a olan inancının en üst mertebesinde muhip, Allah ise onun mahbubu veya habibidir. Şüphesiz insanın şevki de bu mahbuba, yani Allah'a yöneliktir. Buna göre şevk, müminlerin ve muhiplerin kalplerinde Allah'a karşı hissettikleri haldir. Hubb (sevgi) ise insanın Allah'a duyduğu muhabbetin yetkinliği ve uç noktasıdır. İnsanın bu mertebede muhabbetten arzu ettiği şey, mahbubun eşiğine ulaşmak ve onun cemâlini müşahede etmektir (Pürcevâdî, 1999: 211, 235).

Görme hadisesi, dünyada "marifet", ahirette ise "müşahede" şeklinde düşünülmek suretiyle bu kavramlarla da ilişkilendirilmektedir. Nitekim marifet, ahirette müşahedeye dönüşecek tohum olarak algılanmaktadır (Gazâlî, 2012: IV/627). Yine Allah'ı bilmeyi ifade eden marifet, beraberinde sevgiyi (muhabbet) getirmektedir (Koç, 2010: 77). Muhabbet ise müşahede yahut rü'yete ulaştırmaktadır. Nitekim ahirette Allah'ın görülmesini marifetle temellendiren Gazâlî'ye göre, Allah'ın cemâlini görmek bu dünyada marifetten ibarettir. Bedenle olan alaka ve arzularla ilgilenme gibi birtakım engeller ortadan kalkmadan Allah'ın cemâlinin görülmesi mümkün değildir. Hakiki marifet zevkinin -cennet dâhil- her şeye tercih edilebileceğini söyleyen Gazâlî, ancak bunun dünya için söz konusu olduğunu marifet lezzeti ne kadar büyük olsa da müşahede lezzetine nazaran bir değer ifade etmediğini belirtmektedir (Gazâlî, 2013: II/1031, 1033). Bu itibarla marifetin dünyada verdiği zevk ile müşahedenin ahirette verdiği zevk arasında bir irtibat bulunmasına rağmen, yine de aralarında çok büyük bir fark vardır. Zira ahirette Allah'ın görülmesinin verdiği zevki anlatmaya kelimeler kifayet etmeyecektir.

Dünyada Allah'ı tanıma farklı derecelere ayrıldığı gibi, ahiretteki İlahî tecelliye mazhariyet de farklılıklar arz etmektedir. Dünyada Allah'ı tanımayan, ahirette O'nu görme zevkini tadamayacaktır. Çünkü hiç kimse dünyada dostluk kurmadığı kişilerle

ahirette dostluk kuracak durumda değildir. Dünyada iken Allah'ı tanıması ne kadar olmuşsa, ahirette o oranda istifade edecektir. Ancak o marifet, perdenin ortadan kalkmasıyla, müşahedeye dönüşecektir ve lezzet katmerleşecektir. Sevgiliyi hayalde canlandırmaktan alınan zevk yanında, onu bizzat görmekten alınan zevk daha büyük olacağı gibi, Allah Teâlâ'nın cemâlini seyretme sayesinde zevk son haddine ulaşacaktır (Gazâlî, 2012: IV/627, 628). Allah'a bakmaktan alınacak haz, dünyadaki marifete göre; oradaki bakmanın süresi de marifetteki istiğraka göre değişecektir. Marifete ulaşmayan Müslümanlar Allah'ı bazen görebilecek iken, marifete ulaşanlar ise her zaman görebileceklerdir. Bu itibarla cennetlikler arasındaki en mühim fark, dünyada iken marifetullaha ulaşıp ulaşamama nokta-i nazarındandır. Marifetullaha erişenler, dünyada olduğu gibi cennette de marifet, rıza ve kesintisiz müşahede zevkleriyle taltif edileceklerdir (Ay, 2011: 477, 479, 481). Bu itibarla cennet ehlinin Hak ile otururken hallerinin farklılığı, onların Hakk'ın katındaki mertebelerinin farklılığına göre değişmektedir (Konevî, 2012: 85).

Sûfîler müminleri ya da cennet ehli olanları birkaç gruba ayırmış ve onlardan sadece bir bölümünün Allah'ı görebileceğini ifade etmişlerdir. Genel olarak sûfîler Allah'ı görme olgusunun dünyada şevk ve muhabbete erişen kişilere özgü olduğunu kabul etmişlerdir. Genellikle bu tecrübenin veliliğin kazançlarından olduğunu düşünmüş ve Allah'ı görecek olanları evliyaullah olarak adlandırmışlardır. Allah'ı görecek kimseler için yaptıkları bu adlandırmayı da Kur'an ayetlerine dayandırmışlardır. Nitekim mutasavvıflar nazarında, cennet ehli iki gruba ayrılmaktadır. Bu iki gruptan biri müminlerin avamı, diğeri ise müminlerin havvâsından oluşmaktadır. Ahirette Allah'ı görecek olanlar, ikinci grupta yer alanlar, yani seçkin müminlerdir. Seçkin müminler, muhabbet ve şevk makamına ulaşmış kimselerdir (Pürcevâdî, 1999: 149, 150). Öte yandan rü'yet bağlamında cennet ehli iki gruba ayrıldığı gibi, "marifet cenneti" ve "süs cenneti" olmak üzere iki çeşit cennetten de söz edilmektedir. Marifet cenneti, nefsini mubahlardan, süs cenneti ise nefsini haramlardan men edenler içindir. Malını Allah yolunda harcayana, süs cenneti; nefsini Allah için verene de marifet cenneti ikram edilecektir. Marifet cennetine girenler, süs cennetine de girecek; maddi ve manevi nimetlerin ikisine de mazhar olacaklardır. Marifet cenneti, havvâstan olanlar, yani arifler için; süs cenneti ise avam olan Müslümanlar içindir. Müşahede makamına ulaşan, İlahî nurlar ve sırlar deryasına dalan arifler ancak marifet cennetine girebilecektir. Marifet cennetine girebilmek için ağyardan tamamen yüz çevirmek gerekmektedir.

Takva sahiplerine bahşedilen marifet cenneti, İlahî huzura çıkmak, yani Allah ile manen beraber olma şuuruna ermektir (Ay, 2011: 465- 470).

"İyiler (ebrâr olanlar) kesin kez cennettedir. Onlar orada koltuklar üzerinde etrafa bakarlar." (Mutaffifîn, 83/22-23) şeklindeki ayetten mülhemle, cennet ehlinin müşahede ve nazar makamına ulaşmış olan grubu, tasavvuf ehli tarafından "ebrâr" olarak adlandırılmaktadır. Yine Saffât Suresi'nin 164. ayetinde geçen "makâmün ma'lûm" (bilinen makam) ifadesinden hareketle, Allah'ı görme mertebesi "makâmü'l-müşâhede" terkibiyle karşılanmakta ve bu makam kendinden önceki makamdan, yani ibadet ve kulluk makamı olan "makâmü'l-hidmet"ten ayırt edilmektedir (Pürcevâdî, 1999: 150-152).

Allah'ı görme makamının adlandırılması konusunda istifade edilen kavramlardan biri de "rıza" kavramıdır. Rıza, sülûk ehlinin bâtınî makamlarından biridir. Ancak uhrevi bakış açısıyla rıza, Allah dostlarının, cennet mertebelerini kat ettikten ve cennet nimetlerini geçtikten sonra ulaşacakları yerin ya da makamın adıdır. Buna göre Allah'ı görme makamı aynı zamanda rıza makamıdır. Çünkü Allah dostlarının, O'nun yüzünü görebilmelerini sağlayan İlahî rızadır (Pürcevâdî, 1999: 152).

Cennet ümidi ve cehennem korkusunun ötesinde bir anlamı ifade eden muhabbet ve rü'yete bakışın bir benzerini de rıza kavramı hakkında yapılan tanımlarda görmek mümkündür. Nitekim rızayı, "Allah Teâlâ'dan cenneti istememen ve cehennemden O'na sığınmamandır." (Attar, 1984: 313) şeklinde tanımlayan Dârânî, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmanın havf ve recâ makamının fevkinde olduğunu vurgulamaktadır.

İnsanın elde edebileceği nimetleri üçe ayıran tasavvuf ehline göre, nimetlerin en sıradanı, insanlara süslü ve albenili gösterilen dünya nimetleri; vasat olanı cennet nimetleri; en üstünü ise Rahmân'ın rızasıdır (Ay, 2011: 470). Bu bakımdan en değerli nimet, Allah'ın rızasına nail olmaktır. Bütün bunlardan hareketle, mutasavvıflar nazarında da Allah'ın rızasını kazanmak ve dolayısıyla cemâlini seyretmek her şeyin ötesinde bir nimet, zevk ve mutluluktur.

1.2.1.2. Allah'ın İlminin Yeşil Bir Deniz Olarak Tasavvuru ve Cennet

Mutasavvıflar İlahî ilmi yeşil bir ummana benzetmektedirler. Gökyüzünün rengine bürünen deniz, mavinin tonları arasında bulunan yeşille ilişkilendirilmiştir. Nitekim küçük göllerde ve havuzlarda biriken suyun rengi de yeşil bir görünüm arz etmektedir. Üstelik yeşil, huzuru, sükûnu ve kemâli çağrıştırmaktadır.

İbn Arabî ve takipçileri tarafından vurgulanan, Yaratıcı ile insanın bütünleşmesi halini, şairler çeşitli simgelerle ifade etmekte; ummandan, dalga, köpük ve damladan söz etmektedirler. Bunların her biri ayrıymış gibi görünse de, aslında hepsi de aynı südûra dayanmaktadır. Zira dalgalar, kabarcıklar ve damlalar vahdeti temsil eden ummanın birer parçasıdırlar. Nitekim İbn Arabî İlahî zatı, içerisinde geçici şekillerin dalgalar misali belirip kaybolduğu, yeniden görünüp sonsuz derinliklerinde yok olduğu yeşil bir umman olarak tasvir etmiştir. Mevlânâ ise İlahî ummandan söz ettiği çoğu şiirinde onu taklit etme çabası gütmüştür; ancak bu tasavvur daha eskilere gitmektedir. Allah ile dünya arasındaki farklılıklar ve benzerlikler üzerinde durup onların asli birliğini ve yer yer geçici ayrışmalarını tasvir etmek isteyen herkes, umman tasavvurundan yararlanmaktadır. Bu tasavvur psikolojik olarak insanın bütünde birleşme ve fena bulma özlemini temsil etmektedir (Schimmel, 2004/a: 301-302).

İlm-i İlahîde -varlıkların temel formları denilebilecek olan- a'yân-ı sâbiteler halinde iken, "kün" emrinin tahakkukuyla vücut bulup, vahdet denizinde dalgalar halini alan mahlûkat, ilk olarak bu hadiseyle bir ayrılığa tabi tutulmuştur. Mutasavvıflar nazarında asıl ayrılık da budur. Bu ayrılığı Mevlânâ Mesnevî'sinde ney metaforuyla dile getirmiştir (Yıldırım, 2007: 216). Ney'in yeşil bir ummanı andıran kamışlıktan koparılmak suretiyle asli vatanından uzaklaştırılması hikâyesi, aslında insanın vahdet deryasından kesret dünyasına atılışının bir öyküsüdür.

Daha sonra Elest meclisinde, belâya talip olan insanoğlu ayrılığın bir diğer aşamasını yaşamış ve cennette Hz. Âdem'in yaratılmasıyla da -vahdetten uzaklaşma hususunda- yeni bir ayrılık vuku bulmuştur. Son olarak cennetten düşüş gerçekleşmiş ve dünya denen en dip noktaya, ayrılığın da en uç noktasına gelinmiştir. Dolayısıyla cennet, hem yeşil olması bakımından hem vahdetten uzaklaşmak bakımından İlahî ilimle bağlantılı bir mekândır. Aynı zamanda yeşil bir umman huzur ve sükûnun da göstergesidir. Emr-i "kün" rüzgârının henüz esmediği ve hiçbir dalgalanmanın yaşanmadığı sakin bir deniz, bu hal ve yeşil rengiyle huzuru, güveni çağrıştırmakta; cennetle umman arasında bu yönlerden de benzerlikler bulunmaktadır. Nitekim yeşil umman gibi cennet de huzur ve asudelik diyarı olup, İlahî cemâle gark olan gönüllerin deryada damla olduğu bir yerdir.

1.2.2. Tasavvufî Açıdan Cehennem ve Azabı

Mutasavvıfların cennete olan farklı yaklaşımlarının bir benzerini de cehennem için sergiledikleri görülmektedir. İlahî sevgiliyi merkeze alıp, ona vuslatı her şeyden

üstün tutan tasavvuf ehli, ondan ayrı kalmayı ve rızasına mazhar olamamayı da en büyük azap ve cehennem olarak addetmektedirler.

Kur'an ve hadislerde hâkim olan temaya göre kul ile Allah arasındaki asli münasebet muhabbet ve rahmete dayanmaktadır. Esma-i hüsna içinde kâinata ve bilhassa insana yönelik olanlardan yalnızca iki ya da üçünün kahır ve gazap ifade ettiği, diğerlerinin karşılıklı rıza ve muhabbet anlamını içerdiği görülmektedir. İslam'da esas olan kulun itaat etmesi, Allah'ın da dünya ve ahirette onu mükâfatlandırmasıdır. Zaten ceza asli unsur olmayıp, bilakis kötülüklerin engellenmesine yönelik bir tedbirdir. Mükâfat ve cezayla ilgili muhtelif naslardan çıkarılan sonuçtan da anlaşıldığı üzere, en muazzam mükâfat saadet içinde ebediyet iken, en şiddetli ceza da ıstırap ve yokluğa mahkûm olmaktır (Topaloğlu, 1993/a: 228).

Cehennemin de kendisinden türediği "c-h-m" fiil kökünün türevleri arasında yer alan "cehm", yüzün çirkinliğini; "cehâm" ise suyunu akıtmış olan bulutu ifade etmektedir (İbn Fâris, 1986: 201). Aynı zamanda yüz nazara alınarak cehm kelimesine "somurtkan, asık, soğuk" anlamları verilmekte, cehâme de "soğuk bakış, somurtuk ifade" gibi manalar ihtiva etmektedir (Mutçalı, 1995: 137). Nitekim İbn Arabî'ye göre, cehennemin bu isimle anılması sıcaklık ve soğukluğundan ileri gelmektedir. Cehennem hem sıcağı hem de soğuğu içermektedir. En alt derecede soğukluk gibi en yüksek derecede sıcaklık da cehennemde vardır. Cehennemin böyle adlandırılmasının başka bir nedeni de dibinin derinliğidir. Nitekim bir kuyunun dibi çok derin ise ona, "rukyetü cühnâm" (dipsiz kuyu) yahut "bi'ru cehennâm" (dipsiz kuyu) denilmektedir (İbn Arabî, 2011/b: I/448; 2007: II/399). Ayrıca cehennem, "cehâme" nedeniyle de bu adı almıştır, zira cehennemin görüntüsü çirkindir. Cehâme, yağmurunu bırakmış bulut demektir. Yağmur ise Allah'ın rahmetidir. Allah buluttan yağmurunu giderdiğinde, ona cehâm ismi verilmiştir. Rahmet olan yağmurun buluttan ayrılması misali, Allah rahmetini cehennemden uzaklaştırmış, böylelikle cehennem kötü görünümlü olmuştur (İbn Arabî, 2007: I/388).

Cehennemi, dekorasyonu henüz tamamlanmamış bir ev olarak gören İbn Arabî, âdemoğullarından ve ilah edinilmiş taşlardan başka, o ateşin közünün olmadığını; cinlerin de, bu ateşin alevi olduğunu söylemektedir. Cehenneme giren cinlerin ve insanların amellerinin gelmesiyle, orada azap için kullanılan araçlar yaratılacaktır. Cehennemde yaratılmış bütün acılar, İlahî gazap özelliğinden kaynaklanmaktadır. Acıların yaratılması ise, insanların ve cinlerin oraya girmesi esnasında gerçekleşecektir.

Cehennemlikler oraya girmediği sürece, cehennemin mahiyetinde veya orada görevli melekler tarafından verilen bir acı yoktur. Bilakis cehennem ve içindeki zebaniler Allah'ın rahmetine gark olmuş ve haz alır haldedirler (İbn Arabî, 2007: II/399-400). Dolayısıyla cehennem, potansiyel olarak kendisine bulunan, ancak henüz faaliyete geçirilmemiş olan azap edicilik fonksiyonunu icra etmek için ehlinin orada hazır bulunmasını beklemektedir.

Daha önce de geçtiği üzere -tabiri caizse- cehennemi frenletmek için Allah Teâlâ'nın ayağını onun üzerine koyduğu rivayet edilmektedir. Konevî'ye göre cehennemin üzerine konulmuş olan bu ayak, kâmillerin suretinin bu âlemde kalan ve cennet âleminde kendilerine eşlik etmeyecek olan kısmıdır (Konevî, 2009: 87). Bu yorumla, insan-ı kâmilin cehennemi dahi etkileme potansiyeline sahip olduğu ima edilmektedir.

Uzaklığı ifade eden cehenneme sevk edilen günahkârlar böyle bir uzaklığın olacağını vehmetmelerine karşın, Allah, onları buraya atınca, yakınlığın ta kendisinde bulunmaktadırlar. Bu durumda uzaklık kaybolmakta ve cehennem denilen şey onların hakkında ortadan kalkmaktadır. Böylece onlar, kazanım yönünden yakınlık nimetini elde etmektedirler (İbn Arabî, 2008: 113). Zira günahkârlar azaplarını çektikten sonra, rahmetin kendilerini kuşatması ve gazabın ortadan kalkmasıyla yakınlık nimetine erişeceklerdir.

Zulumat ve zindanla da irtibatı bulunan cehennem, bu yönüyle gölgeyi çağrıştırmaktadır. Gölgenin siyaha çalması durumu da onlardaki gizliliğe ve bilinmezliğe işaret etmektedir. Bunun nedeni ise gölge ile sahibi arasındaki karşılıklı ilişkinin uzaklığıdır. Bu itibarla dağların, gözden uzaklaştıkça siyah görünmesi dikkate değerdir. Hâlbuki dağlar gerçekte duyunun algıladığından başka bir renktedirler (İbn Arabî, 2008: 106). Dağların gözden uzaklaştıkça koyu bir gölgeyi andırması misali, cehennem de İlahî nurdan uzaklaştıkça kararmakta, zindanı andırmaktadır.

Cehennem yahut gölgenin uzaklığından doğan sonuçlar insan için de geçerlidir. Allah'tan uzak olmak birlik, gerçeklik, bütünlük, iyilik ve aydınlık gibi temel İlahî sıfatlardan yoksun olmaya yol açmaktadır. Bu tür sıfatlardan yoksun olan bir kimse çokluk, dağınıklık, dengesizlik, gerçek dışılık, kötülük ve karanlığın tesiri altında kalmaya mahkûmdur (Murata ve Chittick, 2012: 245-246). Zaten cehennem de bu uzaklık dolayısıyla düzensizliğin ve karanlığın hüküm sürdüğü bir yerdir. Daha da ötesi

şeytan, kök anlamıyla uzaklık demektir. Nitekim şeytan da, Hakk'ın rahmetinden uzaklaştırıldığı için bu adı almıştır (İbn Arabî, 2008: 452).

Cehennem için "ayrılık ve hicâb ateşi" ile "maddi ateş" olmak üzere iki farklı azap ve ateşin varlığı söz konusudur. Ancak manevi azap (hicâb), maddi azaptan ziyadesiyle büyüktür ve öte dünyadaki manevi azap (hicâb), bu dünyadaki manevi azabın bir sonucudur (Ay, 2011: 482, 484).

Kur'an'da geçen nâr (ateş) kelimesi, işârî manada "ayrılık ateşi" şeklinde yorumlanmaktadır. Burada ayrılıktan kasıt Allah'tan, O'nu bilmekten uzak düşmek, aradaki perdeleri/mâniaları ortadan kaldıramamaktır (Ay, 2011: 485, 486).

İmam Gazâlî ise ruhani cehennemin olduğunu ve bu cehennemde, "dünya ve dünyanın hevesâtından ayrılık ateşi; utanma, mahcubiyet ateşi; Allah'ın cemâlini görmekten mahrum kalmak ve bu saadetten ümitsiz olmak ateşi" (Gazâlî, 2013: I/108-114) şeklinde üç çeşit ateşin bulunduğunu söylemektedir.

Gazâlî bu üç türlü ruhani ateşin etkisinin bedene tesir eden ateşten daha şiddetli ve bu ateşlerin bizzat ruhun içinde hâsıl olması sebebiyle nüfuzlarının daha muazzam olduğunu dile getirmektedir (Gazâlî, 2013: I/114).

Kıyamet günü cehennemden bir grup cennete götürüleceklerdir. Cennete yaklaşarak onun güzel kokularını duyacaklar, cennet köşklerine ve Allah'ın müminler için hazırladığı diğer nimetlere bakacaklardır. Bu sırada şöyle seslenilecektir: "Onları geri çevirin, onların orada payları yoktur." Onlar da benzeri olmayan büyük bir hasret içinde geri dönerlerken: "Rabbimiz! Dostların için hazırladığın sevap ve nimetleri göstermeden bizleri cehenneme soksaydın, bizler için cehennem azabı daha ehven olurdu." diyeceklerdir. (Gazâlî, 2012: IV/1080). Dolayısıyla cehennem ehlinin, kendilerine cennet gösterilmiş olduğu halde o güzelliği tatmak yerine, gerisin geriye cehenneme döndürülmeleri bir diğer ruhani azap çeşididir.

Allah'ın rızasını kaybetme hasreti cehennem ehlinin kalplerine oturacaktır. Allah'ın cennetteki yakınlığından yoksun kalmanın acısı yüreklerini kanatıp duracaktır. Ağlamalarına acınmayacak, çağrılarına cevap verilmeyecek, feryat u figanlarına koşulmayacak, pişmanlıkları kabul edilmeyecek, suçları bağışlanmayacaktır. Yüce Allah'ın gazabı onların üzerinedir ve onlardan sonsuza dek razı olmayacaktır. Çünkü onlara gazap etmiştir. Allah'ın gözünden düşmüşler ve değerlerini yitirmişlerdir. Velhâsıl Allah, onlardan yüz çevirmiştir (Hâris el-Muhasibî, 2004: 67-68).

Cennet insanların gireceği bir mekân olduğu halde; cehennem, insan olarak yaratılmış, ama fıtratın gerektirdiği şekilde yaşamamış olan yaratıkların gireceği bir yerdir (Murata ve Chittick, 2012: 111). Kâfir veya günahkâr olan kimse, bilinçaltının karanlık dehlizlerinde, cehennemi yaşarken; kalbi de günah sebebiyle kararmaktadır. Gönül aynası cemâle dair tecellileri yansıtma yeteneğinden mahrum kalmaktadır. Dolayısıyla cehennem aslında tekâmül sürecinin bir parçasıdır. Cehennem, dünya hayatında tam olarak kir ve pastan arınamamış olan insanın ahirette bu seyri tamamlamak için uğradığı bir menzildir. Zira günahkârlardan bazısının gönülleri üzerindeki kirler ise pas ve mühür sınırına varmamıştır; temizlenmeye, cilalanmaya elverişlidir. Bunlar kir ve paslardan temizlenmek için ateşe tutulmaktadırlar. Cehennemde yanma süreleri temizlenmelerine bağlıdır (Gazâlî, 2012: IV/626). Ateş vasıtasıyla temizlenen kalpler cemâle dair tecellileri yansıtacak hale gelmedikçe kul, cennetle ve cemâl-i İlahîyle müşerref olamamaktadır. Öte yandan âşık, cehennemi gönlünde yaşamakta, dîdârdan ayrı kalmanın verdiği ateş ve ıstırap onu perişan etmektedir. Bir bakıma kalp yanarak temizlenmekte, ayna cilalanmaktadır. Böylece kemâl yolunda mesafe kat edilmekte, makamlar ve menziller aşılmaktadır.

Bütün bunlardan hareketle, kâfir veya günahkâr ateşini ahirete götürürken, âşık veya mutasavvıf, cehennemini bu dünyada yaşayarak âdeta ahirete, cehennem için bir azık bırakmamaktadır.

1.2.3. Cennet Mükâfatı ve Cehennem Azabına Mutasavvıfların Yaklaşımı

İslam inancına göre Allah tarafından ruhun üflenmesiyle değer kazanmış bulunan insanın ebedî saadeti, ancak Allah'ın rızasına nail olmak, O'nun cemâlini müşahede etmek ve O'na muhatap olmakla gerçekleşecektir. Cehennemdeki insan en sonunda azaptan kurtulacak olsa dahi, kutsî âlemin dışında kalmak gibi muazzam bir cezadan kurtulamayacak, şayet ölecek olursa cennette ebedîlik kazananların aksine, yok oluşun karanlıklarına gömülecektir. En Yüce varlıkla ebediyete kadar bir arada olmaktan, O'nun rahmet ve cemâl âleminde bulunmaktan büyük bir saadet ve huzur tasavvur edilemeyeceği gibi, bunlardan mahrum kalmaktan büyük bir ceza da düşünülememektedir (Topaloğlu, 1993/a: 232). Âlimlerin genel kanaati Allah'ın görülmesinin mümkün olan en büyük saadet olduğu ve cennete giren herkesin bu saadeti elde edeceği yönündedir. Ancak, cehennemde bulunanlar bu rü'yetten mahrum kalacaklardır ki, bu da yaşanabilecek en çetin işkence demektir (Murata ve Chittick, 2012: 301).

Rü'yete mazhar olma veya ondan mahrum kalma konusuna mutasavvıfların yaklaşımı biraz daha farklıdır. Nitekim onlar Allah'ı görmeyi veli kullara hasretmekte ve cennet nimetlerinden bir bölümünün, özellikle de velilere nasip olacak en üstün hazzın, cennette Allah'ı görmekten dolayı alınacak haz olduğunu, cehennem ehli olanların bedbahtlığının en büyük nedeninin ise ateşin azabına uğramaları değil, bilakis Allah'ı görmekten yoksun kalmaları olduğunu söylemektedirler (Pürcevâdî, 1999: 133). Yine onlara göre, müminlerden marifetullaha erişemeyenlere (avam) hem dünyada hem de ahirette sadece manevi azap varken, kâfirlere dünyada da ahirette de maddi azap olduğu gibi manevi azap da vardır. Istırap ve mahrumiyet yurdu olan cehennemde, muhtelif çileler, sıkıntılar, azaplar ve nimetlerden yoksun kalmanın ötesinde, marifetullaha erişememek gibi en büyük ceza ve mahrumiyet bulunmaktadır (Ay, 2011: 485, 496).

İbadetin esası hiçbir mükâfat ve teşekkür beklemeksizin, sadece Allah'ın rızası gözetilerek yapılan ibadettir (Doğrul, 2014: 133). Mutasavvıflar cennet ve cehennem inancı konusunda birincisine girebilmek, ikincisinden uzak kalmak gibi düşüncelere daima sırt çevirmişler, Allah'ın hoşnutluğunu kazanmayı ibadetlerinde yegâne gaye olarak görmüşlerdir (Cilacı, 1995: 126). Nitekim tasavvuf ehli, "İlahi! Kısmetim olmak üzere dünyadan bana her neyi tahsis etmiş isen onları düşmanlarına, ahiretten her neyi tahsis etmiş isen onu da dostlarına ver. Zira bize sen kâfisin! Bana seni gerek seni!" (Attar, 1984: 126) demek suretiyle talep ve istek derecesinin en ulvî olanını, yani Allah'ın kendisini tercih etmektedirler.

Kulluk, cennet-cehennem nedeniyle olmamalıdır. Allah'ın, ibadet edilmeye lâyık olması gerçeğinden hareketle kullukta bulunulmalıdır. Rabiatü'l-Adeviye'nin, bir elinde bir kova su, öbür elinde ateşten bir meşale olduğu halde gezindiği rivayet edilmektedir. Kendisinden, bunun sebebini soranlara da, şöyle cevap vermiştir: Cenneti yakmağa, Cehennemi de su ile söndürmeğe gidiyorum ki, bu yolu kapayan iki engel de ortadan kalksın, maksat gözüksün ve Allah'ın kulları ümit (recâ) ve korku (havf) olmaksızın O'na ibadet etsinler. Çünkü eğer cennet ümidi ve cehennem korkusu olmasaydı, kimse Allah'a tapmaz ve itaat etmezdi. O'nun aşkıyla ve isteğine boyun eğmenin sevinciyle değil de, ödülün cazibesi ve cezanın korkusuyla amel etmek, Allah'ı anlamamaktır (Eflâkî, 1973: I/381; Elaltıntaş, 2008: 104).

Allah'ı anlamamak ise, kulluğun ince ayarından mahrum kalmışlığın göstergesidir. İnsanı, ne cennet zevkleri ne de cehennem korkusu, "istikrarlı" bir manevi

doyuma ulaştırabilecek potansiyele sahiptir. Çünkü kulluk gayesini, asıl kaynağına sevk edecek olan hakikat; Allah'ı tanımaya yönelik samimi ve kararlı gayrette gizlidir (Elaltıntaş, 2008: 104). Nitekim Allah Teâlâ Hz. Peygamber'e şöyle hitap etmektedir: "De ki: Şüphesiz benim namazım, kurbanım, hayatım ve ölümüm hepsi âlemlerin Rabbi Allah içindir." (En'âm, 6/162). Yoksa cennet beklentisi ya da cehennem korkusundan ötürü değildir. Dolayısıyla nazarı masivallaha atfedip ibadet etmek, Hak'tan uzak düşmek ateşine sebep olacaktır. Riya ve ucb gibi "dünyevi", cennet ve mükâfatları gibi "uhrevi" olmak üzere envaiçeşit ağyar bulunmaktadır. Bunların hepsi de Zat-ı Hak'tan uzaklaşmaya sebep olmaktadır (Konuk, 2005: II/406).

"Azâb" kelimesi, tatlılık anlamına gelen "azûbe"den türemiştir (Mutçalı, 1995: 558). Bu itibarla bedbahtlık süresinin bitiminin ardından cehennemliklerin azaptan haz alacaklarını ve acıların ortadan kalkarak geride azabın kalacağını söyleyen İbn Arabî'ye göre azabın, "azâb" (tat) olarak anılmasının sebebi bu olsa gerektir. Uyuzun, kaşıyana haz vermesi gibi, cehennemlikler de bulunduğu yerden haz alacaklardır (İbn Arabî, 2011/a: XIV/34). Öyleyse cehennem ehlinin azabı da bir çeşit nimettir. Çünkü gerçekte azap yoktur, herkesin varıp gideceği yer nimetlerdir (Afîfî, 2007: 31).

İbn Arabî'ye göre azap, nimetin gerçekleştiği şeyle gerçekleşecektir. Aynı şeyin iki farklı biçim almasının nedeni ise mahaldir. Nitekim cehennemde üşüyen kimsenin güneşin sıcaklığıyla nimetleneceği, ısınmış olan kimsenin de güneşin sıcaklığıyla azap çekeceği imkân dâhilindedir. Öyleyse, bir kişide nimet meydana getiren şey, başka bir kişideki acı meydana getirebilmektedir (İbn Arabî, 2007: II/409-410). Bedbahtlar için kendisinde hükmün sona ereceği bir müddet vardır ve bunun bitmesiyle azap kesilecektir. Sonra -hangi menzilde olursa olsun- ihsan ve İlahî rıza herkesi kuşatacaktır, çünkü nimetin başka bir anlamı yoktur. Nimet nefislerin maksadına uymaktır ve bu hususta mekânların bir etkisi yoktur. Her nerede gerçekleşirse gerçekleşsin, gayeye uygunluk ve mizaca yatkınlık, sahibi için nimettir (İbn Arabî, 2010: XIII/229). Dolayısıyla İbn Arabî'ye göre, mizaca yatkın olan şey nimet, buna karşılık -hangi türde olursa olsun- mizaca uygun olmayan şey de azaptır. Mizaca yatkın bir şey insana ulaşınca, nimet içinde olmakta, mizaca uygun olmayan bir şey ulaştığında ise, azap çekmektedir. Zira mekânlar sahiplerine sevdirilmiştir. Cehennem, kendi ehlinin vatanıdır. Onlar, oradan yaratılmış ve tekrar oraya dönmüşlerdir. Aynı şey, cennet ehli için de geçerlidir. Onlar da oradan yaratılmış ve oraya dönmüşlerdir. Hatta İbn Arabî, cehennem ehlinin, kendilerini oraya sevk edecek amelleri işlememiş olup,

ancak mekânlarının mizacına göre kabirlerinden diriltilmiş ve sonra da cennet ile cehennem arasında serbest bırakılmış olsalar dahi, hiç kuşkusuz -balık suyu tercih edip havadan kaçtığı gibi- yine cehennemi seçeceklerini söylemektedir (İbn Arabî, 2011/a: XIV/378-379). Bu bakımdan cehennem ehlinin nimetinin, cennet ehlinin nimetinden farklı olmasına mukabil, lezzetlenme ve nimetlenme bakımından her ikisi de eşittir. Çünkü cennetliklere nispeten, cennetin nimetleri ne ise, cehennemliklere nispeten cehennem azabı da odur (Konuk, 2010: I/81).

İbn Arabî'ye göre cehennem ehli de ateşe ilk girdiklerinde en büyük azabı ve elemi duyacaklar ve oradan çıkmak isteyeceklerdir. Haklarındaki ceza sona erdiğinde ise, bu kez bir ceza olarak değil, ateşin ehli oldukları için orada kalacaklar ve artık ateş onlar için nimete dönüşecektir. Daha da ötesi bu nimete ülfet peyda ettikten sonra cennete gönderilecek olsalar, şüphesiz acı çekeceklerdir (İbn Arabî, 2011/a: XV/346).

Cehennemde acılara maruz kalanlar için kendilerine özgü bir nimetin olduğunu söylemek gerekmektedir. Bu nimet ya çektikleri bir acının ortadan kalkmasıyla gerçekleşecektir -ki bu durumda azap, kendilerinden kalkacak ve böylece o elemlerin yok olmasıyla rahata kavuşmak, onların nimeti haline gelecektir- ya da cennet ehlinin cennetteki nimetleri gibi, müstakil ve ziyade nimetleri olacaktır (İbn Arabî, 2008: 120; İbn Arabî, 2009: 52).

İbn Arabî'ye göre -tıpkı cennet gibi- cehennemliklerin varacağı yer de nimettir. Fakat onların nimeti, ateşte gerçekleşecektir; çünkü cezalandırma süresi bitince, ateşin içindekiler hakkında serin ve esenlik verici olması kaçınılmazdır. Cehennemdekilerin nimeti de budur. Öyleyse cehennemliklerin cezalarının tamamlanmasından sonra nimete kavuşmaları, ateşe atıldığında Allah'ın dostu İbrahim peygamberin ateşte nimet görmesine benzemektedir. Nitekim Hz. İbrahim, ateşin kendisine yaklaşan canlılara acı veren bir şey olduğu hakkındaki ön bilgisi nedeniyle, ateşi gördüğünde azap duymuştu. Allah'ın ateşte ve ateşten dolayı kendi hakkında neyi amaçladığını anlamamıştı. Bu hususların varlığından sonra ateş, rengi değişmeden, İbrahim Hakkında serin ve esenlik verici olarak ortaya çıkmış ve azap nimete dönüşmüştür (İbn Arabî, 2008: 184-185).

İbn Arabî, günahkârların cehennemde "ebediyen" kalacaklarını inkâr etmemektedir, zira Kur'an "hâlidîne fîhâ" (Bakara, 2/25, 39, 81) demektedir. Fakat ona göre, "fîhâ"daki "hâ" zamiri dişil olduğu için, bu tabir asla eril olan "azâb"a değil, dişil olan "âteş"e işaret etmektedir. Kur'an ve hadiste cehennem azabının ebediyen süreceğini gösteren hiçbir ifade bulunmamaktadır, oysa aynı şeyi cennet mutluluğu için

söylemek mümkün değildir. Dahası, "Allah bütün günahları bağışlar..." (bk. Zümer, 39/53) şeklinde geçtiği üzere, hiçbir şey işkenceyi ebedî kılamamakta; buna ilâve olarak, işkence ancak uygun bir ceza (cezâen vifâkan) ile olabilmektedir. Öyleyse sınırlı bir günah sınırsız bir cezayı gerektirmemelidir. Velhâsıl o, metafiziksel bağlamda, rahmetin Allah'ın zâtî bir sıfatı olduğuna işaret etmekte; fakat gazabın bizatihi Allah'ta var olmayan, evrenin varlığından dolayı gerekli olan bir sıfat olduğunu düşünmektedir (Chittick, 2008: 362). Buna göre İbn Arabî, cehennemde acı çekme süresinin bitiminden sonra her nereye dönülürse dönülsün her bakımdan nimetin bulunduğunu, rahmet gazabı geçtiği için, Hak gazap özelliğiyle nitelendiği sürece cehennem ehlinin azap çekeceğini, İlahî gazap kaybolup ateş rahmetle dolunca da acıların ortadan kalkacağını ifade etmektedir (İbn Arabî, 2010: XIII/296, 297).

Muvakkat ve müebbet olmak üzere iki kısma ayrılan cehennem ehlinden muvakkat olanlar, azaplarını çektikten sonra cennete gireceklerdir; müebbet olanlar ise, ezelî istidatlarının gereği bu olduğu için, asla cehennemden çıkmayacaklardır. Hakk'ı ancak cehennemde zikredeceklerdir ve cehennem onların mabedi olacaktır. Fakat uzun bir devirden sonra cehennemin ateşi soğuyup, hararetin yok olmasıyla ve "Rahmetim gazabımı geçmiştir" sırrının zuhuruna istinaden bu hâl cehennemlikler hakkında bir nimet olacaktır. Nitekim hadis-i şerifte, "Orada circîr ağacı/bitkisi biter" buyrulmuştur. "Circîr" gayet sulak mahalde biten bir nebattır. Ve Kur'an-ı Kerîm'de, "Orada çağlar boyu kalırlar." (Nebe, 78/23) ayet-i kerimesi ile azabın nihayete ermesine işaret edilmektedir. Zira "hukûb" seksen yıl manasına gelmektedir. Ve "ahkâb" hukûbun çoğulu olup uzun müddetten kinaye olmakla, son bulma manasını ifade etmektedir (Konuk, 2010: I/80). Bu bakımdan İbn Arabî'ye göre cehennem ehlinden bazıları için İlahî ölçüye göre belirlenmiş olan elli bin sene, bazıları için de bundan daha kısa sürecek olan cehennemdeki elemlerin nihayete ermesinin ardından, Allah Teâlâ tarafından cehennemde vazifelendirilmiş olan on dokuz melek, İlahî rahmet gereği cehennem ehline şefaat edeceklerdir. Hak Teâlâ da bu kişilerden elemleri kaldıracak ve böylece cehennemlikler istirahate kavuşacaklardır. Bundan başka onlar için ayrıca nimet bulunmamaktadır (İbn Arabî, 2009: 215-216).

Cennet ehli ateştekileri görerek içinde bulundukları nimetin değerini anlamak istediklerinde, Araf'ı ifade eden surun üzerine tırmanacak, rahmete dalacaklar ve cehennemlikleri görüp oradan kurtulmuş olmanın hazzını tadacaklardır. Cehennem ehli ise rahmetin kendilerini kuşatmasından sonra onlara bakacaktır. Hatta cehennemde

olmalarına rağmen, mizaçları dolayısıyla, yine de haz alacaklar ve cennette olmadıkları için Allah'a hamd edeceklerdir. Nitekim onlar, bu mizaçla cennete girselerdi, zorunlu olarak acı duyacak ve zarar göreceklerdi (İbn Arabî, 2011/a: XIV/378).

Cennet ve cehenneme dair daha çok psikolojik denilebilecek türden yorumların yapıldığına da rastlanmaktadır. Nitekim İkbal'e göre cennet ve cehennem mahal değil, "hal"i ifade etmektedir. Onların Kur'an'daki tasviri, derunî bir vakıanın, yani hususiyetin görsel temsilleridir. Cehennem insanın başarısızlığın acı duyarak fark edilmesi, cennet ise benliği yıkan ve dağıtan güçler karşısında kazanılan zaferin getirdiği sevinçtir. Cehennem tashih edici bir tecrübe olup, katılaşmamış egoyu İlahî lütfun canlı esintisine karşı duyarlı hale getirme potansiyeline sahiptir (İkbal, 2014: 159). Bu bakımdan cehennem benliği özüne döndürme, insanı kemale erdirme işlevi görmekte, cennet ise elde edilen başarılar sonucu hissedilen mutluluğa tekabül etmektedir.

Kendi kendini gerçekleştiren ve benliğinden kurtulan kişinin, karanlık ve cehennemî varlığından kurtulmuş sayılacağını ve ebedî olan cennete girmiş olup, orada muhafaza edileceğini söyleyen Bedreddîn-i Simavî'ye göre, her iyi durum cennet ve her kötü durum da cehennemi ifade etmektedir. Birlik durumu iyi (ulu) bir durumdur. Allah'a şirk koşma durumu ise, kötü bir durumdur. "Allah'tan başka tapılacak varlık yoktur" diyen kişi, kötü durumdan iyi duruma geçmiş demektir (Şeyh Bedreddîn, 1990: 25).

Hem dünya hem de ahiretle ilgili her iyi ve yüce duruma cennet denildiği gibi; ateş, yılanlar, akrepler ve zakkûmdaki durumlara da kötü ve alçak durumlar, dolayısıyla cehennem denilmektedir. Kitaplarda nitelendirilenler ve sözü edilen hurilerle köşkler ve diğer tasvirler yüce durumun görüntüleridir. Rüyasında kendini bir bağ veya yüksek bir köşkte görüp de, bundan yücelik elde edeceği ve amacına ulaşacağı anlamı çıkaran kişinin durumu da bu kabildendir. Rüyalarda görülen görüntüler, ahiretteki görüntülerin cinslerindendir. Zira uyku, kısa ölüm gibidir ve uykuda görülen rüyalar, ahiret görüntüleri cinsindendir (Şeyh Bedreddîn, 1990: 25-26). Dolayısıyla insanın yaşantısına göre cennet ve cehennemin şekillendiği, içinde bulunulan durumun, cennet ve cehennemi ifade ettiği belirtilmektedir.

Bütün bu anlatılanlar sonucunda görülen o ki, cennet ve cehenneme İslam dini ile tasavvufun yaklaşımı arasında birtakım farklılıklar mevcuttur. İslam dini cennet ve cehennem konusuna, ümit ve korku, teşvik etme ve sakındırma nokta-i nazarından

bakmış, insanların hayatını buna göre şekillendirmelerini amaçlamıştır. Bir bakıma teşbih ve tenzih arasında orta yolu benimsemiştir. Hareket noktası yine İslam dini olan ve konuya aşk perspektifinden yaklaşan tasavvuf ise, korkudan ziyade sevgiye, celâlden ziyade cemâle vurgu yapmış, teşbihi bakış açısını ön plâna çıkarmıştır. İnsanın kemâle ermesini, güzel ahlak ile müzeyyen olmasını gaye edinen tasavvuf, orta yola ilişkin dengeyi âdeta cemâl, rahmet, bağış ve lütuf tarafına kaydırmıştır. Bu itibarla cehennemi âdeta ehline sevdirme tavrı içerisine girmiştir. Öte yandan tasavvuf ehli nazarında vahdete ve İlahî vuslata nail olmak hedeflendiği için, bu yolda cennet dahi ağyar konumunda görülmüştür. Allah'a yakın olma bahtiyarlığını ve O'nun rızasına erişip rü'yet lezzetiyle zevklenmeyi her şeyin ötesinde telakki eden mutasavvıflar için, en büyük cezanın da Allah'tan uzak düşmek ve O'nu görmekten mahrum kalmak olduğu anlaşılmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLAM DİNİ VE TASAVVUF BAĞLAMINDA KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE CENNET VE CEHENNEM

Din ve tasavvufun İslam sanatları üzerinde etkili olduğunu, sanatın bir kolunu oluşturan şiirin ve özellikle klasik Türk şiirinin de bundan nasibini aldığını söylemek mümkündür. Bilhassa Osmanlı döneminde vücuda getirilip, belli kuralları ve estetik kaideleri bulunan edebiyat geleneğinin nazım yönünü teşkil eden klasik Türk şiirinde, cennet ve cehennem algısını şekillendiren amillerden biri İslam dini, diğeri ise asli hüviyetini bu dinden alan tasavvuftur.

"Osmanlı insanı hayatını din ve tasavvuf düşüncesi etrafında şekillendirmiştir. Dinin ve tasavvufun bu boyutu, hayatın diğer yönleriyle veya yorumlarıyla bütünleşmiştir." (Yıldırım, 2006/a: II/102). Din, Osmanlı hayatının ve kültürünün çeşitli alanlarında değişmez ve hep görünen bir unsur olduğu gibi, tasavvuf da Osmanlının din ve dünya görüşünün ayrılmaz bir parçası olmuştur. Tasavvuf düşüncesinin odak noktası, hayatın bir boyutu, yani dinî boyutudur (Andrews, 2009: 81, 82). Dolayısıyla tasavvufun, İslam dininden ayrı bir sistem olmadığını belirtmek gerekmektedir. Güzel ahlaka, nefis terbiyesine ve tezkiyesine önem veren, seyr ü sülûk metoduyla Allah'a ulaşmayı gaye edinen bu sistemin özünde, Kur'an ve sünnet bulunmaktadır.

Şiirin güzel sanatlar kategorisine dâhil edildiği malumdur. Duygu ve düşüncenin katkılarıyla oluşturulan şiir -özelde klasik Türk şiiri- teorik yöne sahip olmakla birlikte, bir sanat faaliyetidir. Sanat ise insanın nesnel gerçekliği, estetik kurallara uygun bir şekilde yeniden düzenlemesi ve bunu yapabilme kabiliyeti olarak tanımlanabilmekte (Karagöz, 2005: 164), insan hayatının olmazsa olmaz bir parçası ve insanın dünyayı güzelleştirme vecibesini gerçekleştirdiği alanı ifade etmektedir (Cansever, 2012: 185).

Din, insan duyarlılıklarını, davranış ve değer yargılarını, kâinat ve varlığa yaklaşımını şekillendiren en önemli amil olarak kültürleri belirleyen temel olmuştur (Cansever, 2010: 173). Bütün sanatların gerek ontolojik temelinde gerekse tarihî tezahürünün arkasında "din" ve "maneviyat" gerçeğinin bulunduğu konusunda, sanat tarihçilerinin çoğunluğu ittifak halindedir (Kılıç, 2006: 19).

Güzel sanatların başlangıcı hakkında tetkiklerde bulunan toplum bilimciler ile estetik zevkin ortaya çıkışını ve gelişimini araştıran psikoloji uzmanları, musikinin, raksın, şiir ve edebiyatın dinî bir kaynaktan çıkarak varlık kazandığı hususunda hem fikirdirler (Köprülü, 1999: 52). Dolayısıyla din, şairin ruhuna sinmek bakımından, şiir

üzerinde haliyle etkili olmaktadır. Özellikle Müslüman sanatçının tavrı, doğrudan doğruya dinî bir tavır olarak karşımıza çıkmaktadır (Ayvazoğlu, 2002: 42).

Aşkın olanla bağlantı kurmaya çalışan İslam sanatları, görünende görünmeyeni, değişende değişmeyeni yakalama ve gösterme çabası içerisindedirler (Koç, 2010: 25). İslam sanatının bir alanını teşkil eden şiirde, kelime ve kavram, teşbih ve sembollerin oluşmasında inanç, şairi yönlendiren asli unsurların başında gelmektedir. Müslüman sanatçı açısından, sanat bir gaye değil, genel itibariyle dinî unsurların öncelikli olarak kullanıldığı, yüce olanı anlatması ve yansıtması icap eden bir vasıtadan ibaret görülmüştür (Özcan, 2012: 162).

Dinin yanı sıra, tasavvuf da Müslüman milletlerin edebiyatlarında önemli bir yer edinmiş, kalıcı izler bırakmıştır (Mengi, 2010: 37). Sanatın inşa edilmesi sürecinde tasavvufun da asla göz ardı edilmemesi gereken belirleyici bir rolü bulunmaktadır. Bu bakımdan tasavvufu dikkate almadan İslam sanatlarını anlamak mümkün değildir. Bütün Müslüman sanatçıların mutasavvıf oldukları veya olmaları gerektiği iddia edilemese de, hepsinin içinde var oldukları estetiğin tasavvuf tarafından şekillendirildiğini söylemek mümkündür (Ayvazoğlu, 2002: 42, 107).

Tasavvuf, insanı mutlak hakikatlerle yüzleştirerek kâinattaki umumî ahengin derin sırlarını ruhlara duyurmaktadır (Kemikli, 2004: 7). Dikkatle incelendiğinde, din dışı kabul edilenler de dâhil, bütün İslam sanatlarının temelinde, tasavvufî anlamda bir arayış gerilimi, yani aşkın var olduğu görülecektir (Ayvazoğlu, 2002: 36). Aşkın kaynağı ise İlahîdir. Âlemin yaratılışı dahi aşk ile temellendirilmekte, mahlûkat bu sayede bir değer kazandığı gibi, kâinata mührünü vuran Yaratıcının varlığı da enfüste ve afakta hissedilir olmaktadır. Bu da nihayetinde bakışları tevhide yöneltmektedir. Bütün Müslüman sanatçıların algı ve anlayışlarının merkezinde tevhit ilkesi yer almaktadır. Eşyayı maddi ve duyusal bağlarından koparmayı ifade eden soyutlama, üsluplaştırma ve tekrar, İslam sanatının bu tevhit ilkesini gözeten bir tezahürü olmuştur (Koç, 2010: 50).

Vahdet-i Vücûd felsefesinin İslam estetiğinin teşekkülünde birinci derecede rol oynadığı; şiirden musikiye, süsleme sanatlarından mimariye, resimden gölge oyununa kadar bütün sanat dallarının ardında bu felsefenin bulunduğu bir gerçektir. Varlık ve olayların zahiriyle -başka bir deyişle- aslında bir gölgeden, bir hayalden ibaret olan duyularla kavranabilir âlemin bin bir şekliyle uğraşmayıp, doğrudan doğruya fenomenlerin içyüzüne dalan Müslüman sanatçının bu davranışına Vahdet-i Vücûd yön vermiştir (Ayvazoğlu, 2002: 90). Bu bakımdan tasavvuf düşüncesi sadece bir metafizik

zeminden öte, başlı başına varlık, bilgi ve ahlakı merkeze alan bir anlayış olarak ortaya konmaya çalışılmıştır. Böylece tasavvuf, fikir ve sanat hayatına ışık tutmuş, İslam düşüncesinin sanat kalıbına dökülmesinde etkili olmuştur (Kemikli, 2004: 71).

Sanatta mükemmele ulaşma, manevi kemale ulaşmayla iç içe gerçekleşmektedir. İslami estetik anlayışında, güzellikle hakikat ya da doğruluk arasında da çok sıkı bir ilişki olduğu görülmektedir. Buna göre bedii tecrübenin en yüksek derecesi, güzelliğin hakikatle buluştuğu noktada gerçekleşmekte (Koç, 2010: 53), İslam sanatının güzellik ve mükemmelliğe verdiği önem, klasik Türk şiirinde kendini göstermektedir.

Osmanlının estetik zevkini, ekseriyetle İslam'ın varlığa bakışı ve onu algılama anlayışı tayin etmiştir. Mimarî, hat, süsleme ve musiki gibi güzel sanat dallarındaki incelik, zariflik ve aşkın olanla irtibat kurma düşüncesi, şiirde çok daha coşkun bir halde tezahür etmektedir (Yıldırım, 2006/a: II/103). Bu itibarla şiir, dünyevi ve uhrevi tasavvurlar, dinî ve din dışı düşünceler arasında çeşitli bağlantılar kurma bakımından neredeyse sınırsız imkânlar sağlamakta; usta şair her iki alana da karşılıklı olarak tam manasıyla nüfuz edebilmekte ve en din dışı şiire bile ayrı bir dinî tat verebilmektedir (Schimmel, 2004/a: 306).

İnsanın inanç sistemi, kozmolojik varlık telakkisi doğrudan doğruya onun yaptığına yansımaktadır. Ortaya konulan her ürünün, bilinçli yahut bilinçsiz olarak inançların bir tezahürü olduğu görülmektedir (Cansever, 2012: 39). Sonuç olarak, klasik Türk şiirinin temelinde din ve tasavvufun bulunduğu bir gerçektir. Bu vesileyle cennet tasvirleri ve muhtevası başta sevgiliye dair unsurlarla, tabiatla ve tabiattaki diğer varlıklarla ilişkilendirilerek klasik Türk şiirinde ele alınmıştır.

2.1. Klasik Türk Şiirinde Cennet

Cennet, nasıl olduğu, nelerden oluştuğu ve nerede bulunduğu konusunda ta ilk çağlardan beri edebiyatçıları meşgul etmiştir. Cennet motifleri edebiyatçıların ve şairlerin hayallerini süslemiş ve şiirlere konu olmuştur. Müslüman yazarlar tarafından da cennete ilişkin çok canlı tasvirlerin yapıldığı müşahede edilmektedir (Cilacı, 1995: 33, 36). Dinî ve tasavvufî ortamda şiirini icra etmiş bulunan klasik ve mutasavvıf şairler ise bunların başında gelmektedir.

Müslüman edebiyatlarında, bahar, bahçeler, sevgilinin güzelliği ve yaşadığı yer anlatılırken hemen hemen her zaman Kur'an'daki cennet tasvirlerine atıfta bulunulması (Ayvazoğlu, 2008: 60), tasavvur edilen ideal âlemin Kur'an'daki cennet tasvirleriyle yakın bir ilişki içerisinde olduğunu göstermektedir (Ayvazoğlu, 2002: 125). Dinî-

tsavvufî mitolojide ve şiirde, misaller âlemi cennet bahçeleriyle simgelenmektedir (Andrews, 2009: 186). Baharın, bahçelerin ve sevgilinin yüzünün güzelliğinden söz edilirken mutlaka cennet bahçelerinden, cennetin bekçisi Rıdvân'dan, Kevser havuzundan, Tesnîm suyundan, Selsebîl pınarından, hurilerden, kökü yukarıda ve dalları aşağıda olup da bütün cenneti gölgeleyen Tûbâ ağacından ve cennete dair diğer unsurlardan söz edilmektedir (Ayvazoğlu, 2008: 62).

Sembolik dilin kullanıldığı şiirlerde anılan havuzun, cennetteki Kevser havuzunu, hatta bazı şairlerin Tûbâ'ya benzettikleri salkım söğüdün, dalları aşağı doğru sarkan bu cennet ağacını temsil ettiğini söylemek mümkündür. Bahçelerdeki köşkler, sayebanlar, selsebiller, gölgeli ve çeşit çeşit meyveli ağaçlar, hatta bu güzellikler ortasında yaşanan zevk ve safa, yeme-içme ve eğlence bahçe-cennet ilişkilerini gösteren unsurlar olarak müşahede edilmektedirler (Ayvazoğlu, 2008: 60-61).

Klasik Türk şiirinde cennet, bizzat kendine ait hususiyetlerle bahse konu edildiği gibi; tabiat, mekân, zaman, sevgili, âşık, aşk ve insanla ilişkili olarak da şiirlerde ele alınmaktadır. Nitekim klasik Türk şiirinde cennetin; İlahî nizamı aksettiren kâinat ve dünyadaki düzene (tabiat), sevgilinin kûyuna ve önemli mekânlara, bahar mevsimine, sevgili-âşık-aşk üçlüsüne, rakip-zâhid gibi ağyarı temsil eden tiplere göndermede bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.1.1. İsim, Çeşit, Sayı, Derece ve Muhteva İtibariyle Klasik Türk Şiirinde Cennet

Cennetin başlıca yedi ismi bulunmakta, bunlara ek olarak birçok isimden de bahsedilmektedir. Yine bazı kaynaklarda cennetin ismi, bazılarında ise cennetin bir çeşidi veya tabakası olarak Firdevs, Adn, Na'îm ve Me'vâ cennetleri zikredilmektedir. Cennetin sayısının sekiz olduğu ve bunun üzerinde insanın azalarıyla bağlantılı olarak birtakım yorumların yapıldığı da bilinmektedir. Aynı şekilde cennette derecelerin olduğu; inançtaki sağlamlık ve sadakat, güzel amellerdeki ihlas ve miktarla doğru orantılı bir şekilde bu makamlara erişileceği haber verilmektedir. Kur'an, hadis ve diğer birçok kaynakta nakledildiği üzere, cennetin ehliyle, yapısal özellikleriyle ve akla hayale gelmedik nimetleriyle son derece hoş bir muhtevaya sahip olduğu, mükemmel olanı nazara sunduğu anlaşılmaktadır.

Bütün bu hususların klasik Türk şiirinde nasıl ele alındığı seçilen örneklerle ortaya konulacaktır. Ancak burada sunulan şiir örneklerinin sınırlı sayıda olduğunu

belirtmek gerekmektedir. Zira daha sonra gelecek olan diğer birçok başlık altında da cennetin isimleri, çeşitleri ve sayılarına dair bol miktarda şiirle karşılaşılacaktır.

2.1.1.1. Cennetin İsim, Çeşit, Sayı ve Dereceleri

Başta yedi isim olmak üzere, "dârü'l-karâr" (Ahmedî, G.297/8), "âhiret dârı/dârü'l-ahire" (Nesîmî, G.442/8), "dâr-ı ferâh/dârü'l-ferâh" (Şeyhülislâm Yahyâ, G.39/5), hüsn-i meâb/hüsne(ü)'l-me'âb (Kânî, Tesdîs -20/IV-2) gibi cennete ait birçok ismin klasik Türk şiirinde geçtiği görülmektedir.

Sevgilinin kûyu ve yüzü cennet olarak telakki edildiği gibi, bazen bir şehrin -özellikle payitahtın- kendisi, sarayları, bahçeleri cennet olarak algılanmakta ve cennete dair isimler ile klasik Türk şiirinde ele alınmaktadır. Nitekim hem İstanbul'u hem de padişah sarayını karşılar nitelikte bir isim olan Dârü's-sa'âde için tanzim edilmiş bir kasidede şair, bu mekânın adının saadet yurdu, hududunun sevinç yurdu, nispetinin muhkem, yüksek bir köşk ve künyesinin ise cennet sarayı olduğunu söylemek suretiyle cennetin isimlerine ve kasırlarına atıfta bulunmaktadır:

Adıdur dârü's-sa'âde haddidür dârü's-sürûr

Nisbeti kasr-ı müşeyyed künyeti cennet-serâ (Ahmed-i Dâ'î, K.8/5)

"Kûy"u bir cennet/Dârü's-Selâm ve kendisi de güzelliği ile bir huri olan sevgilinin geçtiği yolu âşık bir selam, bir iltifat için bekleyip durmaktadır. Beyitteki bu tasvir, âdeta cennete girecek olanların "selâm" sözü ile karşılanıp içeri alınacakları olayını akla getirmektedir:

Dârü-s-Selâm-ı kûyunun ey hûr yolların

'Işk ola bana beklemede bir selâm içün (Zâtî, G.1090/6)

Sevgilinin yüzü, kırmızı gül rengindedir. Renk itibariyle aynı zamanda, şarap ve ateşi de çağrıştıran sevgilinin yüzü, hem cennet gülşeni/ebedîlik cenneti hem de şarap kadehiyle birlikte bir meyhane tasviri oluşturabilmektedir. Beyitte, cennetin isimlerinden biri olan Huld/Cennet-i huld bahse konu olmaktadır:

Gül yüzün yâdına her dem içe peymâneleri

Cennet-i Huldı kıla gönline mey-hâneleri (Ahmedî, G.681/1)

Küçük bir mekân ve imkân ile kanaat sahibi bir insanın, dünyada dahi huzuru yakalayabilmesine karşılık, elindekiyle yetinmeyip nankörlük eden kişinin, dünyada nimet ve refah nokta-i nazarından sıkıntı çekmeyen kâfir misali ahirette de cennet ve saray/köşk umma hadsizliğinde bulunabileceği anlaşılmaktadır. Nitekim insanın tabiatına atıfta bulunulan beyitte, Hint-Avrupa dil grubundan olan eski Farsça ve

Yunanca, İngilizce gibi bazı Batı dillerinde cennet için kullanılan "paradis" kelimesi geçmektedir. Bu da diller arasındaki sözcük alış verişinin varlığına delalet etmektedir:

Âdemînün dünyede bir gûşesidir râhatı

Yoksa her kâfir umar yarın parâdîs ü balât (Ahmed-i Dâ'î, K.12/31)

Cennetin çeşitlerinden biri olarak kabul edilen Firdevs, klasik Türk şiirinde "cennet, cennet bahçesi, bahçe" gibi asıl anlamının yanı sıra "firdevs-i berîn, firdevs-i a'lâ, bağ-ı firdevs, gülşen-i firdevs" gibi terkiplerle birlikte kullanılmıştır. Teşbih, istiare, tenasüp mecaz ve kinaye yoluyla sevgilinin bulunduğu yeri, yüzünü ve muhtelif güzelliklerini ifade etmektedir. Firdevs, ırmak ve pınarların kaynadığı, eşi benzeri olmayan güzelliklerin, hurilerin, muhteşem konakların bulunduğu zümrüt misali yemyeşil bir mekân olarak tasvir edilmektedir (Uzun, 1996: 124). Nitekim bir beyitte Firdevs, sevgilinin kendisi ve ona olan aşkla bağlantı olarak ele alınmaktadır. Âşık her kime maşukluk elbisesini giydirmiş ise, artık âşık nazarında sevgili Firdevs-i a'lâdan çok daha üstün ve önemli olmuştur. Âşığın cenneti, sevgilinin kendisi olduğu için, Firdevs-i a'lâ bağları dahi onun gözünde bir değer taşımamakta, gözüne görünmemektedir. Bu durum, cennetteki nimetlerin en büyüğü olan rü'yetullahı çağrıştırmaktadır. Buna göre, özellikle mutasavvıflar İlahî cemâli müşahede etmeyi her şeyin üstünde gördükleri gibi, âşık da değer verdiği sevgiliyi eşsiz güzellikteki cennet bağlarına tercih etmektedir:

Ma'şûklıgun hil'atini her kime giydürdün ise

Gelmez gözine zerrece Firdevs-i a'lâ bâgları (Yunus Emre, 365/6)

Hz. Peygamber'in âlemlere rahmet olarak gönderildiğini ifade eden ayete (Enbiyâ, 21/107) telmihte bulunulan beyitte, Firdevs cenneti ve ebedî kasrı ile Hz. Peygamber ve risaletinin evrenselliği arasında tenasüp sanatı oluşturulmaktadır. Zira Firdevs cenneti ve içindekilerinin ebedîliğine nazaran Hz. Peygamber'in de ancak âlemlere rahmet olarak gönderilmiş bir resul olduğu bildirilmekte, âdeta Hz. Peygamber'in gelişiyle bütün âlemlerin cennete döndüğü ve bunun sonsuza kadar böyle kalacağı ima edilmektedir. Hz. Peygamber'in risaleti dünyanın sonuna kadar ve hatta şefaati ile ahirette de varlığını sürdürecektir. O, sadece bir bölgenin veya kavmin değil bütün insanların ve hatta cinlerin de peygamberidir. Dolayısıyla onun peygamberliği zaman, mekân ve varlık bağlamında evrenseldir:

Hâzihî min-Cenneti'l-Firdevsi kasru'l-hâlidîn

Kâle mürselnâke illâ rahmeten li'l-'âlemîn (Kânî, Tesdîs -20/III-2)

Melek yüzlü sevgililer, âşıklara el sallayarak "Bu Adn cennetidir, ebedî kalmak üzere buraya giriniz." şeklinde hitapta bulunmaktadırlar. Dolayısıyla bu beyitte de cennet ehlinin saadet yurduna girerken hoşça karşılanacaklarını bildiren ayete (Zümer, 39/73) işaret edilmekte ve ondan iktibas yapılmaktadır:

El salup âşıklara derler melek-manzarları

Hâzihî cennâtü 'adnin "fedhulûhâ hâlidîn" (Hayâlî, K.23/8)

Dârü's-sa'âdenin özelliklerinin anlatıldığı aşağıdaki beyitte şair, o sarayın sütunlarının Na'îm cenneti gibi yüksek ve sağlam olduğunu, Dârü'l-bekâ (bekâ yurdu) kapıları misali onun kapılarının açık ve baştan başa dolaşmaya müsait olduğunu belirtmektedir. Na'îm cennetiyle bir bina arasında tasvire dayalı anlatımın sergilendiği bu beyitte, cennetin kapılarının son derece geniş ve mümin-muttaki kullar için ardına kadar açık olduğu dile getirilmektedir. Adn cennetinin kapılarının sadece muttakiler için açık olduğunu haber veren ayete (Sad, 38/50) telmihin olduğu beyitte, köşklerinin direklerindeki ihtişam ve saray ile cennetler arasında teşbih yapılmaktadır:

Hest erkâneş müşeyyed hemçü cennâtü'n-na'îm

Geşte ebvâbeş müfetteh çü der-i dârü'l-bekâ (Ahmed-i Dâ'î, K.8/10)

Sevgilinin yüzü bir cennet bahçesini andırmaktadır. O bağı seyre koyulmak, âdeta Me'vâ cennetine girmek gibi bir duygu oluşturmaktadır. Sevgilinin yüzünün cennete benzetildiği bu beyitte, aynı zamanda "temâşâ" sözcüğünden hareketle, cennette Allah'ı görmeye, bahçede ise sevgilinin dîdârını seyretmeye işaret edildiğini söylemek mümkündür:

Hüsnünün bâğına her kim ki temâşâya gelir

Öyle sanır ki bugün cennet-i me'vâya gelir (Şeyhî, G.78/1)

Yukarıda zikri geçen dört çeşit cennetle birlikte cennetin sayısının yedi olduğu, bazı rivayetlerde ise sekiz olduğu belirtilmektedir. Klasik Türk şiirinde karşılaşılan örneklerden hareketle cennetin sayısının sekiz olduğu görülmektedir. Bir beyitte cennetin kapısının sekiz olduğu -ki bu sekiz kapı aynı zamanda sekiz cennete karşılık gelmektedir- nehirlerinin ise dört tane olduğu anlatılmaktadır. Dört nehir, önceki bölümde geçtiği üzere, Muhammed Suresi'nin 15. ayetinde özellikleriyle birlikte anlatılan nehirler olsa gerektir:

Sekiz oldu kapusu uçmağın

Neye dört oldu suyu ırmağın (Nesîmî, Mes.2/5)

Sekiz cennet, zâhid açısından bir sırdır. Ancak gayb âleminin örtüleri üzerinden kaldırılan âşık için Me'vâ cennetinin perdesiz bir şekilde ve nur olarak görüldüğü belirtilmekte, aynı zamanda cennetin nurdan bir aydınlığa sahip olduğu bildirilmektedir:

Dediler kim: sekgiz uçmak sirr olupdur zâhide,

Perdesiz nûr anda gördük cennetü'l-me'vâyı biz (Hatâ'î, G.413/3)

2.1.1.2. Cennette Bulunan Bahçe, Köşk, Irmak ve Havuzlar

Cennette yemyeşil ağaçların, bahçelerin ve gölgeliklerin bulunduğu, bu bahçelerden, hatta köşklerinin altından ırmakların aktığı anlatılmakta, oldukça canlı tasvirler yapılmaktadır.

Cennette, bal, süt, su ve şarap (hamr) ırmaklarından, Seyhan Ceyhan Nil ve Fırat nehirlerinin cennetten çıktığı bildirilmektedir. Tûbâ ağacı ve nehir veya havuz olduğu konusunda farklı görüşler serdedilen Kevser suyu hakkında ayrıntılı bilgi verilmektedir. Bütün bu anlatımların klasik Türk şiirine de yansıdığı görülmektedir.

Şair bir beyitte, "Kevser", "Selsebîl", "Mâ'-i ma'în" (akarsu) gibi su ve pınarlara; "Mak'ad-ı sıdk" ve "Makâm-ı emîn" gibi cennetin isimlerine değinmektedir. Dolayısıyla hem cennetteki su kaynaklarını hem de cennetin isimlerini anmaktadır:

Kevser ü selsebîl ü mâ'-i ma'în

Mak'ad-ı sıdk ile makâm-ı emîn (Nesîmî, Mes.2/8)

Kevser şarabı olarak telakki edilen sevgilinin dudağı, bu defa cennetin dört ırmağıyla anılmakta, bunların üçüne (şerâb/su, hamr, bal) ismen değinilmekte; şeker gibi beyaz ve tatlı (şehd) olmak bakımından da süte işaret edilmektedir:

Sormuşum la'linde çün cennât dört ırmağını

Şekker ü şehd ü şerâb u hamr u balı bendedir (Nesîmî, G.50/7)

Sevgilinin dudağı, Kevser Suresi (Kevser), Selsebîl, Mâ'-i ma'în ve Kâfûr çeşmesi ile ilişkilendirilerek cennette yer alan ırmak ve pınarlara, cenneti idareye mamur melek, cennet hazinedarı yahut kapıcısı olan Rıdvân'a (Onay, 2009: 219, 389) atıfta bulunulmakta ve Mülk Suresi 30. ayetten iktibas yapılmaktadır:

Sûre-i Kevser hakıyçün ey tutağı Selsebîl

Sözüni işitse Rıdvân ayda "min mâ'in me'în" (Zâtî, G.1017/2)

Cûş idince bu gice çeşme-i kâfûr okudum

Sûre-i Kevseri bûs-i leb-i handânun içün (Zâtî, G.1045/3)

Hadislerde Nil nehrinin cennet nehirlerinden olduğu bildirilmektedir. Kevser ırmağı ise hem hadislerde geçmekte hem de ayette zikredilmektedir. Dünyada da aynı

isme sahip Nil ve şiirlerde yer verilen bir diğer önemli nehir Aras'ın bu dünyaya ait olduğu, dolayısıyla terk-i dünya etmiş olanların gönlünün dünyaya değil, Kevser ırmağı gibi cennete aktığı, ahireti tercih ettiği vurgulanmaktadır:

Gönlümüz Nîl ü Aras gibi cihâna akmaz

Kevser ırmağı gibi târik-i dünyâyuz biz (Taşlıcalı Yahyâ, G.151/3)

İçerisinde cevherlerin saçıldığı bir bahçenin cennette yer alması ne ise, Selsebîl suyunun içinde Kevser suyunun bulunması da odur. Yani, türlü türlü ziynetlere ve bir birinden değerli taş ve mücevherlere sahip cennet bahçeleri cennette ışıl ışıl parıldamakta, aynı şekilde rengi sütten beyaz olan ve dibindeki çakıl taşları mücevherler gibi parlayan Kevser nehri öne çıkmaktadır. Ravzadaki cevahirden kasıt, çiğ taneleri de olabilir. Dolayısıyla cennet bahçesindeki bu şebnemler nasıl mücevheri andırıyorsa, Selsebîl içindeki bembeyaz Kevser'in de inci tanelerini andırdığına dair bir yorum da yapılabilir:

Hôz-i cennetdür, cevâhirden tökülmiş rôzede,

Selsebîl içinde âb-i Kôserî nisbetlüdür. (Hatâ'î, G.383/7)

Gül bahçesinin yolunu beyaz yaprakların süslemesi, Adn cennetinin kaynağından akan Kâfûr'a benzetilmekte, beyaz oluşuyla ön plana çıkıp cennetten akan Kâfûr nehri/pınarı ile gülistanın içerisinde uzayıp giden ve beyaz yapraklarla nehri andıran yol arasında ilişki kurulmaktadır:

Gülistân râhını gördüm beyâz evrâk zeyn etmiş

Behişt-i 'adn 'aynından akan kâfûra benzettim (Hayâlî, G.330/2)

Şair, dünya sularının hiçbir yönden cennetin Rahîk, Selsebîl ve Kevser suyuna benzemediğini söylemektedir. Her yönüyle mükemmel olan bu nimetlerin dünya standartlarının çok çok üstünde olduğunu vurgulamaktadır:

Benzemez her vech-ile dünyâ sularına suyı

Yâ cinânın selsebîli yâ rahîk ya kevseri (Kuddûsî, G.323/7)

Şarap meclisinin zaman zaman tekrar eden işretinin safasını, dalganın satırlarıyla cennette Tesnîm üzerine yazmışlardır. Şarap meclisinde yer yer yapılan yeme-içme ve eğlence, cennette, satırları andıran kat kat dairelerden müteşekkil dalgalar ile Tesnîm pınarı üzerine yazılmıştır. Beyitte, meclis safasının tekrar tekrar yaşanması ile dalgalar arasında bir benzerlik bulunmaktadır. Zira dalgalar da iç içe geçmiş halkalar ile su yüzeyinde meydana gelen tekrarları oluşturmaktadır. Ayrıca cennet ile bezmdeki işret safası, sahbâ ile Tesnîm, dünbâle-dâr ile sütûr-ı mevc arasında bağ kurulmaktadır:

Safâ-yı işret-i dünbâle-dâr-ı bezm-i sahbâyı

Sutûr-ı mevc ile Cennetde Tesnîm üzre yazmışlar (Şeyh Gâlib, G.115/5)

Klasik Türk şiirinde genellikle sevgilinin boyu ile ilişkilendirilen Tûbâ ağcı, cennette bulunan ve dalları aşağıya doğru sarkmış, çok heybetli, cennet elbiselerinin bu ağacın tomurcuklarından yapıldığı bildirilen bir ağaçtır. Ayette (Ra'd, 13/29) hoşnutluk ve mutluluğa karşılık gelen tûbâyla, cennet ehlinin rahatı tasvir edildiği gibi, ayrılığa tahammül gösterip bundan yakınmayanın vuslata erişeceği, bu vesileyle kurtuluş ve selameti isteyenin huzura ereceği anlatılmaktadır. Bir bakıma sevgilinin cevr ü cefasına katlananın, sonunda onun iltifatına nail olacağı ifade edilmektedir:

Hicrânına tahammül eden vaslını bulur

Tûbâ men erâde bihi'l-fevzi ve'n-necât (Fuzûlî, G.39/2)

2.1.1.3. Cennetin Yapısı ve Nimetleri

Cennetin yapısıyla ilgili olarak, kat kat bina ve tabakalardan oluştuğu, havasının mutedil, toprağının misk ve hâkim rengin yeşil olduğu, binalarının altın ve gümüş tuğlalardan yapıldığı verilen bilgiler arasındadır. Cennet, envaiçeşit nimeti, bahçeleri bağları, ağaçları, gölgelik alanları, ırmak ve pınarları, köşkleri ve çadırları, çarşısı ve pazarı, huri ve gılmânlarıyla müreffeh ve cezbedici bir ortamın sunulduğu mükâfat diyarıdır. Bu yapı ve muhtevayla ilgili olarak klasik Türk şiirinde nasıl bir yaklaşımın sergilendiği önem arz etmektedir.

Tûbâ dalından uçup yüce makamlar geçerek tertemiz şaraptan içenlerin dünya ballarına tenezzül etmeyecekleri belirtilirken, cennette bulunan Tûbâ ağacı ve İnsan Suresi 21. ayette geçen "Şarâb-ı tahûr"a değinilmektedir:

Tûbâ talından uçanlar yüce makâmlar geçenler

Şarâben tahûr içenler banmaz dünyâ ballarına (Yunus Emre, 345/7)

İçilen meyin, cennetteki içeceklerden Kevser (Kevser, 108/1), Selsebîl (İnsân, 76/18), Kâfûr ve onun karışımı olan zencebîl (İnsân, 76/5, 17, 18) ile ilişkisi kurularak âdeta aşk şarabının ayetlerde zikredilen bu cennet içecekleri kabilinden olduğu vurgulanmaktadır. Yine ilgili ayetlere atfen Rahîk şarabı ve Tesnîm suyu (Mutaffifîn, 83/25, 27) gibi diğer cennet içecekleri de anılmaktadır:

Nûş itdügünde mey olur elünde selsebîl

Kevser olur mizâcı vü kâfûr u zencebîl (Ahmedî, G.405/1)

Budur ol mâ-hasal-i nehr-i rahîk ü tesnîm

Budur ol kıt'a-i gülzâr-ı na'îm ü me'vâ (Nâbî, Tr.39/6)

Cennetteki ağaçların gövdesinin altın (Tirmizî, Cennet: 1), toprağının ise misk olduğunu (Buhârî, Enbiyâ: 5) belirten hadislere de telmihle, ağacı altın, yeri amber olan cenneti, basireti açık olanın seyretmesi talep edilmektedir. Aynı şekilde, cennetin toprağının gül suyu ve misk ile karıldığı ve halis amber olduğu, taşının ise elmastan olduğu ifade edilmektedir. Bu vesileyle cennetin toprağının kokusu, taşı ve ağaçlarının hangi maden ve cevherden yaratıldığına dair bilgiler verilmektedir:

Bihişti şimdi teferrüc kıl iy küşâde basîr

Ki altun oldı ağacı vü yiri 'anberîdür (Kadı Burhaneddin, G.1305/3)

Anun tahmîr olundı toprağı misk ü gülâb ile

Taşı elmâs-ı terdür toprağıdur 'anber-i sârâ (Nev'î, K.4/6)

Hakkında duada bulunulan birisi için, makamının cennet olması, dostlarının ise güzel yüzlü huriler ve şefkatli güzel gençler (vildân) olması istenmektedir. Dolayısıyla özellikleriyle beraber cennet hanımlarından hurilere ve hizmetlilerinden vildâna yer verilmektedir:

Cennet makâmı olsun anun anda mûnisi

Vildân-ı mihr-i tal'at u hûrân-ı meh-likâ (Ahmed-i Dâ'î, K.13/29)

Cennette nurdan aydınlık bir ortamın bulunup gecenin olmadığı gerçeğine dikkat çekilmektedir. Bahar mevsiminin uzun geceyi mahvetmeye kastettiğine değinilmekle, ilkbaharın başlangıcıyla gecelerin kısaldığı hadisesine de işaret edilmektedir:

Cennette gece olmadığın istimâ' edip

Kasd etti kim uzun geceyi mahv ede bahâr (Necâtî, K.8/9)

Cennet elbiselerinden sündüs (ince ipek) ve istebrak (kalın ipek-parlak atlas) ile cennetin süslendiği; cennet, huri ve gılmânın güzel olduğu; Sidre ve Tûbâ'da seyran etmenin hoşluğu dile getirilmektedir. Yine Tûbâ ve Sidre'nin boyundan hareketle Rıdvân'ın, sevgilinin boyuna göre cenettin yeşil ipek elbisesini kesip biçtiği söylenmektedir. Dolayısıyla cennetin muhtevasına dair unsurlara yer verilmektedir:

Sündüs ü istebrak ile zeyn olur cennet velî

Ta'n eder dellâk-i sîmîn-ber ana hammâm ile (Necâtî, G.495/4)

Cennet ü hûrî vü gılmân da güzel

Sidre vü Tûbâ'da seyrân da güzel (İsmail Hakkî, İlahi 18/3)

Rıdvân alup kadün kad-i Tûbâ vü Sidre'ye

İstebrakî-i sebz-i cinânı keser biçer (Kânî, G.57/4)

Kastedilen huri, Kevser, mey ve sevgili ise, yeme-içme ve eğlenceye zemin hazırlayan her şeyin bunda bulunduğunu söyleyen şair, meclis ortamıyla cennet hayatı arasında bağlantı kurmuş; cennetteki huri, Kevser, şarap (mey) ve mahbub (eşler-huriler-vildân) gibi varlıklara işaret etmiştir:

Hûr u Kevser'den mey ü mahbûb ise maksûd eger

'Ayş u nûş esbâbı hep hâzır müheyyâ bundadur (Bâkî, G.157/2)

Bir beyitte, cennetin huri ve gılmânının saçıyla (sümbül) bağlantılı olarak cennetteki reyhan bitkisinden bahsedilmekte, sevgilinin ayna gibi parlak yüzünde saçının aksettiği ve bu cennet bağını andıran yüzde görünenin reyhan olmadığı ifade edilmektedir:

Düşdi 'aks-i sünbül-i havrâ-vü-ğılmân-i cinân

Görinen mir'ât-ı rûy-ı bâğda reyhân degül (Zâtî, G.824/4)

Cinân kasrının Allah Teâlâ'nın Arş'ının kubbesi/çatısı gibi yüceldiği, muazzam olduğu belirtilmek suretiyle cennetin yapısına dair bilgiler sunulmaktadır. Beyitte yer alan kasır, kâşanenin aynı zamanda gönlü ifade eder nitelikte olduğunu söylemek gerekmektedir:

Yüceldi kasr-ı cinânın çü sakf-ı 'arş-ı Mecîd

Kimin bu kasr ile kâşânesin sorarsın sen (İbrahim Hakkî, G.276/7)

Ahiret hayatının bir safhasını oluşturan Araf'ın neyi ifade ettiği konusunda farklı görüşler ileri sürülse de cennet ve cehennem arasında bulunan bu yerde, günah ve sevapları eşit olan müminlerin bir müddet kalacağı, daha sonra İlahî rahmet sayesinde cennete alınacağı bildirilmektedir. Araf'a değinilen bu beyitte, ruhani âlemi geçip -değil ki Araf - cennete dahi bakmamak gerektiği dile getirilmekte, asıl gayenin İlahî yakınlığı gerçekleştirmek olduğu ima edilmektedir:

Melekût 'âlemini geçmege himmet eyle

Cennete bakma sakın kanda kalupdur a'râf (İsmail Hakkî, G.161/3)

Gerek hurilerin eşsiz güzelliği ve bunun da ötesinde sevgilinin tasvirinin orada oluşu, gerekse cennetin muhteşem oluşundan ötürü cihan halkı cennete girmeye iştiyak duymaktadır. Beyitte, insanların cennete girmek için can atmalarının sebebi, sevgilinin orada bulunuşuna bağlanmak suretiyle hüsn-i ta'lîl sanatı yapılmaktadır:

Cihân halkı cinâna girmege cânlar virür ey hûr

Meğer nakkâş-ı kudret nakş idübdür anda tasvîrün (Zâtî, G.758/4)

2.1.1.4. Cennet Hayatının Sonsuzluğuna Karşılık Dünyanın Geçiciliği

Cennet ve cennetlikler ebedî olduğu gibi, cennet nimetlerinin de bitip tükenmesi söz konusu değildir. Ancak dünya hayatı ve dünyaya ait unsurlar yok olmaya mahkûmdur. Klasik Türk şiirinde -genellikle işin içerisine tasavvufî bir hava da katılarak- dünyanın faniliğine vurgu yapılmakta, dolayısıyla dünyaya meyletmemek gerektiği üzerinde durulmaktadır.

Kur'an'da, her canlının ölümü tadacağı, kıyamet günü yapılan amellerin karşılığının tastamam verileceği, cehennemden uzaklaştırılıp cennete konulanın gerçekten kurtuluşa ermiş olacağı ve bu dünya hayatının ise aldatma metaından başka bir şey olmadığı bildirilmektedir (Âl-i İmrân, 3/185). Bu gibi ayetlerin de etkisiyle geleneksel klasik Türk şiiri söyleminde bu dünyanın gelip geçici olduğu, bu dünya saltanatının çok kısa sürdüğü, öbür dünya için birtakım hazırlıklarda bulunmak gerektiği anlayışı pek çok şairin felsefesinde yer edinmiştir. Gerek bu dünyadan vazgeçmek anlamındaki bu anlayış, gerekse daha kapsamlı boyutuyla Allah'ın dışındaki her şeyden vazgeçme anlayışı, neticede insanları "dünyalık" olandan bir ölçüde uzaklaştırmıştır (Yıldırım, 2004: 166).

Bir oyun, eğlence, bir süs, insanlar arasında övünme, daha çok mal ve evlat sahibi olma isteğinden ibaret olan dünya hayatına nazaran, şiddetli bir azabın, Allah'ın mağfiret ve rızasının bulunduğu ahiret hayatı çok daha farklıdır. Allah'ın rızasına, rahmet ve gazabına da değinilen ayette (Hadîd, 57/20), dünya hayatının geçiciliği, yağmurla birlikte yeşerip de sonra kuruyup giden bitkilere benzetilmiştir. Dolayısıyla bu dünya, bir müddet varlığını muhafaza etse de, her ne kadar alımlı görünse de, sonunda yok olmaya ve itibarî güzelliğini kaybetmeye mahkûmdur.

Müminlerin cennete ve cennet nimetlerine dair inançlarının en önemli özelliği yücelik bahşediciliktir. Cennet ebedîlik yurdu, gerçek huzur ve sükûn mahalli, esenlik ve emniyetin hüküm sürdüğü bir diyardır. Oysa dünya geçici bir konak; üzüntü, keder, mutsuzluk ve dertlerin cirit attığı bir mekândır. Cennet tasavvuru, müminin bu fani konaktan ve buranın mihnet yüklü yaşantısından geçip öte âlemlere yükselmeyi sağlayan bir merdivendir (Pürcevâdî, 1999: 184).

Bu fena mülkünde nice saltanat sahiplerinin kalıcı olmadığı (Bâkî, G.533/5); bu dünya evinde kalp huzurunun bulunmadığı, dolayısıyla ebedî olanın tercih edilmesi gerektiği vurgulanmakta ve bunu da mahlası Bâkî olan bir şair söylemektedir:

Dünyâ evinde olmayıcak bir huzûr-ı kalb

Fânî cihânı n'eyleyelüm câvidân tutun (Bâkî, G.281/5)

Kimseye yâr olmayan bu fena yurdundan, beka mülküne can atıp ebedî bezmi (bezm-i Huld) karar yeri edinmek insan tabiatına da münasip olsa gerektir. İkinci beyitte insan bedeni ve hatta dünyanın bir kadeh olarak görüldüğünü söylemek mümkündür. Nitekim insanın ayağı, beli ve onun üst tarafı kadehle irtibatlı iken; şekil itibariyle kadeh dünyayı andırmaktadır. Ancak bu kadehin kırılması kaçınılmazdır. Zira sonsuz meclisin yaşanacağı bir ortamda bulunmak için bu dünyadan geçmek gerekmektedir:

Cân atup mülk-i bakâya rıhlet itdi gördi kim

Kimseye dârü'l-fenâ olmazmış âhir pâydâr (Hayretî, K.9/55)

Çün şikest itdi bu fenâ câmın

Nev'iyâ bezm-i huldi ide makar (Nev'î, Ms.5/V-5)

Bu dünya bekası olmayan bir dikenlik, sıkıntı-meşakkat yurdu ve küllüktür. Oysa diğer tarafta cennet gülşeni, güllük gülistanlık baki bir diyar bulunmaktadır. Küllük mesabesinde görülen dünyanın, haddinden fazla önemsenmemesi gerektiği nazara sunulmaktadır:

Bu hâristân-ı dehr-i bî-bekâdan

Gülistân-ı cinâne gitdi Nev'î (Atâyî, Tr.1/1)

Milk-i bâkî isteyen kor fâniyi

Küllüğe bakmaz gülistân isteyen (Hüdâyî, 64/5)

Bu cihan bela, imtihan yurdu ve ne kötü sahiplik mahalli; o cihan mutluluk, sevinç, neşe yurdu ve ne güzel kalınacak yerdir. Dolayısıyla dünya ve cennet arasında bütün yönlerden kıyas kabul etmeyen bir durum söz konusudur:

Bu cihân dârü'l-belâdır ol cihân dârü's-sürûr

Bu cihân bi'sel-karîn ü ol cihân ni'me'l-karâr (İbrahim Hakkî, K.5/12)

Fani ömrü baki hayata sarf eyleyip, ağyardan ve fena mülkünden el çekerek baki âlemi gözetmek (İsmail Hakkî, G.199/1) ve ölmeden önce ölmek suretiyle hakikatte sağ olabilmek şuuru doğrultusunda hareket edilmelidir:

Var hayât-ı bâkîye sarf eyle 'ömr-i fânîyi

Ölmeyen ölmezden önden olmadı ma'nâda sağ (İsmail Hakkî, G.159/2)

Bu cihanın fena yurdunun da fenası olduğu, kalıcı ve mühim olanın Allah rızası, ebedî olanın ise Hakk'ın bekası olduğu anlaşılmaktadır. O'nun zâtından başka her şey yok olmaya endekslidir ve zaten en büyük nimet İlahî rızadır:

Ben gördüm bu dâr-ı fenânın fenâsıdır

Bâki Hudâ rızâsı bekâ Hak bekâsıdır (Şeyh Gâlib, Mersiye/IV-4)

2.1.1.5. Cennet Ehli ve Vasıfları

Cennete girecek olanların bu lütuf, bağış ve ödüle layık görülmeleri için birtakım özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. İtikat, istikamet ve amel boyutu bulunan bu vasıfların neler olduğu hususunda klasik Türk şiirinin yer yer açıklamalarda bulunduğu görülmektedir.

Cennete girmenin ilk şartı imandır. Dolayısıyla Firdevs-i a'lâya girmek isteyenin "lâ ilâhe illâ'llâh" demesi gerekmektedir. Cennetin kapısını "lâ ilâhe illallâh" açacaktır (Şeref Hanım, K.1/8). Nitekim bir hadiste "la ilâhe illallâh" diyenin cehennemden çıkarılacağı buyurulmaktadır (Tirmizî, Cehennem: 9). İnsan ne kadar cürüm işlemiş olsa da "lâ ilâhe illâ'llâh" sayesinde cennete gidecektir. Bu bakımdan mümin bir kardeşe hitapla, iman ehlinin ebedî olarak cehennemde kalmayacağı söylenmektedir Sevgilinin nâr gibi kızarmış yanağının iştiyakıyla yanıp tutuşan âşık, âdeta cehennemi yaşamaktadır. Ancak âşığın bu âteşte sonsuza kadar kalması düşünülemektedir. Aşk ateşi sayesinde kemâle eren âşık, nihayetinde sevgiliye vuslatı elde edecektir:

Firdevs-i a'lâya girmek dilersen

Lâ ilâhe illâ'llâh diyegör (İsmail Hakkî, İlahi 58/1)

Ne denlü cürm ile âlûde-dâmen olsan da

Alur behişte gider lâ ilâhe illallâh (Şeref Hanım, K.1/9)

Nice bir yana gönül şevk-ı ruhunla nice bir

Ebedî kalmaz ahî tamuda îmân ehli (Necâtî, G.619/4)

Cennete girmenin ikinci önemli şartı salih amel işlemektir. Bu ise, ibadet, güzel ahlak ve muamelat kabilinden olan uygulamaya dayalı hususlardır. Dolayısıyla oldukça geniş kapsamlıdır:

Sebeb ister isen eğer cennâta

'Amel-i sâlih oldı ana sebeb (İsmail Hakkî, G.34/4)

Salih amelin uzantısı olarak namaz kılan ve oruç tutanların cehennemden azat olup cennete girecekleri ve orada nimetlendirilecekleri bildirilmektedir. Bu dünyada oruç tutmak suretiyle ciğerini susuz bırakan, cennette Kevser ve Kâfur pınarlarından içecektir:

Öyle namâzın kılasın her ne dilersen bulasın

Tamu'dan âzâd olasın kullar âzâd olsa gerek (Yunus Emre, 136/4)

Sıyâm-ıla cigerin teşne eyleyen bunda

İçe menâbi‘-i cennetde kevser ü kâfûr (Ahmedî, K.24/30)

Musibetler karşısında şikâyet ve isyana düşmeksizin tahammül edenler, sabır ve sebat gösterenler Na‘îm cennetlerine erişecek, sabredenler cennete önden girecektir (Eşrefoğlu Rûmî, Mes.6/3). Tövbe edenlerin gideceği yer cennet olup, istiğfarda bulunanların azap görmeyeceği Kur’an’la sabittir. Dîdâra ermek isteyenin alçak gönüllü olması gerekmekte (Taşlıcalı Yahyâ, Ms.4/III-4); cehennem ateşinden salim olmak için kibir, büyüklenme, riya ve dünya sevgisinden sakınmak icap etmektedir (Kuddûsî, G.47/3). Kanaatkârların yerinin Sakar olmayacağı (Kuddûsî, G.921/7) belirtilmekte ve güzel ahlak sahiplerinin cennete ve dîdâra kavuşacakları müjdelenmektedir:

Bugün sabr eyleyen derd ü elîme

İrişür irte cennât-ı na‘îme (Muhibbî, Dörtlük 43/1)

Bulmak istersen cinâna dest-res

Tevbeyi dilden giderme her nefes (Mihrî Hâtun, Tazarru-nâme/126)

Didi müstağfirlere itmem ‘azâb Kur’ân’da Hak

Bil muhakkak kim mu‘azzeb olmaz istiğfâr iden (Kuddûsî, G.588/3)

İnfakta bulunanların ve cömert olanların cennetin kapısını açacakları (Zâtî, G.118/3, G.744/3; Vîrânî, s.135); yumuşak huylu (halim) ve cömer kimselerin (Kuddûsî, K.6/8), mazluma yardım edenlerin de cennetle mükâfatlandırılacakları zikredilmektedir. Zira güzel ahlakla irtibatlı olan bu amellerin kul tarafından yapılması beklendiği gibi, karşılığının da kat kat verileceği vadedilmektedir. Öte yandan ilk beyitte, malların Allah yolunda harcanmasını, kişinin kendi kendisini tehlikeye atmamasını emreden ayetten (Bakara, 2/195) iktibas yapıldığını söylemek mümkündür:

Sana çün virdi Hakk varlık didi Kur’ânıla “Enfık”

Sakın sen itme bahîllik cehennem itme cinânun (Eşrefoğlu Rûmî, 58/10)

Ederse bir kişi mazlûma nusret

Makâm olur ana gülzâr-ı cennet (Hüdâyî, Mf.53)

Emanete sahip çıkıp ona karşı hainlik etmeyene de cehennemin ihanet etmeyeceği bildirilmektedir. Dolayısıyla emanet ehlinin gideceği yer de cennettir. İslam dininin emanetleri ehline vermek (Nisâ, 4/58), akitleri yerine getirmek (Mâide, 5/1) konusundaki titizliği ve buna karşı duyarlı davrananların da aynı hassasiyetle muamele görecekleri ifade edilmektedir:

Emânet ehline olmaz ihânet-i dûzah

Hıyânet eyleme herkes sana diye bah bah (İsmail Hakkî, Mf.19)

Sevgilinin zülfü, küfür, günah, karanlık gibi olumsuz anlamlar yüklenip cehennemi çağrıştırmaktadır. Kesret olan zülüf, sevgiliye vuslata bir engel teşkil etmektedir. Dolayısıyla sevgiliye vuslat arzulanıyorsa, zülfe takılıp kalmamak gerekmektedir. Nitekim zülfe uyanın, kesret bataklığına saplananın cennete girmesi; sevgilinin vahdeti temsil eden yüzüne ulaşması mümkün görünmemektedir:

Nev'î visâlin ister isen uyma zülfine

Kim âdem oglı cennete girmez günâh ile (Nev'î, G.453/5)

Cenneti andıran yanağın sakinlerinde buğz ve kinin olmayacağını söyleyen şair, hem cennet ehlinin kalplerinden kinin sökülüp atıldığını belirten ayetlere (A'râf, 7/43, Hicr, 15/47) telmihte bulunmakta hem de yanağı cennetle, yanaktaki tüyleri cennet sakinleri ve papağanla, zülfü de kargayla ve hicapla ilişkilendirmektedir. Cennetlikler arasında buğz ve kinin olmayacağı gerçeğinden hareketle şair, yanak cenneti üzerinde yer alan tûtî (tüyler) ve karga (zülf)'nın bir arada bulunabileceğini, karganın tûtîye mahrem olabileceğini belirtmektedir (Sefercioğlu, 2001: 155):

Cinân-ı 'ârızun sâkinlerinde bugz u kîn olmaz

N'ola tûtî hatuna mahrem olsa zülfünün zâgı (Nev'î, G.510/2)

Sevgilinin kûyu, âşık nazarında Kâbe konumundadır. Hacıların Mescid-i Haram'a gidip Beytullah'ı tavaf etmelerindeki gaye İlahî emri eda etmek suretiyle günahlardan arınıp cennete girmektir. Bu vesileyle hac vazifesini yerine getiren, cehennem ateşinden kurtulma bahtiyarlığını yaşayacaktır. Âşık için ise sevgilinin haremini tavaf etmek cehennem azabından kurtulmaya bir vesiledir:

(Tâ) tavâf-ı haremün eylemişem bunca zamân

İ'tikâdum budur ey dost beni yakmaya nâr (Mihrî Hâtun, K.17/16)

Sevgilinin dîdârını hak olarak bilen için, cennet ve oradaki envaiçeşit nimetler helal olmuştur. Beyitte geçen "vech" kavramı ile yeryüzünde bulunan her canlının yok olup sadece Allah'ın zat (vech)'ının baki kalacağını bildiren ayetlere atıf yapıldığı söylenebilir. Aynı zamanda eşref-i mahlûkat olan insanın yüzü de mutasavvıflar ve Hurûfîler nazarında büyük bir öneme sahiptir. Dolayısıyla "vech" kavramından sevigilinin dîdârını, Zat-ı İlahîyi ve insanın yüzünü anlamak mümkündür. Aslında hepsi de aynı kapıya çıkar niteliktedir. Sonuçta yüz İlahî menşelidir ve yüzün önemsenmesi cennete girmeye sebeptir:

Cennet ü selsebîl ü hûr u kusûr

Vechini Hak bilene oldu halâl (Nesîmî, Tercî'-Bend 3/VI-4)

Bu dünyada nefsine uyan, heva ve hevesinin peşinden koşan kişinin Kevser göllerine dalması mümkün değildir (Yunus Emre, 345/5). Dolayısıyla nefse boyun eğmeyenler, Kevser havuzuna dalmakta; Kevser havuzuna dalan, ölmeden önce ölen ve nefsini düşman bilenler cennette Tûbâ dallarına konmaktadırlar. Beyitte "Ölmeden evvel ölünüz." (el-Aclûnî, 2001: II/346) şeklinde geçen hadise de telmihle nefsini terbiye eden ve daha bu dünyada gözlerini öte âleme açıp basiret sahibi bir kul olarak yaşamayı gerçekleştirenlerin cennet ve nimetlerine nail olacakları ifade edilmektedir:

Kevser havzına talanlar ölmezdin öndin ölenler

Nefsini düşmân bilenler konar Tûbâ dallarına (Yunus Emre, 345/6)

Cehennem azabından kurtulup ve dolayısıyla cennete girmeye zemin hazırlayan bir diğer husus da, Hz. Ali'nin yüceltilmesi, onun sürekli zikredilmesidir. Hz. Ali'ye verilen ehemmiyetin bir yansıması olarak onu üstün görmenin karşılığında cehennem ateşinden muaf olunacağı vurgulanmaktadır:

Sûfiyâ kılmaz rivâyet gelmesin dilinde lâf

Çün muhibb-i Şâh değilsin sözlerin cümle güzâf

Kurtulup nâr-ı cahîmden olmak istersen mu'âf

Vird edip söyle dilinde (Lâ fetâ illâ 'Alî) (Vîrânî, s.20)

Sevgili uğruna kendini feda eden âşık, âdeta Allah yolunda cihat edip canını veren mücahit gibi şehit mertebesindedir. Şehitler ise cennette, nebiler ve sıddıklardan sonra en üst makamda olan topluluktur. Hatta şehitlerin ölmediğine, bilakis hayatta olduklarına (Bakara, 2/154) ve bu payeye erenlerin, Allah'ın, lütuf ve kereminden kendilerine verdikleri ile sevinçli bir halde Rableri katında rızıklandıklarına (Âl-i İmrân, 3/169) işaret edilmektedir. Dolayısıyla sevgili için candan vazgeçmek, ebedîleşmektir:

Gam-ı aşkında ölürsem ser-i kûyunda defn eylen

Şehîd olanların çünkim yeri Firdevs-i a'lâdur (Hayâlî, G.149/3)

Vermeyen cânım sana bulmaz hayât-ı câvidân

Zinde-i câvid ana derler ki kurbândır sana (Fuzûlî, G.21/2)

Amacı ahiret olanların, altın ve gümüş biriktirmekten vazgeçmeleri, terk-i dünya etmeleri gerekmektedir. Maksadı dünya olanların ise keder, sıkıntı ve hüznün olmayacağı ebedîlik cennetinden vazgeçmeleri icap etmektedir. Dolayısıyla iki sevginin bir arada olmayacağı, âdeta bir koltukta iki karpuzun taşınamayacağı beyan

edilmektedir. Altın ve gümüşün dünya hayatının süsünü temsil ettiği, bu itibarla dünyaya aldanmamak gerektiği, aksi takdirde insanın ahiretini heder etmek durumunda kalacağı vurgulanmaktadır:

Garaz 'ukbâ ise kardaş bu cem'-i sîm ü zerden geç

Eğer dünyâ ise cennât-ı Huld-ı bî-kederden geç (Kuddûsî, G.150/1)

Nasihati dinleyip gereğini yerine getirmek cenneti hak etmeye, layık-ı cennet olmaya olanak sağlamaktadır. Zira Allah ve Resulüne itaat edip, İlahî emirleri yerine getirenlerin varacağı yer cennettir. İtaat sayesinde cennete erilmekte (Kânî, K.22/42), fakr ile Allah'a yaklaşılmaktadır. Nitekim fakr, ağyardan müstağni olmak demektir. Ağyara tenezzül etmeyen, yâre ulaşmaktadır. Ayrıca cennet zahiri, kurbet ise batını temsil eder niteliktedir:

Kelâmında bize eyler nasîhat Hazret-i Hak

Tutanları kılısar lâyık-ı cennet nasîhat (Kuddûsî, G.835/3)

Tâ'at ile cennete ir yoklığ ile kurbete

Zâhir u bâtın iki ni'met nasîb olsun sana (İsmail Hakkî, G.12/2)

Beka yurdunda mesken tutabilmek için ağyara (murg-ı yâd) gönül bağlamamak gerekmektedir. Sevgilinin dışındaki her şeyi ifade eden ağyar, fena olandır. Bekaya ermek için gönül kuşunun yâd olanda değil, aşina olunanda yuva yapması icap etmektedir:

Gönül verme şehâ ol murg-ı yâda

Dilersen tutasın mesken bekâda (Vîrânî, s.80)

Cehennem azabından halas olup, cennete girmek için ârif olmak gerekmektedir. Cennet ehlinin bir özelliği de ilim ve amel sahibi olmalarıdır. Uçabilmek için iki kanada ihtiyaç duyulması misali, cennete girebilmek için de ilim ve amelin olması lazımdır. Şüphesiz kanat sayesinde uçulabilmekte ve ilim ve amel kanadıyla uçmağa gidilmektedir:

Ger 'azâb-ı âhiretden bulmak istersen halâs

'Ârif ol kim cehl odından kopısar cümle 'azâb (Niyâzî-i Mısrî, 12/10)

Cennet ehline gerek ilm ü amel

Lâ-cerem uçmağa lâzımdır cenâh (Hüdâyî, 177/2)

Cennet ehli hoşnutluk içerisinde, Allah'ın onlardan razı olduğu, maddi ve manevi bütün nimetlerin önlerine serilip, her istediklerine ulaşabildikleri bir hayatla

eğlenip oyalanmaktadırlar. Cennetlikler akla hayale gelmeyen nimetler ve zevklerle günlerini gün etmektedirler:

Ehl-i cennet safâda olsa gerek

Gönlü istediğini bulsa gerek (Hüdâyî, Mf.108)

2.1.2. Mükemmelliğin Bir Tezahürü Olarak Dünyanın Cennete Teşbihi

Maddi ve manevi bütün yönleriyle mükemmelliğin sergilendiği bir yer olan cennete nazaran dünya ve dünyadaki düzenin, cennetin vasıflarını ne derece yansıttığı önem arz etmektedir. Cennete ait güzelliklerin, estetik ve sanat açısından klasik Türk şiirinde nasıl ele alındığı merak konusudur. Zira başta Kur'an ve hadis olmak üzere, ahiret hayatından bahseden kaynaklarda oldukça canlı ve ayrıntılı tasvirlerin yapıldığı cennet hakkında, şairin ne söylediği mühim bir meseledir.

Tasavvur edilen ideal âlemin Kur'an'daki cennet tasvirleriyle yakın bir ilişkisi bulunduğunu söylemek mümkündür. Allah'ın bahardaki cemâl tecellilerini görüp de, cennet hakkında tefekkür etmemek işten bile değildir. Zira bahar cennet zamanıdır ve cennet ebedî zindelik yurdudur (Ayvazoğlu, 2002: 125). Baharın eşsiz güzellikleriyle kendini bir gelin gibi süsleyen tabiat, bu haliyle cenneti çağrıştırmaktadır. Zaten tabii düzen İlahî alanda var olan düzeni yansıtmakta ve bundan neşet etmektedir. Bu husus Kur'an'ın, her şeyin ölçüye göre yaratıldığına dair ısrarıyla desteklenmektedir (Nasr, 2002: 78). Kâinat belli bir düzen üzere yaratıldığına göre, cennet misali dünyanın da bir nizamı aksettirmesi, bütün noksanlıklarına rağmen, kemale doğru akan bir nehri andırması mümkün görünmektedir.

Cennetin tasviri konusuna tefsir, hadis ve kelam âlimleri eğildiği gibi, mutasavvıflar, edebiyatçılar ve eğitimciler de ilgi duymuşlardır. Cennet, dünya meşakkatleri içerisinde bocalayan, hayattan zevk alamayan, hayalindeki mutluluğu yaşadığı düzende bulamayan insanların özlediği bir âlem olmuştur. Bu sebeple birçok yazar ve şair tarafından oluşturulan cennet tasvirlerinin bir kısmı Kur'an ve hadise dayalı olmaktan ziyade, kendi ideal ya da hayallerinin ürünü bağlamında olmuş ve özledikleri mutluluk âleminin tablolarını gözler önüne sermiştir (Topaloğlu, 1993/b: 377). Cennet tasvirleri konusunda işin içerisine hayalini ve özlemini karıştıran insanın, dünya hayatı için de beklentilerinin bu doğrultuda olması kuvvetle muhtemeldir. Dolayısıyla insanoğlu cennet için anlatılan düzen ve mükemmelliği, yaşadığı dünyaya uyarlama eğiliminde olmaktadır.

İnsanın arzu ve beklentileri, kendisini bu dünyanın dar sahasından alarak doğumundan ölümüne kadar hayatındaki bütün ümitsizliklerin ümide, üzüntü ve kederlerin sevinç ve lezzete dönüşeceği daha ötelerde bir yere çıkaracak olan bir Burak'a binmiştir. Ölümden sonra inananlara vaadedilen cennet, müminlerin dünyada iken elde edemedikleri maddi ve manevi hazların tamamına nail olacakları bir diyardır. İnsan, bu dünyanın dar geçitlerinden geçmek, var olan her şeyin, sevinç ve mutluluğun, ebedî hazzın ve lezzetin mayası olduğu bir âleme ulaşmak için istese de istemese de hayal atına binmek durumundadır (Pürcevâdî, 1999: 181).

Müslümanların ölümden sonraki hayata ve cennet nimetlerine ilişkin inancı, onların bu dünyadaki hayatından ayrı ve bağımsız değildir. Cennet elbette, ahirette var olan bir yerdir. Ancak ahirete inanma ve cennet nimetlerini tasavvur etme, insanın bu dünyadaki manevi ve fikrî yaşantısının bir parçasıdır. Müslümanların yaptıkları cennet tasviri, köşklerden, çadırlardan, ırmaklardan ve havuzlardan tutun da hizmetçilere, eşlere ve kendileriyle gönüllerini hoş edecekleri güzel yüzlü hurilere kadar çeşitli nimetleri ve detayları içeren bir tasvirdir. Müslümanların yaptıkları tasvirlerde yer alan bu detaylar öteki dünyaya ait olmakla birlikte, insanoğlunun ümitlerini, arzularını, beklentilerini ve genel olarak ruhsal, zihinsel ve inançsal durumlarını gün ışığına çıkarmaktadır. Lezzetli şarapları içme, güzel yemekleri yeme, hurilerle ve bakirelerle diz dize olma tasavvuru, hemen hemen bütün insanlar için son derece teskin edici ve huzur verici bir durum arz etmektedir (Pürcevâdî, 1999: 181-182).

Osmanlı şiir geleneğinde içkin olan perspektif, bu dünyadaki hayat ile ahiret hayatı arasında keskin bir ayrıma gitmemektedir. Çünkü bu dünya hayatı, daimî ve değişmez bir manevi gerçekliğin -üstü örtülü ve bozulmuş da olsa- sadece bir tezahürü sayılmaktadır (Andrews, 2009: 173). Nitekim bu görünür âlemde müşahede edilen varlıklar yahut mekânlar, temsil kabilinden, gayb âlemi ya da ruhani âlemdeki aslı veya benzeri hakkında bir vukuf sağlamaktadır (Koç, 2010: 27).

Bütün bunlardan hareketle, cennete ait güzelliklerin bir benzeri olarak dünyada da hayal edilen ortamın aks-i sedasını şiirlerde aramak mümkündür. Cennete ait düzen ve mükemmelliğin bir tezahürü olarak şiirlerde zaman, mekân ve muhteva itibariyle yer yer dünyanın cennete benzetildiği müşahede edilmektedir.

Cihan, Firdevs-i berîn misali müzeyyen olmuş, yeryüzü ve bitkiler ipek elbisesini giymiştir. Öyle bir dem gelmiştir ki, onun güzelliğinden her taraf (altı cihet)

sekiz cennete dönmüştür. Çoğunlukla baharı çağrıştıran bu kutlu zamanın gelişi, dünyanın cennet gibi bir ortama dönüşmesine sebep olmaktadır:

Yine zeyn oldı cihân mânend-i Firdevs-i berîn
Hulle-i istebrakın geydi nebâtât-ı zemîn (Taşlıcalı Yahyâ, K.13/1)
Erdi bir dem ki behcetinden anun
Sekiz uçmağa döndü altı cihât (Şeyhî, K.13/3)

Etrafa canlılık ve ziynet veren baharın gelişiyle Firdevs-i berîn bahçesinin, bağı kıskanması normaldir (Bâkî, K.26/1). Zira yeryüzü Firdevs cennetini kıskandıracak bir hale bürünmüş; ırmağın suyu ona Kevser, nergis ve gül ise iri gözlü huri (hûr-i 'în) olmuştur. Cennet bağına ihtiyaç duyulmayacak derecede her taraf güllük gülistanlık olmuştur (Zâtî, G.98/4). Cihan, Na'îm bostanını kıskandıracak kadar, ferahlık verici ve gönül okşayıcıdır. Cihan halkı ise mutlu ve huzurludur:

Reşk-i firdevs-i berîn oldı yine rûy-ı zemîn
Âb-ı cû Kevser ana nergis ü gül hûr-ı 'în (Bâkî, G.392/1)
Cihân müferreh ü dil-keş cihâniyân hurrem
Zamân şükûfte zemîn reşk-i bûstân-ı Na'îm (Nef'î, K.33/6)

Huzur ve neşe sunan bir mekânın cennetle özdeşleştirildiği de vakidir. Ferahlık ve huzur verici bir yeri gören Rıdvân dahi, burasının cennet mi, dünya mı olduğu konusunda hayrete kapılmaktadır. Her tarafta huri ve gılmân gezip dolaşmakta, âdeta dünya bir cenneti andırmaktadır (Kâmî, Tr.38/5). Muhteşem bir şekle bürünen bu yeri, Rıdvân ta cennetten gelip sürekli temaşa etmektedir. Nitekim cennettin bir parçası olan bu mekânı Rıdvân'ın gelip uzun uzadıya temaşa etmesi (Fehîm-i Kadîm, K.7/24) gayet tabiidir:

Habbezâ cây-ı neşât-efzâ ki Rıdvân görse ger
Hayretinden derdi bu cennet midir dünyâ mıdır (Nef'î, K.7/10)
Şimdi bir şekle dahi girdi ki tâ cennetden
Gelüp etmekde temâşâ anı Rıdvân her gâh (Nedîm, Kt.43/9)

Manzara bakımından cenneti andıran dünyaya ait mekânların yanı sıra, düzenli bir bahçe veya son derece süslü yapıların da cennetle ilişkilendirildiği görülmekte, hatta dekorundaki güzellikten ötürü bahçenin sarayının avlusuna cennetin haset ettiği zikredilmektedir. Bu türden yerlerin nakışlarını seyreden birinin gülistanı temaşaya gitmesi beklenmemektedir, çünkü âdeta Me'vâ cenneti olan o yere giren bir daha oradan

çıkmamaktadır. Nitekim orası, nakışlarını seyreden Rıdvân'ın da arzuladığı (Nâbî, Mes.3/9) bir yerdir:

Bir ferş-i zer döşendi gören dirse yiridür

Sahn-ı sarây-i ravzaya reşk-i cinân yine (Zâtî, G.1239/4)

Nukûşın seyr iden gitmez temâşâ-yı gülistâna

Giren çıkmaz derûnından misâl-i cennetü'l-me'vâ (Nâbî, Tr.8/4)

Eşi benzeri bulunmayan dünya sarayına ve bayram yerine Firdevs-i berîn kasrı denilse münasiptir. Her tarafının yüksek saraylarla kuşatıldığı bu fani âlem, âdeta cennete dönmüştür. Altın bir döşemeyle/yaygıyla cennete dönen bağın sarayı (Zâtî, G.1239/2) ve bu cazibe merkezinin gönlü çeken çeşmesi, Selsebîl'in, kendisini kıskanmasına sebep olurken, imar edilmiş her evi de ebedî cenneti andırmaktadır. Dolayısıyla ihtişam ve zarafetteki eşsizliği ile dünya sarayları, köşkleri ve evleri, sahnı, bahçesi ve çeşmesiyle birlikte cenneti çağrıştırmaktadır:

Zâtî'yâ dünyâ sarâyında nazîrin görmedüm

Nola dirsem 'îd-gâha kasr-ı Firdevs-i berîn (Zâtî, G.1020/5)

Tonandı kasr-ı mu'allâlar ile her cânib

Cinâna döndi sanasın bu 'âlem-i fânî (Taşlıcalı Yahyâ, K.9/2)

Sahnının her çeşme-i dil-cûyı reşk-i selsebîl

Kasrının her beyt-i ma'mûrı bihişt-i câvidân (Nev'î, K.37/5)

Dünyada bulunan sular ve çeşmelerin, cennetteki ırmak ve pınarlara benzetildiğine, onlarla birlikte şiirlerde ele alındığına rastlanmaktadır. Mübarek ve saf bir lezzete sahip olan suyun, cennet suyu olmasında şüphe yoktur. Zira saf Selsebîl, ikinci bir Kevser vasfındaki bu su, cihanı cennete döndürmüş, halka hayat vermiştir:

Bunda kim böyle pâk lezzet var

Şübhe yok olduğında âb-ı cinân (Nâbî, Tr.9/12)

Cihânı cennete döndürdi virdi halka hayât

Bu Selsebîl-i musaffâ bu Kevser-i sânî (Taşlıcalı Yahyâ, K.5/2)

Can bahşeden suya Tesnîm çeşmesi dense yeridir. Nitekim bu su, ayette de geçtiği üzere (İnsân, 76/5), Selsebîl olarak isimlendirilen pınara tasdik konusu olmuştur. Eşi benzeri olmayan ve son derece gönlü celbeden bu suyun lezzeti, ancak cennet yurdunun Selsebîl'inde bulunabilmektedir. Daha da ötesi bu su, Kevser'in yeni doğmuş çocuğu, zülalin kız kardeşidir (İzzet Molla, Tr.16/8). Yalan dünyada cennetin görüldüğü

söylense doğrudur, zira her taraf Tesnîm suyu ile kaplanmış ve şevke getiren gül bahçesiyle müzeyyen olmuştur:

Revâdır âb-ı cân-bahşine dense çeşme-i tesnîm

Ki oldu mâ-sadak "'aynen tüsemmâ selsebîlâ"ya (Nedîm, Kt.65/2)

Zihî dil-keş sebîl-i bî-bedel kim lezzet-i âbı

Hemân ancak ola dârü'l-cinânın selsebîlinde (Nedîm, Kt.24/1)

Cenneti gördük yalan dünyâda derlerse sahîh

Menhel-i tesnîm her sû her taraf gülzâr-ı şevk (İzzet Molla, Tr.146/8)

Çeşmenin yapısı Adn cennetinin Kâfûr'una katılmış zencefili, suyu ise âb-ı hayatı kıskandıracak niteliktedir. Karışımında zencebîl/zencefil olan böyle bir suyun, ayetlerin de teyidiyle (İnsân, 76/5, 17) cennet suyu olmasında şüphe bulunmamaktadır:

Binâsı zencebîl kâfûr-ı 'Adne

Suyı âb-ı hayâta reşk-fermâ (Kânî, Tr.-52/8)

Âb-ı cennet olduğunda şübhe yok

Var mizâcında safâ-yı zencebîl (İzzet Molla, Tr.23/7)

Toprağının kokusundan misk ve amberin mürekkep, müteşekkil olduğu, yiyeceği ve tatlı suyuna nazaran hayat suyunun utandığı bu yaşama yurdu, âdeta ikinci bir cennete benzemektedir (Ahmed-i Dâ'î, K.22/1). İkinci cennetten kastın, yeryüzü olduğu anlaşılmakta ve cennetin toprağının kokusunun misk ve amber olduğuna atıfta bulunulmaktadır:

Anun toprağı tîbinden mürekkeb müşk ile 'anber

Anun ta'mı zülâlinden hacîldür âb-ı hayvânî (Ahmed-i Dâ'î, K.22/4)

Bahçede bulunan her fidan gökten inmiş hurilere, dallarındaki çiçekler de nura benzetilmektedir. Dolayısıyla çiçekler renk (beyaz) itibariyle nuru andırırken, fidan ve ağaçlar ise boy pos itibariyle hurileri andırmaktadır. Aynı zamanda, hurilerin ise nur yüzlü oluşuna işaret edilmektedir:

Çemende her nihâli gökten inmiş hûra benzettim

Çiçekler gördüm anların yüzünde nûra benzettim (Hayâlî, G.330/1)

Sevgiliye ait güzellik unsurlarının varlıklarla ve bu varlıkların da cennete dair hususlarla ilişkilendirildiği görülmektedir. Nitekim gönül bahçesinin boyu üzerine misk gibi zülfün döküldüğü, ebedî cennetin üzerine ise Tûbâ'nın gölgesinin döşendiği belirtilmektedir. Dolayısıyla misk gibi kokan zülüf, siyahlık bakımından gölgeyle, uzunluk ve aşağıya doğru sarkmak bakımından Tûbâ'yla, cennet olarak algılanan yüzü

kaplamaktan ötürü de gölge ve Tûbâ ağacıyla irtibatlandırılabilmektedir. Daha da ötesi yüzün üzerini örten misk kokulu bu unsur, cennetin toprağını da çağrıştırmaktadır:

Dökilmiş zülf-i müşg-âsâ o kadd-i dil-sitân üzre

Döşenmiş sâye-i Tûbâ bihişt-i câvidân üzre (Bâkî, K.8/1)

Misk kokulu sümbül saç ile hurilerin alnından dökülen saç, gece gökyüzünü süsleyen yıldızlar ile inci ve mücevherlerin düzenli leff ü neşr sanatı oluşturduğu imaj sisteminde, hurinin yüzü inci ve mücevherle süslü bir semayı, saçları ise geceyi andırmaktadır. Saçların arasından görülen aydınlık yüz, yıldız, inci ve cevherleri akla getirmektedir. İnci ve diş arasındaki bağ da düşünüldüğünde, sevgilinin dişlerinin de görülerek, yüz ile dişlerin yıldız şekline büründüğü düşünülebilmektedir:

Bu şebdür nakş-ı encümle zer-efşân sünbül-i müşgîn

Bu şebdür dürr ü gevherle müzeyyen turra-ı havrâ (Atâyî, K.1/20)

Sevgilinin tüyleri hatla, yazı sanatıyla irtibatlandırılmaktadır. Her yazının, dilberin tüyleri gibi yeşil ve taravetli olduğu, yeşili okşayan bu tüyler sayesinde cennet bağının yüzeyinden her köşenin görünür olduğu ifade edilmektedir. Yüzdeki parlaklığın etkisiyle tüyler de ışık saçmakta etrafı aydınlatmaktadır:

Hat-ı dilber gibi sebz ü mutarrâ oldı her yazı

Fezâ-yı bâg-ı cennetden nümû-dâr oldı her gûşe (Nev'î, G.437/2)

Bir beyitte mermerlerin, gözünün beyazı aşırı derecede beyaz olan hurinin gözünün beyazından yapıldığı, renk itibariyle cennet ehlinden hurilerin gözleriyle ilişkilendirildiği vurgulanmakta, bakışın nuru gibi o latif suyun mermer üzerinde dalgalandığı tasvir edilmektedir. Mermer üzerinde dalgalar halinde yayılan su, gözün nurunun oluşturduğu dalgaya benzetilmiş; nûr-ı nigeh, âb-ı latîf, beyâz-ı dîde, ruhâm, hûr-ı 'în arasında tenasüp sanatı yapılmıştır:

Mevc urur nûr-i nigeh-mânend ol âb-ı latîf

Kim beyâz-ı dîdeden kılmış ruhâmın hûr-ı 'în (Şeyh Gâlib, Tr.36/6)

Her meyve çokça bulunmakta, âlem cenneti andırmaktadır. Dolayısıyla sevgiliden vuslat meyvesini ucuzlaştırması, âşıklara busesinden gizlice ihsan etmesi istenmektedir. Aynı zamanda dudakla meyve arsında da irtibat kurulmaktadır:

Cennet gibi 'âlem yine her mîve firâvân

Sen mîve-i vaslın dahi etmez misin erzân

'Uşşâka birer bûse edüp gizlice ihsân

Ver hükmünü ey serv-i revân köhne bahârın (Nedîm, Ms.28/IV)

Gülün, renk ve kokusuyla bağı, cennet gibi kıldığı; dünya yurdunu cennet âlemine dönüştürdüğü (Fuzûlî, K.9/32) söylenmektedir. Hem vahdeti temsil etmek hem de Hz. Peygamberin sembolü olmak bakımından gülün dünya üzerindeki icraatı cennetle ilişkilendirilmektedir:

Âdem isen bâğ seyrin eyle bu mevsimde kim

Bâğı reng ü bûy ile kıldı behişt-âsâr gül (Fuzûlî, K.9/5)

Yayla ve vadi gibi coğrafî mekânların da cennete teşbih edildiği görülmektedir. Manzarası itibariyle yayla, yeryüzünde Me'vâ cennetini görmekle eş tutulurken; cennete benzetilen vadi ise, gönlü celbeden hoş bir cennet olarak algılanmaktadır:

Çün gelüp yaylakı seyr itdüm hemânâ fi'l-mesel

Yir yüzinde Cennetü'l-Me'vâyı gördüm bir nazar (Hayretî, G.51/3)

Bu ne vâdî-i cennet-âsâdur

Bu ne dil-keş behişt-i ra'nâdur (Kâmî, K.16/1)

Çeşme ve suların cennette bulunan havuz ve pınarlarla bağlantılı olarak ele alınması misali, ırmaklar ve su kanallarının da cennetle ilişkilendirildiğine tesadüf edilmektedir. Gümüş rengindeki kanal içerisindeki bir kayığa binen insanın, cennetin ta yanına varması mümkündür. Âdeta cennet içeceği olan bu billur suyun, cennete ulaştırması veya onu hatırlatması normaldir. Bu gümüş suya Mâ-i ma'în'in gönlü dahi susamıştır (Kâmî, Ms.4/II-1). Ferahlık veren bu soğuk suyu deniz kenarında gören kişi, cennet bağının çeşmesi bol olan yerindeki Kevser ırmağı sanmaktadır:

Cedvel-i Sîm içre âdem binse bir zevrak-çeye

İstese mümkin varılmak cennetin tâ yanına (Nedîm, K.21/12)

Bu serd-âb-ı ferah-zâyı gören deryâ kenârında

Sanır ırmağ-ı Kevser bâğ-ı cennet çeşme-sârında (Vâsıf, Ms.42/III-1)

Sultanlar adaletleriyle, güzel yönetimleriyle halka, rahat bir nefes aldırıp müreffeh bir ortam sundukları; ülkeyi düzene koyup emniyetli ve yaşanılacak bir yer haline getirdikleri zaman, buna şahit olan hassas ruhlu insanların bu duruma duyarsız kalmayıp yiğidin hakkını teslim ettikleri görülmektedir. Öte yandan bir caize beklentisiyle hareket edip, padişah ve icraatlarıyla ilgili sırf övgü kabilinden söylenen şiirler de bulunmaktadır. Kısacası otoritenin ve yaptıklarının cennetle irtibatlandırıldığı olmuştur. Sultan adaletiyle cihana çekidüzen verip güvenli bir ortam oluşturmakla her diyar, selamet yurduna (Dârü's-selâm) benzemiştir. Adalet sayesinde cihan mülkü

mamur olunca, huriler dahi Firdevs-i berînden bu huzur verici ortama uçmaya yönelmişlerdir:

Adlün cihâna zâmin olalı emân ile

Dârü's-selâma benzedi hoşlıkda her diyâr (Ahmed-i Dâ'î, K.25/2)

Şöyle ma'mûr durur 'adlün ile mülk-i cihân

K'uçmaga kasd ide firdevs-i berînden beri hûr (Mesîhî, K.20/10)

Mimari yapıların ilk defa inşası veya tamirine düşürülen tarihlerde cennetle bağlantılı anlatımların olduğu dikkat çekmektedir. Çeşmenin yenilenmesine dair düşülen tarihte, cennetin Selsebîl'i gibi onun tamir edilip süs ve güzellik itibariyle ebedî cennetin benzeri kılındığı zikredilmektedir. Padişah kasrı için yazılan bir kasidede ise, buranın ikinci cennet, Osmanlının yeni bir yapısı olduğu; onu inşa edenin de Allah'ın sonsuz gölgesi olduğu dile getirilmektedir:

Selsebîl-i cennet-âsâ eyleyüp ta'mîr anı

Zîb ü zîverle misâl-i huld câvîd eyledi (Nedîm, Kt.30/17)

Bu cennetin sânîsidir nev-tarh-ı 'Osmânîsidir

Zîrâ anın bânîsidir zıll-ı Hudâ-yı Lem-yezel (İzzet Molla, K.10/7)

Tarih düşülen şiirlerin yazımında, padişahların tahta çıkmalarının, doğum, ölüm, sünnet ve düğün gibi önemli olayların da etkili olduğu ve bu türden şiirlerin cennetle ilgili kılınarak kayda geçirildiği görülmektedir. Sultan üçüncü Selim'in tahta çıkışına düşülen tarihte, payitahtın Cennet-i huldun sekiz bağına döndüğü, Sa'dî'nin "Gülistan" isimli eseri gibi düzenli ve planlı olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla hem şairlerin eserlerine Bostan, Gülistan, Ravza, Riyâz gibi isimler vermelerinin cennet odaklı hikmetine atıf yapılmakta hem de eseri muntazam hale sokanla, şehri cennet gibi inşa eden arasında ilişki kurulmaktadır:

Dönüp dârü's-sa'âde heşt-bâg-ı Cennetü'l-hulde

Göründi bir musavver muntazam Sa'dî Gülistânı (Kânî, Tr.-48/7)

Saraylar, huriler, nehirler ve güzel yüzlü sevgilinin bulunduğu bir yer, baştan ayağa bizzat yücelik bahşetmek itibariyle insanoğluna layık cennettir. Zira burada cennete ait cezbedici unsurlar ve hepsinden önemlisi sevgili vardır. Zaten cennete de asıl anlam katan husus, Allah'ın oradan görülmesidir:

Kusûr u hûr u enhâr anda dîdâr anda yâr anda

Serâpâ zât-ı vâlâsı behişt-i âdemiyyetdir (Şeyh Gâlib, K.31/16)

2.1.2.1. Dünya Bağı ve Gülşeninin Cennet Bahçelerini Andırması

Dünyadaki bağlar ve gülistanların gerek düzenlenmesi ve bir şekle sokulmasında, gerekse bunlara dair tasvirî anlatımlarda cennet bahçelerinden faydalanıldığına dair emarelere rastlanmaktadır.

Kur'an'da tasvir edilen cennetin, Müslüman bahçeleri için en azından başlangıçta bir model teşkil ettiğini söylemek mümkündür (Ayvazoğlu, 2008: 60). Nitekim Kur'an'da özellikleriyle birlikte anlatılan ilk iki cennet (Firdevs ve Adn) ve sonraki iki cennet (Na'îm ve Me'vâ), sayı itibariyle dört olmaktadır. Aynı şekilde bal, süt, şarap ve su olmak üzere dört çeşit ırmaktan bahsedilmektedir. Hadislerde ise, Seyhan, Ceyhan, Nil ve Fırat nehirlerinin cennet nehri olduğu üzerinde durulmaktadır. Nehir veya havuz olduğu konusunda farklı görüşler bulunan Kevser suyu ile birlikte, dört ırmağın dört eşit kısma ayırdığı ve ortada bir kaynak yahut dört köşeli Kevser havuzunun bulunduğu dörtgen bir cennet bahçesi tasarımıyla karşılaşılmaktadır (Çakmakçı, 2011: II/449). Dolayısıyla cennetin tasviri ve -tabiri caizse- planı, dünya bahçesine uyarlanmaktadır.

Hem cennet (bahçe) sayısının hem de toplam kaynak sayısının dört olduğuna dair ifadeler, aslen başka membalardan etkilenilerek edinilen "çihâr bağ" tarzı bahçelerin yapımında fayda sağlamış olmalıdır (Bornovalı, 1999: 18). "Endülüs Elhamra'sından, Agra'daki Rem Bağ ve Açebal Bahçeleri'ne kadar İslam coğrafyasının pek çok köşesinde izlerine rastlanan, birbirini dik açı ile kesen güney-kuzey ve doğu-batı eksenlerinin oluşturduğu su kanalları, söz konusu ırmaklar geleneğini yansıtmaktadır. Bilhassa İran ve Hint coğrafyasına has çihâr bağ adı verilen dörde bölünmüş bahçe geleneği günümüzde de varlığını sürdürmektedir." (Çakmakçı, 2011: II/444-445).

Hadisler yardımıyla cennetlerin sayısının sekiz olduğu umumiyetle kabul edilmektedir. Bu sekiz sayısının bahçe tarhında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Safevi dönemi İran'ında ve Babürlüler devri Hindistan'ında bahçeler içerisinde, ağaçlar, çiçekler, meyveler çeşmeler ve su kanalları arasına oturtulmuş olan sekizgen saray ve köşkler bazen "heşt behişt" (sekiz cennet) adıyla anılmıştır (Bornovalı, 1999: 19). Bu da, cennetin sayısından mülhemle böyle bir düzenlemenin yapıldığını akla getirmektedir.

Saray içi veya dışı bahçeciliğiyle sınırlı kalmamış olan çihâr bağ geleneği yahut sekiz dilimli bahçe düzeni, varlığını özellikle türbelerin etrafındaki oluşumuyla da

devam ettirmiş ve "dünyada ve ahirette cennet" algısını pekiştirmiştir (Çakmakçı, 2011: II/445). Bilhassa Babürlülerde bu çağrışımların türbe şekillerinde de benzeri yapılarda var olduğunu düşünmek ziyadesiyle mümkündür. Nitekim bu yapılarda sekizgen form sıklıkla tercih edilmiştir (Bornovalı, 1999: 19). Dolayısıyla sekiz sayısı, bahçe düzenlemesinden binalar ve türbelerin şekline kadar mimaride etkili olmuş gözükmektedir.

Müslümanların günlük hayatında son derece önemli yeri olan "bahçe", aynı zamanda, her çeşidinden güzelliği ifade etmede kullanılan bir semboldür. Güzel fikirlerin, bilgilerin, şiirlerin bir araya getirildiği kitaplara "Gülistân, Bostân, Gülzâr, Gülşen, Ravza, Riyâz, Hadîka" gibi adlar verilmiştir. Örneğin, Sultan Hüseyin Baykara'nın çevresindeki şairlerden ve Ali Şir Nevâî'nin yakın dostlarından olan Molla Câmi, küçük hikâyelerden ve latifelerden oluşan tasavvufî bir eserine "Bahâristân" adını vermiştir. Molla Câmi'nin Bahâristân'ı, sekiz bahçe halinde düzenlemesinin sebebi, sekiz sayısıyla sekiz cennete işaret olsa gerektir (Ayvazoğlu, 2008: 58, 59).

Klasik edebiyatta bahçe karşılığı olarak kullanılan eşanlamlı birçok kelime vardır. Bunlardan bağ, bahçe, gülzâr, gülşen, gülistan ve bûstân Farsça; ravza, riyâz ve hadîka Arapça'dır. Bahçeler, "lâlezâr, sünbülzâr" gibi çiçeklerin türlerine göre de adlar alabilmektedirler. "Çemenzâr" ise yeşil otlarla, kır çiçekleriyle bezenmiş kırlar için kullanılmakla beraber, bağ ve bahçelerdeki güzelliklerin hepsi çemenzâra da yakıştırılmaktadır. Bağ, çemenzâr ve bahar mevsimi arasında doğrudan ilişki vardır. Çünkü çemen ülkesi ve bahçeler, ancak bahar gelince şenlenip güzelleşmektedir (Ayvazoğlu, 2008: 61-62).

Tabiatı oluşturan yabani ortamda düzensizlik, çirkinlik ve güzellik karışık halde bulunurken; bahçede düzen, güzellik ve gül/çiçek (sevgili) bulunmaktadır. Öte yandan dünyaya ait bahçede yok oluş ve yeniden meydana gelişin izini taşıyan güzellik, gül/çiçek (sevgili) karşılığında; cennette mükemmel güzellik, gül/çiçek (Allah) vardır (Andrews, 2009: 94).

İlgi çekici bir husus da Kur'an-ı Kerim'de cennet dâhilinde verilen mükâfatlar ve vadedilenler arasında çiçeklerin olmayışıdır. Ancak bahçeyi düzenleyenler Kur'an'dan hareketle kendilerine bir dayanak bulamasalar da, bahçelerinde envaiçeşit çiçekler yetiştirme konusunda tereddüt göstermemişlerdir (Bornovalı, 1999: 18).

Bahçelerin ağırlıklı bir şekilde evren anlatımına yöneldiği gözlemlenmiştir. "Yedi iklim dört bucak/dört bir yanda aramak" ve buna benzer ifadeler, evrenin hangi

sayıyla kavrandığını güzel bir tarzda ortaya koymaktadır. Yönlerin, cennet nehirlerinin, mevsimlerin, unsurların dört tane oluşu, kâinatın düzeninin dört sayısıyla olan irtibatını nazara sunmaktadır (Bornovalı, 1999: 82, 83). Dolayısıyla mükemmelliği sembolize eden bu dört sayısı, tasavvufta dört kapı kırk makama; Tanrısallığın doğasını temsil eden ve Sanskritçe'de büyülü daire anlamına gelen mandalaya da atıfta bulunmaktadır (Fordham, 1997: 82).

İslam bahçelerinde var olan fakat İslam'dan çok öncesine dayanan bahçe şemalarının ortak özelliklerinin en başında evren anlatımı gelmektedir. Bahçenin işlevleri arasında, İslam dünyasının da kabul ettiği başlıca iki husus evren kavramından uzak olmasa gerektir. Bunlardan biri, bu dünyada bulunmayan ve idealize edilmiş, mukaddes, mükemmel ve hayran olunan bir yer olarak cennettir. Diğeri ise dünyadaki varlıkların en yücesi olarak sultan ve onun sıradan insanla aynı olmayan olağan dışı ortamıdır. Bu iki husus bir araya gelerek dünyevi ve uhrevi ortamların en yücelerini ortaya koymuşlar, yeryüzündekiyle semadakine atıfta bulunarak evreni aksettirmişlerdir (Bornovalı, 1999: 87).

Elbette İslam bahçecilik geleneğinde dörtlü ırmak düzeniyle ilgili tüm yapılanmalarda söz konusu cennet idealinin göz önünde bulundurulduğunu iddia etmek mümkün görünmemektedir. Ancak sahip olduğu vahye dayalı birikimiyle her Müslüman'ın şuuraltında, iki cihan cennetine erişme idealinin bulunduğu ve yaşantısını bu minval üzere kurguladığı da bir gerçektir. Son derece zengin muhtevasıyla dörtlü ırmak tasviri bu idealin sadece küçücük bir boyutudur (Çakmakçı, 2011: II/454).

Hangi kültür ve coğrafyada bulunursa bulunsun, bahçenin şekillenmesinde din felsefesi kadar, İslam'ın yayıldığı beldelerde iklim, toprak ve topoğrafik şartlar da etkili olmuştur. Kur'an'da ağaçlarla gölgelendirilmiş olan cennet, fıskiyeli havuzların serinlettiği bir yaşama alanı olarak tasvir edilirken, müminler de yaşadıkları mekânları cennete duydukları özlemlerinden ötürü akan ve durağan sularla ihya etmeye, yemyeşil ve meyveli ağaçlarla, hoş renkli ve kokulu çiçeklerle süslemeye özen göstermişlerdir (Khabbazi ve Erdoğan, 2012: 21).

Ağaçlarının Tûbâ ağacı misali gölge yayıp, huriler gibi elbise giydiği dünya bahçesi (Ahmedî, K.40/6=G.274/6), rengârenk çiçekleriyle, yemyeşil ağaçlarıyla eşi benzeri olmayan, değerine paha biçilemeyen cenneti andırmaktadır:

Envâ'-ı hoş-elvân-ı şükûfeyle müzeyyen
Ol ravza ki cennet gibi bî-misl ü bahâdır (Nâ'ilî, K.14/27)

Cennet-âsâ ki her dırahtı anun

Sâye-güster misâl-i Tûbâdur (Kâmî, K.16/19)

Bahçeye dair unsurlardan biri de çemenlerdir. Çemenler, güzellik cennetinin süsleridir (Nâ'ilî, G.62/2). Cennet gülzarının canlılığını ve parlaklığını veren çemenler sayesinde, bir parça da olsa kederin gidip insanın gönlünün açıldığı, neşenin doğduğu söylenmektedir. Dolayısıyla cennette keder ve üzüntünün olmayacağı gerçeğine de işaret edilmektedir:

Gülzâr-ı cinân revnakını virdi çemenler

Bir pâre keder gitdi dil-i âdem açıldı (Nev'î, G.467/2)

Cennetlerin bahçesinin bostanı olan cihan bağı, huri tabiatlı sâkînin Kevser şarabını sunduğu bir meclis atmosferi oluşturmaktadır. Mecliste (gülşende) bulunan sâkî, yani sevgilinin elinden lale renkli şarabı içmek ise harika bir lezzet vermektedir (Fehîm-i Kadîm, G.260/10). Bezm bağını seyre çıkan sevgili ve gül renkli şarap ile cennet gülşeninde açılmış dikensiz bir gül arasında kurulan ilişkide; şarap renk itibariyle gülü; gül, sevgiliyi; cennet gülşeni ise meclisi çağrıştırmaktadır. "Gül-i bî-har" ifadesi, huzur diyarı olan cennette sıkıntı ve hoşnutsuzluk verici hiçbir durumun yaşanmayacağı hususunu akla getirmektedir:

Sun şarâb-ı kevseri ey sâkî-i hûrî-nijâd

Kim bugün bâğ-ı cihân ravz-ı cinân bûstânıdır (Şeyhî, K.9/20)

Seyr-i bâg-ı bezme gel câm-ı mey-i gülgûna bak

Gül-şen-i cennetde açılmış gül-i bî-hârı gör (Bâkî, G.71/4)

Bahçeye anlam katan en önemli varlık, sevgilinin kendisidir. Ya sâkî ya da servi oluşuyla sevgilinin bahçede arz-ı endam etmesi, âşığın arzuladığı bir durumdur. Nitekim sevgiliden, her tarafın yeryüzü cennetine dönüştüğü bu bağa (Sa'd-âbâd) gelmesi, güzellik gülşeni olan sevgiliden gülistana doğru açılması ve servi misali bin naz ile salınması istenmekte; bu durum karşısında Tûbâ'nın çaresizce "Ne mutlu sana!" diyeceği belirtilmektedir. Dolayısıyla hem Tûbâ ağacınının sevgilinin boyuna gıpta ettiği hem de Ra'd Suresi 13. ayete atıf yapıldığı görülmektedir:

Cennet-i rûy-ı zemîn olmış bu her dâg üsti bâg

Gel salın serv-i revânum bâg-ı Sa'd-âbâda gel (Kâmî, Ms.7/I-1)

Açıl semt-i gülistâna yine ey gülşen-i hûbî

Salın bin nâz ile nâ-çâr tûbâ lek disün tûbî (Kânî, G.195/1)

Gülzar, bir müessir tarafından cennetin haset duyduğu (Nedîm, Mes.1/21), cennet ehlinin otuz veya otuz üç yaşında gençler olacağını bildiren hadislere (Tirmizî, Cennet: 8, 12, 23) de telmihle, gül bahçesi, bütün cennetlerin kıskandığı ve yaşlıların genç olduğu bir yerdir:

Gülsitân reşk-i cinân oldı yine

'Âlem-i pîr cevân oldı yine (Şeyhülislâm Yahyâ, G.378/1)

Her bir yaprağının bâğ-ı Hulda denk olduğu (Nâ'ilî, K.26/19), sekiz cennetin ancak ve ancak tenha bir köşesine karşılık geldiği bu gülzarları (Nedîm, K.38/11), cennete teşbih etmek bir hata, dünyaya değişmek de insafsızlıktır. Övgüde bulunulan sarayın güzelliğinin dünya ile mukayese edilmesi insafa sığmaz iken, cennetle kıyaslanması da hatadan hali değildir. Sekiz cennet ancak o yerin bir tenha köşesi mesabesindedir:

İnsâf değildir anı dünyâya değişmek

Gülzârların cennete teşbîh hatâdır (Nedîm, K.22/6)

Gülşen, renk yönüyle ateşle ilişkilendirilmektedir. Cennetin içerisinde ateşin olmadığı söylense de gülistan, ateşîn bir gül ile cennet bağını kıskandıracak niteliktedir. Dolayısıyla cennet bağının güllerinin rengine nazaran gülistanın ateş gibi gülleri daha parlak görülmektedir. Bunun yanı sıra yüzü, cennet olarak telakki edilen sevgilinin nar gibi kızarmış gül-gûn yanağının da gülzar olarak düşünülmüş olması muhtemeldir. Cennet bağının haset etmesine sebep olan gülşendeki bir gül ile de sevgilinin kendisi, Hz. Peygamber, hatta Allah Teâlâ'nın kastedildiğini söylemek mümkündür:

Diyerler cennet içre âteş olmaz bu acebdir kim

Gül-istân âteşîn gül birle reşk-i bâğ-i cennettir (Fuzûlî, Tercî'-Bend -2/II-3)

Sevgilinin güzelliği gülle bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Sevgilinin hüsnünün açılmış olan gülü, ne gariptir ki hep toplanmasına rağmen eksilmemektedir. Bu, tıpkı cennetin güllerine Allah'ın verdiği bitip tükenmeme hassasiyeti gibidir. Öte yandan gül, gonca halde iken vahdeti, açıldığında ise kesreti temsil etmektedir. Dolayısıyla açılmış olan güzellik gülü, aslında Allah'ın cemâl sıfatlarının âlemde tecelli edişine imada bulunmaktadır. İlahî menşeli olan bu güzellik eksilmekten de beridir:

Hüsnün gülü açıldı hep dermekden eksilmez 'aceb

Ne hâssiyet [5] komuş Çalab gör cennetin güllerine (Ahmed Paşa, G.268/3)

[5] Beyitte "hassâsiyet" olarak geçen bu kelimenin, yine aynı anlama gelen "hâssiyet" şeklinde olması vezne daha uygun düşmektedir.

Sevgilinin güzellik gülzarı İrem bağı olarak anıldığı gibi (Muhibbî, G.529/3), dünya bahçesi de İrem gülzarı olarak telakki edilmekte, her tarafın sanki cennet bağının lalezarı olduğu dile getirilmektedir. Genellikle gül ile birlikte zikredilen cennet bahçesi, burada lale ile birlikte ele alınmıştır:

İrdi gül vakti İrem gülzârı oldı her taraf

Lâlezâr-ı bâğ-ı cennet oldı gûyâ her kenâr (Hayretî, K.16/8)

Kumruların, gülzar vasfında "altında ırmaklar" (Tevbe, 9/72, 100; Hac, 22/14; vd.); bülbüllerin ise, gülzar şanında "bu cennetler" şeklindeki ifadeleri okuduklarını belirten bir beyitte, ayetlerden kısmen iktibaslar yapılmış, köşklerinin altından ırmakların akması cennetler açısından bir özellik olduğu gibi, gülzar için de bir vasıf olarak zikredilmiştir. Bu cennetler ifadesiyle de evsafı anlatılan cennete işaret edildiği için, gülzar şanında denmek suretiyle bir ayrıma gidilmiş, gülzarın cennetle olan irtibatı vurgulanmıştır:

Kamârî tahtühe'l-enhâr okur gül-zâr vasfında

Anâdil hâzihî cennât okur gül-zâr şânında (Fuzûlî, Tercî'-Bend -2/IV-2)

Gülistanın güzelliği cennetin ağzının suyunu akıtmış, sular zülalin (tatlı su) hasedini, gül ise hurilerin kıskançlığını üzerine çekmiştir. Cennette, normal olarak akan nehirler ve pınarlar, gülistanın güzelliği dolayısıyla cennetin ağzı suyu olarak aktığı şeklinde düşünülmüş ve hüsn-i ta'lîl sanatı yapılmıştır:

Cennetün ağzı suyın akıtdı hüsn-i gülsitân

Âblar reşk-i zülâl ü ğayret-i hûr oldı gül (Şeyhülislâm Yahyâ, G.221/4)

Her gönül açıcı bağda gamın olmaması umulmakta, zira Firdevs dahi olsa gamın bulunduğu bir yerin insana dar geleceği söylenmektedir. Bu vesileyle cennette hüzün ve kederin olmayacağına atıf yapılmaktadır:

Her bâğ-ı dil-güşâda ki nâ-yâb ola ğamun

Firdevs olursa başına teng olur âdemün (Nâbî, G.399/1)

Her tarafın bağ ve gülzar olup, nurların tecelli ettiği; akan suların Kevser, gülistan fidanlarının da Tûbâ olduğu ve âdeta cenneti hakir görürcesine her köşenin cennetten alamet taşıdığı bir gülşen ile cennet arasında yapılan mukayesede, terazinin ağır kefesini gül bahçesinin oluşturduğu yer yer görülmektedir. Nitekim gülzarın mertebe bakımından üstün olduğunu anlayan kişinin, onun dikenlerini bile Firdevs gülşenine feda etmeyeceği söylenmektedir. Rıdvân'a cennetin güllerini unutturacak

(Nâbî, Tr.26/7) derecede güzelliğe sahip gülistanı seyreden Rıdvân, ebedî cennete, bağı tercih eder olmuştur:

Kevser olup cûy-ı revân Tûbâ nihâl-i gülsitân
Her kûşe cennetden nişân gülşen bihişte ta'ne-zen (Nef'î, G.97/3)
Fehm iden rütbe-i hâsiyyet-i gülzârumuzı
Eylemez gülşen-i Firdevs'e fedâ hârumuzı (Nâbî, G.834/1)
Ya Rıdvân bahsile gelse temâşa-yı gülistâna
Görüp tercih eder bâğı bihişt-i câvidân üzre (Nef'î, K.6/9)

2.1.2.2. Şehrin Cennet Olarak Tasavvur Edilmesi

Cennet, ağaçları, ırmakları, havuzları, gölgelik alanları ile harikulade manzara sunan düzenli bir bahçe görüntüsünü aksettirdiği gibi; sarayları, köşkleri, evleri, odaları, surları, çarşıları ve pazarlarıyla da düzenli bir şehir görüntüsünü aksettirmektedir. Aynı zamanda şehir yapısal unsurların yanı sıra, içindekiler ve halkıyla -özellikle de güzelleriyle- bir cennet manzarası oluşturmaktadır. Bu bakımdan klasik Türk şiirinde zikredilen şehirlerin, şehre dair teşbih ve tasvirlerin cennetle irtibatlı olarak anlatıldığı müşahede edilmektedir.

Cennet, mimarinin Kur'an'daki imajlarının özünü oluşturmaktadır. İdeal olana ulaşmak için İslam kültürünün edebî, sanatsal mimarisi olan cennet bahçeleri her zaman güçlü bir örnek olarak görülmüştür (Haydar, 1991: 150). Dolayısıyla şehir ve şehir imajı İslam kültürlerinde cennet tasavvurunun bir yansımasıdır. Cennet bütün çelişkilerin yok olduğu ortamdır. Cenneti yeniden inşa edenler, yaradılış yasalarının bilgisine dayanıp bu yasalara uymak suretiyle cennetleri (şehirleri) inşa edebilmişlerdir (Cansever, 2010: 24; 2012: 110). Bir tarafta mimarlar, cennet tasvirlerinden etkilenerek düzen ve mükemmelliği yakalamaya çalışan şehirler inşa ederken; diğer tarafta da şairler, cennetin güzelliklerinden esinlenerek duygu yüklü, zengin çağrışımları olan beyitler inşa etmektedirler. O beyitlerden gazeller, kasideler ve bunların bir araya gelmesiyle de şehri andıran divanlar oluşmaktadır.

Din ve tasavvufun Türk-İslam kültüründe sanata kazandırdığı özelliklerin, kültürün mekân bağlamında da tezahür ettiği görülmektedir. İlahî rahmet ve himayeye mazhar olmanın inancı ile erişilen canlı, sakin, parlak, aydınlık, asude, mütevazı, ciddî, yüce tavır; XVI. asır Osmanlı çini üslûbunda tezahür ettiği gibi, birer cennet örneği olarak ortaya konulması amaçlanan Türk evinin, mahallesinin de temel mimarî özelliklerini oluşturmuştur (Cansever, 2012: 185). Bu itibarla şehirlerin yanı sıra,

evlerin de cennet idealini yansıtacak şekilde inşa edilip süslendiğini söylemek mümkündür. Ahşap tavanlar Allah'ın yarattığı kâinatın güzelliğine karşılık gelmektedir. Yere serilen halılar cenneti temsil etmektedir (Cansever, 2010: 133). Nitekim edebî ve boyanmış bahçeleri miras bırakan İslam kültürü aynı zamanda bahçe halılarının en davetkâr düzenlemelerini de üretmiştir. Çiçekleri, ağaçları, sayısız arabesk motifleri, kuşları ve ceylanlarıyla halılar âdeta bir cennet bahçesi görünümü arz etmektedir (Haydar, 1991: 159-161). Hâsılı evdeki dekorasyonun dahi cennetle ilişkili olduğu ifade edilebilmektedir.

Sevgilinin bahçede bulunmasından hareketle, bahçe (gülşen) sevgiliyle özdeşleştiği gibi; sultanın şehirde taht kurmasından hareketle, şehrin de sultanla özdeşleştiği vakidir. Bu özdeşleşme örüntüsünün bir uzantısı olarak şehir, bahçe (gülşen)'nin bir sembolü haline gelmekte; su yollarıyla, bulutları andıran kubbeli binalarıyla, sarayda, camide ve medresede çiçekler ve serviler gibi saf tutmuş çekici şahsiyetleriyle ve hepsinin merkezinde kusursuz bir gül gibi duran padişahla şehir âdeta gülşeni çağrıştırmaktadır (Andrews, 2009: 128).

Cennet gibi bir şehir hayali, şehrin güzellikleri ve orada yaşayanları kapsayacak şekilde şiirlerde yerini almıştır. Âlemi süsleyen bağ ve bahçeler gezildiği halde, cennete benzeyen bu şehrin dengine rastlanmadığı vurgulanıp; içindeki insanların peri yüzlü meleklerden (Hayretî, Ms.33/II-2), huri çehreli, Kevser dudaklı, Tûbâ boylu güzellerden oluştuğu; âdeta cennet olan bu şehrin, İrem gülzarı, hâsılı cennet bağı olduğu dile getirilmektedir:

İdüp seyrânını her bâğ u râğ-ı 'âlem-ârânun
Nazîrin görmedüm yârân bu şehr-i cennet-âsânun (Hayretî, Ms.33/I-2)
Melek-sîretlü hûrî-çihreler bî-hadd ü ğâyetdür
Lebi Kevser boyı Tûbâ güzeller bî-nihâyetdür
İrem gülzârıdur bu hâsılı yâ bâğ-ı cennetdür
Nazîrin görmedüm yârân bu şehr-i cennet-âsânun (Hayretî, Ms.33/ III)

Şehrin cennete, nehrin ise şehir halkından herkesin evine dallarının uzandığı Tûbâ'ya döndüğü zikredilen bir beyitte, nehrin Tûbâ ağacına benzetilmesi ve dallarının evlere kadar uzaması farklılık arz etmektedir. Tûbâ ağacı dallarıyla nehrin kollarını andırmaktadır. Bu kolların, bir tesisat düzeneği ile evlere kadar götürüldüğü ve oralardan suların akıtıldığı akla gelmektedir:

Bu şehr cennete döndi bu nehr Tûbâya

Uzandı cümlesinün hânesine ağsânı (Taşlıcalı Yahyâ, K.5/13)

Tıpkı bahçede olduğu gibi, şehirde de sevgilinin olması en önemli husustur. Dolayısıyla sevgilinin olmadığı bir şehir, Firdevs cenneti dahi olsa insanın orada karar kılması mümkün değildir. Bu ifade Hz. Âdem'in cennetten düşüşünü hatıra getirmektedir. Zira insanoğlunun dünyaya gönderilişindeki hikmet, Allah'ı tam manasıyla tanıma (marifet), cemâl ve celâl sıfatlarını idrak etmeye dayalı olduğu için, bir bakıma cennet sevgiliden uzak olunan bir yerdir. Nihayetinde cennete asıl anlam katan da rü'yetin orada gerçekleşecek olmasıdır:

Cennet-i Firdevs olursa idemez âdem karâr

Kalmasun ey mâh sensüz kimse şehrinde garîb (Taşlıcalı Yahyâ, G.27/2)

Şehirlerin bizzat isimleri anılarak da cennetle ilişkilendirildiği vakidir. Gerek şairlerin doğduğu, hayat sürdüğü şehirler ve kasabalar, gerekse İslam tarihi açısından önem taşıyan şehirler, şiirlerde cennetle bağlantılı olarak ele alınmıştır.

Hakikat cennetinin çevrelendiği ve peygamberlik bahçesinin korunduğu yer Medine'dir. Çünkü orada demir parmaklıklarla çevrili olarak koruma altına alınmış Peygamber kabri, Ravza-i Mutahhara bulunmaktadır. Bu itibarla dünyada cenneti arzulayanların Medine şehrini mesken edinip Ravza'da kalmaları tercihe şayandır:

Maksûre-i bihişt-i hakîkat Medîne'dür

Mahrûsa-i sevâd-i nübüvvet Medîne'dür (Nâbî, G.101/1)

Cihânda tâlib-i cennet olanlar Hakkîyâ varsun

Medine şehrini mesken idinsün Ravza'da kalsun (İsmail Hakkî, G.255/5)

Klasik Türk şiirine konu olup bir hayli övgüye mazhar olan şehirlerden biri İstanbul'dur. İstanbul, her yönüyle şaire ilham kaynağı olduğu gibi, Osmanlı'nın başkenti olması ve padişahın orada bulunması dolayısıyla da şiirlerde mühim bir yer edinmiştir. Arş-ı mualladan şeref kazanmış olan İstanbul'un üstüne, cennetin övünmesi kabil değildir. Huriler, İstanbul'un güzellerinin işvesini öğrendiğinde, âşıkların cennette de rahat görmeyeceğinden endişe edilmektedir. Zira İstanbul güzellerini kıskanan hurilerin, âşıklara cefa etmelerinden korkulmaktadır:

Bu yiri 'arş-ı mu'allâdan müşerref eyledün

Ey melek fahr idemez cennet Sitanbul üstine (Zâtî, G.1312/4)

Korkarın cennetde de uşşâk râhat görmeye

Ögrenürse şîve-i hûbân-ı İstanbul'ı hûr (Şeyhülislâm Yahyâ, G.54/4)

İstanbul, semtleri ve güzide mekânlarıyla da üstün meziyetlere sahip bir şehirdir. Her tarafıyla cennetin kıskandığı bir şehir olan İstanbul'un yüceliğine delil, Sa'd-âbâd gösterilmektedir. Cennetin kıskanmasına sebep olan İstanbul ve hususen Sa'd-âbâd (Nedîm, Kt.7/7), bu güzel hali, hoş havası ve suyu ile Cennet-i a'lânın, onun altında mı, üstünde mi olduğu istifhamına yol açmaktadır. İstanbul ve Galata'nın güzelliklerini gören birinin (sofi) Firdevs-i a'lânın adını anmayacağı ifade edilmektedir. Melek suretli güzelleriyle müzeyyen olan Yedi Kule ise, sekiz cennetin temaşa eylediği bir yerdir. Sekiz cennete karşılık Yedi Kule'nin yer alması dikkat çekicidir. Yedi sayısı ilk etapta cehennemi çağrıştırsa da, aslında Hz. Abbas'tan yapılan bir rivaytte cennetin sayısının yedi olduğu bilinmektedir. Dolayısıyla sekiz cennet ve Yedi Kule arasında yapılan mukayesede bir çelişkinin olmadığına hükmetmek mümkündür:

Altında mı üstünde midir cennet-i a'lâ
El-hak bu ne hâlet bu ne hoş âb u havâdır (Nedîm, K.22/4)
Adın anmaz idin sofî dahi firdevs-i a'lânın
Eger ra'nâların görsen Stanbul ü Galatanın (Hayâlî, G.283/1)
Melek-sîmâ güzellerle verelden kendiye zînet
Sekiz cennet temâşasını eyler Yedi Kulenin (Hayâlî, G.283/2)

Dârü's-selâm, cennetin isimlerinden biri olduğu gibi, cananın semti manasında da ele alınmakta (Onay, 2009: 111), hatta Bağdat için de kullanılmaktadır. Bir beyitte, Dârü's-Selâm bahçesinin büyük bir lütuf, adalet, ihsan ve saadetle doldurulduğu zikredilmekte, bir bakıma her iki yere de (cennet, Bağdat) atıf yapılmaktadır:

Budur kim ravza-i Dârü's-selâmı eyledi memlû
Ser-efrâz-ı sa'âdet-mend lutf ü adl ü ihsândan (Fuzûlî, K.25/16)

Cennetle bağlantılı olarak ele alınan şehirler ve bölgeler arasında Şam (Dimeşk) ve Halep geçmektedir. Bir gün önce, bir an önce ay gibi Şam şehrine, Dârü's-selâm'a gelinip cennet bağının seyredilmesi istenmekte; Yezîd orada bulunuyor olmasaydı, Huld-i berîn'in ona gıpta edeceği dile getirilmektedir. Kendisini teşrif edenle cenneti hasede düşüren (Nâbî, Tr.137/2) Haleb'in can bahşeden suyu, şarabı utandırmakta, havası ise cennet kokusunu mahcup etmektedir. Dolayısıyla bağı, havası, suyu itibariyle cennetin fevkinde vasıflar taşıyan bir şehirde yaşayanlar da önem arz etmektedir. Hz. Hüseyin'in öldürülmesinde etkili olan Yazîd'in orada bulunması şehrin değerini düşürmektedir:

Bir gün önürdi mâh gibi şehr-i Şâma gel

Seyr eyle bâğ-ı cenneti Darü's-selâma gel (Taşlıcalı Yahyâ, G.236/1)

Şu memleketde Yezîd olmasaydı taht-nişîn

Ederdi gıbta serîr-i Dimeşke huld-ı berîn (İzzet Molla, Mukattaât 84)

Şarâba şerm virür âb-ı cân-fezâ-yı Haleb

Şemîm-i Cenneti mahcûb ider hevâ-yı Haleb (Nâbî, G.20/1)

Fethedilen ilk şehirlerden biri olup, bir süreliğine Osmanlıya başkentlik yapma vasfını taşıyan Bursa, Firdevs cenneti konumundadır. Ancak orada, yılanlar ve akreplerin varlığı hoş karşılanmamaktadır. Böylesine güzel bir şehirde -tıpkı Dimeşk'te olduğu gibi- kötü ve şerli insanların (yılanlar, akrepler) olmasına karşı çıkılmaktadır. Yılan ve şeytan çağrışımı, cennette şeytanın bulunmayacağı fikrini akla getirmektedir:

Firdevs-durur Bursa kamu vechile lîkin

Gerekmez-idi anda bu hayyât u 'akârib (Ahmedî, G. 57/9)

Osmanlı devletine bir dönem başkentlik yapmış olan ve İstanbul'un fethiyle başkent olama hüviyetini kaybetse de, padişahların zaman zaman ikamet ettiği bir yer olan Edirne şehri (Andrews, 2009: 126), klasik Türk şiirinde cennete dair unsurlarla birlikte ele alınmıştır. Şehrin kendisi Me'vâ gülşeni, orada bulunan padişah kasrı ise Cennet-i a'lâ olarak telakki edilmektedir. Saray ve köşküyle cennet olarak isimlendirilen Edirne (Kâmî, Tr.1/5), her taraftan akıtılmış olan çeşmeleriyle cennetten bir numune (Kâmî, Tr.3/11) olarak görülmektedir. Baharı Huld bahçelerine benzer olduğu gibi (Kâmî, Kt.10/1), gönül açıcı kış mevsiminde bile süregelen letafetiyle cennete benzetilmektedir. Velhâsıl gezilip görülmeğe değer yerlerinin çokluğu ve hoş gülşen oluşuyla Edirne, yalancı dünyanın gerçek cennetidir:

Edrine şehri mi bu yâ gülşen-i me'vâ mıdır

Anda kasr-ı pâdişâhî cennet-i a'lâ mıdır (Nef'î, K.7/1)

Hurrem şitâda Edrine şehri cinân gibi

Sârî letâfeti ten-i hikâye cân gibi (Nâ'ilî, K.10/1)

Bu bir mesîresi çok dil-nişîn gülşendür

Dürüst cenneti budur yalancı dünyânun (Kâmî, K.14/2)

Şehzadelerin devlet işlerinde tecrübe sahibi olmak için gönderildikleri önemli şehirlerden biri olan Manisa da cennetle ilişkili olarak ele alınmıştır. Manisa'nın şöhreti, cennete denktir (Nâbî, K.22/8). Hatta bu şehre ait o suyu, taraveti ve lalezarı gören cennetin, Manisa'dan utanması normaldir:

O âb u tâb ile ol lâlezârı gördükçe

Bihişt olursa sezâ şermsâr-ı Mağnîsâ (Nâbî, K.22/9)

Klasik Türk şiirinde bahse konu olan bir diğer şehir İskenderiye'dir. Mısır'da bulunan İskenderiye de dünyanın meşhur bir şehridir. Gönlü celbeden havası cennetin kıskanmasına yol açmıştır:

İskenderiyye şehri ki meşhûre-i cihân

Oldı hevâ-yı dil-keşi reşk-âver-i cinân (Kâmî, G.157/1)

Şehirlerin yanı sıra bazı kazaların yahut beldelerin de cennet bağlamında bahis konusu edildiği görülmektedir. Nitekim Bursa'nın meşhur kaplıcaları dolayısıyla isimlendirilmiş olan Kaplıca'nın cennete dönmüş olduğu (Necâtî, G.473/1), havası, ılıman; suyu, Kevser ve toprağı amber olan Lâdik'in (Samsun'un ilçesi) bu haliyle cenneti andırdığı (Mihrî Hâtun, Murabba' 4/IV), Konya'nın Meram kazasının Firdevs gülşeninin harimi olarak addedildiği (Şeyh Gâlib, G.247/1) dile getirilmektedir. Yine muhtemelen şairin doğum yeri olan Malatya dolaylarındaki Aspozi de, sahip olduğu güzellikler bakımından cennetle bağlantılı olarak ele alınmıştır. Nitekim cenneti hatırlatan yüce bir mekân (Niyâzî-i Mısrî, 191/1) olmak yönüyle Adn cennetlerinden alamet taşıyan bu belde için, altından ırmakların aktığı cennet dense uygundur:

Cenneti "min tahtihe'l-enhârı tecri" dinse hûb

"Hâzihî cennâti 'adnin"den nişândur Aspozi (Niyâzî-i Mısrî, 191/8)

Farklı bir başlık açmak yerine, şehirle bütünlük arz eden binaların, çeşmelerin ve diğer yapıların cennetle olan irtibatını burada zikretmek mümkündür. Özellikle tarihlerde ele alınan bu türden mekânların cennetle ilgili teşbih ve tasvirlere konu olduğu dikkat çekicidir. Sarayların duvarlarındaki yahut döşemelerindeki bitkisel dekorasyon cennete dair edebî ya da sembolik tasvirler sunabilmektedir (Blair ve Bloom, 1991: 35). Nitekim Vezir Ali Paşa'ya yapılan köşk için düşülen tarihte, Rıdvân'ın orayı seyretmeye uygun bir ruhsat bulması halinde, Firdevs hazinesinin nakdini peşin olarak vereceği anlatılmakta, bu muhteşem köşke karşılık Firdevs'ten haydi haydi vazgeçeceği vurgulanmaktadır:

Bulsa tevfîk-i temâşâsına ruhsat Rıdvân

Nakd-i gencîne-i Firdevsi virürdi pîşîn (Nâbî, Tr.138/17)

Saray, köşk, kâşane, konak, ev gibi binaların güzelliklerinin cennet referanslı olmak üzere yoğun bir şekilde anlatıldığı müşahede edilmektedir. Cennet kasrının dahi revnakının kalmadığı bir saray karşısında hasetten ötürü Rıdvân, cennetin kapısında

feryat u figan eylemiştir. Aynı zamanda beyitte, Rıdvân'ın cennetin bekçisi olduğu ima edilmektedir:

Revnakı kasr-ı bihiştün kalmadı gitdi diyü

Reşkden Rıdvân der-i Cennetde feryâd eyledi (Nâbî, Tr.55/12)

Firdevs mahfili misali eşi görülmemiş ve dünyada benzeri bulunmayan (Nâbî, Tr.39/2) bu cennet kasrının, cinân içinde denginin olup olmadığı ise meçhuldür. Cennet-i a'lânın kendisi için cihanı süsleyen bir yaygı/döşeme olan bu saray (Nedîm, K.38/1), Na'îm bahçesinin kasrını dahi kıskandırmıştır (Kâmî, Tr.17/2):

Yok bu dünyâda hele Kasr-ı Cinânın misli

Bilmezem var mı cinân içre dahi akrânı (Nedîm, K.20/12)

Dünyaya ait yapılardan biri olan asker kışlalarının da cennetle alakalı olarak ele alındığı olmuştur. Bir beyitte, Firdevs-i berîn bağının ilkbaharı gibi olan kışlanın etrafında ayın binlerce kez şevk ile döndüğü ifade edilmektedir:

Ne kışla nev-bahâr-ı bâğ-ı Firdevs-i berîn-âsâ

Hezerân şevk ile pîrâmeninden devr eyderdi mâh (Şeyh Gâlib, Tr.4/19)

Şehre ait yapılardan biri olan mekteplerin de şiire konu edildiği görülmektedir. Cevri Usta'nın mektebi için düşülen bir tarihte, bahse konu olan ustanın kendisi cennet bağını seyreyledikçe; mektebinin, bülbüllerin yuvaları gibi çocukların toplandığı yer olması istenmektedir. Buna göre, bülbüllerin yuvalarında toplanmaları misali çocukların da o okulda eğitim görüp orayı cıvıl cıvıl şenlendirmeleri arzu edilmekte, cennetteki kuş sesleriyle çocukların sesleri arasında irtibat kurulmaktadır:

Kendi seyr-i bâğ-ı cennet eyledikçe mektebi

Âşiyân-ı bülbülâsâ mecma'-ı tıflân ola (İzzet Molla, Tr.156/7)

Saray, köşk gibi yapılarla birlikte havuz ve suların zikredilmesi, o binaya ait gayet muntazam ve güzel bir bahçenin varlığını çağrıştırmaktadır. Nitekim havasının gönül açıcı, suyunun berrak, toprağının ise amber kokusu olduğu dile getirilen sahil sarayı (Nedîm, Kt.40/4), bu haliyle cennet tasviri oluşturulmakta ve cennetin toprağının misk ü amber koktuğunu ima etmektedir. Nice cennetin kıskandığı (Nedîm, Kt.65/1) kasırdan cennet kokuları koklanmakta, havuzundan da tertemiz Kevser içilmektedir. Aynı zamanda saraya ait bir bahçe manzarasının ortaya konduğu bu beyit ve bir başka bendde, ebedî cennet denilecek bu mekânda nice huri ve meleklerin görüldüğü, havuz ve kasrın olduğu, gül zemin üzerine ise buz gibi ipek döşendiği resmedilmektedir. Bu itibarla cennet sembolizminde tekstilin ve bilhassa ipeğin de bahse konu olduğu

anlaşılmaktadır (Blair ve Bloom, 1991: 38). Nitekim ipeğin parlak yüzeyli oluşu, buz veya mermerle benzerlik arz etmektedir:

Havzdan kevser-i pâkîzeyi nûş eyleyeyim

Kasrdan bûy-ı cinânı edeyim istişmâm (Nedîm, K.10/17)

Ben dedim gitdi behişt-i câvidândır yâ felek

Görmüşümdür anda zîrâ nice bin hûr u melek

Hurrem-âbâdın önünden havza bak tâ kasra dek

Gül-zemîn üzre döşenmiş buz gibi dîbâ mıdır (Nedîm, Ms.19/II)

Saray, bahçesinin yanı sıra çeşme ve sularıyla da cennetle irtibatlı olarak ele alınmaktadır. Nitekim sarayın havuzunun Kevser mi ya gül suyu şerbeti mi ya da cennet bağını sulayan süt nehri mi olduğu istifham sanatıyla vurgulanmakta, cennette bulunacağı haber verilen nehirlerden süt nehrine telmihte bulunulmaktadır:

Kevser mi bu yâ şerbet-i cüllâb-ı revân-bahş

Yâ nehr-i leben k'etdi cinân bâgını iskâ (Ahmed Paşa, K.11/32)

Fevkalade hoş yüce bir binanın, kapılarını cennet görse, yakasını yırtacağı söylenmektedir. Dolayısıyla beyitte, kapıların çift kanatlı oluşu ile cennetin yakasını yırtıp ikiye ayırması olayı arasında bağ kurulduğu gibi, binadaki üstünlük karşısında cennet kişileştirme yoluyla gıpta eden ve hayrete düşen bir insan portresine büründürülmüştür:

Hoşâ binâ-yı mu'allâ ki görse ebvâbın

Bihişt hayret ile çâk ider girîbânın (Nâbî, Tr.68/1)

Bizzat kasrın kendisinin yanı sıra; duvarları, çatısı, tavanı, zemini, kapıları, koltukları ve çeşit çeşit süsleri yönüyle de cennetle ilgili anlatımlara konu olduğu görülmektedir. Duvarlarının nakışlarında gül bahçelerinin yüz gösterdiği sarayın her köşesi erbabına Huld-i berîn olmuştur. Böyle bir sarayın kapısı, duvarı ve her tarafı inci ve mercanın Selsebîl'idir (Şeyh Gâlib, K.22/8). Zamanı ebedî ömre, zemini de huriler diyarına mukabil bir şahane sarayın (Şeyh Gâlib, K.22/1) sahnındaki altın tahtı gören, onu inci ve yakut ile süslenmiş ebedî cennet kasrı sanmaktadır. Bu kasırların mermerlerinde ise yer yer cennet bağının nehirlerinin aksi görünmektedir. Buna göre mermer üzerindeki damara benzeyen şekiller, nehir olarak tasavvur edilmektedir:

Nakş-ı dîvârında yer yer gülistânlar rû-nümâ

Gösterir erbâbına her kûşesi huld-ı berîn (Şeyh Gâlib, Tr.36/2)

Gören ol taht-ı zeri sahn-ı sarây içre sanur

Dür ü yâkût ile bir kasr-ı cinân-ı câvîd (Atâyî, K.19/8)

Ruhâmında değil emvâc-ı gûn-â-gûn u pey-der-pey

Görünür câ-be-câ bâğ-ı behiştin âks-i enhârı (Nef'î, K.14-1/8)

Kasrın bahçesinin yanı sıra, bahçe düzenlemesi, bölümlere ayrılması veya bahçe ve binaların süslenmesi denilebilecek tarh ameliyesi de cennetteki intizamı çağrıştırması bakımından önem arz etmektedir. Kasra ait o düzenli mekâna girip orayı seyreden insan, tarhın güzelliğine hayran olup bir daha içerisinden çıkmamakta, cihanda yeryüzünün cenneti varsa işte bu (Vâsıf, Kt.18/41), olduğunu söylemektedir:

Girip seyr eden âdem bir dahi çıkmaz derûnından

Misâl-i kasr-ı cennet tarhına hayrân olur insân (Vâsıf, Kt.15/9)

2.1.2.3. Cennetin Bir Benzeri Olarak Klasik Türk Şiirinde Bahar Mevsimi

Cennette mutedil bir bahar havasının yaşanmasının bir benzeri olarak klasik Türk şiirinde de rağbet edilen mevsim bahardır. Bu nedenle baharı konu edinen pek çok şiir yazılmıştır. Şairler, dış dünyada müşahede ettiklerine, kendi hayal dünyalarının enginliği nispetinde yaklaşarak, izlenimlerini gelenekten aldıkları ortak söyleyişlerle dile getirmişlerdir. Malum olduğu üzere, genellikle methiye amaçlı irat edilen ve nesip bölümlerinde bahara dair tasvirlerinin yapıldığı kasidelere "bahâriyye" ismi verilmiştir. Kasidelerin haricinde, diğer nazım şekillerinde de bahar yoğun olarak ele alınmıştır (Göre, 2007: 283). Klasik Türk şiir geleneği içerisinde bir bakıma tabiat şiirleri olarak nitelendirilen bahâriyelerde tabiat, doğal yapısı ve özelliklerinin ötesinde -diğer İslam sanatlarında olduğu gibi- mutlak güzelliğin bir tezahürü olarak ele alınmakta; şairin aynasına düşen bahar manzarası, bu şiirin dünya görüşünden ve estetik duruşundan yansıyarak kendini göstermektedir (Kemikli, 2009: 7).

İnsanda baharla birlikte, bütün canlılarda olduğu gibi, olumlu manada birtakım değişiklikler meydana gelmektedir. Klasik Türk şiirinde kaleme alınan bahar konulu şiirlerde, baharla irtibatlı bu hoş intibaların ve insan gönlünde uyandırdığı yaşama sevincine dair duyguların emarelerini görmek mümkündür. Şairler, tabiatta ortaya çıkan bu canlanmayı, letafeti oldukça etkili ve coşkulu bir şekilde dile getirmişlerdir. Bahar, canlılık ve tazelik, itidal ve adalet mevsimi olarak işlenmiştir. Soğuk, zulmet ve kasvetin gitmesi; etrafın gül, lâle, nergis, sümbül çiçekleriyle süslenerek âdeta cennete dönüşmesi; suların çoğalıp kabararak akarsuların şırıl şırıl akması; saba rüzgârının can

bahşetmesi; yeryüzünü bambaşka bir güzelliğin kaplaması; yeme, içme ve gezip dolaşmanın vakti olması gibi hususlar söz konusu edilmiştir (Göre, 2007: 284). Baharın bu derece şiirlerde bahse değer görülmesinin sebebi, cennette dahi yaşanacak böyle bir mevsimin, insan tabiatına ve çevreye sunduğu hoşluk ve letafet olsa gerektir.

Kış mevsiminin ardından baharın gelmesiyle her diyar, cennete dönmüştür (Yunus Emre, 343/2). Baharın feyiz ve bereketiyle dünya, cennetin kıskandığı bir manzaraya bürünmüştür. Bu mevsimde zemin, envaiçeşit renkle bezenmiş, baharın parlaklık ve süsüyle bağ, Firdevs-i berîn görünümü arz eder olmuştur:

Cihân eyledi feyz-i bahâr reşk-i cinân

Bıraktı feyz-i letâfet zemîne lutf-i zamân (Fuzûlî, K.29/1)

Geldi bir dem kim bezendi türlü reng ile zemîn

Oldu ferrinden bahârın bâg firdevs-i berîn (Ahmed Paşa, K.23/1)

Bahar denilince akla hoş kokular da gelmektedir. Nitekim bahar rüzgârı rengârenk açan çiçeklerin ve nisan yağmurlarıyla kabaran toprağın güzel kokularını bütün bir kâinata taşımaktadır (Kemikli, 2009: 4-5). Bu itibarla mevsimlerden baharın aylardan ise nisanın şair için kıymeti pek büyük olsa gerektir. Zira nisan ayı, havanın amber gibi koktuğu, her köşenin bir İrem bağı ve âlemin cennet içinde cennet olduğu bir aydır:

Erdi yine ürd-i behişt oldu hevâ ‘anber-sirişt

Âlem behişt-ender-behişt her kûşe bir bâg-ı İrem (Nef‘î, K.15/2)

Yeryüzü bahar günleriyle cennete dönmekte, yıldızlar misali çiçekleriyle yeşillikler masmavi bir gökyüzünü andırmaktadır. Baharın gelişiyle gül bahçesi güllerle dolup taşmakta, cihan çiçeklerle donanıp cennet gibi olmaktadır. Bu mevsimde zemin, gökyüzünün âdeta kendisi üzerinde aksettiği bir görüntüye bürünmektedir:

Döndü eyyâm-ı bahâr ile cinâne yeryüzü

Encüm ezhârıyla yine gömgök oldu sebzezâr (Usûlî, K.3/3)

Bahâr irişdi yine oldı gülşen âbâdân

Cihân donandı şükûfeyle oldı misl-i cinân (Şeref Hanım, K.21/1)

Âlemi, Huld-i berîn (cennet) eden bahar ve bayramın ömrünün ebedî olması temenni edilmektedir. Ancak bu geçici dünyada baharın âleme gösterdiği güzellikleri, gösterse gösterse mahşerde cennet ehline yine Rıdvân gösterecektir:

‘Îd-ü-bahâr huld-i berîn itdi ‘âlemi

Nola idi ‘ömri ola idi bunlarun halîd (Zâtî, G.121/7)

Gösterürse nevbahârun 'âleme gösterdügin

Haşrda ehl-i behişte yine Rıdvân gösterür (Fehîm-i Kadîm, K.10/12)

Bahar sultanının hükmünü icra eylemesi; gülzarın alanını, fezasını, cennet bağının çekememesi istenmektedir. Gül bahçesinin güzelliğini, cennet bağının dahi kıskanacağı düşünülmektedir:

Tâ ki sultân-ı bahâr eyleye icrâ hükmin

Gayret-i bâg-ı cinân ola fezâ-yı gülzâr (Atâyî, K.14/44)

Meclisin cennetle olan irtibatının bir devamı veya zaman bağlamında dünyaya dönük bir tarafı ise, bülbülün güle mülaki olduğu; meclis, şarap ve sâkînin de değişmediği (Şeyhülislâm Yahyâ, G.336/1) bahar mevsimidir. Bu mevsim, içki meclislerinin kurulup, sâkîlerin şarap sunduğu, gamlı gönüllerin şad olduğu, mutluluk ve muhabbetin arttığı bir mevsimdir. Âlemi süsleyen bahar mevsiminde sâkîden sunulması istenen şarap (Fuzûlî, Tercî'-Bend -2/I-1), aşk şarabı olsa gerektir. Cihanın süslenip, çemenin türlü çiçeklerle Dârü'l karâr (karar yurdu/cennet) olduğu bahar, vahdet meyinden içilmek suretiyle aşk ve muhabbetin doruğa çıktığı bir zaman dilimidir:

Sun iy sâkî mey-i gül-gûn ki fasl-ı nev-bahâr oldı

Çemen dürlü çiçeklerden girü dâru'l-karâr oldı (Ahmedî, G.671/1)

Bahar ile Selsebîl şarabının huriler elinden içildiği, cihanın cennet bahçesi ve ebedî cennet olduğu böyle bir günde mey ve sahbâ (şarap)'nın niçin helal olmayacağı sorgulanmakta, aslında şarabın bugün helal olması gerektiği vurgulanmaktadır. Zira şarap, baş ağrıtmamak ve sarhoş etmemek gibi kendine özgü nitelikleriyle cennette helal olan bir içecektir. Dünya da bahar mevsimiyle bir cennete dönüştüğüne ve huriler Selsebîl içeceğini sunduğuna göre şarap da helal olsa gerektir. Zaten bu, aşk şarabıdır:

Selsebîl-i meyi hûrîler elinden içeler

Ki bahâr ile cihân bâğ-ı cinân olsa gerek (Şeyhî, G.97/3)

Nev-bahâr ile behişt-i câvidân oldu cihân

Ey aceb neyçün halâl olmaz mey ü sahbâ bugün (Necâtî, G.428/3)

Bahar, testi ve kadehin alınıp, gül gibi gülşende gülüp açılmanın zamanı ve güzellere (gonca) vuslatın gerçekleştiği eğlenme mevsimidir (Nâbî, G.869/1; Zâtî, G.843/1). Meyin parlaklığı, gül öpücükleri bahar eylemiş; yakutun izi, Firdevs cennetine yol açmıştır. Şarap ve bahar arasında kurulan bağlantı, meclis ortamını

çağrıştırmakta, bu ise cennet ehlinden vildân ve gılmânın cennetliklere içki dağıtıp, etraflarında pervane oluşlarına düşünceyi sevk etmektedir:

Nev bahâr eyledi gül bûseleri pertev-i mey

Açdı yol cennet-i firdevse sürâğ-ı yâkût (Şeyh Gâlib, G.30/8)

Şeyh Sa'dî'nin Gülistan'a bölümler yazmasının sebebi, bahar mevsiminin bizzat cennet olduğuna bağlanmış, böylece hüsn-i ta'lîl sanatı yapılmıştır. Nitekim şairlerin cennetten esinlenerek eserlerine isimler verdikleri veya bölümleri cennetin sayısına göre düzenledikleri vakidir:

Fasl-ı bahâr 'ayn-ı behişt olmaya idi

Yazmazdı Şeyh Sa'dî gülistâna bâblar (Necâtî, G.105/6)

Bahar mevsimi, sevgilinin cemâlini görme arzusuna kapılan âşığın gülşene doğru azmedip gitmesinin tam vaktidir. Bahar, bülbülün gülzara gitmek için karar vermesi gibi, âşığın da sevgilinin diyarına varmaya niyetlenip bunu icraata dökmenin zamanıdır. Zira bahar mevsimi aşk ve iştiyakın arttığı, kanın kaynadığı, gönlün coşup köpürdüğü bir demdir:

No-bahâr oldı, gözüm ister cemâlun görmege,

'Ezm edüp gül-şen saru söyrân edersen, vaktıdur (Hatâ'î, G.386/2)

Gönül vakt oldı şimden girü kûy-ı yâra 'azm eyle

Bahâr oldı yine bülbül gibi gülzâra 'azm eyle (Hayretî, G.415/1)

Sultan Osman Han'a övgüde bulunulan bir kasidede, devletinin gülzarının daima suya kanmış olması ve cennet gülşeni gibi her dem baharın yaşanması konusunda dua yapılmaktadır. Dolayısıyla cennette ebedî bir bahar mevsiminin yaşanacağı gerçeğinden hareketle, sultanın yönettiği devlette de huzur ve refahın kemâle erip, sürekli bahar havasının hüküm sürmesi arzu edilmektedir. Zira bahar, bolluk ve bereketin, insan yapısına uygun bir ortamın olduğu zamandır:

Gülzâr-ı devletün ola şâd-âb dâ'imâ

Her dem bahâr ola nitekim gülşen-i cinân (Şeyhülislâm Yahyâ, K.-2/23)

Baharın gelişiyle çemen ve gülşenin yepyeni bir görünüm arz etmesinin bir benzeri olarak sevgilinin gül bahçesini andıran yüzü ve çemenleri andıran tüyleriyle bir cennet ve bahar tasviri oluşturulmaktadır. Velhasıl yüce cennetin hazandan emin olması gerçeğine binaen, bu gülzarın da hazandan emin olup sürekli baharın yaşanması Allah'tan niyaz edilmektedir:

İlahî be-hakk-ı behişt-i berîn
Bu gülzârı eyle hazândan emîn (Nedîm, Mes.1/64)
Kılup sâhibin dâ'imâ ber-karâr
Gülistânın eyle hemîşe bahâr (Nedîm, Mes.1/65)

2.1.2.4. Klasik Türk Şiirindeki İdeal Sevgili Anlayışının Hurilerle İlişkisi

Klasik Türk şiirinde sevgili, beşerî olmaktan ziyade ideal vasıflar taşıyan ve hatta İlahî havaya büründürülen bir sevgilidir. Bu itibarla kutsallık kazanan sevgilinin benzetildiği varlıklar da, huri ve melek gibi her bakımdan yüce bir konumda olan varlıklardır. Öte yandan sevgili, sahip olduğu güzellikler bakımından bu varlıklardan da üstün tutulmaktadır.

İlahî ve beşerî sevgili arasında bir forma sahip olan ideal sevgilinin, güzellik ve huy bakımından hurilere benzetildiği; hatta fizikî özellikler itibariyle hurilerle mukayese edilen sevgilinin, onlardan çok daha üstün olduğuna hükmedildiği görülmektedir. Aslında sevgilinin hurilerin de fevkinde mükemmelliğe sahip olduğuna dair kanaatin mantıkî alt yapısı vardır. En güzel varlıklar huriler olduğu için sevgili hurilerle kıyaslanmaktadır. Ancak dünya kadınlarının cennette hurilerden daha güzel olacağı da bilinmektedir (Kaplan, 2013: 27).

Gerek dünya kadınları gerekse huriler, zamanın akıp gitmesi, asırların geçmesiyle daha da güzelleşmekte; kocalarına, sevgililerine karşı besledikleri aşk, iyilik ve sevecenliklerinde daha fazla bir artış olduğu gözlenmektedir (İbn Kayyım, 2004: 115). Cennet güzellerinin eşlerine olan sevgilerindeki artışı, daha fazla görüşüp hasbihal etmekle açıklamak mümkündür. Maşuk cemâlini, âşığa ne kadar çok arz eylerse, aşk da o kadar artacaktır. Aşkın nüfuzu ne kadar çok olursa, cemâl de o kadar fazla güzel görünecektir (Irakî, 2012: 147). Nitekim şairin de dediği gibi, güzellik ne miktar olur ise, aşk o miktar olmaktadır (Fuzûlî, G.96/1).

Âşık nazarında sevgili bütün varlıklardan üstündür. Zira onun için aslolan sevgilidir. Tıpkı mutasavvıfın Allah'a yönelip, değil dünya, ahireti bile bu uğurda feda etmesi misali, âşık da sevgiliye yoğunlaşmakta, onun rızasını kazanma çabası gütmektedir. Bundan ötürü, sekiz cennetin hurisi bütün çekicilikleriyle âşığın karşısına çıksa da, gözü sevgiliden başkasını görmemekte, gönlü, sevgiliden gayrısına meyletmemektedir. Âşığın gözüne, ne huri ne peri görünmekte (Taşlıcalı Yahyâ, Ms.25/V-2), ne de o, baştan başa nura gark olmuş başka bir güzele rağbet etmektedir.

Güneş misali vahdet timsali sevgili varken, yıldızlar mesabesinde olan huriyi gözlerin görmesi mümkün değildir. Zira yıldızlar, ancak güneş olmayınca ortaya çıkmaktadırlar:

Sekiz Uçmagun Hûrîsi eger bezenüp geleler

Senün sevgünden özgeyi gönlüm hîç kabûl itmeye (Yunus Emre, 3/11)

Senden özge dil-rübâyı hûr olsa istemem

Âftâb-âsâ ser-â-pâ nûr olsa istemem (Kânî, G.124/1)

Sen var iken hûr görmez gözlerüm

Göz güneş görmeyicek yılduz göre (Kadı Burhaneddin, G.1051/2)

Sevgilinin hüsnü ve cemâli, yüzü en güzel olduğuna inanılan varlıkların cümlesinden daha güzeldir (Kadı Burhaneddin, G.23/4). Ayın on dördü (bedr) gibi parlak olan yanağını gösterip, nur saçan yüzüyle o huriyi utandırması kendisinden istenen sevgili (Nesîmî, G.58/7), aks sanatının yapıldığı bir beyitte, yüzünü görmesi durumunda hurinin acze kapılıp hayran kalacağı bir varlık olarak düşünülmektedir:

Hûrî yüzünü görse görse yüzünü hûrî

Miskîn olur ol hayrân hayrân olur ol miskîn (Nesîmî, G.294/2)

Cennet hurilerinin, sevgilinin vasfının melek olduğunu izhar etmelerinin ardından, onun yüzünü gördüklerinde tövbe istiğfarda bulunacakları dile getirilmektedir. Dolayısıyla sevgilinin vasıf itibariyle meleklerle kıyaslanması hatadır. Bu durum Allah için düşünüldüğünde, zaten O, hiçbir varlığa benzememektedir (Şûra, 42/11). O'nu yaratılmış olanlara benzetmeye kalkışmak yanlıştır. Buna yeltenenin, tövbe istiğfar etmesi gerekmektedir:

Cennetün hûrîleri vasfın melek izhâr ider

Görse ger yüzün senün sözinden istiğfar ider (Muhibbî, G.468/1)

Sevgilinin güzelliğine örnek teşkil edebilecek birinin bulunması âşık için haddinden fazla şaşırtıcı olsa gerektir (Ahmedî, G.38/2). Çünkü âşığın zihin dünyasında sevgili eşsizdir. Bu bakımdan melek tabiatlı sevgilinin yüzünü huriler gördüğünde, Âdem neslinden böyle bir yüze sahip beşerin gelmemiş olduğunu söyleyecekleri dile getirilmektedir:

Yüzünü ey melek-sîret görürse diye hûrîler

Bu sûret-i beşer gelmiş değildir nesl-i Âdemden (Necâtî, G.392/4)

Sevgilinin yüzünün hayalini huri düşünde gördüğü zaman, Na'îm cennetin gülzarı ve gülünün, onun gözüne diken olarak görüleceği dile getirilmektedir. Sevgilinin

güzelliği, hurinin cennete ve gülüne bakışını alt üst etmiş durumdadır. Sevgilinin eşsiz cemâli cennetle ve güzellikleriyle mukayesenin ötesindedir:

Hûr eger göre hayâlin yüzünün düşinde

Hâr görine gözine gül ü gül-zâr-ı Na'îm (Ahmedî, G.441/4)

Sevgili, güzellik bakımından eşsiz olduğu gibi, zaman zaman cennet ehlinden huri ve gılmâna da teşbih edilmektedir. İnsanlar arasında, bir dengi bulunmayan sevgili, huri ve gılmâna benzetilmekte, yoksa onu Rıdvân'ın cennetten mi kaçırdığı konusunda tereddüde düşülmektedir. Tecâhül-i ârif, teşbih ve istifham sanatı yapılmak suretiyle beytin anlamı kuvvetlendirilmekte, sevgilinin güzelliği üzerinde yoğunlaşılmaktadır:

Hiç beşerde yok menendin hûrî ve gılmân mısın

Yâ cennetten [6] mi kaçırdı bilmezem Rıdvân seni (Turâbî, 319/2)

Sevgilinin yüzü hurilerin yüzü gibi ışıl ışıl nur saçmaktadır. Meleğe benzeyen ve huri olarak telakki edilen sevgili, âşığın gözünde baştan başa nur olarak görünmektedir (Muhibbî, G.526/1). Dolayısıyla parlak ay yüzlü ve huri çehreli sevgilinin yüzünü gören güneş, utancından, batıp yok olmayı arzulamaktadır:

Yâ Rab ne hûrî-çehredir şol mâh-ı tâbân yüzlü kim

Gördükçe anun yüzünü güneş zevâlin arzular (Nesîmî, G.93/5)

Huri ve Kevser'den Rıdvân'ın bahçesinde (cennet) bulunduğu, asıl gayenin gül çehreli sâkî ve saf şarap kadehi olduğu ifade edilen bir beyitte, vahdeti/İlahî sevgiliyi temsil eden sâkî ile İlahî aşkın sembolü olan şarap karşısında, cennetin maddi nimetlerinden ve yaratılmışlar zümresinden olan huri ve Kevser'e takılıp kalmamak gerekmektedir. Zira asıl maksat nimet değil, nimeti var edendir:

Hûr ü kevserden ki derler Ravza-i Rıdvân'da var

Sâkî-i gül-çihre vü câm-i musaffâdır garaz (Fuzûlî, G.138/3)

Huri olan sevgilinin yüzü cennet ve aynı zamanda ay olarak telakki edilip, yanakları ise o ay içerisinde iki yeni bahara benzetilmektedir. Ay ile yılın belli sayıdaki günlerinin taksimini oluşturan zaman dilimi de anlaşılmaktadır. Ancak bu, beytin anlamı itibariyle uzak görünmektedir. Zira sevgilinin yüzü bahse konu edilip, bütünüyle bir dolunay olarak düşünülmekte ve yanaklarda iki parçaya bölünmüş baharı andırmaktadır:

---

[6] TBMM Kütüphanesi arşivinden alınan Turâbî Divanı nüshasının 98. sayfasına ait ilk gazelde "cennetten" ifadesi "behiştden" şeklinde geçmekte olup, bu ifade vezne daha mutabık düşmektedir.

Ne hûrsun ki yüzün cennetinde ruhlarını

Bir ay içinde iki nev-bahâra benzettim (Ahmed Paşa, G.201/5)

Güzel bir huri olan sevgilinin yanağından ansızın akan terler, Selsebîl pınarının cennette kabarıp taştığı görünümünü vermektedir. Yüzün cennet olarak algılanması, terlerin de o yüzden akan nehirler şeklinde tasavvur edilmesine imkân sağlamaktadır:

'Ârızın nâgeh arak-rîz olsa ey hûr-ı cemîl

Sanıram cennette tuğyân eylemişdir selsebîl (Hayâlî, G.313/1)

Sevgilinin güzel yüzünün bir ayeti ve alameti, âleme destan olduğundan beri, hurilere dair kıssanın hükmünün kalmadığı (nesh) ifade edilmektedir. İlahî sevgilinin âlemde kendini açığa çıkarmasının ardından kesreti temsil eden hurilerin bir mana taşımayacağı aşikârdır. Bu durum, güneşin görülmesiyle yıldızların kaybolmasına benzemektedir:

Destân olalı 'âleme dîdârı âyeti

Nesh oldu hûr kıssası cennet hikâyeti (Şeyhî, G.170/7)

Huri olan sevgili, bu göz ve kaşa sahip olduktan sonra, Firdevs halkının iştiyak ateşine yanması kaçınılmaz bir hadisedir:

Yanardı şevk oduna ehl-i firdevs

Ger olsa hûrda bu çeşm ü ebrû (Ahmed Paşa, G.256/6)

Sevgilinin hüsnü ve cemâli huriden üstün olduğu gibi, boyu Tûbâ'dan daha yüce, kûyu ve kasrı da cennetten daha üstündür. Hurilerin çekemediği sevgilinin kûyuna nispetle, cennet gülşeninde kusurun olduğu belirtilmektedir. Huri olan sevgili ve sarayının muteber oluşuna karşın, cennetteki kasrı görenlerin onda kusur bulacağı ifade edilmektedir:

Te'âlâ şe'nühü ekber, bu ne hüsn-i dil-ârâdur!

Cemâlun hûrîden yeğrek, boyun Tûbâ'dan e'lâdur (Hatâ'î, G.327/1)

Hele ben şöyle kıyâs eylerin ey gayret-i hûr

Kûyuna nisbet ola gülşen-i cennetde kusûr (Bâkî, G.125/1)

Şöyle şeref bulubdur o hûr ile kasrı kim

Zâtî cinânda anı görenler bulur kusûr (Zâtî, G.327/7)

2.1.2.5. Klasik Türk Şiirinde Geçen Kokuların Cennetle Bağlantılı Yönü

Misk (müşk-müşg), amber, kâfur gibi başlıca kokuların yanı sıra; gül, reyhan, nesrin, sümbül ve diğer birçok çiçeğin sahip olduğu kokular klasik Türk şiirinde ele alınmış olsa da gül kokusu, misk ve amberin yeri ayrıdır.

Cennette karışımı kâfur olan (İnsân, 76/5) ve yine sonu misk olan (Mutaffifîn, 88/26) bir içki (Rahîk)'nin bulunduğuna ayetlerde; cennet toprağının, sıvasının ve cennet ehlinin terlerinin misk kokulu olduğuna ise hadislerde değinilmektedir (Buhârî, Rikâk: 53, Bed'ü'l-halk: 8, Enbiyâ: 1, 5). Ancak gülün varlığı konusunda açık bir anlatım bulunmamakta, gül kokusu ve amberin varlığı hakkında Kur'an ve hadis dışındaki kaynaklar bilgi vermektedir.

Klasik Türk şiirinde kokunun -genellikle- sevgiliyle irtibatlandırıldığı görülmektedir. Sevgilinin saçıyla çokça zikredilen misk, amber ve sümbül gibi kokular, saba rüzgârının da yardımıyla kûy-i yârden eserek âşığa sevgiliden bir haber getirmekte, bir vuslat muştusu sunmaktadır. Dolayısıyla sevgilinin kokusunun âşığa ulaşması, bir nevi vuslat veya sevgilinin ona olan bir iltifatıdır. Saba, doğu yönünden hafif ve latif esen ferahlatıcı seher yeli olup sevgilinin saçlarının kokusunu taşımakta ve o kokuyu etrafa yaymaktadır (Birici, 2009: 4).

Saç ile birlikte düşünüldüğünde koku, aynı zamanda kesretin âlemdeki tezahürünü temsil etmektedir. Bu bakımdan sevgilinin kokusu, bir bakıma cemâle dair tecellilerin âlemde yansımasıdır. Nitekim "güzel koku" ile kastedilen şey, mutlak güzelliğin alâmet ve işaretleridir; bu da âlemde görülen göz alıcı nitelikteki güzelliktir (Dâvûd el-Kayserî, 2011: 57).

İki cihanın bağ ve bostan ile dolması halinde, sevgilinin kokusundan daha güzel bir gül kokusunun bostanda bitmeyeceği ifade edilmek suretiyle, sevgilinin kokusunun bütün kokulardan üstün olduğuna vurgu yapılmaktadır. Gülün Hz. Peygamber'i temsil etmesinden hareketle buradaki sevgiliyle Hz. Peygamber'in, bostan ile de nübüvvet bahçesinin kastedildiğini söylemek mümkündür:

İki cihân toptolu bâg u bostân olurısa

Senün kokundan eyü gül bostân içinde bitmeye (Yunus Emre, 3/6)

Sevgilinin kendisiyle beraber kûyu da güzel kokmaktadır. Bir cenneti andıran sevgilinin kûyu ve eşiği, misk ü amber, gül, kâfur gibi enfes kokuların yayıldığı bir mekândır. Amber ve kâfurun gece gündüz hizmetçi olduğu sevgilinin kapısı (Nev'î,

Ms.6/II-5), öyle bir cennettir ki, onun toprağının kokusunda an be an güzel kokulu amberin hissedildiği şimal (kuzey) rüzgârı esmektedir. Dem kelimesinin nefes anlamına geldiği de düşünülürse, "şimalin oynamasını", rüzgârın esmesi olarak anlamak mümkündür. Beyitte aynı zamanda, sevgilinin toprağının da cennetin toprağı gibi güzel koktuğuna işaret edilmektedir:

Nice cennettir kapın kim bûy-i hâkinden anun

Dem-be-dem meşmûme-i 'anber-şemîm oynar şemâl (Ahmed Paşa, G.183/5)

Sevgilinin zülfünün gölgesi toprağa düşmüş ve toprağı amber kokulu kılmıştır (Fuzûlî, G.27/3). Saçı amber, vücudu kâfur kokan hurinin bulunduğu cennetin toprağının güzel kokulu olmasına şaşmamak gerektiği bildirilerek hem huri olan sevgilinin saçı ve vücudunun güzel koktuğuna hem de toprağı misk kokan cennetle bağlantılı olarak oradaki hurilerin de kokularının güzel olduğuna atıfta bulunulmaktadır:

Çü hûrînün saçı 'anber teni olur kâfûr

'Aceb mi toprağı uçmağun olur ise 'abîr (Kadı Burhaneddin, G.1273/5)

Duada bulunulan bir beyitte, o kişinin canının duyduğu kokunun cennet esintisi olup mühürlü Rahîk kadehin sonun ise misk kokulu olması istenmektedir. Kur'an'da geçen "Kendilerine mühürlü hâlis bir içki sunulur. Onun içiminin sonunda misk kokusu vardır. İşte yarışanlar ancak onda yarışsınlar." (Mutaffifin, 88/25-26) şeklindeki ayetlere göndermede bulunularak cennetin havası ve nimetlerinin hoş kokulu olduğu vurgulanmaktadır:

'Itr-ı meşâm-ı cânı olup nefha-ı cinân

Câm-ı Rahîk hâteme müşgîn-hıtâm ola (Atâyî, Ms.1/VII-2)

Sevgilinin ayağı tozuna uğrayan saba rüzgârı gül bahçesine armağanla gelmekte, misk yağdırarak esmektedir. Hatta gül bahçesi, bostan ve bağ gibi yerlere uğrayan saba, gül ve çiçeklerin açılmasına vesile olmaktadır (Birici, 2009: 4). Saba rüzgârı gülistanın tozuyla Rıdvân'ın bağına vardığı takdirde, cennet hurilerinin gömleğinin güzel koku saçacağı bildirilmekte, gülşenin hoş kokularının hurilere sirayet ettiği ifade edilmektedir. Zira gülşen sevgilinin kûyu olarak düşünülürse, oradan esen saba rüzgârı kesret âleminin yaratılması hadisesini akla getirmekte, İlahî cemâlin kokusunun hurilere de sindiği anlaşılmaktadır:

Sabâ gerd-i gülistân ile varsa bâğ-ı Rıdvâna

'Abîr-efşân olur pîrâhen-i hûr-ı cinân üzre (Nef'î, K.6/8)

Sevgilinin misk kokulu tüyleri cennet olarak düşünülen gül renkli yüzü baştan başa güzelleştiren menekşe olarak görülmektedir. Öte yandan gül yüzlü sevgilinin yanağından ter damlası aksa, âleme suyun, gül suyu kokusu vereceği, dolayısıyla hoş kokuların yayılacağı bildirilmektedir. Kabın rengi suya aksettiği gibi, aktığı yerin kokusu da suya sirayet etmekte, su gül yüzden aktığı için gül suyuna dönüşmektedir. Bu durum İlahî renge boyanmakla da ilişkilendirilebilmektedir. Âlem Yaratıcının boyasıyla rengârenk olmuş haldedir. Tüyler kesretle, yüz vahdetle sembolize edildiğine göre, vahdetin âlemde kesret halinde tecelli ettiğine atıfta bulunulmaktadır:

Ger ‘ârızundan ey yüzi gül dâne-i ‘arak

Tamsa virürdi ‘âleme bûy-ı gülâb âb (Hayretî, K.10/3)

Ölmüş olan biri için düşülen tarihte, cennet kokusundan bir kokunun can dimağına ererek, o fazilet sahibi kişinin Firdevs cennetine geçip gittiği dile getirilmekte, cennetin kokusunun bulunduğuna temas edilmektedir:

İtdi ol mahdûm-ı fâzıl sûy-ı firdevse güzâr

Cân dimâgına irüp ‘ıtr-ı cinândan râyiha (Atâyî, Tr.13/1)

2.1.2.6. Klasik Türk Şiirindeki Ritim ve Ahengin Cennetteki Müzikle İrtibatı

Başta aruz vezni olmak üzere, kafiye, redif ve özellikle söz sanatları (akis, cinas, iştikak, iade vd.), kelime tekrarları ritim ve ahenk açısından önemli fonksiyonlar icra eden estetik kaidelerden bazılarını oluşturup, klasik Türk şiirinin musikiye açılan penceresini teşkil etmektedir.

Klasik Türk şiirinde anlam kadar onu yansıtan, yüklenen ve açığa çıkaran söz de aynı derecede önemlidir. Klasik şair, ses-söz-anlam dengesini sağlamak için geleneğin sunduğu olanaklara ilaveten, sanatçı kişiliğinin bütün imkânlarından da yararlanarak gök kubbede hoş bir seda bırakmaya gayret etmektedir (Selçuk, 2014: 1). Dolayısıyla şairin anlamla birlikte sese de özen gösterdiği anlaşılmaktadır.

Klasik Türk şairinin, gerek kafiye redif ve vezin itibariyle gerekse ifade, kelime, harf ve ses tekrarlarıyla şiirde ritim ve ahenk oluşturmaya çalıştığı görülmektedir. Öte yandan duygu ve düşünceler dile getirilirken sırf bir ritim oluşturma kaygısıyla hareket edilmediğini, lafız-mana uyumunun da dikkate alındığını belirtmek gerekmektedir (Selçuk, 2014: 1).

Şiir, söz ve mananın musiki ahengi içerisinde bütünleşmesi olarak tarif edilmektedir. Şiir kelimesinin etimolojisi üzerinde serdedilen görüşlerden birisi de bu

kelimenin İbranice'den Arapça'ya geçtiği yönündedir. İbranice'de "ahenkli okuma" yahut "zikir" anlamına gelen şiirin bu haliyle, tasavvuf ve şiir bağlamında özel bir yeri bulunmaktadır (Kılıç, 2006: 139). Zira tasavvufî şiirlerin aynı zamanda müzikalitesi olup bir zikir işlevi gördüğü ve dinleyenlere İlahî âlemin kapılarını araladığı vakidir.

Musikiye yatkın olan klasik Türk şiirinin ritim ve ahenge önem vermesinin muhtemel sebeplerinden biri, hazır estetik unsurları almış olduğu İran edebiyatının tesiri, ikincisi Kur'an'ın ses yapısı ve ahenk sistemi olsa gerektir. Kur'an tasviri anlatımıyla insanların, zihinlerine ve hayal dünyalarına hitap ederken, eşsiz güzellikteki musikisi ile dinlenmelerini sağlamaktadır. Nitekim Kur'an'da bazen tek bir lafzın dokusunda bazen de bir cümlenin terkibinde gözlenebilen, lakin açıklanamayan dâhili bir musiki vardır (Kutub, 1999: 127, 131). İslam sanatlarının ilham kaynağı olan Kur'an-ı Kerim yalın bir fikrî muhteva ile değil, olağanüstü güzellikte bir nazma bürünerek gelmiştir. Cümlelerin kuruluşu, kelimeler arasındaki uyum, söz dizimindeki ritim ve musiki, çeşitli söz sanatlarına yer verilmesi Kur'an'ın dikkat çekici özelliklerindendir (Koç, 2010: 32).

Kur'an, dizin nesir ve şiire ait hususiyetleri topluca ihtiva etmekle beraber, tek tip kafiye ve kalıpla da yetinmemiş, geniş bir ses ve ifade hürriyetine ulaşmıştır (Kutub, 1999: 127). Kur'an'ın üslubunda şiir ile düz yazı (nesir) son derece özgün ve âdeta birbirinden ayırt edilmesi imkânsız bir buluşma sergilemektedir (Koç, 2010: 61). Kur'an'ın ahenk düzenine ait bu hususlardan klasik şairlerin de etkilenmiş olması işten bile değildir. Zira Müslüman coğrafyada yaşamış ve birçoğu medrese tahsili görmüş, bazıları ise tarikatlarda rehberlik vazifesi görmüş bu kişilerin, klasik Türk şiirinin ana kaynağı olan Kur'an'dan ve ses yapısından haberdar olmaları kuvvetle muhtemeldir. İşin içerisine tekke musikisi de katılırsa, bilhassa mutasavvıf şairlerin edindikleri tecrübeyi şiirlerine yansıtmaları kaçınılmaz bir durum arz etmektedir.

Gerek kuş sesleri gibi doğal sesler, gerekse hurilerin şarkılarından oluşan cennetteki müziğin klasik Türk şiiri üzerinde etkili olduğunu söylemek zayıf bir olasılık arz etmektedir. Zira incelenen divanlarda bu konuyla ilgili sınırlı sayıda şiirle karşılaşılmış, bunların çoğu da bülbülün, güle olan nağmelerinden öteye gidememiştir.

Hurilerin şarkı söylemelerine işarette bulunan bir beyitte, "Ancak bir sabah vakti bu hoş nazmı nağme ile huriler zümresi cennetten kulağıma okurdu." denilmektedir. Dolayısıyla bu beyit, cennet hayatında müziğin varlığına değinen nadir beyitlerden biridir:

Meğer ki gûşuma bir subh-dem terâne ile

Bu nazm-ı pâki cinândan okurdı zümre-i hûr (Nev'î, K.22/10)

Sembolik olarak gül, bülbül ve gülşenin çok boyutlu açılımları olduğundan hareketle, klasik Türk şiirinde geçen bu çerçevedeki şiirleri cennetle irtibatlandırmak imkân dâhilindedir. Zira gül, sevgili-Allah-eş; bülbül, âşık-kul-huri; gülşen dünya bahçesi-Elest meclisi-cennet şeklinde eşleştirilebilmektedir. Ancak gülün bülbüle karşı terennümleri genelde ayrılık temasını çağrıştırmaktadır. Bu da, dünya bahçesinde sevgiliden ayrı kalan bir âşığa veya Elest meclisinde Allah'tan ve ilm-i İlahîden ayrı düşüp dünyaya gönderilen bir kula atıfta bulunmaktadır. Nitekim sûfîler arasında çok yaygın olan bir inanışa göre, musiki, Allah'ın kullara "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (A'râf, 7/172) hitabını hatırlatmakta, dolayısıyla kâmil insanın ezelde Allah ile bir olma zevkini şiddetle özlemesine sebep olmaktadır (Ayvazoğlu, 2002: 23). Nitekim Elest hitabının gerçekleştiği bu mecliste, İlahî söz veya kelamın işitilmesi, ruhlar üzerinde derin bir etki yapmıştır. Dolayısıyla yaratılışta, bütün varlık âleminin duyduğu bu ses, İlahî musikisi ile bütün varlık âleminin kendinden geçerek dönmesini başlatmıştır (Yıldırım, 2014: 30).

Bülbülün nağmesi, "Bu Adn cenneti, artık ebedî kalmak üzere girin buraya!" ifadesini gülşende remz eylemiştir. Dolayısıyla bülbülün gülşendeki ötüşü, cennet bekçilerinin cennetlikleri selamlayarak, "Artık ebedî kalmak üzere girin buraya!" (Zümer, 39/73) dedikleri cennete giriş sahnesini akla getirmektedir:

Nagme-i bülbül yine remz eyledi gülşende kim

Hâzihî cennât-i 'adnin fedhulûhâ hâlidîn (Ahmed Paşa, K.23/9)

Bülbül, kendi deminde güzel sesli iken, cennet gülzarından ayrılmaya maruz kalmıştır. Kan, nefes ve ân anlamlarına gelen "dem" kelimesi ân ile ilişkilendirilirse, hem bezm-i Elestte kulun Rabbinden ayrılış hadisesine hem de cennetten indirilip dünyaya geliş hadisesine dikkat çekilmektedir. Dolayısıyla bülbül aslında huzur ve sükûnun yaşandığı o yerde hoş nağmeler ile halinden memnun bir şekilde şakıyıp durmakta iken, ayrılığa duçar olmuştur:

Bir bülbül-i hoş-nağme iken kendü demümde

Gülzâr-ı cinânımdan ayıran beni kimdür (Hayretî, G.66/3)

İnleyen gönlün eğlendiği yer sevgilinin kûyunun gülşenidir. Hoş nağmeler çıkaran kuşa sürekli uçmak hoş gelmektedir. Sevgilinin mekânı gülşenle, âşık da feryat

eden bülbülle bağlantılı kılınırken, uçmak hem cennet hem de uçmak fiilini karşılar niteliktedir:

Gülşen-i kûyundur eğlence dil-i nâlânıma

Dâyim uçmak hoş gelir murg-ı lâtîf elhânına (Usûlî, G.124/1)

Âşıklar için, ney sedasının, cennet kapısının gıcırtısı olduğu, müştak cana fetih haberinin eriştiği ve dolayısıyla semâ' etmesinin istendiği beyitte, cennete bölük bölük sevk edilenlere cennetin kapılarının açılarak bekçilerin onları, "selam" sözü ile hoş bir şekilde karşılamaları (39/73) olayını çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla ney sesi âşık gönüllere vuslat müjdesini veren bir açılma sedası olmakta ve buna, hem kulak vermek hem de vuslata götüren zikri, semayı gerçekleştirmek gerektiği belirtilmektedir. Kısacası bir musiki aleti olan ney sesi, cennetin kapılarının açılarak hoş karşılamada bulunan münadilerin sesini ve aynı zamanda Elest meclisinde iştilen İlahî nidayı çağrıştırmaktadır. Her ikisinin de sonu vuslattır:

Sarîr-i bâb-ı cennetdür nevâ-yı nây 'uşşâka

Semâ' itsün sadâ-yı feth irişdi cân-ı müştâka (Şeyhülislâm Yahyâ, G.353/1)

2.1.3. Klasik Türk Şiirinde Cennet Olarak Düşlenen Bir Dünya Tasavvuru

Cennete dair hususiyetlerin dünyadaki düzen ve mükemmellikle irtibatlı olarak ele alınışına, cennetle ilgili anlatımlar ekseninde dünyanın nasıl görüldüğüne daha önce değinilmiştir. Burada dünya ve dünyadakilerin ihtiva ettiği birtakım üstün özellikler itibariyle cenneti çağrıştırması üzerinde durulacaktır. Bu bakımdan dünya ve cennet arasında doğrudan benzerlik ilişkisi kurmak yerine, daha çok örtük ve imaya dayalı benzerlikler söz konusu edilecektir.

Evrensel, dünyevi ve kişisel olmak üzere, en kapsayıcı olandan en dar olana doğru, varoluşu üç kategoriye ayırmak mümkündür. Bunların her birinin iç ve dış yönü vardır. Evrensel olana bakıldığında, iç mekân, misal olanla, hakiki gerçeklik ve İlahî düzenle; dış mekân ise bu dünyayla temsil edilmektedir (Andrews, 2009: 186). Nitekim bütün kozmik gerçeklik muhtelif İlahî isim ve sıfatların tecellilerinin yansımaları ve birleşimlerinden ibaret görülmektedir. Dolayısıyla doğal düzen İlahî düzeni yansıtmakta olup, kökleri ondadır ve doğadaki düzen -a'yân-ı sâbite tabiriyle karşılanabilecek olan- arketiplerin ve nihai olarak İlahî olanın kendisindeki imkânların bir yansımasıdır (Nasr, 2002: 79).

Cennet olarak düşlenen bir dünyada, sevgiliye vuslatın büyük bir öneme sahip olduğu söylenebilir. Nitekim cennette rü'yetullahın en büyük nimetlerden biri olması misali, bu dünyada da sevgili ile sohbet etmek, onun iltifatına mazhar olmak muazzam zevklerden biri olsa gerektir. Bir diğer arzu edilen husus, huzur verici bir ortamın, her tarafın İrem bağı gibi olmasıdır (Şeyhî, K.10/13). O da âdeta içerisinde envaiçeşit nimetiyle beraber mutedil bir bahar havasına sahip bahçeye kapı aralamaktadır. Dolayısıyla bu âlemi cennete döndüren, bahar mevsiminde sevgiliye vuslat ve yâr ile hemhal olmaktır:

Vasl-ı dilber kanı kim fasl-ı bahâr oldu yine

'Âlemi cennet eden sohbet-i yâr oldu yine (Şeyhî, G.166/1)

Âlem, bahar mevsimiyle yepyeni bir hayat bulmakta, çemen güzellenip lale ve gül yanaklı sevgililerle dolmaktadır. Yine düzenli bir dünyada, sevgili (lale-hadd, gül-izâr) bahçe (çemen) ve bahar (nev-bahar) önemli unsurlar olarak yerlerini almakta, bir cennet tasviri oluşmaktadır:

Hayât-ı tâze buldı yine 'âlem nev-bahâr oldı

Güzellendi çemen bir lâle-hadd ü gül-'izâr oldı (Şeyhülislâm Yahyâ, G.391/1)

Bahar rüzgârının nağmesiyle gül, sevinçli olmakta, mutlu olmayan bülbülün gönül goncası açılmaktadır. Cennete ait manevi zevklerden biri olan müziğe (nağme-i bâd-ı bahâr) imada bulunularak, bahar esintisinin hoş nağmeleriyle gülün neşelenip, bülbülün gönlünün ferahlandığı belirtilmektedir. Arzu edilenin tahakkuk ettiği bir dünya atmosferi oluşturulan bu beyitte, gül, sevgiliyi; gülün hürrem oluşu, âşığa karşı iltifatını (vuslat); nağme-i bâd-ı bahar, baharı; gül ve gonca ise, gülşeni çağrıştırmaktadır:

Gül hurrem oldı nağme-i bâd-ı bahâr ile

Açıldı ğonce-i dil-i nâ-şâd-ı 'andelîb (Şeyhülislâm Yahyâ, G.17/2)

Cenneti akla getiren düzenli bir dünyada önemli mekânlardan biri de -bahçesiyle birlikte- saraylardır. Sarayın kendisi ve çevresi bir cennet tablosu oluşturacak nitelikte, düzen ve mükemmellik bakımından bahse konu olmaktadır. Hele de Sa'd-âbâd sarayının gülşeni kabilinden bir bahçeyi vasfetmek hususunda söz yeterli gelmemektedir. Rical-i devlete ait bir saray için düşülen tarihte de seyahat edici meltemin (rüzgâr) baştan başa âlemi gezip dolaşsa da, buraya ait güzel bahçe gibi bir dinlenme yeri bulamayacağı söylenmektedir. Gönlün huzur bulduğu makam olmak itibariyle bu nevi sarayların bahçeleri, cennetteki bahçeleri akla getirmektedir:

Dutalum tab'umuzun var imiş isti'dâdı

Nice vasf eyleyelüm gülşen-i Sa'd-âbâdı (Kâmî, Ms.4/I-6)

Ser-be-ser 'âlemi ğeşt eylese seyyâh-ı nesîm

Bulamaz bâğçe-i pâki gibi nüzhetgâh (Nedîm, Kt.43/11)

Her köşesi güzellik ve kıymet itibariyle gülşeni andıran (Nedîm, Kt.44/4), düzenlenmesiyle gönlü dolduran, resmiyle gönlü çeken, hoşluğu, nazikliği ve yüksek sütunlarıyla gayet güzel olan yüce kasrın, güzel kubbenin, kudret sayesinde bir anda mamur olduğu söylenmektedir. Bir bakıma gönül okşayıcı tezyinatıyla bu evsafa sahip saraylar, cennetten bir parça olmaya namzettirler:

Zihî kasr-ı mu'allâ habbezâ nev-mesned-i vâlâ

Zihî matbû' u nâzük resm-i dil-cû tarh-ı hüsn-âlûd (Nedîm, Kt.18/11)

Husûsa işte bu kasr-ı mu'allâ tâk-ı ra'nâyı

Edip ızhâr-ı kudret bir nefesle eyledi âbâd (Şeyh Gâlib, Tr.9/5)

İştikak sanatının da yapıldığı bazı beyitlerde ise kasırların, kusursuz olduğu dile getirilmektedir (Kâmî, Tr.68/14). Böyle bir kasra dikkatli bir şekilde bakıldığında, taşıdığı özellikleriyle kasr (eksiklik) olduğundan başka noksanlık bulunmayacağı idrak edilecektir. Dolayısıyla böyle kusursuz bir sarayı, ancak vasfetmekte kusur bulunabilir. Çünkü bir şey ne kadar güzel ifade edilirse edilsin yine de mana, anlatılan kelimelerin içinde hapsolmaktadır:

Bu kasr-ı bî-kusûra baksa 'âlem çeşm-i dikkatle

Bulunmaz vasfının kasr olduğundan mâ'adâ noksân (Vâsıf, Kt.18/70)

Düzenli bir dünyanın cennet olarak algılanmasına yol açan unsurlardan biri de su ve nehirler olsa gerektir. Zira cennette de bahçelerin içerisinden akan ırmaklardan, pınarlardan ve havuzlardan bahsedilmektedir. Bağın nehirleri ve denizin varlığıyla dünyanın gülistanı, suyunu bulmuş; gül bahçesi, içerisinden ırmaklar akan ve havuzlarıyla göz alıcı mavilikler oluşturan cennete dönmüştür:

Olınca gerçi bahr u bâg-ı enhâr

Suyın buldı cihânun gülsitânı (Kânî, K.41/11)

Mükemmelliğin simgesi olan kare ve dikdörtgen misali şekillerden müteşekkil çihâr-bağlardan Isfahan'ın çihâr bağının, böylesine güzel ve süslü kasra denk olması imkânsızdır. Bu kasır onu dahi geçmiştir. Zira süs ve güzellik bakımından eşi benzeri bulunmamaktadır (Vâsıf, Ms.153/III-2). Üstelik böyle bir kasrın can bahşeden havası,

âlemde neşe meydana getirmekte, bu gönül açan, mutlulukla mamur sarayda ruhani bir zevk bulunmaktadır:

Ne mümkin çâr-bâğ-ı Isfahân olsun buna hemtâ
Bu zîbâ kasr anunla dahi rû-be-rû 'ibâr oldu (Vâsıf, K.22/27)
Havâ-yı cân-fezâsı neş'e peydâ eyler 'âlemde
Merâmun husrev-âne zevk u şevk etmekse 'âlemde
Gelen bir zevk-ı rûhânî bulur bu kasr-ı hurremde
Sürûr-âbâd'a teşrif eyle hünkârım meserretle (Vâsıf, Ms.153/II)

2.1.3.1. Dünyanın Cennet Olarak Hayal Edilmesi

Huzur ve sükûnun olduğu yeşil bir ummanı andıran İlahî ilim ve irade hazinesinden ayrılıp, Elest bezmi ve cennet duraklarından geçerek dünya denilen bu gurbete düşen insanoğlu, asli vatanına duyduğu özlemin bir yansımasındandır ki, sürekli bir arayış içerisindedir. Maddi ve manevi bakımdan elindekiyle yetinmemek gibi bir haslete sahip olan insan, gerçek âlemde elde edemediklerini, hayal âlemi vasıtasıyla temin etmeye çalışmakta; bu sayede bir nebze olsun teselli bulup, gönlünde kopan âmâl (emeller) fırtınalarını dindirmektedir.

Hayal, insanın demir attığı bir liman, hırçın dalgaların sakinleştiği bir koy ve en önemlisi insanın yaşam enerjisidir. Yahya Kemal'in deyimiyle insan âlemde hayal ettiği müddetçe yaşamaktadır (Beyatlı, 2009: 56).

Hayal edilen bir dünya, dört başı mamur bir hayat, gam ve kederden azade bir muhit, bedenî ve ruhî tatminin karşılandığı bir âlemdir. Dolayısıyla böyle bir dünyada, zarurî ihtiyaçlar, hayatı kolaylaştıran imkânlar ve estetik zevklerin hepsi bulunmaktadır.

Gönül, has bir meclis, mahrem bir yer istemekte, kederden kurtulmayı arzulamaktadır. Nitekim cennet de mahremiyet diyarı, hoşa gitmeyen olay ve hislerden mücerret bir yerdir:

Gönül bezm-i hâs ister oldı yine
Kederden halâs ister oldı yine (Şeyhülislâm Yahyâ, Sâkî-nâme/42)

Gönlün dönmeye mecal bulmayacağı bir raks ve noksanlığa mahal bırakmayan bir saray (kasr) hayali, semada (raks/dans) ruhun İlahî âlemle irtibata geçip gayb perdelerinin aralandığı bir aşamayı, sarayda ise kusursuzluğu gözler önüne sermektedir. Kalb sanatının (raks-kasr) yapıldığı beyitte, ruhî yükselişin temeli raks, mükemmelin somut tezahürü kasr ve her ikisi birlikte öte âlemlere, ideal dünyaya (cennet) açılmak için bir işaret levhasıdır:

Bir raksa gir ki dönmege dil bulmasun mecâl

Bir kasra ir ki kasrınun imkânı olmaya (Kânî, G.182/4)

2.1.3.2. Cennet Gibi Bir Bahçe/Gülşen İdeali

Bir önceki konunun kapsamına dâhil edilebilecek olan bu bahsin müstakil olarak ele alınmasının sebebi, bahçenin, hususî bir mana kazanması, ahiretteki cenneti ifade eder olması, kendine has bir mekân (dünya bahçesi-gülşen) ve hatta âlem için isim olmasıdır. Nitekim bahçe, geçici işlerin ve endişelerin hüküm sürdüğü hayat karşısında ölümün olmadığı, ebedî hayatı temsil etmektedir (Andrews, 2009: 188). Dolayısıyla mükemmelliği ifade eden cennetin bir temsili kabilinden olan dünyaya ait bu düzenin kökü, İlahî nizama dayanmaktadır (Nasr, 2002: 81).

Kur'an'da "cennet bahçeleri" tanımlanmakta ve bu konuda özendirici anlatımlar bulunulmaktadır. Şüphesiz bu mesajların dünyada cenneti çağrıştıran bahçelerin oluşturulmasına katkısı büyüktür (Tazebay ve Akpınar, 2010: 246). Dünyadaki bahçe anlamına gelen "cennet" sözcüğünün geçtiği ayetlerde de ahiretteki cennetin özelliklerine yakın anlatımların sergilendiği görülmektedir. Nitekim bu ayetlerde dünyaya ait bahçelerin özellikleri anlatılırken, altından ırmakların aktığı (Enâm, 6/6; Zuhrûf, 43/51); hurma ve üzüm ağaçlarının bulunduğu (Bakara, 2/266) ifade edilmektedir. Yine -dilediği takdirde- Allah Teâlâ'nın dünyada bile Hz. Peygamber'e, altlarından ırmaklar akan cennetleri vereceği ve saraylar ihsan edeceği bildirilmektedir (Furkân, 25/10). Firavun milletinin geride nice bahçeler, pınarlar, ekinler, güzel konaklar, zevk ve safasını sürdükleri nice nimetler bıraktıklarını (Duhan, 44/25-27) anlatan ayetlerde de cenneti akla getiren unsurlara rastlanmaktadır.

Bahçenin, cennetle bağlantılı olarak ele alındığı İslam dininden önceki dönemlerde de insan hayatında mühim bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yakındoğu kültüründe, ta yazılı tarihin başından beri, bahçe önemli bir unsur olmuştur. Babil'in asma bahçelerinden XVIII. yüzyıl İstanbul lâle bahçelerine kadar bu hep böyle olagelmiştir (Andrews, 2009: 184).

X. yüzyılda Türklerin İslam'ı benimsemesiyle, doğu felsefesinde yer alan ve bir dinî inanç olan "cennet bahçesi" düşüncesi, hem uygulamaya konulmuş hem de şiirlere konu olmuştur. Nitekim Osmanlı döneminin bahçe ve avluları; suyu bol bir yerde yaptırılmış, pınarların ve çeşmelerin bulunduğu, meyve ağaçları ve çiçeklerin yoğun olduğu cennete benzetilerek tasarlanmışlardır (Tazebay ve Akpınar, 2010: 246, 247).

Cenneti bir bahçe olarak tasvir etmek, Kur'an'a duyulan saygının da tesiriyle çağlar boyunca İslam edebiyatının takip ettiği bir çizgi olmuştur (Bornovalı, 1999: 22). Osmanlı gazelinde ideal düzeye yükseltilen bahçenin, İlahî hakikatin bir dizi kozmik tezahürünün simgesi olarak görülmesinin yanı sıra, kısmen gerçek bahçenin karşıladığı bir kişisel, duygusal ihtiyaçlar bütününü de simgelediğini unutmamak gerekmektedir. Güvenli bir iç mekânın simgesi olarak bahçe mefhumu, bir duygusal sığınak olarak bahçe mefhumuyla yakından irtibatlıdır (Andrews, 2009: 190-191).

Bahçeler, duygusal vurguyu bilhassa yansıtmaktadır. Hayat gibi tabiat da, çok düzenli ve denetimli bir ortamda, ideal güzelliğinde görülmektedir. Yabani ortamda tabiat, tedirginlik ve huzursuzluk doğurmaktadır. Bu dünyadaki tabiatın en kusursuz örneği, özenle seçilmiş, sınırlı sayıda ağaç ve çiçek bulunan, çok düzenli bir şekle sokulmuş, insanın ilgisi dağılmadan güzelliği temaşa edebileceği bir bahçedir/gülşendir. İdeal bahçe, ideal sevgiliyi temsil etmektedir: Servi, onun boyu posu; gül, onun yanağı; gonca, dudakları ve sümbül de saçıdır. Çınar, tıpkı âşığın, sevgilinin/otorite sahibinin gölgesinde (yakınında, korumasında) rahata ermesi gibi, gölge ve huzur vermektedir. Lâle ise sevgilinin eliyle sunduğu bir şarap kadehidir, bu dünya kaygısından kurtulmayı sağlamaktadır (Andrews, 2009: 127-128).

İlgi çekici olan, klasik şairlerin, baharın ve bahçelerin güzelliğini bazen de İrem Bağı'na benzeterek anlatmalarıdır. Bâğ-ı İrem, Ad kavminin hükümdarı Şeddâd'ın tanrılık iddiasıyla ve bir yeryüzü cenneti kurmak amacıyla yaptırdığı, ne var ki Allah'ın ceza olarak gönderdiği korkunç bir tufanla yerle bir olan bahçedir (Ayvazoğlu, 2008: 61). Bu yönüyle İrem bağı da dünyaya ait mükemmel bahçeyi ifade etmekte, şiir estetiğinde âdeta cennet olarak görülmektedir.

İdeal bir bahçe olma özelliğini taşıyan İrem bağının bir benzeri olarak etraf, gülzar ve bahçeler gül ve rengârenk çiçekleri olan bitkilerle dolup taşmaktadır:

Gülzâr u hadâyık toludur verd ü şakâyık

Bâğ-ı ireme benzedi etrâf u nevâhî (Ahmed-i Dâ'î, G.172/2)

Hayat bağının, tavus kuşu gibi cilve kılıp, cinânı, Rıdvân'ın bahçesini ve hurileri kıskandırması beklenmektedir. Rengârenk tüyleri ile hayranlık uyandıran tavus kuşunun sevgiliyi sembolize ettiği söylenebilir. Bu cihan bağında güzel yüzlü sevgilinin işve ve nazıyla, cennet ve hurileri kıskandırması beklenmektedir:

Tâvûs gibi cilve kılup bâg-ı 'ayşumuz

Reşk-i cinân u ravzâ-i Rıdvân u hûr ide (Bâkî, G.420/3)

Cihan bağında, yeni yet(iş)me bir gül olan sevgilinin solmaması, bu gülşenin hazanından haber verilmemesi temenni edilmektedir. Dolayısıyla ideal mevsim olan baharın hiç bitmemesi, gülün solmaması ve hazanın gelmemesi talep edilmekte, bir nevi böyle bir dünyanın hayali kurulmaktadır:

Bir gül-i nev-restedür bâğ-ı cihânda solmasun

Virmesün ol gülşenün kimse hazânından haber (Muhibbî, G.575/2)

Bülbüllerin şevk ile öttüğü, her an taze gülün bittiği ve bostanın hiç solmadığı bir ortam hayal edilmekte, ebedî hayata olan özlem, bostan bağlamında dile getirilmektedir:

Şevk ile bülbüller öte

Âvâzı âfâkı tuta

Her lahza tâze gül bite

Hîç solmaya bostânımız (Hüdâyî, 3/4)

Şarap kadehini sâkînin ele alması, baharın olması, yer yer yudumların saçılması ve çemenlerin lale bahçesine dönmesi umulmakta, âdeta daha önce tecrübe edilmiş olan meclis atmosferi yeniden yaşanmak dileği ile yâd edilmektedir:

Ele câm-ı şarâb alsan yine sâkî bahâr olsa

Saçılsa cur'alar yer yer çemenler lâlezâr olsa (Şeyhülislâm Yahyâ, G.361/1)

Her gelenin bu süslü ve güzel kasra gülüp açılması istenmekte, ferahlandırıcı nakışıyla gül bahçesi gibi olan bu yerde her zaman baharın olduğu dile getirilmektedir. Bu bakımdan gülşeni andıran nakışlı-süslü saray, sürekli baharın da yaşandığı bir cennet tasviri oluşturmakta, tıpkı bahçe gibi ideal olanı yansıtmaktadır:

N'ola gülse açılsa her gelen bu kasr-ı zîbâya

Müferrih nakş ile gülşen gibi her dem bahâr oldu (Vâsıf, K.22/31)

2.1.4. Sevgili, Aşk ve Âşığın Cennetle Bağlantısı

Klasik Türk şiirinde, özellikle gazellerin en temel konularından, şairin en önemli meselelerinden biri olan aşk ve bunun olmazsa olmaz iki unsuru sevgili ve âşığın, cennetle bağlantılı olarak ele alındığı görülmektedir. Çoğunlukla teşbih ve istiare yoluyla oluşturulan bu ilişkide, sevgilinin daha ön planda olduğu müşahede edilmektedir. Bilhassa Vahdet-i Vücûd düşüncesinin de etkisiyle tasavvufî havadan nasiplenen bir şair nazarında İlahî sevgili, çok daha fazla önem arz etmektedir.

2.1.4.1. Sevgilinin Cennetten ve Nimetlerinden Üstün Görülmesi

Âşık nazarında sevgili gönül tahtının yegâne sultanıdır. Sevgili yâr ve ondan başka bütün varlıklar ağyardır. Bu itibarla -âşığın kendisi dâhil- cümle mevcudatın değeri, sevgiliye göre, bir hiç mesabesindedir. Hele de bu İlahî sevgili ise, zaten her şeyi var eden bir Yaratıcının, mahlûkat ile mukayese edilmesi abesle iştigaldir.

Merkezde sevgilinin olduğu bir dairenin, bütün yarıçaplarının O'na bağlandığı ve cennetin de yarıçap olmaktan öteye gidemediği ortadadır. Zira cennet de yaratılmışlar kategorisindedir. Aslolan sevgilinin kendisi ve onun hoşnutluğudur. Âşığın tek derdi de ona vuslat ve onun rızasına mazhar olmaktır.

Âriflerin iki dünyada muradı, "rü'yet-i cemâl", yani Allah'ın cemâlini müşahede etmektir. Bir anlık rü'yetin bin senelik cennet hayatından daha güzel olduğu inancını taşıyan âşık, rü'yet dışında herhangi bir meseleyle ilgilenmemektedir. Allah aşkıyla dopdolu olan âşığın gönlüne ne cennet sevdası ne cehennem korkusu uğramaktadır (Kaplan, 2013: 68). Her ne kadar müminler heveslendirilmiş olsa da (Yunus Emre, 234/4), bir ev ile birkaç huriden ibaret görülen cennete karşı, âşığın bir arzusu bulunmamaktadır. Sevgilinin kendisine nispeten; rahatlık, genişlik ve güzel rızık, huri, vildân ve Rıdvân'ın bahçesi (cennet) gibi maddi nimetlerin âşık açısından bir ehemmiyeti olmasa gerektir. Âşık sadece sevgiliye muhtaçtır:

Cennet Cennet didükleri
Bir ev ile bir kaç Hûrî
İsteyene virgil anı
Bana Seni gerek Seni (Yunus Emre, 381/8)

Gerekmez revh [7]-ıla reyhân gerekmez hûr-ıla vildân
Gerekmez Ravza-i Rıdvân bana sini gerek sini (Ahmedî, G.649/3)

Âşıkları, sevgilinin güzel yüzünden cennet uğruna alıkoyanlar, aslında âşıkların cennetinin dîdâr olduğunu bilmemektedirler. Âşık için sevgilinin yüzünden gayri bir cennet yoktur. Bu beyit aynı zamanda, yeryüzünde bulunan her canlının yok olup, sadece azamet ve ikram sahibi olan Allah'ın zatının bâki kalacağını bildiren ayetlere (Rahmân, 55/26-27) atıfta bulunmaktadır. Dolayısıyla asıl cennet, vahdeti temsil eden yüzdür:

[7] Divanda "rûh" olarak yazılmış olan bu kelimenin, Vâkıa Suresi 89. ayette فَرَوْحٌ وَرَيْحَانٌ وَجَنَّتُ نَعِيمٍ şeklinde geçtiği için, "revh" olarak düzeltilmesi icap etmiştir.

Cennet için men eden âşıkları dîdârdan

Bilmemiş kim cenneti âşıkların dîdâr olur (Fuzûlî, G.96/2)

Klasik şairlerin çokça eleştirdiği sofi, zâhid ve âbid tiplerinin cenneti ve ondaki nimetleri umması, ibadeti de bu maksatla yapmasına karşılık; mahbub ile yetinen, dîdârı arzulayan âşığın cennet mükâfatı gibi bir beklentisi bulunmamaktadır. Dolayısıyla sevgiliyi bırakıp da bir ev ve çardak peşine düşmek (Yunus Emre, 234/6), âşık için bir züldür:

Zâhidâ sana behişt Mihrî'ye dîdâr gerek

Ana mahbûbı yeter sana cinânun hûrisin (Mihrî Hâtun, G.126/7)

Zâhidin amacı cennet, huri ve gılmân iken, âşık can u gönülden dîdârı talep etmektedir (Muhibbî, G.2031/5). Dîdâr âşığı ne cennete heves etmekte ne de İrem uçmağını istemektedir (Muhibbî, G.2662/4). Sevgilinin cemâlinden başka bir arzusu bulunmayan âşık, onun için cennetin tamamından vazgeçmeye hazırdır:

Zâhidin maksûdu cennet hûrî gılmân ise

Hâhımız yoktur bizim gayri cemâlin isteriz (Turâbî, 100/3)

Bana hergiz gerekmez hûri vü ğılmân ey zâhid

O cânânı eger bulsam geçerdüm heb cinânından (İsmail Hakkî, G.271/4)

Dünya ehlinin ahireti olmamaktadır (Fuzûlî, G.50/6). Nitekim dünyayı seven ahiretin tadına varmaz iken, iki cihanı da sevgili uğruna feda etmeyi göze alan âşık, Allah ehli olmakta, bu zevke ermeyenler ise cennetlere karşı ilgi duymaktadır. Dolayısıyla dünyaya rağbet eden ahiretten, ahireti isteyen dünyadan, Mevla'yı seven de her ikisinden vaz geçmek durumundadır:

Dünyâyı seven âhiretin zevkini bulmaz

Mevlâyı seven gayriye hergiz nazar itmez (Kuddûsî, G.921/2)

İki cihânı âşık verir Hüdâyî yâre

Ol zevke ermeyenler cennâta kâ'il ancak (Hüdâyî, 118/5)

Sevgiliye vuslat arzusuyla benliğinden vazgeçen âşık (Hüdâyî, 64/1), onun yüzünü bir an için görme pahasına, iki cihandan da feragat etmeyi göze almaktadır. Dolayısıyla İlahî aşka düşen için ahiret ve dünya bir amaç olmaktan çıkmıştır:

Arzû-yı vasl-ı cânân ile câna bakmayam

Bir nazar görsem yüzün iki cihâna bakmayam (Usûlî, G.79/1)

Gönlü, cennetten yana bakmayan; derdi, bir bağ olmayan âşığın (Yunus Emre, 234/3), küçücük bir an dahi sevgili ile olmak hevesini (Kânî, G.130/2), bin cennet ve

bin huriye dahi değişmeyeceği muhakkaktır. Zaten sevgili, âşık için hem cennet hem de cennet hurisidir:

Vermez seni bin cennet ü bin hûra Nesîmî

Sen âşıka hem cennet ü hem hûr-ı cinânsın (Nesîmî, G.315/9)

İçerisinde meyvesi bulunmayan bahçenin bir viraneden farksız olması misali, içinde sevgilinin olmadığı bir cennet de âşık için değer taşımayan bir yerdir, âdeta viranedir. Sevgili yoksa eğer, şarap âb-ı hayat olsa da gönül ona meyletmemekte; âşık ebedî hayatı (cennet) istememektedir. Ne cennet ne de Tûbâ ile âşığın gönlü eğlenmemektedir (Hüdâyî, 105/5). Dolayısıyla bahçeyi değerli kılan meyve iken, mey ve cennete anlam katan da sevgilidir:

Neylerem ol cenneti içinde dil-dâr olmasa,

Koy anı vîrâne kalsun bâğçada bâr olmasa (Hatâ'î, G.4/1)

Âb-ı Hayvân olsa mey sensüz gönül meyl eylemez

Yârsuz 'âşık hayât-ı câvidânı neylesün (Zâtî, G.1074/5)

Âşık, güzeller padişahı olan sevgiliyi kûyunda gördüğü andan beri, Rıdvân'a meyli kalmadığı gibi, gılmândan da geçmiştir. Dolayısıyla sevgili söz konusu olunca, cennetin bekçisi Rıdvân'a ve cennetin hizmetlileri olan gılmâna karşı âşığın herhangi bir ilgisi kalmamaktadır. Çünkü onlar ağyar konumundadır. Yâr dururken, gayra bakmak âşığa yakışmayan bir davranıştır. Âşıktan bekelenen sadakat, sabır ve teslimiyettir:

Göreli kûyunda cânum sen güzeller şâhını

Kalmadı Rıdvân'a meylüm geçmişem ğılmândan (Mihrî Hâtun, G.130/5)

Bağ ve gülzarın nuru olan sevgilinin musaffa veçhini görmekten mahrum kalan âşık, dünyayı istemediği gibi, içerisinde sevgilinin olmadığı cenneti ve hurileri de istememektedir:

Görmeyince vech-i pâkin neyleyim dünyâyı ben

İstemem billâh sensiz cennet ü havrâyı ben (Şeref Hanım, G.164/1)

Cennet nimetlerini sevgilinin güzel yüzü olarak gören âşık, cennet bağının, sevgiliden ayrılığın gerçekleştiği bir yer olmasından çekinmektedir. Dolayısıyla âşığın derdi, cennet bağını andıran sevgilinin cemâlinde ebedî vuslatı yaşamaktır:

Cennetin nâz u Na'îmi dil-berin dîdârıdır

Cennetin bâğı bana bî-vasl-ı dil-dâr olmasın (Nesîmî, G.328/3)

Sevgilinin kûyunun müflisi, yüzünün taliplisi olan ve gülistandan vazgeçmiş bulunan âşığa, cennetin anılması bir mana ifade etmemektedir. Zira onun için asıl cennet, yârin güzel yüzüdür. Nitekim İlahî zatı arzulayıp ona vuslatı dileyen (İsmail Hakkî, İlahi 1/4), sevgilinin dîdârını özleyen, cemâlini seyreden ve işvesini gören âşık, bağ ve bostan, Rıdvân bağı, huri ve gılmân ile eğlenmemekte, maddi nimetlerle yetinmemektedir:

Müflis-i kûy-i nigârem bana anman cenneti
Tâlib-i ruhsârı yârem gül-sitândan geçmişim (Necâtî, G.364/2)
Sana 'âşık olan diller niderler hûr u ğılmânı
Cemâlün seyr iden gözler niderler bâğ u bostânı (Niyâzî-i Mısrî, 184/1)
Gönül dîdârun özler bâğ-ı rıdvân ile eğlenmez
Senün şiven görenler hûr u ğılmân ile eğlenmez (Şeyhülislâm Yahyâ, G.148/1)

Önce ev sahibinin, sonra evin önemsendiği görüşünün bir yansıması olarak sevgilinin kendisi, kûyuna tercih edilmektedir. Âşık, sevgilinin kûyu ile kanaat etmeyip oradan ziyade sevgiliye vuslatı dilemektedir. Bu itibarla aşk ile dîdâr isteyen cenneti umursamazken, sevgilinin cemâline müştâk olmayan, cenneti talep etmektedir. Muhabbet ehli ile mükâfat ehli bu vesileyle ayrışmış olmaktadır:

Kani' olmaz kûyuna vaslun diler bî-çâre dil
Hiçe almaz cenneti 'ışk ile dîdâr isteyen (Muhibbî, G.2054/4)
Kûyunı neyler gönül irmek diler cânâ sana
Cenneti eyler taleb müştâk-ı dîdâr olmayan (Muhibbî, G.2188/2)

Elest bezmindeki bir anlık nazarla İlahî cemâli görme şerefine nail olan âşık, o gün bugündür o bakışın iştiyakıyla yanıp tutuşmaktadır. Âşık, o cemâlin görünmesine dair müjde için cenneti vermeye razıdır (Şeyh Gâlib, Tercî'-Bend 1/V-5). Yârin ve cennetin ne olduğunu bilen bir kimsenin bugünü yarına değişmeyeceği aşikârdır. Çünkü aşk devam etmekte, âşık ânı yaşamaktadır. Âşık sevgilide fena olup beka bulmaktadır. Ânı yaşayan biri için, yarına karşılık gelen ve elde olmayan cenneti tasa etmek yakışık almamaktadır:

Bilse eğer yâr ne Cennet nedir
Kimse değişmez bugünü yarına (Şeyh Gâlib, Tercî'-Bend 1/V-6)

Elest meclisinde bir anlık bakışın yanı sıra Allah'ın kullarına olan "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" şeklindeki hitabı da önem arz etmektedir. Zira bu suale muhatap olan kulak, o sese âşık olmuştur. Hatta Mevlânâ'nın Mesnevi'sine "bişnev"

(dinle) sözüyle başlamasını da buna bağlamak mümkündür. Dolayısıyla sevgilinin sesini duyan âşığın, cennete itibar etmemesi misali; Hz. İdris'in de bir kez dahi sevgilinin sohbetiyle müşerref olması halinde, Huldu (cenneti) aklından çıkaracağı vurgulanmaktadır:

Huldu eylerdi ferâmûş eğer bir kerre

Şeref-i sohbetine nâ'il olaydı İdrîs (Nâ'ilî, K.33/5)

Divane gönlü, benzeri olmayan Cebbâr'a düşen âşık, Adn cennetinin huri ve gılmânına rağbet etmemektedir. Cebbâr Allah'ın celâle dair sıfatlarına tekabül etmektedir. Cemâlden ziyade celâlin beyitte vurgulanması, huri ve gılmânın yaratılmış olması, yani kesreti sembolize etmesine dayandırılabilmektedir. Zira cennette cemâli idrak eden insanın, celâli idrak edebilmesi için, kâinat yaratılmış ve kesret dünyasına atılmak onun nasibine düşmüştür:

Neylerim cennât-ı 'Adnin hûrını gılmânını

Düşdi bu dîvâne gonlüm misli yok Cebbâra âh (Kuddûsî, G.210/7)

Sevgili konumunda düşünülüp ismiyle anılan Hamza Bâlî'nin cemâli, cennet bağından daha süslü, sözleri ise Kevser suyundan daha saf ve berraktır. 1562 yılında idam edilmiş olan Hamza Bâli, Bosnalı ve Melâmî meşrep bir şeyhtir (Yıldız, 2011: 45). Sevgili olarak görülen bu zat, güzellik itibariyle cennet bağından, sözündeki akıcı ve duruluk bakımından ise Kevser suyundan üstün addedilmektedir:

Müzeyyen bâğ-ı cennetden cemâli Hamza Bâlînün

Musaffâ Âb-ı Kevserden makâli Hamza Bâlînün (Zâtî, G.791/1)

2.1.4.2. Sevgiliye Ait Güzellik Unsurlarının Cennetle İlişkilendirilmesi

Sevgilinin sahip olduğu güzelliklerin cennetle ve oradaki nimetlerle anıldığı görülmektedir. Sevgilinin yüzü, yanağı, dudağı, boyu, hattı, hâli, saçı ve eşiği cennetten rayihalar taşıyan başlıca güzellik unsurlarıdır.

Şair, sevgilinin yüzünde âdeta cenneti yaşayıp temaşa etmektedir. Zira sevgilinin yüzü bir gül bahçesi, hattı (tüyleri) çemenzâr, gözleri pınar, dudağı enhâr, ağzı şeker-bârdır. Renk yönüyle dudaklar yakut, dişler inci ve mercandır.

Sevgili sahip olduğu güzellikler bakımından cennetle özdeşleştirilmektedir. Sevgilinin eşiği Rıdvân, özü huri, cemâli peri, yüzü cennet, boyu Tûbâ, dudağı ise Kevser'dir. Sevgilinin boyuna karşılık gelen Tûbâ, Sidre'de bulunup, kökü yukarıda dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen İlahî bir ağaçtır (Pala, 2009: 459). Sevgilinin eşiğinin Rıdvân oluşuyla, hem cennetin kapısında bekçi olup cennetlikleri

karşılayacak olan Rıdvân'a, hem de Allah'ın rızasıyla cennete, sevgilinin hoşnutluğunun kazanılmasıyla kûyuna girmeye tekabül eden rıdvâna (rıza) atıfta bulunulmaktadır:

Eşigün rizvân, özün hûri cemâlundur perî,

Ruhlarun cennet, boyun Tûbâ, dodağun köseri. (Hatâ'î, G.96/3)

Sevgilinin dudağı ile yüzü Na'îm cennetinin bahçesidir, boyuna ise akıl Cebrail'i Sidre-i müntehâ demiştir. Akıl mukayese ve analiz yapmaya meyyal olduğu için sevgilinin boyunun Sidre ile irtibat kurulmasında öne çıkarılmıştır. Aklın Cebrail ile birlikte anılması da miraç olayını akla getirmektedir. Nitekim miraçta gönlü temsil eden ve Habibullah olan Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'ya iki yay arası kadar yakın olma payesine eriştiği halde; aklı temsil eden Cebrail, Sidre-i müntehânın ötesine gidememiştir:

La'l-i lebünle tal'atun ravza-i Cennetü'n-Na'îm

Kaddüne Cebre'îl-i 'akl Sidre-i müntehâ didi (Bâkî, G.528/4)

Yüzü cennet, boyu Tûbâ, dudağı âb-ı hayat olan sevgilinin kapısında, huri ve gılmân kulluk etmeyi arzulamaktadır. Güzellik, tüyler, boy itibariyle yüce olan sevgilinin cemâli, bahçe yahut Firdevs cenneti gibidir. Bu derece üstün özellikler taşıyan bir varlığa cennet ehlinden huri ve gılmânın hizmet etmesi gayet tabiidir:

Ey yüzün cennet boyun Tûbâ lebin âb-ı hayât

Kulluğun etmek kapında hûr u gılmân arzular (Nesîmî, G.94/3)

Bu ne hüsn ü bu ne hatt u bu ne kadd ü ne bâlâdur

Cemâlün ravza mı yâ rab veyâ firdevs-i a'lâdur (Kadı Burhaneddin, G.30/1)

Sevgilinin yüzünden Adn cennetine erişen âşığa, lebinden Kevser sunulmaktadır. Aşk şarabından içen âşık, dudakta fena mertebesine ulaşmış, kemâl yolculuğunu sevgiliye vuslatla tamamlamış olmaktadır:

Eriştim Cennet-i 'Adne yüzünden

Lebinden sundular ol demde Kevser (Vîrânî, s.140)

Dudağı Kevser suyu; yüzü cennet bağı olan sevgilinin la'linin (leb) şarabı, âşık için saf bir kadeh olmuştur. Yüzü cennet, lebi Kevser, sözü âb-ı hayat olan sevgilinin sunduğu o şaraptan içen herkes, sonsuza dek mest olarak kalmaktadır. Kevser dudağıyla ebedî mestliğe ulaştırıcı aşk şarabını içiren sevgili, nefesi ve sözüyle de hayat bahşeden suyu sunmaktadır:

Âb-i Köser'dür dodağun, bâğ-i cennetdür yüzün,

Kim mana le'lin şarâbı, câm-i sâf olmışdurur. (Hatâ'î, G.295/6)

Sûretin cennet lebin Kevser sözün âb-ı hayât

Her kim içti şol şarâbı oldu mest-i câvidân (Nesîmî, G.343/3)

Boyu Tûbâ, dudağı Kevser, sözü "Mâ-i ma'în" (Mülk, 67/30) olan cinân hurisinin kûyu Me'va cennetine benzemektedir. Konuşma anında akıcılık ve duruluk arz etmesi bakımından söz, akarsu ile ilişkilendirilmekte, cinân hurisiyle de sevgili kastedilerek istiare sanatı yapılmış olmaktadır. Sevgilinin kûyunun Me'vâ cennetiyle anılması, âşık için oranın yegâne sığınak olduğu fikrini akla getirmektedir:

Kâmetin tûbâ lebin kevser sözün mâ'-i ma'în

Kûyun ey hûr-ı cinânım cennetü'l-mevâ gibi (Usûlî, G.142/6)

Yüzü cennet, tüyleri Rıdvân, dudağı Selsebîl pınarı (Nesîmî, G.183/3) olan sevgilinin boyu Tûbâ, dudağı âb-ı hayat, yanağı Adn cenneti, tüyleri ise huriler olarak görülmektedir. Dolayısıyla sevgilinin tüyleri, cennetteki Rıdvân ve hurileri andırdığı gibi, hurilerin çokluğuna da delalet etmektedir. Yine sevgilinin gül renkli yüzü cennet gülşenini, perişan zülfü ise o cennette bulunan taze reyhanı andırmaktadır. Sevgilinin hattına ek olarak saçının da reyhana benzetildiği görülmektedir:

Boyun Tûbâ dudağın âb-ı hayvân

Ruhundur cennet-i 'adn ü hatın hûr (Nesîmî, G.65/6)

Gül yüzünde ey perî zülf-i perîşânın mı var

Gülşen-i cennettir anda tâze reyhânın mı var (Hayâlî, G.75/1)

Yanağının gülüne, gülen gonca denilen sevgilinin, cemâlinin, cennet bağının bahçesi olmasına şaşmamak gerekmektedir. Cemâliyle cenneti andıran sevgilinin yanağındaki goncanın gülüp açılması, Allah'ın cemâl sıfatlarının âlemde tecelli edişine delalet etmektedir:

Ravza-ı bâğ-ı behişt olsa cemâlün ne 'acab

Kim yanağun güline ğonce-i handân didiler (Ahmed-i Dâ'î, G.306/2)

Boyu Tûbâ, dudağı Firdevs'in Kevser şarabı huy ve tabiatı melek gibi (Fuzûlî, Muhammes -2/2) olan sevgilinin boyuna Tûbâ, dudağına Kevser diyen gönül ehli, yanağına ise ışık saçan bir mum demek suretiyle, hem yanağın parlaklığına hem de ateş renginde oluşuna işaret etmektedir. Aynı zamanda yanağın aydınlık görünüm arz etmesi, cennetin nurdan bir ortam oluşunu çağrıştırmaktadır:

Ehl-i dil yanagunâ şem‘-i münevver didiler

Boyuna tûbî vü dudaguna kevser didiler (Ahmedî, G.142/1)

Dudağı Kevser suyu, yanağı cinân bağı olan sevgili (Ahmedî, G.157/5), yanağıyla cennet gülşenini resmetmekte, Kevser misali gizli kalmış lebiyle hayat suyunun çeşmesi olmaktadır. Cennet, ağaçlarla örtülü ve insan idrakinden gizlenmiş bir yer olduğuna göre, Kevser de o bahçede saklı kalmış bir su olmaktadır. Dudağın, sevgilinin yüzünde; vahdetin, kesrette; cennetin ise dünyada gizlendiği anlaşılmaktadır:

Ruhunda gülşen-i cennet musavver olsa ta‘n mıdur

Hayâtun çeşmesidür çün lebün kevser nihânîdür (Mihrî Hâtun, K.14/5)

Cemâli Me’vâ cenneti, boyu güzel bir servi (Ahmed-i Dâ‘î, G.299/3) olan sevgilinin çehresi cennet, dudağı Selsebîl ırmağı, yanakları ise su içindeki gül yaprağıdır. Bu itibarla sevgilinin parlak yüzü, berrak bir suyu; gül renkli yanaklar ise bu suyun üzerinde bulunan kırmızı güllerin çiçek kısmını andırmaktadır:

Tal‘atın cennet dudağın selsebîl ırmağıdır

‘Ârızında ruhların su içre gül yaprağıdır (Hayâlî, G.183/1)

Yanağı Firdevs-i a‘lâ, boyu Tûbâ olan sevgilinin dudağından bir öpücük alan için o dudak, güzel ve hoş bir meyve olmaktadır. Dolayısıyla sevgilinin dudağı, envaiçeşitte ve tattaki cennet meyvelerini anımsatmaktadır:

‘Ârızun firdevs-i a‘lâ kâmetün Tûbâ imiş

Bûse-i la‘lün alan hoş mîve-i zîbâ imiş (Bâkî, G.217/1)

Sevgilinin dudağı âb-ı hayat çeşmesi, boyu salınarak yürüyen servi, hüsnü cennet gülü misali diken ve hazanın olmadığı vasıftadır. Sevgiliye ait dudak, boy ve yüz vahdeti temsil ettikleri gibi; cennette sürekli bir bahar havasının yaşanıp, hazanın olmadığı ve diken gibi eza verici unsurların, sıkıntı ve meşakkatin bulunmadığı gerçeğinden hareketle sevgilinin yüzü, cennete benzetilmektedir. Dolayısıyla sevgilinin yüzü de mükemmelliği ifade etmektedir:

Leb çeşme-i cân nahl-ı kadün serv-i revândur

Hüsnün gül-i cennet gibi bî-hâr u hazândur (Atâyî, K.11/39)

Boyu Sidre ve Tûbâ, yüzü cennet ve huri olarak görülen sevgilinin tüyleri ve beninin söz olup bu sırları beyan ettiği zikredilmektedir. Tûbâ ağacı Sidre’de, huriler cennet içerisinde, hâl ise tüyler arasında bulunmaktadır. Hâl vahdeti, hatt ise kesreti temsil edip Yaratan ve yaratılana dair sırları açıklamaktadır. Hâl, âlem-i gayba denmektedir. Bu itibarla her şeyi kendinde toplayan noktaya benzetilmektedir (Tarlan,

2009: 83). Yazı anlamına da gelen hatt, sevgilinin yüzüyle birlikte Mushafı oluşturmaktadır. Mushaf ise Allah'ın kelamıdır. Varlığa dair bilginin "be" harfinin altındaki noktada bulunduğundan hareketle, âlem-i gayba dair bu sırlar hatt ile birlikte kelam olup açıklanmıştır. Yine sevgilinin boyu Sidre ve Tûbâ olup dudağı ise âb-ı hayattır. Bu dudağın zevkinin mahiyetini bilmeyenin hayvan olduğu belirtilmekte, vahdeti temsil eden dudağın da esrar-ı İlahîden olduğuna işaret edilmektedir:

Boyundur Sidre vü Tûbâ yüzündür cennet ü hûrî
Hat u hâlin kelâm oldu bu esrârı beyân etti (Nesîmî, G.404/2)
Boyundur Sidre vü Tûbâ dudağın âb-ı hayvândır
Anun mâhiyyet-i zevkin ne bilsin ol ki hayvândır (Nesîmî, G.57/1)

Sevgiliye ait güzelliklerin, cennete ait hususlarla mukayeseye tabi tutularak onlardan daha üstün olduğu da belirtilmektedir. Nitekim aşağıdaki beyitlerde sevgilinin boyu, ağzı ve yüzü ile hoşça vakit geçirenler için, Tûbâ, Kevser suyu ve cennetin; sevgilinin boyu, yüzü, dudağı ve otağına (kûy) nazaran, Tûbâ, huri, Kevser ve cennetin bir anlam ifade etmediği söylenmekte, aynı zamanda düzenli leff ü neşr sanatı yapılmış olmaktadır:

Kadd ü dehân ü rûyun ile hoş geçenlere
Tûbâ vü Âb-ı Kevser ü cennet ne fâ'ide (Cem Sultan, G.276/6)
Kaddin yüzün dudağın otağın soranlara
Tûbâ vü hûr u kevser ü cennet ne fâyide (Şeyhî, G.151/5)

Sümbül, Kevser çeşmesi ile beslense de sevgilinin la'l gibi dudağının misk kokulu tüylerine benzer olamamaktadır. Tadı, rengi ve içimi son derece güzel olan Kevser, cennette bir ırmağın adıdır ve bu suyu müminlere Hz. Ali'nin dağıtacağı haber verilmektedir. Çokluk anlamına gelen "kesret"ten türemiş olan Kevser'in bir anlamı da "pek çok"tur. Hat, leb, çeşme kelimelerinden âb-ı hayat mazmunu da çıkarılabilen beyitte (Elçin, 1993: 149), sümbül, saç olarak düşünüldüğünde -Kevser çeşmesinden nasiplense dahi- sevgilinin dudağının hemen yanı başında olan tüyler kadar nimete gark olma şansına sahip değildir. Zira tüyler, vahdet olan dudağın çevresinde bulunmakta, âdeta Allah'a en yakın olanları (mukarrebûn) andırmaktadırlar:

Hat-ı müşgîn-i leb-i la'lüne mânend olmaz
Bulsa ger perveriş-i çeşme-i Kevser sünbül (Bâkî, K.24/40)

Tûbâ ağacı sevgilinin boyuna kul olduğu gibi (Ahmed Paşa, G.6/1), o servi boy karşısında utancından başını yere eğmiştir. Kökü yukarıda dalları aşağıda olduğu

belirtilen bu ağacın başının yere düşmesi, aslında Tûbâ ağacıyla ilgili bu gerçeği de akla getirmekte, aynı zamanda hüsn-i ta‘lîl sanatı yapılmaktadır. Öte yandan sevgilinin boyu vahdeti, Tûbâ ise yaratılmış olmak bakımından kesreti sembolize etmekte, bir bakıma Yaratanın yaratılandan üstün ve yüce oluşu da ima edilmektedir:

Yele vardı gül ü lâle nigârın hadd-i rûyundan

Yere düştü ser-i tûbâ utanıp servi boyundan (Şeyhî, G.137/1)

Sevgilinin güzellik gülşenini görenin, Firdevs-i a‘lâdan; la‘l şarabının bir damlasını içenin ise, saflaştırılmış o kadehten geçeceği, sevgiliyi bu nimetlere tercih edeceği belirtilmektedir. Aynı şekilde sevgilinin yüzünü gören için, hurinin yüzüne ihtiyaç kalmadığı gibi, kapısında yer bulan için de cinân bağına gerek kalmamaktadır. Dolayısıyla sevgili, güzelliği ile hurilerden, kûyu ile cennetten üstün tutulmaktadır:

Gülşen-i hüsnün gören firdevs-i a‘lâdan giçer

Cür‘a-i la‘lün içen câm-ı musaffâdan giçer (Muhibbî, G.653/1)

Sinün yüzün görene ne hâcet likâ-yı hûr

Kapunda yir bulana ne bâg-ı cinân gerek (Ahmedî, G. 356/5)

Sevgilinin kûyunu cennetle değiştirmeyi küfür olarak algılayan âşık, onun eşiğini Cennet-i a‘lâya asla vermeyeceğini söylemektedir (Hayretî, G.320/2). Zira sevgilinin eşiği gibi cennet, güzelliği gibi de huri bulunmamaktadır. Dolayısıyla sevgilinin kendisi güzellik bakımından hurilerden, eşiği de cennetten üstündür:

Hûr ilen bâğ-i behişti kıldılar te‘rîf ve-léyk,

Eşigün tek cennet ü hüsnün kimi hûr olmadı. (Hatâ’î, G.116/2)

Bir beyitte sevgilinin boyu Tûbâ, kûyunun toprağı Selsebîl olarak görülmek suretiyle, âşık o toprak için canını feda edip, kanını akıtırken; başka bir beyitte ise sevgilinin dudağı tatlılık ve güzellik bakımından bizzat Selsebîl olmakta, yüzü de cennet bağının halinin safasını vermektedir. Dolayısıyla cennetin, rahat ve mutluluk diyarı oluşuna atıf yapılmaktadır:

Ey boyun tûbâ vü hâk-i âsitânın selsebîl

Ayağın toprağına cânım fedâ kanım sebîl (Usûlî, G.74/1)

La‘l-i lebün halâvet ile ‘ayn-i selsebîl

Rûyun safâ-yı hâlet-i bâg-ı cinân virür (Nev‘î, G.151/2)

Sevgiliye ait güzellik unsurları, Kur’an-ı Kerim’in sureleriyle de ilişkilendirilmektedir. Güzellik bakımından sevgilinin dudağı, dişleri, alnı ve yüzü; Kevser, Necm, Nûr ve Tâhâ surelerine benzetilmektedir (Günyüz, 2001: 409). Nitekim

bu teşbihte surelerin isimlerinin etkili olduğunu söylemek gerekmektedir. Öte yandan sevgilinin yüzü "ve'ş-şems" (Şems, 91/1), saçı "elem neşrah" (İnşirah, 94/1)'tır. Ayetlerden iktibasla sevgilinin vahdeti temsil eden yüzü güneşi ve kesreti temsil eden saçı ise nikabı imlemektedir. Sevgilinin saçı parça parça olmakla, yüz ortaya çıkmakta, kesretin aralanmasıyla vahdet görünmektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in göğsünün açılıp genişletildiğini haber veren İnşirah Suresi'nin ilk ayeti, kalbin manevi ameliyeden geçirilip saflaştırıldığına da işaret etmektedir:

Letâfetde leb ü dendânun u alnun yüzün olmış

Biri kevser biri necm ü biri nûr u biri tâhâ (Ahmedî, G. 8/6)

Elem neşrah saçın ve'ş-şesm yüzün

Boyun Tûbâ lebindir âb-ı Kevser (Nesîmî, G.72/3)

Yüzü cennet, zülfü sonsuz bir ömürle irtibatlandırılan sevgilinin (Necâtî, G.374/1), aynı şekilde hayat bahşeden dudağı ölü cisim için can, yüzü cennet, saçı ise ebedî ömür olarak görülmektedir. İsi nefes olan dudağın ölüye can bahşedici oluşuna vurgu yapılarak, Hz. İsa'nın ölüyü diriltme mucizesine telmihte bulunulmaktadır. Zülfün uzunluğu ise ömrün uzunluğuna delalet etmekte olup, ebedî ömür için kullanılmaktadır. Öte yandan zülüf, uzunluğu ve halka halka olması bakımından yılana benzetilmektedir (İpekten, 2010/b: 176). Sürekli deri değiştirip, âdeta dönem dönem tekrar doğan yılan, ebedîliği temsil etmekte (Eliade, 2005: 199), bundan ötürü de zülfün sonsuz hayatla ilişkilendirilmesi mümkün görünmektedir:

Hayât-bahş lebin mürde cisme cân bilirim

Yüzün behişt ü saçın ömr-i câvidân bilirim (Necâtî, G.363/1)

Sevgilinin zülfüne oranla alnı veya yanağı cennet olsa gerektir. Çünkü Huld bağı (cennet) Şam'ın altında ya da üstündedir. Beyitte Müslümanlar tarafından Mekke, Medine ve Kudüs'ten sonra muhterem beldelerden biri olarak kabul edilen Şam'a ve bu şehrin cennetin altında veya üstünde olduğuna dair itikada değinilmektedir (Onay, 2009: 429). Tevriyeli olarak kullanılan "şâm" aynı zamanda akşam, karanlığını da ifade etmektedir. Akşam ise zülfü çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla zülfün aşağısında bulunan yanak cennet olabildiği gibi, yukarısında bulunan alın da cennet olabilmektedir:

Zülfüne nisbet yâ alnın ola cennet yâ ruhun

Çünkü Şâmın bâğ-ı huld altında yâ üstündedir (Necâtî, G.121/3)

Kâkülü, cennet sümbülü olan sevgilinin yüzünün nurlarını gören salavat getirmekte (Taşlıcalı Yahyâ, G.30/3), çer çöpü cennet sümbülzarı, toprağı ise amber

olan sevgilinin tüylerinden nice gülzar, sürekli kâm alıcı olmaktadır. Dolayısıyla sevgilinin yüzü cennet, tüyleri amber saçan toprak, saçları ise sümbülzar olarak görülmekte, sevgilinin kokusunun gül bahçelerine sindiği ima edilmektedir. Nitekim cemâle dair tecellilerin âleme nüfuz ettiği hissedilir derecededir:

Nice gülzâr kim bî-nefha kâmân-ı hat-ı yâre

Has u hâşâki sünbülzâr-ı cennet hâki 'anberdir (Nâ'ilî, K.26/21)

Sevgilinin gözü ve kaşı yükseltilmiş bir çatı olup, ağzı ise Selsebîl'dir. Cennet ile huri ve gılmân sevgilinin Kâbe'sidir. Yüzü, cennet bağı olan sevgilinin ağzı Selsebîl'e; nurunun açık delil oluşuyla cemâli, Kâbe'ye benzemektedir. Firdevs cennetinde bulunup, Kâbe'ye benzeyen ve meleklerin kıblesi olan Beyt-i ma'mûr, Hz. Âdemle birlikte bugünkü Kâbe'nin bulunduğu yere indirilmiş, ancak Nuh tufanından önce cennetteki yerine çıkarılmış bir evdir (Pala, 2009: 71). Şekil bakımından kubbeyi andıran sevgilinin kaşı, yükseltilmiş olmakla da Beyt-i ma'mûru çağrıştırmaktadır:

Göz ü kaşın sakf-ı merfû' oldu ağzın selsebîl

Cennet ile hûr u gılmân beyt-i ma'mûrun durur (Nesîmî, G.67/6)

Bâğ-ı cennetdür yüzün gûyâ dehânun Selsebîl

Ka'bedür gûyâ cemâlün nûrıdur rûşen delîl (Taşlıcalı Yahyâ, Ms.41/I-1)

Sevgilinin cemâlini Me'vâ cenneti, kaşını huri ve zülfünü melek olarak gören âşığın gönlü, sevgilinin kirpiklerini de gılmânla özdeşleştirmektedir. Cemâl cennetinde bulunan kaş, zülüf ve kirpiklerin çokluktan kinaye olarak huri, melek ve gılmâna benzetildiği düşünülebilir. Aynı zamanda sevgilinin güzelliğine güzellik katan bu üç unsur gibi, huri, gılmân ve melekler de cennete güzellik katmaktadırlar:

Cemâlin cennetü'l-me'vâ kaşın hûri melek zülfün

Senin kirpiklerin gönlüm belî gılmân edinmiştir (Vîrânî, s.256)

Sevgilinin tüyleri cemâli üzerinde siyah bir örtü, benleri hurilerin güzellik unsuru, perçemi ise yanağının cennetinde görünen Tûbâ çadırıdır. Sevgilinin saçının Tûbâ'ya benzetilmesi dikkat çekicidir. Zira cennette dalları aşağıya sarkmış olarak bulunan Tûbâ ağacı misali, sevgilin zülfü de cenneti andıran yüzünden aşağıya sarkmakta ve aynı zamanda bir çadır görünümü arz etmektedir:

Siyeh-pûşân-ı hatdır hallar hûrân zîbâsı

Behişt-i 'ârızında hayme-i Tûbâ-nümâ perçem (Şeyh Gâlib, G.248/3)

Sevgilinin yüzü Adn cenneti, dudağında ise cennetin Kevser'i bulunmaktadır. Sevgilinin saçı Kadir ve Berat gecesi, ben ve ayva tüyleri de melekleridir. Kadir ve

Berat gecesi gibi mübarek gecelere atıf yapılan beyitte sevgiliye ait hâl ve hatt, o gecelerde inen meleklere benzetilmektedir. Nitekim Kadir gecesinde melekler ve Cebrail'in her çeşit iş için ineceği ayetle (Kadir, 97/4) bildirilmektedir:

Cennet-i adn imiş yüzün uşta lebinde Kevseri

Kadr ü Berât imiş saçın hâl ü hatın melekleri (Nesîmî, G.419/1)

2.1.4.2.1. Sevgilinin Yüzü, Hüsnü ve Cemâli

Sevgilinin yüzünün cennete, bahçeye ve gülşene benzetildiğine, hatta bunlardan daha yüce bir mertebede bulunduğuna şahit olmak mümkündür. Yüz en önemli güzellik unsuru olmaya namzettir. Zira hem Allah'ın cemâl sıfatlarının tecelli ettiği bir unsur, hem de "zât"ı ifade etmektedir. Gerek Yaratıcı gerek yaratılan için yüz bahse konu olduğunda, bizzat o varlığın kendisini karşılamaktadır.

Güzellerin yüzü Allah'ın güzelliğinin mazharıdır (Şâhidî, 1996: 61). Yüz, Allah'ın "Cemîl" isminin en güzel tecelli ettiği yerdir. Bu yönüyle yüz, hakikate bir ayna olup ona bakan, bu güzelliğin yaratıcısını, sanatkârını hatırlamakta, görmektedir. Baharı görmek isteyenin sevgilinin güzelliğine atf-ı nazar etmesi, amacı cennet olanın da sevgilinin semtine gitmesi ve yüzünü temaşa etmesi kâfidir (Kaplan, 2013: 95).

Cennetle ilgili inançlar ve sevgiliyi yüceltme arzusu, yüzün (yanak) cennet veya cennet bahçesi olarak tavsif edilmesinde etkili olmuştur (Sefercioğlu, 2001: 185). Sevgilinin yüzünün cennet olarak telakki edilmesinin diğer bir yönü de, cennetin toprağının bitki ve ağaçlarla örtülmüş bir bahçe olmasına karşılık, sevgilinin yüzü de bitkiyi andıran tüyler ve saçıyla kaplanmış bir bağ tasviri oluşturmaktadır.

Yüz bir bahçe olarak tasavvur edildiğinde, ayva tüyleri (hatt) bu bahçedeki çeşitli bitkilere benzetilmektedir. Yanak ve yüz cennete teşbih edilirken; hatt ise, burada bulunan meyve, çiçek yahut huriler olmaktadır (Şahin, 2012: 407). Yine dudak da bu yüzde bulunan meyve yahut cennet suları ve ırmaklarıyla ilişkilendirilmektedir.

Hurûfîliğin görüşlerini benimseyen bir şair olması hasebiyle Nesîmî'de insan yüzü çok önemli bir yere sahiptir. Varlığı harflerle ve insan yüzüyle ilişkilendirerek açıklayan Hurûfîlik, bu itibarla yüze kutsiyet atfetmektedir. Dolayısıyla sevgilinin yüzü, cennetin mumu, şarabı ve ravzanın (bahçe, cennet) hüsnü'l-me'âbı (Nesîmî, Tuyuğ 144) olduğu gibi; cennetin Dârü's-selâmı, Hak Teâlâ'nın kelamı, âyet-i seb'a'l-mesânî (tekrarlanan yedi ayet); cennet bağının erguvan çiçeğidir. Şair, sevgilinin yüzünü hem cennet ve cennetin isimleriyle ilişkilendirmekte hem de Allah'ın kelamı olarak görüp Fatiha Suresi'nin adını (Seb'a'l-mesânî) da anarak Mushaf'ın özeti konumundaki bu

sure gibi kâinatın özünün de insan olduğu gerçeğine işaret etmektedir. Seb‘a (yedi) sayısının da burada zikredilmesi dikkat çekicidir. Zira Hurûfilikte 7, 14, 28 sayıları önem arz etmektedir:

Hak te‘âlânın kelâmıdır yüzün

Cennetin Dârü’s-selâmıdır yüzün

Âyet-i Seb‘a-l-mesânîdir yüzün

Bâğ-ı cennet ergavânıdır yüzün (Nesîmî, Tuyuğ 145)

Güzel çiçeği ile harikulade bir gülşen olan sevgilinin yüzünün bağı, cihanı renk ve kokusuyla dikensiz bir gül bahçesine döndürmüştür. Cennette hoşa gitmeyen hususların, acı verici durumların yaşanmayacağına atfen, sevgilinin yüzü de dikeni olmayan gönül açıcı bir gülşeni andırmaktadır. Yüzün bu haliyle dünyanın mükemmelliği nazara sunulmaktadır. Aynı zamanda Allah’ın cemâl sıfatlarının âlemde tezahür edişine ve bu kesret dünyasının cezbedici oluşuna işaret edilmektedir. “Reng” hile, oyun anlamında alındığında, dünyanın aldatıcılığına da imada bulunulmaktadır:

Ne gülşendir yüzün bâğı ki ra‘nâ çiçeği anun

Cihânı reng ü bûyundan dikensiz gülsitân etti (Nesîmî, G.404/6)

Güzelliğinin gülünün hazana ermesi asla istenmediği gibi, cennet bağı olan sevgilinin cemâlinde, yaraların veya gözü ve gönlü rahatsız eden görüntülerin bulunması düşünülememektedir. Zira bir cennet olan o yüzde istenmeyen durumlar yaşanmamaktadır:

Dilberâ hüsnün gülü hergiz hazâna ermesin

Bâğ-ı cennettir cemâlin neyler anda dâğlar (Vîrânî, s.174)

Sevgilinin güzellik gülşeni âşık için yeterlidir. Cennete gerek yoktur (Mihrî Hâtun, K.12/22). Sevgilinin yüzünün gülzarını temaşa eden âşık için cennet gülistanı diken olarak görünmektedir. Dolayısıyla âşık nazarında sevgilinin yüzünün, cennetten üstün olduğu ortaya çıkmaktadır:

Görinür hâr cennet gülsitânı

Yüzün gülzârın idene temâşâ (Ahmedî, G.16/2)

Sevgilinin yüzünde cennete eren âşık devir ve zamanın ne olduğuyla ilgilenmemektedir. Zira cennet sonsuz hayatın yaşandığı bir yerdir. Orada zamanın bir önemi yoktur. Daha da ötesi vahdet olan yüze vuslatı gerçekleştiren âşık, sevgilide beka bulmakla ân-ı daimde yaşama zevkini tatmak nokta-i nazarından, artık onun için zaman ve devir mefhumu ortadan kalkmış demektir:

Yüzünden dilberâ erdim cinâna

Ki bakmazam bugün devr ü zamâna (Vîrânî, s.83)

Sevgilinin yüzünün kırmızı oluşuna, şairler tarafından özel bir vurgu yapılmaktadır. Farklı sembolik açılımlarının yanı sıra kırmızı, olgunlaşmış güzelliğin rengini ifade etmektedir. Sevgilinin yüzü, tam manasıyla olgunlaşmış kıpkırmızı bir meyve gibidir (Eren, 2008: 42). Yüz cennet, yanaklar ise renk itibariyle şeftali olurken (Kadı Burhaneddin, G.684/3), sevgilinin dudağı da cemâl bağı içerisinde, cennet meyvelerinin dahi bu kadar lezzetli olmadığı gayet güzel bir şeftalidir:

Bâğ-ı cemâlün içre ne şeft-âludur lebün

K'olmaz behişt meyveleri bu kadar lezîz (Cem Sultan, G.39/2)

Sevgilinin yüzünün cenneti, sümbül, menekşe, gül ve elma'sının çokça bulunduğu bir gülşen, hatta bunun çok daha ötesinde bir yerdir. Cennet bağı olan yüzün etrafı meyvelerle doludur. Âşık, böyle bir cömertliğin vaktinde sevgiliden şeftali vermesini istemektedir. Dolayısıyla bitki ve meyvelerinin bolluğuyla sevgilinin yüzü, hoş bir cennet tasviri oluşturmaktadır:

Ne gülşene yüzünün cennetini benzedeyim

Ki sünbül ile benefşe gül ile alması çoh (Kadı Burhaneddin, G.502/3)

Bâğ-ı cennettir yüzün etrâfı pürdür mîveden

Nola bir şeftalicik versen sehâlar vaktidir (Hayâlî, G.181/2)

Âşık, cennetin gülü olan sevgilinin güzelliğinin Darü's-selâmına ezelde düşmüş, Elest meclisinde payına muhabbet hissesi tevdi edilmiştir. O gün bu gündür, güzellik gülşeninin bülbülü olarak şakıyıp durmaktadır. Sevgilinin güzellik bağında yüzü, cennet gülünü andırırken, can bülbülü olan âşık ise o güle karşı yakınıp, inlemektedir. Bu durum, hurilerin âşık oldukları eşlerine söyledikleri şarkıları akla getirmektedir:

Dârü's-Selâm-ı hüsnüne ey cennetin gülü

Düştüm ezelde gör ki ne gül-zâra düşmüşüm (Nesîmî, G.257/2)

Bâğ-ı hüsnünde yüzün bana çü cennet gülidür

Zâr olup nâle kılan karşu bu cân bülbülidür (Muhibbî, G.450/1)

Cennet bağının bülbülünün gülistansız oluşu misali, sevgilinin cemâli olmaksızın da âşığın gönlü, sevgilinin güzellik baharından ayrı kalmıştır. Sevgilinin güzelliği baharla tavsif edilmekle, cennet ortamında yaşanacak olan bahar havasına da atıf yapılmakta, yüzün cennet bağıyla olan benzerliğine dikkat çekilmektedir:

Dil cemâlinsiz cüdâdır nev-bahâr-ı hüsnden

Bâg-ı cennet bülbülün gör kim gülistânsız geçer (Ahmed Paşa, G.53/2)

Âşık, sevgilinin cemâlinin gülzarını cennet bağından daha güzel görmektedir (Ahmed Paşa, G.184/1). Sevgilinin gül yüzünü bırakıp da cennet gülzarından yana bir adım atmayacağını, aksi takdirde adının âdem olarak anılacağını söyleyen âşık, Hz. Âdem'in yasak meyveden yemek suretiyle cennetten indiriliş hadisesine atıfta bulunmaktadır. "Adım, adam, adum, âdem" kelimelerinin bir arada bulunuşu dikkat çekmektedir. Öte yandan, Elest bezminde sevgilinin cemâlini görme şerefine nail olan âşığın, oradan ayrılıp da, Hz. Âdem gibi cennet bahçesine yönelmeyeceği vurgulanmaktadır:

Gül yüzün koyup senün gülzâr-ı cennetden yana

Ger bir adım adam adum olmasun âdem benüm (Hayretî, G.267/3)

Sevgilinin gül yüzü gibi bir gül, Firdevs bağında açılmayacaktır (Cem Sultan, G.286/1). Nitekim sevgilinin yüzünü gören Rıdvân, Firdevs gülünde bu renk ve kokunun olmadığını söylerken, âşık da Firdevs bağının hoş kokulu gülünü istememekte; sevgilinin, dünya bağındaki yüzünün gülünü ondan güzel bulmaktadır:

Yüzüni gördi Rıdvân didi yohdur

Gül-i Firdevsde bu reng-ile bû (Ahmedî, G. 536/2)

İstemen firdös bâğınun gül-i hoş-bûsını

Dünyâ bâğında gül-i ruh-sârun andan yahşıdur. (Hatâ'î, G.378/4)

Hur-i 'înin yüzü sevgilinin güzelliğine ayna olduğu için, Hak tarafından iri gözlü huriler insanların rağbet edeceği varlıklar olmuşlardır. Beyitte, hüsn-i ta'lîl sanatı yapılmak suretiyle hurilerin insanların hoşuna giden varlıklar olması olayı, sevgilinin hüsnüne ayna olmaları sebebine bağlanmıştır:

Hûr-ı 'ıynın sûreti âyîne oldu hüsnüne

Şol sebebden halka mergûb oldu Haktan hûr-ı 'ıyn (Nesîmî, G.331/8)

Âşık, vâizden, sevgilinin yüzü gibi bir kırmızı gülü olmayan cennetleri ve Rıdvân bağını övmemesini istemektedir. Zira cennette sevgilinin gül yüzüne benzer bir gül bulunmamaktadır. Hatta sevgilinin yüzüne cennet içerisindeki huriler can verse yeridir (Muhibbî, G.979/1). Öte yandan cennette gülün varlığına dair bir ayet veya hadis-i şerife rastlanmamaktadır. Dolayısıyla şair bu sözüyle hem sevgilinin eşsizliğini hem de bir hakikati ifade etmiş olmaktadır:

Ögme ey vâ'iz mana cennât u rizvân bâğını!

Kim anun yârun yüzi tek bir gül-i hemrâsı yoh (Hatâ'î, G.80/3)

Sevgilinin cennet bağı olan yüzünden akan Kevser ırmağı, bir süt nehri olmaktadır. Sütten daha beyaz, şekerden daha tatlı olan Kevser suyu gibi, sevgiliyi karşılayan hurinin dudağı da cennetteki süt ırmağıdır:

Sûre-i Kevser haki ol çihre cennet bâğıdur

Ol 'arak ki andan akar ey hûr şîr ırmağıdur (Zâtî, G.417/1)

Sevgilinin yanağındaki ayva tüyleri reyhana ve bitkilere benzetildiği gibi, şekil yönüyle yanağa serpilmiş Firdevs tohumları olarak da değerlendirilmektedir. Onlar, âdeta cennet bahçesine ekilmiş bir tohumdur (Şahin, 2012: 406). Rızâ Rıdvân'ı, sevgilinin saçlarının her kıvrımına gönül çeken bir bağ adı koymuştur. Yahut sevgilinin yüzüne rızâ Rıdvân'ı Fırdevs tohumunu ekmiş; gönül çeken bir bağ, sevgilinin saçının her kıvrımına ad koymuştur. Sihr-i helal sanatının yapıldığı beyitte, Rıdvân-ı rızâ hem beytin ilk mısraına hem de ikinci mısraına bağlanabilmektedir:

Tohm-ı fırdevs ekmiş ol ruhsâra Rıdvân-ı rızâ

Her şikenc-i turraya bir bâğ-ı dil-cû koymuş ad (Şeyh Gâlib, G.55/4)

2.1.4.2.2. Sevgilinin Yanağı (Ruh-hadd-'izâr-'ârız)

Sevgilinin yüzü gibi yanağı da cennetle irtibatlandırılmaktadır. Yanaklar ayva tüyleriyle beraber bir cennet bahçesi görünümü vermektedir. Güle benzetilen yanaklar aynı zamanda bir gülşen tasviri oluşturmaktadır. Sevgilinin yüz renginin, şiire en fazla kırmızı renkli çiçekler vasıtasıyla ve genellikle teşbih yoluyla yansıtıldığı görülmektedir (Eren, 2008: 39).

Parlaklığı nedeniyle ay ve güneşi andıran yanakların, suya benzetildiği de vakidir. Su, şeffaflığı, gönül açıcılığı, ışık saçması bakımından sevgilinin genel güzelliği ve aynı zamanda yanağı ile ilişkilendirilmektedir. Yârin yanağı saf suyu andırmakta, onun gibi şeffaf ve saydam bir görünüm arz etmektedir (Aytekin, 2005: 81). Su saflığın simgesi olmak itibariyle sevgilinin yanağının benzetileni olmuştur.

Cennete nazaran dîdârı tercih eden âşığa göre (Necâtî, G.306/2), sevgilinin yanağının cennet gibi açılan/gülen yüz tane gülşeni olduğu halde, cennetin onun yanağı gibi bir kırmızı lalesi bulunmamaktadır. Cennetten üstün tutulan sevgilinin yanağının gülden ziyade laleye benzetilmesi kayda değer gözükmektedir:

Haddinin cennet gibi yüz gülşen-i handânı var

Cennetin haddin gibi bir lâle-i hamrâsı yok (Ahmed Paşa, G.143/2)

Sevgilinin yanağının gülzarı olmadıktan sonra, Firdevs cinânı ve onun açan gülü gerekli değildir. Nitekim âşık, cennet gülzarı olsa dahi gülşen yerine, sevgilinin yanağında gezip dolaşmayı, onu temaşa edip ferahlamayı yeğlemektedir:

Gülzâr-ı hadünsüz bana ey cân-ı cihânum

Firdevs-i cinânı gül-i handânı gerekmez (Mihrî Hâtun, G.59/2)

Varmayam gülşene gülzâr-ı cinân olsa eger

Bana geh gâh teferrüc ruh-ı dildâr yeter (Hayretî, G.46/4)

Sevgilinin yanağının renginin aksi Huld bağına (cennet) erdiğinde, Firdevs'in gülü ve gülzarının Rıdvân'a diken olarak görüneceği belirtilmektedir. Zira İlahî cemâli aksettiren sevgilinin yanağı vahdeti temsilen cennetten ve ondaki nimetlerden daha yüce mertebededir:

Yanagun renginün 'aksi irerse Huld bâgına

Gül ü gül-zâr-ı Firdevsün diken görine Rıdvâna (Ahmedî, G.589/5)

Letafet itibariyle cennet gülü gibi olan sevgilinin yanağını gören çemen gülleri utandıkları için kızarmışlardır. Hüsn-i tal'îl sanatının yapıldığı beyitte, zaten kırmızı olan güllerin, cennet gülüne benzeyen sevgilinin yanağını görüp, bu güzellik karşısında hicaptan kıpkırmızı kesildikleri belirtilmektedir:

Görüp ruhun gül-i cennet gibi letâfetde

Kızardı kaldı çemen gülleri hacâletde (Şeyhülislâm Yahyâ, G.372/1)

Gül ile özdeşleştirilen sevgilinin yanağının aksiyle, gözünden akan çeşmeler cennetin altında ırmakların aktığını (Tevbe, 9/100) göstermiştir. Sevgilinin gözünden akan yaşlar bir nehre, yanağı ise cennete benzetilerek cennetten akan ırmaklar imajı oluşturulmuştur:

Aks-i ruhsârınla ey gül çeşme-sârı çeşminin

Cennetin gösterdi tecrî tahtehe'l-enhârını (Usûlî, G.136/2)

Rüzgâr yârin saçlarını açtıkça, cennet bağında açılmış taze güller gibi onun yanağı görünmektedir. Kesret olan zülüf perdesi aralandıkça, vahdet olan yüz ve yanak tezahür etmektedir. Yine cennet bağı gibi, cennet bağında taze gülün yaprağı gibi sevgilinin gül yanağı açılmış, Allah'ın cemâl sıfatları zuhur etmiştir. Vahdet olan gonca halindeki gül, açılmak suretiyle kesret belirmiş ve bu durum yanakla açıklanmıştır:

Bâd gîsûların açdukça görinür ruh-ı yâr

Bâg-ı cennetde açılmış gül-i sîr-âb gibi (Bâkî, G.507/5)

Gül yanağun açıldı şu cennet bâğı gibi

Cennet bâğında tâze gülün yaprağı gibi (Ahmed-i Dâ'î, G.297/1)

Cennetin lale bahçesi, sevgilinin yanaklarıdır. Cennetin taze fidanı ise o uzun boylunun yürüyüşüdür, yürüyüş tarzıdır. Yanakları cennetteki lale bahçesi olarak görülen sevgilinin yürüyüş şekli de cennetin taze fidanını andırmaktadır. Cennette lale bahçesi ile yanağın birlikte anılması nadir karşılaşılan tasavvurlardandır. Bu itibarla dikkate değerdir:

Ruhlarıdur o âfetün lâlesitânı Cennetün

Her revîşi o kâmetün tâze fidânı Cennetün (Kânî, Ebyât 41)

Sevgilinin yanağının üstüne siyah zülfü düşmüştür. Ancak bu durum şaşırtıcıdır. Zira cennete kâfirin girdiğini hiç kimse görmemiştir. Yanağın cennetle, küfrün de zülüfle irtibatlı olduğu beyitte, kâfirin cennete giremeyeceği gerçeğine de işaret edilmektedir:

'Ârızun üstinde düşmişdür meğer zülf-i siyâh

Kim görüpdür kâfiri kim girdi cennet bâğına (Muhibbî, G.2501/2)

Sevgilinin yanağının bahçesinde bulunan şeker gibi dudağı, cennette yetişmiş taze hurmayı andırmaktadır. Cennet meyvelerinden hurmanın zikredildiği beyitte, sevgilinin yanağı cennete, dudağı da lezzetli bir meyve olan hurmaya benzetilmiştir:

Şol la'l-i şeker-bâr ruhun bâğ-çesinde

Cennetde yitişmiş sanasın tâze rutabdur (Cem Sultan, G.106/4)

Sevgilinin cennet bağına benzeyen yanaklarında yaz ve kış taze şeftalilerin eksik olmayacağı belirtilmektedir. Zira cennette meyveler eskimek ve bitip tükenmek gibi bir özellikten uzak oldukları için, sevgilinin cennet bağını andıran yanağındaki şeftaliler de hep taze kalmaktadır:

Ruhların teşbîh idersem n'ola cennet bâgına

Eksük olmaz tâze şeftâlûler anda yaz u kış (Bâkî, G.217/2)

Yanağın meyvelerden elmaya da teşbih edildiği görülmektedir. Sevgilinin -tüylerinin de tesiriyle- kırmızı gül renkli yanağı, cennet bağından kırmızı bir elmayı andırmaktadır. Yârin yanağı cennet bahçesindeki elmaya benzetilmiş ve cennete gitmeden de sevgilinin yanağı âşığa bu meyveyi sunmuştur (Azar, 2005: 170). Hatt, yazı olarak ele alındığı takdirde beyitten şunu da anlamak mümkündür: Şairin yazma kudreti, kırmızı gül rengiyle yahut kırmızı kalem ile sevgilinin yanağını, cennet bağından kırmızı elmaya teşbih etmiştir:

Surh-ı gülgûniyle [8] *çekip ruhları hattın kudreti*

Şöyle kim bağ-ı cinândan mı bu ahmer tufah (Turâbî, 59/2)

Sevgilinin kûyunda yanağını görmeyi arzulamak normaldir. Zira cennet bağında huri ve gılmânın cemâli istenmektedir. Cennette bulunan huri ve gılmânın güzelliğine cennet ehlinin hayran kalacağı gerçeğinden hareketle, cenneti andıran kûyda da sevgilinin yanağı, yani cemâlinin görülmeğe değer olduğu belirtilmektedir:

Görmeğe varsa nola kûyunda Zâtî 'ârızun

Bâğ-ı cennetde cemâl-i hûr-u-gılmân istenür (Zâtî, G.336/5)

2.1.4.2.3. Sevgilinin Hâli (Beni)

Cennetle bağlantılı olarak ele alınan güzellik unsurlarından biri de sevgilinin benidir. Tasavvufta hakiki vahdeti ifade eden noktayı andırdığı için ben (hâl) de vahdeti temsil etmekte, sevgilinin cenneti andıran yüzünde bulunan cennet ehlinden huri, Rıdvân gibi varlıklarla, dolayısıyla sevgilinin yüzündeki tüylerle (hatt), kokulardan ise misk ve amberle birlikte ele alınmaktadır. Aynı şekilde hâl, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep olan bir dane olarak görülmektedir. Nitekim sevgilinin zülüf tuzağındaki bene kapılan insan, kesret girdabına düşmüş ve bu dünya gurbetine gönderilmiştir.

Sevgilinin beninin noktası dudağı katında, cennet içerisinde susamış âşıklarına Kevser'i gösteren hilal konumundadır. Yıldızlar ve ayın yön tayininde etkili oluşuna telmihle, yüz cennetinde bulunan sevgilinin beni, âşıklara dudağı (Kevser suyunu) gösteren bir hilale benzetilmiştir:

Nokta-i hâlin durur la'lın katında çün hilâl

Cennet içre teşne uşşâkına kevser gösterir (Hayâlî, G.116/3)

Hz. Bilal'i, cennet içinde görenler, sevgilinin yüzündeki benlere teşbih etmektedirler. Bilâl-i Habeşî renk itibariyle sevgilinin cenneti andıran yüzündeki benleri çağrıştırmaktadır:

Yüzünde benlerine benzedirler

Görenler cennet içinde Bilâli (Usûlî, G.138/3)

Sevgilinin güzellik gülşeninde dudağının benini görenin, Bilâl-i Habeşî'nin cennette Kevser'e düştüğünü, Bilâl-i Habeşî'nin Kevser suyunda karar ettiğini (Necâtî,

[8] "Gülgûniyle" ifadesi TBMM Kütüphanesi'ndeki Turâbî Divanı nüshasında "kilkile" şeklinde geçmektedir.

G.644/4) söyleyeceği dile getirilmekte; dudak Kevser'e, ben Bilâl-i Habeşî'ye, yüz ise cennete teşbih edilmektedir:

Hâl-i lebini gülşen-i hüsnünde gören der

Cennette Bilâl-i Habeşî Kevsere düşdi (Ahmed Paşa, G.346/3)

Sevgilinin beni bir tuzak danesi, fakat ayva tüyleri cennet çemenleridir. Sevgilinin hattı cennetteki bitkileri andırırken, hâli ise o bitkiler içerisinde bir daneyi andırmaktadır.

Hâli bir dâm-dânedür lîkin

Hattı hemçün ki cennet ahdardur (Kadı Burhaneddin, G.919/2)

"Eğer huride, sevgilininki gibi zülüf ve hâl olsa, insanoğlu dünyada asla günahkâr olmazdı." denilmektedir. Buna göre âşık, sevgilinin zülüf tuzağındaki bene tutulmuş ve kesrete kapılmıştır. Huride bu ben ve zülüf olsaydı, insan günaha düşmeyip dünya gurbetine de gönderilmeyecekti. Ne var ki sevgilinin yanağının beni, âşığa ezelde aşina olmuştur (Kâmî, G.7/1). Dolayısıyla Ezel bezminde sevgilinin yanağındaki beni gören âşık, dünyada dahi bu tanıdıklığı devam ettirmektedir. Zira âşığın kalbinde ben misali habbetü's-sevdâ denilen küçük bir nokta bulunmakta, muhabbetin kaynağı olarak kabul edilmektedir. Bu nokta onu cennete ve kemâle erdirecek olan noktadır. Noktanın aynı zamanda kişisel benliği (self) temsil ettiği malumatından hareketle, "ben"in insanın olgunlaşmasını, bireyleşim sürecini tamamlamasını ifade ettiğini de söylemek mümkündür:

Güneh-kâr olmayayidi cihânda âdemî hergiz

Eger hûrîde bunun tek dahı bir zülf ü hâl olsa (Kadı Burhaneddin, G.590/3)

2.1.4.2.4. Sevgilinin Dudağı ve Ağzı

Sevgilinin dudağının cennetle olan bağlantısı çoğunlukla, Kevser suyu üzerinden kurulmaktadır. Dudağın Kevser'e benzetildiği veya istiare olarak Kevser yerine kullanıldığı görülmektedir. Cennette bulunan Selsebîl, Tesnîm gibi pınarların; süt, bal ve hamr (şarap) gibi ırmakların da dudakla anıldığı müşahede edilmektedir.

Dudak, vahdeti ve İlahî aşk şarabını temsil etmektedir. Ebedî hayat bahşeden ölümsüzlük suyu ile de irtibatlandırılan dudak, Hz. İsa'nın ölüyü dirilten nefesi olarak da hayat verici özelliğini aksettirmektedir. Lezzeti bakımından âşıklara can veren dudak, onları fenafillaha erdirmekte ve bekabillah ile canlandırıp ölümsüzlüğe kavuşturmaktadır (İpekten, 2010/c: 87).

Cennet ve cennetle ilgili pek çok kelime dudakla teşbih oluşturmaktadır. Ağız ve dudak için de şiirlerde, en fazla Kevser şarabı ve Kevser Suresi benzetmesi yapılmaktadır (Özcan, 2012: 181). Sevgilinin dudağı tadı itibarıyla Kevser şarabına benzetilmektedir. Selsebîl ırmağı da dudakla teşbihe konu olmaktadır. Dudağın Kevser ve Selsebîl olarak tasavvuru sevgiliye verilen değere ve onun, bir cennet varlığı olarak düşünülmesine dayanmaktadır. Yanağın "bağ-ı cennet" olarak tasavvuru da bu hayâlin en önemli sebeplerindendir (Sefercioğlu, 2001: 208).

Sevgilinin dudağı, güzel ve süslü bir gülistan olmasına karşın, sekiz cennet onun en küçük bir yaprağı mesabesindedir. Renk itibariyle gülistana benzetilen dudak, şekil olarak da yaprağı çağrıştırmakta, vahdeti ifade ettiği için de cennetten üstün görülmektedir:

Hey ne zîbâ gülsitân olur dudagun ey perî

Kim bihişt-i heşt anun bir kemterîn yaprağıdur (Mesîhî, G.94/4)

Sevgilinin dudağını arzu edenin saf şaraba kanmayacağı, Kevser'in susamışı olanın -serap nedeniyle- suya kanmış olmayacağı belirtilmektedir. Aşk şarabı karşısında bilinen şarap bir değer ifade etmediği gibi, Kevser'i arzulayan için de şarabın bir faydası bulunmamaktadır. Öte yandan sevgilinin dudağından bir yudum içen için, cennet bağındaki Kevser suyunun haz vermesi kabil değildir. Nasihat verenin başı şişirmek suretiyle cenneti arz etmesi istenmemektedir. Zira âşık sevgilinin dudaklarının Kevser suyundan lezzetli olduğuna kanidir. Vahdeti temsil eden dudağın, Kevser suyundan muteber olması da gayet doğaldır:

Kanmaz şarâb-ı nâba lebün ârzû iden

Sîr-âb olur mı teşne-i Kevser serâbdan (Bâkî, G.365/3)

Kim ki la'lünden senün ider bugün bir cür'a nûş

Ana bâğ-ı cennet içre âb-ı kevserden ne hazz (Muhibbî, G.1322/2)

'Âşıka baş ağrıdup 'arz itme nâsih cenneti

Leblerin sorduk nigârun âb-ı kevserden lezîz (Mihrî Hâtun, K.17/4)

Sevgilinin dudağında, cennetin dört ırmağını soran âşığa (Nesîmî, G.50/7), sevgilinin itabının zevkini, dudağı bildirmiş, cennetin dört ırmağı olan şîr (süt), şarâb (su), hamr (içki) ve bal (asel)'ın kendisinde olduğunu söylemiştir. Sevgilinin dudağının tat ve lezzet itibariyle ele alındığı bu beyitte, Muhammed Suresi 15. ayette özellikleriyle birlikte anlatılan cennetin dört ırmağından suyun (mâ) alenen geçmediğini belirtmek

gerekmektedir. Dudakta bulunan bu tat ve lezzetteki nehirler, vahdette kesretin gizlenmiş olduğunu da göstermektedir:

Tâ ‘itâbın zevkını bildirdi la‘lin cânıma

Cennetin şîr ü şarâbı hamr u bâlı bendedir (Nesîmî, G.140/15)

Sevgilinin kûyunda, dudağı akarsu görünümü arz etmekte, sanki bal nehri Firdevs bağından çıkmaktadır. Cennet olan sevgilinin kûyu ve yüzünün yanı sıra dudağı ise cennetten akan ırmaklara benzetilmekte ve nehirlerin kaynağının Firdevs olduğuna dair hadis-i şerife (Buhârî, Tevhîd: 22) de atıfta bulunulmaktadır:

Lâ‘lüni kûyunda akar su gibi vasf eylesem

Gûyiyâ nehr-i ‘asel Firdevs bâğından çıkar (Zâtî, G.237/3)

Sevgilinin çehresinin gülünü taze güle, dudağının tadını da Kevser’e sormak gerektiği belirtilmekte, sevgilinin dudağının tadını, ancak sütten beyaz, baldan tatlı olan Kevser ırmağının açıklayabileceği ifade edilmektedir. İşi ehline hamletmek ve bir bilenden sormak gerektiğine dair (Nahl, 16/43; Enbiyâ, 21/7) düsturlara işaretin yapıldığı beyitte, cennetteki eskime ve eksilmenin olmadığı gerçeğinden hareketle sevgilinin gül yüzünün de taze güle sorulması istenmektedir:

Verd-i ruhsârını verd-i tere sor sorma bana

Çâşnî-i lebini Kevser’e sor sorma bana (Şeref Hanım, G.3/1)

İlk beyitte, sevgilinin dudağının âb-ı hayatına teşne olan âşıkların (Bâkî, G.69/1), su ve ateş ile karıştırılmış bir şarabın, saf dudak şarabının mesti oldukları dile getirilmektedir. İkinci beyitte ise “Sekahüm rabbühüm” hamrı, sevgilinin dudağının şarabı olarak görülmektedir. Bu şaraptan mest olanın, yeryüzünde bulunan her canlının fani olduğu (Rahmân, 55/26) gerçeğini anlayacağı belirtilmekte; “Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.” (İnsân, 76/21) şeklinde geçen ayete de telmihte bulunulmaktadır. Dolayısıyla İlahî aşk şarabından içen âşıklar, normal şaraba ihtiyaç duymamakta ve o şarap sayesinde fenaya erip dudakta bekayı yakalamaktadırlar:

Neyleriz sahbâyı biz ol la‘l-i nâbın mestiyiz

Âb u âteşden muhammer bir şarâbın mestiyiz (Nâ’ilî, G.169/1)

“Sekâhüm rabbühüm” hamrı leb-i la‘lin şarâbıdır

Bu meyden mest olan bildi ki haktır “men aleyhâ fân” (Nesîmî, G.336/7)

Sevgilinin dudağı, şarap veya Kevser şarabı olarak görüldüğü gibi; renk itibariyle yakut, akik, la‘l yahut mercandan müteşekkil değerli taşlara da benzetilmekte, bu haliyle bir hazineyi andırmakta, cennette bulunan değerli taşları çağrıştırmaktadır:

Ol leb mi yahûd müldür yâhûd şarâb-ı kevser

Yâkût ya 'akîk ü yâ la'l yahûd mercân (Muhibbî, G.2119/4)

Âşık, sevgilinin dudağı aşkına daima can vermenin ebedî hayat olduğuna dair yemin etmekte, böyle bir dudağın aşkı uğrunda sürekli can vermek arzusunu dile getirmektedir. Zira sevgilinin âb-ı hayat olan dudaklarından içen herkes, Hızır misali ebedî hayata erişmiştir (Vîrânî, s.171). Cennet suyundan bir emare taşımakla ona vuslatı gerçekleştirenlerin sonsuz ömre nail olduğu bildirilmektedir. Nitekim vahdeti temsil eden dudağa vuslatı gerçekleştirenler, onda fena bulmak suretiyle bekaya ermekte, bekabillah makamına ulaşmaktadırlar:

Lebin aşkında cân vermek hemîşe

Hayât-ı câvidân bi'llâh değil mi (Nesîmî, G.446/12)

Buldı lebin emenler hep 'ömr-i câvidânî

Virdi nişâne la'li Yahyâ cinân suyından (Şeyhülislâm Yahyâ, G.299/5)

Sevgilinin dudağının hayali uğruna sâkînin sunduğu kadeh karşısında Kevser şarabı, âdeta o şarabın ayağına su dökemez evsaftadır. Ayağın kadeh anlamı da göz önünde bulundurulursa, Kevser şarabının, sevgilinin dudağıyla temsil edilen aşk şarabının kadehine gelmeyeceği, değil ki şarabın kendisi, kadehinin bile Kevserden üstün olduğu ve bu ikisi arasında mukayese yapmanın yanlışlığı belirtilmektedir:

Sâkî lebün hayâline bir câm sundı kim

Gelmez o bâdenün mey-i Kevser ayağına (Fehîm-i Kadîm, G.252/2)

Hakikat, mimin noktası, Kevser havuzu ise onun kaynağıdır. Cennet ve vildânlar ona hasret çekmektedirler. Sevgilinin dudağı hokka, mim ve noktaya benzetilmektedir (İpekten, 2011: 155). Bu yönüyle vahdet olan dudak açıldığı zaman, ondan zuhur eden "kün" emri ve sözlerle kesrete dönüşmektedir. Dolayısıyla âlemin özünü teşkil eden "mim" ve "nokta" halindeki dudak, aynı zamanda cennet ve hizmetçilerin (vildân) özlem duyduğu Kevser havuzudur. Mime benzeyen dudak, Hz. Peygamber'in isminin baş harfiyle de ilişkilendirilip, bu yönüyle Hz. Peygamber'i temsil ettiği söylenebilmektedir. Hakikat-i Muhammediye anlayışıyla açıklanan âlemin yaratılış sebebi, dudakla teşekkül ve tezahür etmektedir. Aynı zamanda Kevser havuzunun da Hz. Peygamber'e verilmiş olması da bu fikri desteklemektedir:

Nokta-i mîmdir hakîkat havz-ı kevser menba'ı

Âh ana hasret geçerler cennet ü vildânlar (Şeyhî, G.62/5)

Sevgilinin dudağı cennet meyvelerinden hurma ve şeftali ile anılmaktadır. Hatta bir beyitte -cennetle irtibatlandırılmasa da- dudak yine bir cennet meyvesi olan kirazla da anılmaktadır (İzzet Molla, G.219/5). Sevgilinin hurmayı andıran dudağı gibi bir meyve cennette bitmemiştir. Cennet meyvelerinin lezzetli ve taze olmasına rağmen, sevgilinin dudaklarındaki taze hurma gibi olmayacağı belirtilmektedir. İştahı gidermeyen cennet meyveleri misali sevgilinin dudağı şeftalisinin tadına doyum olmamakta, gönül kanmamaktadır:

Biter behişt meyvesi gerçi lezîz ü ter

Bitmeye lebleründeki hurmâ-yı ter gibi (Cem Sultan, G.328/3)

Didüm niçün lebün şeft-âlusı kandine dil kanmaz

Didi kim meyve-i cennet müzil-i iştihâ olmaz (Cem Sultan, G.123/3)

Sevgilinin dudak çeşmelerini yanağında can bahşedici olarak gören Selsebîl pınarı, o sebepten cennetin gözünden, kaynağından çıkmıştır. Buna göre cennetliklere sunulacak bir su olan Selsebîl'in çıkış sebebi dudak çeşmesi olarak gösterilerek hüsn-i ta'lîl sanatı yapılmıştır. Öte yandan beyit, sevgilinin yanağından fışkıran dudak pınarını gören cennetin, buna istinaden Selsebîl'i gözden çıkardığı şeklinde de anlaşılabilmektedir:

Çeşmesâr-ı lâ'lini gördü ruhunda cân-fezâ

Ol sebebden cennetin çıktı gözünden selsebîl (Hayâlî, G.310/2)

Sevgilinin ağzının da cennetle ilişkili olarak zikredildiği gözlemlenmektedir. Bir beyitte, cennet gülüne benzetilen sevgilinin gonca ağzından, âşık öpücük istemektedir. Açan gülü andıran ağzın, buse lutfetmek ve tatlı sözler söylemek suretiyle âşığa iltifatta bulunması arzulanmaktadır. Aynı zamanda, cennetteki varlıkların ebedîliğine atıfta bulunulmaktadır:

Gül-i cennet gibidir dermek ile eksilmez

Bûse lûtf eyle bize gonca-i handânından (Necâtî, G.387/2)

Can bülbülü gonca ağızlı sevgiliden haz aldığı kadar, cihan içre cennet bağından haz almış değildir. Bülbül olan âşık, sevgilinin gonca gülü andıran ağzına müpteladır. Dolayısıyla kendisine dünyada cennet bahşedilse, bu derece hoşnut olması mümkün görünmemektedir. Zira gonca vahdeti, ağız ise sonsuzluğu temsil etmektedir. Bunlar bizzat sevgilide olduğuna göre, dünyada dahi cennete erişmek bir mana ifade etmemektedir:

Cân bülbüli itdükçe sen ğonca-dehândan haz

İtmedi cihân içre bir bâğ-ı cinândan haz (Mihrî Hâtun, G.70/1)

Sevgilinin cemâli ebedî cenneti, söz söyleyen ağzı da tamamen Kevser'le dolu bir su testisini andırmaktadır. Dudak, içi Kevser'le dolu testiye benzetilmektedir:

Bihişt-i câvidânîdür cemâlün ol dehen gûyâ

Leb-â-leb âb-ı Kevserle tolu bir la'lden kûze (Bâkî, G.417/3)

2.1.4.2.5. Sevgilinin Boyu

Sevgilinin boyunun cennette bulunduğu bildirilen ağaçlardan Tûbâ ve Sidre ile birlikte klasik Türk şiirine konu edildiği görülmektedir. Bazen bu iki ağaca benzetilen, bazen de mukayese yoluyla onlardan üstün tutulan boy, tasvvufta ise vahdeti temsil etmektedir.

Tûbâ, cennette bulunan, kökleri yukarıda, dalları aşağı doğru ve gölgesinden müminlerin yararlanacağı bir ağaçtır. Sevgilinin boyunun Tûbâ olarak tasavvuru, onun bir cennet varlığı olarak düşünülmesine dayanmaktadır (Sefercioğlu, 2001: 217). Sevgilinin boyu ile Tûbâ'nın bir arada anılışı, sevgilinin üstünlüğüne yapılan vurgu dolayısıyladır (Tolasa, 2001: 271). Sevgili, güzelliği ve cazibesi ile bir beşerin ulaşacağı en üst derecededir. Bu eşsiz güzelliği görenler, sevgiliyi cennette bulunan Tûbâ ağacına benzetmektedirler (Özcan, 2012: 184).

Sevgilinin boyu; Sidre, Müntehâ, Sidretü'l-müntehâ gibi yücelik çağrıştıran kavramlarla da anılmaktadır. Sidre, bazı rivayetlerde yedinci semada bazı rivayetlerde ise altıncı kat gökte bulunan, meyveli (Arabistan kirazı), geniş yapraklı, muazzam gölgeye sahip ve kendisinden nehirlerin çıktığı bir ağaçtır (Taberî, 2009: XI/514-517). Sidre Arş'ın sağında yer alan İlahî bir ağaçtır. Beşer bilgisinin ve amellerinin son sınırını teşkil eden Sidre'den ötesi, Allah'ın zât âlemidir. Sidre kelimesi daha çok "müntehâ" ile beraber ele alınmaktadır. Ulaşılabilecek en yüksek yer olması hasebiyle şair, sevgilisinin boyu için Sidretü'l-müntehâ tabirini kullanmaktadır (Pala, 2009: 404). Dolayısıyla boyun, Tûbâ ve Sidre'yle olan ilgisi, sevgilinin yüceliğini ve kusursuzluğunu vurgulamak gayesine matuftur. Zira onlar yücelerde bulunduğu gibi, vahdeti temsil eden boy da uzun, ulaşılmaz ve yüce görünüm arz etmektedir.

Sevgilinin boyunu ifade etmek için Tûbâ ve Sidre gibi kelimelerin yanı sıra serviye de çokça rastlanmaktadır. Nitekim gönlü süsleyen serviden yana canı revan olup kanı kaynayan âşık, Sidre hakkı cennette Tûbâ'dan yana bakmayacağını vurgulamaktadır. Âdeta, senin gibi servi boylu bir sevgili varken, "Sidre'ye yemin olsun

ki, cennette Tûbâ'nın yüzüne dönüp bakmayayım." demektedir. Beyitte, gönlü süsleyen servi ile sevgilinin boyu karşılanmakta ve istiareye başvurulmaktadır. Sidre ve Tûbâ'ya değinilmekle de bir bakıma sevgilinin boyu ile Tûbâ arasında mukayese yapılmakta, vahdeti temsil eden boyun Tûbâ'dan üstün olduğu ifade edilmektedir:

Cân revân oldı çü sen serv-i dil-ârâdan yana

Sidre hakkı bakmayam cennetde Tûbâdan yana (Taşlıcalı Yahyâ, G.18/1)

Sevgilinin boyunun Tûbâ ve Sidre ile anılmasının yanı sıra, cennetle irtibatlı olmak üzere, müstakil olarak da ele alındığı vakidir. Sevgilinin boyunun hevasıyla yeryüzü cennet gibi hoş havayla kaplanmış, boyunun havası âlemi cennete döndürmüştür. Havanın kokuyla ilişkisi dikkate alınırsa, âleme sevgilinin kokusunun sindiğini söylemek mümkündür. Boy vahdet olduğuna göre, Allah'ın cemâl sıfatlarının kâinatı muattar eylediği, vahdetin kesret dünyasında aksettiği ifade edilebilmektedir:

Yer yüzü hevâ-yi kaddin ile

Cennet gibi hoş-havâdır ey dost (Ahmed Paşa, G.19/6)

Boyun Tûbâ, Sidre ve serviye ek olarak, çınar, ar'ar ve şimşâd gibi ağçlarla da anıldığı görülmektedir. Sevgilinin boyuna nispetle, değil ki servi veya ar'ar, Tûbâ bile bir kuru ağaç mesabesindedir. Naz ve eda ile yürüyen sevgilinin servi boyuna Tûbâ dahi erişemezken, çınarın elinin yetişmesi mümkün değildir. Dolayısıyla sevgilinin boyu Tûbâ dâhil bütün ağaçlardan değerli ve üstündür:

Boyuna tûbî ne nisbet bir kuru ağaç durur

Kim getüre bile dile servi yâhûd 'ar'arı (Kadı Burhaneddin, G.9/3)

Servi boyuna dest-i çinâr ere mi ey dost

Tûbâ dahi ol kadd-i hırâmâna erişmez (Hayâlî, G.218/4)

Arş-ı a'lâya feryadı eriştiği halde sevgiliye erişmediğinden yakınan âşık, Sidre boylu sevgilinin menzilinin neresi olduğunu bilmek istemektedir. Sevgilinin yüceliğine ve istiğna sahibi oluşuna vurgu yapılmaktadır:

Ne yirdür menzilün bilsem senün ey Sidre-kâmet kim

İrişür 'Arş-ı a'lâya irişmez sana feryâdum (Hayretî, G.282/3)

Son derce uzun boylu bir serviyi andıran sevgili dururken, âşığın Tûbâ'ya meyletmesi imkânsızdır. Zaten âşık nazarında sevgilinin boyu gayet düzgün (müntehâ) iken, Tûbâ bî-usûldür (Necâtî, G.329/4). Bir ağaç olduğu yahut Tûbâ ağacının bulunduğu yeri ifade ettiği söylenen Sidre, Hz. Peygamber'in miraç hadisesinden bahseden ayetlerde Sidre-i müntehâ olarak geçmektedir (Necm, 53/10). Sevgilinin

boyuna atfen zikredilen Sidre ve Tûbâ ile birlikte zaman zaman "müntehâ"ya da beyitlerde rastlanmaktadır:

Tûbâya meyl itmezin ben sidre hakkı dostum

Müntehâ kaddün gibi serv-i bülendüm var iken (Mihrî Hâtun, G.128/2)

Servi boyuna cennetin Tûbâ'sının secde ettiği sevgilinin (Ahmed-i Dâ'î, G.173/4), salınarak edalı bir tarzda yürüyüşünün benzerini, Tûbâ ve gönlü süsleyen servi -çok aramalarına rağmen- bulamamışlardır. Hatta sevgilinin yürüyüşünü seyreden Tûbâ'nın kendi gamından sakınacak derecede kedere gark olması işten bile değildir (İzzet Molla, G.410/1). Buna göre sevgili boy ve işve itibariyle eşsizdir:

Bulamadılar arayıp şive-i reftârını

Gitdi Tûbâ bir yana serv-i dil-ârâ bir yana (Necâtî, G.3/3)

Sevgilinin boyunun fidanı nezdinde Tûbâ'nın vasfına itibar etmeyen âşık, cennette vâizin methettiği Tûbâ'dan başka meşhur ve yüce bir ağacın olup olmadığını sormaktadır. Hâlbuki Tûbâ kayda değer cennet ağaçlarından biri olmasına rağmen, sevgilinin boyu varken, âşık tarafından nazar-ı itibara alınmamaktadır:

Nihâl-i kâmet-i dildâr nezdinde be hey vâ'iz

Ferâgat kıl gerekmez n'eylerim ben vasf-ı tûbâyı (Turâbî, 318/3)

Bir dıraht-ı ser-firâzı var mı bâğ-ı cennetin

Yohsa ancak vâ'izın medh etdiği Tûbâ mıdır (Nef'î, K.7/8)

Servi yürüyüşlü sevgilinin sayesinde Tûbâ boylular salınarak yürüse de, Âdem'in onlara meyletmesi mümkün değildir. Zira servi boylu sevgili varken âşığın ağyara bakması düşünülemez. Saye kelimesi hem gölge hem de vasıta anlamına gelebilmektedir. Dolayısıyla Tûbâ boyluların sevgilinin gölgesinde veya sevgilinin vasıtasıyla yürüdükleri şeklinde iki mana anlaşılmaktadır. Aslında vahdeti simgeleyen sevgili dururken, kesreti temsil eden dilberlere insanın meyletmeyeceği, itibar göstermemesi gerektiği dile getirilmektedir:

'Arz-ı reftâr itse de sâyende ey serv-i revân

Âdem eyler mi temâyül kâmet-i tûbâlara (Şeref Hanım, G.203/3)

Sevgilinin Tûbâ boyunu gören servinin, utancından bir ayak dahi eline geçirse, bahçeden uzaklaşıp gideceği belirtilmektedir. Zira servi bu endam karşısında bahçeyi terk edecek kadar utanmış bir haldedir. Öte yandan cennet gülzarının fidanı olan sevgilinin, ince ve uzun boyundan utanan servinin aksi, su içinde baş aşağı yatar olmuştur. Servinin aşağı doğru asılan dalları suda yansıyınca, ters dönmüş vaziyette bir

görüntü oluşmuştur. Bu tasavvur aynı zamanda Tûbâ ağacını akla getirmektedir. Hüsn-i ta'lîl sanatıyla servinin dallarının asılı halde oluş gerçeği, servinin, sevgilinin boyundan utandığı için bu hale geldiği şeklinde ifade edilmektedir:

Serv şol resme hacîl oldı görüp Tûbâ kadün

Bir ayak dahi eline girse bûstândan gider (Cem Sultan, G.100/6)

Kâmetinden şerm edip ey nahl-i gülzâr-ı behişt

Su içinde aksi servin ser-nigûn olmuş yatar (Hayâlî, G.136/4)

Sevgilinin boyu güzellik ve azamet bakımından Tûbâ'ya benzetilmektedir. Gönül ise Tûbâ ağacına âşık bir kuş gibi düşünülmektedir (Erdoğan, 2007: 33), şimşir ağacını beğenmeyen gönül kuşu yüce mertebeleri gözetmekte, Tûbâ ağacını andıran uzun boylu sevgilinin gönül tahtında yuva yapmayı istemektedir:

Mürg-i dil konmağa bir kâmeti Tûbâ gözedür

Serv ü şimşâdı beğenmez katı a'lâ gözedür (Bâkî, G.67/1)

Sevgilinin boyunun Tûbâ'sına ar'ar denilmesi karşısında, sevgili gülerek, sekiz cenneti ar'arın çekmeyeceğini söylemiştir. İstifham sanatıyla manası kuvvetlendirilen beyitte, Tûbâ ağacının heybetli oluşuna ve dallarını aşağı sarkıtarak sekiz cenneti kaplamasına atıf yapılmaktadır:

Tûbâ-yı kaddine 'ar'ar didüm açup yüzini

Güldi didi ki sekiz cenneti 'ar'ar mı çeker (Cem Sultan, G.88/5)

Taze fidan olan sevgiliye cennet bağındaki Sidre ve Tûbâ dost, akran olmuştur (Şeyhülislâm Yahyâ, G.210/1). Sevgili, Sidre ve Tûbâ'ya denk görülmekte, onların konumunda değerlendirilmektedir. Zaten güzellik ve paha gülşeninin fidanı, boy pos bakımından Sidre ve Tûbâ ağacına benzemektedir:

O nahl-i gülşen-i hüsn ü bahâ 'aceb benzer

Nihâl-i Sidre vü Tûbâ'ya kadd ü kâmetde (Şeyhülislâm Yahyâ, G.372/2)

Mahşer gürültüsünün, kalabalığının, sevgilinin salınarak yürüyüşünün eteğine kendini kaptıracağı ve boyunu, Tûbâ'nın seyretmesi halinde, söğüt ağacı gibi mecnun olacağı dile getirilmektedir. Sevgilinin bu endamı ve edası karşısında Tûbâ ağacının söğüt misali kendini salıvereceği belirtilmektedir:

Şûr-ı mahşer dâmen-i reftârına meftûn olur

Kâmetin seyr etse tûbâ bîd-veş mecnûn olur (İzzet Molla, G.104/1)

Şair, Sidre-i a'lâya baş eğmeyip, salınarak yürüyen bir servi bulduğunu söylemekte ve dünyada hep onun gölgesinde gölgelenmeyi talep etmektedir. Otorite

sahibi olarak da düşünülebilecek olan sevgili, cennetin üzerinde bulunup cennetlikleri gölgelendiren Sidre ağacı misali, dünyada insanları gölgesi altında barındıran, lütuf ve himmette bulunan bir ağaç görünümündedir:

İlâhî gölgesini üstümüzden ırma dünyâda

Baş eğmez Sidretü'l-a'lâya bir serv-i revân buldum (Taşlıcalı Yahyâ, G.264/3)

2.1.4.2.6. Sevgilinin Sözü ve Dişleri

Daha önce de zikredildiği üzere sevgilinin sözü tatlı oluşu bakımından Kevser'e benzetilmektedir. Söz ve dişlerin bir başlık altında toplanmasının sebebi, söz söylemek maksadıyla açılan ağızda dişlerin görünmesidir. Dolayısıyla önce söz veya gülmek gerçekleşmekte, ardından dişler ortaya çıkmaktadır. Üstelik ikisi de kesreti çağrıştırmaktadır. Zira söz ile "kün" emri gerçekleşmiş, ağzın açılmasıyla dişler görünmüş ve böylece kesret tezahür etmiştir.

Sevgilinin hazine kutusunu andıran ağzının içinde bulunan dişler ise inci ve mücevherlere benzetilmektedir. İnci ve mercan gibi değerli taşlara benzetilen dişleri bu yönden cennetle irtibatlandırmak mümkündür. Nitekim cennette de inci, yakut, mercan ve daha birçok süslü ve değerli taşların olacağı bildirilmektedir.

Sevgilinin yüzü tecelli nurunun ortaya çıktığı yer, sözün tatlı olanı da Kevser suyuna nispet edilenidir. Dolayısıyla tatlı söz âdeta bir Kevser suyudur. Berrak bir suyu andıran sevgilinin sözü âb-ı zülâl misali tatlı ve gayet yumuşaktır:

Yüzün nûr-ı tecellî mazharıdır

Sözün tatlısı âb-ı Kevserîdir (Nesîmî, G.113/1)

Sevgilinin dudağı dertli olanların tabibi, dili ise cennet gülünün bülbülüdür. Bu itibarla sevgilinin dudağı dertli gönüllere şifa bahşetmekte, bülbül gibi tatlı tatlı nağmeler çıkaran dili ise gönlü ferahlandırmaktadır. İsî nefes olarak görülen dudaktan çıkan söz, diriltici etkisiyle âşığın canına can katmaktadır:

Lebin cân derdmendinin tabîbi

Dilin cennet gülünün andelîbi (Şeyhî, G.169/1)

Sevgilinin dudağındaki tatlılık bal ve şekerde, dişlerindeki letafet ise inci ve mücevherde bulunmamaktadır. Sevgilinin dudaklarının arasından düzgün bir sıra halindeki dişlerini gören kişinin, sanki yakut kabı içinde inci ve mercanın gizli olduğunu söyleyeceği ifade edilmektedir. Cennetteki hurilerin evsafı anlatılırken söz konusu edilen mercan (Rahmân, 55/58), beyitte sevgilinin dişlerinin inciyle birlikte teşbih edildiği değerli bir taştır. Kırmızı ve beyaz rengi bulunan bu taş, beyaz renginden

ötürü sevgilinin dişleriyle ilişkilendirilmiştir. Dudaklarındaki tatlılık; inci, gevher ve mercanla beraber dişlerindeki hoşluk ile sevgili âdeta bir huriyi andırmaktadır:

Lebün halâveti şehd ü şekerde bulınmaz

Dişün letafeti dürr ü güherde bulınmaz (Cem Sultan, G.120/1)

Leblerinden dişleri nazmın gören dir gûyiyâ

Hokka-i yâkût içinde dürr ü mercân gizlüdür (Mihrî Hâtun, G.41/4)

2.1.4.2.7. Sevgilinin Kaşı, Gözü ve Gamzesi

Sevgilinin kaşı, gözü ve gamzesinin de zaman zaman cennetle irtibatlı olarak klasik Türk şiirinde kullanıldığı müşahede edilmektedir. Âşığı meftun etmede ve yaralamada âdeta birer silahı andıran bu unsurlar, sevgilinin güzelliğine anlam katmaktadırlar.

Öte yandan tasavvufi sembolizmde kesreti temsil ettikleri için bu unsurların, olumsuz çağrışımlara neden oldukları da bir vakıadır. Nitekim bunlar sâliki maddeye çeken ve yolundan alıkoyan etkili silahlardandır (Tarlan, 2009: 54-55, 120, 223).

Sevgilinin kaşlarının ortasındaki beni, uçmak için kanat açmış bir meleği andırmaktadır. "Eğer sevgilinin kaşlarının mihrabına her kim baş eğmezse, Sidre ve Tûbâ dahi baş aşağı olursa olsun." diyen şair, en hayırlı insan olarak görüp kutsiyet atfettiği sevgilinin karşısında eğilmeyi, Sidre ve Tûbâ'nın baş aşağı durmasından çok daha fazla önemsemektedir. Beyitte, uçmag tevriyeli olarak cennet manasında da anlaşılabilmektedir. Dolayısıyla cennette, dalları aşağıya doğru sarkık olacağı bildirilen Tûbâ ağacının bu haline telmihte bulunan şair, vahdeti temsil eden hâl (ben)'den hareketle, sevgiliye yönelmeyi asıl gaye olarak görmektedir. Yoksa cennette ters dönmüş şekilde bulunan Tûbâ ve Sidre ağaçlarının sevgiliye nazaran çok bir önemi bulunmamaktadır. Öte yandan ben, meleğe veya kuşa ait bir gövdeyi, kaşlar da kanatları çağrıştırdığı gibi, yine ben ağaç gövdesini, kaşlar da onun dallarını çağrıştırmaktadır. Bu yönüyle ben ve kaşların, melek, Tûbâ ve Sidre ile olan irtibatı daha netlik kazanmış olmaktadır:

İki kaşun ortasında hâlün ey hayrü'l-beşer

Bir melekdür sanasın uçmaga açmış bâl ü per (Taşlıcalı Yahyâ, G.64/1)

Sidre vü Tûbâ dahi olursa olsun ser-nigûn

Kaşlarun mihrâbına her kim baş eğmezse eger (Taşlıcalı Yahyâ, G.64/2)

Sevgilinin kaşı âşıkların secdegâhıdır (Fuzûlî, G.121/3). Servi yürüyüşlü sevgilinin kaşları cemâl bağında rahmet rüzgârından eğilmiş iki cennet fidanıdır. Âşık,

sevgilinin güzelliği önünde baş eğdiği gibi, sevgilinin kaşları da rahmet esintisi nedeniyle eğilmiş iki fidanı andırmaktadır. Sevgilinin kaşlarının eğik olması, güzel bir sebebe bağlanarak hüsn-i ta'lîl sanatı yapılmıştır:

Benüm serv-i revânum kaşlarun bâğ-ı cemâlünde

Eğilmiş bâd-ı rahmetden iki cennet nihâlidür (Taşlıcalı Yahyâ, G.89/4)

Ok, cennette cinân hurisine benzediği için, yay onu an be an bağrına basmıştır. Cennet hurileri gerek endamı gerek bakışlarıyla bir oku andırdıklarından olsa gerektir ki, yay olarak düşünülen kaşlar onu sürekli bağrına basmış, sahiplenmiştir. Okun yaya konularak atılmak durumunda oluş gerçeği, farklı bir nedene bağlanmış ve dolayısıyla hüsn-i ta'lîl sanatı yapılmıştır:

Bağrına basmaz idi kemân anı dem-be-dem

Uçmakda benzer olmasa hûr-i cinâna tîr (Taşlıcalı Yahyâ, K.21/10)

Cennet ve cehennem arasında bulunduğu bildirilen sırat köprüsünden geçmek, sevgilinin kemeri andıran kaşlarından geçmekten kolaydır. Kaşlar ve sırat köprüsü arasında benzerlik bulunmaktadır. Bunun yanı sıra, siyah olmak ve çokluğu bakımından kesretle ilişkilendirilebilen kaşlar, aynı zamanda Hakk'a yakınlığı (kurbiyet) ifade etmektedir (Tarlan, 2009: 587, 681). Dolayısıyla sevgilinin kaşları kesretle irtibatlandırılırsa, sâlikin kesret bataklığını aşması ve seyr-i sülûkta maksadına ulaşması bir hayli güçtür. Bunu başarmak sıratı geçmekten daha zordur. Öte yandan kaşlar kurbiyet olarak düşünülürse, bu kadar üstün bir mertebeye çıkmak herkesin harcı değildir. Çünkü bu makam havvâs ehlinin ulaşabileceği bir makamdır. Sonuçta sıratı geçmek, bu makamdan geçip vuslatı gerçekleştirmekten kolaydır:

Sırât Köprüsünü geçme iş midir vâ'iz

Geçilse âh o bütün tâk-ı ebruvânından (İzzet Molla, G.431/2)

Sevgilinin bakışı can ve imanın afeti olan avuçtaki bir kılıç gibidir. Zülfü ve kara gözü ise cennet gülzarının fitnesidir. Siyah ve katil olduğu için âşıkları maddeye çekip, manayı öldüren göz, fitne olduğu gibi (Tarlan, 2009: 152), zülüf de siyah ve kesret olmak bakımından fitnedir. Fitne ise bela, sıkıntı, mihnet; fesat, karışıklık; deneme, imtihan, cazibe, çekicilik manalarına gelmektedir (Develioğlu, 2007: 269; Mutçalı, 1995: 645). Dolayısıyla zülüf ve göz cennet için bir imtihan ve musibet olmaktadır. Kesret olan zülüf ve gözden kurtulup manaya ermek âşık için bir imtihandır. Nitekim sevgiliye ait göz, kaş ve bakış gibi unsurlar silah olarak algılanmaktadır. Silah ise âşığı yaralayıcı ve öldürücü fonksiyon icra etmektedir:

Nigehi tîğ be-kef âfet-i cân u îmân

Zülfü çeşm-i siyehi fitne-i gülzâr-ı cinân

Her taraf leşker-i âşûb-ı esîr-i fermân

Nergiseş 'erbede cûy u lebeş efsûs konân

Nîm şeb dûş be bâlîn-i men âmed be-nişest (Şeyh Gâlib, Tahmîs 7/II)

Sevgilinin mestane gözünün kadehinden Selsebîl ırmağı mest ve mahmur bir şekilde akmaktadır. Sevgilinin sarhoş vaziyette bakan gözü kadehe benzetildiği gibi, göz aynı zamanda kaynak anlamına da gelmektedir. Bu itibarla cennette bulunan Selsebîl pınarı, hem gözesi hem de cennet ehline kadehler içinde sunulması bakımından sevgilinin gözüyle ilişkilendirilmiş, onun dahi sarhoş olduğu belirtilmiştir:

Senin mestâne 'aynin sâgarından

Revândır selsebîl uş mest ü mahmûr (Nesîmî, G.49/6)

2.1.4.2.8. Sevgilinin Hattı (Ayva tüyleri)

Sevgilinin ayva tüyleri cenneti andıran yüzünde bulunması itibariyle cennetteki bitkilere benzetilmektedir. Bu ayva tüylerinin bilhassa reyhanla ilişkilendirildiği görülmektedir. Na'îm cennetinde Allah'a yakın olanlara (mukarrebûn) verilen rahatlık ve güzel rızık anlamındaki reyhan (Vâkıa, 56/88-89), aynı zamanda güzel kokulu veya gönül açıcı bitki demek olup, hoş kokulu otların hepsi için de kullanılmaktadır (Yazır, tsz.: 4667). Hatt, sevgilin güzellik bağının reyhanıdır (Şâhidî, 1996: 63). Hattın reyhana benzetilmesi, yüzün cennete teşbih edilmesinden ötürüdür (Tarlan, 2009: 142).

Sevgilinin tüylerinin miskle birlikte anıldığına da rastlanmaktadır. Bu da cennetin toprağının misk olduğuna dair hadisleri akla getirmekte, tüylerin koku itibariyle cennet toprağına olan benzerliği fikrini uyarmaktadır.

Âb-ı hayat çeşmesini Hızır'ın beklemesi misali, sevgilinin Kevser dudağını da karanlık zülfü ile hattı sürekli beklemektedir. Yeşil, yeşillik gibi anlamlara gelen "hadr" kelimesinin geldiği fiil kökünden bir isim olan Hızır, sevgilinin ayva tüyleriyle de bağlantılıdır. Zira tüyler de renk itibariyle yeşile çalmaktadır. Dolayısıyla sevgilinin bir âb-ı hayat olan Kevser dudağı, karanlıklar diyarını andıran zülüf ve tüyler arasında bulunmakta, dudağın başında bekleyen tüyler de bu haliyle, Hızır'ı çağrıştırmaktadır. Bu tüyler aynı zamanda cennetteki Kevser suyunun kenarında bulunan bitkileri de anımsatmaktadır:

Çeşme-i Hayvân mıdur kim Hızr gibi dâ'imâ

Zulmet-i zülfünle Kevser la'lüni bekler hatun (Cem Sultan, G.177/6)

Menekşeye de benzetilen sevgilinin hattı, cennet bağının yeşilliği olarak görülmekte, onun, dil bülbülüne sanki bir bahçe olduğu söylenmektedir. Cennet bağının çemenlerini andıran sevgilinin menekşe tüyleri, âdeta şakıyan bülbül için bir bahçe görüntüsü vermekedir:

Benefşe-i hatıdur sebzezâr-ı bâğ-ı cinân

Zebân bülbüline sanasın ki oldı riyâz (Taşlıcalı Yahyâ, G.195/4)

Sevgilinin tüyleri, güzellik gülşeninin kenarını tutmuştur (Mihrî Hâtun, G.11/5). Kenarında menekşe bahçesinin olduğu sevgilinin güzel hattı, sanki her iki satır arasında cennet nehirlerinin bulunduğu tasvirini oluşturmaktadır. Her iki satırdan kasıt sevgilinin dudağı olarak düşünülebilir. Kevser suyu ve cennet nehirlerinden birçoğuyla irtibatlandırılan dudak, menekşe bahçesi olan tüylerin arasında yer almaktadır. Hattın bir yazı olduğu göz önünde bulundurulursa, Kur'an'a benzetilen yüzdeki bu yazıların satır aralarında -Kur'an'da cennet nehirlerinden çokça bahsedildiği için- sanki cennet nehirlerinin bulunduğu belirtilmektedir. Önceki beyitte mektupla (hatt-ı nâme) (G.301/1) anılan bu hattın, mektubun her iki satırı arasında âdeta cennet nehirlerinin aktığı, letafet arz ettiğine dair izlenim oluşturduğu da söylenebilir:

Hûb hat iki kenarında benefşe-zârdur

Her iki satr arasında sanki enhâr-ı cinân (Taşlıcalı Yahyâ, G.301/2)

Sevgilinin hattını görenler ona reyhan demişlerdir (Muhibbî, G.29/1). Yüz, cennet olarak tasavvur edildiğinde, ayva tüyü de reyhana benzetilmektedir. Ayva tüyü ya cennet bağından bir bitkiyi yahut Kur'an'dan bir ayeti andırmaktadır (Şahin, 2012: 389). Bunun rahmet ayeti olarak telakki edilmesi, hattın rengi ve letafetine bağlanabilir:

Hat mıdur gird-i ruhunda sebze-i cennet midür

Yâ cemâlün mushafında âyet-i rahmet midür (Şeyhülislâm Yahyâ, G.128/1)

Sevgilinin tüylerini cennet içerisinde en aşağı değerden müzayedeye koyarlarsa, cennetin bekçisinin iflasının delili avuçta demektir. Bu durum, cennet bekçisinin iflas etmesinin kaçınılmaz olduğu anlamına gelmektedir. Zira sevgilinin tüyleri paha biçilemez kıymettedir:

Hâzin-i cennet olur hüccet-i iflâs be-kef

Kemterîn mûyın iderlerse bihişt içre mezâd (Nâbî, K.2/54)

2.1.4.2.9. Sevgilinin Saçı/Zülfü

Cennetle anılan bir diğer güzellik unsuru da sevgilinin saçı ve zülfüdür. Çiçeklerden sümbülle, kokulardan ise genellikle misk ve amber ile bir arada ele alınan

saç, şekil olarak da uzun ömre, ebedî hayata ve ırmağa benzetilmektedir. Sevgilinin saçının bu teşbihler çerçevesinde cennetle ilişkilendirildiği görülmektedir.

Âşık sevgilinin zülfünü emniyet yurdu olarak görmektedir. Bu itibarla zülüf, cennetin isimlerinden biri olan Makâm-ı emîn'i çağrıştıran dârü'l-emân olmaktadır. Âşığı kuşatması ve kendine bağlamak suretiyle tehlikelere düşmekten alıkoyması, zülfün emniyet yurdu olarak vasfedilmesinde etkili olmuştur:

Bana cân sordu kim zülfün ne yerdir

Dedim dârü'l-emân bi'llâh değil mi (Nesîmî, G.446/22)

Sevgilinin kıvrımlı misk kokulu zülfü, âşığı uçmağa çektiği gibi, divaneyi cennete çeken de sevgilinin zülfünün zinciridir. Sevgilinin misk kokulu zülfü, âşığı cennete götüren bir unsur olmaktadır. Çünkü zülüf, yüzden aşağı sarkık durumdadır. Zülfe tutunarak yukarı doğru çıkmak, yüz cennetine ulaşmakla neticelenecektir. Öte yandan tasavvufta kesret olan zülüf, bu dünyayı andırmaktadır. Bu dünya imtihanı kazanılmadan, kesret engeli aşılmadan cennete varılamayacağı da bir gerçektir:

Ey çeken uçmağa müşkîn zülf-i pür-çînin beni

Cennete zincîr-i zülfündür çeken dîvâneyi (Nesîmî, G.452/5)

Huri gibi güzel olan sevgilinin yanağında görülen zülüf, sanki zincir şekliyle Selsebîl ırmağını bağlamış görünmektedir. Bu haliyle zülüf cennette bulunan bir suya benzetilmektedir:

Zülfüni görsem 'izârun üzre ey hûr-i cemîl

Sanuram zencîr şeklin bağlamışdur Selsebîl (Bâkî, G.285/1)

Sevgilinin saçı "Şüphesiz biz ona (doğru) yolu gösterdik." (İnsân, 76/3) ayetinin istivasıdır, ona mukabildir. Sırat üzere geçilip varılan cennet de onundur. Saç bir yola benzemekte, bu itibarla da sırat köprüsünü andırmaktadır. Yol ve sırata karşılık gelen sevgilinin saçı, cennete ve vuslata ulaştıran bir vasıta olmaktadır. Sırat köprüsünden geçilmeksizin cennete girilemeyeceği gibi, kesret olan saçı aşmaksızın vahdet olan yüze ve dudağa ulaşmak mümkün değildir:

İstivâsıdır saçın "innâ hedeynâhü's-sebîl"

Cennet anundur ki kıldı şol sırât üzre 'ubûr (Nesîmî, G. 39/7)

Uzun ömrü talep edenlere, cennette iri gözlü hurilerin zülfünün dolaşması kâfi ve uygun geleceği söylenmektedir. Uzun ömrü temsil eden zülüf, huriler ve cennetle birlikte anılınca ebedî hayatı çağrıştırmakta, böyle bir ömrü isteyenin, hurilerin zülfüne bağlanarak amacına ulaşacağı vurgulanmaktadır:

Dediler kim tâlib-i 'ömr-i dırâz olanlara

Dolaşırsa yeridir cennetde zülf-i hûr-i 'în (Necâtî, K.20/29)

Sevgilinin zülfü cennet sümbülü olduğundan ötürü, ona Hatâ miski demek hatadır. Hıtâ veya Hatâ, Çin'in kuzeyi ile Türkistan topraklarına verilen bir isimdir. Ahu ve misk ile birlikte anılmaktadır (Pala, 2009: 197). Dolayısıyla sevgilinin zülfü cennet sümbülüne benzetilmekte, yer yer misk kokusundan da üstün tutulmaktadır. Beyitte hata, bilinen anlamıyla "yanlış, yanılma" şeklinde de geçmekte, bu vesileyle iki farklı anlamda kullanılarak cinas sanatı yapılmış olmaktadır:

Çü zülfün sünbül-i cennetdür iy dôst

Ana müşg-i Hatâ dimek hatâdur (Cem Sultan, G.68/5)

Cennet bağının sümbülü olarak görülen sevgilinin perçemi gibi, o şekle benzer güzel kokulu bir sümbül henüz bağdan kopmuş değildir. Sevgilinin cennete benzeyen yüzüne aşağı dökülen, şekil ve koku itibariyle sümbül gibi olan perçemi, bu haliyle eşsiz bir görünüm arz etmektedir:

Var ise turralarun bâg-ı cinân sünbülidür

Kopmadı bagdan ol resme mu'anber sünbül (Bâkî, K.24/32)

Yüzünün üzerine saçılmış bulunan sevgilinin saçı, bu haliyle bağın cennete dönüştüğü zamanı çağrıştırmaktadır. Baharın gelişiyle yeryüzünün cenneti andırması misali, sevgilinin yüzü üzerine dökülen saçları da sümbül vaktinin gelmiş olup bağın cennete benzediğine delalet etmektedir. Zaten cennete teşbih edilen yüz üzerine bitkiyi andıran saçlar gelince, bir cennet manzarası oluşmaktadır:

Kâkülün ruhsârı üzre târumâr etmiş o yâr

Cennete dönse 'aceb mi bâğ sünbül vaktidir (Hayâlî, G.144/3)

Sevgilinin zülfünün kokusundan saba rüzgârı cennete koku ilettiğinde, cennetten Rıdvân'ın hoş safa geldiniz, rahat olun diyeceği belirtilmektedir. Sevgilinin zülfünün kokusu, Allah'ın cemâl sıfatlarının âlemde tecelli edişi şeklinde anlaşılırsa, bu tecellilerin cenneti de kapsadığını düşünmek mümkündür. Rıdvân'ın bu kokuyu hoş bir şekilde karşılaması, cennete girecekleri sırada cennetliklerin melekler tarafından güzel bir şekilde ve "selam" sözüyle karşılanacakları (Zümer, 39/73) ayetini akla getirmektedir. Sevgilinin zülfünün kokusunu cennete ulaştırmada saba rüzgârı bir vasıta olduğu gibi, âşığın vahdete vuslatında da zülüf bir vasıta olmaktadır. Aynı zamanda yol, sırat ve bu dünya ile de irtibatlandırılan zülüf, insanların cennete girmelerinde bir vasıta olmaktadır:

İledürse bûy-ı zülfünden bihişte bû sabâ

Ravzadan Rızvân diye ehlen ve sehlen merhabâ (Muhibbî, G.28/1)

Sevgilinin perçemi baştan başa bakışlar Firdevs'ini kaplayarak, her pencereden yüz gösteren Tûbâ fidanını andırmaktadır. Dolayısıyla saç, kendisine bütün nazarların çevrildiği Firdevs cennetine benzeyen yüzden aşağı saçılmakla, dalları aşağıya doğru sarkmış olan bir Tûbâ ağacını akla getirmektedir. Aynı zamanda yüzden aşağıya asılı haldeki saçlar arasından âşığa atfedilen bakışlar da pencereyi andırmaktadır. Zira saçın her bir teli arasından görünmekte, bu yönüyle sıra sıra dizilmiş pencereleri çağrıştırmaktadır:

Nahl-i Tûbâdır ki her revzenden olmuş rûnümâ

Kaplayıp fırdevs-i enzârı serâser perçemin (Şeyh Gâlib, G.204/5)

Huri yüzlü sevgilinin perçemi, siyah nur olduğu içindir ki, güzelliğinin yüce tahtında (arş-ı a'lâ) yer edinmiştir. Sevgilinin başında taht kuran saçı, nur-ı siyah olmasından da hareketle, gayb-ı mutlakı, Allah'ın zâtını temsil etmektedir. Tasavvufta Hakk'ın zatını ve künhünü temsil eden zülüf, hiç kimsenin ulaşamadığı gaybî hüviyet (Uludağ, 2005: 398) olması bakımdan Arş-ı a'lâyla bağlantılı bir konumdadır:

Eylemezdi arş-ı a'lâsında hüsnün cilvegâh

Olmasa nûr-ı siyeh ey hûr peyker perçemin (Şeyh Gâlib, G.204/9)

Saçları sümbül olan sevgilinin cennet bağını andıran gül yüzünde görünen ter, süt nehrini andırmaktadır. Yüzü cennet, saçı sümbül çiçeği olan sevgilinin teri, cennette bulunan süt ırmağı olarak telakki edilmektedir:

Saçları sünbüldür ol gül-çehre cennet bâğıdur

Görinen yir yir 'arak üstinde şîr ırmağıdur (Muhibbî, G.690/1)

Âşık, sevgilinin zülfünü gördüğü takdirde seçme cenneti elde kalmayacaktır (Bâkî, G.412/4). Seçme cennetinin elde kalmayacağı bildirilmekle, cennette her istenene ulaşmanın kastedildiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla sevgilinin zülfüne kapılan âşığın, bu lüksü yaşama imkânı yoktur. Zaten Sevgilinin zülfünün kokusunu saba rüzgârı vasıtasıyla hisseden âşık, dünyanın makam ve mevkiine, cennet mülküne itibar etmemekte, gerek duymamaktadır. Zülfün kokusu, sevgiliyle özdeşleştirildiğinden ötürü, sevgili olduktan sonra, iki cihanın da âşık nazarında bir değeri bulunmamaktadır:

Sabâdan bûy-ı zülfün zerresin şol cân ki pes tuydı

Cihânın mâl ü câhını cinân mülkini hem neyler (Kuddûsî, G.717/2)

Sümbül, Mesnevî'den nice latifeler, hoşnutluklar koparıp cennet hurilerine nispetle sevgilinin iki zülfüne ziynet vermiştir. Eser, saç ve cennet hurilerinin bir arada zikredildiği bu dikkat çekici beyitte, sümbülün saçla irtibatı kurulmakta ve bu vesileyle cennet hurilerine atıfta bulunulmaktadır:

Verdi zülfeynîne hûrân-ı behiştî zînet

Mesnevîden koparıp bir nice eltâf sünbül (Şeyh Gâlib, G.222/11)

2.1.4.2.10. Sevgilinin Çenesi

Sevgilinin çenenesinin de zaman zaman cennetle alakalı olarak zikredildiği görülmektedir. Şekil itibariyle meyvelere benzetilen çene, cennet meyvesi kabilinden teşbihe konu olmaktadır.

Sevgilinin çenesi (çene altı) asılmış halde bulunan bir su gibidir. Gümüş bir oyun topuna benzemektedir. Daha da ötesi bu çene, muhakkak cennet elması ve süzülmüş saf şaraptır. Cennette envaiçeşit meyvenin bulunacağı gerçeğinden hareketle şair, sevgilinin çenesini cennet elması olarak telakki etmiştir:

Oldu çün âb-ı mu'allak gabgabın

Gûy-ı sîmîn durur el-hak gabgabın

Sîb-i cennettir muhakkak gabgabın

Bâde-i pâk ü mürevvak gabgabın (Nesîmî, Tuyuğ 171)

Hızır'ın âb-ı hayatının sevgilinin dudağında bulunduğu, cennet turuncunun ise ancak çenesinde olabileceği dile getirilmektedir. Dolayısıyla sevgilinin çenesi cennet turuncuna benzetilmektedir:

Âb-ı hayât-ı hızr ki dirler lebündedür

Cennet turuncı ger var ise ğabğabundadur (Ahmed-i Dâ'î, G.68/1)

2.1.4.2.11. Sevgilinin Hâk-i Pâyi, Hâk-i Dergâhı

Sevgilinin ayağının, kapısının önünün ve eşiğinin toprağının da cennetten bir parça addedildiğini söylemek mümkündür. Sevgilinin ayağının, o toprağa değmiş olmasından ötürü bunlar, sevgiliye ait bir güzellik unsuru olarak düşünülebildiği gibi; hâk-i pây, hâk-i dergâh ve âsitân sevgiliye ait bir durum olarak da değerlendirilebilmektedir. Zira toprak, bizzat sevgiliye güzellik katan unsur olmaktan ziyade, sevgilinin kokusunun ona sinmiş olmasına istinaden, âşık nazarında kutsiyet kazanmıştır.

Sevgilinin ayağının toprağını kendisi için yeterli gören âşık, Kevser suyuna rağbet etmemekte, bu toprağın gözüne hoş geldiğini ve amberi sevmediğini

söylemektedir. Sevgilinin ayağının toprağının Kevser suyu ile mukayese edilmesi dikkat çekicidir. Nitekim Kevser'in çamurunun keskin, güzel kokulu misk olduğu (Buhârî, Rikâk: 53). Hatta kokusunun miskten daha güzel, amberden daha hoş olduğu belirtilmektedir (Gazâlî, 2007: 14; İbrahim Hakkî, 2013: 34). Bütün bunlara rağmen âşık, sevgilinin toprağını daha tercihe şayan görmekte, yüceltmektedir:

Ayağın toprağı besdir âb-ı kevser sevmezem

Hâk-i pâyin hoş gelir 'aynıma 'anber sevmezem (Usûlî, Ms.2/III-2)

Hurilerin, sevgilinin tozunu sürme kabilinden almasını kınamamak gerekmektedir (Muhibbî, G.704/4). Eşiği, her konuda Firdevs'ten yüce olan sevgilinin, ayağı toprağı ise hurilerin gözünün nurudur. Sürmenin gözlere kuvvet kazandırdığı, görmeyi artırdığı gerçeğinden hareketle, sevgilinin ayağının toprağının, zaten gözleri son derece güzel olan hurilerin gözüne nur kattığı ifade edilmektedir:

Ayağın toprağı nûr-ı dîde-i havrâ imiş

Eşiğin her bâb ile firdevsden a'lâ imiş (Usûlî, G.54/1)

Sevgilinin ayağının tozunu saba, cennete ilettiği takdirde, en başta bunu gözüne sürme çekenin, iri gözlü huriler olacağı vurgulanmaktadır. Hurilerin gözleri yaratılış itibariyle sürmeli ve cezbedici olmasına rağmen, yine de sevgilinin ayağı tozunu sürme olarak kullanma konusunda acele ettikleri dile getirilmektedir. Nitekim hurilerin eline geçse, sevgilinin ayağının tozunu mücevher sürmesi gibi kapış kapış yapacakları ifade edilmekte, sevgilinin ayağının tozunu elde etme hususunda, hurilerin birbirleriyle yarışacakları anlatılmaktadır:

Ger ayağun tozını sabâ ilte cennete

Evvel gözine sürme çeken hûr-ı 'în ola (Ahmed-i Dâ'î, G.206/4)

Girse eline biri birinden kapuşurdı

Ayağı tozın kuhl-i mücevher gibi havrâ (Cem Sultan, K.6/88)

Sabah melteminin etkisiyle sevgilinin ayağı toprağı, hurilerin yakasının kokusu için sermaye sahibi olmaktadır. Dolayısıyla sabah yelinin bir eseri olarak sevgilinin ayağı toprağı hurilere ulaşmakta ve yakalarının kokusunun kaynağını teşkil etmektedir. Yani hurilerin kokusu, sevgilinin ayağının toprağındandır:

Ol hâk-i pâye kim eserinden nesîm-i subh

Sermâyedâr-ı ıtr-ı girîbân-ı hûr olur (Nâ'ilî, K.24/32)

Sevgilinin ayağının toprağının yanı sıra, kûyunun ve eşiğinin toprağı da âşık açısından gayet değerli ve muteberdir. Zira sevgili, o toprak üzerindedir. Sevgilinin

kokusunun sirayet ettiği o toprak dahi âşığın gözüne sürme olmaya fazlasıyla layıktır. Sevgilinin kûyunun toprağı var iken cennetin anılması, su olduğu halde teyemmüm edilmesine benzemektedir. Ne var ki teyemmüm, suyun yokluğunda veya bazı olağanüstü durumlarda bir çaredir. Su görüldüğü ve zor şartlar ortadan kalktığı an, teyemmümün bir hükmü kalmamaktadır. Buna göre, sevgilinin kûyu varken, âşık nazarında cennetin bir hükmü olmamaktadır. Sevgilinin kûyunun toprağının değerinin teyemmüm-su bağlamında açıklanması da ilgi çekicidir. Zira teyemmüm toprak ve benzeri maddelerle yapılmaktadır:

Hâk-i kûyun var iken cennet anılmak sanemâ

Şuna benzer ki teyemmüm edeler su olucak (Necâtî, G.278/3)

Sevgilinin kapısının toprağının bahçesi cennet gülünün bağıdır. Cennet dileyen herkes o bahçede kendisine bir yer ve sığınak edinmektedir. Me'vâ kelimesi Me'vâ cennetini de karşılayacak niteliktedir. Bu itibarla sevgilinin eşiği bahçesinin Me'vâ cenneti olduğunu söylemek mümkündür:

Ravza-i hâk-i derin bâğ-i gül-i cennettir

Kim ki cennet diler ol ravzada me'vâ eyler (Fuzûlî, K.42/38)

Firdevs cennetinden maksadın, yârin kapısının eşiğinin toprağı; cennet bahçesindeki Tûbâ ağacından kastın da sevgilinin boyu olduğu dile getirilmektedir (Erdoğan, 2007: 34). Asıl istenen, sevgilinin toprağı ve boyudur. Boyun vahdeti temsil etmesinden hareketle, maddi nimetler değil, sevgilinin bizzat kendisi talep edilmektedir. Bu vesileyle sevgilinin kûyu yüceltilmektedir:

Âsitânun hâkidür fırdevs-i a'lâdan garaz

Kâmetündür ravza-i cennetde Tûbâdan garaz (Bâkî, G. 221/1)

Âşık, sevgilinin eşiğinin toprağına yüz sürmeye ermek için, cinân bağını satmıştır. Sevgilinin eşiğinin toprağı paha biçilemeyecek değerde olmasından ötürü, cennet bağının ona nazaran az kıymette olduğu, aslında değer itibariyle onu karşılayamadığı belirtilmektedir:

İşigün topragına yüz sürmege irem diyü

Gerçi az kıymetdür ol bâg-ı cinânı satmışam (Ahmedî, G.429/2)

2.1.4.3. Sevgilinin Lütuf ve İltifatının Cennetle İrtibatlandırılması

Sevgilinin, âşığa karşı göstermiş olduğu davranış ve tavırlarını ifade eden lütuf ve iltifatını, cennetle ilişkilendirmek mümkündür. Nitekim cennet, Allah'ın, kuluna olan rahmet ve bağışının bir eseri olur iken, sevgilinin lütuf ve iltifatı da âşık açısından bir

ödüldür. Hatta âşık için en büyük mükâfat bu olsa gerektir. Zira sevgili onu nazar-ı itibara almış, ihsan ve ikramda bulunmuştur.

Klasik Türk şiirinde, sevgilinin lütuf ve iltifatı, Allah'ın rahmet ve bağışının etkisiyle hem bu dünyanın cennete döndüğüne hem de öte dünyada cennetle taltif edilme bahtiyarlığının yaşandığına dair örneklere rastlanmaktadır.

Amel ile cennet bulunacağını zannetmemek gerekmektedir. O cennet Hak Teâlâ'nın bir bağışıdır. Nitekim Allah'ın rahmet ve lütfuyla kulunu bağışlaması dışında, hiçbir kimse yaptığı amelle cehennemden kurtulup cennete girmeyecektir (Müslim, Münafikûn: 76). Yapılan ameller -bu izzet ü ikrama oranla- çok bir değer ifade etmemektedir. Dolayısıyla zâhidin, amellerinin çokluğuyla övünmesi boşunadır:

Zâhidâ sanma ki a'mâl ile cennet bulasın

Ol Hakkun fazlıdurur yohsa 'amelden ne gelür (Muhibbî, G.945/4)

Cennet bağına girmeğe ezel lütfu bir sermayedir. Kemal köşküne ermek için ise mürşid-i kâmilin rehberliğine ihtiyaç vardır. Bu itibarla cennet kullar için ezelde takdir edilmiş İlahî bir lütuftur. Ancak bu takdirin ötesinde, kemale ermek gibi bir paye de bulunmaktadır. Kemal kasrına ulaşmak dünyada marifetin, ukbada rü'yetin elde edileceği seyr ü sülûk sayesinde, mürşidin yol göstermesiyle gerçekleşmektedir:

Lutf-ı ezel sermâyedür bâğ-ı cinâna girmeğe

İrşâd-ı kâmil mâyedür kasr-ı kemâle irmeğe (İsmail Hakkî, G.320/1)

Cennet ehli, bütün halk o çok acıyan (Hannân) Allah'ın rahmetiyle cennete girerken (Kuddûsî, G.178/12; G.762/4), âşığın dileği daima O'nun cemâline nazar etmektir. Cennete girmenin rahmet sayesinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bir hadiste cennetin Cenâb-ı Hakk'ın rahmetinin bir tezahürü olduğu bildirilmekte (Müslim, Cennet: 35), bu durum hadisle tescil edilmektedir:

Heb girerler ehl-i cennet rahmetinle cennete

Men cemâline nazar itmek dilerem dâ'imâ (Kuddûsî, G.73/4)

Cennete girmek İlahî rahmetin bir tezahürü olduğu gibi, dünyanın âdeta cennet olması da Allah'ın lütfuyla gerçekleşmektedir. O'nun lütfunun eseri ile her bağı cennet eylemiş (Mihrî Hâtun, K.10/5), Kerim olan Rabbin lütfunun eserinden bu cihan bağı tamamen Me'vâ cennetine dönmüştür. Hatta sevgilinin lütuf ve keremi cihanı öyle mamur eylemiştir ki, şimdi Me'vâ cennetinin ehli, yeryüzüne haset etmektedir. Sevgili/otorite sahibinin cömertliğinin bir eseri olarak yeryüzü cennet ehlinin dahi kıskanacağı bir görünüm kazanmıştır:

Lutfı eserinden bugün ol Rabb-i Kerîm'ün

Oldı bu cihân bâğı kamu cennet-i me'vâ (Mihrî Hâtun, K.5/4)

Cihânı eyledi cûd u sehâsı şöyle âbâdân

Ki reşk eyler zemîne şimdi ehl-i cennetü'l-me'vâ (Nedîm, Kt.55/4)

Huzuru, makamı cilve yeri eden gönül açıcı meltem, cennet bağının çiçeklerini diriltme mayasıdır. Bu meltem sayesinde cennet bağının çiçekleri açmakta, âlem cemâle dair tecellilere sahne olmaktadır. Meltemin burada, İlahî rahmeti simgelediğini söylemek mümkündür:

Mâye-i ihyâsıdır ezhârı bâğ-ı cennetin

Pîş-gâhın cilve-gâh eden nesîm-i dil-küşâ (Şeyh Gâlib, Tr.70/15)

Yüz gül yaprağını andıran cemâlinden koku getiren sevgili, âşıkların meclisini cinân bağı etmektedir. Sevgilinin gelişiyle meclis cennet bağına dönmektedir. Nitekim sevgilinin meclisi teşrifi, âşık için büyük bir lütuftur:

Gül-i sadberg-i cemâlinden olup bûy-âver

Eyledin meclisimiz bag-ı cinân hoş geldin (Nâ'ilî, K.27/5)

Dünya hayatında sıhhatli olmak, ahiret âleminde cennete girmek, vahdet nuru ve vuslat zevkine ermek hep Allah'ın fazlı ve ihsanıyla gerçekleşmektedir. Mevlâ'nın kuluna yaptığı ihsanla kul, cennet içinde mesut ve bahtiyar olmaktadır. Dolayısıyla dünyada bir cennet hayatı yaşamak ve ahirette de bizzat cennete girmek, Efendi'nin ihsanıyla tahakkuk etmektedir:

'Âlem-i dünyâda sıhhat bulduğu

Âlem-i 'ukbâda cennet bulduğu

Nûr-ı vahdet zevk-i vuslat bulduğu

Hep senin fazlınla ihsânınladır (Hüdâyî, 215/2)

Efendi'den kula olursa ihsân

Olur ol cennet içre şâd ü handân (Hüdâyî, Mf.134)

Bir çeşmenin yapılışına tarih düşmek için yazılan şiirde, sevgili/otorite sahibi lütuf cennetinin nehirlerini icra eylemiştir. Bu vesileyle ondan Kevser suyunun içilip susuzluğun giderilmesi beklenmektedir. Kevser suyunu içenin bir daha susamayacağı gerçeğine telmihle, bu çeşmeden içenin de suya kanacağı dile getirilmektedir. Sevgilinin yaptırmış olduğu bu Kevser-vari çeşme onun lütfunun bir eseridir:

Eyledi icrâ behişt-i lutfunun enhârını

Bundan âb-ı Kevseri nûş eyle kana kana gel (Şeyh Gâlib, Tr.29/2)

2.1.4.4. Aşkın Cennet Olarak Görülmesi

Arapça bir kelime olan aşkın aslı "ışk" olup, "şiddetli ve aşırı sevgi; insanın kendisini tamamen sevdiğine adaması, sevgilisinden başka güzel görmeyecek derecede ona düşkün olması" manalarına gelmektedir. Aşk, İlahî ve beşerî olmak yönüyle başlıca iki anlamda kullanılmakta, Genellikle İlahî aşka "hakiki aşk", beşerî aşka da "mecazi aşk" denilmektedir (Uludağ, 1991: 11). Öte yandan sevgi ve bunun daha ileri derecesi olan aşk, tabii ve ruhani olmak üzere de ikiye ayrılmakta, tabii sevgi hayvanlarda da bulunurken, ruhani sevginin insanlara özgü olduğu söylenmektedir (İbn Arabî, 2011/c: 43).

İlahî, ruhani ve tabii olmak itibariyle üç tür sevgiden de söz edilmektedir. İlahî sevginin Allah'ın kuluna, kulun da Rabbine olan sevgi, ruhani sevginin sevenin sevgilisini razı ve hoşnut etmeye çalıştığı ve bütünüyle sevgilisinin emrine amade olduğu sevgi, tabii sevginin ise tamamen arzuları tatmine yönelik bir sevgi olduğu belirtilmektedir (İbn Arabî, 2011/c: 43). Bu sınıflandırmadan hareketle aşkı İlahî, ideal (ruhani) ve beşerî aşk olmak üzere üçe taksim etmek mümkün olduğu gibi, sevgiliyi de İlahî sevgili, ideal sevgili ve beşerî sevgili şeklinde ayrıma tabi tutmak mümkündür.

Klasik Türk şiirinde ele alınan aşk, bu dünya-öte âlem örtüşmesi içerisinde veya mecaz-hakikat bağlamında dünyevi olmanın ötesinde aşkın bir gerçeklik olarak değerlendirilmektedir (Yıldırım, 2006/a: II/104). Dolayısıyla aşkın, uhrevi âlemler ile irtibatı bulunmaktadır.

Aşkın, cennet olarak telakki edildiği görülmektedir. İlahî bir lütuf kabilinden âşığa sunulmuş olan bu duygu, onun gönül dünyasını mamur etmesi bakımından cennetle anıldığı gibi, cennete nazaran, çok daha büyük bir mükâfat olarak da kabul edilmektedir.

Aşk evrenin özünde vardır ve bütün mevcudattaki ilk hareket ettiricidir; her şeyi "en güzel"in, "mutlak güzel"in elde edilmesine yöneltmektedir (Ayvazoğlu, 2002: 66). Kâinatın özünde, "gizli hazine"nin açığa çıkmasında aşk etkili olduğuna göre, yaratılanlar kategorisinde yer alan cennetin de aşkla irtibatı bulunmaktadır. Nitekim aşk, cennetler ve iri gözlü huriler; Kevser, süt ve bal olmuştur. Aşk, Selsebîl'in kaynağı olmuştur (İbrahim Hakkî, Aşk-nâme/41). Âşık açısından aşk, cennetlerin hepsine ve içerisindeki nimetlere karşılık gelmektedir:

'Aşk cennât u hûr-ı 'ayn olmuş
Kevser ü şîr ü engebîn olmuş (İbrahim Hakkî, Aşk-nâme/34)

Sevgilinin aşkının elbisesini sırtına bürüyen âşık; cihanda cübbe, cennet ve cennet elbisesi (hülle) olarak aşkı yeterli görmektedir. Aşk, hem bu dünya hem de öte dünyayı kuşatıcı nitelikte bir evren görünümü arz etmektedir. Dolayısıyla her yönüyle âşık için kâfidir:

İhrâm itdüm eğnime 'aşkı libâsını

Yeter cihânda cübbe de cennet de hülle de (Mihrî Hâtun, G.168/5)

Aşk Âdem ve Havvâ'nın hüsnü, Me'vâ cennetinin Mek'ad-i sıdk'ıdır. Cennetin isimleri arasında geçen Mak'ad-ı sıdk (sıdk meclisi), sadıklara mahsus olan makamı ifade etmektedir. Me'vâ cennetine hasredilen bu makamın, aşkla ilişkilendirildiği görülmektedir:

'Aşkdır hüsn-i Âdem vü Havvâ

Mak'ad-ı sıdk-ı cenneti'l-me'vâ (İbrahim Hakkî, Aşk-nâme/33)

Cennet bülbülü olma gayesinin güdülmesi halinde, aşk yolunun gözetilmesi gerekmektedir. Zira bu sayede sırat, yarın uçmaya ve uçmağa (cennete) yol verecektir. Dolayısıyla aşk yolunda yürüyenlerin ahirette varacağı yer cennet olacaktır:

Bülbül-i cennet misin 'aşk tarîkin gözet

Tâ ki sana yol vere uçmaya yarın sırât (Şeyhî, G.87/5)

Âşığın gönlü muhabbet gülşeni, Adn cenneti ve Araf olarak telakki edilmektedir. Gönlün bir cenneti andırmasına ek olarak Araf'la anılması ilgi çekicidir. Araf, günah ve sevapları eşit gelenlerin, cennet ve cehennem arasında bir müddet kalacakları yeri ifade etmektedir. Beyitte Adn cennetinin temaşa kılınması için Araf'a gelinmesi istenmektedir. Cennet ve cehennemin orada bulunanlar tarafından görülebildiği yer olan Araf'ın gönülle olan irtibatı, aşkın hem yakıcı hem de ihya edici vasıflarından ötürü olsa gerektir. Zira âşığın gönlü bir yönüyle cenneti bir yönüyle de cehennemi andırmaktadır:

Gönlüme gir görmek istersen mahabbet gülşenin

Cennet-i 'Adni temâşa kılmağa A'râfa gel (Hayâlî, G.312/3)

Muhabbet çemenzarı cennet gibi bir bağdır. Çünkü ne kasırga şiddetini duymuş ne de hazanın afetine duçar olmuştur. Şiddetli rüzgâra ve sonbaharın yıkımına maruz kalmayan muhabbet bahçesi (çemenliği), cennet bağını andırmaktadır. Her taraf güllük gülistanlıktır. Orada gönül okşayıcı meltemlerin estiği, mutedil bir havanın hâkim olduğu ebedî bir bahar yaşanmaktadır:

Ne bâg-ı cennet-âsâdur çemenzâr-ı muhabbet kim

Ne sarsar şiddetin tuydı ne âsîb-i hazân buldı (Atâyî, K.20/71)

Uçmağa girmek dileyenin, özünü aşka raptetmesi gerekmektedir (Kuddûsî, G.153/6). Aşkın öldürdüğü kişi, ebedî hayata ulaşmaktadır. Canlar canı olan aşk, ölmeden evvel ölenlerin ve bu sayede dünyasını da ahiretini de mamur edenlerin ulaşabildiği bir payedir. İlahî vuslatın gerçekleşmesinde etkli olan bir sermayedir. Sevgiliye olan aşk bazen de cennete, sevgilinin kûyuna ulaştıran bir vasıta olmaktadır. Sevgilinin kûyunun cenneti dünya ehlinden ırakta bulunmakta, Burak olarak görülen aşkı sayesinde onun kapısına varılabilmektedir. Aksi takdirde cenneti andıran o yere ulaşmak, Kaf dağının ardında Zümrüd-i anka kuşunu bulmaya benzemektedir:

Kimi öldürse bulur 'ömr-i sermed

Temaşa kıl ne cânlar cânıdur 'ışk (Hayretî, G.181/2)

Cennet-i kûyun olupdur ehl-i dünyâdan ırak

Varamazlardı kapuna olmasa 'ışkun Burak (Taşlıcalı Yahyâ, Ms.15/III-1)

Tevhit halkası, cennet bahçelerine götüren bir yoldur. Aşk gülistanında biten, açılan gül solmayacak niteliktedir. Çünkü o hakiki aşkın yaşandığı bir gönülde doğup büyümüş, ebedî cennet gülşenin gülüdür. Tarikat ehlinin halka oluşturup, Allah lafzıyla ya da kelime-i tevhit denilen "lâ ilâhe illallâh" ifadesiyle yaptıkları zikre halka-i tevhit adı verilmektedir (Birici, 2007: 107). Tasavvufî anlam atmosferine sahip bu terimin cennetle olan irtibatının yanı sıra, bir gülistan olarak algılanıp, burada açılan gülün solmayacağı ifade edilen aşk da, cennet bahçesi şeklinde düşünülmüştür:

Ravza-i cennât ararsan halka-i tevhîde gir

'Işk gülistanında biten açılan gül sola mı (Kuddûsî, G.246/9)

Aşk cennetine girebilmek için kalp, tasfiye edilmek suretiyle inkârdan soyutlanıp, kişinin imanlı olması gerekmektedir. Aşk cenneti, imanı ve kalp temizliğini istemektedir. Nitekim cennete girebilmek için de imanlı ve ahlaklı olmak elzemdir:

Zâhidâ kalbüni sâf eyle koyup inkârı

Cennet-i 'ışka dühûl itmeğe îmân ister (İsmail Hakkî, G.94/3)

Âşıklar zümresinin bütün günahları iyiliklere çevrilmektedir. Cennette aşksız olanların ulvî makamlara ulaşmaları imkânsızdır. Dolayısıyla aşk, günahı hasenata tebdil etmekte, cennette yüksek derecelere çıkmaya merdiven olmaktadır:

Zümre-i 'uşşâkın olur cümle günâhı hasenât

Sanma ki uçmakda bulur 'ışksız olanlar derecât (Kuddûsî, G.832/1)

2.1.4.4.1. Aşk Şarabı ve Cennetteki İçecekler

Köken itibariyle "şürb" mastarına dayanan "şarâb", belli bir tarihi süreç ve aşamalardan geçerek aşkla birlikte anılmış, hatta istiare bağlamında aşkın yerini tutar olmuştur. Bu anlamı kazanması, tasavvufî dilsel sembolizm aracılığıyla gerçekleşmiştir.

Şürb kelimesi, Arap dilinde ister su olsun ister süt olsun ister alkollü içki olsun genel olarak sıvıların içilmesi anlamına gelmektedir. Kur'an'da da şarap kelimesi bu genel anlamı ihtiva etmektedir. Şarap kelimesi de her türlü içilecek sıvıya karşılık gelmektedir (Pürcevâdî, 1998: 312). Örneğin "Ayağını yere vur! İşte yıkanacak ve içilecek soğuk bir su/şarâb (dedik)." (Sad, 38/42) şeklindeki ayette geçen "şarâb" kelimesi su anlamını taşımaktadır. Öte yandan Kur'an'da kullanılan şarap, "tertemiz şarap" (şarâbun tahûr), Allah Teâlâ'nın cennette müminlere vereceği nimetlerden biridir (İnsân, 76/21). Ancak bu dünyada sülûk ehlinin sekr haline girmesine neden olan şey, cennetteki temiz şarap değildir (Pürcevâdî, 1998: 309).

Şarap kelimesi, ilk dönem mutasavvıfları tarafından sarhoş edici haram sıvı anlamında değil, daha çok su anlamında ele alınmıştır. Bununla birlikte "hamr"a karşılık gelen şarap kelimesi, sarhoş edici haram içecek anlamında da kullanılmıştır. Mutasavvıflar, kelimenin bu anlamını kastettikleri zaman genellikle karineden yararlanmışlardır. Karine olarak kullanılabilecek en önemli kavram ise "sekr" ve "sarhoşluk" kavramı olmuştur (Pürcevâdî, 1998: 312).

Sekr haline yol açan şarap ve hamr kelimelerinin anlamları mecazi boyutta ele alınmıştır. Sekr, sevginin galebe çalmasıyla ortaya çıkan bir hal, zahirî sarhoşluksa şarap içmekten kaynaklanan bir hal olduğu için mutasavvıflar bu İlahî aşkı şarap ve hamra teşbih etmişlerdir (Pürcevâdî, 1998: 309). Dolayısıyla bu kelimeler zamanla, sembolik anlamlar kazanarak aşkı karşılar nitelikte kullanılmışlardır.

Şarabın aşkı karşılayacak şekilde sembolize edilişinin sebeplerinden biri de, şarapta su ve âteşin bir arada bulunmasıdır. Nitekim aşkta da vuslat ve ayrılık yer almaktadır. Vuslat suya, teskin olmaya delalet ederken; ayrılık ise âteşe ve hararetlenmeye delalet etmektedir. Muhabbet şarabının ateşi ancak dosta kavuşmak ve onunla kucaklaşmakla sönmekte ve sükûn bulmaktadır, zinhar başka bir şeyle değil! (Dâvûd el-Kayserî, 2011: 81).

Muhabbet (aşk) şarabının oluşumunu sağlayan yegâne iki âmilden su ve ateş, sevgilinin yüzüne ait iki güzellik unsurudur. Su ile yârin yanağı; ateş ile de dudağı kast edilmektedir. Dolayısıyla aşkın hakikatine varabilmek için âşıkların, sevgilinin yanağı

ve dudağının güzelliğinden İlahî cemâli temâşâ etmeleri gerekmektedir (Nur Doğan, 2008: 73).

Aşk şarabının, cennette bulunan Kevser, Selsebîl, Tesnîm, Rahîk, Şarâb-ı tahûr gibi içeceklerle birlikte anıldığı müşahede edilmektedir. Bu içeceklerle zikredilen aşk şarabı, ya teşbihe konu olmakta ya da onlardan üstün görülmektedir.

Yine sâkîden aşk şerbetini sunmasını talep eden âşık, aşk şarabından içenler için cennette Kevser nehrine gerek kalmadığını belirtmektedir. Üstün vasıflara sahip Kevser suyu dahi aşk şarabıyla mukayese edilemeyecek düzeydedir:

Bize 'ışk şerbetinden sun i sâkî

Bize Uçmak'da kevser gerekmez (Yunus Emre, 101/3)

Kevser şarabını her dem övmememesini zâhidden talep eden âşık (Muhibbî, G.1204/3), sevgilinin la'l renkli dudağının kadehinden mest olduğundan beridir, Kevser suyunu istememekte, şarap kadehine can atmaktadır. Âşığın ihtiyaç duyduğu şarap, İlahî aşkı ve vuslatı simgeleyen dudak şarabıdır. Beyit, Elest bezminde sevgiliyi görme şerefine nail olup o andan itibaren başlayan aşk serüvenine göndermede bulunmaktadır:

Mest olalı bu Muhibbî câm-ı la'lünden şehâ

Âb-ı kevser istemez dir câm-ı sahbâdan nolur (Muhibbî, G.411/5)

Âşığın dünyadaki bütün endişesi şarap ve güzeldir. O, ne Kevser şarabının teşnesine ne de hurilere meyillidir. Cennetin gözde nimetlerinden Kevser şarabı ve eşsiz güzellikteki huriler âşığın ilgisini çekmemektedir. Onun derdi güzel sevmek ve aşk şarabından içmektir. Bu itibarla meyhane rindinin ahirette Kevser istemesine gerek yoktur. Zira dünyada üzüm şarabı içmesi ona yeter de artar bile. Dünyada içilen üzüm şarabı aşka tekabül etmekte ve aşk da cennetten öte bir nimet görülmektedir. Rind/âşık aslında bu dünyada hazır ve muaccel olan cenneti yaşamaktadır. Velhâsıl âşığın ahiret cennetine gereksinimi bulunmamaktadır:

Müdâm dünyede fikrüm şarâb u dilberdür

Ne teşne-i mey-i kevser ne mâ'il-i hûram (Fehîm-i Kadîm, K.14/30)

'Ukbâda kevser istemesin rind-i mey-kede

Dünyâda bes değil mi mey-i ergavân içer (Fuzûlî, G.77/4)

Aşk elinden Selsebîl ve Kevser şarabını içmek, daha sonra baş ağrısına duçar eden bu şaraptan vazgeçmek gerektiği ifade edilmektedir. Baş ağrısı ve sersemletmeye neden olan dünya şarabından ziyade, ahiretin Selsebîl ve Kevser şarabından içilmesi üzerinde durulan beyitte, cennetteki içeceklerin aşk şarabını doğrudan karşılar nitelikte

olduğu görülmektedir. Nitekim en büyük panzehir olan o şarap, Kevser şarabından ibaret bir tiryaktır:

Aşk elinden gel şarâb-ı selsebîl ü Kevser iç

Geç bu meyden kim çekersin erte rencinden humâr (Nesîmî, G.106/12)

O meyden ki tiryâk-ı ekberdür ol

Ne tiryâk sahbâ-yı kevserdür ol (Şeyhülislâm Yahyâ, Sâkî-nâme /9)

Sâkînin sunduğu cennet Kevser'i olan şerbetten (Nâbî, Mes.1/60), bir başka deyişle Kevser suyu olan şaraptan içmenin tam zamanıdır (Vîrânî, s.214). Nitekim Hızır misali baki şaraptan içen âşık, ebedî hayatın Kevser'i olarak kendini addetmektedir. Bir bakıma benliğinden soyutlanıp deryada katre olmaktadır:

Hızır-veş içmişem bâkî şarâbı

Hayât-ı zindegânın kevseriyem (Vîrânî, s.108)

Gül renkli şarap Selsebîl'in aynısıdır. Âşıklarının musaffa canı Arş'ın kandili olsa yeridir. 'Ayn kelimesinin ihtiva ettiği anlamlardan hareketle gül renkli şarabın, Selsebîl'in gözesi veya bizzat kendisi olduğu düşünülebilmektedir. Gül renkli şarap kadehi elde olmadığında gönül açılmadığı gibi, şarap olmadığında ise cennet bağını zindan kaplamaktadır. Aşk şarabı gönlü ferahlandırmakta, ruha gıda vermekte, cennet bağını ise nurlandırmaktadır:

Selsebîlün 'aynıdur sôfî mey-i gül-fâmumuz

Yiridür kandîl-i 'Arş olursa sâfi cânumuz (Zâtî, G.566/1)

Gönlü açılmaz elinde câm-ı gül-fâm olmasa

Bâdesiz bâg-ı behişt olsa sarar zindân mest (Nef'î, G.24/3)

Rıdvân bağına muhabbet kadehinin yudumu saçılmış, suyunu Kevser, bitkisini şeker kamışı, toprağını da güzel koku etmiştir. Cennete nisar edilen aşk şarabı, cennetin sularını Kevser'e, bitkilerini şeker kamışına, toprağını da misk ve ambere dönüştürmüştür. Aşk şarabının varlığın doğasını olumlu manada değiştirici etkisi vurgulanmaktadır:

Saçıldı cür'a-i câm-ı mahabbet bâg-ı Rıdvâna

Suyın Kevser nebâtın ney-şeker hâkin 'abîr itdi (Bâkî, G.523/2)

"Sekâhüm Rabbühüm" şarabını sevgilinin dudağından içmek gerekmektedir. Çünkü onun bir katresini içen âşıklar ebediyen azap görmeyecektir. Allah'ın cennetliklere tertemiz şarap içireceğini (76/21) müjdeleyen ayetten iktibasın yapıldığı beyitte, dudakta fenaya ererek bekabillah mertebesine ulaşıp vuslat şarabını içen

âşıkların, bu itibarla en yüce cennete eriştikleri ve asla azaba duçar olmayacakları ifade edilmektedir:

Şol "sekâhüm rabbühüm" hamrin lebinden içegör

Katresin nûş eyleyen 'uşşâk ebed görmez 'azâb (Niyâzî-i Mısrî, 14/2)

Cennette şarabın haram olmadığına binaen, sâkînin dolaştırdığı şarapla su, Kevser olmuş; cihan, cennete dönmüştür. Aşk şarabını sevgilinin elinden içen âşık nazarında dünya, cennet-vari bir havaya bürünmüştür. Cennette, baş ağrıtma ve sersemletme gibi hasletlerden uzak, içimi kolay ve tadı harika olan şarabın haram olmadığı gerçeğinden hareketle, böyle bir ortamda sunulan şarabın haram olmayacağı dile getirilmektedir:

Su kevser olup döndü cihân cennete sâkî

Devr eyle ki cennetde harâm olmadı sahbâ (Ahmed Paşa, K.37/7)

Âşık, gül renkli şaraptan, kalıcı olan cennet şarabından içmenin peşindedir. Dolayısıyla aşk şarabı, hem yasağı olmayan hem de bitip tükenmeyen bir şarap olmak bakımından, cennet şarabına benzetilmektedir:

Sâkıyâ kalmaz imiş çünki bu sohbet bâkî

Mey-i gül-gûn içelüm bâde-i cennet bâkî (Bâkî, G.525/1)

Aşk yolunda yürüyenin safa ve huzur bulacağı, vahdet sâkîsinin tertemiz şaraptan sunacağı temenni edilmektedir. Aşk sayesinde gönlü mamur, kalbi pür nur olan âşığa, İlahî sevgilinin vuslat zevkini yaşatacağı, Şarâb-ı tahûr sunacağı beklenmektedir:

Dilersen anda revânun bula safâ vü huzûr

Elüne sâkî-i vahdet suna şarâb-ı tahûr (Hayretî, K.1/5)

Her ne kadar Kevser, Hz. İsa'nın suyundan lezzetli olsa da, ehl-i hal başka şaraptan zevk almaktadır. Zira onların tadına vardığı şarap, aşk şarabıdır. Cennet Kevser'inin özellikleri anlatılmakla bitirilmese de şaraptan leziz olması imkânsızdır. Çünkü âşık, aşk şarabı kadar muteber bir içecek tanımamaktadır:

Özge meyden zevk alur erbâb-ı hâlet Nev'iyâ

Gerçi kim Kevser olur âb-ı Mesîhâdan lezîz (Nev'î, G.51/5)

Kevser-i cennet deyu vâiz bugün vasfeyledi

Sormadım şaşkın gibi bilmem ki sahbâdan lezîz (Turâbî, 70/3)

Hazır şarap dururken, sonraki hayatta sunulacak olan şaraba rağbet etmeyen âşık, sofiye hitapla, cennet şarabını Allah nasip ederse yazın içesin demekte, onu aşk şarabından içmeye davet etmektedir. Zira aşk şarabı şu anda mevcuttur. Anı yaşayan

biri için önemli olan da bu şaraptır. Zaten cennet şarabı âşığın başını ağırtacak cinstendir (Zâtî, G.1608/5). Çünkü cennet şarabına olan istek gelecek endişesinin, maddi beklentilerin bir ürünü olduğu için, âşığın gönlü onu arzulamamaktadır. Hele bir de sâkînin busesi âşığın hafızasında hoş bir tat bırakmışsa, cennet şarabını âşık neylesin. Nitekim aşk şarabı Elest meclisinde sevgiliyi görmekle kendinden geçen âşığa verilmiş İlahî bir lütuftur. Ezel ahdiyle bağlantılı olan bu lütfun, âşık nazarında kıymeti büyüktür. Cennet şarabı gibi bir mükâfatın çok daha ötesinde kazanımları vardır:

Hak virürse içesin yaza şarâb-ı cenneti
Gel beru hoş gele gün sôfî bizümle hâzırı (Zâtî, G.1815/6)
Ârzû kılmaz gönül zâhid şarâb-ı cenneti
Bûse-i sâkî dimâğumda 'aceb lezzet kodı (Zâtî, G.1737/5)

2.1.4.5. Âşığın Cennet Telakkisi

Âşığın cennet olarak gördüğü varlık, sevgilinin kendisidir. Tabiri caizse, âşığın cenneti sevgilidir. Hatta yeri geldiğinde cehennemi dahi sevgili olmaktadır. Bu bakış, tevhit fikrinin bir yansımasıdır.

Âşık nazarında en büyük haz ve mutluluk, sevgilinin yüzünü seyretmektir. Bu, rengârenk, latif, hoş kokulu bir bahçeyi; hatta cennet bahçesini gezip görmekten çok daha güzeldir. İnsanların mizacına, yaratılışlarına uygun ve hoş gelen bahçeler dahi sevgili olmayınca, sıkıntı ve hüzün mekânı olarak görünmeye başlamaktadır. Sevgiliye kavuşmak, esasında onu görüp temaşa etmektir. Bunun zirve noktası ise sevgili ile göz göze gelmektir. Hazların en mükemmeli de bu olsa gerektir (Yıldırım, 2014: 37).

Âşık, Kur'an'da Allah'ın açıkça vaadi olmakla birlikte, ne cehennem azabından korkmakta ne de cennetteki nimetlere iştiyak duymaktadır. Onun yegâne isteği, sevgilisine kavuşmaktır. Âşık, sıradan insanlar için standart olarak kabul edilen "havf u recâ"yı aşarak öncelikle "kabz u bast", daha sonra ise "heybet ü üns" makamına çıkmaya namzettir (Yıldırım, 2014: 180). Bu bakımdan âşığın cennet algısı, umumun anladığı cennetin çok çok ötesindedir.

Sevgili, varlığıyla, cemâlinin nuruyla âşığın dünyasına ışık saçan bir güneş gibidir (Şeref Hanım, G.73/3). Sevgili olmazsa, âşık için iki cihan da zindan demektir (Yunus Emre, 4/4). Sevgiliden yoksun kalanın iki dünyasının da zindan oluşu; Allah'ın, göklerin ve yerin nuru olduğuna dair ayeti akla getirmektedir (Nûr, 24/35). Âlemdeki güzellik asıl anlam ve değerini Allah'ın nurunun bir tezahürü olmasından almaktadır (Koç, 2010: 76). Buna göre gönül ehlinin cenneti, sevgilinin cemâlini seyretmektir. O

cennette huri ve gılmân değil, nur üstüne nur bulunmaktadır. Bu bakımdan sevgili, âşığın dünyasını ve ahiretini aydınlatan bir nurdur:

Cennet-i erbâb-ı dil cânân cemâlin seyrdir

Hûr u ğılmân olmaz ol cennetde nûrun-nûr olur (İbrahim Hakkî, G.88/3)

Gayesi sevgiliye vuslat olanın, dünya ve ahirete dair bir beklentisinin bulunmaması gerekmektedir. Belli bir nokta üzerine yoğunlaşan bakışın, diğer nesneleri fark etmemesi misali, sevgiliye odaklanan âşık da, ne dünya malı ve makamına ne de cennete ve nimetlerine rağbet etmemektedir. Nitekim Hak ehli olanlara iki cihan, cennetler ve huriler haramdır. Dolayısıyla âşığın cenneti sevgilinin kendisidir:

İsteme Kuddûsiyâ dünyâda câh u mâlı sen

Çün harâmdır ehl-i Hakka dû-cihân cennât u hûr (Kuddûsî, G.775/9)

Halkın geneli cennet ve huri temenni etmektedir (Ahmedî, G.37/3). Cennet ile huriyi talep edenlerin yanı sıra bazıları da mal ile mülk istemektedirler (Ahmedî, G. 629/7). Ancak sevgiliye vuslat nimeti gibi değerli bir sermayeye ve zenginliğe sahip olan âşıklar, huri ve gılmânı bir daneye satmışlardır. Onların gözünde huri ve gılmânın -sevgiliye nazaran- bir buğday tanesi kadar anca değeri vardır:

Devlet-i vuslat durur 'âşıklarun sermâyesi

Satdılar bir dâneye hûri vü ğılmânı bugün (İsmail Hakkî, G.238/4)

Âşıklar, sekiz cennete, huri, kusûr ve köşklere asla nazar etmemektedirler (Eşrefoğlu Rûmî, 10/3). Seven, sekiz cennet, huri, gılmân ve saraylara değil, sevgiliye ihtiyaç duymaktadır (Eşrefoğlu Rûmî, 5/2; 38/3). Akıl her ne kadar cennet, huri, köşk ve gılmân istese de cennet nimetlerine âşığın meyli bulunmamaktadır:

'Akıl ister cennet ü hûr u kusûr gılmân ola

'Âşıkun hîç meyli yokdur cennetün na'mâsına (Eşrefoğlu Rûmî, 109/8)

Maksadı, dîdârın cenneti olan, ne Me'vâ cennetine gerek duyar (Nesîmî, G.399/7) ne de Firdevs cenneti için gamlanır. Bilakis dîdâr talibi olan âşık, bu haliyle gayet mutlu ve neşelidir:

Cennet-i firdevs için bir lahza gam-gîn olmazam

Tâlib-i dîdâr-ı yârım şâdumânım hurremim (Nesîmî, G.286/6)

Aşk ehlinin, kûy-i yârin Firdevs'ini arzulamaktan maksadı *(Niyâzî-i Mısrî, 148/5)*, onun dîdârı olduğu gibi, ârif de dîdâr ümidi olduğu için cennet gülzarını istemektedir. Nitekim cennet arzusu ancak dîdârı görmeye matuftur. Yoksa âşık, yârin olmadığı bir gülistanı gezip dolaşmayı istemek hevesinde değildir:

Cinân gül-zârını neylerdi 'ârif

Eğer ümmid-i dîdâr olmayaydı (Necâtî, G.582/6)

Ârzû-yı cennet ancak rü'yet-i dîdârdır

Yohsa 'âşık yârsız seyr-i gülistân istemez (Şeref Hanım, G.67/3)

Cennet, sevgiliyi görmek için bir vasıtadır. Ancak vuslat yolunun bağı cinan gülzarı ise âşık, cennet bağından haz almayı istememekte, bundan Allah'a sığınmaktadır. Dolayısıyla âşık, tamamen cennetten soyutlanmayı tercih etmektedir. Bu da, âşık nazarında sevgilinin biricikliğini, tevhit fikrinde zirveye ulaşıldığını ortaya koymaktadır:

Gül-zâr-ı cinân ise vuslat yolunun bâğı

Etmeye ma'âzallâh dil bâğ-ı cinândan haz (Necâtî, G.259/3)

Sevgili olmadıktan sonra âşığın gönlünü gül bahçesinin açması imkânsızdır (Necâtî, G.587/6). Hatta sevgilinin gül yüzünün gülşenini görmeyince, cennet bağı âşığın gözüne diken gibi gelmektedir. Tıpkı bu, dîdâr olmayınca cennet ehlinin yerinin gül gibi diken olmasına benzemektedir. Dolayısıyla rü'yetullah gibi manevi bir nimetten yoksun kalan cennet, bu haliyle dikenlerle dolu bir güle benzemektedir. Gül var, ancak dikenli. Cennet var, ancak dîdârsız:

Gül yüzü gülşenini görmeyicek

Bâg-ı cennet gözüme hâr gelir (Ahmed Paşa, G.63/2)

Cennet mutluluk, nur, reyhân ve revh'in olduğu bir yerdir. Ancak orada ruha dîdâr hoş gelmektedir. Mukarrebûn için rahatlık (revh), güzel rızık (reyhân) ve Na'îm cenneti olduğunu bildiren ayetlere (Vakıâ, 56/88-89) telmihte bulunan beyitte, Kevser şarbını istemeyen ve cenneti talep etmeyen âşığın (Muhibbî, G.214/9), bütün bu nimetlerin ötesinde, İlahî cemâli görmeyi arzuladığı vurgulanmaktadır:

Cennet sürûr u nûr-ıla reyhân u revhdur [9]

İllâ ki rûha orada dîdâr hoş gelür (Ahmedî, G.256/8)

Âşık, sevgilinin kûyunu eşsiz güzelliğe sahip bir gülşen olarak telakki etmekte, cemâl bağından daha güzel bir seyrân olmadığını dile getirmektedir. Daima sevgilinin cemâline bakmayı arzulayan (Kuddûsî, G.58/7), iki cihanda da maksutları dîdâr olan âşıklar, dünyanın bütün varlığını bir hiç mesabesinde görmektedirler:

Gönlüme kûyun gibi bir gülşen-i zibâ m'olur

Gözüme bâg-ı cemâlünden güzel seyrân mı var (Hayretî, G.111/2)

[9] Divanda "rûh" olarak okunan bu kelime Vâkıa Suresi 89. ayete istinaden "revh" olarak düzeltilmiştir.

Dünyenin var vârını bir çöpe saymaz âşıkân

Dû cihânda anların maksûdları dîdârdır (Vîrânî, s.181)

Âşığın cennete bakışıyla, zâhid veya ona benzer düşüncede olanların cennete bakışı arasındaki fark, tezat teşkil etmektedir. Zira âşığın cennet algısı, sevgili merkezli iken, zâhidin cennetten anladığı, onun nimetleri ve rahatlığıdır. Nitekim hacının maksadı Kâbe, âşığın isteği ise sevgilinin kûyudur. Zâhidin fikri cennet, âşıkların derdi ise sevgilinin yüzünü görmektir. Bülbüle taze gül, yanık pervaneye mum (Zâtî, G.694/3); âşığa yârin cemâli zâhide cennet (Turâbî, 392/1) gerekmektedir. Dolayısıyla her varlık tabiatı icabı başka bir varlığa ilgi ve ihtiyaç duymaktadır:

Hâcınun maksûdı Ka'be bana kûyundur garaz

Fikri cennet zâhidün uşşâka rûyundur garaz (Şeyhülislâm Yahyâ, G.167/1)

Sofi bucakta cennet için ah eder iken; dîdâr âşığının canı ve gönlünün, tecelli nurunun ışığından yanması misali şair de dîdâra karşı Tûr dağı gibi yanıp tutuşmaktadır. Hz. Musa'nın Allah Teâlâ'yı görme talebini ve buna istinaden İlahî tecelli karşısında dağın paramparça oluşunu konu edinen ayete (A'râf, 7/143) telmihle âşığın dîdârı görme arzusu, Hz. Musa'nın Allah'ı görme isteğiyle özdeşleştirilmektedir:

Dîdâra karşu yanar idüm Tûr gibi ben

Sôfî bucakda cennet içün eyler idi âh (Zâtî, G.1252/4)

Ârif baharı terk edip hazana gelmeyeceği gibi, âşık da sevgilinin gül yanaklarını koyup da cennete meyletmemektedir. Nitekim güzel yanaklı sevgili, âşığa yetmektedir, dolayısıyla cennet gerekli değildir (Ahmed Paşa, G.88/1)*:*

Gül-ruhların koyup dil meyl eylemez cinâne

Terkeyleyüp bahârı 'ârif hazâne gelmez (Muhibbî, G.1100/4)

Âşık, sevgilinin dudağının müştakı, zâhidler ise Kevser talibidir. Nitekim mest olana mey içmek, ayık olana da su içmek hoş gelmektedir. Âşık için Kevser hayali su üzerine yazılmış bir yazı, işlenmiş bir nakış gibidir. Hemencecik silinebilen, âşığın gönlünde yer etmeyen bir hayaldir. Zaten âşık, gönül kabarcığını Selsebîl'den boş kılmıştır. Hayal, nakş-ı ber-âb ve su kabarcığının bir arada ve Kevser, Selsebîl bağlamında kullanılması dikkat çekicidir. Zira önemli cennet nimetleri arasında zikredilen bu suların âşık nazarındaki hükmü, boş bir hayal, su üstündeki bir nakış ve çok kısa süre varlığını muhafaza edip hemen patlayıveren hava kabarcığı gibidir. Zaten Kevser çokluk anlamında kesrete, leb vahdete, şarap ise İlahî aşka işaret etmektedir.

Zâhidler dünyaya ait şeylerin peşine düşerken, âşık İlahî aşkı istemekte, vahdete erişmeyi arzulamaktadır (İpekten, 2010/b: 86). Âşık nazarında aslolan baki bir yârdır:

Ben lebin müştâkıyım zühhâd kevser tâlibi

Nitekim meste mey içmek hoş gelir huş-yâre su (Fuzûlî, K.3/9)

Kevser hayâli 'âşıka nakş-ı ber-âbdur

Kılduk tehi habâb-ı dili Selsebîl'den (Fehîm-i Kadîm, G.235/3)

Cennet içinde şarap, âb-ı hayat; altın sarısı şarap kadehi (zerrin kadeh) de, güneş olsa âşık için gerekli değildir. Sevgili olmadıktan sonra meclisin de bir anlamı yoktur. Bu bakımdan sevgili ruha gıda, kalbe safa vermekte, bağ da meclis de cennet de onunla güzel olmaktadır:

Şarâb Âb-ı hayât u câm-ı zerrîn âfitâb olsa

Cinân içre gerekmez bana cânân olmasa meclis (Bâkî, G.208/3)

Âşığın huri ve gılmânı, gönlündeki aşk ve şevkidir. Bugün selâm yurdu (dârü's-selâm) olan âşık, artık cennetin ne olduğunu bilmemektedir. Nitekim bir güzel gülün gamını kişi taşımadıktan sonra, cihan bağı cennet olsa da (Nev'î, G.530/2) bir anlam ifade etmeyecektir. Dolayısıyla âşığın cennet ve nimetlerinden anladığı, sevgiliye olan aşkı ve bunun kendisi üzerinde bıraktığı olumlu etkidir:

Benüm hûrî vü ğılmânum dilümde 'ışk u şevkumdur

Bugün dâru's-selâmem gayrı cennet neydügin bilmem (İsmail Hakkî, G.228/5)

Âşığın sevgiliden istediği, ağyarı bırakıp yalnız yürümesidir. Cennet gülünün oyunu için dikene gerek yoktur. Nitekim cennette eza verici unsur ve durumlar bulunmamaktadır. Diken de elem verici olduğu için, cennet güllerinin dikensiz oluşuna vurgu yapıldığı gibi, sevgilinin de gayra iltifatı terk edip, âşığa eziyet etmemesi beklenmektedir:

Tenhâ salın ey dost sen ağyârı nidersin

Cennet gülünün hilesine hâr gerekmez (Necâtî, G.213/4)

2.1.4.6. Âşığın Gönlünün Cenneti Andırması

Aşkın cennetle irtibatının bir yansıması olarak âşığın gönlü de cennetten manzaralar sunmaktadır. Aşkın tesiriyle dönüşüm yaşayan gönül, cennet-vari bir havaya bürünmektedir.

Duygusal yetilerin mekânı olan sine, bahçeye benzetilmektedir. Âşığın gönlü, hususi bahçeden, dünyevi otoritenin bahçesine, İslam bahçesine, cennet bahçelerine ve

nihai gerçekliğe doğru yükselen bir açılıma sahiptir. Bu durum, Osmanlı şiirinin bahçe tasavvuruna işlenmiş olan kozmik bakışın tezahürüdür (Andrews, 2009: 188).

Bir şehri andıran âşığın gönlü, tamamen ışıklı bir halde, velayet ilmine ermekle Allah'ın nuruna gark olmaktadır. Tıpkı cennetin nurdan bir âlem olması misali, İlahî feyze mazhar olan âşığın gönlü de nur ile dolmakta, bu haliyle cenneti çağrıştırmaktadır:

Vucûdum şehrine girdim bu şehri pür ziyâ gördüm

Vilâyet 'elmine erdim 'eceb nûr-i Hudâ gördüm (Hatâ'î, G.212/1)

Kırmızı güllere benzeyen âşığın göğsündeki taze yaralar, bu görünümüyle cennet bağındaki gülleri andırmaktadır. Dolayısıyla âşığın yaralı gönlü, cennet bağındaki gülleri resmetmektedir:

Kim ki görmek istese güllerle cennet bâğını

Âşıkın göğsünde görsün tâze tâze dâğını (Hayâlî, G.551/1)

Âşık, gönlünün irfan hazinesinin mahzeni olmasını istemektedir. Aksi takdirde cennet köşkü ise de, o yerin viran olmasını dilemektedir. Cennet kasrı, âşık nazarında maddi ve sûrî olanı temsil etmekte, dış görünüşü imlemektedir. Ancak âşığın arzusu şekilden ziyade manadır. İrfan hazinelerini barındıran böyle bir gönlün havasız karanlık bir yer olması problem teşkil etmemektedir. Çünkü bu irfan sayesinde, orası nur ile münevver olmaya namzettir. Hazinelerin viranelerde bulunduğuna dair yaygın bir kanaatten ötürü, âşığın, gönlünün viran olmasını bilinçli bir şekilde istediğini söylemek mümkündür:

Tek gönül mahzen-i gencîne-i 'irfân olsun

Tutalum kasr-ı cinân ise de vîrân olsun (Nev'î, G.341/1)

Âşık, ne bağ ile bostan ne huri ve gılmân ne de Hz. Süleyman'ın mülkünü, saltanatını istemektedir. Ona gönül viranesi kâfidir. Her ne kadar virane gibi görünse de, irfan hazineleriyle dolu olan âşığın gönlü, bu haliyle mana/marifet cennetini andırmaktadır:

Bâğ ile bûstân istemem hûrî vü ğılmân istemem

Milk-i Süleymân istemem besdür gönül virânesi (İsmail Hakkî, G.351/3)

Âlem cennet misali olsa da, âşığın gönlünde sürur olmadıktan sonra, temaşa da hoş gelmemektedir. Nitekim cennet, bugün âşığın kalbinde olan cennettir (İsmail Hakkî, G.309/4). Aslolan anı yaşayan âşığın gönlünün cennet gibi olmasıdır. Yoksa dış dünyanın cennet olmasının âşık için bir anlamı yoktur:

‘Âlem misâl-i cennet imiş tutalım benim

Gönlümde yok sürûr temâşâyı neyleyim (Şeref Hanım, Terkîb-Bend 4/15)

Her ne umulursa manada suret gösteren gönül, galiba cennetten bir yerdir, en büyük Firdevs’tir. Dolayısıyla âşığın gönlü mana cennetidir. Gönül âleminde kendisine yakın olanlar için Mevlâ’nın, içinde huri ve sarayların bulunmadığı cenneti mevcuttur. Allah’a yakın olmakla en güzel makama ulaşanların gönül dünyası manevi hazların yaşandığı bir cenneti andırmaktadır. Dolayısıyla orada, maddi hazlara dair huri ve sarayların yeri yoktur:

Her ne matlûb eylesen mâ‘nîde sûret gösterir

Gâlibâ cây-ı behişt Firdevs-i kübrâdır gönül (Turâbî, 200/4)

‘Âlem-i dilde mukarribler için Mevlâ’nın

Cenneti var ki yoğ içinde ne hûr u ne kusûr (İbrahim Hakkî, G.146/7)

Gönül bir cennet ve aşk da o cennet içindeki huridir. Gönül ehline tecelli eden ise o hurinin nurudur. Gönlü pür nur eyleyen aşktır. Gönlün cennet olmasına sebep olan da aşktır. Aşk ise âdeta huridir. Çünkü huri eşsiz güzelliği ile gönül açıcı ve cezbedici bir özelliğe sahiptir. Aşk da gönle ferahlık vermekte, bu vesileyle her taraf güllük gülistanlık olmaktadır:

Gönül bir cennet ü ol cennet içre ‘ışk hûrîdür

Tecellî eyleyen ehl-i dile ol hûri nûrıdur (İsmail Hakkî, G.99/1)

Tevhit bahçesi ile âşığın kalbi cennet bağı olmakta, tevhit nefhası ile duyu âlemi (can dimağı) güzel kokulara gark olmaktadır. Dolayısıyla sevgili üzerine teksif edilen duygu ve düşüncelerin bir semeresi olarak gönül cennet bağına dönmekte, oraya sevgilinin güzel kokusu sinmektedir:

Kalbüni bâg-ı cinân it ravza-i tevhid ile

Cân dimâğın kıl mu‘attar nefha-i tevhid ile (Niyâzî-i Mısrî, 162/1)

Ebediyen baki kalacak olan kalp cennetine girmek gerekmektedir (İsmail Hakkî, G.363/4). Hak âşıkları, gönlü cennet olarak görmekte, ondan hâsıl olan aşkın gamını ise rahmet saymaktadırlar. Allah’ın merhametinin bir eseri olmak hasebiyle, cennet için Rahmet ismi de kullanılmaktadır. Bu bağlamda aşkın gamını cennet gibi algılamak mümkündür. Zaten o bir İlahî bağıştır:

Dili ‘uşşâk-ı Hak cennet sayarlar

Gam-ı ‘ışkın anun rahmet sayarlar (İsmail Hakkî, G.129/1)

2.1.4.7. Âşık-Rakip Münasebetinin Cennet Bağlamında Ele Alınması

Divan şirinde bir hayli önem arz eden rakip, sevgilinin diğer âşıkları ve âşığı sevgiliye ulaştıran bütün engelleri ihtiva eden şümullü bir tiptir. Rakip, âşığın hem düşmanı hem de âşığın sevgiliye olan aşkını zinde tutan itici bir güç konumundadır. Âşığın rakibe bakışı genelde menfi olduğu için, aslında rakibin, cennet gibi çekici ve arzulanan bir yer ile anılması alışılmışın dışında görünmektedir. Cennetle bahis konusu edilse dahi, yine de rakibe yüklenen anlamların olumsuz olduğu, hoşa gitmeyen çağrışımlar uyandırdığı müşahede edilmektedir.

Rakip sınıfı içinde "ağyar", "bigâne", "rakîb", "düşman", "adû" ve "zâhid ile sofu" tipleri bulunmaktadır. Bahçe veya cennet gibi özel mekânların dışında tutulan rakip ve bu kategorideki tipler, bahçenin, meclisin ve grubun dışında olmakla, iç mekânın niteliğinin tanımlanmasına değerinin anlaşılmasına katkıda bulunmaktadırlar. Bu tipler, dış mekâna aittir ve meclisin temel işlevleriyle zıtlığı temsil etmekte; grubu birbirine bağlayan duygusal ilişkide yeri olmayan, gruba aidiyeti bulunmayan kimseler olup (Andrews, 2009: 197, 198), kesreti temsil etmektedirler.

Rakibe dair yukarıda sıralanan tiplere hacıyı da eklemek mümkündür. Zira âşığın maksadı sevgilinin dîdârı iken, hacının maksadı ise Kâbe olmakta (Osman Bedreddîn, 2006: II/372), böylece hacı âşığın karşısında konumlanmış bulunmaktadır. Nitekim bir şiirde âşık, "Hacı Kâbe yolunda, ben dîdâr talibiyim/O hâneyi arıyor ben hâne sâhibini" (Osman Bedreddîn, 2006: II/524) demekte, hacı ile kendisi arasındaki tezadı ortaya koymaktadır.

Sevgilinin yanağı cinân bostanı, boyu Tûbâ, saçı cennet reyhânı, cennet ehlinin yeri ise onun Rıdvân'ıdır. Rakibe gelince, o da bu ortanın/yerin şeytanıdır. Sevgilinin yüzü cennet bağını, hattı cennet ehli ve Rıdvân'ı andırmaktadır. Yüzdeki ayva tüyleri ortasında bulunan ben de, o cennet bağına girmiş şeytana benzemektedir. Zira ben siyah renkli, şeytan da kötü niyetlidir. Kötü niyetli olmak karanlığa ve küfre delalet etmektedir. Rakip, âşığın sevgiliye ulaşmasına engel, şeytan ise insanların Hakk'ı bulmasına engel olmakta, onları saptırmaktadır:

'Ârızı yârın cinân bustânıdır
Ol kadi Tûbâ saçı reyhânıdır
Kûy-ı cennet ehli hem Rıdvânıdır
Bes rakîb bu ortanın şeytânıdır (Nesîmî, Tuyuğ 83)

Kibir ve gururu sebebiyle Allah'ın lanetine uğrayarak ebedî azaba çarptırılmış bir varlığın yeri cehennemdir. Buna istinaden şeytanın cennette olmaması gerektiği gibi, şeytana benzetilen rakibin de sevgilinin kûyunda bulunmaması gerekmektedir. Dolayısıyla âşık, kûyunun cennetinden rakibi kovmasını (Muhibbî, G.878/3), rakibi kapısına bırakmamasını sevgiliden istemektedir. Zira Rıdvân cenneti içinde kâfirin yeri yoktur. Kâfir cennete giremeyeceği gibi, kâfire teşbih edilen rakibin de sevgilinin cennet olan kûyuna giremeyeceği muhakkaktır:

Rakîbi koma kûyunda nigârâ

Behişt içinde şeytânı n'idersin (Cem Sultan, G.234/2)

Rekîbi koymagil kapunda n'eyler,

Bu kâfir cennet-i rizvân içinde (Hatâ'î, G.49/4)

Sevgilinin cennet olan kûyuna bazen rakibin uğramasına şaşmamak gerekmektedir. Çünkü bir zamanlar lanetli şeytanın yeri cennet idi. Kibir ve gururu sebebiyle huzur-ı İlahîden tard edilmeden önce şeytanın cennette bulunduğu, hatta Hz. Âdem ve Havvâ'nın ayağını kaydırmak için de -bir şekilde- cennete girdiği nakledilmektedir. Bu bakımdan rakibin de, sevgilinin kûyuna girmesi normaldir:

Kûyına varsa 'aceb mi dil-berün gâhî rakîb

Cennet idi bir zamân İblîs-i mel'ûnun yiri (Bâkî, G.548/3)

Rakip, cennette bir durağı olmasını isterse şayet (Hayretî, G.167/5), buna nail olmak için, sevgilinin eşiğinden âşığı dünyada men eylememesi gerekmektedir. Âşık, dünyada sevgilinin eşiğinden kendisini men eylemediği takdirde, ahirette rakibin yerinin cennet olması için Allah'a dua etmektedir. Bu vesileyle, rakibin yerinin cennet olmasını istemektedir:

Âsitânından beni men' eylemezsen dünyede

Cennet itsün ey rakîb uhrâda Hak yirün senün (Hayretî, G.218/4)

Kutsal tavus kuşunun altına beyaz karga koyulup, Me'vâ cenneti içinde ona yuva yapılsa, envaiçeşit nimetle büyütülse yine de kargadır. Karga gibi hareket edecektir. Tavus, cazibesinin İlahî cemâli yansıttığı ve görenleri kendisine hayran bıraktığına inanıldığı için cennet kuşu olarak bilinmektedir (Ceylan, 2011: 184). Tavus güzelliği ve büyük bir meleği temsil etmesi yönüyle cennete has kılınırken, karganın yeri cennet gülşeni de olsa, ondan zuhura gelen davranışlar yine kargaya özgüdür (Hüdâyî, Kt.41). Zağ rakip olarak düşünülecek olursa, kötü hasletlere sahip rakip cennete dahi konulsa yine değişmeyecektir:

Beyza-i zâğı koyup tâvûs-ı kudsün altına
Cennetü'l-me'vâ içinde ana yapsan âşiyân
Terbiyet etsen anı envâ'-ı ni'metle beğim
Zâğdır ancak yine andan zuhûr eden hemân (Hüdâyî, Kt.42)

2.1.4.8. Âşık ve Zâhid Tipleri Arasındaki Tezadın Cennetle İrtibatı

Klasik Türk şiirinde zâhid, âlim, âbid, vâiz, ham sofu gibi tiplerin eleştirilere konu olduğu görülmektedir. Âşık, sûfî ve rindin karşısında bulunan bu tipler, riyakârlık, bencillik, menfaatperestlik, maddi olana düşkünlük konusunda çokça kınanmışlar, aşağılayıcı ithamlara maruz kalmışlardır. Samimi olmamaları, çıkarlarını düşünmeleri âşığı âdeta çileden çıkarmaktadır. Bu tutumları cennetle ilgili düşüncelerine de yansımaktadır. Nitekim zâhid ve ona benzer düşüncede olanların cennetten bekledikleri maddi hazlar, rahatlık, nimetler içinde yüzmek, günü gün etmektir. İbadet yapmaktaki amaçları, cennete ve onun nimetlerine nail olmak, cehennem azabından kurtulmaktır. Bu bakımdan amellerini içselleştirmedikleri gibi, imanlarında da ihlastan yoksundurlar.

Klasik Türk şiirinde en çok yerilen kişilerden biri olan zâhid, bütün gayret ve çabasını cennetin kendisine yoğunlaştırmaktadır. Oysa âşıklar nazarında cennet değil, sevgili esastır. Sevgilinin olmadığı bir cenneti asla istemeyen âşıklar için böyle bir yer, özgürlüklerini kısıtlayan kafes gibi gelmektedir (Yıldırım, 2014: 37, 180).

Cenneti elde etmeye, cehennemden de halas olmaya yönelik bir tutum sergileyen ve bu endişeyle amellerde bulunan zâhid gibi tipler, rind ve âşık tarafından kınanmaktadırlar. Çünkü İlahî rıza ve muhabbet uğruna olması gereken ibadetin, belli bir karşılık beklenerek yapılması, menfaatperestlik olmakta, işin içerisine riya ve bencillik karışmaktadır. Nitekim riya ve nifak kelimelerine, yaygın anlamından çok daha derin ve kapsamlı anlamlar yükleyen sûfîler, amacın cemâl-i İlahî olmadığı bütün ibadet ve taati riyakârlık olarak telakki etmişlerdir (Yıldırım, 2014: 163-164). Bu tip davranışlar da âşık ve benzeri tipler açısından sorun teşkil etmektedir. Dolayısıyla âşıklar -her fırsatta- böyle davrananlara eleştiri oklarını yöneltmektedirler.

Zâhidin cennete olan şevki, maslahatçı olmasına ve amele koyulmasına, bu ameller de onun Hak'tan uzaklaşmasına neden olmaktadır. Rind ile zâhid arasındaki fark, sıfat ve ahlaklarında kendini belli etmektedir. Her ikisi de maksada ulaşma şartının azade olmaktan geçtiğini bilmektedir. Zâhid yolun bir bölümünü geçmeyi başarmıştır. Dünyaya sırt çevirmiştir, fakat hâlâ ahiret dünyasına bağımlıdır. Ancak rind, hem

dünyadan hem de ahiretten bağımsız olmakla bu bağımlılığı da ortadan kaldırmayı başarmıştır (Pürcevâdî, 1998: 265).

Âlemde herkesin gönlünün bir isteği vardır. Zâhidin arzusu cennet, âşığın ise dîdârdır. Âşık, sevgilinin güzel yüzüne iştiyak duymakta, zâhid ise cennete heves etmektedir (Zâtî, G.159/2). Bu itibarla âşığa Mevlâ'nın cemâli, yârin dîdârı; zâhide ise Firdevs-i a'lâ, cennet hoş gelmektedir:

Her kimin 'âlemde bir dil-hâhı vardur dûstân
Zâhidün ârzûsı cennet, 'âşikun dîdârdur. (Hatâ'î, G.391/5)
Zâhide Firdevs-i a'lâ hoş gelür
'Âşıka dîdâr-ı Mevlâ hoş gelür (Zâtî, G.159/1)

Dîdâr âşığına vâizin yapabileceği en büyük ikram, cennet bağını arz eylememesidir. Vâizin cennet nimetlerini sürekli anlatıp durması, sevgilinin cemâline odaklanan âşık için bir işkence olmaktadır. Dolayısıyla onun âşığa yapacağı en büyük iyilik cennetin maddi yönünü anlatmaktan feragat etmesidir:

Kerem kıl 'âşık-ı dîdâra vâ'iz
İnen 'arz eyleme bâğ-ı cinânı (Hayretî, G.442/5)

Zâhidin muradı huri ve cennet iken, âşık nazarında huri ve gılmân ise sevgilinin cemâlinin cennetidir. Âşığın huri ve gılmânı sevgilinin yüzü, yani kendisi olduğuna göre, cennet hurileri ağyar konumundadır (Kuddûsî, G.753/2). Nitekim âşık, cennet hayaliyle kendini kayıtlamamaktadır. Özgür olan âşık için cennet, bir ayak bağı olup, cümle alakalardan kurtulan âşığı bağlayıcı fonksiyon arz etmekte, yani masivayı temsil etmektedir:

Zâhidin hûrî ve cennettir murâdı dâimâ
Hûrî gılmân behişt-i dîdâr-ı dilberdir bana (Turâbî, 18/6)
Kayd edinmez kendiye vâ'iz Hayâlî cenneti
'Âşık-ı âzâdedir neyler bir ayak bâğını (Hayâlî, G.564/5)

Zâhid inzivaya çekilip taat ve ibadet ile günü geçirmek suretiyle zühd hayatı yaşamakta, bununla cenneti elde etmektedir. Ancak sevgili haricindeki bütün varlıklar âşıkların zindanıdır. Sevgilinin olmadığı bir yer âşık için zindandan farksızdır. Zira sevgili cemâliyle her tarafı ve âşığın gönül dünyasını aydınlatmaktadır:

Zâhidün zühdiyile Cennet makâmı olur
Mâsivânun küllisi zindânıdur âşıklarun (Yunus Emre, 150/4)

Zâhid, gece gündüz daima cennet için ağlayıp (Kuddûsî, G.897/2), cennet havuzunun gamıyla ölüp giderken, âşıklar bir kadeh şarap ile gamlarını def etmektedirler. Zira onların içtikleri, aşk şarabıdır. Aşkın olduğu gönülde, mâsivâya dair gam ve kedere yer yoktur. Âşığın yegâne endişesi, sevgilinin kendisidir:

Zâhid ölür gider gam-ı havz-ı behişţden

Biz bir kadeh şarâb ile def'-i gam eyleriz (Nedîm, G.49/4)

Âşık değil ki dünyaya, cennete dahi meylederse, sevdiğinin yüzünü Rabbinin, kendisine göstermemesini dilemektedir. Buna göre âşık, ne dünyaya ne de cennete rağbet etmektedir. Onun yegâne gayesi sevgilinin yüzüne vuslattır:

Zâhidâ dünyâ değil meyl eyler isem cennete

Sevdiğimin yüzün Allâhım bana göstermesin (Necâtî, G.390/4)

Huri ve Tûbâ vasfını az anlatmasını vâizden isteyen âşık, Tûbâ yürüyüşlü ve huri yüzlü sevgilinin kendisine yoldaş olduğunu söylemektedir. Âşık nazarında asıl sevgili dururken, huri ve Tûbâ'nın vasfını sayıp dökmenin bir ehemmiyeti olmasa gerektir:

Hûr ü Tûbâ vasfın ey vâ'iz bu gün az eyle kim

Hem-dem ol Tûba-hırâm ü hûr-peykerdir bana (Fuzûlî, G.15/3)

Herkes tuttuğu yola göre menzilin sonuna, amacına ulaşmaktadır. Âşığın maksadı Hak, ibadet edenlerin maksadı ise cennettir. Zâhid huri ve gılmân arzusuyla ibadet etmekte (Fuzûlî, G.138/2), cennet hevesiyle güzel amelde bulunmaktadır. Rind ise bakışını Ezel gününün öncesine çevirmiştir. Zira Elest bezminde sevgilinin nazarı âşığın nazarına ilişmiş ve âşk başlamıştır. Rind de bu anı hatırda tutmakta, İlahî sevgiliye tekrar kavuşma iştiyakıyla yanıp tutuşmaktadır:

Her kişi ser-menzile irer sülûkine göre

'Âşıka Hak'dur garaz cennet 'ibâdât ehline (İsmail Hakkî, G.315/5)

Zâhid heves-i cennet ile hüsn-i 'amelde

Rindün nazarı sâbıka-i rûz-ı ezelde (Nâbî, G.699/1)

Harabat ehline kin besleyen sofuyu, bu haliyle cennnet-i a'lâya koymayacakları aşikârdır. Hazineler harabelerde olduğuna göre, harabeyi andıran gönül de kıymetli hazineler barındırmaktadır. Hâlbuki melamet ehli bugün üryan olsa da, yarın cennet elbisesini giyecektir (Fehîm-i Kadîm, G.246/5). Dolayısıyla dış görünüşünden hareketle insanlara kem gözle bakmamak gerektiği, aksi takdirde o çok istenen mükâfatlardan mahrumiyetin gerçekleşeceği vurgulanmaktadır:

Sûfî nedür erbâb-ı harâbâta bu kînün

Anunla seni cennet-i a'lâya komazlar (Atâyî, G.74/6)

Kendini düşünen zâhid Allah'ı tanımamakta, Me'vâ cennetini istemekte, ancak ona giden yolun neresi olduğunu da bilmemektedir. Bencillik eden zâhidin Allah'ı bilip tanıyamayacağı ifadesiyle, "Nefsini bilen Rabbini bilir" (el-Aclûnî, 2001: II/309) hadisine telmih yapıldığını söylemek mümkündür. Benlik bataklığında boğulmak suretiyle mahlukâtı ve Hâliki tanıma imkânından yoksun kalmakta, Allah'a yakın olmak şöyle dursun, O'ndan uzaklaşmaktadır. Haliyle cennet de böyle birine kapalıdır:

Zâhid-i hôd-bîni gör Allah bilmez kandadır

Cennetü'l-me'vâ'yı ister râh bilmez kandadır (Vîrânî, s.180)

Can belası olmaksızın bezme gelmemek gerekmektedir. Zira cennete (bâğ-ı huld) imansız girmek muhaldir. "Âfet-i cân" hem cân belası hem de güzel, dilber anlamına gelmektedir. Hem gerçek hem de mecaz anlam kastedildiği için tevriyenin yapıldığı beyitte, "bezm" ile "bâğ-ı huld", "âfet-i cân" ile "îmân" arasında düzenli leff ü neşr sanatının olduğunu söylemek mümkündür. Buna göre, gönlünde aşk veya sevgili olmayanın meclise gelmemesi istenmektedir. Çünkü kalpte iman olmaksızın cennete girilemeyeceği gibi, kalpte aşk olmaksızın da cenneti andıran meclise girmek mümkün değildir:

Gelirsen gelme bezme zâhidâ bir âfet-i cânsız

Bilirsin girmek olmaz bâğ-ı hulde çünki îmânsız (Şeyh Gâlib, G.141/1)

Huri ve gılmânın güzelliğini hayaline nakşettiyse, sûfînin suretinin daha henüz tasvir aynası olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla huri ve gılmân hayaliyle oyalanan kişinin hâlâ tasvirlere, şekle takılıp kaldığı, manaya ulaşamadığı ifade edilmektedir:

Henüz âyine-i tasvirdir ol sûret-i sûfî

Eger nakş-ı hayâl etdiyse hüsn-i hûr u ğılmânı (İbrahim Hakkî, K.4/8)

Nice kimseler vardır ki, taatten dalalete düşmüşlerdir; çünkü onlar taati bizzat Allah için yapmayıp, cennetin nimetlerine ulaşmak gibi bir ücret karşılığında yapmakta ve ibadete kendi nefislerinin hazzını ortak kılmaktadırlar. Hakk'a ücret mukabilinde tapmak, hakikatte gizli bir günahtır. Ücretle ibadet edenler uhrevi nimetlere, cennetin maddi mükâfatlarına nail olsalar da, gizli şirkleri sebebiyle Hakk'ın cemâlinden mahrumiyet ateşi ile yanacaklardır (Konuk, 2005: II/404-406). Bu durumun farkında olan âşık, cennet için ibadet eyleyenin Hak'tan ayrı düşeceğini bildiği için, dostu alıp da ağyarı bir pula satmak gerektiğini belirtmekte, muhatabına niçin böyle yapmadığını

sormaktadır. Burada cennet için ibadet yapmanın, aslında Allah'tan mahrum kalmak gibi çok daha büyük bir kayba neden olduğu vurgulanmaktadır. Âşık için asıl cehennem de sevgiliden mahrumiyettir:

'İbâdet eyleyen cennet içün Hakdan cüdâ olur

Niçün dostı alub ağyârını bir pula satmazsın (Kuddûsî, G.612/4)

İtaatten cennet dileyen o aptalın gayreti alçakça bir çabalamadır (İbrahim Hakkî, K.3/16). İbadetten meramı huri ve gılmân olan o ahmak, güneşin cemâlinden hicaplanmış bulunan ferkadanın mesti olmuştur. "Ferkadân", Küçükayı denilen yıldız kümesinin en parlak yıldızları olan "Dübb" ve "Merak"ın müşterek ismidir (Develioğlu, 2007: 260). Buna göre, maddi güzelliklere kendini kaptıran o akılsız kişinin durumu, güneşin güzelliğinden mahrum kalıp, o iki yıldızın sarhoşu olmuşun durumuna benzemektedir. Güneş gibi parlak ve İlahî cemâli simgeleyen bir varlık dururken, ışıkları çok küçük derecede hissedilen yıldızlara rağbet edenin, aslında rü'yetullah gibi bir nimetten mahrum kalacağına vurgu yapılmaktadır:

Ol ebleh kim 'ibâdetden merâmı hûr u ğılmândır

Cemâl-i şemsden mahcûb o mest-i ferkadân olmuş (İbrahim Hakkî, K.2/54)

Zamane ehlinde maksatsız muamelenin bulunmadığı, dolayısıyla yapılan her işin belli bir gayeye yönelik olduğu, cennet olmasa kimsenin ibadet etmeyeceği ifade edilmektedir. Hâlbuki ibadeti cennet karşılığında yapmak, cennet talebi için Hakk'a ibadet etmek; hakikat ehlinin mezhebinde bir istidraç olarak görülmektedir. İstidraç ise kâfirin gösterdiği olağanüstü hallerdir. Dolayısıyla sırf cenneti kazanmak uğruna yapılan ibadet, kâfirlik göstergesi addedilmekte, kâfirin yeri de zaten cehennem olmaktadır:

Yok bî-ğaraz mu'âmele ehl-i zamânede

Kimse 'ibâdet itmez idi cennet olmasa (Nâbî, G.757/4)

Taleb-i cennet içün etme 'ibâdet Hakka

Mezheb-i ehl-i hakîkatde odur istidrâc (İzzet Molla, G.62/4)

2.1.5. Önem Arz Eden Mekânların Cennetle Olan Bağlantısı

Gerek şair nazarında, gerekse Müslümanlar açısından önemli görülen bazı yerlerin cennetle bağlantılı olarak şiire konu edildiği görülmektedir. Bu önemli mekânlardan "bahçe-gülşen" ve "ülke-şehir" grubu üzerinde durulduğu için burada ayrı bir başlık altında tekrar zikredilmeye gerek duyulmamaktadır. Ancak "bahçe-gülşen" hem sevgilinin kûyu- ile hem de meclis (bezm) ile ilişkili olarak tekrar söz konusu

edileceği gibi, "şehir" ise otoritenin bulunduğu yerle bağlantılı olarak anlatılacaktır. Öte yandan bahçe ve şehre ek olarak klasik Türk şiirinde, sevgilinin kûyu, bezm, cami, meyhane ve kabrin de cennetle irtibatlandırıldığına tanık olunmaktadır.

2.1.5.1. Sevgilinin Kûyunun Cennet Olarak Algılanması

Sevgilinin bulunduğu yer olması bakımından kûy, en önemli unsurlardandır. Âşık daima sevgilinin kûyuna gitmek istemekte, orada yaşamayı arzulamakta ve oradan ayrı kalmaya gönlü razı olmamaktadır. Sevgilinin kûyu cennet, bağ-ı cinân, ravza, Kâbe, harem, harîm, secdegâh, gülşen ve bostan olarak teşbih ve mecazlara konu olmaktadır (Tolasa, 2001: 290-292). Sevgilinin yaşadığı mekânlar; gül-şen, gül-istân, gül-zâr, çemen-zâr, sebze-zâr, şükûfe-zâr, lâle-zâr, bû-sitân ve bahçe/bağ olmak üzere genelde bitkilerle ilgili yerleri ifade etmektedir. Sevgilinin layık olduğu bu mekânlar, çoğu kez cennet kadar güzel olarak düşünülmektedir (Sefercioğlu, 2000: 68).

Âşıkların yeri sevgilinin kûyudur. Âşıkların tavaf yeri olduğu için, sevgilinin kûyuna Kâbe denmektedir. Nitekim Kâbe'yi hacılar tavaf ettiği gibi, sevgilinin kûyunu da âşıklar tavaf etmektedir (İpekten, 2010/a: 119, 122). Aşkı bir ibadet gibi telakki eden ve ona özen gösteren âşığın yüzünün, devamlı sevgilinin mahalline yönelik olması dolayısıyla kûy, yine Kâbe'yi andırmaktadır. Kutsal addedilip, Harem gibi ağyarın (kâfir, rakip) oraya ayak basmasına izin verilmemektedir. Nitekim Harem-i Şerîf'e de gayr-i müslimler girmemektedirler (Pala, 2011: 24).

Klasik Türk şiirinde, sevgili normal, sıradan bir insan olabileceği gibi, en üst basamağa doğru padişah, şeyh, peygamber ve hatta Allah olabilmektedir (Okuyucu, 2010: 19). Kul için Allah, ümmet açısından peygamber, halk nazarında padişah, mürit için mürşit, âşık indinde maşuk hep birer sevgili olma vasfına sahiptir (Nazik, 2012: 1881). Zaten klasik Türk şiirinin karakteristik özelliklerinden birisi, tek beyitte dahi yerine göre Allah, Peygamber, devrin padişahı, kendisine değer atfedilen büyük bir insan ya da karşı cinsten bir sevgiliye varıncaya kadar genişleyebilen, kimliği kişilere ve meşreplere göre değişiklik arz eden bir sevgili yelpazesinin aynı anda oluşturulmasına imkân vermesidir (Kahraman Dikmen, 2004: 54).

Allah, mekândan münezzeh olduğu için yer isnat etmekten ziyade, karar kıldığı veya varlığını hissettirdiği alanlar O'na hasredilebilmektedir. Bu bakımdan Arş-ı a'lâ, cennet, Kâbe (beytullah) ve kalp (beytullah) Allah'a özgü mekânlar olmaktadır. Arş-ı a'lâ -Allah Teâlâ'nın bizzat istiva ettiği bir makam olmak yönüyle (A'râf, 7/54; Tâhâ, 20/5)- hariç tutulursa, bunlar aynı zamanda ideal veya beşerî sevgilinin de bulunduğu

yerlerdir. Aynı şekilde, Hz. Peygamber'in kûyu Ravza-i Mutahhara, padişahın kûyu payitaht, mürşidin kûyu dergâh, sevgilinin kûyu ise bahçe-gülşen ve daha özel bir alanı ifade eden meclistir. Bu itibarla sevgilinin kûyu denilince, bütün bu mekânların kastedildiğini söylemek mümkündür. Bu mekânların zaman zaman cennetle irtibatlandırıldığını da belirtmek gerekmektedir.

Sevgilinin kûyu, eşiği ile de anılmakta; eşiğin, kûyu karşılar nitelikte kullanıldığına da rastlanmaktadır. Bu bakımdan eşik ve kûy hem sevgilinin bulunduğu yeri ifade etmekte hem de eşik, kûyu da temsil edecek şekilde anlam yüklenmektedir.

Klasik Türk şiirinde eşik, "dergâh" ve "âsitân" kelimeleriyle karşılanmaktadır. Dergâh, aynı zamanda tekke, kapı önü, birinin katı/huzuru; âsitân ise büyük tekke, başkent/İstanbul gibi anlamları da ihtiva edecek şekilde kullanılmaktadır. Eşik, bir taraftan sevgilinin üstünlüğünü ve ulaşılmazlığını ifade etmekte, sevgilinin ayak toprağı, yolu ve kûyu gibi en önemli unsurlardan biri olmaktadır. Diğer taraftan ise bilhassa sevgili ve âşık arasındaki en yakın sınırı, mesafeyi teşkil etmesi nokta-i nazarından, âşıklık hâllerinin en üst seviyede yaşandığı yer olarak ön plana çıkmaktadır. Sevgilinin ulaşılamaz yahut elde edilemez oluşu, âşıkta ancak onun eşiğine kadar varılabileceği düşüncesini doğurmaktadır. Böylece eşik, insanüstü vasıflar atfedilerek idealleştirilen sevgili ile âşık arasında bir hudut olma rolünü üstlenmektedir (Eren, 2010: 273, 274).

Sevgilinin eşiğinin yüceliği ve kutsallığı vurgulanırken; Kâbe, Mescid-i Aksâ, Kâbe eşiği, mabet eşiği, secdegâh ve cennet bahis konusu edilmektedir (Eren, 2010: 276). Buna göre eşik, bir bakıma kûyu da ifade eder niteliğe bürünmektedir.

Maksat cennet ise sevgilinin kûyuna varıp orayı görmek gerekmektedir (Bâkî, G.257/1). Zira âşık, put gibi güzel sevgilinin kûyunu cennet-i a'lâ, son noktaya ulaşan boyunu ise Sidre ve Tûbâ olarak telakki etmektedir. Dolayısıyla sevgilinin mekânı yüce bir cennet, boyu ise en mükemmel manada Sidre ve Tûbâ'yı andırmaktadır. Sevgilinin kûyu ve boyunun cennet ve cennete ait unsurlarla bir arada zikredilişi, rü'yeti çağrıştırmaktadır. Çünkü sevgili boyu ile kûyunda arz-ı endam edip yüzünü âşığa gösterdiği gibi, Allah Teâlâ da cennette kullarına cemâlini gösterecektir:

Ser-i kûyun sanemâ cennet-i a'lâ bilürin

Müntehâ kâmetüni Sidre vü Tûbâ bilürin (Bâkî, G.363/1)

Sevgilinin kûyunun başını vatan edinmiş olan her âşık, bugün Hak Teâlâ'nın Firdevs-i a'lâsındadır. Dolayısıyla sevgilinin kûyu, Firdevs cenneti olarak

algılanmaktadır. Firdevs cennetine giden yolun, sevgilinin kûyunu vatan tutmaktan geçtiği şeklinde de beyti anlamak mümkündür:

Her ne âşık kim ser-i kûyundan tutmuşdur vatan

Hakk Te'âlânın bugün firdevs-i a'lâsındadır (Usûlî, G.24/6)

Dünya ve ahirette huriler miskin tarifini yapmış olmalarına rağmen, sevgilinin eşiği gibi cennet ve hüsnü gibi huri olmamıştır. Bu itibarla sevgilinin misk kokulu eşiği cennet ve cennetin de ötesinde, sevgili ise güzellik bakımından huri, hatta hurinin de fevkindedir:

Dünyî vü 'ukbâda hûrlar kıldılar te'rif-i müşk,

Eşigün tek cennet ü hüsnün teki hûr olmadı (Hatâ'î, G.116/5)

Sevgilinin kûyunu görmekle, âşığın gönlünden yâre olan şevk yok olup gitmemekte; dîdâr isteyen, Firdevs cennetine kanaat etmemektedir. Kûy ve Firdevs cenneti gibi maddi nimetler, sevgilinin cemâlini arzulayan âşığı tatmin etmekten yoksundur. Yâri görmeye iştiyâk duyan âşığı, ancak manevi hazlar doyurabilmektedir. Nitekim İlahî cemâle müştak olanların en büyük tesellisi, cennette rü'yetullah ve rıdvân gibi manevi nimetlerin olmasıdır:

Kûyunu görmekte dilden zâ'il olmaz şevk-i yâr

Kâni olmaz cennet-i firdevse dîdâr isteyen (Ahmed Paşa, G.226/4)

Sevgilinin kûyunu cennet yapan en önemli husus, dîdârın orada görülmesidir. Cennette Allah'ın görülmesi misali, kûyda da sevgilinin cemâli görülmektedir. Bu itibarla orası cennet addedilmeye layıktır:

N'ola cennet dir isem ana her bâr

Görür 'ışk ehli anda çünki dîdâr (Taşlıcalı Yahyâ, Şehrengîz 2/109)

Sevgilinin eşiği âşık nazarında, Allah'ın evidir. Nitekim Allah Teâlâ onda cemâl nurunu göstermiş (Hayretî, G.144/1), cemâl tecellileri orada tezahür etmiştir. Sevgiliyi görmek isteyenin yegâne sığınacağı, vatan tutacağı yer, onun eşiğidir (Eşrefoğlu Rûmî, 117/3). Sığınılacak, barınılacak yer anlamına gelen me'vâ kelimsi, Me'vâ cennetinin de adı olduğuna göre, sevgilinin eşiğini cennet olarak telakki etmek mümkündür. Zaten âşık, sevgilinin eşiğini bir menzil ve me'vâ olarak bilmekte (Bâkî, G.363/5), yaşanmaya değer bir cennet olarak kabul etmektedir. Âşığın menzilini İrem bağı kılsalar orada rahat etmemektedir. Zira gönül ehli sevgilinin kûyunun cenneti gibi sığınılacak, barınılacak bir yer (me'vâ) gözetmektedir. Hâsılı âşıklar için mesken yâr eşiğidir ve onlar için sonunda orası me'vâ (cennet) olacaktır:

Menzilin bâg-ı İrem kılsalar itmez ârâm

Ehl-i dil cennet-i kûyun gibi me'vâ gözedür (Bâkî, G.67/2)

Bu işaretden ki yâr işigidür mesvâ bize

Şöyle kim var cennet olur 'âkıbet me'vâ bize (Mesîhî, G.229/1)

Sevgilinin haremi cennet bahçesine değer görülmektedir (Bâkî, G.113/1). Sevgilinin kûyu klasik Türk şiirinde her zaman için değerlidir, kutsaldır. Şair sevgilinin bulunduğu yeri cennete benzetmekte ve cennette bulunan Tûbâ ağacının kûya meyletmesinin normal bir durum arz ettiğini dile getirmektedir (Erdoğan, 2007: 34). Dördüncü kat gökte bulunan Hz. İsa, sevgilinin eşiğini dilese münasiptir. Zira eşik, gök kubbe gibi yüce bir mertebededir. Bu derece yüce olan bir yere, Hz. İsâ'nın iştiyak duyması gayet tabiidir:

Cennet-i kûyuna meyl eylese Tûbâ yiridür

Âsitânun dilese gökde Mesîhâ yiridür (Bâkî, G.66/1)

Sevgilinin kapısında itikâf edenin varacağı yer şüphesiz cennettir. Çünkü sevgilinin kapısı, âşık için mukaddes bir mekândır. Böyle bir yerde yapılan amelin karşılığının cennet olması normaldir. İtikâf, bir yere çekilerek ibadetle vakit geçirmedir. Daha çok ramazan ayının son on gününde ve camilerin bir köşesinde yapılan bu ibadetin sevgilinin kapısıyla irtibatlandırılması, oraya atfedilen değeri göstermektedir:

Kim der-i cânânda ide i'tikâf

Menzili cennetdür anun bî-hilâf (Muhibbî, G.1366/1)

Gönül kuşunun yeri, hayat dolu olan sevgilinin sayesinde eşiğidir. Dolayısıyla âşık gönlünde Tûbâ'ya yer ayırmamaya kararlıdır. Sevgilinin sayesinde eşiğine yuva yapmış olan âşığın, Tûbâ ağacında yuva edinmesi makul değildir. Zira âşık nazarında cennet sevgilinin eşiğidir. "Sâye" kelimesi hem gölge hem de koruma, yardım gibi anlamlar ihtiva etmektedir. Beyitte, "sâye" sözcüğü, gölgenin yanı sıra diğer anlamlara da gelebilecek şekilde geçmektedir. Tûbâ'dan hareketle sevgilinin boyuna da işaret edildiğini söylemek gerekmektedir. Buna göre, sevgilinin boyunun gölgesine sığınıp, eşiğini yurt edinen âşığın, Tûbâ ağacında bir mekân tutmaya ne ihtiyacı ne de niyeti vardır:

Âsitânındır yeri sâyende ey rûh-ı revân

Lâne-i murğ-ı dile cây eylemem tûbâyı ben (Şeref Hanım, G.164/2)

Sevgilinin eşiği dünyada âşığın miracı, ahirette de yüceliklerin yücesi olan cennettir. Zaten yükselme, göğe çıkma anlamına gelen miracın, harikulade bir duygu olan aşk ve buna bağlı olarak âşık ile birlikte anılmasına istinaden; sevgilinin eşiği, dünyada yüceltildiği gibi; en yüksek, en yüce anlamına gelen "a'lâ" ve yükseklikler, yücelikler anlamına gelen "illiyyîn" kavramlarının cennetle terkibe sokulması suretiyle, ahirette de kat kat yüceltilmektedir. Bu itibarla sevgilinin eşiği dünyada da ahirette de yüce ve kutsal bir değer taşımaktadır:

Eşiğin dünyâda cânâ 'âşıkın mi'râcıdır

Âhirette cennet-i a'lâ-yi illiyyînidir (Necâtî, G.167/2)

Sevgilinin kûyunu Huld bahçesi, visalini de nimet olarak yeterli gören (Bâkî, G.334/4) âşık için sevgili olmaksızın dirilmek veya yaşamak, her gün bin defa ölmek gibidir. Sevgilinin kûyunun cennetinde can vermek ise, sonsuz bir hayat demektir. Sevgilinin kûyunda ömrünü heba eden, onun uğrunda canını feda eden âşığın mükâfatı ebedî bir hayattır. Sonsuz hayat ise cennette gerçekleşecektir:

Âşıka sensüz dirilmek günde bin kez ölmedür

Cennet-i kûyunda cân virmek hayât-ı câvidân (Zâtî, G.1101/4)

Sevgilinin eşiği âlem halkına Nâ'îm cennetidir (Taşlıcalı Yahyâ, K.25/30). Sevgilinin kûyunun bahçesini gördüğünde, ona ebedî Na'îm cenneti diyen âşık, huri ve gılmânın da o yere kapıcı olmasını uygun bulmaktadır. Bu haliyle sevgilinin kûyu Na'îm cenneti, huri ve gılmânlar ise -cennetin kapısında duran melekler gibi- kûyun kapısındaki bekçilerdir. Sevgilinin kûyunun başında ikamet eden âşığın gönlüne, Na'îm cennetinin bağı makam olmuştur. Dolayısıyla sevgilinin kûyu, Na'îm cenneti olarak addedilmektedir. Çünkü kûy gönlün ikamet yeri, Na'îm cenneti ise gönül makamıdır:

Ravza-i kûyunı gördükde direm huld-ı Na'îm

Yaraşur hûr ile ğılmân ola der-bân-şekil (Mihrî Hâtun, K.8/22)

Tâ ser-i kûyunda bu könlüm mukîm olmışdurur,

Dil mekâmı, bâğ-i cennâtü'n-ne'îm olmışdurur. (Hatâ'î, G.296/1)

Kûy-i yâri cennet bağına benzeten âşık, sevgilinin orada güzelliğinin zirvesinde olan tavus kuşu gibi cilve kılıp salınmasını istemektedir. Kûyunda bulunan sevgili, tüylerinin şekli ve rengârenk oluşuyla güzelliği dillere destan olan tavus kuşuna benzetilmektedir. Cazibesi İlahî güzelliği yansıtan ve cennet kuşu olarak bilinen tavus, pek çok şair tarafından renk, gösteriş, güzellik, iffet, itibar, ihtişam ve

gururun sembolü olarak anılmaktadır (Ceylan, 2011: 184). Bu bakımdan cennet bağında güzelliğini teşhir edercesine salınan tavus kuşu misali, sevgilinin de kûyunda salınması beklenmektedir:

Dilberâ kûyun senin gûyâ ki cennet bâğıdır

Cilve kıl tâvûs-veş salın ki hüsnün çağıdır (Necâtî, G.103/1)

Âşığın gönlü uçarak, sevgilinin kûyuna varmıştır. Ona dünyada cennet/uçmak nasip olmuştur. "Uçmak" hem cennet hem de uçmak fiilini karşılayacak niteliktedir. Ancak gönlün bir kuş gibi uçması makul görünse de, sevgilinin kûyunun cennet olarak algılanması daha baskın durmaktadır. Dolayısıyla âşığın gönlüne dünyada, cennet nasip olmuştur:

Uçup dil kûyuna vardı didüm dir

Nasîb olmış ana dünyâda uçmak (Cem Sultan, G.173/5)

Sevgilinin kûyunun cenneti eğer Firdevs'e benzer olmasaydı, ayrılık derdinin Âdem'e rahat yüzü göstermeyeceği belirtilmektedir. Kûy, Firdevs cennetine teşbih edilirken, Hz. Âdem'in cennetten indirilişi hadisesine de telmih yapılmakta, cenneti andıran bu kûy sayesinde, Hz. Âdem'in ayrılık derdi çekmediği vurgulanmaktadır:

Derd-i fürkat Âdem'e râhat mı kordı dostum

Cennet-i kûyun eger Firdevs'e mânend olmasa (Nev'î, G.425/2)

Günahsız olan bir kul cennette ikamet edeceğine göre, âşık da sevgilinin kûyunun cennetine mukim olmayı istemektedir. Kendisi uğruna can verini, haremimin kapısından sürmemesini sevgiliden isteyen âşık, Huld cenneti içerisinde müminlerin ebedî olduğunu söylemektedir. Kutsiyet atfettiği sevgili için canını feda eden âşık, müminlerin cennette ebedî kalması misali daiam kûyda kalmayı arzulamaktadır. Ayrıca beyitlerde, cennet ehlinin mümin ve günahsız olma vasıfları üzerinde durulmaktadır:

Nev'î bihişt-i kûyine ister mukîm ola

Zîrâ mukîm-i cennet olur 'abd-i bî-günâh (Nev'î, G.436/5)

Sürme sana cân vireni bâb-ı haremünden

Mü'minler olur huld-i berîn içre muhalled (Zâtî, G.125/4)

Sevgilinin kûyunda âşığın gönlünün gam çekmesi garipsenmektedir. Çünkü cennet içinde gamın olmadığı söylenmektedir. Sevgilinin kûyunda, âşıkları gülseler gam değildir. Nitekim Me'vâ cennetinde insanın gönlüne gam gelmemektedir. Cennet keder, gam, sıkıntı ve hastalığın bulunmadığı bir yer olduğu gibi; sevgilinin cenneti andıran kûyunda da gam değil, gülüp eğlenmek vardır:

Gönül niçün çeker kûyunda ğamlar

Behişt içinde dirler kim ğam olmaz (Cem Sultan, G.118/6)

Gam degül kûyunda handân olsalar 'âşıklarun

Cennetü'l-me'vâda gelmez âdemün gönline gam (Taşlıcalı Yahyâ, G.286/3)

Cennet içerisinde azabın olmadığını bildiği andan itibaren âşığın gönlü, cefadan kaçmış ve sevgilinin kûyuna varmıştır. Cennetin azap yeri değil, mükâfat yeri oluşuna atıfla, sevgilinin kûyu da bir cennet olduğu için cevr ü cefanın orada bulunmayacağı söylenmektedir. Ne var ki, yârin kûyuna vardığında, ağyardan incinmiş olan âşık, talihinin kendisine cennet içinde azap göstermesinden yakınmaktadır. Yeri, cehennem olmasına rağmen rakibin kûy-i yârde bulunuşu, âşığa âdeta cennet içerisinde azap yaşatmaktadır:

Dil cefâdan kaçdı vardı kûyuna

Bileli cennet içinde olmaz 'azâb (Cem Sultan, G.11/3)

Kûy-ı yâre varsam âzürdeyem ağyârdan

Tâli'ümdür gösterür bana bihişt içre 'azâb (Muhibbî, G.166/3)

Sevgilinin gülşeninin haremi, âşık için karar yurdu (dâru'l-karâr) olduğuna göre (Nef'î, K.58/10), âşık orada karar kılarak sevgilinin kûyunun cennetini bırakamamakta; vâize uyamayacağını, kendisinin bağlarının bulunduğunu dile getirmektedir. Bağ kelimesi hem bahçe hem de bağlamak fiilinden türemiş bir isim olabilecek şekilde beyitte yer almaktadır. İham sanatının yapıldığı bu beyitte, cennet olan kûyda cezbedici bahçelerin olmasından ötürü âşık orayı terk edemediği gibi, onu kûyda tutan bağların bulunmasından dolayı âşık oradan ayrılamamaktadır:

Mahbûblarun cennet-i kûyın koyabilmem

Vâ'iz uyamam sana benüm bağlarum var (Şeyhülislâm Yahyâ, G.116/4)

Âşık sevgilinin eşiğini görmek için ölmeğe ivmektedir (Necâtî, G.627/4). Sevgilinin kûyunda ölen âşık, bilakis orada hayat bulmuş, ölmeden yerini cennet eylemiştir. Sevgilinin kûyu cennet olduğu için, orada ölenin hayat bulacağı, bir bakıma ölmeden önce ölerek ebedî hayata kavuşacağı, bu vesileyle cennete erişeceği bildirilmektedir. Ölmekten kastedilenin nefsin ölümü olduğunu söylemek mümkündür. Nefsin ve maddi yönün öldürülüp; ruhun ve manevi veçhenin diriltilmesi ebedî hayata ve cennete ulaştıracak bir ameliyedir. Yine "ölmek" kelimesinden, sevgilide fenaya erip (fenafillah), yine onda beka bulmak (bekabillah) manası da çıkarılabilmektedir:

Kûy-ı dilberde Usûlî öldü vü buldu hayât

Hamdüllillâh ölmedin yerini uçmag eyledi (Usûlî, G.135/5)

Âşığın gönlü sevgilinin cennet olan kûyunun tahtında makam buldukça, hal lisanıyla "Keşke kavmim bilselerdi!" (Yâsîn, 36/26) demektedir. Serîr, cennetteki tahtlar ve divanları da çağrıştırmaktadır. Beyitte ise sevgilinin kûyunun cennetine hasredilmekte, o tahtta makam edinen âşığın bu haline gıptayla bakılacağı dile getirilmektedir:

Dil serîr-i cennet-i kûyunda buldukça makâm

Dir lisân-ı hâl ile "yâ leyte kavmî ye'lemûn" (Niyâzî-i Mısrî, 148/4)

Sevgilinin kûyunun cennetine duyulan arzu, gönül için sığınak olarak yetmektedir. İki cihanda da sevgilinin kapısı, eşiği secdegâh olarak kâfi gelmektedir. Eşiğin kaş ile benzerliği, kaşın mihrap ve secdegâh oluşu ve âşığın ona secde etmesi, klasik Türk şiirinde kaşa ve eşiğe yüklenen anlamların birer yansımasıdır. Nitekim âşık açısından kutsal kabul edilen sevgilin kapısı, secde etmeye değer bir yerdir.

Hevâ-yı cennet-i kûyun dile penâh yiter

İki cihânda kapun cânâ secde-gâh yiter (Cem Sultan, G.82/1)

Sevgilinin kûyunun haremi, cinân bağı gibi hoş gelip, oraya gelen ve orayı gören bir dahi oradan gitmeyi unutmaktadır. Sevgilinin özel mekânına gelerek onu gören âşık, artık oradan ayrılmayı unutmakta, hatta ayrılmak istememektedir. Bu durum, cennette müminlerin Allah'ı göreceği meclis ortamını çağrıştırmaktadır. Cennet bahçelerinden birinde rü'yetin gerçekleştiği anda oluşan meclis ortamı, özel hallerin yaşandığı has bir bahçedir. Dolayısıyla sevgilinin kûyunun haremi de cenneti andıran kûy da özel bir alanı ifade etmektedir:

Hoş gelüp bâğ-ı cinân gibi harîm-i kûyun

Unudur gitmegi bir dahi gören âyende (Şeyhülislâm Yahyâ, G.383/4)

Kış mevsiminin kasırgasının, sevgilinin kûyunun gülistanından geçmesi halinde, cinân sabahının meltemi olacağı ifade edilmektedir. Sevgilinin kûyu, şiddetli rüzgârı ılık bir cennet meltemine dönüştürücü fonksiyon icra etmektedir. Nitekim orası bir cennettir. Cennet ise mutedil hava ve hoş meltemlerin olduğu yerdir:

Güzer ederse olur gülsitân-ı kûyından

Nesîm-i subh-ı cinân sarsar-ı zemistânî (Nâ'ilî, K.6/21)

2.1.5.1.1. Cennetten Ziyade, Yârin Diyarının Tercih Edilmesi

Sevgili, klasik Türk şiirinin en önemli tiplerinden biri olup, dinî inançlar ve buna ilişkin olarak tasavvufî düşüncelerin tesiriyle Allah ile bütünleştirilmiş bir halde ele alınmaktadır. Bu nedenle sevgilinin bulunduğu yer, yani daha ziyade "kûy" kelimesiyle ifade edilen sevgilinin mahallesi, şair nazarında en güzel ve en erişilmez bir mekândır. Orası bir cennettir. Gül ve lale bahçesidir (Sefercioğlu, 2000: 73). Hatta âşık açısından kûy, cennetten de üstün ve daha tercih edilir bir yerdir. Çünkü orada sevgili bulunmaktadır.

Sevgilinin kûyunda yer bulma imkânına sahip olan âşığın, Rıdvân'ın bahçesine (cennet) heves eylemeyeceği, böyle bir tutumun kâfirlikle itham edilmeyi doğuracağı dile getirilmektedir. Buna göre, sevgilinin kûyu varken, cennete meyletmek âdeta küfre düşmektir. Müslümanlara hitapla söylenen bu sözde, aslında Müslümanların cenneti arzuladığı, ancak âşığın böyle bir hevese kapılmayacağı, aksi takdirde bunun kâfirlik alameti olduğu bildirilmektedir. Kûy-i yârin kutsiyetini inanca dair kavramlarla ifade eden şair, Müslüman kâfir kelimeleriyle de tezat sanatı yapmaktadır:

Yâr kûyunda müselmânlar ger olsaydı yerim

Kâfirim ger Ravza-i Rıdvân'a eylerdim heves (Fuzûlî, G.125/2)

Âdem, huri gibi sevgilinin kûyunun gülşeninde sığınacak bir yer bulsa, Huld bağını katiyen seçmeyecektir. Çünkü asıl cennet sevgilinin kûyudur. "Âdem" ile hem Hz. Âdem'e hem de insana işaret edilmektedir. İlm-i İlahîde a'yân-ı sâbiteler halinde huzur içerisinde iken, şekil ve ruha bürünerek varlık sahasına çıkan mahlûkat ve bilhassa insanın, Hz. Âdem suretinde teşekkül edip cennete yerleştirilmesi hadisesini akla getirmektedir. Dolayısıyla ilm-i İlahîde barınacak bir yer bulsaydı insan, cenneti istemezdi. Öte yandan cennetten düşüşle dünyada bir süre kalmak durumunda olan insan, sevgilinin kûyunda yer edinebilse, artık bir daha cenneti tercih etmeyecektir. Zira sevgilinin kûyu onun için cennettir. Hatta me'vâ kelimesinin Me'va cenneti olarak anlaşılması da mümkün olunca, gülşen-i kûyda Me'va cenneti gibi bir cennet bulsa âdem, daha Huld bağına rağbet etmeyecektir:

Gülşen-i kûyında me'vâ bulsa ol hûrî-veşün

İhtiyâr eyler mi bâg-ı huldi âdem ey gönül (Bâkî, G.300/4)

Haberi olmayanlar cennet bağının, sevgilinin kûyuna benzediğini söylemişlerdir. Hâlbuki oradan gelen âdem bunun yalan olduğunu âşığa haber vermiştir. Hz. Âdem'in

cennetten indirilişine atıf yapılan beyitte, cenneti görmüş birinin tasdikiyle, sevgilinin kûyunun cennetten çok üstün olduğu, cennetin ona benzemediği vurgulanmaktadır:

Dediler bî-haberler bâğ-i cennet kûyuna benzer

Haber verdi bana andan gelen âdem yalandır bu (Fuzûlî, G.236/6)

Sevgilinin eşiği Firdevs bağına oranla daha tercihe şayandır. Yârin diyarında dilenci olmak, sultanların mülkünden, hükümdarlıktan daha yeğdir. Bu bakımdan kûy-i yâr, Firdevs cennetinden üstün tutulmakta, gedalık (âşıklık), saltanata tercih edilmektedir. Gedalık zahiren değersizlik ve hakirliği nazara sunsa da, tıpkı alçakta olmasına rağmen yüce bir değer ifade eden eşik gibi, o da yüceliğe delalet etmektedir. Nitekim âşıklık herkese nasip olmadığı gibi, âşıklığı sürdürebilmek de herkesin harcı değildir. Sevgiliye vuslata götüren bu yolun önemi de çok büyüktür:

İşigün bana yigregdür şehâ Firdevs bâgından

Diyârunda gedâlık yig bana mülk-i selâtînden (Ahmedî, G.507/3)

Gönül, sevgilinin kûyunun bahçesinde makam edindiğinden beri (Cem Sultan, G.171/4), sevgilinin kapısının toprağının düşkünü (âşık) olmak itibariyle cennete meyletmemektedir (Fuzûlî, G.115/3). Velhasıl âşık, cinân bağı olsa dahi, gülistan seyrini istememekte, sevgilinin kûyunun toprağına yaslanıp, toprak olmayı kendisi için bir ihsan olarak görmektedir:

Seyr-i gülşen istemem olsa dahi bâğ-ı cinân

Hâk-i kûyine yaslanıp hâk olmağım ihsân bana (Turâbî, 9/5)

Sevgilinin kûyuna, yanılıp cennet dememek lazımdır. Zira aralarında binlerce kapı ile farklılık vardır. Bâb kelimesi konu ve bölüm gibi anlamlara da gelmektedir. Buna göre, sevgilinin kûyu ile cennet arasında binlerce husus itibariyle fark bulunmaktadır. İkisi birbirinden çok farklıdır. Sevgilinin kûyu cennetten kat kat üstündür:

Yâr kûyına Muhibbî yanılup cennet dime

Ortalarında tefâvüt var hezârân bâb ile (Muhibbî, G.2571/5)

Âşık, zâhide hitapla, sevgilinin kûyu var iken, cennete gereksinimi olmadığını söylemektedir. Çünkü sevgilinin kûyu mesken olarak âşığa yetmektedir (Mihrî Hâtun, G.138/1). Hatta cennetin de ötesinde olan bu yer varken, âşık cenneti dahi istememekte; sevgilinin boyu varken de Tûbâ'yı aklına getirmemektedir. Boy itibariyle çam fıstığı ağacını andıran sevgili, kûyunda arz-ı endam ederken bunu gören âşığın hâlâ cennete rağbet etmesi yakışık almamaktadır:

Zâhidâ cennet ne yapam kûy-ı dilber var iken

Anmazam Tûbâyı ol kadd-i sanavber var iken (Hayâlî, G.387/1)

Cennet içerisinde her zaman sevgili cennet elbisesi (hülle) giymiştir. Dolayısıyla cennet ehlini andıran sevgilinin kapısında, aba ve şalı giymek yeğdir. Fakrı simgeleyen aba ve şal, dünyalıklardan, hatta cennete ait maddi kazanımlardan müstağni olmaya delalet etmekte, âşık için en önemli meselenin sevgili olduğu ima edilmektedir. Zaten huri yüzlü sevgilinin kûyunun sakini olan âşık, toprağı altın, taşı inci dahi olsa, cenneti ummamaktadır. Cennetin toprağı ve taşlarının değerli maden ve cevherlerden oluştuğuna dair rivayetlere telmihle, huri misali sevgilinin kûyu, cenneti aratmayacak evsafa sahiptir:

Cinân içinde her dâyim habîbüm hülle geymişdür

Kapunda yeg durur geymek 'abâ vü şâlı bir lahza (Mihrî Hâtun, G.151/5)

Cenneti matlûb idinmez sâkin-i kûyun senün

Olsa ey hûrî-likâ topragı altun taşı dür (Zâtî, G.265/2)

İri gözlü huri olan sevgilinin kûyunun cennetinde süslü ve güzel sarayı, Huld-i berîn (cennet) görse, kendinin kusurunu anlayacağı dile getirilmektedir. Bu itibarla sevgilinin kûyundaki kasrı, cennetteki kasrın kusurlu olduğunu fark ettirecek derecede muhteşem ve mükemmel görünüme sahiptir:

Cennet-i kûyunda zîbâ kasrunı ey hûr-ı 'în

Görse anlardı kusûrın kendünün huld-i berîn (Zâtî, G.1018/1)

2.1.5.1.2. Kûy ve Yüz Bağlamında Kâbe-Cennet Münasebeti

Kâbe İslamiyet'in kutsal saydığı mekânların en başında gelmektedir. Yeryüzünün ilk mabedi olarak bilinmektedir. Allah'ın Arşı altında meleklere tahsis edilmiş bir caminin bulunduğu ve hadiste, Kâbe'nin tam olarak bu göksel caminin altında yer aldığı haber verilmektedir. Dolayısıyla göğe, İlahî arşa açılan bir pencere konumundaki Kâbe'nin binasının (Kılıç, 1995: 231), manevi bir sütunu andırırcasına, yerin en alt katından, semanın en üst tabakasına kadar uzandığı ve hatta cennette ise göksel camiye karşılık gelen Beyt-i Ma'mûr olarak bir prototipinin bulunduğu rivayet edilmektedir.

Kâbe kelimesi aynı anda hem kare şeklinde hem de dairevî olmaya işaret etmektedir. Plan olarak da yarı dairevî kısma bitişik, kare kısımdan müteşekkil olan Kâbe, bu haliyle bir kalp şeklini almaktadır. Allah'ın evi için bir kalp şekli sembol olarak mükemmel bir form konumundadır (Kılıç, 1995: 231). Bu itibarla Kâbe, âşığın

gönlünü de temsil etmesi yönüyle Allah'ın evi olarak düşünülmektedir. Yine Kâbe, sevgilinin kûyu ve yüzü ile birlikte de anılmaktadır. Nitekim kûy da yüz de âşık nazarında kutsaldır. Bu kutsiyet de en güzel şekilde Kâbe ile ifade edilmektedir.

Şair, sevgilinin kûyuna varmak için çalışmak suretiyle ayrılıktan kurtulmayı önermekte, Kâbe'ye varanların ateşten halas olacaklarını söylemektedir. Dolayısıyla Kâbe burada, sevgilinin kûyu ile irtibatlandırılmakta, Kâbe olarak addedilen sevgilinin kûyuna varmakla âşığın cehennemden, yani ayrılık ateşinden kurtulacağı vurgulanmaktadır. Öte yandan beyitte, hacıların Kâbe'yi tavaf edip, "sa'y" yapmak suretiyle günahlarından arınacakları ve bu sayede cehennemden kurtulacaklarına dair işarette de bulunulmaktadır:

Kûy-i yâra varmağa sa'y eyle kurtul hecrden

Nârdan Zâtî halâs olur varanlar Kâ'beye (Zâtî, G.1400/7)

Huri ve gılmân ile dolan şu cennet bağı, sanki en yüce Kâbe'nin meleklerle dolmasını andırmaktadır. Çevresini, meleklerin tavaf ettiği Beyt-i Ma'mûr'un Kâbe-i 'Ulyâ olarak beyitte geçtiğini söylemek mümkündür:

Şol bâg-ı cinân kim pür ola hûr ile gılmân

Gûyâ ki meleklerle dolar Kâ'be-i 'Ulyâ (Ahmed Paşa, K.11/13)

Âşık, sevgiliye ait kûyun Kâbesi'nin kokusunun, kefen için koku olmasını istemektedir. Nitekim bu koku, cennette Rıdvân'ın hurilerine gayet armağan kabilinden sunulabilecek mahiyettedir. Buna göre sevgilinin Kâbe'yi andıran kûyunun kokusu, en güzel kokuların bulunduğu cennette hurilere armağan edilebilecek düzeyde bir değere sahiptir:

'Abîr-i Kâ'be-i kûyun bana 'ıtr-i kefen eylen

Kim anda hûr-ı Rıdvâna be-gâyet armağandır bu (Necâtî, G.439/4)

Sevgilinin yanağı Kâbe ise, o halde örtüsü sevgilinin siyah zülfüdür. Yine yanakları cennet ise, yılan saçı o cennetin kapı bekçisidir. Sevgilinin yüzü, Kâbe'ye benzetilince, saçları o mabedin siyah örtüsü olmakta; cennete teşbih edilince de yılan gibi olan saçı o cennetin bekçisi olmaktadır. Dolayısıyla genelde menfi anlamlar yüklenen saç, yılana benzetilmesine rağmen, burada olumlu çağrışımlara sahiptir:

Kâ'be ise 'ârızın zülf-i siyehdir örtüsü

Cennet ise ruhların su'bân saçın der-bânıdır (Necâtî, G.177/5)

Melekler, işte bir insan diye ona secdeler etmekte, sevgilinin kûyunun Kâbe'sini secdegâh eylemektedirler. Dolayısıyla sevgilinin kendisi ve mahallesinin kutsiyeti,

meleklerin ona yaptıkları secdeyle ifade edilmekte ve aynı zamanda meleklerin Hz. Âdem'e secde etmesi olayına telmihte bulunulmaktadır:

Melâ'ik işde bir âdem diyü sücûd eyler

Ana ki Kâ'be-i kûyunı secde-gâh eyler (Cem Sultan, G.52/3)

2.1.5.1.3. Hz. Peygamber ve Kabrinin Cennetle İlişkilendirilmesi

Klasik Türk şiirinde Hz. Peygamber'in yeri ayrıdır. Bilhassa na't türü şiirlerde Hz. Peygamber, duygu yüklü ifadelerle övülmekte, ona olan özlem ve aşk dile getirilmektedir. Ümmeti için sevgili konumunda bulunan Hz. Peygamber'in vasıfları anlatılırken cennete dair unsurlardan istifade edildiği gibi, kabri (Ravza-i Mutahhara) de adıyla, sanıyla bir cennet bahçesi olarak telakki edilmektedir. Dünyevi anlamda bu kabir, ona âşık olan ümmet için Hz. Peygamber'in kûyudur ve dolayısıyla cennettir.

Sevgili olarak telakki edilen Hz. Peygamber'in aşkıyla âşıklar yanmaktadırlar (Yunus Emre, 344/1). Hz. Peygamber'e ümmet olanın yeri, sekiz cennettir. Dolayısıyla ona âşık bir ümmet olmak, cennetle müjdelenip, ona komşu olmakla taltif edilmek demektir:

Sen ana ümmet olıgör o seni mahrûm komaz

Her kim anun ümmetidür sekiz Cennet yiridür (Yunus Emre, 81/4)

Gülün, bütün güzellikleri ve zarafetiyle sevgiliyi, goncasının tevhidi, açılmış halinin kesreti temsil ettiği bilinmektedir. Keza gonca halveti, Hak ile baş başa olma halini, açılmış gül ise can sırrını açığa vurmayı sembolize etmektedir. Yine gül, ömrünün kısalığından ötürü dünya hayatının geçiciliğine işaret etmektedir. Bütün bunların ötesinde gül, İlahî cemâlin ve bu cemâlin aksi olan Hz. Peygamber'in simgesidir (Kemikli, 2009: 12). Şehadet âleminin bir gülü olan Hz. Peygamber (İsmail Hakkî, Müteferrikler 13/1), bütün peygamberlerin şahıdır ve fazilet yönüyle onlardan üstündür. Allah'ın habibi ve âlemlere rahmet olarak gönderilmiş bir elçidir. Peygamberler topluluğu ondan destur almadan cennete ayak basmayacaklardır. Zira mahşerde Hz. Peygamber'in şefaati sayesinde hesaplar bir an önce görülecek, cennetin kapısından da ilk defa o içeriye girecektir. Kapılar onun öncülüğünde açılacak, ardından diğer cennetlikler cennete alınacaklardır:

Eyâ Şehî ki gürûh-i peyem-ber-i mürsel

Behişte basmaz ayak senden almadan destûr (Fuzûlî, K.2/18)

Cennetin Kevser'i onun hükmünde, tasarrufundadır. Bunca nesilden bu Âdem ona misafir olmaktadır. Ümmetine rehber ve şâfi-i mahşer olan Hz. Peygamber,

kendisine tahsis edilen Kevser suyundan, ümmetine cennette ikram edecektir (Kuddûsî, K.31/8). Hz. Âdem'den itibaren gelmiş geçmiş bütün nesillerin de Hz. Peygamber'e konuk olacağı ve Kevser şarabından onlara da içirileceği ifade edilmektedir:

Kevser-i cennet anun hükmündedir bu vech ile

Bunca neslinden hemîn Âdem ana mihmân olur (Fuzûlî, K.7/20)

Hz. Peygamber'in dudağından, âb-ı hayat ve Kevser olmak üzere iki sızıntı, suret ve manaya feyz olmuştur. Âb-ı hayat surete ve zahire, Kevser ise manaya ve batına delalet etmektedir. "Feyz" kelimesi suyun taşması, bolluk, bereket, ilim, irfan gibi anlamlara gelmektedir. Buna göre, Hz. Peygamber'den iki husus sudur etmiştir: İlim, irfan; zahir, batın; şekil, mana; şehadet, gayb; dünya, ahiret. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in sözlerinin iki veçhi bulunmakta ve bu vesileyle orta yol, denge sağlanmış olmaktadır:

İki reşha lebünden sûret ü ma'nâya feyz olmış

Birisi âb-ı hayvân biri kevser yâ Resûla'llâh (Kânî, Na't 6/10)

Hz. Peygamber'in saf, berrak, tatlı suyu andıran dudağı, Selsebîl'in aynıdır, bizzat kendisidir (Zâtî, G.770/4). Hatta lisanı, yol gösterici tercüman olan Hz. Peygamber'in dudağının lezzetine, Kevser suyu ve Selsebîl uymamakta, onun dudağının tadını tutmamaktadırlar. İnsanlar için bir rehber ve rahmet olan Hz. Peygamber, tatlı dilli, güler yüzlüdür. Hz. Muhammed'in berrak suyu andıran lafzı, tatlı diliyle asileri Kevser suyuna kandırmaktadır (Ahmed Paşa, K.6/6). O "Sevdiriniz/müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz; kolaylaştırınız, güçleştirmeyiniz." (Buhârî, İlim: 11; Müslim, Cihâd: 6) diyen, korkutmaktan ziyade müjdelemeyi tercih eden bir peygamberdir. Nitekim bir ayette, "O vakit Allah'tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın! Şayet sen kaba, katı yürekli olsaydın, hiç şüphesiz, etrafından dağılıp giderlerdi." (Âl-i İmrân, 3/159) buyurularak Hz. Peygamber'in nezaket sahibi oluşuna işaret edilmektedir. Aynı şekilde hurilerin Huld-i berini (cenneti) müzeyyen etmesi gibi, Hz. Peygamber de huy ve tabiatı, lütfunun lafzıyla süslemektedir. Cenneti huriler süslerken, sözleriyle insanlara güzel ahlakı kazandıran Hz. Peygamber de insan tabiatını, davranışları süslemektedir. İnsanların hem dünyasını mamur hem de ahiretini imar etmektedir:

Dudağın lezzetine âb-ı kevser selsebîl uymaz

Lisânın tercümân-ı reh-nümâdır yâ Resûlullah (Kuddûsî, G.216/5)

Hulk u hısâlı zîver-i lutfiyla zeyn ider

Hûr itmiş ise huld-ı berîni Muhammed'ün (Cem Sultan, K.4/42)

Hz. Peygamber'in saçı, güzellik cennetlerinin yüz taneli sümbülü; ahlakının kokusu, amber gibidir. O, Allah'ın sevgilisidir. Onun saçının her bir teli, letafetin zirvede olduğu cennetler için sümbül olmakta, güzelliklerine güzellik katmaktadır:

Kâkülü cennât-i hüsnün sünbül-i sad-dânesi

Bûy-ı ahlâkı 'abîrâsâ habîb-i kibriyâ (Nedîm, K.1/21)

Hz. Peygamber'in boyuna ermek Tûbâ'nın haddi değildir. O Sidre'nin çok çok üzerinde, yüksek ve yüce bir makama sahiptir. Nitekim miraç esnasında Hz. Peygamber, Sidre-i müntehâyı geçmiş ve Allah'a en yakın bir kul olma payesine erişmiştir:

Ne haddi var senin ol kadd-i bâlâna ire Tûbâ

Bülend oldı makâmın Sidreden fevka'l-'ulâsın sen (Kuddûsî, G.592/7)

Hz. Muhammed'in selamı her kanlı ruha, her mücrime erdiği takdirde, onun makamı daima Dârü's-selâm'ın ravzası olmaktadır. Hz. Peygamber'in selamı, dolayısıyla şefaati günah ve isyana batmış insanın tabiatını selamet yurduna, cennete döndürme potansiyeline sahiptir:

Dâ'im makâmı ravza-i Dârü's-Selâm olur

Her kanlu rûha irse selâmı Muhammed'ün (Cem Sultan, K.4/78)

Sahnı, peygamberlerin sonuncusunun istirahat yeri olmakla, cennet bahçesinin yüzük taşı Medine'dir. Son peygamber Hz. Muhammed'in kabrinin orada bulunmasıyla Medine âdeta cennet bahçesinin göz bebeği, yüzük üzerindeki değerli taş gibidir. Cennet bahçesi ile yüzük, Medine ile yüzük taşı arasındaki teşbih dikkat çekmektedir. Yüzük yuvarlak bir halkadan oluşması yönüyle kuşatıcılığı, suru çağrıştırmakta, cennetin de etrafının çevrili ve korunaklı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Değerli ve süslü oluşuyla cezbedici özellik taşıyan yüzüğün taşı ise Medineyle irtibatlandırılmaktadır. En değerli taştan yapılan yüzüğün taşı, aynı zamanda, ümmet nazarında paha biçilemez elmaslardan daha değerli ve daha yüce tutulan Hz. Peygamber'i temsil etmektedir (Kemikli, 2009: 12). Buna göre, hâtem ile nigîn mühür ve yüzük anlamlarına gelmekte olup, peygamberler halkasının mührü, nebiler yüzüğünün taşı, Hz. Peygamber olduğu gibi; cennet bahçesinin mührü ve yüzüğünün taşı da Medine'dir. Medine'ye bu itibarı kazandıran Hz. Peygamber'in orada yatıyor olmasıdır:

Olmakla sahnı hâbgeh-i hâtemü'r-rüsül

Fass-ı nigîn-i ravza-i cennet Medîne'dür (Nâbî, G.101/3)

Cennet Kevser'i Hz. Peygamber'in sofasının safasına, huzur dolu oluşuna özenirken, bağlarıyla meşhur İrem'in sahaları onun türbesinin toprağına erememektedir. Sofa ile safa, iremez ile İrem arasında cinas sanatına yer verilen beyitte, Hz. Peygamber'in bulunduğu yer, cennette önemli nimetlerden biri olan ve kendisine bahşedilen Kevser ile dünyaya ait gözde mekân olan İreme nazaran üstün tutulmaktadır:

Sofan safâsına özenir Kevser-i behişt

Türben türâbına iremez sâhât-i İrem (Ahmed Paşa, K.6/21)

Âlemin güneşinin ve ayının gözü aydınlık olsa yeridir. Çünkü parlaklık bahşedeni, cennet sığınağının bahçesinin tozudur. Bu itibarla Hz. Peygamber'in cennet bahçesini andıran kûyunun toprağı, güneşe ve aya parlaklık kazandırmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in ravzasının tozu, göze parlaklık ve görme kuvveti kazandıran sürmedir (Kânî, Na't 4/1). Huriler, ellerine geçirseler, onun kapısının toprağını gözlerine sürme gibi çekeceklerdir. Gözlerinin güzelliği meşhur olan huriler dahi ellerinde olsa, Hz. Muhammed'in ravzasının toprağını, hem süs unsuru hem de göz için ilaç vasfı taşıyan sürme olarak gözlerine çekeceklerdir:

Münevver olmasun mı dîde-i mihr u meh-i 'âlem

Cilâ-bahşı gubâr-ı ravza-i cennet-penâhıdur (Kâmî, K.3/28)

Havrâ gözine kuhl-ı mücevher gibi çeker

Girse eline bâbı türâbı Muhammed'ün (Cem Sultan, K.4/65)

Hz. Peygamber'in mezarı, Cennet-i berîn'in kapısıdır (Ahmed Paşa, K.6/39). Hz. Peygamber'in ravzasını ziyaret etmek, dünyada cenneti görmek gibidir. Zira orası zaten bir cennet bahçesidir:

Mübârek ravzanı itsem ziyâret dirdüm olurmuş

Cinânı görme dünyâda mukadder yâ Resûlallâh (Şeref Hanım, G.224/4)

Âşıklar için Hz. Peygamber'in yüzü kıble, kûyu ise Makâm-ı Mahmûd'dur (Zâtî, G.113/1). Makâm-ı Mahmûd, cennetteki en yüksek dereceyi teşkil eden "Vesîle" ye ulaşacak olan kula vadedilen makamdır. Hz. Peygamber'e verileceği umulan bu makam (İsrâ, 17/79), onun kûyu ile irtibatlandırılmaktadır. Hz. Peygamber'in kûyu övülen makama (Makâm-ı Mahmûd) ait bir yer, eşiği de gökyüzünün arşı, tabakasıdır. Hatta arş-ı a'lâ (göğün en yüksek tabakası), onun

ravzasının eşiğinden kinaye; cennet bahçesi de, ravzasının fezasından ibarettir. Bu bakımdan Hz. Peygamber'in eşiği, arş-ı a'lâ'yı ve cennet bahçesini temsil eder niteliktedir. Eşiğin, arş-ı a'lâ ve cennete nazaran üstün görülmesi, âşığa göre kutsal ve yüce bir değere sahip olmasındandır:

Ser-i kûyi makâm-ı Mahmûdî

Dergehi 'arş-ı âsmân Ahmed (Nev'î, G.50/2)

Ne ravza 'arş-ı a'lâ âstânından kinâyetdir

Ne ravza ravza-i cennet fezâsından 'ibâretdir (Nedîm, K.15/10)

Nübüvvet âleminin ilki Âdem sonu da Hâtem (Hz. Muhammed) kılınıp, Hz. Peygamber cennetin övüleni, insanın özü yapılmıştır. Son peygamber olan ve nübüvvet halkasının yüzüğü, mührü konumunda bulunan Hz. Peygamber cennette kendisine vadedilen makam dolayısıyla Mahmûd olmuş, âlemlerin, yüzü suyu hürmetine yaratılmasından ötürü de (Kâmî, K.2/41), insanın göz bebeği, özü ve özeti olmuştur. Kâinat, Nûr-ı Muhammedîden südûr etmiş, sebeplerin sebebi olan Yaratıcı dünya ve ahiret bağını onun yüzü suyuna yaratmıştır:

Evvelin Âdem sonın Hâtem kılup bu 'âlemün

Hâtem'i Mahmûd-ı cennet zübde-i insân iden (Niyâzî-i Mısrî, 137/4)

Dergâhı, cihan için emniyet yurdu (dârü'l-emân) olan Hz. Peygamber'in kapısında padişahlar, köleler mertebesindedir. Bu itibarla Hz. Peygamber'in eşiği "Makâmün emîn" olan cenneti andırmakta, padişahlar da bu cennetin kapısında bekleyen hizmetli ve bekçileri çağrıştırmaktadır:

Kapunda pâdişâhân bendegândır yâ Resûlallâh

Cihâna dergehün dârü'l-emândır yâ Resûlallâh (Vâsıf, Muhtelif Kıtalar 9/1)

Kerem sahibi, cömert olan bu kutlu Resul'den ümmet olarak istenebilecek bağış ve lütuf, tek katre dahi olsa, Kevser suyundan içmektir. Ümmetinden bir fert olarak şair, ümmetine cennette sunacağı Kevser suyundan içmeyi arzulamaktadır:

Kerem-kârâ zülâl-i feyz-ı lutfundan nasîb eyle

Bana yek katre nûş-ı âb-ı Kevser yâ Resûlallâh (Vâsıf, K.7/6)

2.1.5.1.4. Padişah ve Bulunduğu Yerin Cennetle İrtibatı

Edebiyatta âşık-sevgili ilişkisi, âşığın yalvarıp niyaz etmesi, sevgilinin de naz ve istiğna edip yüz vermemesi, vefa göstermemesi şeklinde tezahür etmekte ve sevgili her zaman için sultan olarak görülmektedir (İpekten, 2010/a: 98, 109). Sevgililerine şah, padişah ve sultan diyen şairlerin kendileri de kul bende ve geda konumundadırlar. Şah

insanların en yüksek, en zengin ve en güçlü olanı; geda ise en düşük en fakir ve en güçsüz olanıdır (İpekten, 2010/b: 123).

İstiğna ve büyüklük gibi özelliklerin tamamı, şah, padişah ve sultan konumunda olan maşukun sıfatı iken; mezellet, zaaf, hakirlik, fakirlik, ihtiyaç ve çaresizlik gibi özelliklerin tamamı da kul, köle ve geda mertebesindeki âşığa aittir. Bu itibarla maşuk her halükârda istiğna sahibi, âşık ise iftikâr (yoksunluk) sahibidir (Ahmed Gazâlî, 2008: 60, 62). Şiir bağlamında hükümdar için kullanılan kavramların, genelde sevgiliyi, kul için kullanılanların da âşığı karşılar nitelikte olduğu görülmektedir. Bu itibarla devlete-hükümdara tebaa olma ilişkisinin, aşk veya sevgi ilişkisi, hiç değilse aşka çok benzeyen derin bir duygusal bağlılık olduğunu söylemek mümkündür (Andrews, 2009: 115, 116).

Genellikle hükümdarı ifade eden otorite sahibi, birçok bakımdan sevgiliden ayırt edilememektedir. Nitekim bir yandan, zalim, cefakâr, keyfî davranan, kendisine arzu duyulan, lütufları esirgeyen kimsedir; öte yandan arzuları lütfedip yerine getiren, kudreti sınırsız ve yüce biridir (Andrews, 2009: 93). Bu itibarla padişah, elinde bulundurduğu güç, kuvvet ve yetkiler itibariyle sevgiliye teşbih edildiği gibi, Allah'ın bu dünyadaki temsilcisi olarak da görülmektedir (Nazik, 2012: 1861).

Kişisel mutlakıyete dayalı bir düzende, otorite sahibine gerçek fizikî yakınlık büyük bir önem taşımaktadır. Çünkü hükümdara yakın olmak, iktidardan çok pay almak, onun nimetlerinden nemalanmak demektir. Oysa bürokrasiyi oluşturan elit topluluk, otorite sahibinden ayrı kalıp uzaklaşınca, sahici bir mahrumiyetle karşı karşıya kalmakta; gözyaşları dökmekte ve hatta yataklara düşmektedir (Andrews, 2009: 125-126). Bütün bu yaşananlar sevgilisinden ayrı kalan âşığın durumunu tasvir etmektedir.

Otorite sahibine yakın olmaya duyulan toplumsal ihtiyacın önemli bir sonucu da, hükümdarın ikamet ettiği yere verilen önemdir. Osmanlı döneminde fethedildiği zamandan itibaren idarî, entelektüel merkez olma payesine erişen İstanbul, iktidar ve otorite kaynağına yakın mekândır. İstanbul ile kıyaslandığında, imparatorluğun taşra kesimleri zevk ve eğlenceden, fırsat ve imkânlardan yoksun yerlerdir (Andrews, 2009: 126, 187). Dolayısıyla İstanbul'da olmak, taşrada olmaktan çok daha fazla avantajlar sağlamaktadır.

Otorite örüntüsüne göre gülzar, sevgilinin bulunduğu yer olarak şehri imlemektedir. Otorite sahibini ifade eden sevgili, servi (boy) ve gül yanakla gösterilmektedir. Âşık, bülbülle temsil edilmektedir. Gönül, tıpkı cennet bahçesini

aradığı, arzuladığı gibi, dünyevi otoritenin bahçesindeki merkezî şahsa da meyletmektedir (Andrews, 2009: 129, 187).

Biçimsel İslami bahçenin en eski örneğinin, Mezopotamya kültüründe derin kökleri bulunan hükümdar bahçeleri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim o dönemde bahçe, içindeki öğelerin toplandığı ülkenin bir mikro kozmosu haline gelmiştir. Ayrıca bahçe düzenleme, çit çekme ve bitki/hayvan yetiştirme işleri, hükümdarın topraklarına verdiği özeni simgelemeye başlamıştır. Hem hükümdar bahçesinin hem de onun dengi efsanevî bahçelerin dikkate değer bir özelliği de seçicilik anlayışıdır. Bahçe içinde, güzellik, düzen ve yararlılık hiçbir rekabetle karşılaşmadan hüküm sürerken; dışarıda, güzellik ile çirkinlik yan yana durmaktadır. Düzenin, görünürdeki kargaşanın altında gizlendiği, çoğu zaman yararlı ile zararlıyı birbirinden ayırt etmenin güç olduğu tecrübe edilmektedir (Andrews, 2009: 184, 185). Bahçedeki düzen ve emniyete verilen bir önemin uzantısı olarak eski İranlılar, bahçenin etrafını duvarlarla inşa etmişler veya çit ile çevirmişlerdir. Dolayısıyla bu bahçe, duvarla çevrili ancak gökyüzüne açık özel bahçe konumundadır. Bunu müteakip Helenistik Yunan, Latin ve Arap kökenlerinde bahçe/cennet yeryüzüne kapalı fakat ölüme açık bir dinsel anlama gebe olmuştur (Ladha, 2010: 208). Bu itibarla etrafı kuşatılmış olan bahçe hem bir güvenliğe ve mahremiyete işaret etmiş, hem de ruhani âleme açılan kapı mesabesinde görülmüştür.

Osmanlı şiirinde bahçe, hiyerarşi düzeylerinin hepsi için eşit ölçüde geçerli iç mekân simgesi haline gelmiştir. Osmanlı şiiri, bütün iç mekânlarda bahçeleri andıran bir güvenliği ve düzeni yansıtmaktadır, imparatorluğun toprakları, en büyük idarî merkez ve saray, bahçe analojisinin, ayrıca evin ve iç benliğin emniyetinin izlerini taşımaktadır. İç mekân dışına her çıkış belli bir rahatsızlık doğurabilmektedir. Ancak her düzeyde, dış mekânlara göre yüksek bir güvenlik derecesi sağlayan başka bir iç mekân bulunmaktadır. Dolayısıyla evde olmak, dışarıda olmaktan; padişahın yanı başında olup hizmetinde bulunmak, ondan uzak kalmaktan; İstanbul'da elde edilen bir mevki, başka yerlerdeki mevkiden; Osmanlı sınırları dâhilinde yaşamak, haricinde yaşamaktan daha iyidir (Andrews, 2009: 189).

Klasik Türk şiirinde otorite sahibinin kendisi ve bulunduğu yerin cennetle ilişkilendirildiği görülmektedir. Kendine has vasıfları ve icraatlarıyla, yaşadığı şehir ve sarayıyla cennete dair teşbihlere konu olan otorite sahibi, yönettiği topraklarda refah, huzur ve güvenliğin hüküm sürmesi bakımından da cennet-vari hayatın yaşanmasında rol oynamaktadır.

Bu cihan bağında her ne kadar birbirinden güzel çiçekler bulunsa da ülkenin güzellik, itibar ve şerefini asıl artıran, sultanın güzelliğidir (İpek, 2008: 63). Cennet güllerinden bir gül olarak düşünülen padişahın bizzat kendisi ülkeyi tezyin etmektedir:

Dâmen-i pâkiyle ol behçet-fezâyi mülkdür

Ger cihân bâğında cennet güllerinden var gül (Fuzûlî, K.9/53)

Fatih Sultan Mehmet'i övmek maksadıyla yazılan bir kasidede, Ezel nakkaşının (Allah) cenneti çokça yücelttiği, nitekim padişahın şerefli ismini kapıların üstüne yazdığı dile getirilmektedir. Muhammed ismini, Mehmed şekline dönüştürme ameliyesinin, Osmanlılar tarafından başlatıldığı malumdur. Bu itibarla şair, hem padişahın kendisini yüceltmekte hem de Hz. Peygamber'in isminin cennetin kapıları üzerinde yazılı oluşuna atıfta bulunmaktadır. Zira cennetin kapısının üstünde kelime-i tevhidin (la ilâhe illellâh Muhammedü'r-resûlüllâh) yazılı olduğu bildirilmektedir:

Cenneti şol denli ta'zîm etti nakkâş-ı ezel

Kim senin nâm-ı şerîfin yazdı ebvâb üstüne (Ahmed Paşa, K.16/25)

Adaletiyle cihanı, karar yurdunun bahçesi (ravza-i dârü'l-karar) yapan sultanın ömrüne devamlılık vermesi, Yaratıcıdan istenmektedir. Cennetin isimlerinden biri olan Dârü'l-karâr ve ömrün kararlı oluşu arasında kurulan münasebetle, dünyayı cennete döndüren bir padişahın, tebaasının başından eksik olmaması niyaz edilmektedir:

Virsün karâr 'ömrüne Perverdigâr kim

'Adlün cihânı ravza-i dârü'l-karâr ider (Ahmedî, K. 36/36)

Cennet güzeldir, fakat padişahın adaleti âleme cennet gibi süs ve ziynet bağışlamıştır. Dolayısıyla bu adalet sayesinde âlem cennet gibi olmuş, padişahın adaletinin nev-baharı dünyayı gülistan eylemiştir (Şeyhülislâm Yahyâ, Kaside-i Sultân Murâd Hân/14):

Vâkı'a cennet güzeldir lîk adl-i Pâdişâh

'Âleme cennet gibi bağışlamıştır zîb ü zeyn (Necâtî, K.20/30)

Padişah, rükünlerin yenilenmesine başlayıp dinin esaslarına cennet gülzarının sağlamlığını kazandırmıştır. Üçüncü Selim için yazılan kasidede, hükümdarın Nizâm-ı cedîd adı altında yaptığı ıslahatlara atıfta bulunulmuştur. Dinin temellerini de kapsayan bu yenileşme hareketi; güç, kuvvet bakımından cennetle bağlantılı olarak açıklanmıştır:

Bu tertîb üzere âgâz eyleyip tecdîd-i erkâna

Esâs-ı dîne istihkâm-ı gülzâr-ı cinân verdi (Şeyh Gâlib, K.17/16)

Cihan sultanının gelmesiyle şeref kazanan şehir, İrem bağının kıskandığı, cinân gülzarının da çekemediği bir yer haline gelmiştir. Padişahın şehri teşrif edişi, cennetin dahi kıskanmasına yol açmış, şehir orada bulunan sultanla itibar kazanmıştır. Hatta padişahın gelmesinin, tahta çıkmasının uğuruyla, bereketiyle dünya bile tamamen cennet olmuştur (Ahmed-i Dâ'î, K.3/10):

İtdi şehri şeref-i makdem-i Sultân-ı cihân

Reşk-i bâg-ı İrem ü gayret-i gülzâr-ı cinân (Bâkî, K.2/1)

Devletinin gündüzü nevruz saatinin haset edileni, izzetinin baharı Rıdvân bahçesinin kıskanması olmuştur. Hükümdarın devletinin gündüz gibi aydınlık oluşu ilkbaharın başlangıç günü olan nevruzu, izzetinin baharı da cenneti kıskandırmıştır:

Nehâr-ı devleti mahsûd-ı sâ'at-i nev-rûz

Bahâr-ı 'izzeti reşk-i riyâz-ı rızvânı (Atâyî, K.4/66)

Cennet bağının ümit yeri, sultanın huyunun kokusu, hurilerin gömleğinin meramı ise onun eteğinin tozudur. Dolayısıyla sultan tabiatındaki koku itibariyle cennet bağını andırmakta, hurilerin elbiseleri bile onun pâk dameninin tozu olmayı talep etmektedir:

Şemîm-i hulkıdur ümmidgâh-ı bâğ-ı bihişt

Gubâr-ı dâmenidür matlab-ı gülâle-i hûr (Nâbî, K.7/48)

Âb-ı hayat çeşmesi bir rivayete göre otorite sahibinin meşrebinden, cennet (Huld-i berin) bahçesi de bir hikâyeye göre meclisindendir. Meşrebin mizaçla irtibatına atfen, otorite sahibinin, akıcı özellik arz eden huyu, meşrep bakımından âdeta âb-ı hayat çeşmesini, meclisi ise cennet bağını andırmaktadır:

Meşrebinden bir rivayet çeşme-i âb-ı hayât

Meclisinden bir hikâyet ravza-i huld-ı berîn (Nef'î, K.56/16)

Sultan Muhammed'in sarayının cennetine ait toprağının cevherinden la'l taşı iftihar etmektedir. Fatih'in cenneti çağrıştıran sarayı ve değerli taşlardan oluşan onun toprağı sayesinde la'l taşı övünmekte, âdeta böyle bir yerde bulunmakla muteber olduğuna kanaat getirmektedir:

Sultân Muhammed ol ki behişt-i sarâyının

Topragı cevherinden eder iftihâr la'l (Ahmed Paşa, K.12/21)

Yeryüzü padişahının bahçesinin hayrete düşüren güzelliğini Rıdvân görse, üstadına yüz bin tahsin edeceği dile getirilmektedir. O bahçeyi yapana, cennet gibi

muazzam güzelliğe sahip bir yerde bulunan Rıdvân'ın dahi övgüler yağdıracağı vurgulanmaktadır:

Habbezâ bâğçe-i pâdişeh-i rûy-ı zemîn

Görse Rıdvân eder üstâdına yüzbin tahsîn (Nef'î, K.47/1)

Adaleti ve icraatından memnuniyetin bir sonucu olarak padişahın ve devletinin bekası konusunda istek ve temennilerde bulunan şairler de olmuştur. Devlet-i ebed müddet anlayışının bir yansıması olan bu tür şiirler, cennet hayatının ebedîliğini akla getirmektedir. Nitekim eşsiz olan Sultan Ahmed'in mülkünü Allah'ın ebediyen devam ettirmesi arzulanmaktadır:

Ya'ni sultân Ahmed-i yek-tâ

Halleda'llâhu mülkehû ebedâ (Nâbî, Mes.1/88)

Zamanın padişahı ve Allah'ın gölgesi olan sultanın mülkünü, Allah'ın ebedî olarak kalıcı kılması talep edilmektedir. Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi, bir bakıma gölgesi olan padişah, bu haliyle âleme nizam verici, insanların sığınağı ve koruyucusu konumundadır. Cennette gölgelerin rahat bir ortam sunması misali, padişah da tebaaya rahat ve huzur dolu bir yaşam sağlamakta âdeta gölgenin fonksiyonunu icra etmektedir:

Şehriyâr-ı zamâne zıll-ı Hudâ

Halleda'llahu mülkehû ebedâ (Nedîm, K.40/1)

2.1.5.1.5. Mürşidin ve Dergâhının Cennetle Bağlantısı

Klasik Türk şiirinde, kendilerine uyanlar tarafından sevgili olarak algılanan mürşid veya kâmil bir zatın, zaman zaman cennetle irtibatlandırıldığı müşahede edilmektedir. Zira sevilip sayılmaya değer bu insanlar, kendilerine uyanları belirli yol ve yöntemlerle Allah'a ulaştıracak potansiyele sahip seçkin zatlardır. Hak ile doğrudan bir ilişkiye girmekten henüz aciz olan mürid, aşkını şeyhine yöneltmektedir. Hakk'ın o denli esiri yahut öylesine saf bir veçhesi konumunda bulunan şeyhe duyulan aşk, nihai olarak Allah'a yönelmiş olmaktadır (Andrews, 2009: 122).

Sevgilinin bulunduğu yeri ve oranın girişini, kapısını ifade etmede dergâh-âsitân (eşik) kelimelerinin kullanıldığı bilinmektedir. Eşiğe yüklenen derin anlamlandırmalara tasavvuf kültüründe rastlanmaktadır. Tasavvufî eğitim ve ibadet yeri konumunda olan tekkeye aynı zamanda, "eşik" manasına gelen "dergâh" ve "âsitân" denmesi, ona atfedilen anlamların önemli bir cephesini oluşturmaktadır. Bu yolla tekkenin, Yaratıcıya yakınlık kesp etme sürecini ifade eden seyr ü sülûkun

yoğun bir halde yaşandığı makam ve maddeden manaya, kesretten vahdete sıçrayışın bir vasıtası olma gibi yönleri üzerinde durulmaktadır (Eren, 2010: 273). Şeyh ve mürid açısından bu yönüyle önemli bir mekân olan dergâh (eşik), aynı zamanda her türlü olumsuzluklardan da korunmak için güvenli bir yer ve sığınak olmaktadır. Bu gibi hususlara binaen dergâhın cennetle birlikte anıldığı görülmektedir.

Fazilet bakımından sıralamada Hz. Peygamber'den sonra, dört halifenin geldiğini söylemek mümkündür. Hem nebilerin hem de velilerin başı olan Hz. Peygamber, insan-ı kâmilin zirve noktası olarak kabul edilmektedir. Kemal nokta-i nazarında ondan sonra gelen çihâr-i yârin hürmetine Allah'tan niyazda bulunulmakta; huri, Rıdvân ve Kur'an ile yar olmak konusunda, onların yardımına başvurulmaktadır:

Hûr ile Rıdvân ile îmân ile Kur'ân ile

Anı yâr it her nefes yâ Rab bi-hakkı Çâr Yâr (Hayretî, K.9/83)

Çihâr-i yârdan Hz. Ebubekir ve Hz. Ali, tasavvufî geleneğin dayanak noktalarını oluşturmaktadır. Tasavvuf, meşrep olarak bu iki zata bağlanmaktadır. Dolayısıyla İslam tarihi açısından ve daha birçok yönden önemli olan bu zatların, tasavvuf açısından da üstün bir konumları bulunmaktadır. Nitekim Hz. Ali'ye hasredilen na't türündeki bir gazelde, onun sultan, sübhan, cennet, Rıdvân ve Kevser'in sâkîsi olduğu üzerinde durulmakta, Hz. Ali'ye kutsiyet atfedilmektedir. Üstün vasıflara sahip olan bu kâmil insanın, cennet ve unsurlarıyla özdeşleştirildiği görülmektedir:

'Alî sultân 'Alî sübhân 'Alî cennet 'Alî Rıdvân

'Alî dîndir 'Alî îmân 'Alîdir sâkî-i Kevser (Nesîmî, G.68/9)

Alevî-Bektâşî şairlerinin Hz. Ali'ye verdikleri önemi, bir saygı ve sevginin ötesine taşıyıp, inanç boyutuna vardırdıkları, zaman zaman ona İlahî nitelikler atfettikleri, hatta ilah kabul ettikleri görülmektedir (bk. Vîrânî, s.204). Yine Hz. Ali'nin evvel, ahir Kevser havuzunun emini ve ebrârın sâkîsi olduğu belirtilmekte, Allah Teâlâ'nın evvel ve ahir oluşu Hz. Ali'ye havale edilmektedir. Hz. Ali'ye şair secde ettiğini söylemekte, Nusayrî olduğunu belirterek akidesini ortaya koymaktadır:

'Alî evvel 'Alî âhır emîn-i havz-ı Kevser'dir

'Alî evvel 'Alî âhır 'Alî'dir sâkî-i ebrâr (Vîrânî, s.252)

Sücûdüm anadır ser cümle yekser

Nusayrîyim nusayrîyim nusayrî (Vîrânî, s.45)

Cennet, Firdevs-i a‘lâ, huri ve gılmân olarak görülüp (Vîrânî, s.202), tesbihe ve tenzihe layık (subhân), sultan, din ve iman, cennet, burhan, Kevser sâkîsi olduğu belirtilen Hz. Ali, kutsallaştırılmakta ve gayba dair hususlarla özdeşleştirilmektedir:

‘Elî subhân, ‘Elî sultân,’Elî din ü ‘Elî îmân,

‘Elî cennet, ‘Elî burhân, ‘Elî’dür sâkî-yi Köser. (Hatâ’î, G.287/4)

Enbiya damadı, ashabın seçkinlerinden ve imametin sırrına sahip olan Hz. Ali, “hel etâ” ifadeleriyle başlayan İnsan Suresi’nin şanında, Kevser sâkîsi ismiyle anılmaktadır. Zira bu surede cennet ehline, içerisinde kâfur bulunan bir içecek ve tertemiz şarap (76/5, 21) sunulacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla Hz. Ali’nin bu cennet şaraplarının sâkîsi olduğu söylenmektedir:

Enbiyâ damadı ashâb-ı güzîn sırr-ı imâm

Hel etâ şânında nâzil sâkî-i kevser be nâm (Turâbî, 344/V-1)

Hz. Ali’nin imamet sırrını barındırması hasebiyle başta Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin olmak üzere on iki imamın, hatta ehl-i beytten Hz. Fatıma’nın cennetle ilgili hususlarda şiirlere konu olduklarını ayrıca belirtmek gerekmektedir (bk. Vîrânî, s.43, 50, 109, 111, 117).

Bir kasidede aşk baharının açılmasıyla Hacı Bektâş-ı Velî’nin, Adn bahçesinde kıl misali ince olan servi boyu ve yeşil elbisesiyle salınarak yürüyen olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla servi boylu bir sevgiliyi andıran mürşidin, cennet bahçesine benzeyen ve baharın yaşandığı düşlenen mekânında salınarak yürüdüğü ifade edilmektedir:

Riyâz-ı ‘Adnda çün serv-i mûyın sebz-i h(c)âmeyle

Bahâr-ı ‘ışk açılsa hırâmandur Hacı Bektâş (Kânî, K.26/5)

Doğu ve batıda benzeri bulunmayan Şeyh Ebu-bekr’in cennetten alamet taşıyan tekkesi yüce olduğu gibi, yüzünün Firdevs bahçesinin düzeni, cennet bağının gülünü temaşa ettirmiştir. Haleb’de bulunan Şeyh Ebu-bekr tekkesine övgü maksadıyla yazılan kasidede, hem şeyhin kendisi yüzü itibariyle Firdevs cennetine, hem de tekkesi cennete benzetilmiştir:

Nazîri şark u ğarb-ı kevnde nâ-yâbdur el-hak

Mu‘allâ tekye-i Cennet-nişânı Şeyh Ebû-Bekrün (Nâbî, K.25/7)

Nizâm-ı ravza-i firdevs-i simâsı getürmişdür

Temâşâ gül-i bâg-ı cinânı Şeyh Ebû-Bekrün (Nâbî, K.25/8)

Niyâzî-i Mısrî'nin konu edildiği bir kasidede ise kişinin üstüne bir kanat açsa, Mısrî'nin kapısının, cennetin sekiz kapısını her yerden açacağı belirtilmektedir. Dolayısıyla şeyh ve kâmil bir zat olan Mısrî'nin hürmetine cennetin sekiz kapısının da açılacağı ifade edilmektedir:

Bir kanat açsa eger üstüne her yirden açar

Kâniyâ heşt-der-i Cennet-i bâb-ı Mısrî (Kânî, K.27/10)

Cennet ağacına-fidanına ait yuvanın Hüma'sı olan Yazıcı-zâde'nin kanadı altına girmek gerektiği, sayesinde salim olunacağı dile getirilmektedir. "Muhammediye" yazarı Yazıcıoğlu Mehmed, cennet ağacına yuva yapmış Hüma kuşuna benzetilmekte, bu sayede yüce bir mertebede olduğuna işaret edilmektedir. Yine onun kardeşi Ahmed'i Bîcân'ın konu edildiği bir kasidede, âlemde kemâl gülistanının şerhi olduğuna şaşmamak gerektiği, zira onun cennette güzel sesli bülbül olduğu dile getirilmektedir:

Kanadı altına gir sâyesinde olasın sâlim

Hümâ-yı lâne-i nahl-i cinândır Yazıcı-zâde (Şeref Hanım, K.9/14)

Nola şerh-i gülistân-ı kemâl itdiyse 'âlemde

Cinânda 'andelîb-i hoş-nevâdır Ahmed-i Bî-cân (Şeref Hanım, K.10/10)

Tekke ve dergâh gibi tasavvuf erbabına ait mekânların da cennete dair teşbihlerden nasibini aldığını belirtmek gerekmektedir. Daima açık olması istenen mamur dârgehe gelen mübarek rüzgârın Allah'ın ebedî meltemi olduğu ifade edilmektedir. Ev, yurt yeri veya zamanı gibi anlamlar ifade eden "dârgeh" kelimesini, şiirde belli bir yerle kayıtlanmadığı için ve şairin mutasavvıf biri olması hasebiyle dergâha hamletmek mümkündür. Huld aynı zamanda cennetin bir ismi olduğuna göre, bu yere esen rüzgârın âdeta cennet meltemini andırdığı söylenebilir:

Küşâde ola hemîşe bu dârgeh âbâd

Nesîm-i huld-ı Hudâdır gelen mübârek bâd (Şeyh Gâlib, Mf.70)

Hem bayındır cennet hem de cennetin ve Bağdat'ın isimlerinden Dârü's-selâm olan Şeyh Halid'in tekkesi Bağdat diyarından Şam'ı şerefli kılmıştır. Şeyhin eşiği ebedî cennettir ve "Artık ebedî kalmak üzere girin buraya." (Zümer, 39/73) ayetinin sevkiyle (İzzet Molla, Ms.14/V-3), bu cennet mekâna girilse yeridir:

Hânkâhı hem behişt-âbâd hem Dârü's-selâm

Çünkü kıldı hıtta-i Bağdâddan teşrîf-i Şâm (İzzet Molla, Ms.14/V-1)

Cennet bağının kasrı verilse, dervişin rahat etme ve dinlenmesinin mümkün olmayacağı, zira şeyhin eşiğinin taşının, onun yeri ve ocağı olduğu belirtilmektedir. Maden ocağı anlamındaki "kân" hazine olarak anlaşılırsa, derviş nazarında şeyhin eşiği bir hazine kadar kıymetli ve yücedir. Dervişin huzur bulduğu yer de cennet sarayı değil, orasıdır:

Virilse kasr-ı bâğ-ı cennet itmez râhat u ârâm

Eşiği taşıdır şeyhin mahall ü kânı dervîşin (Şeref Hanım, K.11/8)

Mevlânâ Hazretleri'nin mübarek ravzasının Konya'yı yüce makama erdirdiği, onun cennet gibi olan türbesine nazar kılmak gerektiği, zira oranın meram, arzu bağı olduğu belirtilmektedir. Mevlânâ'nın türbesi arzu ve isteklerin yöneldiği bir bağı andırmaktadır. "Meram bağı" ifadesinin bilinçli kullanıldığını söylemek mümkündür. Zira Mevlân'nın Meram bağları denilen bölgede bir evinin olduğu ve zaman zaman oraya gittiği hikâye edilmektedir. Bundan mülhem olarak şeyhin cennete benzeyen türbesinin de Meram bağı olduğu söylenmiştir:

Mübârek ravzasıyla Konya'yı 'âlî-makâm itdi

Nazar kıl cennet-âsâ türbesin bâğ-ı merâm itdi (Şeref Hanım, Msd.6/VIII-1)

2.1.5.2. Cennet ve Bezm/Meclis Arasındaki İlişki

Meclis, yiyip içmek, hoş sohbetler etmek, şarkılar ve şiirler söyleyip dinlemek için insanların bir araya geldiği yeri ve topluluğu ifade etmektedir. Meclisin alışıldık ögeleri arasında, meyler, muhtelif yiyecekler (meze, nukl), sâkî/sevgili, musiki-şinaslar, arkadaşlar, mumlar, baharatlar ve kokular bulunmaktadır. Meclis için en iyi mekân, bahar mevsiminde, mehtabın aydınlattığı semanın altında bir bahçedir (Andrews, 2009: 178). Meclis ortamı bu haliyle cenneti çağrıştırmaktadır. Zira cennette de çeşit çeşit yiyecek ve içeceklerin sunulacağı, sâkîlerin, cennet ehlinin etrafında testi ve kadehleri dolaştıracağı, hoş sohbetlerin olacağı bildirilmektedir. Zaten ebedî bir baharın yaşandığı bu cennet bahçesi, meclis için şayeste bir mekân olmaktadır.

Meclis anlamına da gelen "bezm" ise dünya veya ahiretteki bir meclis ortamından ziyade, Fars edebiyatının da etkisiyle, Allah Teâlâ'nın insanoğlunun zürriyetlerinden söz aldığı ortamı kasteder şekilde bahse konu edilmektedir. Bu bakımdan genelde bezm ezel ile meclis de şu an ve ebed ile alakalandırılmaktadır. Şu halde, Elest yahut Ezel bezmi, insanoğlunun ruh ve bedene bürünmeden önceki cennetini karşılar nitelikte değerlendirilmektedir. Dolayısıyla cennet, ezelden ebede

giden bir süreci ifade etmektedir. Çünkü nihayetinde cennet, Allah'a vuslattır, onu görmektir. Ezel bezminde O'nu gören âşığın gayesi, tekrar o sahneyi yaşamaktır. Bu da tam manasıyla ancak cennette vuku bulacaktır.

Cennet, bahçe, gülşen ve meclis gibi yerlerde bulunması gereken en önemli varlık sevgilidir. Sevgilinin sâkî olarak anlatıma konu olduğu mecliste, onun elinden şarap içmek âşık için vuslat demektir. Zira hem onu görmüş hem de aşk şarabını onun sayesinde tatmıştır. Âşığa vuslat zevkini yaşatan sâkî, onun hatırından bahçe (cennet) korkusunu, endişesini alıp götürmüştür. Nitekim âşık için sâkînin sözü Kevser, aydınlık olan meclisi ise Huld-i berîndir. Bu bakımdan âşık, cenneti zaten yaşamaktadır:

Götürdü zevk-i vaslın hâtırımdan ravza pervâsın

Sözün kevser münevver meclisin Huld-i Berîn'imdir (Fuzûlî, G.102/6)

Cennet halkı sevgilinin meclisine uğraması durumunda, o cennetteki zevklerini unutacakları, orayı hatırlamayacakları dile getirilmektedir. Meclis, cennet ehline cenneti ve oranın zevklerini unutturacak kadar güzellikte tavsif edilmektedir:

Zevkin unudur yir ile gelmez yâda

Uğrarsa eger bezmine erbâb-ı bihişt (Nâbî, Matla' 73)

Âşık için sevgili önemli olunca, onun servi boyu ile bezmi ebedî cennet etmesi istenmekte, meclise gelip duman etse, kıyamet mi kopardı diye sitemde bulunulmaktadır. "Duhan etmek" ifadesiyle mecliste duman çıkarmak veya meclisi dumana boğmak anlaşılabildiği gibi, kıyamet kelimesinden hareketle, Kıyamet ve Duhân surelerine atıfta bulunulduğu söylenebilir. Hatta Duhân Suresi adını, 10. ayette geçen ve duman manasına gelen "duhân" kelimesinden almıştır. Nitekim bu duhân, kıyamet alametlerinden olan ve göğü kaplayacak bulunan bir dumandır (Karaman vd., 2010: 495). Kıyametin serv-kad ile olan tenasübünün yanı sıra, duhân ile olan bağlantısı da beyitte gözetilmiştir:

Ne var ey serv-kad bezmi behişt-i câvidân itsen

Kıyâmet mi kopardı meclise gelsen duhân itsen (Atâyî, Ebyât 41)

Cihan padişahının meclisi cennet, badesi Kevser şarabı, sâkîsi de hur-i 'îndir. İri gözlü huriler, Rıdvân, Kevser şarabı gibi cennete dair unsurlarla vasfedilen meclis, cennet olarak algılanmaktadır:

Dâ'iyâ şâh-ı cihânun meclisi cennetdür uş

Badesi kevser şarâbı sâkîsidür hûr-ı 'în (Ahmed-i Dâ'î, G.47/7)

Sevgilinin cennet evsafındaki meclisini gördüğü takdirde, bülbülün, ne bağ ne de bostan isteyeceği belirtilmektedir. Cennet gibi vasıflara sahip bir meclise uğrayan bülbülün bağ ve bostana hevesinin kalmayacağı ifade edilerek meclis, cennete benzetilmektedir:

Anun bihişt-sıfât meclisin eger görse

Ne bâg isdeye dahı ne bû-sitân bülbül (Ahmedî, K.56/14)

Misk ile amber kokulu tütsüsünden can ve gönül, kokuya gark olmuştur. Cennet o meclistedir, sâkîleri ise gılmândır. Cennette gılmân denilen hizmetçilerin cennetliklerin etrafında pervane olup onlara kadehlerle içkiler sunacağı, hizmette bulunacağı bildirilmektedir. Buna istinaden beyitte de meclis cennet, sâkîler ise gılmân olarak görülmekte, cennette de bulunacağı rivayet edilen misk ve amberin ise o meclisi muattar eylediği söylenmektedir:

Müşg-ile ‘anber buhûrından mu‘attar cân ü dil

Cennet ol meclisdedür sâkîleri ğılmândur (Cem Sultan, K.9/23)

Can bahşeden bezm, ya perilerin toplandığı yer ya da iri gözlü hurilerin meclisidir (Hayretî, Ms.16/I-2). Huri ve peri misali sevgili ve şarap ile daima ‘ayş u işret eylemek, içip eğlenmek isteyen şair, ta ki cihan bezminin cennet bağından nişan vereceğini ummaktadır. Bu haliyle meclis cennet bağını andırmaktadır:

‘Ayş eyleyelüm bâde vü mahbûb ile dâ’im

Tâ bezm-i cihân vire nişân bâg-ı cinândan (Şeyhülislâm Yahyâ, Nazm 12/2)

Sarhoşu sersemleten o kadehi getirmesi sâkîden istenmekte, cennet hurilerinin gözü ilişse onların dahi şarap düşkünü olacakları belirtilmektedir. Sâkî, kadeh, mahmur-ı mest, mey kelimeleri aralarındaki münasebet dolayısıyla meclis ortamını çağrıştırmakta, cennet hurilerinin dahi böyle bir ortamda şarap tutkunu olacakları ifade edilmektedir:

Sâkî getir o câmı ki mahmûr-ı mest olur

Hûr-ı behiştin erse gözü mey-perest olur (Şeyh Gâlib, Msd.-9/III-1)

A‘râf Suresi 72. ayetinde geçtiği gibi, Allah’ın, ahitleşmek için Ezel meclisinde insanların ruhlarını toplaması ve bütün ruhların mutlak güzelliği temaşa neticesinde kendilerinden geçmeleri de bir hayranlık ve sarhoşluk hâli olarak tasvir edilegelmiştir. İlahî güzellik karşısında ruhların kendinden geçmesi durumu, edebî metinlere sarhoşluk, daha yaygın şekliyle hayranlık olarak yansıtılmıştır (Yıldırım, 2014: 29-30). Nitekim Elest bezminde İlahî sevgilinin bir anlık nazarına şahitlik edip onu görmenin ve hatta

Elest hitabıyla sesini işitmenin verdiği iştiyak sayesinde kendinden geçen âşık, Elest sersemi ve sarhoşu olmuştur (Kadı Burhaneddin, G.777/1). Yârin gözü âşığın canına ezelde bir merhaba sunmuş ve bu itibarla öyle bir sarhoş olmuştur ki, gayrın merhabasını bilmemiş, ağyara rağbet etmemiştir. Âşığa bir nazar eden sevgili, aşk ateşini onun gönlüne düşürmüş, gül yüzünü güldürerek bülbülü figana duçar etmiştir. Gonca gül ile vahdeti andıran sevgili, gül yüzünü güldürüp açılmasıyla kesret zuhur etmiş, ayrılık vaki olmuştur. Âşık, sevgiliden ayrılmanın verdiği keder ile bülbül misali ah u efgan etmektedir:

Cânıma bir merhâbâ sundu ezelde çeşm-i yâr
Şöyle mest oldum ki gayrın merhabâsın bilmedim (Ahmed Paşa, G.191/5)
Âşıka bir nazar it ʻışkun odın câna bırak
Güldür ol gül yüzüni bülbüli efgâna bırak (Ahmed-i Dâʻî, G.224/1)

O sevgilinin güzellik meclisinde mestane gönlü kalan âşık, cemâlinin mumuna kanadını yakmış, pervane olmuştur. Son derece süzgün bakışlı sevgilinin gamzesi (Nefʻî, G.53/2) sayesinde mest olan âşık, mumun etrafında ışığa doğru uçup da kanadını ve hatta kendisini yakan pervaneyi andırmaktadır. Sevgili cemâliyle vahdeti temsil eden bir mum ve âşık bu mumun etrafında dönüp dolaşan pervanedir:

Nigârâ bezm-i hüsnünde dil-i mestânemiz kaldı
Perin yakmış cemâlin şemʻine pervânemiz kaldı (Hayâlî, G.631/1)

Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" hitabına karşılık, âdemoğullarının zürriyetlerinin "Evet (belâ)" demelerine telmihle "belâ Bezmi" şeklinde adlandırılan bu sahnede, hiç kimse ayık kalmamıştır (Necâtî, G.90/4). Ezel bezminde muhabbet kadehinden içen herkes, kendilerinden geçip sarhoş olmuşlardır. Cihan bezminin neşesine karşı ilgisiz ve müstağni davranan âşıklar, ezel meyhanesinden sarhoş olarak bu dünyaya gelmişlerdir. Ezel bezminde aşk şarabını içen âşığın mestane gönlü, gece gündüz hiç ayılmamaktadır:

Kim ezel bezminde içdi bu mahabbet camını
Bilmeyüp kendülerini cümle serhoş oldılar (Muhibbî, G.558/3)
Humâr u neş'esinden fâriğız bezm-i cihânın biz
Ezel meyhânesinden gönlümüz mestâne gelmişdir (İzzet Molla, G.137/3)
Bâde-i ʻaşkı meğer bezm-i ezel nûş eylemiş
Hîç ayılmaz rûz u şeb mestâne kim gönlümdür ol (Şeref Hanım, G.106/3)

Aşkın ezel gününün kadehini içerek bu dünyaya gelmiş âşıklar, ta haşre kadar o şevk u iştiyak ile sarhoşturlar. Âşıkların kalplerini gönül alıcı sevgili ta ezelden cezbetmiş ve ebede kadar onların baktıkları çehre, sevgilinin cemâli olmaktadır. Ezel bezminde bir damla aşk şarabı içse, kıyamete dek âşığın yerinin hafif sarhoşluk olduğu söylenmektedir. Dolayısıyla âşık o gün bu gündür aşk şarabının verdiği neşveyle yaşamakta, kıyamete kadar da bu hal üzere devam edecek görünmektedir:

Nûş eylemişüz rûz-ı ezel câmını 'aşkun
Tâ haşre dek ol şevk ile mestânelerüz biz (Mihrî Hâtun, G.61/2)
Tâ ezelden kalblerin cezb eylemiş ol dil-rübâ
Ol gürûhın tâ ebed manzarları dîdâr olur (Kuddûsî, G.792/3)
Neşvân olur kıyâmete dek 'âşıkun yeri
Bir katre içse bezm-i ezelden şarâb-ı 'aşk (Vâsıf, G.69/4)

Sevgilinin aşkının şarabından mest olan âşığı, ancak Hz. İsrafil'in suru uykudan uyarabilmektedir. Hatta ezelde aşkın şarabını içenler (Eşrefoğlu Rûmî, 75/3), meyhane rindleri ve Elest mesti olan âşıklar, mahşerde dahi aşkın şarabıyla sarhoşturlar. Dolayısıyla mahşerde bile uyanmayacaklardır:

Rindân-ı harâbâtî vü mestân-ı elestiz
Mahşerde dahi câm-ı mey-i 'aşk ile mestiz (Nef'î, G.44/1)
Senün 'ışkun şarâbından bu Dâ'î şöyle mest oldı
Uyarmaz uykudan anı meğer İsrâfilün sûrı (Ahmed-i Dâ'î, G.299/7)

Kasideler başlığında yer alıp da terci'-bend nazım şekliyle ve Sultan Muhammed (Mehmed) için yazılmış olan mersiye türündeki eserde şair, Ezel bezminde onun yerinin cennet yurdunun bahçesi ve menzilinin "İnanan ve salih amel işleyenler için, mutluluk ve güzel bir dönüş yeri" (Ra'd 13/29) olduğunu söylemektedir. Beyitte, cennetin ismi (hüsn-i meâb) ve Tûbâ ağacı için de delil gösterilen ayetten iktibas yapıldığı gibi, Ezel bezminde kulların bir cennet bahçesinde bulundğu belirtilmekte, dolayısıyla Elest meclisiyle cennet arasında bir ilişki kurulmaktadır:

"Tûbâ le hüm ve hüsnü me'âb"ın ki menzili
Bezm-i ezelde ravza-ı dârü'l-cinân idi (Ahmed-i Dâ'î, K.24/24)

Sevgiliye olan vuslat gününde geçen zamanlar, âşığın hayaline bir bir gelmekte (Şeyhülislâm Yahyâ, G.115/1), cennet misali bir hayat yaşadığını anımsamaktadır. Oysa şimdi, gamlı gönlünün her köşesi, firkat meskeni olmuş durumdadır. Önceki bir zamana ve yâr ile vuslat anına, Elest bezminde bakış sayesinde yaşanan vuslata atıf

yapılmaktadır. Bu dünyaya gelişle zaten ayrılık gerçekleşmiş ve âşığın gönlü kedere gark olmuştur:

Misâl-i cennet idi yâr ile oldı Şeref şimdi

Bana her gûşesi ğam-hânemin bir mesken-i fürkat (Şeref Hanım, G.21/5)

Âşığın gönlü bu sevdayı ezelden tutageldiğine göre, yine o sevgiliye varmaya bu aşkını sermaye edinmiştir. Dolayısıyla ezelde cenneti andıran ilm-i İlahî veya huzur-ı İlahîden ayrılıp sonra Hz. Âdem suretinde cennete oradan da dünyaya gelerek büsbütün sevgiliden ayrılan âşığın, tekrar o sevgiliye kavuşması için elindeki yegâne sermayesi aşktır. Bu sayede yeniden vuslat gerçekleşecek ve ebedî cennete girilip rü'yet tecrübe edilecektir:

Meğer bu cân bu sevdâyı ezelden tuta gelmişdi

Yine ol dosta varmağa bunı idindi sermâye (Eşrefoğlu Rûmî, 108/2)

2.1.5.3. Meyhane ve Camilerin Cennetle İrtibatlandırılması

Görüntü itibariyle tezat teşkil eden meyhane ve camilerin cenneti andıran mekânlar bağlamında bir arada anılmalarının sebebi, meyhanenin batınî yönden, caminin ise daha çok zahirî yönden cennetle ilişkili olmasından ötürüdür.

Tasavvufta İlahî aşkı sembolize eden şarabın yanı sıra, bu aşkın sunulduğu bir yer olan meyhane de âşık nazarında kutsiyet kazanmaktadır. Harabat olarak da anılan meyhaneyi mutasavvıflar bir tekke olarak ele almakta ve orada İlahî aşk şarabının içilip sarhoş olunduğunu söylemektedirler. Buna göre meyhane bir neşe ve feyiz kaynağı, hakikate erdiren yer olmaktadır. Meyhane bir can kıblesidir ki oraya varan, üzüntülerinden kurtulmaktadır (Pala, 2009: 192). Sâkîsi yâr olan böyle bir meyhanede, yârin verdiği mey baş ağrısı ve sersemletmeye yol açmamaktadır (Şeyhülislâm Yahyâ, Sâkî-nâme /7). Bu haliyle meyhane, cenneti çağrıştırmaktadır.

Meyhaneye yüklenen bu anlama karşılık cami daha ziyade mimarî açıdan cenneti akla getirmektedir. Bahçenin Osmanlı cami mimarisiyle bağlantılı yönleri olup, cennetle ilgili tasvirlerin ve mana ortamının cami mimarisinde hissettirildiği gözlenmektedir. Büyük bir caminin yanında, çoğunlukla bir ya da daha çok avlu bulunmakta, ayrıca caminin içi de çiçek ve ağaç motifleriyle tezyin edilmektedir. Nitekim caminin zemininde, dünya ve ahiret bahçelerinin ağaç ve çiçekleriyle bezenmiş halılar serilidir, duvarlar ise bahçe motifli çiniler ve nakışlı camlarla çevrilidir (Andrews, 2009: 192-193). Bu itibarla camiler gerek içerisinin tezyinatı ve halı desenleriyle, gerekse bahçeleriyle birlikte cenneti andırmaktadır. Aynı şekilde caminin

süslemeleri arasında önem arz eden hayat ağacı motiflerinin Tûbâ ağacını temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Sevgilinin gül yüzünün anısına kadehleri her dem içmesi istenen âşığın, gönlüne ise meyhaneleri Huld cenneti kılması istenmektedir. Kadehlerle sürekli şarap içmesi söylenen âşık, sevgilinin gül yüzü anısına bunu yapmalıdır. Zira Elest meclisinde bir anlık bakış sayesinde aşkla tanışan âşığın bu anı hatırda tutması için sürekli aşk şarabını içmesi gerekmektedir. Aşk şarabının içildiği meyhane ise âşık nazarında ebedî cennet olmuştur:

Gül yüzün yâdına her dem içe peymâneleri

Cennet-i Huldı kıla gönline mey-hâneleri (Ahmedî, G. 681/1)

Cananın âşığının can ve cihandan geçtiği, meyhane sakininin ise cinân bağından geçtiği dile getirilmektedir. Sevgili uğruna -kendisi dâhil- bütün her şeyi feda eden âşık, İlahî aşk şarabının içildiği meyhanede iskân etmeyi cennet bahçelerine yeğlemektedir. Asıl huzurun ve sevgiliye vuslatın gerçekleştiği mekân olmasından ötürü meyhane, âşık nazarında muteberdir:

Âşık-ı cânâneyem cân ü cihândan geçmişim

Sâkin-i meyhâneyem bâğ-ı cinândan geçmişim (Necâtî, G.364/1)

Zâhid istediği takdirde cennet ve huri bulacaktır. Ancak önemli olan meyhane kûyunda bir meyhaneci çırağını sevmektir. Zâhid için cennet ve huriler arzu nesnesi iken, asıl maksadın aşkın mekânında bir sevgiliyi talep etmek, tabiri caizse, yaratılanı değil Yaratanı istemektir:

Zâhidâ ister isen cennet ü havrâ bulasın

Gel beri kûy-ı harâbâtda bir muğbeçe sev (Hayâlî, G.463/2)

Gül yüzlü sâkînin huri ve gılmân olduğu, sarhoş olanların cenneti meyhaneye benzettikleri söylenmektedir. Sâkî bir sevgili olmak yönünden hurileri, aşk şarabını sunmak bakımından gılmânı andırmaktadır. Aşk şarabıyla sarhoş olan âşıkların meyhaneyi cennet olarak görmeleri, içerisinde huri ve gılmânı andıran gül çehreli sevgilinin, Kevser'i andıran şarabın bulunması ve meyhanenin huzur sunup sevgiliye vuslata kapı aralamasıdır:

Hûr u ğılmân ki dirler sâkî-i gül-çehredür

Mest olanlar benzedürler cenneti meyhâneye (Muhibbî, G.2330/2)

Câmi' toplayan bir araya getiren anlamına gelmekte olup, Müslümanların namaz kıldığı yeri, büyük mescitleri ifade etmektedir. Caminin en büyük ev, içerisinin en

parlak güneş, cennet ve Kevser kaynağı, vildân ve hurilerle dolu olduğu bildirilen beyitte, caminin hem terim hem de kelime manasının anlaşılması mümkündür. Gazelin bir önceki beytinde (275/5); sultan olan sevgilinin, âşığın gönlünde -Hz. Süleyman'ın Mescid-i Aksa'nın içinden gelişi gibi- salınarak yürüdüğü bildirilmektedir. Buna göre, camiden kasıt, gönül olabilmektedir. Zira o en büyük ev, aşk nuru sayesinde en parlak güneş, cennet, Kevser, huri ve gılmân hayalini içerisinde barındıran bir mekândır. Öte yandan cami de büyük bir eve; içerisindeki tezyinat ve ışıklandırmalarıyla, gökyüzünü andıran kubbesiyle parlak bir güneşe; halı ve duvarlarının süsü ve dışarıdaki bahçesiyle cennete; içindeki veya dışındaki şadırvanıyla Kevser'e; içerisindeki cemaatle huri ve vildâna benzetilebilmektedir:

Bu câmi' beyt-i ekberdir derûn-ı şems-i enverdir

Behişt ü 'ayn-i kevserdir tolı vildân u hûrâdan [10] *(İbrahim Hakkî, G.275/6)*

Minareleriyle gönül Kâbe'sini andıran caminin (Taşlıcalı Yahyâ, K.4/1), içerisine giren insanın çıkası gelmemektedir. Tecâhül-i ârifâne bir şekilde, buranın nasıl bir cennet ve gülistan olduğunun bilinemediği söylenmektedir. Caminin iç mimarisi ve süslemeleri karşısında hayranlık duyan şair, bu mekânın âdeta cennet ve gülistan olduğunu ifade etmektedir:

Derûnına giren âdem çıkacağı gelmez

Bilemezüz bu ne cennet bu ne gülistândur (Taşlıcalı Yahyâ, K.4/6)

Ayasofya Camisi'nde bulunan mahfil, sanki cennet bahçesinin hareminde bir yüce saraydır. Dolayısıyla caminin mahfili, cennet bahçesine ait mutena bir alandaki mualla kasrı andırmaktadır:

Bu mahfil câmi'-i pâk-i Ayasofiyyede gûyâ

Harîm-i ravza-ı cennetde bir kasr-ı mu'allâdır (Nedîm, Kt.13/8)

Kubbesi için tarih düşülen Ağa Camii, ihtişam ve görkem itibariyle cennet gibi olmuştur. Yücelik bakımından cenneti aratmamaktadır:

Yazdı VÂSIF kulu da tâkına cevher târih

Oldu a'lâ bu Ağa Cami'i mânend-i cinân (Vâsıf, Kt.58/8)

Maksat cennet kokusu ise, gül gibi caminin yapıldığı belirtilmekte, bülbülün gül desteler üstüne konup ötmesi istenmektedir. Cami, güle benzemesi ve kokusu bakımından cennet kokularıyla irtibatlandırılmaktadır:

[10] Her ne kadar bazı divanlarda "hûrâ" yazılmış olsa da, aslında bu kelime, "hûr" kelimesinin tekili olan "havrâ" olsa gerektir.

Merâmın bûy-ı cennetse yapıldı gül gibi câmi‘

Konup gül-desteler üstünde ey bülbül nevâ eyle (İzzet Molla, Tr.68/3)

Nef‘î’nin kasidesine nazire olarak Sultân Mahmûd’a övgü maksadıyla yazılan kasidede, Tûbâ fidanının Hz. Peygamber’in Liva-i hamd sancağı olduğu, caminin minberinin de cennetin kubbesine kıyas edildiği söylenmektedir. Bir önceki beyitte din bağının servisi olan sancağı müminlerin çektiği, Sultan Ahmed Camii’nin de askerlerin emniyet kalesi olduğu belirtilmektedir (İzzet Molla, K.7/33). Buna göre, sultanın sancağı Tûbâ ağacını ve Hz. Peygamber’in sancağını andırırken, mezkûr caminin minberi de cennet takını andırmaktadır:

Nahl-i tûbâsı livâ-yı Hazret-i Fahr-ı Rüsül

Tâk-ı cennetdir kıyâs etdim görünce minberi (İzzet Molla, K.7/34)

Gecelerde, bütün minareler kandillerle dolu olup, camiler cennet hurilerini hasede düşürmektedir. Minareler nurdan bir sütunu andırınca, bu parlaklık ve endama sahip camiler cennet hurilerini kıskandırmaktadır. Aşağıdan yukarıya doğru nurdan kandil ile ışıldayan camiler cennet ve her bir minaresi de Tûbâ ağacıdır. Dolayısıyla minareler boy itibariyle Tûbâ ağacına benzetilirken, pür nur oldukları için hurileri dahi imrendirmekte, gerek minarelerin ışıkları gerekse caminin süsleri bir cennet tasviri oluşturmaktadır:

Gicelerde pür olup cümle kanâdil-i menâr

Câmi‘ân olmada reşk-âver-i havrâ-yı cinân (Vâsıf, K.16/9)

Müzeyyen zîr u bâlâ nûrdan kandîl ile şimdi

Cevâmî‘ cennet u her bir menârı nahl-ı Tûbâdur (Kâmî, K.20/15)

Caminin Firdevs cenneti olması, çevresinde ise suyun (sebîl) Tesnîm’den bir mecra bulması temenni edilmektedir. Bu itibarla cami Firdevs cennetine, sebîl ise cennetteki Tesnîm ırmağına benzetilmektedir. Caminin kendisi bir cennet, bahçesindeki şadırvan ise Tesnîm suyu olarak tasavvur edilmektedir. Sebîl, yol olarak düşünüldüğü takdirde de, Tesnîm ırmağını andırmaktadır. Zira ırmak akarak oluşturduğu güzergâh bakımından bir yolu andırmaktadır:

Câmi‘ ki bir fırdevs ola ümmet gelip saf saf dola

Bulsa civârında n’ola tesnîmden mecrâ sebîl (İzzet Molla, Tr.136/14)

Her süslü cami, birer feyiz bahşeden saray iken, fıskiye misali cihanın gözesi ise âdeta cennet havuzudur. Bu bakımdan camiler cennetteki saraylara, onun şadırvanı veya havuzlarından fışkıran sular ise cennet havuzlarına benzetilmektedir:

Her câmi‘-i zîbende birer kasr-ı feyiz-bahş

Fevvâre-misâl ‘ayn-ı cihân havz-ı cinândır (Vâsıf, K.28/12)

Ayasofya Camii’nden yükselen Kur’an sesleri, cennet bülbüllerini dahi utandırıp, onların sus pus olmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla bülbülün sesi onca çekicilik ve güzelliğine rağmen, Kur’an sesine, ahengine yetişememekte ve camide okunan Kur’an’ın oluşturduğu hoş nağmeli ortam, cennet hayatındaki müziği çağrıştırmaktadır:

‘Anbelîbân-ı bihişti şerm ile hâmûş ider

Her taraf âvâze-i Kur’ân Âyâsûfiyye’de (Nâbî, G.705/7)

2.1.5.4. Kabrin Cennet Bahçelerinden Bir Bahçe Oluşu

Cennete giden yolun ve ahiret hayatının ilk adımı kabir olsa gerektir. Berzah âlemini ifade eden kabir, Hz. Peygamber’in de belirttiği üzere, kişinin ameline göre ya cennet bahçelerinden bir bahçe ya da cehennem çukurlarından bir çukur olacaktır (Tirmizî, Kıyâmet: 26). Bu itibarla kabrin de cennetle bağlantısı bulunmakta ve şairler tarafından, özellikle dua kabilinden olan manzumelerde, kabir cennet ilişkisi gündeme getirilmektedir. Öte yandan bilhassa günümüzde artık toprak alanından yoksun olan bir şehre karşın, cennetle ilgili olarak mimari, mezarlıklara ilişkin kalmaktadır. Yani yerleşik bir form olarak yeryüzünden buharlaşan manevi meskeni mezarlıklar sembolleştirmektedir. Böyle bir şehre kıyasla mezarlıklar ölü ruhların meskenini başka âlemde bulunan cennet şeklinde göstermektedir (Ladha, 2010: 228). Dolayısıyla mezarlıkların görünüm itibariyle de cenneti andırdığını söylemek gerekmektedir.

Sevgili, âşığın üstüne bir avuç toprak atsa, yattığı yer nur ve cennet olacaktır. Âşık öldüğü zaman dahi sevgiliden iltifat beklemektedir. Zira sevgili, âşığın kabri üzerine bir avuç toprak attığında, o kabrin nur ile dolacağı, cennetten bir yer olacağı belirtilmektedir:

Yatduğum yer nûr u uçmağ ola ey Yahyâ benüm

Bir avuç hâk atsa ger kabrümde cânân üstüme (Taşlıcalı Yahyâ, G.407/5)

Sonunda kabrin cennet gibi olması isteniyorsa, devrin dünyasının gafillerinin debdebesine bakmamak gerektiği nasihat edilmektedir. Buna göre, kabrin cennet bahçesi olabilmesi için dünyanın şaşaasına, debdebesine aldanmamak icap etmektedir. Aksi takdirde ayağın kaymasıyla kabir cehennem çukuruna dönüşecektir:

Bakma tâk u tumturâk-ı ğâfilân-ı dehre sen

İster isen kabrün ola ‘âkıbet cennet-serâ (İsmail Hakkî, G.23/3)

Yıllarca sıkıntı, meşakkat ve hastalıkla dünyada rahat yüzü görmeyen birinin kabrinde, cennet bağına Allah'ın pencereler açması temenni edilmektedir. Dünyada başa gelen musibetler karşısında tahammül edip, şikâyet ve isyana sürüklenilmediği takdirde, onun ecrinin ahirette mutlaka alınacağı gerçeğine binaen, kabrin cennet bağı olacağı ifade edilmektedir. Ölen kişinin kabrine, cennet bağından revzenler açılması niyaz edilmekte, her taraftan envaiçeşit rayiha (koku) ve çiçek kokusunun orayı kaplaması arzulanmaktadır:

Yıllarca renc-i 'illet göstermedi cihânı
Kabrinde açsın Allâh bâğ-ı cinâna revzen (Şeref Hanım, Tr.118/2)
Bâg-ı cennetden Hudâyâ kabrine revzenler aç
Her tarafdan olsun envâ'-ı revâyîh fâyiha (Atâyî, Tr.13/2)

Cennet bahçesinin gülünden Sa'dî'nin ravzasının pür olması, kabrinin cennet gülünün kokusuyla dolması, bu gülistanı bir kimsenin Şîrâz'a iletmesi istenmektedir. Dolayısıyla hem şair için bir duada bulunulmakta hem de onun Gülistan isimli eserine atıf yapılmaktadır:

Gül-i cennet riyâzından pür ola ravza-i Sa'dî
Usûlî kimse Şîrâza iletse bu gülistânı (Usûlî, G.129/7)

O şaha cennet bahçesinin makam olması, Dârü's-selâmın hazirelerinin onun, istirahat yeri olması talep edilmekte, kabrine Dârü's-selâmdan pencereler açılması ve içtiğinin daima temiz şarap olması için duada bulunulmaktadır:

Yâ Rab o şâha ravza-ı cennet makâm ola
Nüzhetgehi hazâ'ir-i dârü's-selâm ola (Atâyî, Ms.1/VII-1)
Revzenler açılup ana Dârü's-selâmdan
Nûş itdügi müdâm şerâben tahûr ola (Taşlıcalı Yahyâ, Ms.7/VII-2)

2.1.6. Sevgiliye Vuslat ve Onun Rızasının Cennetle Olan Bağlantısı

Sevgiliye vuslat, cennetin de ötesinde bir mükâfat olarak görüldüğü ve rü'yetullahla benzerlik arz ettiği için cennetle ilgili anlatımlarda bahis konusu edilmektedir. Allah'ın, cemâlini cennette kullarına göstermesi, aynı zamanda kullarından hoşnut olduğunu da ifade etmektedir. Zira rızasına nail olan kullar, ancak rü'yetle taltif edileceklerdir. Rü'yet ise sevgiliye vuslatın ta kendisidir. Nitekim âşık, sevgiliye vuslatı cennetle ilişkilendirmekte, hatta cennetten daha fazla önemsemektedir.

Mutasavvıflar baştan beri akıl vasıtasıyla Allah'a varılamayacağını, O'na ulaşmanın ancak sevgiyle gerçekleşeceğini savunmuşlardır. Miraç hadisesinde bahse

konu olan Cebrâil aklı, refref ise aşkı temsil etmektedir. Malum olduğu üzere Cebrâil Hz. Peygamber'i bir yere kadar götürebilmiş, daha öteye taşıması için onu refrefe teslim etmiştir. Dolayısıyla akıl, Allah'a giden yolda belli bir yerde durmak zorunda olup, artık bu noktadan itibaren insanı Rabbine götüren aşktır (Uludağ, 1991: 14). Buna göre cennete giden yolda ve İlahî vuslatta aşkın ehemmiyeti yadsınamaz derecede aşikârdır.

Sevgilinin güzelliğinin süsü, cennet bağının gülşenidir. Sevgiliye vuslat ise cana safa vermekte hem de gönle huzur ve sükûnet bahşetmektedir. Bu bakımdan sevgilinin cemâli cennet, ona vuslat ise en büyük mutluluktur:

Bâğ-ı cennet gülşenidür hüsnünün ârâyişi

Vuslatun cânlar safâsı hem gönül âsâyişi (Ahmed-i Dâ'î, G.159/1)

Âşık, dost yüzünü görmek uğruna dünya ve ahiretin bütün nimetlerini feda etmeye hazırdır (Yunus Emre, 135/16). Kendi benliğinden geçmeyi, sevgili yoluna canını vermeyi göze alan âşığın, sultan olan sevgiliye vuslatla sorgusuz sualsiz cennete gireceği beklenmektedir. Aslında âşığın cenneti sevgiliye kavuşmaktır. Bu gerçekleştiği takdirde sorguya tabi tutulmaksızın cennete girmiş olmaktadır:

Kendüligin terkin ura senün yolunda cân vire

Sorısuz uçmaga gire sen sultâna iren kişi (Yunus Emre, 372/3)

Cismini terk eden can olmakta, canını terk eyleyen de canan olmaktadır (Şâhidî, 1996: 71). Dolayısıyla arada sen ben farkı kalmamakta, fenadan bekaya ulaşılmaktadır. Canan için değil ki bir can, bin canı dahi yolunda feda eden (Muhibbî, G.2172/1), dost yolunda canını terk eden âşığa, sevgili, mükâfat olarak cemâlini ihsan etmektedir. Âşığın en değerli varlığı canıdır. Sevgili uğrunda canından vazgeçme davranışı, sevgili tarafından ödüllendirilmektedir. Bu haliyle âşık şehide benzemektedir. Zira şehitler de Allah yolunda canlarını feda etmekte, bunun karşılığında İlahî rızaya mazhar olup, cennette yüce makamlara erişmektedirler. Hatta öyle ki, nebiler ve sıddıklardan sonra, en üst mertebede olanlar onlardır:

Kim ki dost yolında terk-i cân ider

Dost ana dîdârını ihsân eder (Eşrefoğlu Rûmî, 11/1)

Papağan ve kumruların sevgilinin vuslat şekerini yemeleri, Kevser şarabını içip, sevgilinin dîdârına karşı durmaları ne güzeldir. Sevgilinin şirin dudağına vuslat ile Kevser şarabını içip, cemâlini seyretmek âşığın yegâne arzusu olsa gerektir. Papağanın şeker yemesi gerçeğine atıf yapılıp, papağan ve kumruların âşıkla özdeşleştirildiği

beyitte, Kevser şarabını içip, dîdâra karşı durmak cennette rü'yetullah hadisesini akla getirmektedir:

Zihî tûtî vü kumrılar ki vasl-ı sükkerin yirler

Dîdâra karşu tururlar içüp kevser şarâbını (Eşrefoğlu Rûmî, 137/3)

Âşığın makamı sevgiliye vuslat olmuş, hoş bir ebedî hayat bulmuştur. Bu durum, cennete giren kulun orada ebedî hayata kavuşup, cemâl-i İlahîyi görmesi, rü'yetin gerçekleştiği cennet bahçesini, Allah'ın teşrif etmesine benzemektedir:

Çün Nesîmî'nin makâmı vasl-ı yâr oldu bu gün

Hoş hayât-ı câvidân buldu yürü cânân gelir (Nesîmî, G.51/8)

İster kış ister bahar olsun, sevgiliyi her ne zaman görse, âşık için âlem gülistandır (Hatâ'î, G.22/4). Sevgiliyle hemhal olunduğunda, zaman mefhumu ortadan kalkmakta, âlem güllük gülistanlık bir ortama dönüşmektedir. Bu itibarla her kimin dostu gül yüzlü bir canan olursa, onun hanesinin cennet gibi daima baharistan olacağı ifade edilmektedir. Yoldaşı sevgili olan kişinin, evi ise âdeta sürekli baharın yaşandığı bir cennet olmaktadır. Zira âşık, sevgilinin cemâlinde bağı, gülşeni seyretmekte; baharı, refahı ve huzuru yaşamakta; gönül dünyasını âdeta cennet eylemektedir:

Her kimin kim hem-demi gül yüzlü bir cânân olur

Hânesi cennet gibi dâ'im bahâristân olur (Ahmed Paşa, G.92/1)

Âşık ahiret Firdevs'inin kaygısını çekmemektedir. Çünkü bugün âşık için cennet cihanda sevgiliye vuslattır. Âşık sevgiliye vasıl olduğu bu dünyada cenneti idrak etmiş demektir. Ona vâsıl olanın, cennet ve Kevser'e ihtiyacı kalmamaktadır (Turâbî, 328/5). Dolayısıyla Firdevs cennetinin endişesini taşımamaktadır. Anı yaşayan ehl-i hâlin gelecek tasası yoktur. Zira onlar ibnü'l vakt oldukları için sürekli sevgili ile beraberdirler. Bugün sevgiliye vuslatı gerçekleştirip hakiki cennete ermiş olan birinin, ahirette verilecek olan Firdevs cennetini düşünmemesi doğaldır:

Ey Hayâlî çekmezem firdevs-i ferdâ gussasın

Kim bu gün Cennet cihânda vasl-ı cânândır bana (Hayâlî, G.4/5)

Âşık toprak rengindeki kafesten kurtulup sevgilinin kûyuna eriştiği takdirde, gönül kuşunun âlemde cenneti odur. Bu itibarla, beden kafesinden çıkıp pervaz eden can, sevgilinin kûyuna vuslatla, cennete erişmiş demektir. Beden, insanın maddi yönünü, yani kesreti ifade etmektedir. Daha bu dünyada kesretten kurtulan ise, vahdet illerinde yâre vasıl olacaktır. Allah'ın görüleceği, bu sayede O'na vuslatın yaşanacağı

yer olan cennet, bu haliyle vahdet diyarı olarak algılanabilmektedir. Dolayısıyla bu dünyada gayra rağbet etmeyenin, öte dünyada yâre erişeceğini söylemek gerekmektedir:

Kurtulup hâki kafesden erişirsen kûyuna

Ol durur ey murg-ı dil 'âlemde uçmağın senin (Usûlî, G.70/4)

Bunda ağyâr kesretinden kurtılan

Vahdet illerinde vasl-i yâr olur (Niyâzî-i Mısrî, 56/3)

Âşığın, vuslat bağının haremine erer gibi, seyrinde Rıdvân bahçesinin seyrine vardığı söylenmektedir. Âşık gezip dolaştığı esnada, cennet gezintisine ulaşmış, sevgiliye vuslata erecek gibidir. Bir başka açıdan âşık, sevgilinin, İrem gibi olan bağının haremine vasıl olmuştur. Sevgilinin haremine mülaki olmak, cennet bağında seyretmeyi andırmaktadır:

Seyrümde seyr-i ravza-i rıdvâna varmışam

Cânâ harîm-i bâğ-ı visâle irem gibi (Şeyhülislâm Yahyâ, G.444/3)

Zâhid, cennet için zühd ile tamamen meşakkat çekmektedir. İrem bağının sevgiliye vuslatla cennet olduğunu bilmemiştir. Sevgiliye vuslatın gerçekleştiği yer, dünyada bir bağ olsa dahi orası âşık için cennettir:

Pür meşakkat zühdile zâhid çeker cennet içün

Bilmemiş vaslın olubdur cennet bâğ-ı İrem. (Turâbî, 204/3)

Nazlı servi olan sevgilinin visal bağına girip, Firdevs meydanını âdem gibi mesken etmenin salık verildiği beyitte, nazlı bir serviyi andıran sevgiliye vuslat, Firdevs bağında yer edinmek olarak algılanmıştır:

Girelüm bâğ-ı visâline o serv-i nâzun

Sahn-ı firdevs idelüm meskeni âdemcesine (Nâbî, G.783/2)

Maşuktan ayrı kalan âşığın cennete gereksinimi bulunmamaktadır. Yârin güzel yüzünden mahrum kalan âşığın gülmesi muhal olup, işi gücü ağlamaktan ibarettir. Dolayısıyla âşığın cenneti sevgiliye vuslattır:

Cüdâ olınca ma'şûkdan cinânı neylesün 'âşık

Olub giryân diyüb dîdâr-ı yâri görmesem gülmem (Kuddûsî, G.428/3)

Sürekli akıl ve canın yâri olanın, o canana cennet içinde ereceği vurgulanmaktadır. Aklı ve canına düşkün olanın cennette ona göre bir sevgiliyle karşılaşacağı belirtilmektedir. Aşk, akıl değil gönül işidir. Bir bakıma akıl ötelenmektedir. Aynı şekilde cana düşkünlük âşığa yakışmamaktadır. Yeri geldiğinde sevgili için canı feda etmek gerekmektedir. Zira can, benlik sevgiliye vuslatın önünde

bir engeldir. Bu itibarla akıl ve nefse (cana) bel bağlayan cennette maddi nimetler ve huri kabilinden sevgililere kavuşacaklardır. Ancak âşıklar hakiki sevgiliye vuslat zevkini yaşayabileceklerdir. Üstelik vuslat için cenneti beklemelerine de gerek yoktur. Çünkü anı yaşayan âşıkların yâre kavuşmaları bu dünyada tahakkuk etmekte, yarına ertelenmemektedir:

Eger yâr-ı cân u hıred isen müdâm

Erersin o cânâne ender-cinân (İbrahim Hakkî, G.302/3)

2.1.6.1. Kûy-i Yâre Vuslat ile Cennete Girmek Arasındaki Benzerlik

Cennete girebilmek için başta iman olmak üzere salih amel işlemek, hayatı İlahî rızaya göre tanzim etmek lazımdır. Aynı şekilde sevgilinin mekânına girebilmek için de, başta âşık olmak; sonra sabretmek, sevgilinin cevr ü cefasına katlanıp bundan şikâyetçi olmamak, velhasıl âşıklığın kurallarını yerine getirmek gerekmektedir.

Ezelden âşina olduğu sevgilisinden bu dünya gurbetine düşmekle ayrı kalmış olan âşık, onun kûyuna giderek yeniden vuslatı gerçekleştirmek cehdindedir (Eşrefoğlu Rûmî, 81/5). Âşık nazarında sevgilinin kûyu cennettir. Bu bakımdan, âşığın gözüne cennet bahçelerinin görünüp, gönül kuşunun uçmayı, hatta cenneti dilemesi ve bu vesileyle cananın diyarına gitmeye azmetmesinin bir benzeri olarak kul da, cenneti arzulamakta ve Allah'ın görüleceği o yere gitmeyi düşlemektedir:

Cennetün bâgçeleri oldı gözüme çün 'ayân

Cân kuşı uçmak diler cânân iline giderem (Eşrefoğlu Rûmî, 81/3)

Rakip, sevgilinin kûyuna varıp orada ölmek dilese de, domuz kurban olmadığı gibi eşeğin de cennette yeri yoktur. Âşık tarafından domuz olarak görülen rakibin, sevgilinin yoluna kurban olup ölmesinin imkânsızlığı, domuzdan kurban olmayacağı gerçeği ile bağdaştırılmıştır. Eşek kabilinden olan rakibin -eşeklerin cennete girmeyeceği gerçeğine binaen- cennete de girmeyeceği dile getirilmektedir. Sevgilinin mahallesinde yer edinmek âşık olmaktan geçerken, cennete girmek mümin bir kul olmaktan geçmektedir. Cennette olacaklarına dair rivayetlerin bulunduğu bazı hayvanlar müstesna, hayvan veya kâfirin cennete girmesi mümkün değildir:

Kûyuna varıp rakip ölmek dilermiş dostum

Ne domuz kurbân olur ne cennete girer eşek (Necâtî, G.327/4)

Sevgilinin iltifatına mazhar olup kûyuna girmek, samimiyet ve sadakati gerektirdiği halde, cenneti bir para karşılığı almak ve rüşvet ile oraya girmek imkânsızdır. Zira rüşvet haram olduğu gibi, Hristiyanlığın benzeri olarak, cennetten bir

arsa satın alma anlayışı İslamiyet'te yoktur. Dolayısıyla cennete girmek, maddi menfaatler ve yanlış uygulamalar ile değil, iman ve salih amel ile olmaktadır:

Cenneti almak olmaz akçe ile

Girmek olmaz behişte rüşvet ile (Fuzûlî, Mukatta'ât 35/4)

Âşık, Kevser dudaklı, huri yüzlü sevgiliyi talep etmekte, sevgilinin kûyunu cennet olarak görmektedir. Bu itibarla cennete girmek dileyenin sevgilinin kûyuna varması istenirken; kul için cennet, huriler ve Kevser gibi maddi mükâfatların olduğu bir yerdir:

Didi Zâtî bana bir Kevser-leb-ü-hûrî-sıfat

Cennete girmek dilersen kûy-i yâra varı gör (Zâtî, G.142/5)

Âşık uçarak sevgilinin kûyuna varıp, orada can vermesine karşın, huri olan sevgili, Allah'ın âşığa uçmak nasip ettiğini ve mekânının cennet olduğunu söylemektedir. Sevgilinin huri olarak görüldüğü (istiare) beyitte, âşığın kûya varışı uçma fiili ile anlatılırken, cennete girme konusunda da uçmak nasip edildiği belirtilmiş, kelimenin hem fiil (uçmak) anlamı hem de isim (cennet) anlamı gözetilmiştir. Ruhun bir kuş olup uçtuğu anlayışına istinaden, cennete gidişte de sevgilinin mekânına uçmak gibi bir durum söz konusudur. Öte yandan burada cennetten kastedilenin, sevgilinin kûyu olduğunu da söylemek gerekmektedir:

Uçub uçub varub kûyında cân virdüm didi ol hûr

Hudâ uçmak nasîb itdi sana cennet mekânundur (Zâtî, G.304/2)

Maksat eşiğine, ölmeyenin erişmemesi misali, beka âlemine gitmeyen de Makâm-ı Mahmûd'a ermemektedir. Amaçlanan eşiğe, kûy-i yâre vuslat için ölmek gerektiği gibi, övülen makama ermek için de ahirete irtihal etmek gerekmektedir. Sevgilinin kûyuna ulaşmak için ölmekten kastedilen, sevgilinin uğrunda canı feda etmek, yani ölmeden evvel ölmektir. Nefisten azade olup, sevgilide fenaya ermek ve yine onda beka bulmaktır. Vuslat ancak bu şekilde gerçekleşmektedir. Hz. Peygamber'e, vadedilen Makâm-ı Mahmûd ise ahiret hayatında verilecektir ve dolayısıyla ona ulaşmanın yolu da ölmekten geçmektedir:

İrişmez ölmeyen ol âsitân-ı maksûda

Bekâya gitmeyen irmez Makâm-ı Mahmûda (Taşlıcalı Yahyâ, G.371/1)

Yarının dîdârını isteyenin aşk sırrını saklaması, Firdevs-i a'lâ isteyenin de yârin kûyunu beklemesi talep edilmektedir. Ahirette sevgilinin cemâlini görebilmek için, aşk sırrını ifşa etmemek gerekmektedir. Âşık, sırrını taşıyabildiği ölçüde başarılı olmakta ve

sevgiliyi görme olanağı elde etmektedir. Firdevs cennetini arzulayanın ise, sevgilinin kûyunu beklemesi gerekmektedir. Nitekim sevgilinin kûyunda yer edinenin, doğal olarak cennete eriştiğini söylemek mümkündür:

Râz-ı aşkı saklasın dîdâr-ı ferdâ isteyen

Kûy-ı yâri beklesin firdevsi-i a'lâ isteyen (Usûlî, G.108/1)

Yüce bir âleme sefer eylemek istediği için, kanat açıp uçmak dileyen âşığın rahat olması gerektiği söylenmektedir. Uçmak cennet anlamına da geldiğine göre, bu yüce diyara gitmek isteyenin bütün kayıtlardan azade olması icap etmektedir. Tıpkı sevgilinin kûyuna varabilmek için âşığın canını dahi terk etmesi gerektiği gibi, cennete vuslat için de alakalardan kurtulmak gerekmektedir:

Fâriğu'l-bâl ol eger uçmak dilersen bâl açup

Çünki sen bir 'âlem-i bâlâya istersin sefer (Nev'î, K.12/27)

Sevgiliye vuslatın çaresinin mum gibi aşk ateşine yanmak olduğu söylenmektedir. Sevgiliye vuslat için aşk ateşinde yanmak icap etmektedir. Zira bu sayede âşık saf bir hale gelmekte ve olgunlaşmakta, sevgiliye vuslatı üstlenme potansiyeline erişmektedir. Öte yandan sevgilinin mahallesine varmak için çok niyaz etmek lazımdır. Cennet bağına vuslatın hesabı bulunmaktadır. Yârin diyarına vuslat, yalvarmak ve acziyeti ifade etmekle vuku bulacağı gibi, cennete girebilmek için de dünyada iken iman ve amel-i salih; ahirette ise hesapların görülüp sevabın, günahtan fazla olması gerekmektedir. Bu itibarla cennet olan kûy-i yâre vuslatın yolu niyazdan geçerken, cennete girmenin de iman ve ameller bağlamında bir hesabı bulunmaktadır:

Varmağa çok niyâz gerek kûy-ı dil-bere

Ey dil vüsûl-ı bâğ-ı behiştin hesâbı var (Nedîm, G.24/7)

Vasluna çâre nedür didüm didi

Şem' bigi 'ışk odına yanedür (Ahmedî, G.210/3)

2.1.6.2. Allah'ın Cennette, Sevgilinin Bahçede/Gülşende Görülmesi

Kelamcıların çoğunluğu ve mutasavvıflar, Allah Teâlâ'nın cennette görüleceğine dair kanaate sahiptirler. Cennette en yüce nimetlerden biri olarak telakki edilen rü'yet, bilhassa tasavvuf ehli nazarında büyük bir önem taşımaktadır. Bu dünyayla dahi irtibatı bulunan rü'yet, özellikle marifetle temellendirilmektedir.

Cennette Allah'ın görülmesinin benzeri olarak dünya gülşeninde veya bahçede ise sevgilinin görülmesi âşık için mühimdir. Âşığın yegâne derdi sevgilinin yüzünü görmek olunca, gülşen veya bahçe sevgilinin kûyu olmak yönünden âşığı kendine çeken

mekânlardır. Ancak âşık nazarında, cennetin de gülşen veya bahçenin de amaç değil araç olduğunu unutmamak gerekmektedir.

Sevgilinin yüzünü görmek âşık açısından tarifi mümkün olmayan haz ve mutluluk olsa gerektir. Seven, sevgiliden ayrı kaldığı ve onu tasavvur etmediği zaman dahi sevmektedir; ama burada yüz yüze görüşmenin aydınlığı bulunmamaktadır. Bu meyanda sevgi, sevenin sevgilinin cemâlini seyrettikçe sevince boğulacağı ve kemâlini düşündükçe kendisini ona daha da kaptıracağı, insanı sevilende yok eden ruhani bir manadan ibarettir. Gerçekte, tam ve mükemmel sevgi her şeyi Yaratana aittir. Başkaları için ise O'ndan taşan bir sızıntı ve yansıma yoluyla meydana gelmiş bir parıltıdır (Dâvûd el-Kayserî, 2011: 42-44).

Âşık, sevgilinin yüzünü gördüğünde, gözlerinin nuru artmakta, binlerce huri olsa dahi cenneti düşünmemektedir. Bu haliyle cennet onun için bir değer taşımamaktadır. Çünkü ancak sevgilinin cemâli ve varlığı âşığın gönlüne sürur, gözüne nur vermektedir:

Dost yüzini göricegez artar gözlerümün nûrı

Uçmak gelmez nazaruma hezârân bin olsa Hûrî (Yunus Emre, 408/1)

Âşığın amacı sevgilinin cenneti andıran güzel yüzünü seyretmektir. Öte yandan cennet bahis mevzuu olunca, orada huriler ve saraylar gibi celbedici nimetler de bulunmaktadır. Lakin âşığın bunlarda gözü yoktur. O, yâre bakmayı istemekte, cemâl gülzarının dikensiz gülünü görmeyi arzulamaktadır. Bu tam da cennette gerçekleşecek olan bir hususdur. Çünkü cennet tamamen cemâlin tecelli mahallidir. Allah'ın, kullarından razı olup, onlara cemâlini gösterdiği bir yerdir:

Yâra baksam cennet ü hûr u kusûru görmesem

Görsem ol gülzâr-ı dîdârın gül-i bî-hârını (Hayâlî, G.582/4)

Hz. Musa'nın Allah'ı görme talebi ve bunun ardından yaşananlara telmihle şair, sevgilinin cemâlinin şevkine gönüllerin dayanamadığını, tecellinin kuvvetine Tûr'un tahammül edemediğini belirtmektedir. Nitekim Tûr Dağı cemâl tecellisi karşısında paramparça olmuş, Hz. Musa da bayılmıştır. Bu itibarla o cemâli kimsenin gözü görmemelidir. Aksi takdirde Tûr gibi bütün cüzleri baştan başa kül ufak olacaktır. Velhâsıl rü'yetin dünyada gerçekleşemeyeceği, bu cemâl tecellisini şu anki gözlerin kaldıramayacağı vurgulanmaktadır:

Cemâlün şevkıne döymez gönüller

Tecellî tâbına sabr eylemez Tûr (Bâkî, G.132/3)

Tûr gibi küll-i eczası ser-â-ser kül olur

Görmesün gözi İlahî ol cemâli kimsenün (Zâtî, G.733/4)

Hak âşıkları, cenneti, dîdârı görmek için istemektedir, dîdârsız safa ummak onlara yaraşmamaktadır. Aşk ehline cennet bağından maksat sevgiliyi temaşa etmektir. Âşıkların cennetin helvasına ve maddi zevklerine karşı bir hayranlık ve iştiyaklarının olduğu sanılmamalıdır. Zira âşığın böyle bir derdi yoktur. Dolayısıyla yârin dîdârının aydınlığını görmek mümkün iken, huri ve köşklere heves etmek, âşık nazarında mahza kusurdur:

Cinânı isteyen bil rü'yet-i dîdâr içün ister

Yaraşmaz 'âşık-ı Hakka ki dîdârsız safâ ummak (Kuddûsî, G.339/3)

Ehl-i 'ışka bâg-ı cennetden temâşâdur garaz

Biz anun sanman ki hayrân olavuz halvâsına (Nev'î, G.462/5)

Şühûd-ı pertev-i dîdâr-ı yâr mümkin iken

Hevâ-yı hûr u kusûr eylemek degül mi kusûr (Nev'î, K.22/16)

Âşığa, iki âlemde ne istenir dendiğinde; o, sevgilinin cemâlini görmek istenir diyecektir. Sevgiliyi görmek âşık için devlettir, baht ve saaddettir (Şeref Hanım, G.165/1). Âşığın bütün sermayesi aşk, en ulvi gayesi ise sevgilinin güzel yüzünü görmektir:

Sana dirlerse iki 'âlemde cânâ ne istenür

Aydasın kim rü'yet-i dîdâr-ı cânân istenür (Zâtî, G.336/1)

Sevgilinin güzelliğinin haremini temaşa etmek için, âşığın iki gözü iki yerden pencere açmıştır. Hüsn-i ta'lîl sanatıyla iki gözün varlık sebebi, sevgiliyi görmeye bağlanan beyitte, iki revzen ifadesini, "zahir-batın", "dünya-ahiret" şeklinde sembolik manada anlamak mümkündür:

Temâşâ etmeğe gönlüm harîm-i hüsnünü her dem

Benim iki gözüm açdı iki yerden iki revzen (Usûlî, G.105/2)

Âşık, nebilerle Dârü's-selâm'a varıp, orada Hakk'ın dîdârını görme hevesindedir. İki âlemde onun maksadı sadece dîdârdır. Yalnızca sevgilinin rü'yeti âşığa zevk vermektedir. Yoksa cennet bağı ve bahçeler değil. Zaten asıl bağ u bahçe ve cennet, cemâlin bizzat kendisidir:

Nebîlerle varı Dârü's-selâm'a

Hakk'ın anda cemâlini görem mi (Hüdâyî, Mf.169)

Gerçi maksûd iki ‘âlemde hemân dîdârın

Rü’yetin zevktir ol bâğ-ı behişt cümle riyâz (Turâbî, 134/4)

İltifat etme, lütuf ve ikramda bulunma manalarını da içeren “nazar” kelimesi, bakma, bakış anlamına gelmekte; rü’yetullahla bağlantılı olarak ele alınmaktadır. Cennette yiyip içmek, giyinip kuşanmak ve safa sürmek çok olsa da, âşık Allah’ın aydınlık yüzüne, cemâline bakmayı istemektedir:

Cennetde çok imiş yiyüb içüb giyüb itmek safâ

Men isterem itmek nazar gökçek yüzine ey Hudâ (Kuddûsî, G.17/1)

Cennette Allah’ın, cuma günleri kullarına görüneceği bildirilmektedir. Kıyametin de bu günde kopacağı ve Müslümanların bayram günü olan cumanın kıymet-i harbiyesi ortadadır. Likânın Cuma günü olacağını Hak, sözüyle sabitlemiş ve zamanını belirtmiştir (Nesîmî, G.48/2). Hakk’ın vadi ve tayiniyle cennet ve görmenin gerçekleşeceği bu günün değerinden habersiz olmamak gerekmektedir:

Ey cum‘adan habersiz gör cum‘ayı vü bil kim

Ol günde va‘de Haktan uçmak ile likâdır (Nesîmî, G.147/10)

İlahî sevgilinin âşıkları, onun dîdârına hayran kalmış, mest olmuşlardır. Ebedî kalıcılar olarak Adn cennetinde hoş temaşa edecekleri beklenmektedir. Beyitte, Allah Teâlâ’nın görüleceği cennetin, Adn cenneti olduğuna dair hadislere (Buhari, Tefsir-55: 1; Müslim, İman: 296) atıfta bulunulmakta, bazı ayetlerden de kısmî iktibaslar yapılmaktadır (bk. Ra‘d, 13/23; Nahl, 16/31; Fâtır, 35/33; Sâf, 61/12):

Kaldılar ‘âşıklarun dîdâruna hayrân u mest

Hoş temâşâ ide “fî cennâti ‘Adnin hâlidûn” (Ahmedî, G.516/5)

İlahî cemâli görmek “basiret” ve “kerâmet” ile de açıklanmaktadır. Sevgilinin cemâlini görmek basiret gerektiren bir durumdur (İbrahim Hakkî, G.307/1). Yaratıcının “fazl”ı olarak kabul edilen “ziyâde” (Yûnus, 10/26), cennet nimetlerine ilaveten bir bağış ve ihsandır. Bu anlamı Ehl-i hadis ve sûfîler “keramet” sözcüğüyle de açıklamış ve ahirette Allah’ı görmenin keramet olduğunu söylemişlerdir (Pürcevâdî, 1999: 197). Bu itibarla bir beyitte, kerâmetin namaz ve orucun çokluğuyla bulunmayacağı, asıl kerâmetin sevgilinin dîdârına bakmak olduğu ifade edilmektedir:

Kerâmet kesret-i savm u salât-ile bulunmaz

Ana dirler kerâmet kim baka dîdâre toğrı (Kuddûsî, G.268/3)

“Güzel davrananlara daha güzel karşılık (el-hüsnâ), bir de fazlası (ziyâde) vardır.” (10/26) ayetinden mülhemle Allah’ın görüleceği gün “yevm-i mezîd” şeklinde

tabir edilmektedir. İlahî cemâli görme vuslatına erenlerin, cennete girip ziyâde gününün ne olduğunu bildikleri söylenmektedir. Zira o gün rü'yetle müşerref olan kullar, fazladan bağışın ne olduğunu idrak edeceklerdir:

Şular ki rü'yet-i dîdâra vâsıl oldı bugün

Cinâna dâhil olup bildi nedür yevm-i mezîd (İsmail Hakkî, G.67/5)

Âşık bir kez olsun sevgilinin yüzünü görmeyi ve cemâlinin Tûbâ'sından meyve dermeyi arzulamaktadır. Meyve dermekten kastın, sevgiliye vuslat olduğunu söylemek mümkündür:

Seyr eyleyeyüm yârün vechin göreyüm bir kez

Tûbâ-yı cemâlünden mîve direyüm bir kez (İsmail Hakkî, G.142/1)

Âşık için en büyük azap sevgiliyi görememek olsa gerektir. Yegâne gayesi sevgiliye vuslat olan âşığın, kûya varıp da yâri, cennete girip de dîdârı görememesi esef verici bir durum arz etmektedir. Sevgilinin saadet kapısından eli boş dönmek gibi, cennete girip İlahî cemâli temaşa edememek, hayal kırıklığının son raddeye varması demektir. Müminler cennete girecektir. Ancak herkes Allah'ı görme şerefine nail olamayacaktır. Bilhassa mutasavvıflar nazarında avamın rü'yetle müşerref olma lüksü bulunmamaktadır. Zira bu, müminlerden bir kısmına tanınmış bir ayrıcalıktır (Kuzu, 2013: 26). Allah'ın görülmesi sadece havvâsa özgü bir haldir, bundan mahrum kalan bir kulun hayıflanması normaldir:

Vardık der-i sa'âdetine yâri görmedik

Girdik behişte hayf ki dîdârı görmedik (Şeyh Gâlib, G.212/1)

Sevgilinin cemâli âb-ı zülal gibidir. Berrak bir suyu andıran bu cemâli, sevgilinin kûyunun gülşeninde gördüğünden dolayı su, bundan sonra cennette bir an dahi karar kılamayacaktır. Dîdâra âşık olan su bile, sabitelerini yitirecek, başını taştan taşa vurup, avare gezecektir (Fuzûlî, K.3/20):

İdemez şimden girü cennetde de bir dem karâr

Gülşen-i kûyunda çün gördi senün dîdâr su (Hayretî, G.389/3)

2.1.6.3. Cennette Allah'ın Kuldan, Dünyada Maşukun Âşıktan Razı Olması

Allah, cennette kullarından razı olduğunu ve onlara bir daha gazap etmeyeceğini bildirmektedir. Vermiş olduğu onca nimet ve mükâfata ek olarak cemâlini gösterecek ve celâli perdelenmiş olacaktır. Ayetlerde mukarrebûn (Allah'a yakın olanlar) ve ebrâr

(iyiler) olarak nitelendirilen bu kullar İlahî sevgi ve rızaya mazhar olmuşlar, seçkinler zümresine katılmışlardır.

Kulun, İlahî sevgi ve rızaya erebilmesi için üzerine düşen birtakım sorumlulukların olduğunu unutmamak gerekmektedir. Kulun, Allah'a yakın olmak ve onun rızasını kazanmak için emre itaat ve nehiyden içtinap etmek suretiyle gayret göstermesinin yanı sıra, aşk da önem arz etmektedir. Nitekim tasavvuf ehline göre aşk, İlahî vuslatın gerçekleştirilmesinde en kestirme yoldur.

Kulun Allah'ı sevmesi, O'nu masivaya tercih etmesi ve hükümlerine boyun eğmesi, Allah'ın takdir edip icra ettiği her şeye, huzurda olduğu bilinciyle rıza göstermesi İlahî sevginin sonuçlarındandır. Dolayısıyla, kul O'nun lütuf ve in'âmını sevdiği gibi, kahır ve cefasını da sevmektedir. Çünkü sevgilinin yaptığı her şey hoş ve güzeldir. Kulun Allah'a ulaşma tutkusu, Allah'ın ona sevgiyle yönelmesi neticesini doğurur (Dâvûd el-Kayserî, 2011: 49). Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Kim Allah'a kavuşmayı arzularsa, Allah da ona kavuşmayı arzu eder." (Müslim, Zikir: 14).

Âşıklar nazarında cananın kahrı ve lütfu birdir. Âşık, sevgilinin lütuf ve iltifatına mazhar olabilmek için onun cevr ü cefasına katlanıp sabretmek, sıkıntı ve meşakkatler karşısında şikâyet etmemek durumundadır. Hatta sevgilinin eziyetlerini bir lütuf olarak görmelidir. Zira sevgili bu vesileyle âşığı nazar-ı itibara almış, onu hatırlamış olmaktadır. Maşuk naz ehli, âşık niyaz ehli olduğundan ötürüdür ki âşık, sevgili karşısında acziyetini, muhtaçlığını izhar etmeli, ona yalvarıp yakarmalıdır. Sevgilinin kapısında bir kul ve geda olmaya seve seve rıza gösteren, ona karşı boynu kıldan ince olan âşığın sevgiliden beklentisi; onun gönlünü kazanmak, küçücük bir bakış dahi olsa, bunu âşıktan esirgememek, âşığı iltifatından mahrum etmemektir. Âşığın/kulun gayesi sevgilinin aşkı ve rızasıyla taltif edilmektir. Bu da, tam manasıyla cennette gerçekleşecektir. Dolayısıyla sevgilinin rızasını önemseyen şairlerin, cennet merkezli olarak İlahî rızayı şiirlerine nasıl yansıttıkları önem arz etmektedir.

Âşığın dileği, sevgilinin rızasıdır. İlahî rızaya erişmek derdinde olan âşık, ne cennet bahçesini ne de hurileri istemektedir. Nitekim rızanın aksine, huri ve gılmânı istemek hayvanlar konumunda olmak demektir (Ahmedî, K.71/34). Bu yüzden âşık; cennete, hurilere ve saraylara gereksinim duymamakta, bilakis İlahî rızayı ve sıdkı talep etmektedir. Doğruluk anlamına gelen "sıdk"ın, cennette yüce bir mertebede olan sıddıklar zümresine delalet ettiğini söylemek mümkündür. Zira nebiler ve şehitlerle

birlikte anılan bu grup, İlahî rızaya kat kat mazhar olup en üst makamlarda yer edinmiştir:

Senün rıdvânunı diler bu gönlüm

Ne cennet ravzasın ister ne havrâ (Ahmedî, K.4/36)

Cennet ne gerek hûr u kusûrın niderüz biz

Anda bize bir sıdk ile rıdvân ele girse (Kadı Burhaneddin, G.797/4)

Sevgiliye, hakiki manda kul olan, ebediyete kadar özgür demektir. Sevgili onu kabul ettiği için, âşığa yok olup gitmek ermemekte, zarar ziyan uğramamaktadır. Nitekim kulun Allah'tan razı, Allah'ın da kuldan razı (marziyye) olduğu bir makama ulaşmak söz konusudur (Hüdâyî, 85/7). İlahî kabul ve rızaya mazhar olan kulun, ebedî bir hayata erişeceği de muhakkaktır:

Kim ana gerçek kul olsa tâ ebed âzâd olur

Hîç zevâl irmez ana çün dost anı kıldı kabûl (Eşrefoğlu Rûmî, 66/3)

İnsanlığın usulleri, merasimleri affa layık olmadır. Yoksa cennetin hazır bulunan ebedîlik zevki değildir. Bütün çabalar İlahî bağış ve rızayı elde etmek içindir. Âşık, cennetin ebedîlik arz eden nimetlerine ve onlardan hâsıl olan zevklere bel bağlamamaktadır:

Rüsûm-ı âdemiyet lâyık-ı afv olmadır yohsa

Ne hâsıl cennetin mahzûr olan zevk-i hulûdundan (Şeyh Gâlib, G.294/4)

Âşığın yapması gereken işler, sevgilinin isteği dâhilindedir. Sevgilinin rızası, gönülde cennet bahçesine benzemektedir. Âşık, sevgilinin rızasını önemsemekte, gönül dünyasında onu cennet bahçesi olarak telakki etmektedir. Nitekim âşık nazarında cennet, sevgilinin bizzat kendisi olduğu gibi, rızası da cennetin bahçesi olmaktadır:

Dünyâda muktezâmuz anun muktezasıdur

Dilde riyâz-ı cennete benzer rızâ-yı dost (Taşlıcalı Yahyâ, G.35/3)

Cennet elbisesi ile ahirette bayram isteyenin, sabır bahçesine girip, Hakk'ın rızasını gözlemesi icap etmektedir. Zira musibetler karşısında sabır gösterip, isyana düşmeksizin Allah'ın rızası doğrultusunda hareket etmenin karşılığı olarak cennette, yepyeni elbiseler giyip bayram yapmak, mutluluk ve sevince mazhar olmak kabilinden nimetler bulunmaktadır:

Ravza-i sabra girüp Hakk'ın rızâsın gözlesin

Hulle-i cennet ile uhrâda bayrâm isteyen (Turâbî, 252/6)

Cennet içinde gizli Rıdvân cennetinin bulunduğu, o cennetin sakinlerinin cinân gülzarına bakmadıkları (Kuddûsî, G.98/4), bilakis arzularının daima dîdâr olduğu dile getirilmektedir. Rıdvânın hem cennetin kapısındaki bekçi hem de Allah'ın rızası olduğu bilinmektedir. Burada Allah'ın rızası kastedilerek, cennet sınıflandırılmaktadır. Dolayısıyla rıza ve rü'yet gibi manevi hazlar cenneti ile maddi nimetler cenneti şeklinde bir ayrıma gidilmektedir:

Cennet içinde gizlü Rıdvân adlu cennet var imiş

Sâkinlerinin dâ'imâ ârzûları dîdâr imiş (Kuddûsî, G.823/1)

Allah bir kulunu sevince, ona birkaç güzel ahlak vererek günahını mağfiret etmek suretiyle onu cehenneme koymamaktadır. Nitekim bu beyitte, "Allah bir kulunu sevince, ona güzel bir huy ihsan eder." (Suyûtî, 2012: 147) şeklindeki hadise telmihle İlahî sevgi ve kabule mazhar olmanın bir semeresi olarak günahların bağışlanıp, cehennemden kurtulmak ve cennete girmek söz konu edilmektedir. Allah'ın kulunu sevmesinin sonucunda, cezasının affedilmesi tahakkuk etmektedir:

Sevicek bir kulın Mevlâ virir birkaç güzel ahlâk

Günâhın mağfiret eyler ki koymaz anı nîrâna (Kuddûsî, G.68/2)

Belasız, canana vuslatın gerçekleşmesi mümkün değildir (Kuddûsî, K.40/2). Âşık, her belanın sevgiliden geldiğinin farkında olup da, nedenini ve niçinini sormayan; kahır ve lütfu bir bilip de, nuru ve narı dikkate almayandır. Âşık, İbrahim Tennûrî'nin ifadesiyle "Kahrun da hoş, lutfun da hoş" (Demirel, 2005: 29) diyebilme potansiyeline sahip olandır:

Her belâ dostdan ki gelür hîç dimez çûn u çirâ

Kahr u lutfı bir bilür ol nûrı yâ nârı nider (Eşrefoğlu Rûmî, 7/8)

Âşıklar sevgilinin cefasını edep şartıyla kabul etmişlerdir. Zira onun rızasını gözetmemek uygun değildir. Ay yüzlü sevgililerden vefa görebilmek için, şikâyet etmeyip daima onların cefasına rıza göstermek gerekmektedir. Bu bakımdan sevgilinin cefasına şikâyette bulunmaksızın rıza göstermek, lütuf ve iltifatının kapılarını açmasına bir vesiledir:

İtdük kabûl şart-ı edeble cefâsını

Cânânenün gözetmemek olmaz rızâsını (Nâbî, G.829/1)

Vefâyı görmek istersen Muhibbî mâh-rûlardan

Şikâyet itmeyüp dâyim rızâ göster cefâsına (Muhibbî, G.2341/5)

Sevgilinin incitmesini, yaralamasını seven âşık, bu yara vesilesiyle ebedî hayata kavuşacaktır. Nitekim "Yaramdan da hoşum yârimden de" (Yağmur, 2010: 127) diyebilen Tebrizli Şems misali âşıkların, bu sayede cennete, İlahî cemâle ve rızaya nail olacakları anlaşılmaktadır:

Sever zahmunı cân kim dost zahmı

Olur câna hayât-ı câvidânî (Ahmedî, G. 674/5)

2.1.7. İhsanın Cennet Bağlamında Hayata Yansıtılması

İslam, iman ve ihsan şeklinde özetlenen Cibrîl hadisinde İslam'ın bir boyutunun da ihsana karşılık gelen tasavvuf olduğu anlaşılmaktadır. İhsan, Hz. Peygamber tarafından "Allah'ı görüyormuş gibi ibadet etmek, sen her ne kadar onu görmesen de o seni görür." (Müslim, Îmân: 1) şeklinde tanımlanmakta, dolayısıyla kulun İlahî gözetim altında olduğu bilinciyle hareket etmesi telkin edilmektedir. Bu şuurla hareket eden kuldan herhangi bir kötülüğün sadır olması, muhtemel görünmemektedir. İhsanın bir yönü insana bu şuuru kazandırmak olduğu gibi, diğer bir yönü de kâinatın her zerresine İlahî mührün vurulduğu, cemâl ve celâle dair tecellilerin âlemde yansıdığı marifetini gönle yerleştirmektir. Bu itibarla bütün güzelliklerin kaynağının Allah olduğunu bilmektir (Bayram, 2005: 33).

İhsanın gayesi, Allah'ı, görüyormuşçasına O'na ibadet etmektir. Allah'ı görmenin cennetin en büyük mutluluğu olduğu hatırlanacak olursa, bu gayenin anlam ve önemi açıkça ortaya çıkacaktır. Nitekim öte dünyada hiçbir nimet Allah'ı görmekle mukayese edilemediği gibi, bu dünyadaki hiçbir kazanım da hakiki manada ihsan yoluyla ulaşılan rü'yetin yanından dahi geçememektedir (Murata ve Chittick, 2012: 389).

H-s-n fiilinden türemiş olan ihsan, güzeli ifade etme konusunda "hüsn" ve "cemâl"le birlikte anılmaktadır. Hüsn, içinde güzellikle birlikte iyiliği de barındıran bir kelime olduğu halde, hayır ve somut yarar sağlayan bir iyiliği karşılamaktadır. Ancak bu iyiliğin, güzel ve çekici olmaması veya sadece alternatifinden "daha iyi" olması da muhtemeldir. Güzeli karşılamada hüsn ile aynı anlamda kullanılabilen cemâlin -hüsnün aksine- dinî terminolojide, zıddı bulunmamaktadır (Koç, 2010: 52).

İslam'ın ihsan boyutu, Müslüman olmanın ve imanın, ahlaki ve estetik düzeyde bir tezahürüdür. Teslimiyetin güzelliğinin hareketlerde yansıtıldığı ihsan sayesinde iman güzelleşip, görünür hale gelmektedir. Bu bağlamda ihsan, güzel olanı yapmayı ve yaptığını sevgi ile ve güzel bir şekilde yapmayı ifade etmektedir (Koç, 2010: 7, 8).

Cemâl ve güzelliğin hakikatle bir ilgisi bulunmaktadır. Nitekim Cemîl Hakk'ın isimlerinden biridir. Şüphesiz her kemâl cemâli, her cemâl de kemâli gerektirmektedir. Cemâli kemâlden ayırma imkânı yoktur (Âvânî, 1997: 207). Dolayısıyla ihsan, hüsn ve cemâlin yanı sıra kemâli de ifade etmektedir. Nitekim Müslüman'ın iç güzelliği ve manevi zenginliğinin bir göstergesi olan ihsan, bir anlamda insanî mükemmelliği yansıtmaktadır. Bu bakımdan, ihsan bütün etkinlikleri güzel kılmanın ve bütün hayatı âdeta bir sanat faaliyetine dönüştürmenin adıdır (Koç, 2010: 54).

Kur'an, âlemdeki güzellik olgusunu İlahî sanatkârın bir sun'u olarak takdim ettiği gibi, Müslüman da âlemdeki güzellikleri İlahî cemâl sıfatını yansıtan bir ayna olarak görmektedir. Aslında sanat alanında tezahür eden dış güzellik de bir şekilde İlahî güzelliği aksettirmektedir (Koç, 2010: 55, 56). Bütün görünen âlem, son tahlilde, İlahî güzelliğin tecellisinden ibaret olduğu için sûfîler, mutlak güzellikten başka bir değer bulunmadığı düşüncesindedirler (Ayvazoğlu, 2002: 69). "Allah güzeldir, güzelliği sever." (Müslim, İman: 147) hadisinde de ifade edildiği gibi, mutlak güzelliğe sahip olan Allah Teâlâ, varlık dairesinin merkezine güzelliği koymuştur. Nitekim güzelliğin tamamı, İlahî kadehten bu yeryüzü toprağına düşen bir damla gibidir (Irakî, 2012: 15).

Güzellikle iç içe olan sanatın amacı güzellik ve güzelliğin ifadesidir. Güzellik ise İlahî bir sıfattır. Genel olarak hakikat ve varlık için lazım olan hususlar güzelliktir ve Allah kâinatı güzel yaratmıştır. Dolayısıyla sanatın mukaddeslik arz ettiği bir veçhesi bulunmaktadır. Mukaddes sanat da içinde Hakk`ın huzur ve kurbunun bulunduğu ve onu gören insana Allah'ı hatırlatan sanattır (Âvânî, 1997: 206). Özünde güzelliği barındıran sanat, hakikati arama cehdi olduğu gibi, güzellik de zahirî ve batınî yönüyle hakikate işaret eden bir nitelik olmaktadır. İlahî güzellik varoluşun her düzeyinde ve her mahlûkta kendini izhar etmektedir (Koç, 2010: 76).

Mutlak güzellikle İlahî güzellik yaratılanların hepsinde tecelli etmiş olmakla birlikte, bütün varlıklar güzellikten aynı ölçüde pay almamıştır. İnsan, İlahî güzellikten başka varlıkların aldığından daha çok pay aldığı gibi, insan bireyleri arasında da yüzleri güzel olanların daha ziyade pay sahibi oldukları ve İlahî güzelliği başkalarından daha iyi sergileyebildikleri görülmektedir (Pürcevâdî, 1998: 334). Dolayısıyla varlıkların güzelliği kişiyi, Allah'ın güzelliğinin farkına varmaya götürse de, bu İlahî güzelliğin en açık tezahürünün beşerî güzellikte ortaya çıktığını söylemek gerekmektedir (Irakî, 2012: 15). Çünkü bir hadiste Allah'ın Âdem'i kendi sureti üzere yarattığı rivayet edilmektedir (Müslim, Birr: 115; Cennet: 28).

Var olan her şey Allah'ın cemâlinin aynasıdır. Bu yüzden var olanların hepsi güzeldir ve şüphesiz O var olan her şeyi, hatta aslında kendisini sevmektedir. Nitekim âşığın, kendisinden başkasını sevmemesinin nedeni, maşukun aynasında ancak kendi yüzünü görmesindendir (Irakî, 2012: 114-115).

İnsanın "güzel" tasavvuru veya "çirkin" hükümleri de inanç sisteminin yansımasıdır. Beşer, Allah'ın yarattığı dünyayı, güzel bir şekilde korumak ve tezyin etmek görevini yüklendiği zaman, Allah'ın halifesi, yaratılmışların en yücesi olmakta, yani beşer düzeyinden insan (Âdem) olma payesine erişmektedir (Cansever, 2010: 43, 173; 2012: 131).

Allah, herkese değişik kabiliyetler bahşettiği gibi, şairlere de şiire meyyal yaratılış vermiştir. Şairin vazifesi, Allah'ı cemâl sıfatıyla insanlara tanıtmaktır (Bayram, 2005: 33). Nitekim güzel sanat eserleri bu cihanda İlahî olanı izhar eden ve gaybî âleme ilişkin farkında oluşa doğrudan aracılık yapan unsurlar olarak görülmektedir (Kuvancı, 2011: II/355).

Dünyaya bir mutasavvıf nazarıyla bakan şaire göre tabiat, bütün çiçekler, su ve rüzgârıyla vahdaniyetten nişanedir. Her varlık küll olan vücud-i mutlakın bir cüzü, her manzara hüsn-i mutlakın bir tecellisidir. Âlemi, vahdeti yansıtan bir ayna olarak tasavvur eden şairin nazarında tabiat canlıdır, insanlaşmış bir bütündür, mücerret bir mefhum, bir sembol haysiyetini kazanmıştır (Elçin, 1993: 10-12).

İlahî cemâlin tercümanı olmak vazifesini üstlenen şair, "Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır." (Bakara, 2/115) ayetini yüreğinde hissederek, âlemde vahdetin ve Cemâl-i mutlakın sırlarını söz ile ifşa etmek gayretindedir. Ancak, İlahî cemâlin en mükemmel bir şekilde tezahür ettiği yerin cennet olduğunu unutmamak gerekmektedir. Dolayısıyla bahse konu olan husus, cennet baz alınmak suretiyle, dünyanın cemâl aynasındaki görüntüsünün şair üzerinde bıraktığı etkidir.

İhsan boyutunun hayata yansıtılması iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi, kişinin kendi benliğinden ve dolayısıyla ağyardan feragat ederek gönül dünyasını aşk ile nurlandırmasıdır. İkincisi ise aşk ile mamur olan kişinin çevresini de dönüşüme uğratıp güzelleştirmesidir.

İnsanoğlu ve diğer yaratılmışlar sürekli bir akış içerisinde ve her biri kendi kemâline doğru daimî bir hareket halindedirler. Yalnızca insan gerçek ve mutlak sevgilisine erişince, var oluş sürecinden kurtulup, kendi kemâlini bulabilmektedir. Artık o İlahî huzurda, cemâl sarhoşluğunu yaşamaktadır (Irakî, 2012: 71). Sevgilinin dîdârını

gören âşık, visal yarını, engelini aşmış, benlik senlik şehrinin terkini vererek seyre koyulmuştur. Dolayısıyla sen ben farkı kalmamış, artık yalnızca sen kalmış, yani sevgilide beka tahakkuk etmiştir:

Şükür gördüm dîdârunı aşdum visâlün yarını

Bu benlik senlik şârını terkini uram yüriyem (Yunus Emre, 213/5)

Sevgilinin güzel yüzünü görmek için gönül şehrini saflaştırmak, ağyardan temizlemek gerekmektedir (Yunus Emre, 365/3). Nitekim gönül bezminden masivayı sürüp çıkarması için âşıktan gayret etmesi istenmektedir. Çünkü Hakiki sevgili, Hak'tan başkalarının olduğu bir yere tecelli etmemektedir. Dolayısıyla gönül aynasını kir ve pastan arındırmak, ağyardan temizlemek gerekmektedir. Beyit, "Sür çıkar gayrı gönülden tâ tecelli kıla Hak/Pâdişâh konmaz sarâya hâne ma'mûr olmadan"[11] diyen Şemseddîn-i Sivâsî'nin mısralarını akla getirmektedir:

Gayret eyle bezm-i dilden mâsivâyı sür çıkar

Yâr-ı Hak kılmaz tecellî var iken ağyâr-ı Hak (İsmail Hakkî, G.167/4)

Beka mülkünde ebedî nimeti isteyen, değil ki yer yurt, canını ve başını dahi terk etmektedir. Cennette tükenmez nimetleri talep edenin evinden vatanından vazgeçtiği gibi, canını da bu uğurda feda ettiği dile getirilmektedir. Nitekim sevgiliye vuslat yolunda varlığını terk edenler, fenası olmayan sonsuz bir ömür bulacaktır. Dolayısıyla sevgiliye vasıl olmayı isteyenin bedenini terk etmesi (Muhibbî, G.2015/1), visal isteyen âşığın vücut perdesini yırtması (Taşlıcalı Yahyâ, G.144/5) gerekmektedir. Ancak bu sayede bekaya erişmek mümkün olacaktır:

Mülk-i bâkîde na'im-i câvidânı isteyen

Cân u ser terk eyler ey Yahyâ nedür dâr u diyâr (Şeyhülislâm Yahyâ, G.134/3)

Her kim bu yolda varlığını terk eyleye

Bir 'ömri câvidân bula ki anun fenâsı yoh (Ahmedî, G.116/7)

Sevgiliye vuslat arzusu âşığın canı için bir afettir. Ya alakaları candan söküp atmak ya da sevgiliye vuslatı tama etmekten vazgeçmek gerekmektedir. Sevgiliye ulaşmak konusunda âşıkta hâsıl olan istek bile vuslat için bir engel teşkil etmekte, ağyar kategorisinde görülüp, ondan dahi el çekmek gerektiği vurgulanmaktadır:

---

[11] "Vâsıl olmaz kimse Hakk'a cümleden dûr olmadan" şeklinde başlayan gazel, Divan'ın Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki nüshalarında şu şekilde yer almaktadır: Süleymaniye Ktp., H. Şemsi–F. Güneren Böl., Numara: 30 (Varak: 12b), 193 (Varak: 125a); Süleymaniye Ktp., Uşşâkî Tekkesi Böl., Numara: 95 (Varak: 79a)

Ârzû-yi vasl-ı cânân câna âfettir gönül

Yâ ta'allûk cândan üz yâ vasl-i cânândan tama' (Fuzûlî, G.143/2)

"Ey basîretsiz göz aç, agyâra bakma yâri gör!" (Usûlî, G.28/1) diyen âşık, zâhide hitapla, gaflet uykusundan uyanıp gözünü açmasını ve yâri görmesini; enaniyet gözünü yumup her nazar dîdârı görmesini salık vermektedir. Bu itibarla benliğin yok edilerek her an ve her yerde İlahî cemâlin müşahede edilebileceği vurgulanmaktadır:

Hâb-ı gafletden uyan zâhid gözün aç yârı gör

Yum enâniyyet gözini her nazar dîdârı gör (Zâtî, G.142/1)

Âşığın nazarında âlem Tûr misalidir. Her zerresi nurla doludur. Sevgilinin aşkıyla canı, mesrurdur. Âşık, kendinden geçip, likâ istemektedir. Hz. Musa'nın Allah'ı görme talebine telmihle, âşık İlahî sevgiliyi görmek derdindedir. Sevgilinin aşkıyla gönlü şad olan âşığın yanı sıra, İlahî cemâl sayesinde âlemin pür nur olduğu belirtilmektedir. Bu da, ihsan boyutunun âşık ve âlemdeki yansımasını oluşturmaktadır:

'Âlem misâl-i Tûr'dur her zerresi pür-nûrdur

'Aşkınla cân mesrûrdur bi-hûş olup ister likâ (İbrahim Hakkî, G.39/5)

İlahî cemâlin tecellisiyle aşikâr olan âlemde, âşık her nereye baksa sevgilinin suretini görmekte; sevgilinin şeklini, cemâlini ağyarda temaşa etmektedir (Nev'î, G.527/2). "Nereye dönerseniz Allah'ın veçhi oradadır." (Bakara, 2/115) ayetine telmihle, kâinatta cemâlin aks-i sedasını bulduğu, her yerin bundan nasiplendiği belirtilmektedir. Ancak her taraftan (altı yönden) cemâl nuru yayılmasına rağmen, zâhid bunu görmemiştir. Dîdârı görmek için riyazetler çekmektedir. Oysa dîdâr âşığı olabilene, cümle cihan tecelli nurlarının mazharıdır (Nev'î, G.258/2):

Cemâli kıldı tecellî ki görinür rûşen

N'ireye kim nazar idem görinür sûret-i dost (Ahmedî, G.88/7)

Şeş cihetden semme vechullâh nûrun görmeyip

Ru'yet-i dîdâr için zâhid riyâzetler çeker (Hayâlî, G.156/2)

Cennet hurisi ve Dârü's-selâm'ı henüz olmadan, Ezel günü bahçeyi görüp, Rıdvân olduğunu söyleyen âşık, âdeta a'yân-ı sâbiteler hâlinde iken yeşil bir ummanı andıran ilm-i İlahîde yer edinmiş olduğu ana gönderme yapmaktadır. Zira o an, huzur, sükûn ve rızanın (rıdvân) olduğu, varlıkların henüz vücut kazanmadığı andır:

Rıdvân idim ezel günü ol ravzâyı görüp

Hûr-ı behişt u dâr-ı selâm olmadan henüz (Nesîmî, G.185/6)

Gönül kuşunun bülbüller gibi aşk ayetini okuduğunu, güzellik bağında eğlencelerinin gülzarın gülü olduğunu söyleyen âşık, Elest bezminde İlahî cemâli müşahede etme olayına telmihte bulunmaktadır. Ezel gününden beri cemâlin müştakı olan âşık (Kuddûsî, G.347/4), o gün bugündür yaşadığı o güzel anın hasretini çekmekte, o güzellik bağına tekrar kavuşma iştiyakıyla yanıp tutuşmakta, nehirden akan sular misali ayrılık gözyaşları dökmektedir. Öte yandan kâsesinde âb-ı hayat olanın, ayrılık karanlığının elinden inlemeyeceği ifade edilmektedir. Elest bezminde sevgiliyi görüp de bu dünya zindanına düşerek ondan ayrı kalan insanı teselli edecek ve teskin edecek tek tiryak aşk şarabıdır:

Murg-ı dil aşk âyetin okurdu bülbüller gibi
Hüsnü bâgında gül-i gülzâr idi eğlencemiz (Usûlî, G.40/2)

Göreliden yüzüni yenilmedi gözüm yaşı
Bâğ-ı hüsnünde senün enhâr olupdur gözlerüm (Muhibbî, G.1966/3)

Zulmet-i hecrin elinden inlemez
Kâsesinde çeşme-i Hayvân olan (Vîrânî, s.120)

Cihandan geçmek, hurilere kavuşmak ve göklerde uçmak, cennet isteyenin evvela canını can eylemesi icap etmektedir. Canını can eylemek can gözünü açıp, ağyara sırt çevirmekle olmaktadır. Önce kendini tanımak, sonra Rabbini bilmekle marifet kesp edip yüce mertebelere ermektir. Uçmak kelimesi uçmak fiili ve cenneti karşılar nitelikte kullanılmış ve hurilerle birlikte iham-ı tenasüp sanatı yapılmıştır:

Cihândan geçmek istersen hûriler kuçmak istersen
Göklerde uçmak istersen evvel cânını cân eyle (Usûlî, G.117/4)

Sevgiliden, kûyunun cennetinden âleme hiç insanın gelmeyeceği derecede aşk şarabıyla âşığı kendinden geçirmesi istenmektedir. Âşığın beklentisi aşk şarabıyla kendinden geçmek ve sevgilinin cenneti andıran kûyundan hiç ayrılmamaktır:

Şöyle bî-hôd kıl mey-i ‘ışkunla cânâ ‘âşıkı
‘Âleme hîç cennet-i kûyundan âdem gelmesün (Nev‘î, G.367/3)

Hakk’a vasıl olmaya heves edenin, gayrdan gönlünü kesmesi (Niyâzî-i Mısrî, 77/1), cennet bağı dahi olsa ateşe atıp yakması ve gönülünde çer çöp bırakmaması gerekmektedir. Zira bunlar visale engel teşkil eden ağyar mesabesindedir:

Bâğ-ı cennetde olursa oda yak
Ey Niyâzî koma dilde hâr u hâs (Niyâzî-i Mısrî, 77/7)

Aşk ve muhabbet şarabıyla mest olan âşık, ne altın kadeh ne de gümüş bilekli sâkî istemektedir. Âşık manaya eriştiği için, maddi ve sûrî olan unsurlara itibar etmemektedir. Bu itibarla âşık, ne dîdâr, ne huri ve ne de cenneti görmeyecek derecede İlahî aşk şarabının sarhoşu olmayı istemektedir. Buna göre âşığın arzusu, İlahî sevgiliden başkası değildir:

Şarâb-ı aşk u mahabbetle mest olan 'âşık
Ne zer piyâle ne sâkî-i sîm-sâk ister (Nâ'ilî, G.91/2)
Şöyle sermest-i mey-i 'aşk-ı İlâhî olsak
Ki ne dîdâr u ne hûr u ne behiştin görsek (Fehîm-i Kadîm, G.172/2)

Bir bakıp bir görmek ve dört bir yana dağılmamak için, birlik şerbetinden bir kadeh içmek gerekmektedir. Zira bu sayede vahdette beka bulup, kesret girdabına kapılma tehlikesinden azade olunacaktır. Zaten âşık, ne dünya malını biriktirmek ne cennet nimetine özlem duymak derdindedir. Aşk şarabını içip kanan, tevhit için gayret eylediğine göre; âşık da vahdete ermek peşindedir:

Gel bu birlik şerbetinden bir kadeh nûş eyle kim
Bir bakup bir göresin tagılmayasın dört yana (Eşrefoğlu Rûmî, 1/6)
Ne dünyâ mâlını direr ne cennet ni'metin özler
Şarâb-ı 'ışkı nûş idüb kanan tevhide sa'y eyler (Kuddûsî, G.718/3)

Ebedî hayata kavuşmanın yolu, ölmeden evvel ölmekten geçmektedir (Hayretî, K.8/4). Ölmeden evvel ölüp, kalbi nur ile dolarak Hakk'ı bulan âşık, fena menzilini aşmak suretiyle baki bir hayata ermiş demektir. Bunu gerçekleştiren âşıklar bu yer ve zamandan uçmakta, fani olmaktan emin bir halde sonsuza dek cennettedirler. Ancak, onların cenneti, fenanın ötesinde bulunan bekabillah olsa gerektir:

Ölmezden önden ölüben
Kalbin nûr ile doluban
Hakk'ı Hüdâyî buluban
Bâkî hayâta ire gör (Hüdâyî, 31/7)
Hakkî çün biz bu zemîn ü bu zamândan uçarız
Fânî olmakdan emin uçmakdayız biz câvidân (İbrahim Hakkî, G.301/9)

Muhabbet şahına kul olmayınca, iki âlemin mülküne sultan olunmayacağı belirtilmektedir. Dünya ve ahirette izzet sahibi olmak ve yüce makamlar elde edebilmek için Allah'a hakiki manada kul olmak gerekmektedir. O Hayy u Kayyuma kul olan âşık, âlemin sultanıdır (Hayâlî, G.354/2):

Mahabbet şâhına kul olmayınca

Dü-kevnin mülkine sultân olunmaz (Kuddûsî, K.40/4)

2.1.7.1. Âşığın İlahî Sevgiliye, Müminin Cennete Önem Atfetmesi

Âşık nazarında dünyanın da cennetin de bir önemi bulunmamaktadır. Onun yegâne gayesi sevgilinin kendisidir. Mümin bir kul için de dünyanın bir önemi yoktur. Zira bu dünya gelip geçicidir. Şeriata göre hayatını tanzim eden biri için bu dünyanın varlık sebebi imtihandır. Dünyadan nasibin unutulmaması gerekse de, ahiret yurdunu istemek ve ahiret için çalışmak esastır (Kasas, 28/77). Önceki bölümde zikredildiği üzere bir hadiste, dünya ehline ahiretin, ahiret ehline dünyanın, Allah ehline ise her ikisinin de haram olduğu bildirilmektedir (el-Aclûnî, 2001: I/465). Bir başka hadiste ise, dünyanın müminin zindanı ve kâfirin cenneti olduğu buyurulmaktadır (Müslim, Zühd: 1). Nitekim şiirlerde, hadislerdeki bu hususun konu edildiğine dair örneklere rastlanmaktadır.

Dünya lezzetine meyleden ahiret zevkini bilmeyecektir. Nitekim cenin ana rahmini cinân bağı bilmektedir. Henüz dünyaya gelmemiş bir çocuk için biricik mekân ana karnıdır. Bütün ihtiyaçlarını karşıladığı o yer, onun için âdeta bir cennet olduğu gibi, dünya nimetlerinin derdine düşmüş biri için de burası bir cennettir. Bulunulan ortama ve bakış açısına göre cennet değişmektedir:

Lezzet-i dünyâya mâ'il bilmez uhrâ zevkini

Ana rahmin nitekim bağ-ı cinân bilir cenîn (Hayâlî, K.23/35)

Dünya mümin kulların zindanıdır ve zindanda olan kişi kolay kolay eğlenmemektedir (Hüdâyî, 39/3). Dünyanın, zindan olduğundan ötürü müminlere layık olmadığını söyleyen şair, mümin oluşuna hamd etmekte ve sevgilinin diyarına gittiğini söylemektedir. Canan ilinin cennet olduğu anlaşılmaktadır. Zira Allah'ın görüleceği yer olmak itibariyle orası, İlahî sevgilinin mekânıdır:

Dünyâ çün zindânımış lâyık degül mü'minlere

Hamd'ülillâh mü'minem cânân iline giderem (Eşrefoğlu Rûmî, 81/7)

Dünyanın, müminin zindanı, kâfirin cenneti olduğu ifade edilmiştir (Necâtî, G.347/3). Hatemü'n-Nebiyyîn, dünyanın mümine zindan olduğunu söylediği içindir ki, dünya mümine zindan, kâfire ise cennet olup, eziyet ve belası olmayan bir hayat sunmaktadır. Bu itibarla dünya kâfir için âdeta bir cennettir. Ahiret hayatında çarptırılacağı cehennem azabı karşısında bu dünyanın kâfir için cennet olması gayet tabiidir:

Mü'mine zindân dedi çünkim anı Hatm-i Nebî

Kâfire cennet olup cevr ü belâsı yok felek (Vîrânî, s.208)

Hz. Peygamber ahiret ehline dünyanın, dünya ehline de ahiretin (Kuddûsî, G.7/2), süslü cennetin haram olduğunu söylemiştir. Bu itibarla kâfirlere cennet olup da, mümine, zindan olan dünyada rahat yüzü yoktur ve onun rahatını istemek bir suçtur (Kuddûsî, G.825/1, G.863/1). Hâsılı müminlerin dünyada mutlu ve neşeli olması zordur:

Dimiş Resûl ki âhiret ehline bu dünyâ harâm

Hem ehl-i dünyâya işit kim cennet-i zîbâ harâm (Kuddûsî, G.430/1)

Murdar olan bu leşi, dünya malını Karun gibi toplamamak lazımdır. Aksi takdirde söz tutmayan kişiye Me'vâ'nın haram olacağı söylenmektedir. Nitekim dünyayı tercih edene cennet haram olacaktır. Zenginliğiyle meşhur olan Karun'a telmihin olduğu beyitte, zenginliğinin ona fayda vermemesi misali dünyaya ve onun malına tama edip de cennetten mahrum kalınmaması tavsiye edilmekte, aynı zamanda "Dünya cifedir ve onu talep eden köpeklerdir." (el-Aclûnî, 2001: I/464) şeklinde geçen hadise de atıf yapılmaktadır:

Bu cîfe-yi murdârı çok cem' eyleme Kârûn gibi

Her kim ki söz tutmaz ise ana olur me'vâ harâm (Kuddûsî, G.430/4)

Hz. Peygamber, dünya ehli, ukba ehli ve Mevlâ ehli olmak üzere üç sınıf insanın olduğunu buyurmuştur. Nitekim dünaya ehline ahiret, ahiret ehline dünya, Hakk ehline ise iki cihan da haramdır. Dîdâr âşığı olan cennete dahi meyleylememelidir (Kuddûsî, G.660/1). İlahî sevgiliye vuslatı yegâne gaye olarak gören âşığın gönlünde, ne dünya ne de cennet bulunmaktadır. Her iki cihana da yer yoktur. Zira orası sevgiliye has kılınmıştır:

Üç sınıf insân buyurmışdur nebîler serveri

Ehl-i dünyâ ehl-i 'ukbâ ehl-i Mevlâdır biri (Kuddûsî, G.325/1)

Harâm olur ehl-i Hakk'a dû-cihân

Gönülde ne dünyâ kalır ne cinân (İbrahim Hakkî, Vasl-nâme/6)

2.1.7.2. Tasavvuf Ehli Tarafından Cennetin İki Kısma Ayrılması

Tasavvuf ehline göre cennet, maddi hazların yaşandığı süs cenneti ve manevi hazların yaşandığı marifet cenneti olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır. Süs cennetine avamın, marifet cennetine ise havvâsın gireceği söylenmektedir. Hatta Allah'ın da bu cennette, sadece havvâs tarafından görüleceği bildirilmektedir. Öte yandan mutasavvıflar mu'eccel (ertelenmiş) ve mu'accel (aceleye getirilmiş, öne alınmış)

olmak üzere cenneti iki kısma da ayırmaktadırlar. Avamın cennetinin ahirete ertelenmiş olduğunu (cennet-i mü'eccel); havvâsın cennetinin ise bu dünyada acilen verildiğini (cennet-i âcil/mu'accel) söylemektedirler.

"Cennet, mutluluk yurdudur. Orada çeşitli hazlar, zevkler ve nimetler vardır. Marifetullaha erişmek ise insan için en büyük nimet ve mutluluktur. Dolayısıyla bu da bir nevi cennet hayatıdır." (Ay, 2011: 494). Nimetlerin tadıldığı ve zevklerin yaşandığı yere "his cenneti", marifet ve müşahedenin gerçekleştiği yere ise "mana cenneti" denmektedir. Mutasavvıflar için "ma'rifettullâh" bu dünyada bir cennet hayatını andırdığı gibi, ahirette de onları müşahede makamına ulaştırmaktadır.

İsteyenlere cennet gülşenini hazırlamış olan Allah Teâlâ'nın, sadıklarına, sıdk makamına erenlere ise vuslatı ihsan edeceği umulmaktadır (Hüdâyî, 192/2). Vuslattan kasıt rü'yet olsa gerektir. Sülûk ehlinin safaya vasıl olması, zevke erip muradının hâsıl olması, marifet cennetine girmesi temenni edilmektedir. Bu vesileyle hayat bulup berrak suyu kaynağından içeceği söylenmekte, vuslatın gerçekleşeceği ima edilmektedir. Marifet cenneti şeklinde bir isimlendirmeye gidilen beyitte, tasavvuf ehlinin de aslında cennetin maddi nimetlerinden yararlanacağına işaret edilmektedir. Fakat ayriyeten onların avantajı, rü'yet ve Hakk'a vuslattır:

Sülûk ehli safâya vâsıl olsa
Erip zevke murâdı hâsıl olsa
Ma'ârif cennetine dâhil olsa
Hayât bulup içer 'ayn-ı zülâli (Hüdâyî, 175/4)

Cüzi akıl kendisine yâr olan, Cennet-i a'lâya ve Na'îme düşmüştür. Dolayısıyla cüzi akla göre, tabiri caizse, şeriata göre hareket eden cennete ve onun nimetlerine erişecektir. Ancak bunun ötesinde bir cennet vardır ki, o külli akla kendini ram etmiş âşıkların ulaşacağı bir cennettir:

Kime kim 'akl-ı cüz'î yâr olupdur
Na'îm ü Cennet-i a'lâ'ya düştü (Vîrânî, s.161)

Bugün âşık cennet-i 'âcilde ve vuslat zevkini yaşamaktadır. Yarınki vadedilen cennet sûrî zevkten ibarettir (İsmail Hakkî, G.99/3). Dolayısıyla âşıklar hazır olan nakdi terk edip istikbali nazara almamaktadırlar. Anı yaşayan âşık için önemli olan şu anda hazır bulunan, sevgili ile hemhal olunan cennettir:

Bugün şol cennet-i 'âcildedür zevk-i visâl ey dil
Bu nakd-i hâzırı terk idüp istikbâli n'eylerler (İsmail Hakkî, G.115/2)

Gönül, ameller cenneti, gılmân ve huriler olmaksızın, İlahî aşk cennetinin zevkini idrak etmektedir. Dolayısıyla ameller cenneti ve aşk cenneti şeklinde bir ayrıma da gidilmektedir:

Cennet-i 'ışk-ı İlahî zevkin eylerdi gönül

Cennet-i a'mâl ü ğılmân u dahi hûr olmadan (İsmail Hakkî, G.245/4)

İki cennet vardır. Birinde türlü nimet ve safa bulunmaktadır (Kuddûsî, G.7/1). Bu cennete, cennet-i hayvân demek mümkündür ve onun sakinleri iman ehlinin avamıdır. İkincisinin ismi ise Rıdvân cenneti olup, onun sakinleri de irfan ehlinin havvâsıdır. Bu cennette âşıklar zevk ve huzuru yaşamaktadırlar (Kuddûsî, G.792/1):

Dahi cennet ikidir cennetü'l-hayvân birisi

Olur sâkinleri anın 'avâm-ı ehl-i îmân (Kuddûsî, G.555/5)

Birinin cennetü'r-Rıdvân-durur ismini anla

Anın sâkinleri ancak havâs-ı ehl-i 'irfân (Kuddûsî, G.555/6)

Sevgiliye meyleden âşık cennete arzu duymamaktadır. Ruhani lezzetin yaşandığı o hal, gerçekte âşık için cennettir. Allah'ın habibinin hürmetine oraya girmeyi talep eden şair, bu cennette huri ve köşklerin bulunmadığını söylemektedir:

Behişte arzû kılmaz o kim dildâra mâ'ildir

Hakîkat 'âşıka ol lezzet-i rûhânî cennettir (Turâbî, 365/5)

Var imiş bir cennet anda yok imiş hûr u kusûr

Ko habîbin hürmetine sen beni lutf it ana (Kuddûsî, G.19/2)

Kendisini âşıklar cennetinde iskân etmesi için şah olan sevgiliden talepte bulunan şair (Kuddûsî, G.119/3), bu cennette yaşamayı ve sevgilinin güzel yüzüne bakıp ağyardan uzak durmayı arzulamaktadır. Nitekim âşık için önemli olan, cemâl-i İlahînin temaşa edildiği cennettir:

Cennet-i 'uşşâkda iskân eyle bu Kuddûsîyi

Hûb yüzine baksun ancak gayriden itsün hereb (Kuddûsî, G.125/5)

2.1.7.3. İlahî Cemâlin Bir Tecellisi Olarak Dünyanın Cennete Teşbihi

İlahî cemâlin âlemde yansıdığı ve varlıkların bundan nasiplendiği bilinen bir husustur. İnsan istisna edilecek olursa, dünyada özellikle bahçelerin İlahî cemâli aksettirme konusunda daha fazla pay sahibi olduğunu söylemek mümkündür. İçerisinin düzeni ve güzelliği itibariyle cenneti andıran bir bahçede, İlahî cemâlden esintilerin olduğu hissedilir derecede kendini göstermektedir. Nitekim tabiatın bahçe boyutu

akarsuları, ağaçları, çiçekleri, çimenleri, kuşları, latif rüzgârları ve hoş kokuları Allah'ın cemâl sıfatlarının bir tecellisidir (Yıldırım, 2004: 158).

Âlemdeki bütün varlıklarda İlahî maşukun cemâli ve güzelliği tecellî etmiş ve hepsi kendi yüzlerinin sırrı (kendi varlıkları) aracılığıyla Yaratıcı ile bir bağlantı kurmuştur (Pürcevâdî, 1998: 396). Sevgili, gönlü süsleyen güzelliğini cihana arz eyleyeli, âlemin yüzünü cennet bağına döndürmüş, sevgilinin güzelliğinden cihan cennet olmuştur (Nesîmî, Tercî'-Bend 3/IV-3). Geleceğe bırakıp ahirette cennet ummamak gerektiği, zira bu gün Hakk'ın dîdârından çemenliğin cennet olduğu dile getirilmektedir:

'Arz eyleyeli hüsn-i dil-ârânı cihâna
'Âlem yüzünü bâg-ı cinân eyledin ey dost (Ahmed Paşa, G.17/3)
Yarın umma cenneti ferdâya salup ey fâkih
Cennet olmışdur bu gün dîdâr-ı Hakdan sebzezâr (Hayretî, K.16/6)

Rahmân'ın ruhunun melteminden cana nefes estiği takdirde, âşığın nev-baharının safasıyla âlemin baharistan olması umulmaktadır. İlahî feyizlerden nasibini alan insanın gönül dünyasında âdeta bahar güzelliği yaşandığı gibi, bunun, âlemi de bahar bahçesine döndüreceği beklenmektedir:

Nesîm-i rûh-ı Rahmân'dan nefes ererse ger câna
Bahâristân ola âlem safâ-yı nev-bahârımdan (Hüdâyî, 84/2)

Sevgilinin misk kokulu saçının tozu yele yoldaş olduğundan beri, cihanın toprağı cennet gibi amber olmuştur. Sevgilinin cemâli dünyaya aksedince ve İlahî sevgiliden kokular meltem vasıtasıyla dünya toprağına sinince, cennetin toprağının amber oluşu misali, yeryüzü de amber kokusuna bürünmüştür. Kokunun rüzgârla ilişkisi ve dünyaya yayılması, vahdetten kesretin tezahür ettiğini imlemektedir:

Müşkîn saçın gubârı yoldaş olalı yele
Cennet kimi cihânın toprağı 'anber oldı (Nesîmî, G.415/3)

Sevgilinin cemâlinin cilvesi cihana mevki ve celâl vermekte, yanağının parlaklığı da gülistanı pür nur etmektedir. Cilve tecelli ile aynı kökten geldiğine göre, sevgilinin cemâli âlemde tecelli etmiş, dünyanın yaratılanlar arasında yer edinmesini ve bu vesileyle celâlin tezahür etmesini sağlamıştır. Zira dünya yaratılmak suretiyle, cemâlin yanı sıra, celâlin de idrak edilebileceği bir alan oluşturulmuştur. Hatta mutasavvıflar, cennette iken sadece cemâli idrak edebilen insanın, celâli de idrak

edebilmesi için bu dünyaya gönderildiğini söylemektedirler. Nitekim kemâlin gerçekleşmesi için celâli de tanımak gerekmektedir.

Cemâli cilvesi verir cihâna câh u celâl

Yanağı pertevi pür-nûr eder gülistânı (Şeyhî, K.14/16)

Sevgilinin güzelliği her yeri gülistana çevirmiş, her tarafta bağ ve bostan eylemiştir. Vehimden ibaret olan bu dünyaya revnak veren sevgilinin güzelliğidir. Hayal edilen bir gülistan ve yeni bahar adına her ne varsa sevgilidendir. İlahî cemâlin akislerinden ibaret bir dünyaya ve şekillere canlılık, parlaklık kazandıran hüsnün rengidir. "Reng" hem renk hem de hile, oyun, suret, şekil gibi anlamlar taşımaktadır. Bu itibarla dünya, sevgilinin hüsnünün bir oyunundan, suretinden müteşekkildir. Dünya zaten aldatıcı ve geçicidir. Bu âlemdeki varlıkların hakiki manada bir değeri yoktur. İtibari varlıklardan oluşan kâinat, vehim veya hayalden yahut aynalardaki akisler ya da gölgelerden ibarettir (İbrahim Hakkî, G.216/1). Dolayısıyla âlem, mutlak hakikatin bir eseri, İlahî cemâlin yansımasıdır:

Her yeri hüsnün gülistân eylemiş

Her tarafda bâg u bostân eylemiş (Niyâzî-i Mısrî, 79/1)

Veren bu sûret-i mevhûma revnak reng-i hüsnündür

Gülistân-ı hayâlim nev-bahârım varsa sendendir (Şeyh Gâlib, G.86/3)

Ne güzel tecelli nurudur ki, Mavlâ'nın sun'undan (yaratma) görünmüş; Yaratıcı, âlemi tecelli nurunun mazharı kılmıştır. Nitekim melek görse Firdevs-i a'lâdan uçmak isteyecektir. Bu bakımdan İlahî cemâlin tecellisi, âdeta bu dünyayı cennete, hatta meleğin Firdevs cennetinden buraya uçmayı isteyeceği derecede bir yere, döndürmüştür:

Zihî nûr-ı tecellî kim göründü sun'-ı mevlîden

Ki uçmak isteye görse melek firdevs-i a'lîden (Şeyhî, G.135/1)

2.1.7.4. Mutasavvıf Nazarıyla Dünyada Cenneti Yaşamak

İlahî aşk ile gönül dünyasını mamur eden mutasavvıfın, âleme bakışı da bu doğrultuda olmakta, dünyayı âdeta cennet olarak algılamaktadır. Zira onun için sevgilinin bulunduğu, sevgili ile hemhal olunulan her yer cennettir. Zaten dünya onun için cennet-i âciledir.

Dünyadaki bütün meselelerin kaynağının insanoğlu olduğunu söylemek mümkündür. Siyasi ve ahlaki sorunların faili zaten insandır. Doğal afetler gibi coğrafi faktörler de ya onun, yanlışlarının bir sonucu olmakta ya da imtihan edilmesi hikmetine

dayanmaktadır. Bütün problemler insanın bozulması veya kirlenmesiyle ortaya çıktığı içindir ki, önce onun temizlenmesi gerekmektedir. O temizlenmeden hiçbir şeyin düzelmesi mümkün değildir (Yıldırım, 2012: 96). Buna göre insan kendine çekidüzen verdiği ve temiz bir kalp ile etrafına baktığı takdirde, dünyanın cennet gibi olması işten bile değildir. Nitekim Hz. Peygamber, "Haberiniz olsun ki bedende bir et parçası vardır. O iyi olursa bütün vücut iyi olur. O bozulursa bütün vücut bozulur." (Buhârî, İman: 39) buyurmak suretiyle kalbin temiz veya bozuk oluşunun insanı tamamen etkilediğini vurgulamaktadır. Hatta insan küçük âlem olduğuna göre, bütün dünya bile kalbin vaziyetinden müteessir olmaktadır. Bu itibarla insan, celâle dair tecellilere davetiye çıkaran davranışlardan kaçınıp, cemâle dair tecellilerin gereğini yapmak suretiyle dünyada cenneti yaşayacaktır.

Dünya âleminde ârifin, ahiretin cennetlerine asla hasret çekmeyeceği bir cenneti vardır. Dolayısıyla dünyada cenneti zaten yaşayan ârifin, ahiret cennetine heves etmesi kabil değildir. Ân-ı dâimde olan birinin "yarın/gelecek" diye bir kavramı gündemine alması muhaldir:

'Ârifin bir cenneti var âlem-i dünyâda kim
Âhiret cennâtına aslâ tehassür eylemez (Hüdâyî, Mf.21)

İrfan cennetine dâhil olanın gözüne âlemin süslü süslü görüneceği söylenmekte, İlahî marifete erişenlerin gözünde dünyanın dahi cennet olduğu ifade edilmektedir. İrfan cennetini cihanda bulan âşıkta, korku ve tehlikeye yer kalmayıp onun her işi kolay olmaktadır. Âşık olan mutlu ve sevinçlidir, kaygı ve kederden uzaktır (Eşrefoğlu Rûmî, 17/8). Âşık âdeta bu haliyle, Makâm-ı emîn olan cennette yaşamaktadır:

Cennet-i 'irfâna dâhil olanın
Görünür çeşmine 'âlem zeyn zeyn (İbrahim Hakkî, G.280/5)
'Âşık ki bulur cennet-i 'irfânı cihânda
Havf u hatarı kalmaz olur her işi âsân (İbrahim Hakkî, G.283/8)

Aşk belasının zevkiyle hoş halde bulunan ve sevinçli olan âşık, yâre vuslat ümidiyle mutlu ve gamsızdır. Dolayısıyla âşığın gönlünde kedere, tasaya yer yoktur. Kederin sıkıntının olmadığı bir yer ise cennettir:

Zevk-i belâ-yı 'aşk ile hôş-hâl u hurremiz
Ümmîd-i vasl-ı yârla mesrûr u bî-gamız (Şeyh Gâlib, G.149/1)

Gönül bağında o sevgili sâkî, bahçıvan olmuş; o cananı, âşığın bu canı bulmuş ve gönlü cennet misali olmuştur. Aşk şarabını içiren sâkî ve gönül bağını tanzim eden

bağban halindeki sevgiliye ulaşan âşığın gönlü, bu vesileyle cennet gibi olmuştur. Gönlü cennet olanın, dünyasının da cennet olması işten bile değildir. "Cenân" ve "cinân" kelimeleri arasında iştikak sanatının olduğu beyitte, "c" ve "n" harfleriyle yapılan aliterasyon dikkat çekmektedir:

Gönül bağında ol dildâr sâkî bâğ-bân olmuş

O cânânı bu cân bulmuş cenân misl-i cinân olmuş (İbrahim Hakkî, G.176/1)

Masivanın kavgasını terk eden, yerini Selâm cenneti (Dârü's-selâm) etmiştir. Buna göre ağyardan azade olan âşık, yerini dünyada da ahirette de cennet eylemiş demektir:

Terk-i ğavgâ-yı mâsivâ iden

Yirini cennet-i selâm itdi (İsmail Hakkî, G.342/4)

Âşık için dünya, çürüklerin sağlam hale geldiği, zehrin tamamen bal yağ olduğu, dağların yemişli bağ olduğu ve cümle cihanın bostan olduğu bir manzara arz etmektedir. Aşkın dönüştürücü etkisiyle, menfi müspete, çirkin güzele dönüşmüş, dünya cennetten manzaralar sunar olmuştur:

Çürüklerün hep sağ olur zehrün kamu bal yağ olur

Tağlar yemişli bağ olur cümle cihân bostân sana (Niyâzî-i Mısrî, 3/8)

Karanlığın gece rengini gönlünden kaldıran âşık, âb-ı hayata düşen Hızır gibi ebedî olmaktadır. Nitekim İlahî aşk şarabıyla gönlünü tenvir eden âşığın vahdete erişip onda beka bulmak suretiyle ebedîlik kazandığı görülmektedir:

Zulmetin şeb-rengini dilden şehâ ref' eyleyen

Hızır-veş câvid olur kim Âb-ı hayvâna düşer (Vîrânî, s.232)

Yeryüzü, sevgilinin boyunun havası ile cennet gibi hoş havaya bürünmüştür. Vahdeti temsil eden sevgilin boyu kâinata aksedince, âlem cennet gibi vahdetten esintilere gark olmuştur:

Yer yüzi hevâ-yi keddün ile

Cennet kimi hoş hevâdur, ey dûst (Hatâ'î, G.408/3)

Uzun boylu sevgili kiminle bir araya gelirse, kime vuslat zevkini tattırırsa, o kişiye dünyada cennet nasip olmaktadır. Kıyamet ve haşr ile dünayanın sonu ve ahiret hayatına gönderme yapılıp, cennete intikal edilerek tenasüp sanatının oluşturulduğu beyitte, dikilmek, kalkmak anlamındaki kıyametin aynı zamanda sevgilinin boyu için kullanıldığı, boyun da vahdeti temsil ettiği malumdur. Dolayısıyla vahdete erişen âşık için dünya âdeta bir cennettir:

Kimünle haşr olursa ol kıyâmet

Nasîb olur ana dünyâda cennet (Zâtî, G.82/1)

Sevgilinin gün yüzünün şevkiyle âleme nazar eden âşık açısından, cümle âlem baştan başa bağ ve gülistan olmuş demektir. Sevgili ile âleme bakan âşık için âlem cennet misali olmakta, aksi takdirde o cennet gibi âlemin boş nazarda ve fanide bulunmayacağı bildirilmektedir. Dolayısıyla âlemi cennet gibi kılan sevgilinin varlığıdır. Zira İlahî cemâl, aksini âlemden çekse, değil ki cennet, varlık diye bir şeyin kalmayacağı aşikârdır. Muhabbet sayesinde yaratılan kâinatın özünde cemâl bulunmaktadır. Celâl cemâlin idrak edilebilmesi için tezahür etmektedir:

Gün yüzün şevki ile baksam Muhibbî 'âleme

Cümle 'âlem ser-te-ser bâg u gülistândur bana (Muhibbî, G.64/5)

Seninle 'âleme baksam misâl-i cennet olur

Seninle bakmasam ol boş nazarda fânîde yok (İbrahim Hakkî, G.198/8)

Sevgilinin kûyunun bağında gönül bülbülünün şikâyet etmesi, yakınması söz konusu değildir. Çünkü kûyunun dikeni âşığa gül gibi görünmektedir. Nitekim bütün meşakkatleriyle dünyayı dikene, gülü de cennete benzetmek mümkündür. Buna göre, âşık nazarında dünya cennet olmuş demektir. Sevgili, âşığa, kûyunda cevr ü cefa etse bile, o, dünyada cennet safası sürmektedir. Zira onun için kûy-i yâr bir cennettir. Sevgilinin cevri de bir iltifattır, âşığı önemsemedir:

Bâg-ı kûyunda ne şekvâ ide dil bülbüli kim

Gül gibi görinür ana ser-i kûyun dikeni (Mesîhî, G.251/2)

İdersen Zâtî'ye kûyunda cevri

Sürer dünyâda ol cennet safâsın (Zâtî, G.1132/5)

"Sevinç köşkü, kanaat köşesi; cennet sahnı, feragat kûyu değil midir?" diyen şair, kanaatin insana huzur verdiğini, âlemden müstağni oluşun, cenneti andırdığını ifade etmektedir. Fakr ehli olmak, cennet hayatı yaşamaya elverişli bir ortam sunmaktadır:

Kasr-ı sürûr künc-i kanâ'at degül midür

Sahn-ı bihişt kûy-ı ferâğat degül midür (Nâbî, G.200/1)

Hikmetle karıştırıp mazmunlara parlaklık verip, tasavvuf ile irfan bezmini 'âcil cennet eylemek gerekmektedir. Şair, sözünün ifade gücünü artırmak için hikmet ve tasavvufa başvurmak gerektiğini söylediği gibi, âriflerin meclisinin de bu gün hazır bulunan cennet olduğunu dile getirmekte, cennetin âdeta bu dünyada yaşandığını ima

etmektedir. Nitekim âlem meclisinde Kevser suyundan daha lezzetli olan şey, irfan şerbetidir. Tasavvufî neşveden nasibini alan kişi için bu dünya bir cennet, suyu da Kevser hükmündedir:

İdüp âmîhte hikmetle revnak vir mazâmîne

Tasavvuf ile behişt 'âcil eyle bezm-i 'irfânı (Kânî, G.211/5)

Bezm-i 'âlemde dilersen âb-ı Kevser'den lezîz

Şerbet-i 'irfân olupdur şehd ü şekkerden lezîz (İsmail Hakkî, G.69/1)

İbadetler sayesinde kazanılan ruh ve ahlak da insana cennet atmosferini yaşatmaktadır. Örneğin oruç tutulması sayesinde gönül, cennet bağı gibi olmakta, güzel huylar ile gönül -huri ve hizmetçilerin cenneti doldurması misali- dolmaktadır:

Oruç tutarsan olur dil misâl-i bâğ-ı cinân

Hısâl-ı hûbile gönlün tolar çü hûr u haşem (İbrahim Hakkî, G.255/6)

2.1.7.5.Dünyanın, Ahiretin Tarlası Olarak Görülmesi

Bu dünyada yapılan amellerin karşılığı bir gün mutlaka alınacaktır. Nitekim bir hadiste, dünyanın, ahiretin tarlası olduğu bildirilmekte (el-Aclûnî, 2001: I/467), burada ekilenin, orada biçileceği ifade edilmektedir. Bu durumun ihsan boyutuyla alakalı yönü, insanın bu nazarla dünyaya bakabilmesi, bu şuurla hareket edebilmesidir. Bunun bilincinde olan birinin dünyayı zahirî veçhesinden ziyade, ahiret için taşıdığı öneme binaen, batınî anlamda dikkate alacağı düşünülmektedir. Tasavvuf açısından bu dünya, sevgiliye vuslat için bir menzildir; amaç değil, araçtır. Bu itibarla sevgiliye ulaşabilmek için yolun kurallarına göre hareket etmek, ancak bu yolda oyalanmamak lazımdır.

İnsan kendisi için ahirete yönelik olarak hazırladığı iyiliklerin mükâfatını Allah katında kat kat bulacağı gibi (Müzzemmil, 73/20), dünyalık elde etmek için ahirete dair amel işleyen kimsenin, ahirette nasibi yoktur (Gümüşhânevî, 2012: 343). Yalnız dünya için çalışanlar, çalıştıklarının karşılığını bu dünyada alırken, ahiret yurduna hazırlık yapanlar ise bu dünyada aldıkları gibi, ahirette de karşılığını alacaklardır. Kâfire ahirette yakıtı insan ve taş olan cehennem gösterilirken, mümine de köşklerin, suların, çiçeklerin en güzel ve tertemiz eşlerin olduğu cennet vadedilmektedir (Ünsal, 2011: 189).

Ahiret yurdundan selâmet yurdunu isteyenin, Mansur gibi darağacına çıkıp yanması, canını feda etmesi gerekmektedir. Bu dünyada benliğinden vazgeçen, ahirette selâmet bulacak, bu dünyada ektiğini ahirette biçmiş olacaktır:

Dâra çık yan ey ene'l-hak söyleyen Mansûr eger

Âhiret dârından istersen selâmet dârını (Nesîmî, G.442/8)

İnsanın kendisine dünya saadeti ve refahı için azap vermemesi, dünyayı ahireti yaparak ahiretini harap etmemesi nasihat edilmektedir. Bu bakımdan dünyanın amaç değil araç olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim cennete vasıta dünyadır. Ancak vasıta güzelden dahi şirin görünmektedir. İnsanın dünyaya yaklaşımını psikolojik manada tahlil eden beyitte, dünyanın cezbedici ve aldatıcı olduğu, insanın gözüne güzel göründüğü belirtilmektedir. Bu fani mekân, yeri geldiğinde, her yönüyle mükemmel olan cennetten bile daha güzel ve alımlı görünmektedir:

Kendüne virme devlet-i dünyâ ile 'azâb
Dünyâyı yapma âhiretün eyleme harâb (Taşlıcalı Yahyâ, Ms.4/V-1)
Cennete vâsıta dünyâdur egerçi Nâbî
Dil-berinden dahi şîrîn görinür vâsıtası (Nâbî, G.853/5)

Bu harap dünyayı -imar edilmesi, tamiri mümkün iken- çalışarak ahirette kalınacak menzil yapmak gerekmektedir. Bu harabeyi andıran dünyayı ahiret için bir durak kılıp mamur hale getirmek, yani ahirete çalışmak icap etmektedir. Ahiret ancak bu ziraat alanında kazanılmaktadır. Bu bakımdan ele fırsat geçmiş iken bugün gayret sarf etmek lazımdır:

Bu harâb-âbâd dünyâyı çalışma yapmağa
Ahiret menzilgehin yap kâbil-i ta'mîr iken (İzzet Molla, Tr.224/2)
Bu mezra'ada kesb olunur âhiret ancak
Cehd eyle bugün geçmiş iken destine fırsat (Kuddûsî, G.850/6)

Cennet elbisesi bu dünyada biçilmekte, Kevser burada içilmekte ve cennet bunda açılmaktadır. O halde vakit kaybetmeksizin ahiret için hazırlanmak, kapıyı vurmak gerekmektedir. Kapıyı vurmaktan kasıt, talep etmek de olabilir. Dolayısıyla cennete girmek için Allah'a niyazda bulunmak gerektiği de, beyitten anlaşılabilmektedir:

Hulleyi bunda biçerler
Kevseri bunda içerler
Cenneti bunda açarlar
Durma kapıyı ura gör (Hüdâyî, 31/6)

Eğer ahirette cennete dâhil olmak isteniyorsa, fena yurdunda amelleri güzel yapmaya çalışmak, o şuurla hareket etmek lazımdır. Amelleri güzel olanıyla kayıtlamakla, güzel amelde bulunmayı tercih etmekle, yarın cennete ulaşılacaktır. Aynı şekilde pişmanlık gözyaşıyla amel bahçesini suvaran kişi için bu hal, cennet meyvesinin lezzetinden tatlı zevk ve lezzet olmaktadır. Dolayısıyla günahlarından samimi bir

şekilde tövbe ederek amellerde bulunan insanın bu davranışı karşısında, cennet meyvesinin tadında, hatta ondan daha lezzetli mükâfat bulunmaktadır:

A'mâli hüsn kaydına düşesin dâr-ı fenâda

Ferdâda eğer hevesin ise dâhil-i cennet (Turâbî, 369/2)

Lezzet-i mîve-i cennetden olur şîrîn-kâm

Suvaran eşk-i nedâmetle riyâz-ı 'amelin (Nâbî, G.551/3)

Cismi, pâk ruhtan ayrılmadan, kanat açıp Firdevs'e kadar uçmağa layık olması için ceht eylemesini muhataba telkin eden şair, ölmeden önce cenneti kazanma gayretinde olmak gerektiğini belirtmektedir:

Bâl açup Firdevse tâ uçmağa lâyık olasın

Olmadan cismün cüdâ cehd eyle rûh-ı pâkden (Zâtî, G.1010/4)

Azığını tahsil eden, çalışkan kişi dünyaya hiç abes, boşuna demeyecektir (Kuddûsî, G.807/3). Öte yandan geçici olan bu dünyada bir yol hazırlığı yapmayanlar, o evi unutmak durumundadır (Yunus Emre, G. 122/4). Nitekim hayırlı ameller, cennet sarayının merdivenidir. Eğer merdiven harap olsa, oraya çıkmak mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla cenneti elde edebilmek için imana, amel vasıtasına ve yol azığına ihtiyaç duyulmaktadır. Onlar da bu dünyada iken tedarik edilebilmektedir:

A'mâl-i hayr süllemidir kasr-ı cennetin

Mümkin mi çıkma olsa eger nerdübân harâb (İzzet Molla, G.23/3)

Bu dünyanın mümine zindan, kâfire ise cennet olduğu bilinmektedir. Ancak mümine zindan ve meşakkat yurdu olan bu dünyanın böyle olmasındaki hikmet, çektiği sıkıntılar vesilesiyle mümin, günahlardan temizlenmekte ve bu sayede cennete girmektedir:

Bu dünyâ mü'mine zindân imiş bil kâfire cennet

İder tathîr günâhdan mü'mini heb çekdiği mihnet (Kuddûsî, G.862/1)

2.1.8. Mübarek Ay ve Gecelerin Cennetle İlişkilendirilmesi

İslam tarihinde, Müslümanlar için önem arz eden mübarek ayların ve gecelerin de cennetle ilişkilendirildiği vakidir. Zira bu aylar veya geceler İslam coğrafyasının cennet-vari bir atmosfere büründüğü, manevi anlamda farklı bir havaya girildiği zaman dilimleridir. Öte yandan bazı şairlerin özellikle ramazan ayı için rind edası sergileyip daha serbest davrandıkları, orucu ve oruç tutanları alaya aldıkları da görülmektedir.

Ramazan ayı girdiğinde cennetin kapılarının açılıp, cehennemin kapılarının kapanacağı ve şeytanların zincirlere vurulacağına dair hadise (Buhari, Savm: 5; Müslim,

Sıyâm: 1) telmihte bulunan şair, bu ayda cennet kapısının açılıp da meyhane kapısının bağlı olmasını uygun bulmamaktadır. Ancak burada meyhaneye bakış önem arz etmektedir. Beyitte, İlahî aşk şarabının içilip cennet gibi bir yer olarak görülen meyhanenin bahse konu olduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla zahiren şairin ramazan ayına karşı menfi tutum sergilediği görünse de, aslında meyhanenin şair nazarında ifade ettiği anlam bilinince, olay daha da netleşmektedir:

Ramazân ayı gerek açıla cennet kapısı

Ne revâ kim ola mey-hâne kapusu bağlu (Fuzûlî, G.239/4)

Ramazanı konu alan (ramazaniye) bir kasidede, orucun telaşıyla endişeli olanın, soğuk bir ah ile cehennem ateşinin söndürücüsü olacağı dile getirilmektedir. Dolayısıyla beyitte, oruç tutmayı önemseyenin -bu sayede- cehennem ateşinden korunacağına ve doğal olarak cennet ehlinden olacağına işaret edilmektedir:

İtfâ-yı nâr-ı dûzah eder âh-ı serd ile

Ol kim telâş-ı savm ile pür-pîç ü tâb olur (Şeyh Gâlib, K.26/7)

Bilhassa Berat gecesinde nice suçların cehennemin azadı, cehennem ateşinden muaf tutulacağı belirtilmektedir. Nitekim Berat gecesi, günahların bağışlanıp cehennemden azat olunmaya ve bu vesileyle cennete gitmeye olanak sağlayan kutlu bir gecedir:

Husûsan kim Berât'ı gicesinde

Niçe suçlar olur âzâd-ı nîrân (İsmail Hakkî, G.249/4)

Görüldüğü gibi İslam dini ve tasavvufun cennet bağlamında şairler üzerindeki etkisi, belirgin bir şekilde hissedilmektedir. Cennete ait hususlara çokça atıf yapılmış; bilhassa tasavvufun tesiriyle sevgiliye, kûyuna ve aşka verilen önem yoğun olarak ele alınmıştır. Cennetle ilgili unsurların şairler tarafından ne kadar kullanıldığının somut tezahürlerini tablo ve grafikler yardımıyla görmek mümkündür. Dolayısıyla cennete ait belli başlı kavramların yüzyıllara göre dağılımı ve grafikler yardımıyla bu kavramların yüzyıllar bazında kullanım oranları aşağıda verilmiştir.

Tablo 1

XIV. YÜZYIL																		
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CENNE(Â)T	CİNÂN	BE(İ)HİŞT	UÇMAK	HÛRÎ/HÛR	RID(Z)VÂN	GILMÂN	KEVSER	SELSEBÎL	TÛBÂ(Î)	HULD	RAVZA	FİRDEVS	AD(E)N	NA'ÎM	ME'VÂ	TOPLAM
1	Yunus Emre	13	2	1	54	22	3	2	7		2			1				107
2	Kadı Burhaneddin	22	5	3	22	37	2		4	1	16		2	5	1	10		130
3	Nesîmî	147	13	10	15	104	32	12	62	31	49	10	26	12	18	27	6	574
4	Ahmedî	76	10	25	3	61	19	1	71	4	55	18	19	13	2	13	2	392
TOPLAM		258	30	39	94	224	56	15	144	36	122	28	47	31	21	50	8	1203

Grafik 1

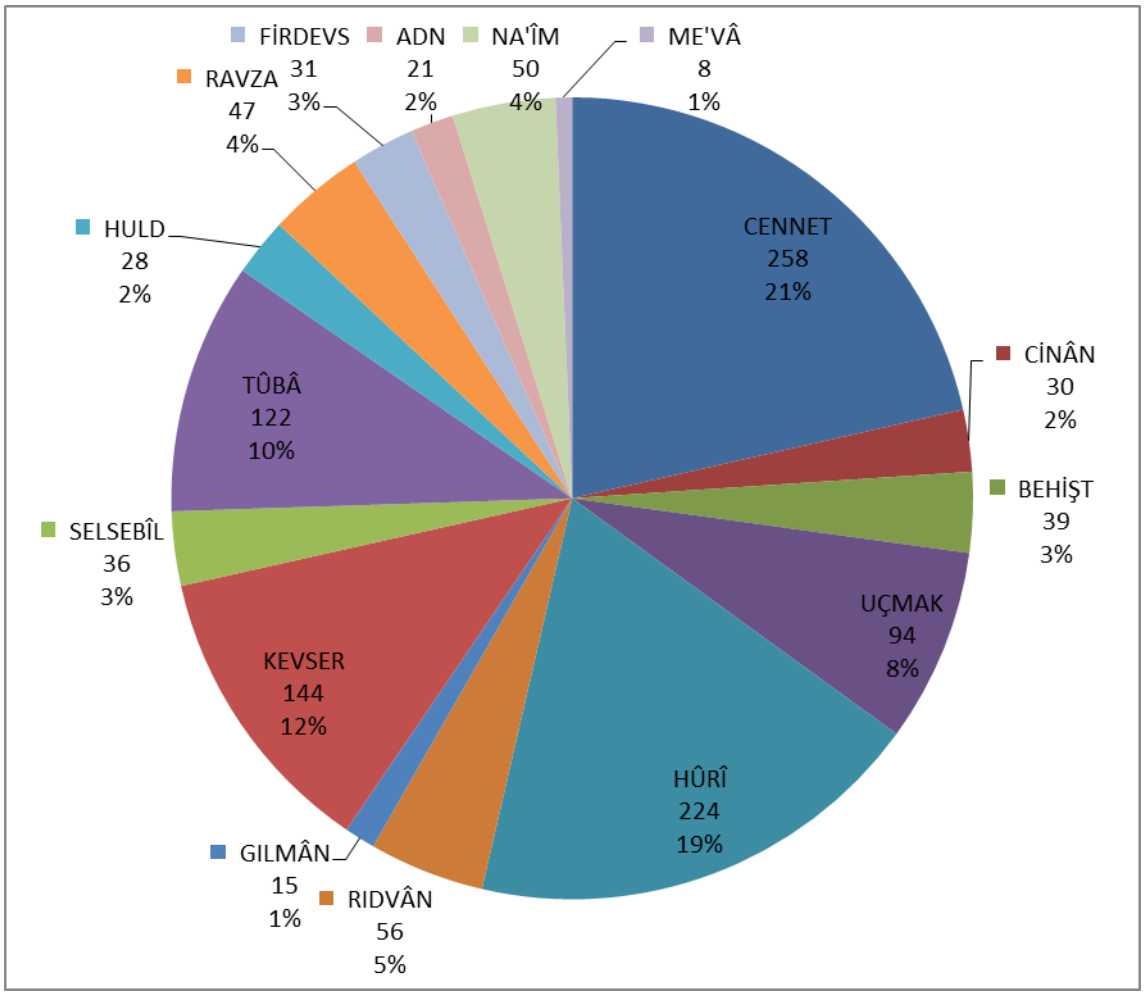

Tablo 2

XV. YÜZYIL																		
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CENNE(Â)T	CİNÂN	BE(İ)HİŞT	UÇMAK	HÛRÎ/HÛR	RID(Z)VÂN	GILMÂN	KEVSER	SELSEBÎL	TÛBÂ(Î)	HULD	RAVZA	FİRDEVS	AD(E)N	NA'ÎM	ME'VÂ	TOPLAM
1	Ahmed-i Dâ'î	64	1	4	11	29	2	6	11	1	5	1	9	3	1	1	7	156
2	Şeyhî	32	2	8	4	17	4	1	11	2	11		8	15	2	5	2	124
3	Eşrefoğlu Rûmî	19	5	2	16	15	2	3	1								1	64
4	Cem Sultan	32	9	5	2	10	3	1	11	1	25	3	8	4		1	3	118
5	Ahmed Paşa	64	13	16	1	25	7	3	20	3	10	3	15	13	2	1	4	200
6	Mihrî Hatun	21	10	7	2	6	2	6	4		4	2	4	5		2	2	77
7	Necâtî Bey	105	23	13	5	16	5	2	11	3	17	6	2	8	2	4	7	229
8	Mesîhî	35	2	5	7	10	8		6	1	2	2	2	3	6		6	95
TOPLAM		372	65	60	48	128	33	22	75	11	74	17	48	51	13	14	32	1063

Grafik 2

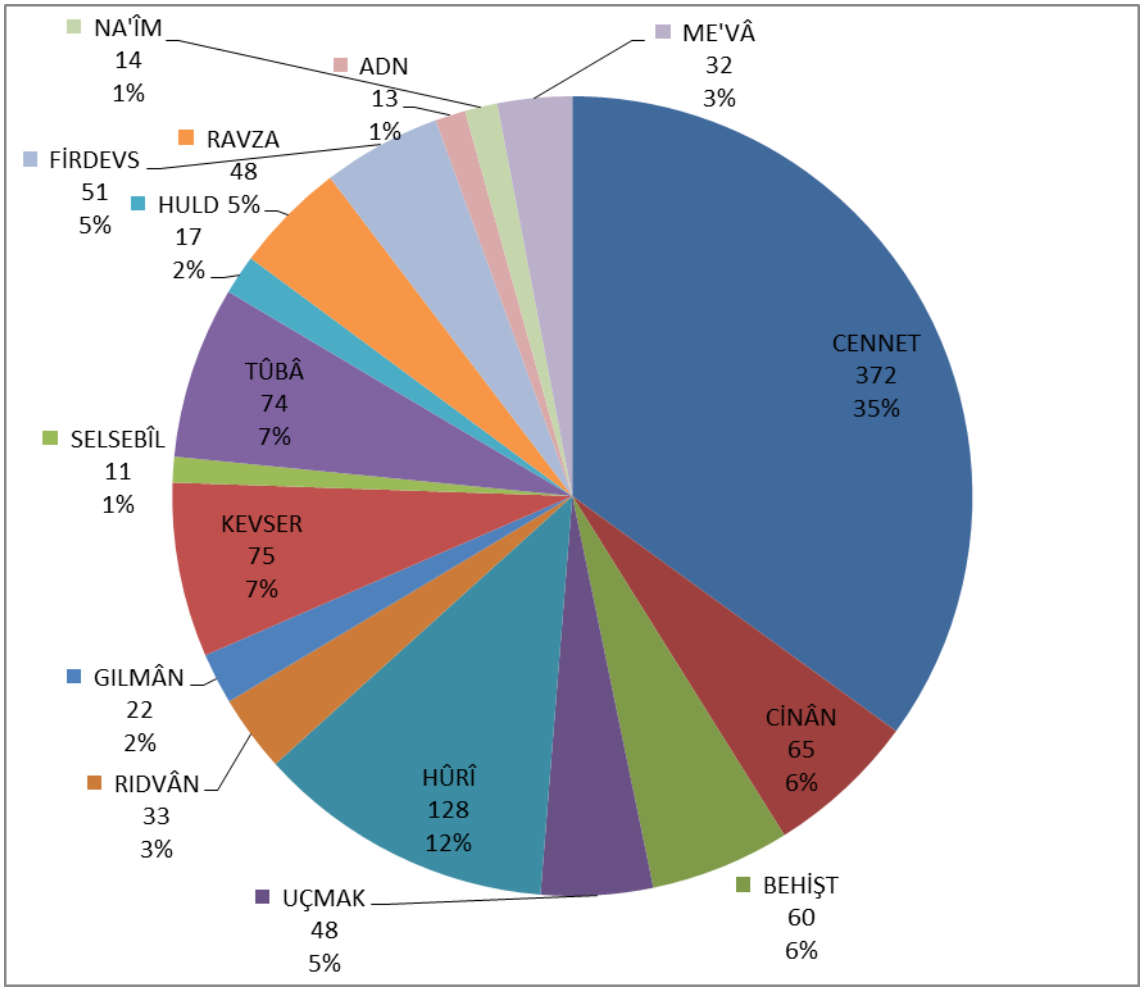

Tablo 3

XVI. YÜZYIL																		
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CENNE(Â)T	CİNÂN	BE(İ)HİŞT	UÇMAK	HÛRÎ/HÛR	RID(Z)VÂN	GILMÂN	KEVSER	SELSEBÎL	TÛBÂ(Î)	HULD	RAVZA	FİRDEVS	AD(E)N	NA'ÎM	ME'VÂ	TOPLAM
1	Hatâ'î (Şah İsmail)	34	3	2	2	15	10		22	1	11		6	2	2	2	1	113
2	Hayretî	42	14	2	4	2	3		8	1	4	1	3	5		1	5	95
3	Usûlî	17	4		7	3			6	1	5		3	6		2	5	59
4	Zâtî	133	50	4	38	66	4	9	43	8	7	5	10	25	1		10	413
5	Fuzûlî	37	4	8	3	14	5	4	10	1	4	1	15	2	1	1	5	115
6	Hayâlî	29	6	11	2	10	1		2	3	9	1	2	4	3		2	85
7	Muhibbî	102	17	13	5	72	6	7	37	3	21	5	9	9	3	4	4	317
8	Yahyâ Bey	62	22	5	10	10	1	1	8	4	13		3	8	1	3	5	156
9	Nev'î	28	15	4	3	13	1	1	4	4	8	1	1	10			3	96
10	Bâkî	24	13	9	3	18	7	2	11	3	12	2	13	11		5	4	137
TOPLAM		508	148	58	77	223	38	24	151	29	94	16	65	82	11	18	44	1586

Grafik 3

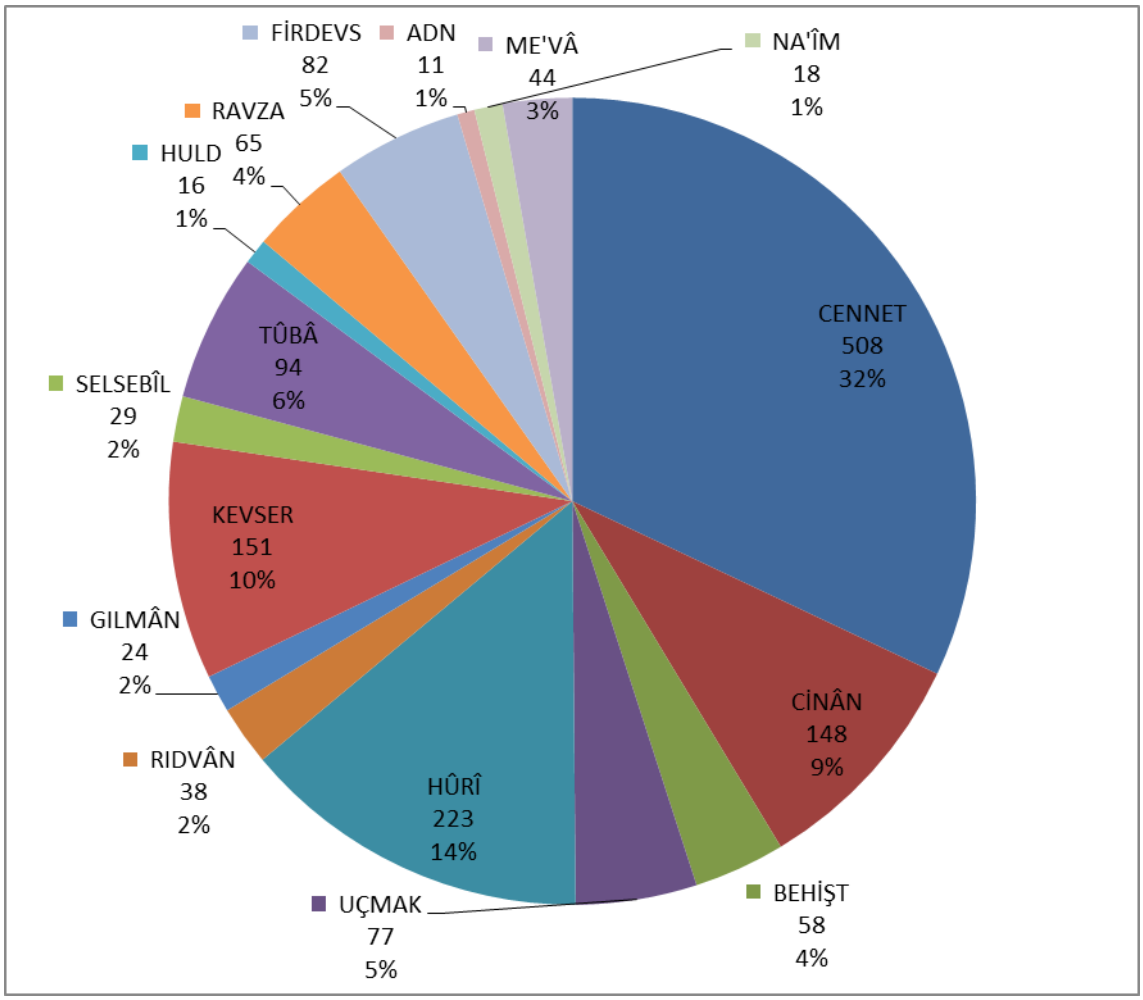

Tablo 4

XVII. YÜZYIL																		
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CENNE(Â)T	CİNÂN	BE(İ)HİŞT	UÇMAK	HÛRÎ/HÛR	RID(Z)VÂN	GILMÂN	KEVSER	SELSEBÎL	TÛBÂ(Î)	HULD	RAVZA	FİRDEVS	AD(E)N	NA'ÎM	ME'VÂ	TOPLAM
1	Âşık Virânî	22	3	1	1	11	1	7	27		2		1	5	3	2	4	90
2	Aziz M. Hüdâyî	31	5		4	3	3	2	6		6					10	1	71
3	Nef'î	24	12	19	2	16	7		10	1	5	2	6	7		4	2	117
4	Nev'î-zâde Atâyî	11	12	1	1	9	1		1		2		6	2	1		3	50
5	Şeyhülislâm Yahyâ	9	9	3	1	4	2	1	2		3		1	2			1	38
6	Fehîm-i Kadîm	8		12		10	2	2	6	1	2		4			2	1	50
7	Nâ'ilî-i Kadîm	12	6	21		10	1	1	7	6	5	16	6	3	2	6	1	103
8	Niyâzî-i Mısrî	25	5		1	6	4	5		1	3		3	2	1	1		57
9	Nâbî	49	13	53	1	24	8	1	9	5	4	6	5	12	2	6	14	212
TOPLAM		191	65	110	11	93	29	19	68	14	32	24	32	33	9	31	27	788

Grafik 4

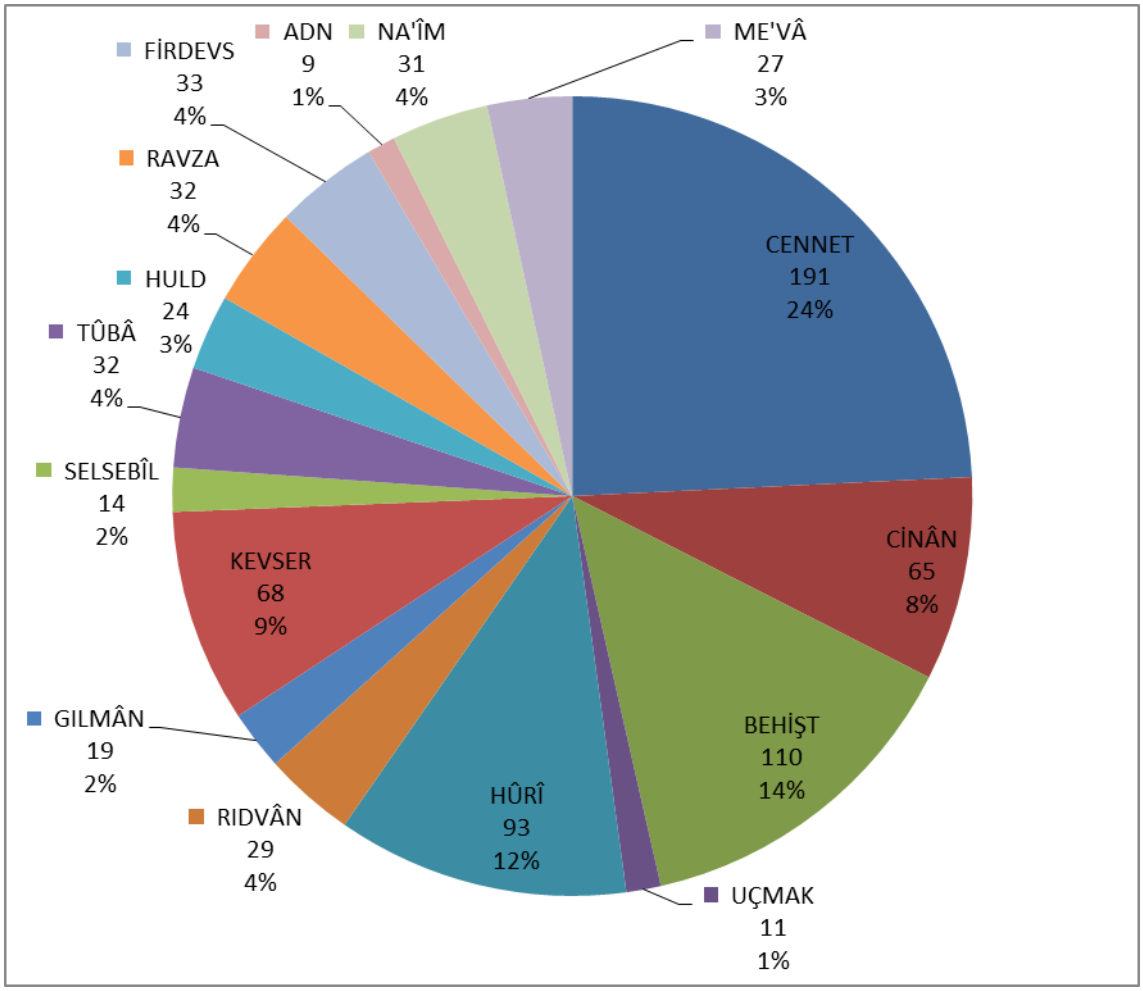

Tablo 5

XVIII. YÜZYIL																		
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CENNE(Â)T	CİNÂN	BE(İ)HİŞT	UÇMAK	HÛRÎ/HÛR	RID(Z)VÂN	GILMÂN	KEVSER	SELSEBÎL	TÛBÂ(Î)	HULD	RAVZA	FİRDEVS	AD(E)N	NA'ÎM	ME'VÂ	TOPLAM
1	Kâmî	33	7	15	2	16	1	1	5	3	4	3	5	5	9	14	3	126
2	İsmail Hakkı B.	39	9	1		13	1	15	1	1	10		20	5	1	1	2	119
3	Nedîm	21	8	19		10	3		2	8	7	7	4				10	99
4	İbrahim Hakkı E.	33	18	7	1	23	1	7	9	1	2	2	7		1		5	117
5	Kânî	23	4	5	2	17	3	2	5	1	5	4	9	4	5	3	1	93
6	Şeyh Gâlib	28	5	40		14	7	1	10	28	6	15	7	11	1		3	176
TOPLAM		177	51	87	5	93	16	26	32	42	34	31	52	25	17	18	24	730

Grafik 5

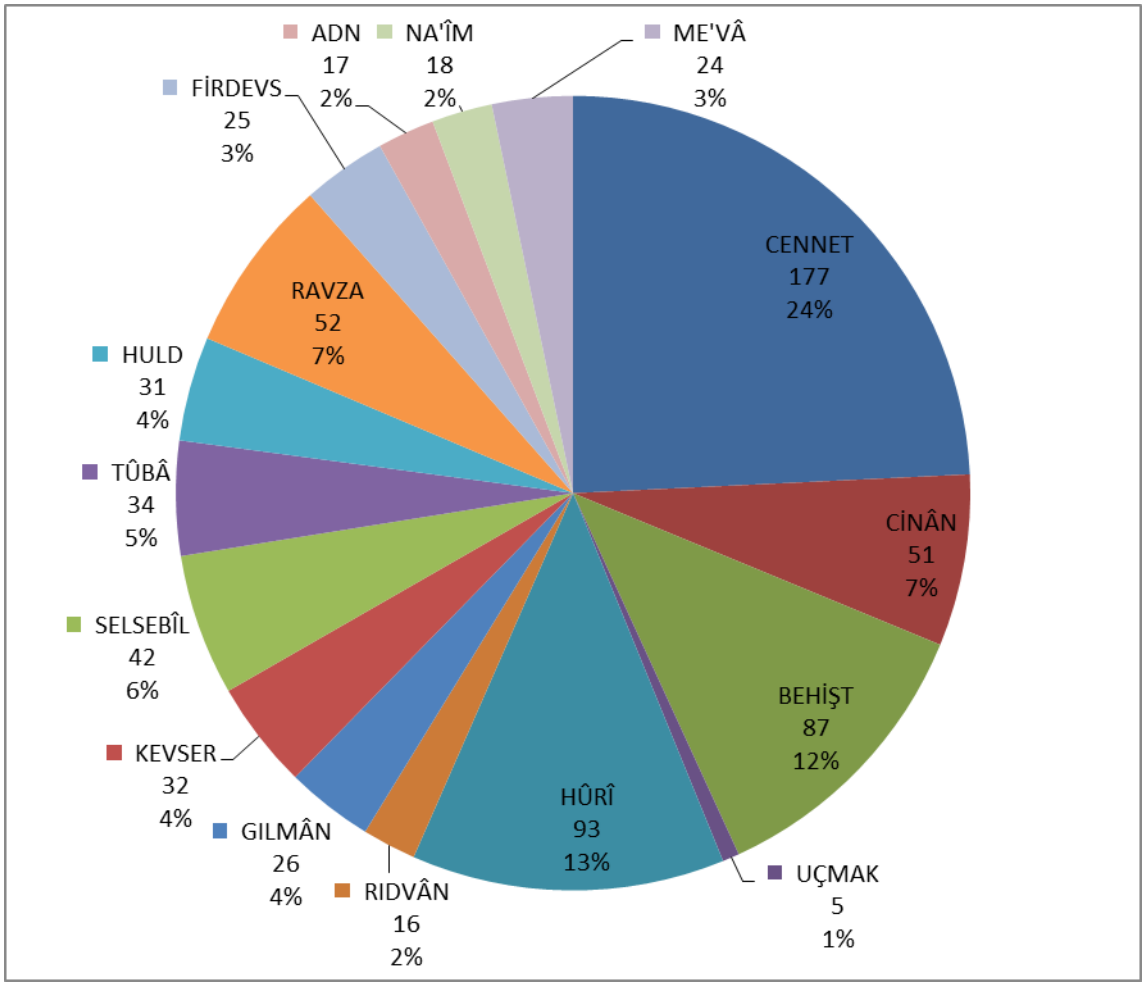

Tablo 6

XIX. YÜZYIL																		
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CENNE(Â)T	CİNÂN	BE(İ)HİŞT	UÇMAK	HÛRÎ/HÛR	RID(Z)VÂN	GILMÂN	KEVSER	SELSEBÎL	TÛBÂ(Î)	HULD	RAVZA	FİRDEVS	AD(E)N	NA'ÎM	ME'VÂ	TOPLAM
1	K. İzzet Molla	83	32	12	5	21	8	1	22	3	11	22	5	21	21	13	11	291
2	Enderunlu Vâsıf	12	9	1		5	2	3	6	2	1	1	6	2	2	1	4	57
3	Ahmed Kuddûsî	177	41		6	27	14	4	6	2	2	2	5	1	1	8	15	311
4	Şeref Hanım	34	24	5	5	21	1	6	19		4	7	6	16	11	3	2	164
5	Turâbî	30	3	7		10	4	5	14		7	1	13	3			2	99
TOPLAM		336	109	25	16	84	29	19	67	7	25	33	35	43	35	25	34	922

Grafik 6

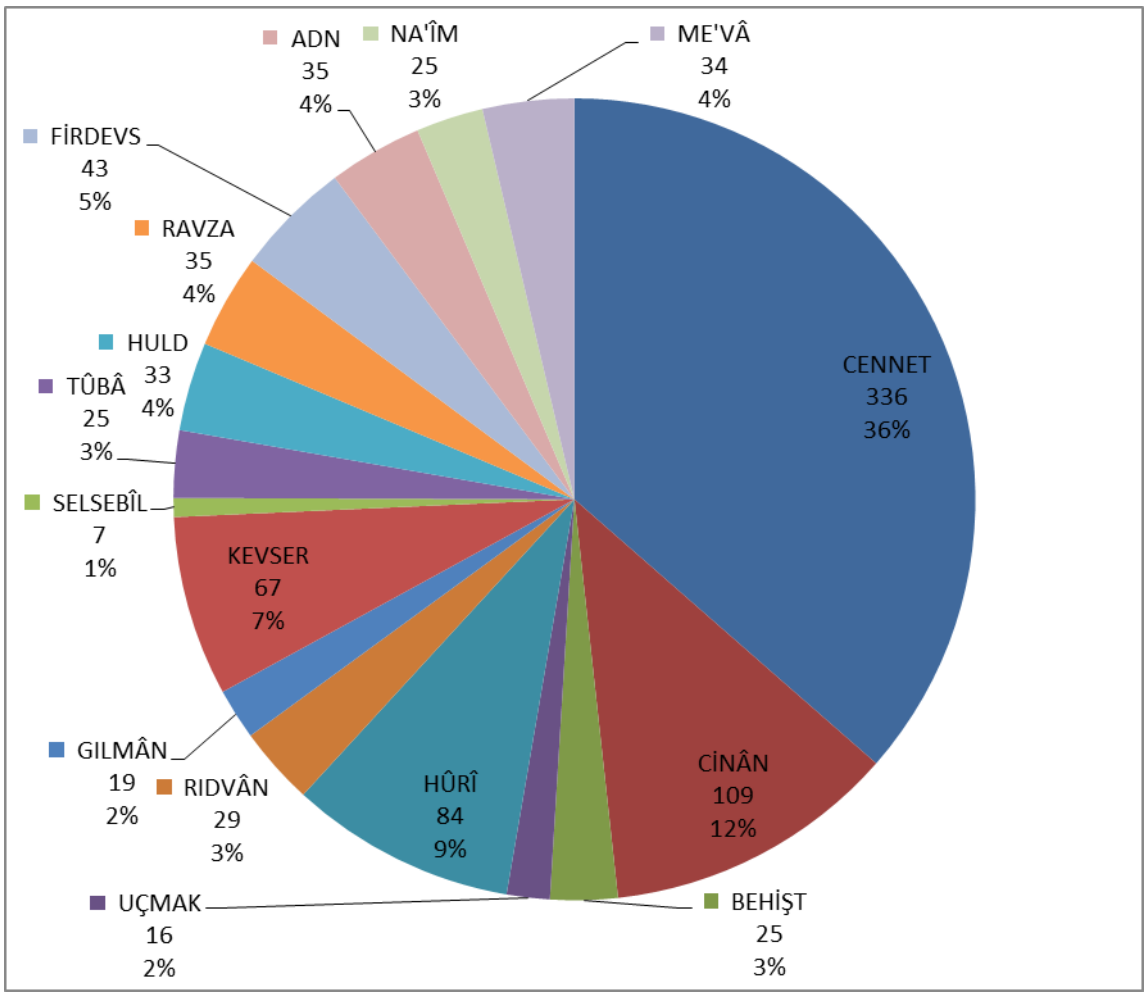

2.2. Klasik Türk Şiirinde Cehennem

Ahiret hayatının diğer bir tarafını oluşturan cehenneme dair hususların İslam dini ve tasavvuf açısından birtakım farklılıklar arz ettiği önceki bölümden anlaşılmaktadır. Nitekim din, cehennem ve azabı konusunda daha net ve ayrıntılı tasvirler sergileyip, insanları bundan uzak tutmayı ve uyarmayı amaçlamaktadır. Tasavvuf ehlinin ise biraz daha esnek davrandığı, cehennem azabı konusunda tevillere gittiği görülmektedir. Nitekim İslam dini ve tasavvuftan beslenen klasik Türk şiirinin cehenneme ilişkin algısı da konumuz açısından önemlidir. Burada şarin cehenneme yaklaşımının nasıl olduğu ele alınmaya çalışılacaktır.

2.2.1. İsim, Sayı, Derece ve İçerik Açısından Klasik Türk Şiirinde Cehennem

Ahiret hayatının ceza boyutunu ve İlahî celâlin tecelli ettiği yeri ifade eden cehennemle ilgili olarak Kur'an, hadis ve ilmî kaynaklar bilgi verdiği gibi, edebî eserler de cehennemi bahis konusu yapmıştır. İslam coğrafyasında dünyaya gözlerini açmış ve Müslüman olarak hayatını sürdürüp sanatını icra etmiş bulunan şairlerin, cehennemin isimleri, sayısı, dereceleri, yapısı ve muhtevasına dair hususları şiirlerinde işledikleri görülmektedir.

2.2.1.1. Cehennemin İsimleri, Sayısı ve Tabakaları

Cehennemin isimlerinin, sayı ve derecelerinin yedi olduğu bilinmektedir. Cehenneme ait başka isimler de olduğu gibi, başlıca ve genel kabule göre yedi ismi bulunmaktadır. "Cehennem, Lezâ, Hutâme, Sa'îr, Sekar, Cahîm, Hâviye" olmak üzere cehenneme verilen bu yedi ismin aynı zamanda onun tabakaları için de kullanıldığını söylemek gerekmektedir. Cehennemin ayrıca, "Nâr, Semûm, Hamîm ve Harîk" gibi isimleri de mevcuttur. Sonraki başlıklarda da cehennemin isim ve tabakalarıyla karşılaşılacağı için burada, birkaç şiir örneği ile yetinilmektedir.

Ağyar, sevgilinin kûyunu sefer eyleyip terk etmiştir. Bunu işiten herkes, onun Nâr'da ve Sakar'da olduğunu söylemiştir. Dolayısıyla sevgilinin cenneti andıran kûyunu terk edenlerin varacağı yer cehennemdir. Beyitte cehennemin Nâr ve Sakar isimleri zikredilmektedir:

Terk etti kûyunu yine ağyâr edip sefer

Her kim işitdi dedi ki fi'n-nâri fi's-sakar (Necâtî, G.83/1)

Sevgilinin âşıkları, dîdârının ümidini taşımasalar, gözlerine cennet, cehennem görünecek, Kevser ise hamîm görünecektir. Cennet ve cehennemin birlikte ele alındığı

bu beyit, "cehennem" ismine ve cehennemin hem ismi hem de oradaki kaynar su ile olan azabı ifade eden "hamîm"e yer verildiği için burada bahse konu edilmekte, âşıkların âdeta sevgilinin hayaliyle dünyalarını cennet eyledikleri anlaşılmaktadır:

İtmese dîdârun ümmidin eger 'âşıklarun

Gözine cennet cehennem görine kevser hamîm (Muhibbî, G.1867/3)

Kubbeler altında bulunan evliya, zâhidleri görünce onların, Lezâ ehlinin zümresinden olduğunu söyleyeceklerdir. Âşıklara karşı olumsuz tutum sergileyen zâhidlerin cehennem ehlinden olduğu belirtilmekte ve beyitte cehennemin Lezâ [12] ismine yer verilmektedir:

Evliyâ var kubbeler altında kim zühhâd hemân

Göricek anları dirler zümre-i ehl-i lazâ (Kuddûsî, G.114/3)

"İnkârcı kişi (kâfir): 'Keşke toprak olsaydım!' diyecektir." (Nebe, 78/40) ayetini okuyanın, cehennem ateşine dalıp, yanında nar alevlensin diye bedduada bulunulan beyitte, ayetten iktibasla küfürde ısrar edenler gibi, sevgilinin yüzüne hak ettiği değeri vermeyenlerin de cehennemlik olduğu vurgulanmakta ve cehennemin Cahîm ismine değinilmektedir:

Okur "yekûlü'l-kâfirü yâ leyteni küntü türâb"

Nâr-ı câhîme daluban yanında nârın yalına (Nesîmî, G. 375/7)

Parlak dolunay olan sevgilinin yüzünün Mushaf, yaratılışının baştan ayağa gönül alıcı olduğu, irfan ehlinin Sa'îr ashabı olmadığı ve Hakk'ın hem işiten hem gören olduğunu bilmek gerektiği ifade edilen tuyuğda, cehennemin isimlerinden biri olan Sa'îr'e yer verilmektedir:

Sûretin Mushafdır ey bedr-i münîr

Hilkatin ser-tâ-kademdir dil-pezîr

Ehl-i 'irfân ol ne eshâb-ı sa'îr

Bil ki Haktır hem semî' u hem basîr (Nesîmî, Tuyuğ 34)

2.2.1.2. Cehennemin Yapısı ve Muhtevası

Cehennemin yapısı ve içeriğine dair bilgilere önceki bölümde değinilmiştir. Azap konusunda bir hayli ayrıntılı tasvirlere gidildiği; ateşle, kaynar su ve irinle, soğukla, dikenli bitkilerle, katranla ve kızgın prangalarla azap edildiği; cehennemde görevli olarak Mâlik ve zebanilerin bulunduğu; cehennemin yedi tabakadan oluştuğu,

[12] Taranan divanlar arasında cehennemin bu ismine sadece Ahmed Kuddûsî'nin yer verdiği tespit edilmiştir (Ayrıca bk. G.115/10; G.832/9; Dörtlüler 1/6; Dörtlüler 2/5).

içerisinde vadi ve çukurların bulunduğu, zindanı andırdığı ve etrafının surlarla çevrildiği haber verilmektedir.

Cehennem meleklerinden biri olan Mâlik, cehennemden herkesin korkup titrediğini, İlahî emre itaat etmeyenin onda pişip, kebap gibi olacağını söylemektedir. Dolayısıyla beyitte, cehennem ehlinin bir özelliğine, azabın boyutuna ve cehennemde görevli meleğin ismine değinilmektedir:

Mâlik eydür hey hey Tamu korkubanı ditrer kamu

Tanrı buyrugın tutmayan anda bişe biryân ola (Yunus Emre, 9/5)

Cehennemden korkanın, halka karşı alçak gönüllü olması gerektiği; mahşer günü ince köprü olan sırattan herkesin geçmek durumunda olduğu bildirilmektedir. Mütevazı olanların, cehennemin üzerinde bulunacağı haber verilen sırat köprüsünden geçeceklerine işaret edilmektedir:

Korkarısan sen Tamu'dan (gel) alçak olgıl kamudan

Ol güni ince köpriden (bil) kamular geçmek gerek (Yunus Emre, 137/5)

Ahiret için azığın hazırlanması ve yolun korkulu olduğunun anlaşılması gerektiğini kendine telkin eden şair, gömgök katran denizi üzerine kıldan sırat gerileceğini vurgulamakta, yolu tasvir ettiği gibi, cehenneme dair sırat ve katrana değinmektedir. Nitekim cehennemliklerin gömlekleri katrandan olduğu bildirilirken, beyitte cehennemin içerisinde sıvı halde bir madde olarak geçmektedir:

Yûnus yaragun eyle yol korhulı key anla

Gökren katran denizi kıldan Sırât gerile (Yunus Emre, 306/7)

İran Sasani devletinin adaletiyle ünlü hükümdarı Nuşirevan'ın, kâfir olmasına rağmen, adaleti sayesinde cehennem ateşini görmeyip Araf'a kabul edileceği dile getirilmektedir. Sırat köprüsünün cehennem üzerinde bulunup cennete onun vasıtasıyla girildiği gibi, Araf da cennet ile cehennem arasında bulunmaktadır. Her ne kadar ahiret hayatına dair bu iki safha cennet ve cehenneme ait değilse de, cennet ve cehennemi tamamlayıcı unsurlar olarak görülmekte, bu itibarla bahse konu edilmektedirler:

Kâfir idi 'adl kılduğı içün Nûşirevân

Görmedi nâr-ı cehîmi didiler a'râfa gel (Muhibbî, G.1711/4)

Cehennem ateşinin mahşerde boynuna bukağı (halhâl) olmadan, zebanilerin elinden yakasını kurtarmasını kendine telkin eden şair (Mihrî Hâtun, Tazarru-nâme/384), cehenneme dair zebani ve ağlâl (boyunluk) olarak da düşünülebilecek olan halhâla değinmiş olmaktadır. Yine, evlat (mahdûm) nazara alınarak zamane insanına

yöneltilen eleştiride, onun, selâsil ve ağlâli (pranga) altın olmayınca mahşerde cehenneme dahi girmeyeceği belirtilmekte (Nâbî, Rubâ'î 216), cehenneme ait selâsil ve ağlâla yer verilmektedir. Nitekim bir beyitte de dert ve gam zebanisinin, sevgilinin ayrılık cehenneminde zülfünün hayalinden, âşığın boynuna selâsil (zincirler) bağladığı söylenmektedir. Sevgiliden ayrılık, cehennem; dert ve gam, zebani; sevgilinin zülfü de selâsil olarak görülmüş, cehenneme ait zebani ve selâsile değinilmiştir. Aynı zamanda beyitte önceki mısra sonraki mısraa bağlanmak suretiyle "anjabmen", bir nevi sihr-i helâl sanatı yapılmıştır:

Dûzah-ı hecründe derd ü gam zebânîsi benüm

Boynuma zülfün hayâlinden selâsil bagladı (Mesîhî, G.269/2)

Kerbela hadisesi için yazılan bir mersiyede, zehirli yılan mukabili olan Yezîd'e hitapla, Mâlik'in cehennemde ona zakkûm ile birlikte ziyafet vermesi beddusaında bulunulmaktadır. Cehennemde bulunan ve yiyeceklerinden oradakilere verilecek olan zakkûm üzerinde durulmaktadır:

Ey mâr-ı sem mukâbili zakkûm ile hemân

İtsin sana cahîmde Mâlik ziyafeti (Şeref Hanım, K.17/21)

Şair içinde bulunduğu ortamdan, cehennem kışının daha şiddetli olduğunu söylemektedir. Cehennemdeki sarhoşun azaba çarptırılacağı, Allah'ın işine akıl sır ermeyeceği ve bizler için kapalı olsa da, her şeyde bir hikmetin bulunduğu belirtilmekte, cehennemde de kış mevsiminin olduğuna atıf yapılmaktadır. Nitekim zemherir denilen çok soğuk ile de cehennemliklere azap edileceği malumdur:

Bundan eşedd imiş cehennem kışı

Ta'zîb iderler(miş) anda serkeşi

'Akıldan hâricdür Tenrinin işi

Her şeyde var hikmet bizlere mestûr (Kuddûsî, Dörtlüler 31/10)

Bir kişiyi asla tahkir edip hor görmemek gerekmektedir. Aksi takdirde kibir ehlini, cehennemde bulunan Gayya adlı bir kuyuya atacaklardır. İnsanları küçük düşürmek, hafife almak, onlarla alay etmek ve onlara hor gözle bakmak kibirli olmanın göstergesidir. Kibir ise insanın, cehennemde Gayya denilen derin bir çukura yuvarlanarak, aşağılayıcı azabı tatmasına neden olmaktadır:

Sakın hor görme bir ferdi birâder eyleyüb tahkîr

Atarlar ehl-i kibri bil ki Gayyâ adlu bir çâh var (Kuddûsî, G.685/7)

Hakk'ın en aşağı katta bulunanlar için mi, onu hazır ettiği, azgınlık gayyasında nice tabakaların olduğu söylenmektedir. Cehennemde derk (dip, en aşağı kat) ve derek (dereke, tabaka)'lerin bulunduğu beyitte de belirtilmekte; sapkınlığın en dibini bulanların, bunda sınır tanımayanların, oraya gideceği bildirilmektedir:

Derk ehli içün mi anı âmâde ider Hakk

Gayyâ-yı gavâyetde ki var niçe derekler (Kânî, G.31/6)

Münafıklardan kaçınmak gerektiği, zira onların yerinin derk-i esfel olduğu ifade edilmekte, münafıkların cehennemin en alt tabakasında olacaklarına dair ayete (Nisâ, 4/145) telmihte bulunulmaktadır:

Münâfıklardan eyle ictinâb çün

Ki anların mekânı derk-i esfel (Kuddûsî, G.391/2)

Cehennemliği, zebaniler cehennemde kızdırdıkları yere alınca, o vakit demir gibi olan gönlün ah edip inleyceği söylenmektedir. Katı kalpli oluş, cehennem zebanilerinin hazırladığı azapla, işkenceyle neticelenmektedir. Bu itibarla beyitte, cehennemde görevli olan zebanilerden bahsedilmekte ve demir saclar üzerinde yapılacak olan azap çeşidine de işarette bulunulmaktadır:

Alınca orda yere kızdırıp zebânîler

Eder o dem bu dil-i âhenîn âh u enîn (İzzet Molla, Münâcât -7/34)

Şair kendisini, zebaniler eline vermemesi ve kapısından horlukla sürmemesi için Rabbine yalvarmakta, azaba çarptırılmamak ve kapıdan aşağılanarak uzaklaştırılmamak hususunda dua etmektedir. Zira cehennemde aşağılayıcı azap vardır:

Zebânîler eline virmeyesin

Kapundan horlugıla sürmeyesin (Eşrefoğlu Rûmî, Mes.4/15)

2.2.1.3. Cehennem Ehli ve Cehennem Azabı

Başta inkârcılar olmak üzere, emre itaat etmeyen, sorumluluklarını yerine getirmeyen, nehiyden sakınmayan ve ahlaki yönden kötü hasletlere sahip olan kimselerin cehenneme gideceği bildirilmektedir. Klasik Türk şiirinde gerek inanç, gerekse amel ve ahlak bakımından cehennem azabına çarptırılanların ele alındığı görülmektedir.

Aşk merkezli düşünüldüğünde, mahbuba karşı sevgi ve saygıda kusur edenlerin ve bilhassa rakip, zâhid gibi tiplerin gideceği yerin cehennem olacağı üzerinde durulmaktadır.

Sevgilinin güzelliğinin kurbanı olmayan herkesin yerinin, sonunda ateş (nâr) olması muhtemeldir. Aşk ile yar olmayan gönül, dîdâr cennetlerine girmekten de mahrumdur (İsmail Hakkî, Müteferrikler 15/1). Dolayısıyla sevgiliye vuslat için can u seri feda etmek ve gerçek manada âşık olmak gerekmektedir. Aksi takdirde cehenneme gitmek ve sevgiliden ayrı kalmak kaçınılmazdır:

Her cân şehâ ki olmaya kurbânı hüsnünün

Tahkîk belki âhir anun yeri nârdur (Mihrî Hâtun, K.13/14)

Sevgiliyi bırakıp da puta ibadet eden kâfir, bu sebeple cehennem azabına müstahak olmaktadır. Vahdeti bırakıp da, kesreti temsil eden bir varlığı tercih edenin bu yüzden cehennem azabına müstahak olduğu ifade edilmektedir:

Seni koyup büte eyler 'ibâdetin kâfir

'Azâb-i dûzaha ol vechden olur kâbil (Fuzûlî, G.176/5)

Hz. Peygamber'e olan sevgi ve inançtan yoksunluk da cehenneme gitmeye sebep olmaktadır. Nitekim dîdâra âşık ve gülzar için bülbül olan şair, Hz. Peygamber'i sevmeyenin ateşe yanmasını istemektedir. Hz. Peygamber'i gönlünde inkâr eyleyen bütün münafıkların cezaları ebediyete kadar cehennemde yanmak olacaktır:

'Âşıkam şol dîdâra bülbülem şol gül-zâra

Seni sevmeyen nâra yansun yâ Resûla'llâh (Yunus Emre, 344/5)

Her munâfik kim, seni könlinde inkâr eyledi,

Tâ ebed yanmak cehennemde cezâdur, yâ Nebi! (Hatâ'î, G.86/7)

Komşu hakkı boynunda olan kişinin yarın cehennemde kalıcı olması konusunda bedduada bulunan şair, kul hakkıyla ahirete irtihal edenlerin yerinin cehennem olacağına işarette bulunmaktadır:

Eger konşı hak'ı boynundayısa

Cehennem'de yarın bâkî kalasın (Yunus Emre, 279/12)

Gönlünde ikilik tutup, o sermayeyi burada satan ve yine ahiret hayatında cehennemde kalacak olan, bu dünyada namaz kılmayandır. Namaza vurgunun yapıldığı beyitte, gönlünde dünya ve ahirete yer verip, ahiretin sermayesini bu dünyada tüketenin de aslında kaybedenlerden olduğu belirtilmektedir:

Gönlinde ikilik tutan ol metâ'ı bunda satan

Yarın Cehennem'de yatan bunda namâz kılmayandur (Yunus Emre, 99/5)

Dünyaya sımsıkı bağlananların, dini önemsemeyip yabana atanların, cenneti yok fiyatına satanların hallerinin iç açıcı olmayacağı dile getirilmektedir. Dolayısıyla

dünyanın, müminin zindanı olduğu gerçeğini unutup, dünyayı ahirete tercih edenlerin durumu endişe vericidir:

Dünyâyı muhkem tutarlar
Dîni yabana atarlar
Cenneti yoğa satarlar
Nic'olur bizim hâlimiz (Hüdâyî, 74/5)

Bu dünyada zalimlik yapıp, nefsini haramla yedirip içirenlerin, ahirette yüzlerinin kararacağı ve canlarının rahat etmeyeceği bildirilmektedir. Beyitte, nice yüzlerin ağardığı, nice yüzlerin de karardığı o günde; yüzleri kararanların, imanlarından sonra küfre düşüp inkâr etmelerine karşılık, azabı tadacaklarını haber veren ayete (Âl-i İmrân, 3/106) telmih yapılmaktadır:

Bunda zâlimlik eyleyen nefsi harâmla toylayan
Yüzleri kara kopısar öz cânları râhat degül (Yunus Emre, 154/4)

Zâhide hitapla şair, cimriliği bırakmasını ve cennetin kendisine ait olacağını söylememesini istemektedir. Zira o, cimri olanın cennete girmeyeceğini işitmiş olsa gerektir. Bu itibarla zâhid muhatap alınarak cimrilerin yerlerinin cehennem olduğu vurgulanmaktadır. Nitekim sonraki beyitte, cimriliğin terk edilmesi gerektiği, cimrinin yerinin cehennem ateşi olduğu ve onun dostunun ise taşlanmış, lanetlenmiş şeytan olduğu vurgulanmaktadır. Cimri, bencil davrandığı için, Hz. Âdem'e secde etme konusunda enaniyete kapılan şeytanla ilişkilendirilmiştir:

Zâhidâ gel buhlı ko dime benümdür cenneti
Hiç bunı işitmedün mi cennete girmez bahîl (Muhibbî, G.1688/4)
Buhlü terk eyle bahîlin yeridir nâr-ı cahîm
Hem refîki olısardır anın İblîs-i racîm (Hüdâyî, Mf.34)

Şairi, Firavun narı bir hayli yaktığına göre asi olanı Sakar narının çok daha fazla yakacağı beklenmektedir. "Âsi" kelimesiyle hem isyan eden hem de Firavun'un hanımı olan Hz. Âsiye anlaşılmaktadır. Dolayısıyla beyit şu şekilde de yorumlanabilir: Âsiye'yi Firavun ateşi eğer böyle yakıyorsa, Zâtî'yi Sakar narı, çok daha fena yakacaktır:

Zâtî'yi şöyle yakubdur ki firavun nârı
'Âsîyi vay eger böyle yaka nâr-ı sakar (Zâtî, G.275/5)

Şair kendi şahsını nazara alarak, emre uymayıp nehiyden sakınmayan isyankârların amellerinin çirkinliğini görüp, cehennem ateşinin onlardan el etek çekeceğini söylemektedir. Buna göre, Allah Teâlâ'nın buyruklarına karşı gelen veya

onları yapmayanların bu cürümleri karşısında cehennem ateşinin bile yaka silktiği vurgulanmaktadır:

Ol 'âsîyem ki zişti-i a'mâlimi görüp

Benden Cehennem âteşi dâmen-keşân olur (Kânî, Ebyât 89)

Kerbela sultanları (şehitleri) için yazılan bir kasidede şair, Hz. Hüseyin'e zulmü reva görenlerin teninin pişmanlık cehenneminde ateş koru yığını olduğunu söylemekte (Nâ'ilî, K.7/40), Hz. Peygamber'in zatı gibi cihan azizinin düşmanlarının daima cehennem ateşinde olmalarını, orada ebedî olarak kalmalarını istemektedir:

Zâtun gibi 'azîz-i cihânun 'adûları

Olsun hemîşe nâr-ı cahîmün muhalledi (Kâmî, K.4/7)

Yahudi ve Hristiyanların doğru yolu bilmeyip, Hz. Peygamber'e boyun eğen, itaat eden olmadıkları ve bundan ötürü cehennem ateşi içerisinde kaldıkları vurgulanmaktadır. Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği dine inanmayıp, onu kabul etmeyen Yahudi ve Hristiyanların yerinin cehennem olacağı belirtilmektedir:

Bilmeyüp toğrı yolı sana muti' olmadılar

Kaldılar nâr-ı cahîm içre Nasâra vü Yehûd (Muhibbî, G.9/6)

Nasihat tutmayanın cezası, elbette cehennemde ateş olacaktır (Kuddûsî, K.19/28). Nitekim Hz. Peygamber'in nasihatini can u gönülden tutmadığı için Ebu Leheb, cehenneme girmiştir. Bu itibarla Hz. Peygamber'in nasihatlerine kulak tıkayan, nasihatleri tutmayıp da gurura kapılan Ebu Leheb gibi insanların varacağı yer cehennemdir. Zira Hz. Peygamber, Allah Teâlâ'dan aldığı vahiy ve emirleri insanlara iletmekte ve ona itaatin Allah'a itaat olduğu ayetler (Nisâ, 4/80; Tevbe, 9/71) vasıtasıyla bildirilmektedir:

Tutmadı çünki cân u gönülden nasîhatun

Nâr-ı cahîme girdi anunçün Ebû Leheb (Muhibbî, G.145/4)

Cehennem ateşinin -tabiri caizse- her kâfirin canına okuduğu, fakat ateşin alevlerinden her Ebu Leheb'in görünmediği ifade edilmektedir. Cehennemin tutuşmuş muazzam alevleri arasında her yananın görünmeyeceği anlaşıldığı gibi, Tebbet Suresin'de Ebu Leheb hakkındaki ifadeler de akla gelmektedir. Nitekim özel olarak bir kâfir ve karısından söz eden bu surede, onun alevli (leheb) bir ateşte yanacağı (Tebbet, 111/3) bildirilmekte, dolayısıyla ismiyle müsemma bir halde yerinin ateş olacağı bizzat Kur'an tarafından haber verilerek cehennem ehlinden biri ifşa edilmiş olmaktadır:

Derler cehennem odu her kâfiri okudu

Nârın veli vukûdu her Bû Leheb görünmez (İbrahim Hakkî, G.156/2)

Kerbela hadisesinin baş aktörlerinden Yezîd'e lanet okuyan şair -her ne kadar ona lanet eyleyenin mekânının cehennem olacağı söylense de- buna rağmen ona, ailesine ve yardımcılarına lanette bulunmaktadır. Aynı şekilde şair, İbn Ziyad'ın lanete sebep olan işinin hatırlanıp, cehennemde Mâlik'e Yezîd'i azad ettireceğinden de kaygı duymaktadır. Hz. Hüseyin ve yanındakiler, Emevi devletinin Yezîd dönemindeki Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd'ın gönderdiği askerler tarafından öldürülmüştür (Sarıçam ve Aycan, 1993: 30). Dolayısıyla hükümdar olarak Yezîd, vali olarak da Ubeydullah b. Ziyad Kerbela'da yaşanan cürümden sorumlu tutulmakta ve her ikisinin de cehennemlik olduğu belirtilmektedir:

La'net Yezîde kendine a'vân ü âline

La'n eyleyen denirse de dûzah-mekân olur (İzzet Molla, Na't 6/37)

Korkarım yâd olup mel'ânet-i İbni Ziyâd

Etdirir Mâlike dûzahda Yezîdi âzâd (İzzet Molla, Muhtelif Manzumeler 18/1)

Riyanın sıcak pazarında soğuk olan zâhidin, cehennem ateşinde yüz bin ay ve yıl pişmeyeceği söylenmekte; gösteriş düşkünü olan bu tipin cehennemde binlerce yıl yansa dahi olgunlaşıp kemâle ermeyeceği ifade edilmektedir. Bu vesileyle zâhidin yerinin cehennem olduğu ima edilmektedir. Hatta "Muradın riya kirinin arılığı ise, korkum odur sana cehennemde de yer vermeyeceklerdir." diyen şair, riya kirine gark olmuş zâhidin bu haliyle, cehennemde dahi yer bulamayacağından endişe etmektedir:

Puhte olmaz âteş-i dûzahla yüz bin mâh ü sâl

Şol riyânın germ bâzârında zâhid serd ola (Hayâlî, G.438/2)

Pâkî-i çirk-i riyâ ise murâdın zâhid

Korkum oldur sana dûzahda da yer vermezler (Nâ'ilî, G.126/5)

Kâfirin yerinin cehennem olduğu, lakin en aşağı tabakada münafığın köpek olduğu belirtilmektedir. Bu itibarla cehennemin en aşağı derecesinde münafıkların olacağına ve kâfirin yerinin de cehennem olacağına işaret edilmektedir. Zira münafığın mekânının cehennemde en aşağı kat olduğu İlahî Kelam'da (4/145) bildirilmektedir (Kuddûsî, G.305/3):

Kâfirün yiri cehennemdür velî

Derk-i esfelde münâfık oldı sek (Niyâzî-i Mısrî, 96/2)

Şair, gümüşe heves etmemek gerektiği, onun sonunda ateşe meyli olmasa da, ona heves etmenin sonucunda ateşin olacağı uyarısında bulunmaktadır. Bu bakımdan gümüş, işlenme aşamasının sonunda tabiatı gereği ateşi sevmediği, ateş yapısını bozduğu halde; gerek onu biriktirmek gerek kap kacak olarak kullanmak konusunda ona heves edenlerin akıbeti cehennemdir. Zira gümüş ve altın gibi değerli madenleri biriktirip de Allah yolunda harcamayanlar için bunların cehennem ateşinde kızdırılarak sahiplerinin alınları, böğürleri ve sırtlarının onlarla dağlanacağı haber verilmektedir (Tevbe, 9/34-35). Bu madenlerin yiyecek ve içecekler için kap olarak kullanılması da, Hz. Peygamber tarafından yasaklanmıştır (Buhârî, Libâs: 27; Müslim, Libâs: 1-2). Dolayısıyla nehyedilenden sakınmamanın sonu cehennem ateşinde yanmaktır:

Dirheme kılma heves kim var anun sonında hem

Eylemedi nâra meyli âhırında nâr var (Zâtî, G.488/6)

Eşler, çocuklar ve malların hepsi birer imtihandır. Kendilerinde hiç vefa bulunmayan bu imtihan ve fitne unsurları, sahibine cehennemi sığınak kılmaktadırlar. Beyitte, malların ve evlatların insan için birer fitne/imtihan olduğunu bildiren ayetlere (Enfâl, 8/28; Teğabün, 64/15) telmih yapılmaktadır:

Ezvâc u evlâd ey ahî fitne kamusı mâl dahi

Me'vâ kılarlar dûzahı anlarda yokdur hîç vefâ (Kuddûsî, G.113/6)

"Zâhid, cehennem ateşine girse yeridir. Nitekim onda yanan taştır, odun değildir." denilmekte, cehennemin yakıtının insanlar ve taşlar olduğuna dair ayetlere (Bakar, 2/24; Tahrim, 66/6) atıfta bulunulmaktadır. Üstelik zâhid, varlıkların cansızlar (cemâdât) kategorisinde olan taş menzilesinde görülmekte, bir bakıma değersiz oluşu ima edilmektedir:

Yeridir eger nâr-ı cehîme gire zâhid

Kim yanıcı anda hacer olur hatab olmaz (Ahmed Paşa, G.115/6)

Cehennem odunlarının ateşinin korkağı olanın; muhabbet çekenin ateş kadehine el vurmaması istenmektedir. Beyitte, yakıcılığına dikkat çekilen aşk şarabının, cehennem ateşiyle kıyaslanarak, âdeta ondan daha yakıcı olduğu ve bu şaraptan içmenin herkesin harcı olmadığı belirtilmektedir:

El sunma câm-ı şu'le keşân-ı mâhabbete

Tersân-ı âteş-i haşebât-ı cahîm isen (Nâ'ilî, G.214/6)

Dünyada Mevlâ'nın nimetlerini önemsemeyen ve onlara karşı şükürde bulunmayanların, bekâ âleminde bu nimetlerden dolayı hesaba çekilip azap

göreceğinden korkulmaktadır. Zira şükran-ı nimet olmak gerekirken, küfran-ı nimet olmanın sonucu azaptır. Şair bu konudaki endişesini dile getirmektedir:

Cihânda ni'met-i Mevlâyı saymadık hîçe

'Azâb olur mu bekâda bize hesâb gibi (İzzet Molla, G.513/3)

Hz. Peygamber, ümmetine ahirette hiç azap olmayacağını söylemiştir. Ancak şair, İstanbul'un yoldan çıkmışlarının bu ümmetten olup olmadığını da sorgulamaktadır. Şehrin bazı kesiminin cehennemlik olduğuna kanaat getiren şair, bu insanların Hz. Peygamber'in ümmeti olup olmama konusunda şüpheye düşmektedir:

Resûl didi 'azâb yok âhiretde ümmetime hîç

Bu ümmetden değil mi yohsa gümrâhân-ı İslambol (Kuddûsî, K.23/33)

Hz. Peygamber, cehennem ehlinin çoğunun kadınlar olduğunu söylemiştir. Nitekim onların günahlarının çok olduğu bilinmektedir. Günahlarının çokluğundan ötürü cehennem ehlinin de genelinin kadınlardan oluştuğu Hz. Peygamber tarafından haber verilmektedir (Tirmizî, Cehennem: 11):

Resûl didi cehennem ehlinin çoğı nisâdur

Bunı bilen bilür ki anların evzârı çokdur (Kuddûsî, K.32/33)

Murdar nefis, âşığı, ağyara yâr, yâre de ağyar eylemiş ve durağını nar etmiştir (Kuddûsî, G.809/3). Bu itibarla pis, alçak nefsine uyup cehennemin en âlâ yerini mekân edinenin ağlaması beklenmektedir. Şair kendi şahsında, okuyucuya ibret dersi vermek suretiyle, nefsine uyanın yerinin cehennemin en kötü mahalli olacağını, bundan dolayı da çokça ağlamak gerektiğini dile getirmektedir:

Nefs-i habîsine uyup itdin cehennemin

A'lâ yerini câ vü mekân ağlamaz mısın (Şeref Hanım, K.12/14)

Bu dünyada Hakk'a layık bir amel işlemeyenin, yarın cehennemdeki yerinin ateşle dolacağı bildirilmektedir. Buna göre, işlenen amelin hayır ve şer bakımından tetkiki sonucunun müspet olması önem kazanmaktadır. Aksi takdirde gidilecek yer cehennemdir:

Hakk'a layık bir amel kesb etmesen bunda eğer

Pür olur nâr ile ferda cây-i nîrânın senin (Turâbî, 172/8)

Âşık, ölümü ve cehennem azabını unutup, günah işlediğini ve mecazi aşka müptela olduğunu itiraf edip tövbe istiğfarda bulunmaktadır. Mecazi aşkın bir günah olarak addedilmesi dikkat çekicidir. Zira mutasavvıflar mecazi aşka karşı olmamakla ve onu İlahî aşka geçiş için bir köprü olarak görmekle birlikte, onda takılıp kalmayı uygun

bulmamaktadırlar. Bir vasıta olan bu aşkta oyalanmak suretiyle, asıl gayeden uzaklaşılacağı muhtemeldir. Bu ihtimalin vuku bulmasıyla âşık, hedefinden sapmış olduğu için pişmanlık duyup tövbe etmektedir:

Unutdum mevti hem dûzah 'azâbın işledim zenb

Mecâzî 'ışka olub mübtelâ estağfirullâh (Kuddûsî, G.217/8)

2.2.2. Kusurun ve Düzensizliğin Mekânı Olarak Cehennem

Cennet, her yönüyle mükemmeli, ideal olanı ve düzenli oluşu ifade etmektedir. Her yönüyle hoşa giden ve gönlü okşayan cennetin aksine cehennem ise düzensizliğin, hoşa gitmeyen hususiyetlerin, tiksindirici ve ürkütücü tabloların olduğu bir ortamı nazara sunmakta ve bu gibi hasletleriyle itici gelmektedir. Dolayısıyla cehennem her haliyle kötü ve uzak durulması gereken bir görünüm arz etmektedir.

2.2.2.1. Hoşa Gitmeyen Yönleriyle Dünyanın Cehenneme Benzetilmesi

Cehennemin korkutucu, ürkütücü ve iğrendirici manzarasının dünya hayatında yansımasını bulduğu durumlar ve ortamlarla karşılaşılmaktadır. Akıl almaz hadiselerin ve karmaşık ilişkilerin yaşandığı dünyada, insana küçük dilini yutturacak derecede hayret verici ve bir o kadar da tiksindirici manzaralara tesadüf edilmektedir. Ancak bütün bu manzaraların cehennemdeki azaba nazaran küçük bir örnek kabilinden olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Başta savaşlar olmak üzere, doğal afetler, salgın hastalıklar, yangınlar, ahlaki çöküntünün doğurduğu sosyal problemler ve merhametten, vicdandan ve insaftan yana nasibi olmayan insanlardan neşet eden çirkin davranışlar, dünyayı cehenneme benzetmektedir. Bu dünyada yaşanan onca nahoşlukların cehenneme nazaran yine de hafif kaldığını ifade etmek lazımdır. Lakin zayıf yaratılışa sahip bir insan için vukua gelen bunca olumsuz hadise, onun için âdeta kıyamet demektir.

Dünyanın bu hale gelişinde insanın rolü büyüktür. Nitekim bazı Batılı filozof ve bilim adamlarının düşüncelerinin tesiriyle mekanik kurallara göre işlediği varsayılan, bütün kutsallıklarından arınmış bir evren anlayışı ortaya çıkmıştır. Böylece tabiat, İlahî hikmetin tecelli ettiği, temaşa ve murakabe edilerek İlahî hakikatlere ulaşılabilecek kutsal bir âlem olma özelliğini kaybetmiş; tamamen profan, mekanik kurallara göre işleyen, hükmedilmesi için savaşılması ve boyun eğdirilmesi gereken bir obje haline gelmiştir (Uslu, 1995: 115).

Tahakküm altına alınan tabiatın kaynaklarını ve kendisine sağladığı avantajları insafsızca kullanan insanoğlu; tabiatı büyük bir hızla tahrip etmiş ve günümüzün en

belalı problemlerinden biri olan çevre sorunlarını tüm insanlığın başına musallat etmiştir (Uslu, 1995: 115). Bunun yanı sıra insanların giderek bencilleşmesi, hastalıkların çoğalması, kitle imha silahlarıyla birlikte savaşların kısa sürede yüzbinlerce insanı yok edebilme seviyesine ulaşması ve mahvedici silahlarla medeniyetlerin harap olması günümüz dünyasını cehenneme çevirdiği gibi, geçmişte de daha ehven olan bu türden olaylar nedeniyle dünya cehennemi andırır hale gelmiştir.

Dünyanın geneli fitne zehri (semûm-i fitne) ile lebalep doludur (Ahmedî, K.64/12). Fitne ateşiyle Sakar (cehennem) gibi olan dünya (İzzet Molla, Tr.297/1), bu haliyle cehennemi dahi kıskandırmıştır (İzzet Molla, K.30/1). Dolayısıyla her günü mahşerden alamet taşıyan, sanki kalınan yerin cehennem olduğu bu ortamda nice yıllar böyle, vakit gelip geçmektedir. Cehennemin isimlerinden Semûm ve Sakar'ın da geçtiği şiir atıflarında, fitnenin cehennemi andırması dikkat çekicidir. Ateşe benzetilen fitne, sardığı yeri yakıp kavurucu bir etkiye sahiptir. Bu yönüyle cehennemle ilişkilendirilmektedir. Dünyada yaşanan fısk u fücur ve fitnenin cehennemi aratmadığı vurgulanmaktadır:

Böyle geçdi vaktimiz bir nice yıl kim her günü

Rûz-ı mahşerden nişân gûyâ cihân dûzah-nişîn (İzzet Molla, K.30/17)

Âlemin uyanıklığı cehennem gibidir. Bütün yalan dolanı ve efsunu terk etmek gerekmektedir. Kovuculuk ve büyücülük insanlar arasında güven bağının zedelenmesine ve emniyetin rafa kalkmasına sebep olmaktadır. Bu kaos hali ise cehennemi çağrıştırmaktadır:

Çü dûzahdır bu agâhî-i 'âlem

Uyı koy cümle tezvîr ü fusûnı (İbrahim Hakkî, G.341/5)

Fitne uykudadır uyandırmamak gerekmektedir. Uyandığı takdirde, fesat ile dünya dolmakta ve cehennem gibi kızgın olmaktadır. "Fitne uyuyandır, onu uyandırana Allah lanet etsin." (el-Aclûnî, 2001: II/97) şeklinde geçen hadise telmihle fitnenin tahrip edici boyutu gözler önüne serilmekte, fitne ve fesadın cihanı cehenneme çevirdiği vurgulanmaktadır:

Eğer olmasa bir gün ol uyanur fitne derhâl

Fesâd ile cihân toldı cehennem-veş sahîndir (Kuddûsî, G.759/12)

Müminler için zindan olan dünya, kendisinde kanların döküldüğü meydana benzemektedir. Bu da cehennem ehlinin çektiği kan ve irinle olan azabı akla

getirmektedir. Dünya da, anarşi, isyan ve savaşlar sebebiyle kanların akıtıldığı, yürek burkucu olayların yaşandığı bir ortam sunmaktadır:

Ey cihân mü'minlere zindâna benzersin hemîn

Anda kanlar dökülür meydâna benzersin hemîn (Zâtî, G.1168/1)

Kafeste papağana şeker verilmesine rağmen, karar kılmadığı, kendisine sunulan bu imkân ve mekân ile yetinmediği halde, bu zindana giren insanın dünyada karar kılmasına şaşılsa yeridir. Zira dünya kuşatıcılığıyla bir kafes gibidir ve bu yönüyle etrafı surlarla (suradık) çevrili, kâfirleri çepeçevre kuşatmış olan cehennemi andırmaktadır. Kâfirler cehennemden kurtulmak için Rablerine yalvarıp yakaracaklar, ancak kâle alınmayacaklardır. Tuhaf olan, dünyadan kurtulmak için insanın, bir uğraş vermemesi; daha doğrusu böyle dünyayı bir kenara bırakıp, âdeta cennet gibi bir manzara arz eden dünya için çaba sarf etmemesidir:

Kafesde tûtîye sükker virürler hîç karâr itmez

'Aceb niçün karâr ider bu zindâna giren insân (Niyâzî-i Mısrî, 128/3)

Gussa mekânı sitem mahalli olan bu gam geçidinin ferah yurdu olması sanılmamalıdır. Zira zulüm, baskı, kaygı ve kederin olduğu bu dar boğazın ferahlık bahşetmesi muhaldir. Sıkıntı verici hiçbir durumun yaşanmadığı bir yer olan cennetin aksine dünya, gamdan azade olunan bir yer değildir. Bu haliyle dünya cehenneme benzemektedir. Nitekim cehennem de ehlinin kedere ve türlü türlü meşakkatlere duçar olduğu bir mekândır:

Mekân-ı ğussa mahall-i sitemdür ey Yahyâ

Bu tengnâ-yı gamı sanma ola dâr-ı ferâh (Şeyhülislâm Yahyâ, G.39/5)

Müminin zindanı olan dünyada rahat bulunmamakta, zulmette kasvet ve kasvette ise illet muhakkak olmaktadır. Zindan, karanlık, kasvet ve hastalıkla memlu bir yer ancak cehennem demektir. Beyitte, dünyanın müminin zindanı, kâfirin cenneti olduğuna dair hadise telmih yapılmaktadır:

Mü'minin dünyâ sicnidir zinhar râhat bulunmaz

Zulmetde kasvet kasvetde 'illet olmamak olmaz (Kuddûsî, K.38/11)

Bu âlem sanki bir hüzünler kulübesi ve bu zindan erkeğin ve kadının ayak bağıdır. İnsanı tutup, alıkoyan ve gama gark olmuş bulunan dünya, cehennemde kâfirlerin boyunlarına geçirileceği bildirilen tasmaları/demir halkaları (Ra'd, 13/5; Sebe, 34/33; Yâsîn, 36/8) anımsatmaktadır. Cehennemdeki zincirler ve demir halkalar (İnsân,

76/4) cehennemliğin hareket alanını kısıtladığı gibi, dünya da insanoğlunun ötelere ulaşmasında bir engel konumundadır:

Bu 'âlem sanki bir beytü'l-hazendür

Bu zindân pây-bend-i merd ü zendür (İsmail Hakkî, Mf.37)

Âlemin imarının sonsuz olduğunu sanmamak gerekmektedir. Nitekim ibret gözüyle bakılınca bu âlemin harap olduğu ve bir harabeyi andırdığı ayan olacaktır. Harap ve gayri muntazam oluşu yönüyle de cehennemi imlemektedir:

Câvid sanma 'âlemün ey dil 'imâretin

'İbret göziyle bak ki harâbdur begüm harâb (İsmail Hakkî, G.30/3)

Bağ ile bostanı gezmesine karşın hıyar bulamayan şair, söğüt ağacında narı arzulamanın saçmalığına değinmektedir. Bağ ve bostanlarıyla dünyanın cenneti andıran tarafında, gönül ikliminde gezildiği halde; hıyar (salatalık), hayırlı kimse bulunamamıştır. Acı yapraklı ve meyve vermeyen bir ağaç olan söğüt, bu haliyle dünyanın, fayda sağlamadığı gibi zararı dokunan düzensiz ve boş yönünü andırmaktadır. Cennet meyvesi olan nar (rumman)'ın, böyle bir dünyada bulunması muhaldir ve boş bir hayaldir:

Ben bâğ ile bostânı gezdüm hıyâr bulmadum

Sen sögüd ağacında rummânı arzularsın (Niyâzî-i Mısrî, 135/10)

Kötü koku, gübre yığını ve duman, etrafı cehennem görünümlü kılmıştır. Kokuşmuşluğu, pisliği ve tozu dumanı, gamı kederiyle dünya, cehenneme benzemektedir:

Bûy-ı bed ü tûde-i sergîn ü dûd

Eylemiş etrâfı cehennem-nümûd (Nâbî, Mes.9/52)

Cahil ile oturmak, ilim ehli için cehennem azabının dünyadaki bir çeşididir. Âlimlerin cahillerle bir arada bulunması, âlimler için hayli zordur. Zira cahile laf anlatmak, deveye hendek atlatmaktan da beterdir. Bu itibarla cahilin meclisinde bulunmak âlime azaptır:

Nâdân ile mücâlesedür ehl-i dânişe

Dünyâda çâşnîsi cehennem 'azâbınun (Nâbî, G.461/7)

Böyle bir cehennemden nişane olan ateş tabiatlı mevsimde, âlem halkı bin türlü azap çekse de kendisinin ağlamayacağını söyleyen şair, sıcaklık bakımından yaşanan mevsimin cehennemi aratmadığını ifade etmektedir:

Böyle bir dûzah-eser nârî tabi‘at faslda

Aglamazdum halk-ı ‘âlem çekse bin dürlü ‘azâb (Fehîm-i Kadîm, K.5/17)

Âşık, sevgili için bu yurda gelmiştir. Sevgili yoksa bu cehennem (Sakar), karar yerinde (karargâh) ve fani olan bu yerde ne diye beklesin. Nitekim böyle bir yerde dîdâr âşığının bir an bile mutlu olması imkânsızdır (İbrahim Hakkî, G.199/2). Dolayısıyla dünya âşık açısından cehennemdir:

Bu dâra geldim o dîdâra yoksa ey dil-dâr

Ne beklerim bu sakarda makarda fânîde yok (İbrahim Hakkî, G.198/2)

2.2.2.2. Cehennemi Andıran Hayat, Ortam, Nimet ve Nesneler

Güneşin batış anında deniz ve bulutlarda oluşan görüntülerin, gül ve lale bahçelerindeki manzaranın, şarabın renginin hep ateşi andırdığı ve dolayısıyla cehennemi çağrıştırdığı görülmektedir. Örneğin kıyametin anlatıldığı ayetlerde, “Gök yarılıp da kızarmış yağ renginde gül gibi olduğu zaman, işte o gün insana da cine de günahı sorulmaz.” (Rahmân, 55/37, 39) buyurulmakta, göğün yarılmasıyla ortaya çıkan görüntünün kızarmış yağ rengi ve gül ile tasvir edilmesi, ateş unsurunu akla getirmektedir.

Yaz mevsiminin bunaltıcı sıcakları da, cehennemi aratmamakta ve bu itibarla yaz aylarında dünyanın cehennemi andırdığı üzerinde durulmaktadır. Şairler tarafından sıcaklığı yönü ile ele alınan yaz mevsimindeki bu şiddetli hararetin faili olarak görülen güneş, yeryüzünü cehenneme çevirmek suretiyle dünyaya en büyük zulmünü yapmaktadır (Erkal, 2004: 46-47).

Yaz mevsiminde güneş var gücüyle dünyayı kuşatınca, yeryüzü sıcaklıktan yanıp kavrulmaktadır. Bu sıcaklık, cehennemden farkı olmayacak derecede dayanılmaz bir haldedir. Gayet bunaltıcı bir havada, aşırı derecede terleyen insan, âdeta kendi terinde boğulmaktadır. İnsanın terden çektiği sıkıntı, Firavun’un denize düşüp suda boğulmasına benzetilmektedir. Dolayısıyla deniz Firavun’un cehennemi olurken, yaz mevsimi de insanın cehennemi olmaktadır (Erkal, 2004: 50). Bunaltıcı sıcaklarıyla yaz, âdeta cehennem çukurunun derinliklerini andırmaktadır:

Isınırdı yerine ka‘r-ı çeh-i dûzahda

Etse Fir‘avnı felek böyle hevâdan gark-âb (Nef‘î, K.32/10)

Dinden dönenlere cehennem ateşini öğretmek için, ramazan ayının yaza geldiği (Şeyh Gâlib, G.356/5), oruç ayının saadetle mübarek sefer edip, yaz günlerini cehennem ateşinin parçası eylediği belirtilmektedir. Bolluk ve bereket getiren bu mübarek ay,

cehennemeden numune olan yaz günlerine denk geldiği için şairi kaygılandırmıştır. Zira bu sıcak günlerde oruç tutmak bir hayli zordur:

Devletle meh-i rûze mübârek sefer etdi

Yaz günlerini kıt'a-i nâr-ı sakar etdi (Şeyh Gâlib, G.356/1)

Hararetle biraz yanıp yakılsa yüzünün bulunduğu, zira temmuzun inciten, yakan narının gülzara biraz ateş verdiği dile getirilmektedir. Temmuz ateşi, gül bahçesinin de ateşîn renge bürünmesine sebep olmuştur. Ta ki güneşin ateşi bağda cehennem gibi kızgınlaşmıştır (Fehîm-i Kadîm, K.5/61). Bu haliyle bağ ve gülşen, cehenneme dönmüştür:

Harâretle biraz yanup yakılsa vechi var zîrâ

'Aceb od virdi gülzâra temûzun nâr-ı âzârı (Atâyî, K.5/6)

Hava değil, daima kendilerine temas edenin ateş olduğunu ve cehennem âleminin havasının asıl ateş olduğunu söyleyen şair, içinde bulundukları ortamın ateşten manzara sunduğunu ve az da olsa cehenneme benzediğini ifade etmektedir:

Hava degül bize dâ'im mümâs âteşdür

Havâ-yı 'âlem-i dûzah esâs âteşdür (Fehîm-i Kadîm, G.108/1)

Yedi deniz dökülse, aşırı hararetten ötürü cız bile demeyeceği, bayramın ateş ocağının narının haşre kadar sönmeyeceği dile getirilmektedir. Bayram redifli bu kasidede, konunun bayram etrafında döndüğü anlaşılmaktadır. Ateşinin haşre dek sönmeyeceği bildirilen bayram, cehennem ateşinden epey bir hararet ödünç almış görünmektedir:

Dökülse heft deryâ cız dimez fart-ı harâretden

Söyünmez haşre dek bi'llâhi nâr-ı mevkıd-i bayrâm (Kânî, K.38/26)

Şarabın ve kadehin ateşle ve cehennemle ilişkilendirildiği müşahede edilmektedir. Gerek şarabın renginin ateşe benzemesi gerekse şarapta bulunan ateş unsurunun verdiği hararet cehennemi çağrıştırmaktadır. Harabat içre her kadehte sevgilinin aksi görünmezse, kadehin cehennem olmasını, erguvan renkli şarabın da ateş olmasını isteyen şair, erguvan ve ateş arasındaki ilgiye renk açısından yaklaşmaktadır (Demirel, 2009: 1005). Öte yandan şair, aşkın sunulduğu meyhanedeki (harabat) kadehte, sevgiliye dair bir esintiye tesadüf edemediği takdirde; o kadeh cehennem, içindeki şarap da ateş olsun derken, aslında sevgiliden ayrılığın sonucunda böyle bir cehennemi yaşayacağını ima etmektedir:

Harâbât içre her peymânede aksin görünmezse

Cehennem ola peymâne şarâb-ı ergavân âteş (Hayâlî, G. 228/4)

Sultan Süleyman'ın konu edildiği bir kasidede şair, şarap kadehinin cehennem ateşi olduğunu ve sultanın yasağının onu güneş gibi fani eylediğini söylemektedir. Şarap cehennem ateşine, kadeh de güneşe benzetilirken, İlahî takdirin güneşi yok etmesi misali, otoritenin gücü de şarabı yasaklamış, ortadan kaldırmıştır. Beyitte aynı zamanda güneşle şarap kadehi arasında da şekil ve renk bakımından bir benzerliğin olduğu hissettirilmektedir:

Şu câm-ı bâde ki bir âteş-i cehennem idi

Yasağı eyledi anı güneş gibi fânî (Taşlıcalı Yahyâ, K.6/24)

Şair, sevgili konumundaki sâkîden ateş satan suyu getirmesini ve her bir kabarcığının omuza çıkan cehennem denizi olmasını istemektedir. Dolayısıyla şarap köpüğü cehennem deryasına benzetilmekte ve şarabın ateşinin yükselen bir özelliğe sahip olduğuna işaret etmektedir. Öte yandan beyitte su ve ateş gibi iki zıt unsur söz konusu edilmekte ve aşkı temsil eden şarap bağlamında yaratılış âleminin zıtlıklar üzerine kurulduğu gerçeğine göndermede bulunulmaktadır (Kuzu, 2013: 170). Nitekim yaratılışın temelinde de aşk ve zıt kutupların çekim gücü olduğu gibi, aşkın sembolü olan şarapta da su ve ateş tezadı bulunmaktadır:

Sâkî getir ol âb ki âteş-furûş ola

Her bir habâbı kulzüm-i dûzah be-dûş ola (Şeyh Gâlib, Msd.-9/II-1)

Erguvân-ateş arasındaki alaka, gül bahçesinde bulunan erguvân, gül ve lâle gibi kırmızı renge sahip çiçekler bir arada kullanılmak suretiyle ortaya konulmakta (Demirel, 2009: 1006), gül bahçesine yer yer lalenin ateş koyduğu belirtilmektedir (Bâkî, G.466/5). Lale renk bakımından ateşe teşbih edildiği gibi, "Bela şimşeğinin cilvegâhı harmanımızdır, cehennemin ateş külü ise gülşenimizin çemenidir." dilemekte, cehennem korunun küllenmeye yüz tutmuş hali, gülşendeki çemenlere benzetilmektedir. Bu haliyle gülşen cehennem ateşi olmaktadır:

Tâ cilvegeh-i berk-ı belâ hırmenimizdir

Hâkister-i dûzah çemen-i gülşenimizdir (Nâ'ilî, G.113/1)

Sultan Ahmed'e övgü maksadıyla yazılan kasidede, onun, gülistanı gezip dolaşması esnasında, gonca ve laleyi cehennemin yanan ateş koru ettiği dile getirilmektedir. Kasidenin 38. beytinde "Kahrı bir mertebe kim olsa ger ednâ şereri"

şeklinde sultanın kahrına değinilmesinden hareketle, onun celallenmesinin bir sonucu olarak gonca ve lalenin cehennem koruna dönüştüğü vurgulanmaktadır:

Ne gülistâne güzâr eylese bir demde eder

Gonca vü lâlesini ahker-i sûzân-ı cahîm (Nef'î, K.8/39)

Gül, gül kökü, gülşen ve akarsu ateştir (Şeyh Gâlib, G.164/1). Sevgilinin olmadığı yerde, gül bahçeleri dahi cehennemden dem vurmakta, cehennem havası estirmektedir. Ağaç, fidan, yaprak ve meyve ateş olduğu gibi, renk itibariyle de gülzar cehennemi andırmaktadır. Yine, sevgili olmadıktan sonra, gülzarı seyreden âşığın gözüne gonca bir ok gibi görünmekte, güller ise azap ateşini andırmaktadır. Dolayısıyla sevgilinin olmadığı yer, gül bahçesi dahi olsa, orası âşık için cehennemden farksızdır:

Bana dûzahdan ey meh dem urur gülzârlar sensiz

Dıraht âteş nihâl âteş gül âteş berg ü bâr âteş (Şeyh Gâlib, G.164/5)

Gülzâr seyrin itsem sensüz gözüme ğonce

Nâvek görine güller nâr-ı 'azâba benzer (Muhibbî, G.573/3)

Edirne şehrinin kışı, şefkat ve merhametten yoksun olan sevgili gibi, âşıkların yerini ateş eylemektedir. Sevgilinin cevri kışın dahi aşığı ateşlere gark etmektedir. Kış ile ateş arasında tezat hissedilse de, aynı zamanda bu durum cehennemdeki soğuk ile olan azabı akla getirmektedir. Hâkim unsurun ateş olduğu bir yerde soğuğun bulunması, çarpıcı bir tablo oluşturmaktadır:

Korkarın sol mihri yok dilber gibi âhır bizüm

Âteş eyler yirümüz Nev'î şitâ-yı Edrine (Nev'î, G.399/6)

Mermi hisarı gibi nice kalelerin yandığı, gazilere düğün bayram, düşmana ise Sakar narı olduğu belirtilen beyitte, kuşatma altındaki kalenin ateşle sarıldığı ve düşman için bu durumun cehennemi, gaziler için de âdeta zafer sevinciyle cenneti andırdığı belirtilmektedir:

Fişek hisârı gibi yandı nice kal'aları

Guzâta sûr u sürûr oldı hasma nâr-ı sakar (Atâyî, K.15/54)

Ateş saçan, şimşek çakan can yakıcı topları görüp, karar yeri cehennem olan kâfir; artık işin duman, halin yaman olduğunu bilmiştir. Savaş ortamını çağrıştıran bu tabloda yeri cehennem olan kâfire, âdeta cehennem yaşatılmaktadır:

Top-ı berk-efrûz-ı cân-sûzun görüp âteş-nisâr

Bildi gayrı iş dumandır kâfir-i dûzah-karâr (Vâsıf, Kt.7/15)

Otorite sahibinin kılıcı, din düşmanlarının boğazından geçen bir su olsa, cisimlerini baştan başa cehennem narı edecek derecededir. Düşmana vurulan kılıç, yakıcı bir suyun boğazdan geçip bedeni parçalarcasına cehennem ateşine dönüşmektedir. Beyitte, kılıcın su ile olan ilişkisine atıf yapıldığı gibi, cehennemdeki azap türlerinden biri olan kaynar suya (hamîm) da imada bulunulmaktadır:

Bir âbdur tîği ki ger itse gelûsından güzer

A'dâ-yı dînün ser-be-ser cismin ider nâr-ı cahîm (Fehîm-i Kadîm, K.6/12)

Zemzem kuyusunun, cehennem çukuru gibi pür aydınlık olması, çamur nehrinin de demir madeni ve kibrit olması istenmektedir. "Kibrit" kırmızı yakut, altın ve kükürt karşılığında kullanılmaktadır. Buna göre renk itibariyle cehennem ateşini andırırken, zemzem Müslümanlar açısından kutsal bir su olarak görüldüğü gibi, demirin ismi de Kur'an'da geçmekle değer atfedilen bir maden olmaktadır. Beyitte iki farklı varlık kategorisi akla gelmektedir. Bunlardan cehennem ve zemzemin çağrıştırdığı cennet, çamurdan yaratılan insan ve ateşten yaratılan cin ikişerli gruplar oluşturmaktadır. Cin cehennem tabiatlı, insan ise cennet tabiatlı görünmektedir. Nitekim insan cennetten indirilmiş bir varlıktır:

Ka'r-ı dûzah gibi pür-tâb ola çâh-ı zemzem

Ma'den-i âhen ü kibrît ola nehr-i salsâl (Nâ'ilî, K.12/34)

Vera ehline hitapla şair, vâizin, cehennemin vasıflarını anlattığını ve onun meclisine varıp cehennemin ne olduğunu görmek gerektiğini söylemektedir. Vâiz cuma günü cehennemin kıvılcımlarını anmış olsa da, asıl kendisi dilinden ateşler yakan, ateşler çıkaran cehennemliktir. Cehennemi çokça anlatarak vâiz kendi yerini cehennem etmektedir. Bu itibarla kişinin ne söylediği ve nasıl söylediği önem taşımakta, sözler dahi cehennem yahut cennetten manzaralar sunmaktadır:

Vâ'iz evsâf-i cehennem okur ey ehl-i verâ'

Var anun meclisine gör ki cehennem ne imiş (Fuzûlî, G.131/3)

İşitdüm cum'a gün vâ'iz şerâr-ı dûzehi anmış

Olupdur dûzehî kendü yakar odlar zebânından (Muhibbî, G.2079/4)

Cehennem misali o mide asla dolmamıştır (İbrahim Hakkî, G.138/5). Kötü ahlak ateşinin cehennem misali olduğu ve bununla karnın memlu olması halinde, insanın kötü ahlak ile dolacağı bildirilmektedir. Cehenneme benzetilen midenin, onun gibi doymak bilmediği belirtilmektedir. Zira ahiret günü Allah Teâlâ cehenneme, "Doldun mu, dediğinde, o daha var mı?" (Kaf, 50/30) şeklinde cevap verecektir.

Nitekim Allah'ın ayetlerini gizleyip onu az bir paha ile değişenlerin yiyip de karınlarına doldurduklarının, ateşten başka bir şey olmadığı (Bakara, 2/174); haksızlıkla yetimlerin mallarını yiyenlerin karınlarına ancak ateş doldurmuş oldukları bildirilmekte (Nisâ, 4/10), bu gibi kötü hasletlere sahip insanların âdeta cehennem ateşini midelerine indirdikleri anlaşılmaktadır:

Misâl-i dûzah olur mi'de hulk-ı bed nârı

Şikem pür olsa bed-ahlâk ile tolar âdem (İbrahim Hakkî, G.255/5)

Galata şehrinde çıkan yangınların söndürülmesi maksadıyla yapılan büyük havuz için düşülen tarihte, bu beldenin, ateş korkusu ile elem ateşini başına yakıp, yüce padişaha hallerini arz eylediği dile getirilmektedir. Yangın korkusuyla mustarip olan belde halkının ruh halleri, cehennemin isimlerinden olan Harîk ve Nâr ile tasavvur edilmektedir:

'Arz-ı hâl etmişdi bu belde o şâh-ı a'zama

Başına havf-ı harîk ile yakıp nâr-ı elem (İzzet Molla, Tr.63/2)

2.2.3. Cehennem ve Azabının Aşk Ateşi Bağlamında Değerlendirilmesi

Önceki bölümde de değinildiği üzere, cehenneme ve cehennem azabına tasavvuf ehlinin yaklaşımı farklı hususiyetler arz etmektedir. Özellikle İbn Arabî gibi mutasavvıfların cehennem azabının vasfını, elem ve ıstıraptan ziyade tatlılık ve alışkanlıkla tevil edişi malumdur. Öte yandan tasavvufî havanın da tesiriyle cehennem ve azabı aşk ateşiyle ilişkilendirilmiştir. İncelenen divanlardan epeyinin mutasavvıflara ait olması ve diğer şairlerin de tasavvuftan etkilenmiş olması dolayısıyla şiirlerde, cehennem ve azabının aşk ateşiyle bir arada ele alındığına yahut mukayeseye tabi tutularak aşk ateşinin ondan çok daha acı verici olduğuna dair yaklaşımlara rastlanmaktadır.

Cehennem azabıyla aşk ateşinin benzer taraflarından biri, her ikisinin de tasfiye edici ve kemale erdirici etkiye sahip olmasıdır. Zira yanmak, kirden ve pastan arınmak demektir. Yanmak, pişmek ve olgunlaşmak demektir. Nitekim âşık olup da, aşk oduna yanan kişi, artık ateşte yanmasa gerektir (Yunus Emre, 327/5). Zira muhabbet ateşine yananın kalbi saf olmakta, artık onda kin ve hile kalmamaktadır (Muhibbî, G.10/4). Aşk ateşine yanmayanın kalbi halis olmadığına göre, âşığın canının aşk ateşine yanması icap etmektedir:

Eşrefoglı Rûmî senün yansun 'ışk adına cânun

'Işk odına yanmayanun kalbi sâfî olmazımış (Eşrefoğlu Rûmî, 45/9)

Âşık, ayrılık ateşiyle yanıp yakılan kişidir. Altının kıymeti saflaştırılınca ziyadeleşmektedir. Aşk ateşi, âşığın altına benzeyen kalbini saflaştırmakta, bu vesileyle değerini artırmaktadır:

Âteş-i hicre yanup yakılan oldur 'âşık

Kıymeti artuk olur kâl olıcak altunun (Muhibbî, G.1586/2)

Âşığı yakıp kavurucu ateşe yandıran, sevgilinin aşkıdır (Kuddûsî, G.313/1). Âşık, sevgilinin aşk ateşine mum gibi yandıkça safa bulmaktadır. Zira yârden gelen azap, yâre tatlılık olmaktadır. Azâb kelimenin kökü olan ve tatlılık anlamına gelen 'azb mastarından hareketle, cehennem azabının oradakiler için bir şekilde tatlılık arz edeceğini söyleyen İbn Arabî'nin görüşünün bir benzerine tesadüf edilen beyitte, "yârden yâre olan azabın 'azb olacağı" ifadesi de dikkat çekmektedir. Âşık ve maşuk ayrımının ortadan kalktığı her iki tarafın da sevgili olduğu bir durum söz konusu edilmektedir. Aşkı başlatan, âşığın yüreğine ateş düşüren sevgilidir. Ancak bunu gerçekleştirirken, önce kendinden bir parçayı âşığa o sunmakta, dolayısıyla ilk etapta âşık o olmaktadır. Pervane mum örneğinde görüldüğü gibi, mumun ateşi olmasa, pervanenin muma âşık olması için bir sebep kalmazdı. Ateş ise âşıkta bulunan bir halettir. Bu itibarla ilk âşık mumdur. Aynı durum İlahî sevgili için de söz konusudur. Zira âlemin ve insanın yaratılışında muhabbet bulunmakta, insana ilk muhabbeti besleyen, onu Yaratan olmaktadır. Zaten "Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler." (Mâide, 5/54) ayetinde önce seven Allah olmaktadır (Ahmed Gazâlî, 2008: 37). Bu haliyle Yaratıcı âşık konumunda, yaratılan ise maşuk konumundadır. Bu aşk duygusu insana geçtikten sonra, artık insan âşık vasfına bürünmüş, sevgiliden gelen cevr ü cefa da, aynı zamanda sevgili konumunda olan âşığa tatlılık ve haz verir olmuştur:

Yanduhça şem' bigi oduna cân safâ bulur

Zîrâ ki yâre 'azb olur yârdan 'azâb (Ahmedî, G.47/6)

Aşk ehline aşk narı, bal ve şekerden tatlıdır (Kuddûsî, G.755/1). İbn Arabî'nin azap konusundaki görüşü doğrultusunda söylenen bir beyitte de müşkül olan sevgilinin cefasına alışıncaya kadardır. Sonrasında azap tatlı olmakta, eziyet ise lezzetli gelmektedir. Dolayısıyla yârin cefasına alışan âşık için, artık azap tatlılık arz etmekte, itap da lezzet vermektedir:

Cefâ-yı yâr ile mu'tâd olıncadur müşkil

'Azâb 'azb olur âhir gelür 'itâb lezîz (Bâkî, G.45/3)

Hakiki dostluk, narı nur edip serinlik ve esenlik olmaktadır. Sadık olan âşığa azap tatlı gelmekte, haz vermektedir. Beyitte, Hz. İbrahim'in atıldığı ateşin serinlik ve esenlik verici olmasını konu alan ayete (Enbiya, 21/69) telmih yapılmaktadır. Buna göre, Allah'ın dostu olan Hz. İbrahim için, atıldığı ateşin, serinlik ve selamet bahşeden bir gülzara dönüşmesi misali, gerçek âşık için de ateş esenlik yurdu olmakta, azap acı yerine tatlı olmaktadır. Hatta bu dünyada âşıkları yakan ateş sonunda Hz. İbrahim'in ateşi gibi gülzar olmakta ve bu aşk, kişiyi Hakk'a ulaştırmaktadır (Vîrânî, s.103):

Hullet ki nârı nûr ede berd ü selâm olur
Âşık ki sâdık ola ana 'azb olur 'azâb (Hüdâyî, 150/2)
Bunda 'uşşâkı yakan od 'âkıbet
Nâr-ı İbrâhim gibi gülzâr olur (Niyâzî-i Mısrî, 56/2)

Yedi cehennemde yanıp her birinde kül olmak, başka bir vücut bulmak için onda vücudu koymak gerekmektedir. Aşk ateşiyle yanıp kül olan âşık, beka bulmak için sevgilide fenaya ermek durumundadır:

Yidi Tamu'da yangıl her birinde kül olgıl
Vücûdun anda kogıl ayruk vücûd bulasın (Yunus Emre, 242/5)

Aşk ateşine yanan ölüm ve cehennemden geçmiştir. Nitekim âşık fani olup beka mülkünü bulmuştur. Aşk ateşine yanan âşıklar canlarını ve cihanlarını yaktıklarından ötürü, ebedî vuslatı bulmuşlardır. Ölmeden evvel ölmek suretiyle sevgilide fani olup bekaya eren âşık, bu sayede vuslatı gerçekleştirmiş olmaktadır. Sevgili için canını ve dünyayı, yani ağyarı terk eden âşık, bu vesileyle özlemini çektiği visal cennetine ermiştir:

Âteş-i 'aşka yanan mevt ü sakardan geçdi
Hakkî ol fânî olup mülk-i bekâ bulmuşdur (İbrahim Hakkî, G.142/7)
Âteş-i 'aşka ol 'âşıklar ki cânın yakdılar
Buldılar vuslat ebed çünkim cihânın yakdılar (Mihrî Hâtun, G.18/1)

Mum yanınca nur olmaktadır. Pervane dahi nur olmak istiyorsa narı sevmek durumundadır. "Nur tutkusuyla pervane nara düşmüştür." (Ahmed Gazâlî, 2008: 37). Zira nara düşmeden nur olmak mümkün değildir. Pervanenin mumun etrafında dönüp sonra kendini alevin içine atarak vücudunu külliyen yok etmek suretiyle nura gark olması bunu göstermektedir. Âşık da, aşk ateşiyle yanıp, kalbini saflaştırarak gönül dünyasını tenvir edecek ve sevgiliye dair tecellilere mazhar olabilme kabiliyetine ermekle, ona vuslatı gerçekleştirebilecektir. Aşk harabı, aşktan harabeye dönmüş olan

gönül mamurdur. Çünkü orayı tezyin eden ve aydınlatan aşktır. Vuslatın yolu yanmaktan geçmektedir. Ya bu dünyada yahut ahirette yanmakla cennete ve cemâle vasıl olunmaktadır:

Gördün anı ki nûr olur çünki yana şem'

Dahı sen olayım dir-isen nûr nârı sev (Ahmedî, G. 538/6)

Her ne cân kim nâr-ı 'ışk ile yanarsa nûrdur

Her gönül olur harâb-ı 'ışk ol ma'mûrdur (Muhibbî, G.483/1)

Yâre erişmek, pervane misali yanmaktan geçmektedir (Ahmedî, G.557/4). Ten, aşk ateşine pervane gibi yanmayınca, âşık, sevgilinin güzelliğinin mumuna vasıl olamamaktadır. Dolayısıyla sevgiliye vuslat için âşığın aşk ateşinde yanması gerekmektedir. Mum, vahdeti temsil etmesi bakımından önemlidir. Pervaneye benzeyen âşığın, vahdet deryasına dalıp, onda yok olmakla ancak vuslat gerçekleşmektedir:

Pervâne gibi yanmayıcak nâr-ı 'aşka ten

Ol şem'-i hüsne vasl olımazsın cihânda sen (Şeyhülislâm Yahyâ, G.264/1)

Âşığın gayreti ve çekememezliği bulunduğundan ötürü cehenneme girmesine şaşmamak gerekmektedir. Nitekim pervane de yakıcı ateşe girmektedir. Bu itibarla pervaneye olan özenti ve benzerliğin bir sonucu olarak âşığın yakıcı ateşe, cehenneme girmesi gayet tabiidir:

Gayretüm yok mı benüm dûzaha girsem ne 'aceb

Göre pervâneyi kim âteş-i sûzâna girer (Fehîm-i Kadîm, G.59/6)

Günah çirkefiyle dopdolu olsa da âşık, gam yememelidir. Zira aşk ateşi âşığı pâk etmektedir. Ateşin temizleyici vasfı devreye girmekte, günahlar aşk ateşiyle giderilmektedir:

Aşk âteşi etmez mi seni Nâ'iliyâ pâk

Âlûde isen gam yeme çirkâb-ı günehle (Nâ'ilî, G.358/5)

Vuslat bezmine vasıl olmak dileyenin âşık olması, ağlayan göz ile yakıcı ateşe girip yanması gerekmektedir. Sevgiliye visalin bineği gözyaşı, gönül yangınıdır. "Gir yan" ile "giryân" arasında cinas sanatının yapıldığı görülmektedir:

Lâyık-ı bezm-i visâl olmak dilersen 'âşık ol

Âteş-i sûzâna gir yan dîde-i giryân ile (Taşlıcalı Yahyâ, G.400/4)

Ayrılık ateşinde yanan, sevgiliye vasıl olmaktadır. Bu sözü işiteli âşığın canına ateş düşmüştür. Elest meclisinde sevgilinin hitabını işiten âşık, ilk ayrılığın gerçekleştiği o andan itibaren gönlü ateşlere gark olmuştur. Tekrar vuslat için, yanmak icap

etmektedir. Zira bu dünyaya geliş sebebi de ayrılık ateşini tadıp, kemale ermek ve visale kabil hale gelmektir:

Nâr-ı hecrümle yanan vasluma irür dirmiş

Bu sözi işideli cânuma od düşdi benüm (Zâtî, G.943/3)

Sevgiliye vuslatı gözlemenin ateşi, cehennem ateşinden daha şiddetlidir. Mümini ondan başka saf kılan nar bulunmamaktadır. Ayrılık ateşi cehennem ateşini bile geride bırakmakta, mümini arındırmak bakımından da en etkili amil olmaktadır:

Tamu odından eşeddir intizârın ateşi

Andan özge mü'mini hâlis kılar nâr bulmadım (Kuddûsî, G.462/4)

Ahitleşme kadehini kırmayanın, cehennemde kalsa, Elest şarabının mesti olacağı söylenmektedir. Zira Elest meclisinde ruhlardan söz alınmıştır. Hatta bu misak, mutasavvıflar nazarında aşk sözleşmesi olarak kabul edilmektedir. Sözüne sadık kalan âşık, cehennemde kalsa dahi, İlahî aşk şarabını içtiği o meclisin mesti olmaktadır. Dolayısıyla âşık cehennemde bile, aşkın vuku bulduğu o anı yaşamaktan geri durmamaktadır. Zaten âşık gönlündeki aşk ateşiyle bir bakıma cehennemi yaşamaktadır:

Peymâne-i mu'âhedeyi etmeyen şikest

Dûzahda kalsa mest-i şarâb-ı elest olur (İzzet Molla, G.150/3)

Aşk ateşine bu dünyada yanan, Cahîmin nârına yanmamaktadır (Kuddûsî, G.97/2). Âşık, muhabbet ateşine yanmakla cehennemden emin olmaktadır (İbrahim Hakkî, G.73/4). Dolayısıyla âşığın can ve tenini aşk ateşine yandırması gerekmektedir. Çünkü aşkın kebabı olan, yanıp kavrulan Cahîmin ateşine yanmayacak ve azap görmeyecektir:

Yandır bu 'ışkın nârına cân u teni Kuddûsîyâ

Yanmaz cahîmin odına görmez 'azâb biryân-ı 'ışk (Kuddûsî, G.360/5)

Sevgilinin aşkı umman, derdi cehennem ise gama gerek yok diyen âşık, tenini aşkın hararetli ateşine ve denizine yonga, çöp etmektedir. Âşık cismini aşk ateşinde yakmayı tasarlamaktadır. Aşkın umman oluşu, âşığın içine düştüğü İlahî aşk ateşinin sonsuzluğuna; aşk derdinin cehennem oluşu da İlahî aşk yolunda çekilen sıkıntılara işaret etmektedir (Demirel, 2005: 102). Âşığın bedeni madde oluşu itibariyle kesrettir. Dolayısıyla âşık, vahdete ermek için, cismini aşkın harına ve denizine çer çöp edip, ondan beri olmaya azmetmektedir:

'Işkı ummân u ya derdi tamuyise ne gam

Teni hâr odına vü bahrine hâşâk ideyüm (Kadı Burhaneddin, G.755/6)

Âşıklar zâhidler gibi vuslatı ahirete koymamakta (Atâyî, G.74/4), daha bu dünyada iken aşk sayesinde vuslatı yaşamaktadırlar. Sevgilinin ateş renkli dudağı için âşıklar ateşe çok yandıklarından ötürü, soğuk nefesli zâhidin, onu nar ile korkutması boşunadır. Aşk deryasına zâhid girmekten içtinap etmelidir. Zira bunun balıkları, ateşte yanmayan semender gibi olan âşıklardır. Zâhidin ise böyle bir kabiliyeti yoktur ve o ateşe dayanamamaktadır:

Nâr ile korkutma bizi ey zâhid-i bârid-nefes
Kim biz oda çok yanmışız ol lâ'l-i âteş-reng için (Ahmed Paşa, G.224/6)
Sakın deryâ-yı 'aşka girme sen döymezsin ey zâhid
Semenderdür bunun mâhîleri 'ummân-ı âteşdür (Atâyî, G.58/4)

Sevgilinin yanakları ateşinin hayali âşığın gönül evinde kandili yakmasaydı, âşık ebediyete kadar gam zulmetinde kalacaktı. Sevgili ateşîn yanaklarını âşığa göstermek suretiyle, âşığın gönül dünyasını aydınlatmış ve bu sayede âşık ayrılık gamının zulmetinden halas olmuştur. Gam ateşi kesreti, masivayı simgelediği gibi (Demirel, 2005: 92), gam zulmeti de vahdetten ayrılıp kesrete atılışın hüznünü ifade etmekte; Elest meclisinde sevgiliyi görüp de ondan ayrı düşen âşığın içinde bulunduğu bu hale atıf yapılmaktadır:

Yakmasa ğam zulmetinde kalmış idüm tâ ebed
Ruhları nârı hayâli hâne-i dilde çerâğ (Mihrî Hâtun, G.73/4)

Sevgilinin yanağının aksiyle âşıklar gözlerini nemlendirmiş, aşk gülzarını ateş ile gönül açıcı eylemişlerdir. Hem güzlara hem ateşe benzeyen yanak, âşık için bir neşe kaynağı olmaktadır:

'Aks-i ruhıyla çeşmümüzi pür-nem eyledük
Gülzâr-ı 'aşkı âteş ile hurrem eyledük (Fehîm-i Kadîm, G.173/1)

Âşık, bülbül olup öttüğü, gül gibi açılıp tüttüğü ve aşk ateşine can attığı zaman, ateş ona gülzar olacaktır. Hz. İbrahim misali bir gül bahçesine girercesine, ateşin orta yerine kendini hiç düşünmeden bırakan âşık için orası, güllük gülistanlık bir yere dönüşecektir:

Bülbül oluban ötegör gül gibi açıl tütegör
'Aşk odına cân atagör gülzâr ola nîrân sana (Niyâzî-i Mısrî, 3/11)

Söz ehli, hasret ateşiyle can eritirken, hâl ehli aşk cevheri ile gönlünü saflaştırmaktadır. Aşk ateşine bu dünyada yanan, ahirette halis altın olmaktadır (İsmail Hakkî, G.247/5). Dolayısıyla muhabbet ateşi, âşığın kalbini eriterek tasfiye etmiştir.

Aşk ateşi, görünürde mihnet ve sıkıntı olsa da, mana bakımından âşık için ihsandır. Aşk ateşi sayesinde gönül dünyasını berrak bir ayna haline getiren âşık, cemâl tecellilerine mazhar olmaya kabil hale geldiği için, bu ateş âşık için bir lütuftur:

Âteş-i hasret ile cân eridür kâl ehli

Sâf ider cevher-i 'ışk ile dilin hâl ehli (Nev'î, G.523/1)

Kalbümi kâl itdi ey Yahyâ mababbet âteşi

Sûretâ mihnet veli ma'nâda ihsândur bize (Taşlıcalı Yahyâ, G.379/7)

Yârin ayrılığının kışıyla âşık gam çekmemelidir. Zira zemheri hükmünü icra ettiği takdirde bahar erken gelmektedir. Dolayısıyla kış ne kadar şiddetli olursa, bahar o kadar erken ve dopdolu gelmektedir. Sevgiliden ayrı kalışın verdiği keder doruğa çıktığı anda, vuslat baharının yaşanması yakın demektir. Bu durum gecenin en karanlık anının şafak sökmesine yakın bir zaman olmasına benzemektedir. Zifiri karanlığın hemen ardından fecir tulû etmekte, sabah olmaktadır. Âşığın sevgiliyi bekleme ateşine yanması, vuslat gecesinin fecrinin doğuşuna delalet etse gerektir:

Bulsa şiddet çekme gam 'İzzet şitâ-yı hicr-i yâr

Etse hükmün zemherîr icrâ bahâr erken gelir (İzzet Molla, G.159/7)

Rûh-ı Kuddûsî yanarsın intizâr âteşine

Yohsa vuslat gicesinin fecri mi itdi tulû' (Kuddûsî, G.896/11)

Cehennem azabını yaratan Cebbar'ın hikmeti sayısız derecede güzeldir. Cehennemin ve azabının yaratılmasında nice hikmetler bulunmaktadır. Allah'ın Cebbâr isminin, cehennem azabıyla anılması bir incelik arz etmektedir. Zira Cebbar (cebredici, zorlayıcı, kudret ve kuvvet sahibi), Celâl'e dair isimlerdendir. Cehennem de Allah'ın celâl tecellisidir:

Var yaratmakda 'azâbı dûzahı

Nice nice hikmet-i Cebbâr güzel (Kuddûsî, G.402/10)

2.2.3.1. Aşk Ateşinin Cehennem ve Azapla İlişkilendirilmesi

Aşk ateşiyle cehennem ateşi arasında teşbihe ve mukayeseye dayalı anlatımların sergilendiği görülmektedir. Şair, aşk ateşini zaman zaman cehennem ateşinden daha şiddetli kabul etmektedir. Hem aşk ateşi hem de cehennem ateşi kalbi tezkiye etme ve insanı kemale erdirme konusunda ortak fonksiyonlar icra etmektedirler. Ancak aşk ateşine düşen âşık, bu halinden memnun olmasına karşın, cehennem ateşine çarptırılan insanın ondan bir an önce kurtulmak için her türlü çareye başvurduğu bilinmektedir. Üstelik aşk ateşi âşığın gönül dünyasını mamur etmekte ve nurla irtibatılı olmaktadır.

Cehennem ateşi ise, yaktığı insanı harap ve bitap düşürmekte ve yüzü karartmaktadır. Hatta cehennemde yandıktan sonra cennete gidecek olanların hayat nehrine atılacakları, üzerlerine cennet nehirlerinden su serpileceği (Gümüşhânevî, 2012: 195-197), cehennemin kokusundan arındırılacakları ve kararan yüzlerine bununla nur geleceği haber verilmektedir.

Âşık, sevgilinin şevkinin denizinde boğulmuş, aşkının narında ateş olmuştur. Bu tanıdıklık ve ayan beyan oluş hatırlansa gerektir. Bu durumun unutulmasına imkân yoktur. Âşık, bu halinin sevgiliye yabancı gelmemesi gerektiğini sitem eder bir şekilde dile getirmekte, aşk ateşinin kendini bir cehenneme döndürdüğünü ifade etmektedir:

Garîkam bahr-i şevkunda harîkam nâr-ı 'ışkunda

Meded bu âşinâlık rûşenâlık yâd olunmaz mı (Nev'î, G.536/4)

Gönül ateşi ne hikmetse sönmemektedir. Âşığın sert ahına cehennem tahammül eylememektedir. Âşığın, aşk ateşi sönmek bilmediği gibi, şiddetli ahına ise cehennem dayanmamaktadır. Bu da, âşığın ateşinin boyutunu gözler önüne sermektedir:

'İzzetâ bilmem ne hikmetdir söyünmez sûz-ı dil

Eylemez dûzah tahammül âh-ı serd-i 'âşıka (İzzet Molla, G.472/7)

Sevgilinin aşkı, âşığın yüreğine bir ateş salmıştır ki, yedi cehennem onun nezdinde ancak bir kıvılcım mesabesindedir. Yedi cehennem ateşi bu aşk derdinin ateşine nazaran bir kıvılcımı andırmaktadır. Dahası aşk ateşini cehennem ehli görse, öyle ki, bu ateşin şiddetine dayanamayıp, cehennem narında kalmayı yeğlemektedirler:

'Işkun yüregüme bir odı saldı kim anun

Katunda yidi tamu bir şerer ola (Ahmedî, G. 29/3)

Yidi tamu odı bu derd odınun

Katında sanki bir kıgılcımıdur (Eşrefoğlu Rûmî, 22/5)

'Âteş-i 'ışkı eger görse idi ehl-i cehîm

Diyeler idi usandun hele biz bu nâre (Muhibbî, G.2472/2)

Aşk ateşine yanan, cehennem ateşinden kurtulmuştur. Bir kere yananı bir daha yakmak mümkün değildir. Zira âşık, cehennem ateşinin fevkinde olan aşk ateşinde zaten yanmıştır. İkinci bir defa daha başka bir ateşte yanmasına gerek yoktur. Üstelik aşk ateşine yanan, Hak âşığı olduğu için bu evsaftaki birini, Allah Teâlâ'nın cehennem ateşinde yakması muhaldir (Tarlan, 2009: 189):

Yanan aşk âteşine âteş-i dûzahtan iymindir

Ne kim bir kez yanar yandırmak anı gayr-i mümkindir (Fuzûlî, G.104/1)

Tufan ve cehennem, âşığın gözyaşına haset etmektedir. Nitekim âşığın gözyaşları, gönül tandırının ateşinde, aşkın deniz dalgası olmaktadır. Âşığın döktüğü yaşlar denizdeki dalga olup tufanı, âşığın gönül tandırındaki kor ise cehennemi kıskandıracak derecede muazzamdır:

Reşk eder tûfan u dûzah eşk-i çeşm-i 'âşıka

Âteş-i tennûr-ı dilde mevce-i deryâ-yı 'aşk (İzzet Molla, G.286/3)

Gözyaşları bir deniz olan âşık, ateşe yanmaktadır (Kadı Burhaneddin, G.490/2). Âşığın yüreyiğinde cehennem yanarken, gözünün yaşıyla da cihan nem ile dolmaktadır. Aşk ateşi bir cehennem olurken, âşığın çokça yaş dökmesiyle dünyayı su kaplamaktadır. Su normalde ateşi söndürmesi gerekirken, bilakis âşık suda olduğu halde yanmaktan kurtulamamaktadır. Cehennem ile cihan nem arasındaki cinas dikkat çekicidir:

Yüregümde yanar-iken cehennem

Gözümün yaşı-la toldı cihân nem (Ahmedî, G.468/1)

Âşık yanmaktan ötürü vücudundan eser kalmamıştır. Ancak hâlâ yanmaya devam etmektedir. Âşık, yanan cismi gibi bir sönmez ateş görmemiştir. Yanıp kül olmasına rağmen tekrar tekrar yanan âşığın bedeni, âdeta sönmek bilmeyen bir ateştir. Bu haliyle cehennemliklerin sürekli yanacakları, yanan derilerinin değiştirilerek tekrar tekrar yanmaya tabi tutulacaklarına dair azap akla gelmektedir:

Yok vücûdumdan eser bilmem yanan nemdir yine

Görmedim bir sönmez âteş cism-i sûzânım gibi (İzzet Molla, G.509/2)

Aşk ateşine yanmayanın adı hayvana yazılmıştır (Eşrefoğlu Rûmî, 99/4). Aşk insana özgü olduğu için, âşık olmayan hayvan kategorisinde görülmektedir. Bu tabiat ise zâhid ve rakip gibi tiplere yaraşmaktadır. Nitekim aşk ateşine âşık can verirken, zâhid ise ondan kaçmaktadır. Gerçi âşıkların cehennemi, zâhidlerin ocağıdır. Zâhidin bulunduğu yer âşıklar için bir cehennemdir. Zira iki karşıt tip olan zâhid ve âşığın bir arda bulunmalarına imkân yoktur. Âşığın yeri sevgilinin yanıdır. Zâhidin, sevgilinin yanında yer alması muhaldir. Sevgilinin olmadığı yer ise, âşık için cehennemdir:

'Aşk oduna cân verir 'âşık kaçar zâhid velî

Dûzahı âşıkların zâhidlerin ocağıdır (Hayâlî, G.183/4)

Sevgili, muhabbet meclisinde âşığı mum gibi uyandırmış ve ateşe yanmaz iken, o yandırmıştır. Sevgili, aşk ateşini âşığın gönlüne düşürmüştür. Meclislerde kandillerin ateşle yakılarak uyandırılması misali sevgili de, Elest meclisinde âşığa nazar etmek suretiyle onu uyandırmış, aşk ateşini gönlüne düşürmüştür. Âşık, artık her nereye varsa,

bu aşk ateşi canını yakıp durmaktadır. Yana yana bütünüyle nara gark olmuş durumda olan âşıkların gönlü murdar leşe asla rağbet etmemekte (Kuddûsî, G.934/2), dünyaya ve dünyalıklara meyletmemektedir:

Şem'-veş bezm-i mahabbetde uyandırdı beni
Nice ben yanmayayım nâra o yandırdı beni (Vâsıf, G.138/1)
Her nere varsam yakar bu cânumı 'aşk ateşi
Yana yana külli pür-nâr olmışam yâ Rab meded (Niyâzî-i Mısrî, 29/5)

Âşık, sevgiliye olan şevkin deryasında boğulmuş, aşkının narında yanmıştır (Nev'î, G.536/4). Muhabbet ateşi, âşığın bağrını kebap eyleyen bambaşka bir ateştir (Bâkî, G.167/1). Aşk ocağına kendisini atmak suretiyle âşığın gönlü, gel gör ki, nasıl da azap ateşine, âdeta cehennem narına düşmüştür. Dolayısıyla bu ateşin derdini ve yakıcılığını, aşk ateşine can ve ciğerlerini kebap eden âşık bilmektedir. Velhasıl aşk ateşinin keyfiyetini, en iyi idrak eden âşık olsa gerektir:

'Işk ocağına atdı kendüsini
Gör ne nâr-ı 'azaba düşdi gönül (Hayretî, G.256/4)
'Âşık bilür bu 'ışk odınun derdi sûzını
Kim 'ışk odına cân u ciğerler kebâb ider (Ahmed-i Dâ'î, G.296/6)

Felekteki güneş, o ateşten bir yıldız olup (Nef'î, G.8/1), gökyüzündeki güneşten çok daha muazzam hararete sahip olan âşığın gönlü, sevgilinin aşkının gamıyla yakıcı ateş ve aşkın kıvılcımıyla cuş u huruşa gelen ateş küresidir. Ateş küresini andıran âşığın gönlü bu haliyle güneşe ve hatta cehenneme benzemektedir. Öte yandan âşığın sinesindeki ateş, onu bir renge koymuştur ki, cehennem külü bedeni ve şimşek de naziri olmuştur. Âşık, aşk ateşiyle küle döndüğü gibi, aşkın nuruyla da şimşek misali parlamaktadır:

Gam-ı 'aşkunla cânâ sîne kim sûzân-ı âteşdür
Şerâr-ı 'aşk ile dil kürre-i cûşân-ı âteşdür (Atâyî, G.57/1)
Sînemdeki âteş beni bir renge komuş kim
Hâkister-i dûzah beden ü berk nazîrim (Nâ'ilî, Ms.2/II-2)

Âşıklar, bazen sinenin yakıcılığından bazen de gözyaşından ötürü kıyametin cehennemini süsleyen mahşerin parlaklığı ve suyudur. Buna göre âşıklar, gönüllerindeki aşk ateşiyle cehennemi, gözlerindeki yaş ile de mahşeri aratmamaktadırlar. Mahşer kalabalığı akan bir suya ve dalgalı bir denize benzetilmeye uygundur. Bu vesileyle

âşığın gözyaşlarının muazzam oluşunu ifade etmek için mahşerle irtibat kurulduğunu söylemek mümkündür:

Gâh sûz-ı sîneden gâhî sirişk-i dîdeden

Dûzah-ârâ-yı kıyâmet âb u tâb-ı mahşeriz (Nâ'ilî, G.161/4)

Âşıkların ateşli gönüllerinden küçücük bir kan damlası dahi düşse, cehennem ocağı gibi deryayı ateş koru haline getirmektedir. Aşk ateşinin bir şulesi gönül harmanını yaktığı gibi, ateşîn bir kan damlası da deryayı yangın yerine çevirmektedir:

Külhen-ı dûzah gibi deryâyı ahker-zâd ider

Düşse kemter katre hûn-ı dil-i âteşnâkümüz (Fehîm-i Kadîm, G.128/3)

Cehennemin süsünün ateş olduğu zannedilmemelidir. Yine cehennemin sermayesi âşığın başındaki derttir. Nitekim cehennemin ziyneti ve öz kaynağı aşk ateşinin ta kendisidir. Dolayısıyla cehennem dahi ateşini aşktan almaktadır. Zira cehennem de yaratılmışlar kategorisindedir. Yaratılışın özünde de aşk olduğuna göre, cehennemin sermayesi de aşktır:

Zann etme ki âteş ola pîrâye-i dûzah

Derd-i serimizdir yine sermâye-i dûzah (Şeyh Gâlib, G.51/1)

Günde bin cehennem, gönüllerin haremini tavaf etmektedir. Çılgın âşıkların sinesi mustarip olsa yeridir. Âşıkların haremi (Kâbe) andıran gönlüne bin cehennem ateşi nispetinde bir ateş arız olmaktadır. Bu durumda âşıkların sinesinin ıstıraplı olmasına şaşmamak gerekmektedir:

Günde bin dûzah tavaf eyler harîm-i dillerin

Olmasun mı sîne-i 'uşşâk-ı şeydâ muztarib (Fehîm-i Kadîm, G.20/2)

Âşık, gönlündeki aşk ateşini açığa çıkarsa, cihanın bütün cüzleri hararetten kül olacaktır. Aşk ateşi, dünyayı tamamen yakacak derecede kuvvetlidir. Bu durum Allah Teâlâ'nın gazabından ziyade rahmetiyle âlemi çekip çevirdiğini de göstermektedir. Zira yapılan onca isyana ve işlenen günaha rağmen hesap bu dünyada nadiren görülmekte, çoğunlukla ahirete ertlenmektedir. Dolayısıyla cemâl gibi celâl de bizzat aşikâr olmamaktadır:

Küll-i eczası harâretden cihânun kül ola

Âteş-i derd-i derûnum âşikâra eylesem (Zâtî, G.990/3)

2.2.3.2. Sevgiliden Ayrı Kalmanın En Büyük Azap Oluşu

Âşığın en büyük derdi sevgiliden ayrı kalmaktır. Bu ayrılık, cehennem ateşini andırmakta, hatta ondan çok daha beter bir acıyı yaşatmaktadır. Sevgilinin ayrılık

gecesi, kıyamet gününden ve dolayısıyla cehennemden daha fazla ıstırap vericidir (Tarlan, 2009: 430). Klasik Türk şiirinde tamu, cahîm ve dûzah ile de karşılanan cehennem, âşığın çektiği ayrılık acısını ifade etmektedir (Erkal, 2004: 50).

Âşığın kaderi hep ayrılık acısı çekmek, hicran ateşinde yanmaktır. Bundan kurtulması da pek mümkün görünmemektedir. Âşığın tek isteği sevgiliye vuslattır. Onun çektiği bütün gamlar, kederler hep sevgilinin hasretinden kaynaklanmaktadır (Çeltik, 2010: 136). Öte yandan aşkın devamı için ayrılık gerekmektedir. Aşk ateşini körükleyen ayrılığın son bulmasını âşık, istemediği gibi, sevgiliye vuslat için de yanıp tutuşmaktadır. Dolayısıyla âşık için sevgiliden ayrı kalmak da, ona kavuşmak da kabule şayandır.

Sevgiliden ayrılığın ateşiyle âşığın yüreği cehennemdir (Ahmedî, K.39/18). Sevgilisiz gönlü cehennem olan âşığın gözyaşıyla cihanı nem kaplamıştır. Sensiz cihan neme lazım diyen âşık, sevgilinin olmadığı bir dünyayı istememektedir. Onun ihtiyaç duyduğu yegâne varlık sevgilinin kendisidir. Sevgilinin ayrılık ateşiyle yüreği cehennem olan âşığın, gözünün yaşıyla cihanın nemli oluşu dikkat çekmektedir. "Cehennem" ile "cihan nem" arasında cinas sanatına yer verilen beyitlerde, âşığın yüreği cehenneme benzetilirken, gözyaşıyla cihanın nemlenmesi mübalağalı anlatım olmaktadır:

İçüm sensüz cehennemdür yaşum-ıla cihân nemdür

Benüm sensüz cihân nemdür bana sini gerek sini (Ahmedî, G.649/6)

Ayrılık, âşığın yaşama bağını, hayata tutunma ümidini, kahrın sıcak yeli ile hazana çevirmiştir. Gül yüzlü, servi boylu sevgiliden ayrı kalan âşık için mevsim artık sonbahardır:

Bâg-ı ayşımı hazân etdi semûm-ı kahr ile

Ey yüzü gül kâmeti serv-i hırâmân ayrılık (Usûlî, G.60/5)

"Şayet yedi cehennem, âşığın hicranını bir an, bir nefes çekseydi; bu ateşe dayanamayacaklarını Rablerine haykırırlardı." denilmektedir. Ayrılık ateşinin yanında, yedi cehennemin ateşi bile hafif kalmaktadır. Zira ayrılık ateşi sevgiliden mahrumiyetle zuhur eden bir ateş iken, cehennem ateşi en azından sevgilinin celâlinin tecelli ettiği bir ateştir:

Deyelerdi 'acz edip yâ Rab bu nâra döymeziz

Ger yedi dûzah çekeydi bir nefes hicrânımı (Hayâlî, G.583/3)

Sevgilinin ayrılığının ateşi cehennem ateşinden ziyadedir (Eşrefoğlu Rûmî, 132/3). Âşığı yakan göz ile kaş olduğu sanılmamalıdır. Sevgilinin gözü ve kaşı âşığı yaralayıcı, yakıcı unsurlar olsa da, âşık bu unsurlara tesadüf etmekle en azından bir vuslat yaşamaktadır. Oysa ayrılık nedeniyle duçar olunan ateş çok daha başkadır. Hicran ateşinin cehennem narından fazla olduğu anlaşılmaktadır. Bu itibarla âşık ayrılık ateşinden ötürü yanıp kavrulmaktadır:

'Âşıkı sûz kılan sanma değildir göz ile kaş

Hicrân odu nâr-i cehennemden füzûn imiş (Turâbî, 379/5)

Büyük yangın, âşığın ayrılık ateşine nispetle, yaz mevsiminde ortaya çıkan ateş böceği mesabesindedir. Cehennemin Harîk ismiyle aynı kökten gelen "ihrâk" için cehennem ateşi demek mümkündür. Dolayısıyla beyitte, ayrılık ateşiyle cehennem ateşi arasında bir mukayesenin olduğu hissedilmekte ve cehennem ateşi yaz gecelerinde küçücük bir aydınlık saçan ateş böceğine ait ateşe benzetilmektedir:

İhrâk-ı kebîr âteş-i hicrânıma nisbet

Yazlarda zuhûr eyleyen âteş böceğidir (Vâsıf, G.44/3)

Sevgili, firakıyla cihanda âşığın yüreğini mutat kıldığı için, cehennemde dahi o ayrılık ateşi ile bu duçar olunan ateş güç gelmeyecektir. Âşık, cehennem ateşinin fevkinde olan ayrılık ateşine alıştığından ötürü, cehennemde bulunan ateş onun için çok zor olmasa gerektir. Hatta beyitten, cehennem ateşinin ayrılık ateşine denk gelmeyeceği anlamı da çıkarılabilmektedir:

Firâkıyile cihânda çü kıldı ho yüregüm

Tamuda dahı bu gelmeyiserdür ol od ile (Kadı Burhaneddin, G.1024/2)

Cehennem kıvılcımlarının ateşi başka kimsede değil, âşığın kendisinde olması hasebiyle, yârin ayrılık ateşinden neşet eden muazzam ateş karşısında cehennem narı utanmaktadır. Zira ayrılık ateşine nazaran cehennem ateşi bir kıvılcım mesabesinde kalmaktadır:

Sûz-ı hicri yârdan şermendedir nâr-ı cahîm

Âteş-i dûzah-şerer kim bende vardır kimde var (İzzet Molla, G.122/4)

Âşık gezip dolaşmak için bağa varsa, orası sevgilisiz cehennem gibi gelmektedir. Güller özenip bezenseler de, azap ateşine benzemektedir. Renk itibariyle ateşi andıran güller, sevgilinin olmadığı bir bağda âşığa göre azap ateşi, cehennem olmaktadırlar:

Seyrâna bağa varsam sensiz gelir cehennem

Güller tekellüf olsa nâr-ı ‘azâba benzer (Hayâlî, G.138/2)

Sevgiliden ayrılık ateşinin azabını gören cehennem, kızdığından ötürü yere geçmiştir. Mutluluk hafifliğe, kızgınlık ağırlığa sebep olmaktadır. Psikolojik hallerin bir benzeri olarak cehennem de kızmakla ağırlaşıp yer ile yeksan olmuştur. Öte yandan hüsn-i ta’lîl sanatının yapıldığı beyitte, cehennemin yerin altında olduğu inancı, sevgilinin ayrılık ateşini görüp kızması ile açıklanmış, bu durum farklı bir sebebe bağlanmıştır:

‘Azâb-ı nâr-ı hecrün gördi tamu

Nigârâ kızduğından yire geçdi (Zâtî, G.1605/4)

“Vâizin cehennem dediği firak ateşi imiş.” (Hayretî, G.324/2), “Vâizin cehennem ateşi dediği firkat imiş.” (Usûlî, G.53/3) denilmek suretiyle hemen hemen aynı ifadeler kullanılarak cehennem ile ayrılık ateşinin bir birine denk olduğu kabul edilirken, cehennem halini görmüş gibi âşığa şerh eden vâiz, vasıflarını açıkladığı kadarıyla aslında cehennem, ayrılık ateşine benzer değildir. Dolayısıyla ayrılık ateşi, cehennem ateşinden şiddetlidir:

Vâ‘iz bana şerh eyledi evsâf-ı dûzahdan

Mânend değildir ateş-i hicrânına tamu (Turâbî, 267/6)

Âşık, vâize hitap ederek, cehennem azabıyla kendisini korkutmamasını istemektedir. Zira cehennem, ayrılık ateşi değildir. Âşık âdeta “Ayrılık ateşinin yanında cehennemin lafı mı olur?” demektedir. Nitekim kıyamet gününde cehennemin heybetinin, firkat gecesinde gam ateşinden yavaş olduğunu söyleyen âşık, sevgiliden ayrılığın vuku bulduğu gecede gark olunan kedere nazaran, cehennemin korku uyandıran halini daha ehven görmektedir:

Vâ‘izâ nâr ‘azâbıyla beni korkutma

Şol cehennem dediğin âteş-i hicrân değil’a (Necâtî, G.500/4)

Vâ‘izâ rûz-i kıyâmetde cehennem heybeti

‘Âşıka fürkat şebinde âteş-i gamdan yavaş (Zâtî, G.579/3)

Hicran gecesini görünce âşık, cehennem elemini bilmiştir. Yârin ayrılık gecesinin kıyamet günü olduğuna hükmetmiştir. Ayrılık gecesinin cehennem azabına benzetildiği beyitte, kıyamet gününden sonra meydana gelen cehennem azabı (Tarlan, 2009: 699), sevgiliden ayrılığın vuku bulduğu gecenin ardından âşığı kedere boğan bir azap olmaktadır. “Şeb-i hicran”, “zulmet-i hecr” gibi ifadeler, Elest meclisine

göndermede bulunmaktadır. Nitekim o mecliste, ilm-i İlahîden kopup ruhlar/zürriyetler şekline bürünerek ayrılığa maruz kalan âşıklar, dünyaya gönderilmekle başka bir ayrılık yaşamışlar ve âdeta kıyametten sonra cehennem azabını tatmışlardır:

Hicrân gecesin görgeç dûzah elemin bildim

Kim rûz-i kıyâmettir yârın şeb-i hicrânı (Fuzûlî, G.265/7)

Pek çok kez söylendiği üzere, ayrılık cehennem ateşidir. Âşığın kanlı yaşı sanki ateşten iki zincirdir. Ayrılık ateşi âşığın gözlerinde kanlı yaş olarak tezahür etmekte, yaşlar katre katre yere düşerken bir zincir imajı oluşmaktadır:

Ayrılık nâr-ı cehennemdür nice takrîr olur

Kanlu yaşum sanki âteşden iki zencîr olur (Taşlıcalı Yahyâ, Ms.24/IV-1)

Cehennem ateşi hava olsa, cehennem narı esse, yârin ayrılığının sıcak rüzgârının aşk ehline ettiğini etmeyecektir. Sevgiliden ayrılığın yakıcı yeli, cehennem ateşinin kavuruculuğundan eşeddir. Çünkü cehennemde İlahî tecelli hissedilirken, ayrılıkta ondan da yoksun kalma durumu söz konusudur:

Semûm-ı herc-i yârün ehl-i 'aşka itdügin itmez

Hevâ olsa cehennem âteşi nâr-ı cahîm esse (Şeyhülislâm Yahyâ, G.304/2)

Sevgilinin ayrılık karanlığının yedi cehennem olduğunu söylemişlerdir. Ancak âşıklar bu dünyada, ölmeden evvel ölerek o kavgayı, meşakkati çekmişlerdir. Dolayısıyla bu cihan cehenneminde yanmışlardır:

Dediler ki, yeddi tamu zülmet-i hicrânıdur,

Ölmeden, önden cahânda çekdük ol ğöğâyı biz. (Hatâ'î, G.413/2)

Sevgilinin hicran ateşini görünce, cehennem narını itiraf edici olmayan kâfir bile imana gelmektedir. Ahirete dair bir endişesi olmayan kâfirin dahi ayrılık ateşi karşısında, durumun vahametini anlayacağı ifade edilmektedir:

Kâfir ki değil mu'terif nâr-i cehennem

Îmâna gelir âteş-i hicrânını görgeç (Fuzûlî, G.53/5)

Âşıkların canlarında yine cehennem azabı eyleyen ayrılığın, cehennem içre ateşli canı ne yapacağı bilinmemektedir. Aslında âşıklar, sevgilinin ayrılığıyla zaten gönüllerinde cehennemi yaşamaktadırlar. Dolayısıyla cehennem ateşi gibi başka bir azaba gereksinim kalmamaktadır:

Cânumuzda kim yine dûzah-'azâb eyler firâk

Dûzah içre cân-ı âteş-nâki n'eyler bilmezüz (Fehîm-i Kadîm, G.135/5)

Sevgilinin gönlü çeken yanağına, mahşer güneşi diyenler, ayrılık cehennemindeki elemlerden habersizdir. Sevgilinin güneş gibi yüzü ve ateşîn yanağı bu haliyle mahşer meydanının bunaltıcılığını çağrıştırmaktadır. Ancak ondan ayrılığın cehennemi çok daha beterdir:

Bî-haberdir dûzah-ı hecrindeki âlâmdan

Mihr-i mahşerdir diyenler 'ârız-ı dil-cûsuna (Şeyh Gâlib, G.321/5)

O dinsizden ayrı düşen âşık, ayrılık cehennemine kâfirlerin kapılmaması konusunda Müslümanlardan yardım beklemektedir. Ayrılık cehenneminin muazzam oluşunu idrak eden âşık, kâfirlerin dahi bu ayrılığa giriftar olmaması için Müslümanlardan medet ummaktadır. Müslüman-kâfir arasındaki tezat ve kâfir için Müslümandan yardım istenmesi dikkat çekerken, sevgilinin merhametsizliği, cefası ve cevri dinsiz olarak görülmesine neden olmuştur:

Düşdüm ol bed-kîşden ayrı müselmânlar meded

Dûzâh-ı hicrâna kâfirler giriftâr olmasın (Usûlî, G.104/2)

Şair, sevgiliden bir nefes dahi ayrı düşerse gözlerinin su ile dolup yerinin ateş olacağını söylemekte, bu durumuna ah edip eseflenmektedir. Sevgiliden bir an olsun ayrı düşmeyi istemeyen âşık, böyle bir halin vukuunda âdeta cehennemi yaşamaktadır:

Bir nefes Şeyhî eğer ayrı düşerse senden

Gözleri âb dolup yeri olur nâr dirîg (Şeyhî, G.90/7)

Sevgili gittiğinden beri âşığın gözüne, onun şehriyle birlikte cihan dahi zindan olmuştur (Mihrî Hâtun, G.201/5). İçerisinde sevdiği yâri olmayınca, âşık nazarında o şehrin cehennemden farkı yoktur. Şehri cennet gibi kılan, sevgilinin varlığıdır. Sevgili olmadıktan sonra, o yer âşığa göre cehennemdir.

İçinde sevdügi mahbûbı olmayınca Yahyânun

Benüm yanumda farkı yokdur ol şehrün cehennemden (Taşlıcalı Yahyâ, G.325/5)

Allah'tan uzak kalmak ateştir. Ateş içerisinde ise insanın eğlenmesi, safa sürmesi muhaldir. Allah'tan uzak düşmek, O'nun cemâlinden nasip alamamak demektir. Cemâlden mahrum kalmanın neticesi ateş ve cehennemdir. Zaten cehennem O'ndan uzaklığı ifade etmektedir:

Hakkıyâ bu'd-i Hudâ âteşdür

Âteş içre kişi eyler mi tarab (İsmail Hakkî, G.34/7)

Âşık için ölüm, yârin firakından yeğ gelmektedir. Ayrılıkla cansız kalan âşık, bari ölümle canlı olmak istemektedir. Ruhani sevginin gayesi "ittihâd"dır, yani

sevgilinin zatıyla sevenin zatının aynı olmasıdır (İbn Arabî, 2011/c: 73). Bu itibarla gerçek âşık, sevgilinin kapısını çaldığında "Kim geldi?" sorusuna cevaben "Sen geldin." diyebilendir. Varlığını sevgilide eriten âşık, sevgiliden ayrı kalınca, tamamen yokluğa mahkûm olmuş demektir. Ancak ölmekle, beden ruhtan ayrılmakta, en azından ruh canlı olarak kalabilmektedir:

Ey felek bana ölüm yegdür firâk-ı yârden

Çünki bî-cânân idersin bâri bi-cân it beni (Şeyhülislâm Yahyâ, G.449/3)

Canları hasret ateşine yandıran ayrılıktır, ayrılık (Hüdâyî, 63/1). Bu itibarla ayrılığın azabı çaresiz âşığa güç gelmektedir (Kuddûsî, G.498/2). Sevgili, âşığın yerini hasretle yakıcı ateş, ciğerini de firak narıyla kebap etmiştir. Ayrılık hasreti âşığın canına işlemiş ve gönül mülkünü yakıp kavurmuştur. Ayrılık ateşinde yanıp kül olan âşığın, sabretmeye takati kalmamıştır. Bu itibarla cana can katan sevgiliye vuslatı arzulamaktadır.

Yerimi hasret ile âteş-i sûzân etdün

Ciğerim nâr-ı firâkun ile biryân etdün (Vâsıf, Ms.226/VI-3)

Âteş-i hecrinde yandım gel ki kül oldum meded

Sabra tâkât kalmadı rûh-ı revânım gel beri (Vîrânî, s.205)

2.2.4. Âşığın Gönlünün Cehennemi Andırması

Aşk ateşininin körüklendiği ve alev topunu andırdığı yer âşığın gönlüdür. Ateşle lebalep dolup taşan bu gönül mülkü, cehennemi çağrıştırmaktadır. Âşığın yüreği âdeta bir cehennemdir. Zira orada sevgiliye duyulan aşkın ateşi ve bir o kadar da ayrılık ateşi bulunmaktadır. Zaman zaman aşk ve ayrılık ateşinin cehennem ateşini dahi geride bıraktığı düşünülürse, âşığın gönlü cehennemden âlâ bir ateş mahalli olmaktadır.

Âşığın sinesinin narından bir parıltı, bir kıvılcım cihana düşecek olsa, denizlerin mahvolması, yer ve göğün ateşle dolması işten bile değildir (Mesîhî, G.108/7). Âşığın gönlündeki ateşi, büyük nehir söndürememektedir. Onun sinesindeki yakıcı ateşten cehennem narı utanmaktadır. Kocaman bir nehrin bile söndürmeye güç yetiremediği âşığın gönül ateşinden, cehennem ateşi hayâ etmekte, âdeta yerin dibine girmektedir:

İdemez itfâ gönülde âteşim nehr-i 'azîm

Sûz-ı sinemden benim şermendedir nâr-ı cahîm (Şeref Hanım, Msd.12/VII-2)

Semada uçuşan kıvılcımların, âşığın ateşinden kaynaklandığı, bunu bir saygı ifadesi zannetmemek gerektiği belirtilen beyitte; cehennem içinde âşığın ateşinden başka şiddetli ateşin olmayacağı söylenmektedir. Beyitte, aşk derdinden ötürü ah çeken

âşığın gönlünden yükselen ateşlerin gökyüzünde yıldızlar ve güneşi oluşturduğuna dair imaja atıf yapıldığı gibi, yukarı doğru çıkan kıvılcımlarla da, büyüklere hürmeten ayağa kalkıp doğrulma adabına göndermede bulunulmakta, ancak bu semadaki kıvılcımların öyle olduğunu sanmamak gerektiği dile getirilmektedir:

Şererler âteşimdendir semâda ihtirâm sanma

Cahîm içre benim nârım başka şiddetli nâr olmaz (Turâbî, 109/6)

Âşık, cehennem narından bu ateşle herhangi bir korkusu olmadığını, gönlündekinin aşk denilen sönmez bir ateş olduğunu söylemektedir. Âşığın gönlündeki aşk sönmek bilmeyen bir ateştir. Bu itibarla cehennemi gönlünde yaşayan âşığın, ateşten hazer etmesi mümkün değildir:

Nâr-ı dûzahdan bu âteşle ne bâkim var benim

'Aşk derler bir söyünmez nârdır gönlümdeki (Vâsıf, G.134/2)

Yedi cehennem ah kuşu konumundaki şaire nazaran yedi darı tanesi gibidir (Fehîm-i Kadîm, G.98/6) Kendisini aşk gülzarının ateş renginde gören ve bağının sahnında, cehennem şulesinin çöp yığını gibi olduğunu söyleyen şair, ateş rengindeki gülzarı andıran gönlünün, cehennemin de ötesinde kor barındırdığını ifade etmektedir:

Âteşîn gülzâr-ı 'aşkam sahn-ı bâğumda benüm

Şu'le-i dûzah misâl-i tûde-i hâşâkdür (Fehîm-i Kadîm, G.99/2)

Sevgilinin aşkının ateşi, âşığın vücut şehrini tutuşturmuştur. Bu sebepten âşığın gözüne huri, nur ve nar bir görünmektedir. Damlanın deryaya karışıp ondan farksız olması misali, gönlü kuşatan aşk ateşiyle varlığın rengi aşka boyanmış, cennet ve cehennem de dâhil, zıtlıklar arasında bir ayrı gayrı kalmamıştır:

Âteş-i 'eşkün tutuşdurdı vucûdum şehrini,

Bahuram ki, hûr birdür, nûr birdür, nâr bir. (Hatâ'î, G.330/6)

Âşık cehennemin dört köşesini, her tarafını dolaşmıştır. Fakat ne yanmakta ne de kendi narı eksilmektedir. Cehennem ateşi dahi âşığın ateşine kâr etmemektedir:

Dolandım tamunun dört gûşesini,

Ne yanaram, ne hûd nâr eksigümdür. (Hatâ'î, G.381/4)

İçerisinde ateşlerin yandığını ve bunun cehennem mi, gözyaşının durmayıp aktığını ve bunun tufan mı olduğunu söyleyen âşık; tufan denizine, ağlayan göz adını koymuş, cehennemi gönle çekmiş ve ona da yakıcı kalp adını koymuştur. Bu itibarla âşığın gözyaşları bir okyanus, gönlü ise alev alev yanan bir cehennemdir. Gönül ateşi, kanlı gözyaşına gark olduğu halde sönmeyecek derecede çetin ateştir. Dolayısıyla âşığın

deryayı andıran gözyaşları dahi gönlündeki ateşi söndürmeye muvaffak olamamaktadır. Nitekim aşk derdinden ötürü gözlerde hâsıl olan yaşların menbaı, yanan gönül olduğu için, o yaşlar yine sıcak ve yakıcı bir su olarak dökülmekte bu da, âşığı ferahlandırmaya yetmemektedir:

Odlar yanar içümde bu dûzah mı bilmezem

Durmaz ahar gözüm yaşı tûfân mıdur nedür (Ahmedî, G.145/6)

Kulzüm-i tûfâna 'âşık çeşm-i giryân koymuş ad

Dûzahı çekmiş derûna kalb-i sûzân koymuş ad (İzzet Molla, G.81/1)

Billâh ne saht âteş imişsin gönül meğer

Gark oldun eşk-i hûna söyünmez misin dahi (Nedîm, G.156/2)

Cehennemin aslı, âşığın ateş yanan ocağı andıran gönlünden çıkan kıvılcımlardır (Fehîm-i Kadîm, G.238/2). "Ateşim külümdür." diyen âşık, cehennem kıvılcımı olduğunu ve yüz mahşer güneşine bedel bir mahşer güneşi olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla mahşerin yakıcı güneşine oranla, yüz kat daha fazla bir koru barındırdığını ifade etmektedir:

Âteşüm hâkisterümdür şu'le-i dûzah benem

Âfitâb-ı mahşer-i sad âfitâb-ı mahşerem (Fehîm-i Kadîm, G.207/3)

Âşığın gam yatağı olan ve dört bucağı ayrılık ateşiyle dolmuş bulunan gönlünün halini sormamak gerekmektedir. Nitekim âşığın gönlü sevgilinin firakından ötürü nara gark olmuştur. Ondan ırak kalmakla yüreği ateş ile dolup taşmıştır. Aşk ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ayrılık beraberinde yakıcı bir hasreti getirmekte, âşığın yüreği bu haliyle cehennem meydanını andırmakta, yangın yerine dönmektedir:

Sorma hâlin ey perî sen gam yatağı gönlümün

Âteş-i hicr ile dolmuş çâr bucağı gönlümün (Turâbî, 184/1)

Nâra döndi gönül firâkundan

Yüregüm tolu nâr senden ırah (Kadı Burhaneddin, G.976/5)

Cehennem gülzarında bir meltem olduğunu söyleyen âşık (Fehîm-i Kadîm, Ms.1/XI-7), ateşle dolu gönlünü cehennem kaynağı edip, gül yaprağı olan yarasını da cehennem süsü etmesini Rabbinden istemektedir. Bu itibarla âşığın gönül ateşinin cehennemin aslı olduğu, gülün kırmızı renkli çiçek kısmına benzetilen gönüldeki yaraların da cehennemin süsü olduğu ifade edilmektedir:

Yâ Rab dil-i pür-sûzum idüp mâye-i dûzah

İt berg-i gül-i dâgumı pirâye-i dûzah (Fehîm-i Kadîm, G.35/1)

2.2.5. Sevgilinin Cehennemle Bağlantılı Yönleri

Sevgilinin cennetle bağlantılı özellikleri olduğu gibi, cehennemle ilişkilendirilebilecek yönleri de bulunmaktadır. Sevgiliye ait güzellik unsurları ve sevgilinin cevr ü cefası, cehenneme ilişkin hususiyetlerin başında gelmektedir. Yine sevgilinin kûyunun da cehennemle anıldığı beyitlere -az da olsa- rastlanmaktadır.

2.2.5.1. Sevgiliye Ait Güzellik Unsurlarının Cehennemle İrtibatı

Âşık, sevgilinin yüzünde cenneti yaşadığı gibi, âdeta cehennemi de idrâk etmektedir. Zira sevgilinin nar gibi kızarmış yanağı bir cehennem tablosu oluşturmaktadır. Zülüf zulumat, yüzdeki tüyler karanlıklar diyarı, saç ve hatt hicap, çene çukuru ise zindan olup, bu haliyle cehennem kuyusunu andırmaktadır.

Sevgilinin zülfü kesreti temsil etmesi, karanlık olması bakımından cehennemle ilişkilendirilebilir. Âşığı bağlayıcı, tuzağa düşürücü olması yönüyle nefsî istek ve arzulara karşılık gelen zülfün, vahdete ulaşmada, cennete vuslatta engel teşkil ettiği görülmektedir. Ancak gerek zülüf ve gerekse sevgilinin ayva tüyleri kesret olmaları bakımından cehennemi çağrıştırıyor olsalar da, dudağa, vahdete erişmek için bir şekilde bu menzillerden geçmek gerekmektedir. Bu durum, cennete ulaşmak için cehennemden, yani sırattan geçmek gerektiği gerçeğine işaret etmektedir.

Cennet olarak, hatta cennetten de üstün görülen sevgilinin kûyu, cehennemle de irtibatlandırılmaktadır. Bir beyitte taze fidan olan sevgiliye hitapla, kûyunun gülzarına güneş uğrasa, onun yerinin cehennemin gül biten yerinin çıkışı olacağı söylenmektedir. Ateşîn gülzarıyla sevgilinin cehennemi andıran mahallesinde güneşin yeri, yukarı doğru yükselen gül olmaktadır. Renk ve şekil itibariyle gül ile güneş arasında bir benzerliğin kurulduğu dikkat çekmektedir. Aynı zamanda gülzarın renk olarak, güneşin de sıcaklık bakımından cehennemle ilişkilendirildiği görülmektedir:

Ey nahl-i tâze uğrasa gülzâr-ı kûyuna
Gülbün-firâz-ı dûzah olur cûy-ı âfitâb (Nâ'ilî, G.11/6)

Sevgilinin zülfünde, güzelliğinin ateşine komşu olan âşığın gönlü, şimşek çakan cehennem kıvılcımlarının ahı olmuştur. Sevgilinin ateşîn hüsnünün hemen yanı başındaki zülüfte bulunan gönül, zülüfler tutuşunca etrafa şimşekler gibi kıvılcımlar saçılmış, cehennem misali olan bu yerde âşığın ahı da şerer misali göklere yükselmiştir. Şimşek ve kıvılcımlar ile birlikte, aşk ateşiyle yanan gönülden çıkan ahlar ve sevgilinin yüzü cehennem tasviri oluşturmuştur. Dolayısıyla beyitte sevgilinin yüzünün cehennemi andırdığı ve âşığın gönlünden çıkan ahların da cehennem kıvılcımları misali şimşekler

saçtığı vurgulandığı gibi, şimşeklerin zülüfle olan irtibatı da dikkat çekmektedir. Yüz cehennemi kenarında duran zülüf, şimşeği çağrıştırırken, buna komşu olan gönül de ahlarıyla kıvılcımlar çıkarmaktadır:

Âteş-i hüsnüne hemsâye olup zülfünde

Âh-ı dûzah-şerer-i bârika-zâd oldu gönül (Nâ'ilî, G.232/3)

Sevgilinin dudağına kırmızı yakut dahi yanıktır, susamıştır. Hatta cehennemde ateş koru bile yanıktır. Sevgilinin ateş rengindeki dudağına, aynı renkte olmalarına rağmen, yakut ve cehennemdeki ateş koru iştiyak duymaktadır. Dolayısıyla dudak renk ve tazelik bakımından bunların ötesinde bir çekiciliğe sahiptir. Üstelik vahdeti temsil ettiği için, kesrete dair bütün unsurların dudağa meyletmesi normaldir. Zira vahdetten zuhur eden kesretin, aslına dönmeyi arzulaması tabiidir:

Olmasun mı la'lüne yâkût-ı ahmer teşne-leb

Sana ey kâfir-beçe dûzahda ahker teşne-leb (Kâmî, G.12/1)

Âşık, sevgilinin yüzünün şulesi ile tüylerini, bir gece cehenneme komşu olduğu takdirde, bilecektir. Ateş renginde olan yanak ve kıvılcımlar saçan yüz, cehennemi çağrıştırmaktadır. Sevgilinin tüyleri ile gece arasında bir bağ kurulmaktadır. Yüzün kenarındaki tüylerin idrak ettiği yakıcılığı, cehenneme yaklaştırılıp da onun kavuruculuğunu hisseden insanın bileceği ifade edilmektedir:

Ol şu'le-i ruhsâr ile ol hattı bilirsin

Oldunsa eğer bir gece hem-sâye-i dûzah (Şeyh Gâlib, G.51/2)

Sevgilinin yanağının ateşi cehennem ateşidir. Nitekim ona, sevgilinin zülfü ve hattı duman misali olmuştur. Bu itibarla sevgilinin yanağı cehennem ateşi iken, zülfü ve hattı ise o ateşin dumanıdır. Hem renk hem de şekil itibariyle zülüf ve hatt dumana benzetilmektedir:

Cehennem odı durur ateş-i 'izâr-ı nigâr

Ki ana zülf ü hat olmış durur duhân-misâl (Mesîhî, K.9/10)

Güneş, anca sevgilinin yanağına, güneşin ışığı ise ateşe benzemektedir. Sevgilinin güneşi andıran yanağı, aynı zamanda ateşîn oluşuyla da cehenneme teşbih edilmektedir:

Mihri gördüm 'ârız-ı dildâra benzer benzemez

Pertev-i hurşîddür kim nâra benzer benzemez (Fehîm-i Kadîm, G.116/1)

Nigârın gözleri âşığın canına ateşler salmış (Turâbî, 185/1), sevgilinin gözü, âşığın canını cevr ateşine yakmıştır. Oysa âşıklar sevgilinin tatlı dudağını arzulamakta,

azabı istememektedirler. Sevgilinin ateşli bakışının hançeri âşığın sinesini azap cehennemi etmiş; sevgilinin ateşîn bakışı, âşığın gönlünü azap yerine çevirmiştir:

Cevrün odına yahdı yiter cânumı gözün
Sun 'azb tutağunı 'azâbı niderüz biz (Kadı Burhaneddin, G.516/2)
Âteşin hançer-i nigâhından
Sînemi dûzah-ı 'azâb itdüm (Fehîm-i Kadîm, K.2/18)

Âşık, bend, gam zindanı ve mihnetten halas olmuş iken, sevilinin zülfü ve çene çukurunu görüp yine düşmüştür. Sevgilinin zülfü âşığı kendine bağlamış, âşık zülüf ve çene çukurunun zindanına, dolayısıyla kesret girdabına kapılmıştır. Vahdet diyarında sevgili ile hemhal olan âşık, bu dünyaya gönderilmek suretiyle zindana atılmıştır. Şayet yeniden vahdet deryasına karışamazsa, zindanda kalma süreci, ahirette cehennemde devam edecektir. Bu itibarla âşığın canını verip zülüf ve çene çukuru gamından halas olması gerekmektedir. Nitekim borcunu veren, zincir ve zindandan halas olmaktadır. Âşık, maddi yönünü teşkil eden canını vermekle borcunu ödeyip kurtuluşa erecek; benliğinden vazgeçip canını sevgili uğrunda feda ederek bu kesret tuzağından halas olacaktır:

Bend ü zindân-ı gam ü mihnetten olmuştum halâs
Âh kim düştüm yine zülf ü zenahdânın görüp (Fuzûlî, G.37/6)
Cân virüp oldum gam-ı zülf ü zenahdândan halâs
Deynini viren olur zencîr ü zindândan halâs (Atâyî, G.114/1)

Sevgilinin zülfünün parlaklığı ve kıvrımını ateşli yüz üzerinde seyretmek lazımdır. Bu vesileyle kokunun ateş kenarında hal ve şanının nasıl olduğu anlaşılacaktır. Çünkü ateşîn yanak üzerine düşen muamber zülfün yanması halinde, ortaya güzel ve muteber bir koku çıkacaktır. Yüz, vahdet olması ve cemâle dair tecellileri yansıtmasının yanı sıra; ateşîn olup, celâle dair tecellileri de yansıtmaktadır. Aynı zamanda vahdet üzerine düşen kesret, vahdetin kokularının etrafa yayılmasına aracılık etmekte, âlemin vahdetten tezahür etmiş bir kesret oluşuna imada bulunmaktadır:

Pîç u tâb-ı zülfi seyr it âteşîn ruhsârdur
Hâl u şânı böyledür bûyun kenâr-ı nârda (Kâmî, Mf.127)

2.2.5.2. Sevgilinin Cevr ü Cefasının Cehennemi Aratmaması

Sevgilinin, âşığa reva gördüğü cevr ü cefa, cehennem azabını andırmaktadır. Sevgilinin âşığa iltifat etmemesi ve ağyara yüz göstermesi, âşık için cehennem ateşinde

yanmaktan beterdir. Zira onun bu tavrı, vuslat yolunun kapanıp, kahredici ayrılığın yaşanması demektir. Yârden ayrı kalmak ise âşık için en büyük azaptır.

Haksızlık, zulüm, eziyet, sitem gibi anlamlara gelen cevrin, tasavvufî anlamı da, yükselmede, manevi mertebeler elde etmede sâliki seyirden alıkoymaktır. Eziyet etmek incitmek anlamlarını ihtiva eden cefanın tasavvufî anlamı ise, sâlikin gönlünün marifetten perişan olmasıdır (Birici, 2009: 3). Bu itibarla sevgilinin cevr ü cefası, âşığın ona vuslatı ve kemale ermesi konusunda bir engel teşkil etmektedir.

Sevgilinin işve ve nazının da cevriyle bağlantısı bulunmaktadır. Dolayısıyla sevgiliye ait hallerden olan kahır, gazap, zulüm, sitem, işve, naz gibi hususlar, "cevr ü cefa" grubuna dâhil edilmektedir.

Sevgilinin nazını işitenin cehenneme razı olacağı, bülbülün sesini işitenin onu nerede isteyeceği söylenmektedir. Sevgilinin nazı karşısında, bülbülü andıran âşık, ah u efgan ile niyaz etmektedir. Sevgilinin cehennemden de beter nazına, mukabelede bulunan âşığın sesini işitenin, bülbüle gereksinimi kalmamaktadır:

Râzı durur cahîme anun nâzın işiden

Bülbüli kanda isdeye âvâzın işiden (Kadı Burhaneddin, G.1014/1)

Cehennem, âşığın ahının alevine parmak tutamamaktadır. Âşık o inleyen gönlün ve sitem eden sevgilinin elinden yanmıştır. Âşık, kendisine zulmeden ve gönlünü zarilendiren sevgiliden yakınmakta, ahının alevinin yakıcılığına cehennemin bile cesaret edip de parmak tutamayacağını vurgulamaktadır. Dolayısıyla sevgilinin cevri yüzünden âşığın ahının ateşi, cehennem ateşine nazaran çok daha kavurucudur:

Dûzah alev-i âhıma parmak tutamaz âh

Yandım dil-i zârın o sitem-kârın elinden (Şeref Hanım, G.178/4)

Sevgilinin cevrinden ötürü kedere gark olan âşıktaki bu gamlar devenin başına konulsa, kâfirin cehennemden çıkacağı, azap ehlinin gülüp oynayacağı söylenmektedir. Beyitte, Allah'ın ayetlerini yalanlayanlar ve kibirlenenler için göğün kapılarının açılmayacağı ve deve, iğne deliğinden geçmedikçe onların cennete giremeyeceğini haber veren A'râf Suresi 40. ayete işaret vardır. Buna göre, şairin gamları devenin başına konsa, deve iğne deliğinden geçecek kadar küçülecektir, dolayısıyla cehennemden kurtulma imkânı bulan kâfirler sevineceklerdir (Tarlan, 2009: 220):

Bu gamlar kim benim vardır ba'îrin başına koysan

Çıkar kâfir cehennemden güler ehl-i 'azâb oynar (Fuzûlî, G.70/6)

Âşığın yüreği, gonca gibi sevgilinin gamının dikeniyle dopdolu kan olmuştur. Cennet gülşeni olan sevgili, âşığa yetmektedir. Âşık bağ ve bahara gerek duymamaktadır. Gülşen ve kan renk itibariyle benzerlik arz ettiği gibi, sevgilinin cevri dikenle ilişkilendirilmiştir. Sıkıntı ve eza verici durumlar cennette yaşanmayacağına göre, âşık bu gam ile cehennemi andıran bir ortamda bulunduğunu hissettirmektedir. Zira cennet gülşenini andıran sevgiliye hitaben, kendisi için bağ ve bahar olmamasını söylemektedir. Bağ ve baharın olduğu yer ise ya cennet ya da cennete benzer bir yerdir:

Yüreğim gonca-veş hâr-ı gamınla dopdolu kandır

Bana ey gülşen-i cennet ne bâg ü ne bahâr olsun (Usûlî, G.96/4)

Âşık, sevgilinin ağyar ile yar olmamasını istemekte, aksi takdirde bunun kendisine yaraşmayacağını söylemektedir. Cennet bağının gülü olan sevgilinin dikenle hem-dem olmamasını yine talep etmektedir. Sevgilinin dikenleri andıran ağyar ile yar olması, âşık için bir zulüm ve eziyet olmaktadır. Üstelik âşık, cennet bağının gülü olan sevgilinin rakiplerle bir arada olmasını düşünememektedir. Çünkü rakibin yeri cehennemdir. Sevgili ise cennet bağının gülüdür. Cennette dikenin yeri yoktur. Bu bakımdan sevgilinin, âşığın arzusunun hilafına bir tavır sergilemesi, âşık için cehennemi yaşamak demektir:

Yaraşmaz sana agyâr ile gel yâr olma sultânım

Gül-i bâg-ı cinânsın hemdem-i hâr olma sultânım (Usûlî, G.91/1)

Sevgilinin kahrının narı bülbülün canını ateşlere yakmıştır. Gül, bir avuç bülbülü zar zar inletmiştir. Sevgilinin cevriyle ateşlere düşen âşıklar, ah u efgan etmektedirler. Bu durum, cehennem azabına duçar olanların, oradan çıkmaları için Allah Teâlâ'ya yalvarıp yakarmalarına benzemektedir:

Bülbülün cânını yakdı nâr-ı kahrun odlara

Zâr zâr inletdün ey gül bir avuç hâkisteri (Şeyhülislâm Yahyâ, G.411/3)

Âşık yumuşak, halim selim sevgili ister iken; dik başlı, inatçı dilberlere düşmüştür. Bir suda iken, gam ile ateşlere düşmüştür. Sevgilinin aşkı, iltifatı ve ona vuslat, âşık için su ve cennet çağrışımlarını uyarırken; sevgilinin aşkının ateşi, cevri ve dik başlılığı cehennemi akla getirmektedir:

Nerm ister iken dil-beri ser-keşlere düşdüm

Bir suda idüm gamla ki âteşlere düşdüm (Kânî, G.125/1)

Otorite sahibi, binlerce düşmanını, kökünden koparıp çıkararak cehennemin Mâlik'ine eliyle teslim etmiştir. Sevgili, düşmanlarını yerle bir etmek suretiyle

cehenneme yollamıştır. Burada sevgilinin âşığa olan cevrinden ziyade, otorite sahibinin, düşmanlarına yaptığı muamelenin cehennemle sonuçlanması üzerinde durulmaktadır:

Mâlik-i dûzaha etmişdin elinle teslîm

Nice bin düşmenini kendin edip istîsâl (İzzet Molla, K.32/31)

Sevgili, âşık dururken gayra bakmış; âşığın gönlüne ateş bırakmış; sönmeyen bir nara yakmıştır. Âşık sevgilinin elinden yanmış, perişan olmuştur. Bu itibarla sevgilinin cevr ü cefası âşığı cehennem kabilinden ateşlere düşürmüştür:

Ben dururken gayra bakdun

Gönlüme âteş bırakdun

Bir söyünmez nâra yakdun

Ben senün yandım elünden (Vâsıf, Ms.108/II)

Peri olarak gördüğü sevgiliye hitapla âşık, cevrinin yeterli olduğunu, aşk ehline azap vermemesini istemekte; ayrılık ateşiyle kendilerini kül eyleyip, kebap ettiğini söylemektedir. Cehennemin, günahkârları yakıp kavurması misali, sevgilinin ayrılık ateşi ve cevr azabının da aşk ehlini mahvettiği ifade edilmektedir:

Ey perî cevrin yeter 'aşk ehline verme 'azâb

Nâr-ı hicrinde bizi kül eyledin ettin kebâb (Turâbî, 30/1)

Kul, ne kadar günahı olsa da, mahlûklar içerisinde o günahının ortaya çıkarılmamasını, gazap edip de, kendini cehennem ateşine yandırmamasını Rabbinden niyaz etmektedir. Dolayısıyla âşığın, sevgilinin cevrinden iltifatına yönelmesi misali, kul ise Allah'ın gazabından rahmetine sığınmaktadır:

Halâ'ik içre keşf itme ne denlü var ise zenbim

Cahîmin nârına hışm eyleyüb yandırma Kuddûsâ (Kuddûsî, G.108/2)

Sevgilinin Hz. Peygamber olarak telakki edildiği bir beyitte şair, onun, cehennemden beter olan ayrılık ateşine yandığını (Hayretî, G.3/7), Hz. Peygamber'in ayrılık cehennemine âşığın bin kere yandığını gördüğü halde, günahkâr olan kendisine asla şefaat etmediğini dile getirmektedir. Dolayısıyla şair Hz. Peygamber'den iltifat beklemekte, günahlarının çokluğundan ötürü, onun şefaatini ummaktadır. Ancak havf ve reca arasındaki bu şeriat terazisinin, şair nazarında korku tarafı ağır bastığı içindir ki, kendisi gibi bir günahkârı Hz. Peygamber'in kale almayacağından yakınmaktadır. Ayrılık ateşi ve şefaatten mahrumiyet âşık için cehennem demektir:

Dûzah-ı hicrânına bin kerre gördi yanduğum

Ben günehkâra şefâ'at itmedi aslâ Nebî (Hayretî, G.464/4)

İslam dinine ait ana kaynakların cehennem ve azabına dair ayrıntılı tasvirler ve ürkütücü tablolar oluşturmasına karşın, şairlerin cehenneme ilşkin bu çarpıcı anlatımları nadiren gündeme getirdikleri, genel olarak cehennemi de sevgili bağlamında ele aldıkları, ondan ayrılığı ve ona olan aşkın yakıcılığını cehennem olarak gördükleri sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum cehenneme dair belirli kavramlarda da kendini açığa çıkarmaktadır. Zira cehennemle ilgili kavramları, çoğu şairin ya hiç kullanmadığı ya da çok az kullandığı görülmektedir. Nitekim cehenneme dair belirli kavramların yüzyıllara göre dağılımını aşağıda gösteren tablo ve grafikler bu hususu daha açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Tablo 7

XIV. YÜZYIL																		
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CEHENNEM	CA(E)HÎM	DÛZAH	TAMU	MÂLİK	ZEBÂNÎ	ZAKKÛM	HAMÎM	HARÎK	SA'ÎR	SE(Ü)MÛM	SA(E)KAR	NÂR/NÎRÂN	ÂTEŞ	OD	AZÂB	TOPLAM
1	Yunus Emre	9		1	27	2	7							3		11	8	68
2	Kadıburhaneddin	7	10	1	9									8	3	16	21	75
3	Nesîmî	5	3	2	12		1				1	2		24	3	7	14	74
4	Ahmedî	4	6	12	4	2		1	4	1			1	6	3	8	23	75
TOPLAM		25	19	16	52	4	8	1	4	1	1	2	1	41	9	42	66	292

Grafik 7

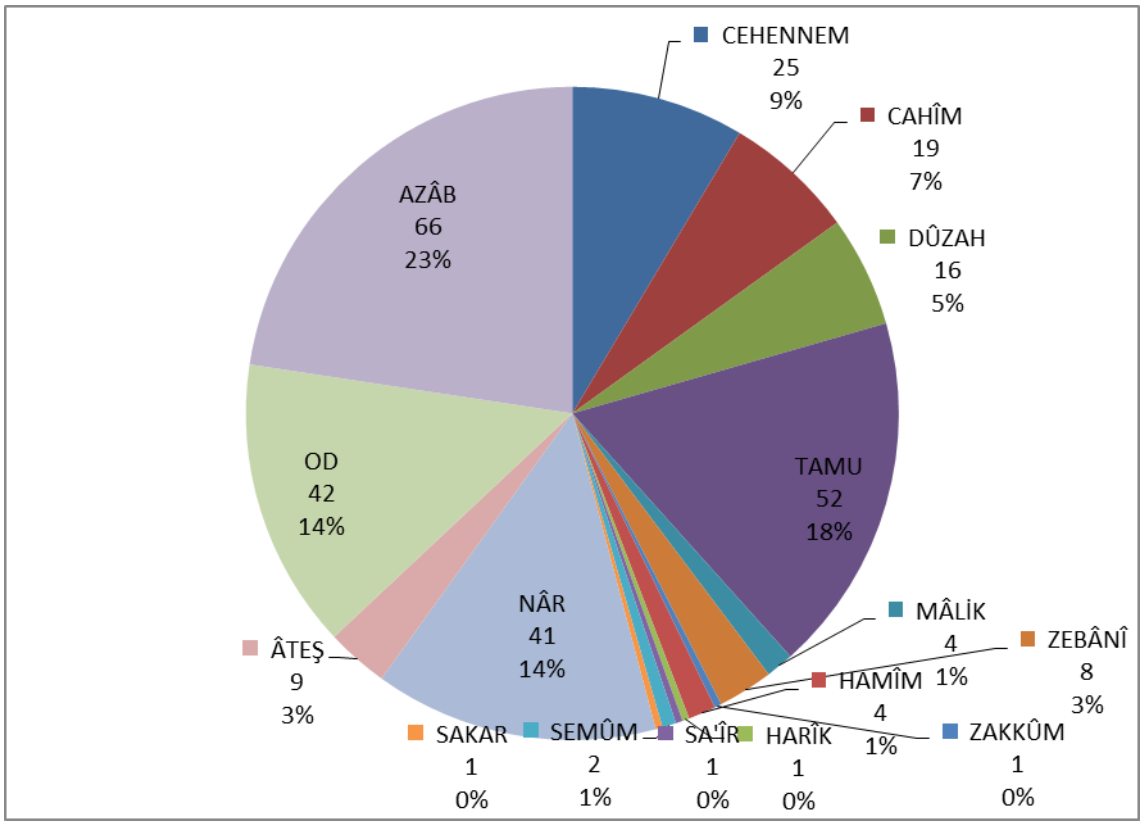

Tablo 8

XV. YÜZYIL																	
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CEHENNEM	CA(E)HÎM	DÛZAH	TAMU	MÂLİK	ZEBÂNÎ	ZAKKÛM	HAMÎM	HARÎK	SA'ÎR	SE(Ü)MÛM	SA(E)KAR	NÂR/NÎRÂN	ÂTEŞ	OD	AZÂB	TOPLAM
1	Ahmed-i Dâ'î			1	1					1				1	1	3	3	11
2	Şeyhî	2	2		2									3	1	1	5	16
3	Eşrefoğlu Rûmî	9		5	12		2							2		15	2	47
4	Cem Sultan	2	3	1			1							6	1	3	1	18
5	Ahmed Paşa	6	2	1	1									14	3	6	4	37
6	Mihrî Hatun	1	4	4	3		2							15	1	2	6	38
7	Necâtî Bey	11	2	2	4								1	6	4	5	3	38
8	Mesîhî	3		5	1					1	1	2		4	6	5	3	31
TOPLAM		34	13	19	24	0	5	0	0	2	1	2	1	51	17	40	27	236

Grafik 8

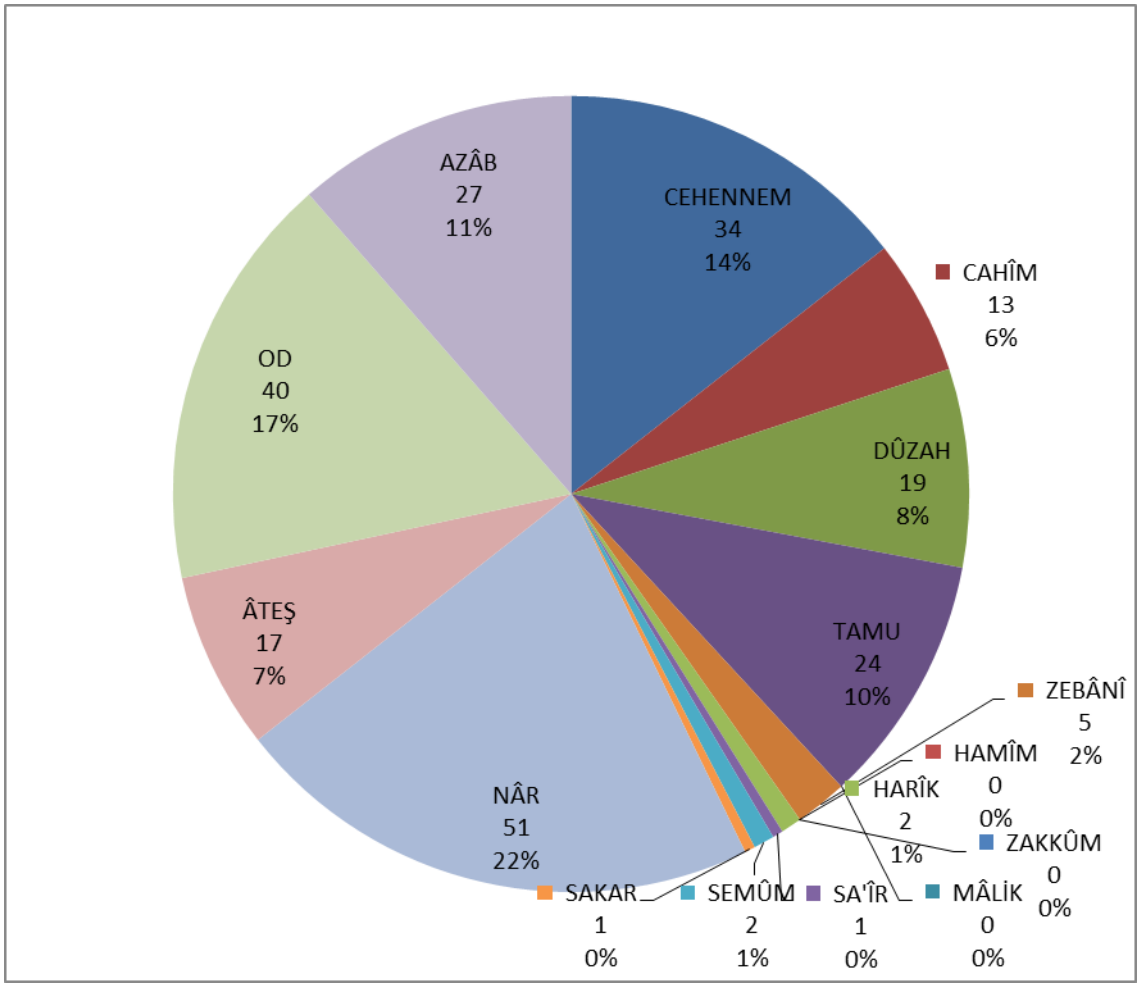

Tablo 9

XVI. YÜZYIL																	
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CEHENNEM	CA(E)HÎM	DÛZAH	TAMU	MÂLİK	ZEBÂNÎ	ZAKKÛM	HAMÎM	HARÎK	SA'ÎR	SE(Ü)MÛM	SA(E)KAR	NÂR/NÎRÂN	ÂTEŞ	OD	AZÂB	TOPLAM
1	Hatâ'î (Şah İsmail)	4			2							1		6	3	3	2	21
2	Hayretî	5	2	3			1			1				9	2	2	3	28
3	Usûlî	4	2	5								1		4	4	3	2	25
4	Zâtî	12	8	6	8				2				2	25	7	11	6	87
5	Fuzûlî	9		13										4	5	1	20	52
6	Hayâlî	2	1	9			1					2		7	6	2	6	36
7	Muhibbî	3	5	12	1				1				3	14	2	3	10	54
8	Yahyâ Bey	9	1				1							10	4	1	4	30
9	Nev'î	1		3						1		1	1	5	3	1	4	20
10	Bâkî	1	2	3	1							1		2	4	1	3	18
TOPLAM		50	21	54	12	0	3	0	3	2	0	6	6	86	40	28	60	371

Grafik 9

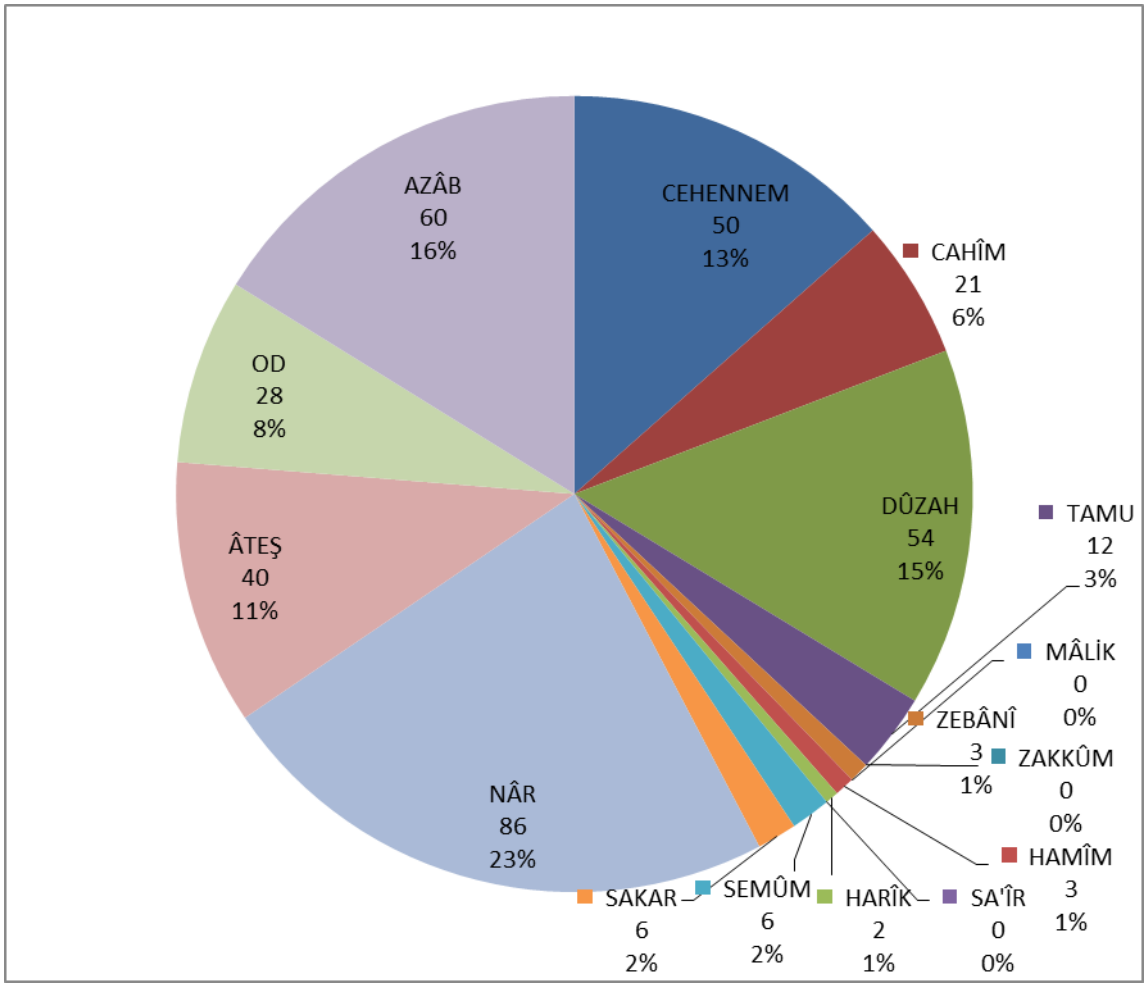

Tablo 10

XVII. YÜZYIL																	
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CEHENNEM	CA(E)HÎM	DÛZAH	TAMU	MÂLİK	ZEBÂNÎ	ZAKKÛM	HAMÎM	HARÎK	SA'ÎR	SE(Ü)MÛM	SA(E)KAR	NÂR/NÎRÂN	ÂTEŞ	OD	AZÂB	TOPLAM
1	Âşık Virânî	4	2	4	1			1					1	16	2	5	13	49
2	Aziz Mahmud H.	3	1	1	1	1				1			1	7		3	3	22
3	Nef'î	1	4	3					1			1			2	1	4	17
4	Nev'î-zâde Atâyî			1						1		3	1	9	10	1	3	29
5	Şeyhülislâm Yahyâ	1	1						1			1	1	3	2	2	1	13
6	Fehim-i Kadîm		3	44						1		6		2	19		10	85
7	Nâ'ilî-i Kadîm		6	28					2			3		2	14		4	59
8	Niyâzî-i Mısrî	1	1	1	11	2		1						8	2	5	9	41
9	Nâbî	11	3	18								4		6	9		10	61
TOPLAM		21	21	100	13	3	0	2	4	3	0	18	4	53	60	17	57	376

Grafik 10

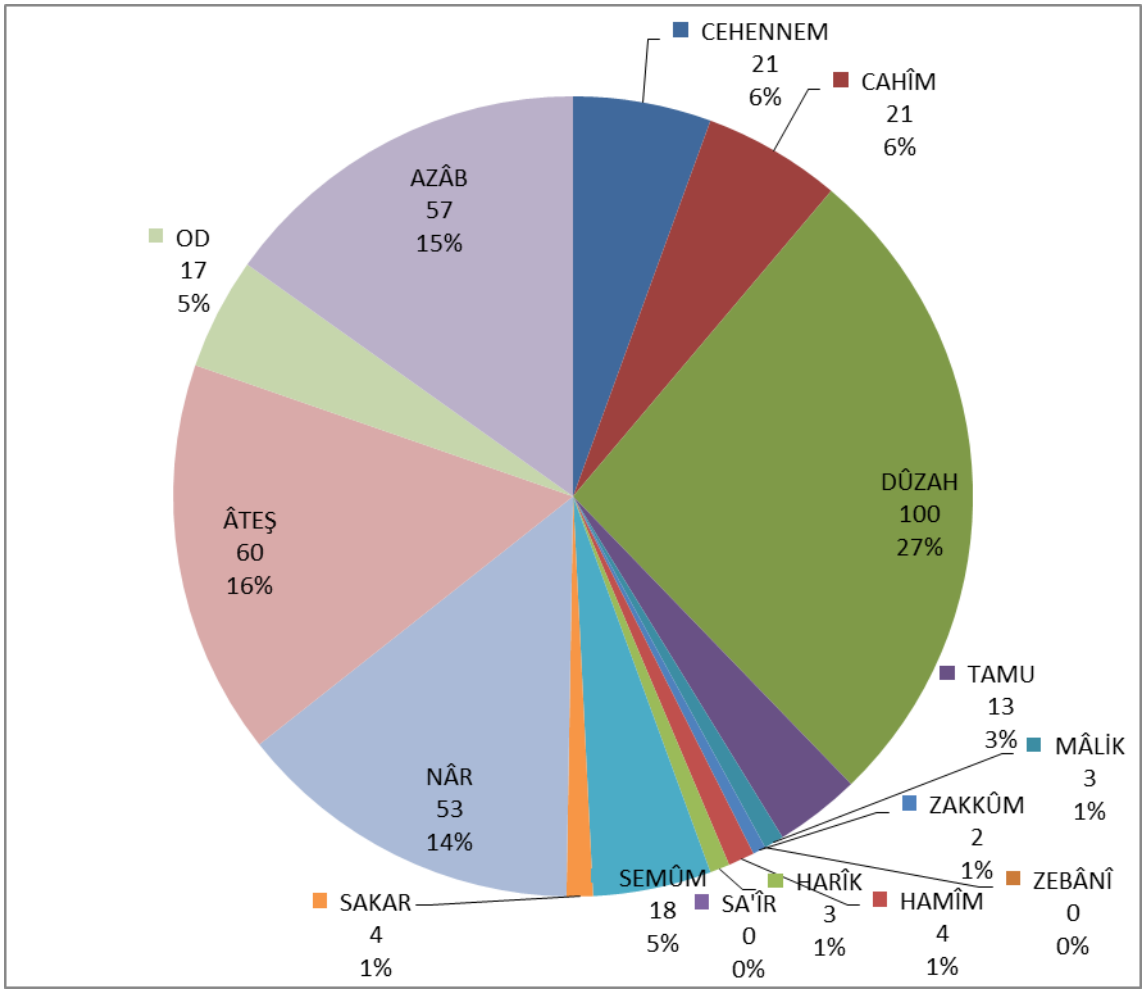

Tablo 11

XVIII. YÜZYIL																		
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CEHENNEM	CA(E)HÎM	DÛZAH	TAMU	MÂLİK	ZEBÂNÎ	ZAKKÛM	HAMÎM	HARÎK	SA'ÎR	SE(Ü)MÛM	SA(E)KAR	NÂR/NÎRÂN	ÂTEŞ	OD	AZÂB	TOPLAM
1	Kâmî		2	5			1							4	4		1	17
2	İsmail Hakkı B.	2		5						1			1	11	3	1	1	25
3	Nedîm			2								2			3		1	8
4	İbrahim Hakkı E.	9	3	14		1							7	11	4	5	13	67
5	Kânî	3	1	8			3		3				1	7	6			32
6	Şeyh Gâlib		1	28									1	5	22		3	60
TOPLAM		14	7	62	0	1	4	0	3	1	0	2	10	38	42	6	19	209

Grafik 11

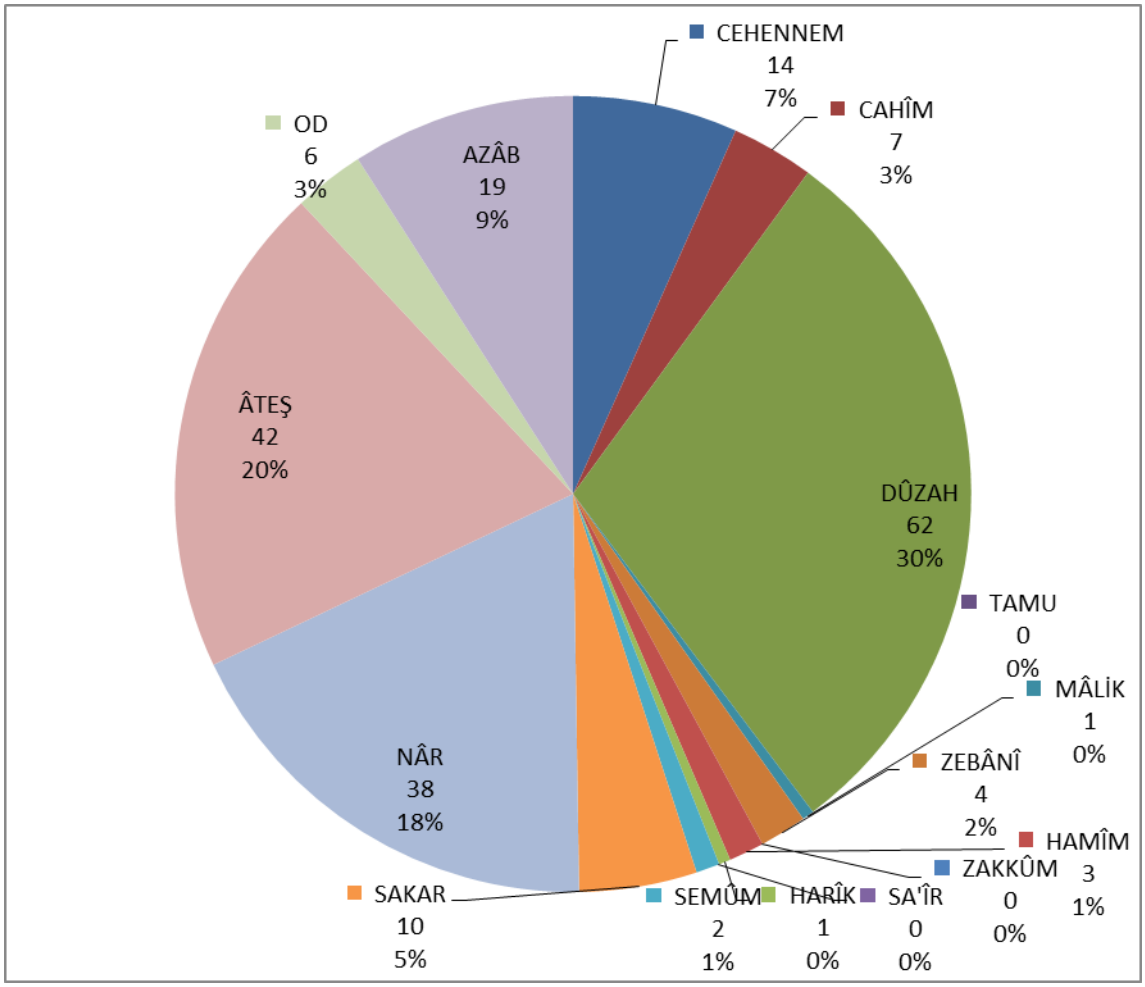

Tablo 12

XIX. YÜZYIL																	
SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CEHENNEM	CA(E)HÎM	DÛZAH	TAMU	MÂLİK	ZEBÂNÎ	ZAKKÛM	HAMÎM	HARÎK	SA'ÎR	SE(Ü)MÛM	SA(E)KAR	NÂR/NÎRÂN	ÂTEŞ	OD	AZÂB	TOPLAM
1	Keçecizade İz. M.	8	4	55		2	2	1	1	2		2	1	15	17		9	119
2	Enderunlu Vâsıf		1	6						1				14	10		1	33
3	Ahmed Kuddûsî	8	23	28	7		4			1			1	38	6	16	37	169
4	Şeref Hanım	8	2	22		3		1						10	10		8	64
5	Turâbî	5	4	4	4		2							12	3	3	1	38
TOPLAM		29	34	115	11	5	8	2	1	4	0	2	2	89	46	19	56	423

Grafik 12

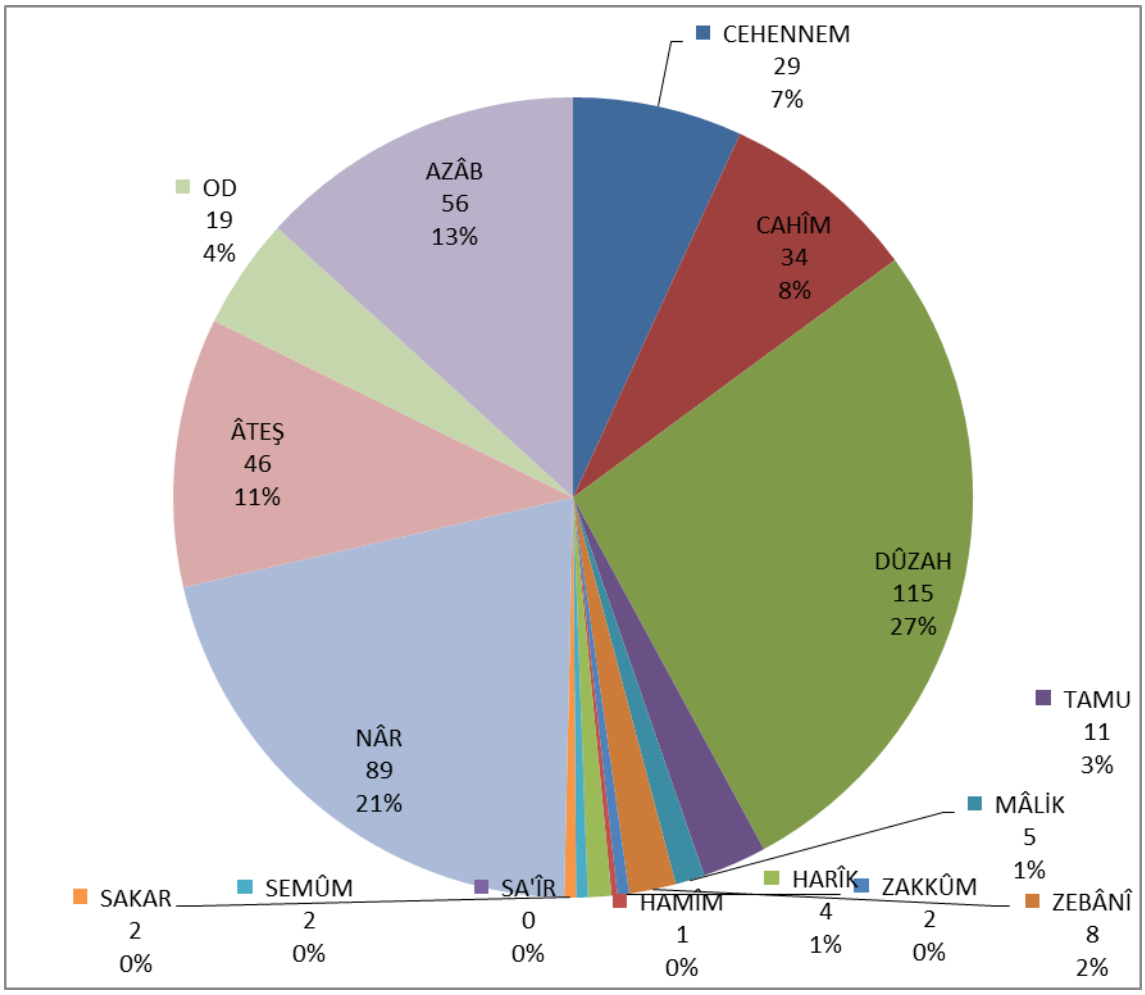

2.3. Cennet ve Cehenneme Klasik Türk Şiirinin Çift Yönlü Yaklaşımı

Ahiret hayatında varılacak yerlerden biri cennet, diğeri ise cehennemdir. Araf ehli dahi bir müddet orada kaldıktan sonra ya cennete ya da cehenneme gidecektir. Cennet-cehennem ayrımı ahirette bilfiil vuku bulurken, dünya için durum farklıdır. Allah'ın celâl sıfatlarını da idrak etmek için insanın dünyaya gönderildiği de işin içine katılırsa, bu hayatta cemâl-celâl, cennet-cehennem, korku-ümit, neşe-hüzün gibi haller ve duygular bir arada, hatta bazen aynı zaman diliminde yaşanabilmektedir. Buna göre bu bölüm için oluşturulan üç ana başlığın sonuncusu, âdeta dünya hayatındaki bu tezadı temsil etmektedir.

İncelenen divanlarda tespit edilen şiirlerden tamamına yakınının, sadece cennetle ve cehennemle ilgili ifadelerin yer aldığı örnekler, iki farklı ana başlıkta toplandıktan sonra, bu başlık altında, cennet-cehenneme dair kavram ve ifadelerin birlikte geçtiği şiirlerin, daha genele teşmil edilmiş alt başlıklar halinde ele alınması tasarlanmıştır. Dolayısıyla bu ana başlık altındaki örnek şiirlerin kahir ekseriyetinde cennet ve cehenneme ilişkin unsurların her ikisine birden rastlamak mümkündür.

2.3.1. Cennet ve Cehenneme Dair Hususların Birlikte Ele Alınması

Klasik Türk şiirinde, cennet ve cehenneme dair hususlara bir arada yer verilen beyit ve bendlere rastlanmaktadır. Bunların bir kısmının, cennet ve cehennemin muhtevası, yapısı, isimleri, dereceleri ve sayılarına dair şiirlerden oluştuğu görülmektedir.

Kıyamet gününde ahiret hayatı başlayarak, cennet ve cehennemin kapıları açılacak, o bütün kapıları açan Allah'ın mükâfat ve mücazata dair verdiği sözün hükmü tahakkuk edecektir:

O gün ki cennet u nârun açup kapularını

Be-hükm-i va'd u va'îd ol müfettihü'l-ebvâb (Kâmî, K.2/37)

Yayılma, toplanma, sırat, Mâlik, azap cehennemi; gök ve yer, cennet, can, huri ve gılmân O'ndadır. Cennet, cehennem, huri, gılmân, Sidre ve Tûbâ O'na ittir (İsmail Hakkî, G.175/4). Dolayısıyla dünya, cennet ve cehenneme dair bu sayılanların hepsi Allah Teâlâ'nın bir eseri, İlahî tecellilerin yansımalarıdır. Ahirete dair muhtevayla birlikte aslında bütün varlıkların sahibinin Allah olduğu vurgulanmaktadır:

Neşr ü haşr ü hem Sırât ü Mâlik ü dûzah-ı 'azâb

'Arş ü ferş ü cennet ü cân hûr u gılmân ender-ost (İbrahim Hakkî, Tevhîd/8)

Cennet ve cehennemin muhtevasına dair önemli unsurlardan biri, o iki yerde iskân edecek olanlardır. Nitekim müminler Na'îm cennetinde, müşrikler ise Sakar isimli cehennemdedirler. Kimisi cehennemi, ateşi mesken eylemiş, kimine Me'vâ cenneti verilmiş ve makamı Me'vâ cenneti olmuştur (Hayretî, K.17/19). Fesat çıkaranların yeri cehennem, ıslah edenlerin yeri de cennettir (Hüdâyî, Kt.15). Dolayısıyla bozgunculuk yapanlar ateşe atılırken; düzen oluşturmaya, huzuru sağlamaya çalışanlar ise cennette ağırlanacaklardır:

El-mü'minûne fî'n-Na'îm

Ve'l müşrikûne fî's-sakar (Hüdâyî, 213/8)

Kimisi eylemiş dûzahda mesken

Kimine Cennetü'l-Me'vâ nedendür (Hayretî, K.17/17)

Kimisi cennet bahçelerinde seyretme zevkine nail olmuş, kimisi de cehenneme girmiş ve azap bendinin esiri olmuştur. Bu itibarla bazı insanlar cennet bahçelerinde zevk ü safa içerisinde azade bir halde iken, bazıları da cehennemde azap girdaplarında kıvranıp durmaktadırlar. Nitekim nefsinin esiri olanlar, cehennemde sürekli azap görür iken, nefsin elinden kurtulana cennet durak olmuş demektir:

Kimisi nâ'il-i zevk-ı hırâmzâr-ı behişt

Kimisi dâhil-i dûzah esîr-i bend-i 'azâb (Kâmî, K.2/39)

Şol esîr-i nefs olan dâ'im mua'zzeb tamuda

Nefs elinden kurtılana cennet olmuşdur turağ (Niyâzî-i Mısrî, 86/4)

Zâhid ve vâiz gibi tiplerin cennet-cehennem bağlamında eleştirildiği görülmektedir. Nitekim bir beyitte, bu kuru zühd ile zâhidin yeri Huld olsa da, asma, üzüm kütüğüne yürüyen suyun, kaynar su (mâ-i hamîm) olacağı söylenmektedir. Boş bir zühd hayatı sayesinde cennet bahçesinde yer edinmiş olsa da, zâhidin bağına akan suyun, cehennemliklerin üzerine dökülen kaynar su olacağı ifade edilmektedir:

Zâhid bu zühd-i hüşk ile huld olsa da yerin

Mâ'-ı hamîm olur yürüyen âb tâkine (Nâ'ilî, G.313/4)

Cennet ve cehennemin sayılarına değinilen beyitlerden birinde, yedi cehennem sekiz cennetin bir an olsun âşığı anlamadığı, Sultan olan Allah'ın "ircı'î" emrini lütfedip, uyulmasını istediği ve âşığın da buna mukabelede bulunarak Rabbine yöneldiği belirtilmektedir. "Sen O'ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak Rabbine dön (ircı'î)." (Fecr, 89/28) ayetinden nakıs iktibasla şair, cennet ve cehennemden ziyade, Rabbinin rızasına talip olduğunu dile getirmektedir:

Yidi tamu sekiz uçmak bir dem anlamaz beni

Lutf idüp "ircı'î" tabiin urdı sultân giderem (Eşrefoğlu Rûmî, 79/5)

Yedi cehennem, sekiz cennet (Turâbî, Münâcât/26) ve bunlardan her birinin yolunun bulunduğu, her bir yolda yüz bin çarşının olduğu ve âşığın Rabbine elini sunduğu söylenmekte, cennet ve cehenneme giden yolların çeşitli ve süslü oluşuna dikkat çekilmektedir. Nitekim her bir yolda, cennet ve cehenneme götüren amellerin alınıp satıldığı çarşılar vardır. Ancak âşığın derdi Rabbine kavuşmaktır:

Yidi Tamu sekiz Uçmak

Her birinün vardur yolı

Her bir yolda yüz bin çârsû

Allâh sana sundum elüm (Yunus Emre, 184/16)

Ahirette cennet, cehennem, berzah denilen menzillerin mahiyeti ve bunların aslının neden olduğu kıyamet günü aşikâr olacaktır. Ahiret hayatının ilk başlangıç aşaması "berzah", yani kabir hayatıdır. Ancak ne bu hayat ne de cennet ve cehennem konusunda tecrübî bilgiye sahip değiliz. Gidenlerin geri dönmediği bir diyar olan berzah âleminin keyfiyeti, kıyametin vukuundan sonra anlaşılmış olacak, mahşer meydanında toplanılıp, hesaplar görüldükten sonra cennet ve cehenneme gidiş gerçekleşecektir. Dolayısıyla düğümün çözülmesine olanak sağlayan hadise kıyamettir:

Âhirette cennet ü nîrân ü berzah kim dinür

Bunlarun aslı nedendür olısar yevmü't-tenâd (Niyâzî-i Mısrî, 27/8)

Padişaha mahsus divan mahalli için düşülen tarihte, buranın bir cennet olduğu; düşmanın, buraya bakıp da Rıdvân cennetinin sarayını hasretle andıkça, cehennemlik olduğu dile getirilmektedir. Dünyaya dair bir mekânın güzelliğinin vurgulandığı beyitte, cennet saraylarını hatırlatan bu yapıya bakan düşmanın haset ateşiyle yanıp tutuştuğu ifade edilmektedir:

Bu bir Cennetdir ammâ düşmeni Dûzah-nişîn eyler

Bakıp hasretle andıkça sarây-ı huld-ı rıdvânı (Şeyh Gâlib, Tr.2/16)

Cennet hevesini koyup da, Araf'tan bahseden olsa, "Cehennem nefesli zâhidin sözünü dinler idik." diyen âşıklar, zâhidin cennet arzusuna karşı çıkmaktadırlar. Cennet ve cehennem arasında bulunduğu belirtilen Araf'ın âşıklar nazarında kabul görmesinin muhtemel sebebi, gönüllerinin cenneti de cehennemi de yaşayabilecek potansiyelde oluşundandır. Zira âşıkların gönülleri aşkın nuruyla aydınlanmakta, narıyla da yanmakta; sevgiliye vuslatla neşelenmekte, ondan ayrılıkla da gamlanmaktadır:

Sözünü dinler idik zâhid-i dûzah-nefesin

Kosa cennet hevesin kâ'il-i a'râf olsa (Nâ'ilî, G.305/4)

Ahiret hayatının ruhani ve cismani yahut sadece ruhani olduğuna dair görüşlerin bulunduğu malumdur. Bu tartışmalara atıfta bulunan şiirlere rastlamak mümkündür. Nitekim bir beyitte; bizzat göz ile cesetlerin haşrini görüp, şimdiye kadar belki cennet ve cehennem ehlinin ayrılmış olacağı söylenen beyitte, bedenlerin toplanmasının vukuuna, cennet ve cehennem ehlinin taksimatına değinilmekte; haşrin cismani olacağına imada bulunulmaktadır:

Haşr-i ecsâdı görüp şimdiye dek re'yü'l-'ayn

Belki ayrılmış idi ehl-i cinân ehl-i cahîm (İzzet Molla, K.37/36)

2.3.2. Cennet-Cehennemin Tasavvufî Açıdan Klasik Türk Şiirine Konu Oluşu

Klasik Türk şiirinin tasavvufun tesirinde kaldığı bilinmektedir. Hatta aşağı yukarı bütün klasik Türk şairlerinin tasavvufî neşveden ya bizzat nasiplendikleri ya da ortamın havasından etkilenerek tasavvufun varlık anlayışına ve sembollerine şiirlerinde yer verdikleri görülmektedir. Bu itibarla tasavvuf, Osmanlı dönemi şiirine şekil veren önemli amillerden biridir. Şairlerin, bu anlayış çerçevesinde cennet-cehennemle alakalı unsurları bir arada ele alıp, şiirlerinde işledikleri müşahede edilmektedir. Dolayısıyla cennet ve cehenneme dair hususiyetlerin tasavvuf penceresinden nasıl bir manzara arz ettiklerine ayrı ayrı değinilmiş olsa da, burada her ikisine birden tasavvufî anlamların nasıl yüklendiği konusu üzerinde durulacaktır.

Tasavvufta marifeti elde etmenin ve vahdete ulaşmanın en etkili yolu aşk olsa gerektir. Kâinatın yaratılışının özünde "aşk"ın olduğu söylenmektedir. Ancak aşktan da önemlisi sevgilinin kendisidir. Zira aşk onun sayesinde bir anlam kazanmaktadır. Cehennemde yer eylemediğini, cennette de köşk edinmediğini söyleyen âşık için en önemli varlık, uğruna gözyaşı döktüğü ve canını feda ettiği sevgilidir. Âşık için sevgili elzemdir:

Ne Tamu'da yir eyledüm

Ne Uçmak'da köşk bagladum

Senün içün çok agladum

Bana seni gerek seni (Yunus Emre, 381/7)

Âşığın derdi sevgiliyi görmektir. Eğer cennet bağında İlahî cemâli görme ümidi olmasaydı; oranın cehennem, gül ile erguvan çiçeğinin de ateş olacağı söylenmektedir.

Zira sevgilinin güzel yüzüne bakmaktan mahrum kalınan yer cehennemdir. Sevgilinin cemâli, cennet içerisinde âşığa tecelli eylemezse, cennetin kendisini cehennemden de fazla yakmasını istemektedir. Âşık, sevgilinin dîdârını göremediği cennette, azabın çok daha çetinine maruz kalmaya razıdır:

Eğer dîdâr ümîdi olmayaydı bâğ-ı cennetde

Cehennem gibi olaydı gül ile ergâvân âteş (Necâtî, G.250/4)

Cehennemden dahi artuk yaka cânâ beni cennet

Tecellî eylemezse bana dîdârun cinân içre (Zâtî, G.1448/4)

Cehennemden korkmadığı gibi, hurileri ve dolayısıyla cenneti de ummayan âşığın yegâne maksadı Hakk'ın dîdârıdır (Yunus Emre, 142/5). Dîdâra talip olanın ise gönül aynasını saf tutması, hatırına cennet endişesi ve cehennem kaygısı getirmemesi icap etmektedir. Nitekim daha önce de kendisinden alıntı yapılan gazelde geçen, "Vâsıl olmaz kimse Hakk'a cümleden dûr olmadan" (Şemseddîn-i Sivâsî) mısrada ifade edildiği üzere cemâle dair akislerin en güzel şekilde yansıyabilmesi için gönül aynasını kirden, pastan arındırıp, iyice cilalamak, masivadan temizlemek gerekmektedir:

Tâlib-i dîdâr isen mir'ât-ı kalbün sâf tut

Hâtırâ endîşe-i cennet cehennem gelmesün (Bâkî, G.355/3)

Hak'tan arzusu lika olan âşık bu itibarla, cehennem ateşinden ötürü gamlanmamakta, Firdevs-i a'lâ derdine de düşmemektedir. Âşığın yegâne gayesi cemâl-i İlahî olduğuna göre, ne cehennem ne de cennet onu ilgilendirmektedir:

Ey Nesîmî çün sana Haktan likâdır ârzın

Nâr-ı dûzahtan ne gam Firdevs-i a'lâsı nedir (Nesîmî, G.169/9)

Âşığın gönlü ağyâr tuzağına tutulmayıp, cennet ve cehennemden geçmiş olup, aslına ulaşmak için yola düşüp, dosta gitmektedir. Her şeyin aslına rücu edeceği gerçeğine atıfla, âşık da sevgiliden gelmiş ve ona varmak için yola koyulmuştur. Beyitte, "Biz Allah'ın kullarıyız ve biz O'na döneceğiz." (Bakara, 2/156) şeklinde geçen ayetin yanı sıra, "devir nazariyesi"ne de telmihte bulunulmaktadır:

Tutulmadı Yûnus cânı geçdi Tamu'dan Uçmak'dan

Yola düşüp dosta gider gine aslın ulaşmaga (Yunus Emre, 1/11)

Bülbülün gül mevsiminden mahrum kalması misali, gönül aslına ermeyince, âşığa hep cennet sunulsa da, orası yine de onun için tamamen cehennemdir. Bülbülün güle, âşığın sevgiliye vuslatı gerçekleşmedikten sonra, bulunulan yer cennet olsa da, orası âdeta cehennemdir. Zira İlahî cemâlin perdelendiği yer, cehennemdir:

Cân irmeyince aslına bülbül gibi gül faslına

Hep cenneti 'arz eylesen olur ana nîrân kamu (Niyâzî-i Mısrî, 151/28)

Sırat, mizan, bütün kâinat, sekiz cennet ile onun içindekiler ve yedi cehennem Yaratıcıyı bilip tespih etmektedirler. Huri, gılmân, Mâlik, Rıdvân, sekiz cennet ve yedi cehennem Allah'a âşıktır ve O'nu özlemektedirler. Zira onlar da âşıklar gibi, sevgilinin bir eseridir. Asıllarına meyletmeleri de gayet tabiidir:

Sırât mîzân kamu ekvân bilüb Yezdânı Kuddûsî

Sekiz cennet ü mâ-fîhâ yedi nîrân ider tesbîh (Kuddûsî, G.228/6)

Eğer Hûrî eğer Gılmân

Eğer Mâlik eğer Rıdvân

Sekiz cennet yedi nîrân

Sana âşık seni özler (Hüdâyî, 45/5)

Sevgiliyi seven için huri ve sarayların bir gereği yoktur. Sevgiliyi sevmeyen kişiye ise cümle makam cehennemdir. Âşığın ihtiyaç duyduğu biricik varlık sevgilidir. Sevgiliye olan aşkı onu ayakta tutmakta, dünyasını mamur etmektedir. Şayet bu aşk olmasaydı, cennet dâhil her yer onun için cehennemden farksız olurdu:

Seni seven kişiye ne hâcet Hûr u Kusûr

Seni sevmeyen câna Tamu'dur cümle makâm (Yunus Emre, 202/4)

Dünya ehline ahiretin, ahiret ehline dünyanın, Allah ehline ise her ikisinin de haram oldununa dair hadis-i şerife telmihle, ahiret ehline dünya haram olup, onu sevmemek gerektiği; dünya ehline de ahiret haram olup, onun yerinin cehennem olduğu bildirilmektedir. Oysa bir de İlahî cemâle müştak olanlar bulunmaktadır. Nitekim cennet içinde gizli bir cennetin de bulunduğu, ona girenin hayran olduğu, dolayısıyla cennet ve cehennemi bilmeyeceği söylenmekte, o özel cennette sevgilinin dîdârını temaşa edip de kendinden geçen âşıkların, nimet cennetinden ve cehennemden azade oldukları terennüm edilmektedir:

Ehl-i 'ukbâya harâm dünyâ sakın sevme anı

Ehl-i dünyâya harâm 'ukbâ anın dûzah yiri (Kuddûsî, G.325/2)

Cennet içinde var imiş çün gizlü bir cennet dahi

Giren ana hayrân imiş bilmez cinân u dûzahı (Kuddûsî, G.244/1)

"Hoşça bak zâtına kim zübde-i âlemsin sen/Merdüm-i dîde-i ekvân olan âdemsin sen" şeklinde tekrar eden beyitleriyle meşhur bir şiirinde şair; yer, gök, cehennem,

cennet, Arş, kürsi ve meleklerin, kâinatın özü olan insanın kendisinde mündemiç olduğunu ifade etmektedir:

Nazar etsen yer ü gök dûzah u cennet sende

Arş u kürsiyy ü melek sendedir elbet sende (Şeyh Gâlib, Tercî'-Bend 9/IV-3)

Bu gönül şehrinden üç yol çıkmakta; biri cennet, biri cehennem, birisinin arzusu ise arzulanan dîdârdır. Bu bakımdan insanlar cennet, cehennem ve dîdâr ehli olmak üzere üçe ayrılmaktadır. Âşıkların maksadı sevgilinin güzel yüzü iken, ehl-i zahir cenneti, ehl-i küfür ise cehennemi kendilerine yol edinmişlerdir:

Bu şârdan üç yol çıkar biri cennet biri nâr

Birisinün ârzûsı maksûd dîdâra benzer (Yunus Emre, 69/7)

Yaratılışın aslı aşka dayandığına göre, cennet, cehennem, huri, gılmân, can ve de canan aşktır. Âşığın gönlü canana hayrandır. Şayet bir gönül aynası açılıp okunursa, sekiz cennet, yedi cehennem ve gizli sırrın âşıkta olduğu anlaşılacaktır. Âşığın gönlü, gizli sırların hazinesi olup, hem cennet hem de cehennemi içerisinde barındıran bir özelliğe sahiptir. Âşık, bazen Mâlik bazen ateş bazen zakkûm bazen de cehennem olurken; bazen huri bazen gılmân ve bazen de Rıdvân olmaktadır. Bu haliyle âşık, İlahî celâl ve cemâle dair tecellilerin ukbadaki yansımalarına tercüman olmaktadır:

Hem cennet ü nîrân odur hem hûr u hem ğılmân odur

Hem cân u hem cânân odur cânâna hayrândır gönül (İbrahim Hakkî, G.229/4)

Ger eger açup okursan bu gönül âyinesin

Heşt cennet yidi nîran sırr-ı pinhân sendedür (Eşrefoğlu Rûmî, 34/5)

Gâhi mâlik gâhî âteş gâhi zakkûm geh cahîm

Gâhi hûr u gâhi gılmân gâhi rıdvân olurum (Niyâzî-i Mısrî, 113/12)

Ateş yaratılışlı Kevser'in adı gözyaşı, cennet görünümlü cehennemin adı aşk; âşık tarafından görülen cünûn isiminde bir lügatta yer alan bütün cevr ü cefanın adı aşktır. Sevgilinin cevri ve aşk ateşi, âşığı mecnun etmekte; aynı zamanda cenneti andıran gönül dünyasını, âdeta cehennem etmektedir:

Kevser-i âteş-nihâdın adı eşk

Dûzah-ı cennet-nümânın adı 'aşk

Bir lügat gördüm cünûn isminde ben

Anda hep cevr ü cefânın adı 'aşk (Şeyh Gâlib, Kt.23)

Cehennem narı, cennet nuru bertaraf edilip, korku ve ümitten azade olanın adı aşktır. Aşk sayesinde ne cennet ümidi ne de cehennem korkusu kalmaktadır. Her ikisinden de feragat etmiş olan âşığın gayesi sevgili olsa gerektir:

Nâr-ı dûzah nûr-ı cennet ber-taraf

Fârig̈-i havf u recâ kim adı 'aşk (İzzet Molla, G.281/4)

Âşk ile cehennemde olmak âşığın cennetidir. Lakin âşık cennette olursa, aşksız o yer cehennemdir. Cennet ve cehennemde âşıklara sevimli gelen aşktır. Âşığın yâri aşk olmuştur. Ondan başka mağara dostu yoktur. "Yâri gayr" ile "yâr-i gar" arasındaki cinasın dikkat çektiği beyitte, Hz. Peygamber ile dostu Hz. Ebubekir'in hicret esnasında müşriklerden korunmak için Sevr Dağı'nda bir mağaraya sığınmaları olayına telmihte bulunulmaktadır. Nitekim Hz. Peygamber'in yâr ve yardımcısı Hz. Ebubekir iken, âşığın yâri de aşktır:

'Aşk ile tamuda olmak cennetidür 'âşıkun

Lîk cennetde olursa tamudur 'aşksuz ana (Niyâzî-i Mısrî, 1/6)

Cennet ü dûzahda hem 'uşşaka munis 'aşkdır

'Âşıkın 'aşk oldu yâri g̈ayri yâr-ı g̈âr yok (İbrahim Hakkî, G.200/7)

Aşk mesti, hayat ve ölümden kendini soyutlamıştır. Gülşen ve ateş yakılan yer, cennet veya cehennem (Sakar) ona hoştur. Aşka müptela olmuş biri hayat ve ölüm kaydından kurtulmuş, cennet yahut cehennemin ayrımını rafa kaldırmıştır. Onun için varsa yoksa aşktır:

'Aşk mesti fârig̈ olmuşdur hayât u mevtden

Gülşen ü kül-hen ana hoşdur yâ cennet yâ sakar (İbrahim Hakkî, G.122/5)

Gül, yarayı ve gül bahçesi de cehennemi andırıken, gönül bir semender olmuş burada yatmaktadır. Cennet bağı güllerinin bülbülleri ise tavus olmaktadır. Dolayısıyla şair, şeytanın cennete girmesinde yardımcı olduğu için lanete uğrayıp ayakları çirkin bırakılan tavus kuşunun, cennette bülbüllerin yerine geçtiğini belirtmekte, gül ve gülistanı renk itibariyle yara ve cehenneme benzetmekte, âşığın gönlünün de ateşe dayanıklı semender misali bu cehennem-vari ortamda bulunduğunu söylemektedir:

Dil semenderdür yatur gül dâg̈ u dûzah gülsitân

Verd-i bâg̈-ı cennetün bülbülleri tâvûs olur (Fehîm-i Kadîm, G.87/5)

Âşık, bu yaralı beden ile kendini cennetin gül gezintisi eylese, laleleri, cehennem bağı gibi hep ateş koru olacaktır. Dolayısıyla âşığın bedenindeki gülü andıran yaralar ile bir cennet gülistanı oluşturulsa da, cehennem bağı misali buranın lalelerinin hep ateş

koru olacağı vurgulanmaktadır. Âşığın yaralı oluşuna sebep aşk ateşi olduğu için, gönülde de ateş korunun barınması normaldir:

Eylesem bu ten-i pür-dâğ ile gül-geşt-i behişt

Bâğ-ı dûzah gibi hep lâleleri ahker olur (Fehîm-i Kadîm, G.84/5)

Âşık için, sevgili olmadıktan sonra cennet, cehennemden farksızdır. Cehennem ise sevgiliyle bir arada bulunan âşık nazarında en yüce Firdevs olmaktadır. Buna göre, "Cehennem seninle ödüldür bana/Sensiz cennet bile sürgün sayılır." (Sâfi, 2013: 17) dizeleriyle meşhur olan şarkıya da, sevgili merkezli bir bakışın yansıdığı görülmektedir. Sekiz cennet, sevgili olmadıktan sonra, âşık için cehennem; yedi cehennem ise sevgiliyle olmak sayesinde reyhanların bittiği bir cennet, huzur ve rahatın yaşandığı bir yerdir. Reyhan aynı zamanda koku anlamına da geldiğine göre, yedi cehennemin sevgilinin kokusuyla dolup taştığını da söylemek mümkündür:

Bana cennet dahı sensüz nigârînâ cehennemdür

Cehennem bana sinünle bütâ firdevs-i a'zamdur (Kadı Burhaneddin, G.1013/1)

Sekiz uçmak bana sensüz cehennem

Yidi tamu senünle reyâhîndür (Eşrefoğlu Rûmî, 5/3)

Sevgili son derece kusursuz bir huridir ve onunla birlikte cehennem muhakkak cennettir. Sevgili ideal olanı yansıtması bakımından kusurdan beridir. Kusursuz sevgilinin olduğu yer, cehennem görünse de aslında orası cennettir. Çünkü her yönüyle mükemmelliğin gerçekleşeceği mahal cennetin ta kendisidir:

Ne hûrîsin kusûrun yoh nigârâ

Ki cennetdür tamu sinünle el-hak (Kadı Burhaneddin, G.15/3)

Dert kemâle ermek için önemli bir fonksiyon icra etmektedir. Bu itibarla aşk derdinden mahrum kalan kişi için bu ruhî bir azap demektir. Yârsiz, cennet gülü, âşığın cehennem narıdır. Cennetin gülü dahi olsa -yâr bulunmadıktan sonra- âşık için o, cehennem ateşidir:

Derdsiz olmak gönül tende 'azâb-ı rûhdur

Yârsuz cennet gülü nâr-ı cahîmimdir benim (Hayâlî, G.327/2)

Sevgilinin huzurunda olmayan âşığın gözüne dünya zindandır. Sevgilisiz gül bahçesi, âşığa cehennemdir. Hatta dîdâr olmadıktan sonra, cennet bağı dahi müminin zindanıdır (Zâtî, G.285/5). Gülzarın bir benzeri olarak mecliste de gül yüzlü, şarap dudaklı sâkî olmayınca, orası cennet olsa da, âşık için cehennemdir:

Cihân gözüme zindândur tapunsuz

Cehennemdür bana gül-zâr sensüz (Cem Sultan, G.122/4)

Anda sâkî bir lebi mül yüzi gül olmayıcak

Cennet olsa Zâti'yâ meclis bana olur cahîm (Zâtî, G.998/5)

Bir beyitte, "Cehenneme Firdevs çeşmesinden su geçseydi, sevgilinin vuslatının hatırası âşığın gönlüne yol bulan olurdu." denilmektedir. Su, akıp gitmek ve kendine bir şekilde yol bulmak özelliğine sahip olduğu için, vuslatı çağrıştırmaktadır. Bu bakımdan sevgiliden ayrı kalışın cehennemindeki âşığa Firdevs çeşmesinden su ulaşacak olsa, âşık sevgiliye vuslatın yaşandığı cennet ortamını bu sayede hatırlayacaktır:

Olurdı hâtıra-i vuslatun dile reh-yâb

Geçeydi dûzaha Firdevs çeşmesinden âb (Kânî, G.5/1)

Sevgililerin aşkı cehennem sebebi olsa, Rıdvân'ın kendisine huri ve gılmânı kalacaktır. Dolayısıyla sevgililere olan aşkın, cehenneme girmeye yol açmadığı, bilakis cennete ve İlahî sevgiliye ulaşmak için bir aracı olduğu ifade edilmektedir. Zira dünyadaki güzeller, hakiki güzel olan Hakk'ın güzelliğinin tezahürüdürler. Onlardaki güzelliklerin Hakk'ın güzelliği olduğu idrak edilmekte ve bu vesileyle hakiki aşka varılmaktadır (Tarlan, 2009: 416):

Olsa mahbûbların aşkı cehennem sebebi

Hûr u gılmânı kalır kendisine Rıdvân'ın (Fuzûlî, G.161/2)

Cehennem korkusu ve cennet ümidi taşıyıp havf ve recada kalanların (Muhibbî, G.2506/4) aksine âşıklar, ağyarı ortadan kaldırıp, yâr ile yâr olmuşlar, karanlık perdesini terk edip, nurlara gark olmuşlar, iki âlemde dahi dîdârın âşığı olmuşlardır. Cehennem endişesi taşımadıkları gibi, İrem bağına karşı da ilgisizdirler. Âşık, alçak ve yüksek demeyip, çirkin ve güzel gözlemeyip, cennet ve cehennem, yer ve gökten kendini çekip almak suretiyle vahdete vuslatı gerçekleştirmektedir:

Ref' idüp ağyarı varup yâr ile yâr olmışuz

Terk idüp zulmet hicâbın ğark-ı envâr olmışuz

İki 'âlemde dahi müştâk-ı dîdâr olmışuz

Kayd-ı dûzeh itmezüz bâğ-ı İremden fâriğuz (Muhibbî, Murabba' 6/V)

Sâfil ü 'âlî dimez zişt ile zîbâ gözlemez

Dûzah u cennet zemîn ü âsmândan fârigüz (Nev'î, G.189/4)

Âşık, riyakârların üzerine titrediği gösterişleri bilmemekte, ne cehennemden korkmakta ne de cennetin verilmesi için söylenip durmaktadır. Bu bakımdan âşık,

cennet talebi ve cehennem korkusu ile gösteriş peşinde koşanlardan değildir. Onun gayesi sevgiliye vuslattır. "Havf ve recâ" makamını aşmış bulunan âşık, "gaybet ve huzur"u, hatta "heybet ve üns"ü yaşamak derdindedir:

Ne-mîdânem tekellüfhâ-yı ilhâh-ı riyâkârân

Ne ez dûzah herâsem hest ne gûyem ki Cennet dih (Kânî, G.185/7)

Vâiz, dünya halkını ikiye bölmüş, birini cennete salmış, birini de eliyle kürsüden cehenneme sarkıtmaktadır. Vâiz için, cehennem ehli diyen âşıkları, o cennet ile müjdeleyememektedir. Zira vâizin en bariz özelliği cehennem ve azabıyla korkutmaktır. Üstelik muhatabı âşıklar olunca, onlara karşı tavrının daha da katılaştığı görülmektedir. Ancak âşık, cehennem ile kendisini korkutmamasını, ezelî yazgıyı kader çerçevesine oturtanın gönül olduğunu söylemektedir. Bu itibarla gönül cennet ve cehenneme girme konusundaki ölçünün tayininde önemli bir rol üstlenmektedir:

İki bölmüş cihân halkın birini cennete salmış

Eliyle kürsîden birin tamuya sarkıdur vâ'iz (Niyâzî-i Mısrî, 84/2)

Vâ'iz sana biz ehl-i cehennem deriz ammâ

Sen bizleri cennet ile tebşîr edemezsin (İzzet Molla, G.430/6)

Nâr-ı cehennem ile beni korkutma ey vâiz

Ezelî hâmeyi takdire çeken derûn imiş (Turâbî, 379/1)

İri gözlü huri olan sevgiliye hitapla, cehennem azabına ağyarı teşbih edemeyeceğini söyleyen âşık, o mertebenin kendisine daha şiddetli geldiğini belirtmektedir. Bu itibarla âşık, rakiplerin verdiği azabın cehennem azabından daha şiddetli olduğunu ve bu iki azap arasında bir benzerlik ilişkisi dahi kurulamayacağını vurgulamaktadır:

Eşed gelür bana ey hûr-ı 'în o mertebe kim

'Azâb-ı dûzaha ağyârı idemem teşbîh (Şeref Hanım, G.199/3)

Sevgilinin kûyu ile cennetin arasında bir fark bulunmamaktadır. Âşığın gönlü ise, cehennem kıvılcımıdır. Âşık, huri ve cennete arzu duymamaktadır, zira sevgilinin kendisi bir huri, kûyu ise cennettir. Âşık ateşe-cehenneme de heves etmemektedir; çünkü onun yüreği cehennemin ta kendisidir. Öte yandan sevgilinin cennet olan kûyu içerisinde, aşkının ateşi âşığı yakmaktadır. Hâlbuki cennet ehlinin ateşte yanmayacağı söylenmektedir. Dolayısıyla âşık, bunda bir çelişki olduğunu nazara sunmaktadır. Ancak aşk ateşinin kendisi için elzem olduğunu ve ondan vazgeçilmeyeceğini

bilmektedir. Cehennem ateşi ise cehennemliklerin bir an önce kurtulmak için her türlü çareye başvurdukları bir ateştir:

Kûyunla cennetin ne ola farkı bilmezem

Sûz-ı Hayâlîden hele dûzah şerâredir (Hayâlî, G.151/5)

Kûyun içre âteş-i 'ışkun beni niçün yakar

Yâ neden dirler ki cennet ehli yanmaz nârda (Muhibbî, G.2400/4)

Sevgilinin eşiğini terk edenin yeri cehennem, yiyeceği ateş olup, içeceği de kaynar su (hamîm) olsa gerektir. Sevgilinin cenneti andıran eşiğini terk etmekle, geriye bir alternatif kalmaktadır ki, o da cehennemdir. Üstelik eşiği terk etmek sevgiliden ayrı kalmak demektir. Sevgiliden ayrı kalmak ise yine cehennemdir. Cehennemde ise karınlar ateşle doldurulacak, susuzluktan kavrulan bedenler, kaynar su ile iyice susuzluğa duçar edilecektir:

İşigün terk idenün yiri cahîm olsa gerek

Ni'meti nâr oluban âbı hamîm olsa gerek (Zâtî, G.723/1)

Ümmeti nazarında, bir sevgili konumunda bulunan Hz. Peygamber'in kûyu (ravza) da büyük bir öneme sahiptir. Cennet arzının toprağı olduğu söylenen Hz. Peygamber'in ravzası, cennet bahçelerinden bir bahçe olarak görülmekte ve bu özel mekâna girenlerin cehennem azabından halas olacağı ifade edilmektedir:

Girenler ol harîme nâr-ı dûzahdan halâs olur

Türâb-ı arz-ı cennet oldı ravzan yâ Rasûla'llâh (İsmail Hakkî, G.308/6)

Sabredenlerin hepsi evliya olduğu gibi, sabredenlere cehennem, cennet olmuştur. Buna göre sabretmek, cehennemi cennete döndürecek kadar mühimdir. Nitekim Allah'ın sabredenlerle beraber olduğu müjdelenmektedir (Bakara, 2/153). Hakk'ın kendisiyle beraber olduğu bir âşık için bulunulan yer cehennem de olsa, orası âdeta cennettir:

Sabr idenler evliyâ oldı kamu

Uçmak oldı sabr idenlere Tamu (Eşrefoğlu Rûmî, Pend-nâme 6/5)

Safa bahşeden cennet, cehennem tabiatlılara münasip değildir. Pervanenin gönlünün gülistanlardan zevk alması muhaldir. Çünkü pervane, vahdeti temsil eden muma ve aşka tekabül eden ondaki ateşe tutkundur. Ancak, ateş ona zevk vermektedir:

Degül bihişt-i safâ-bahş tab'-ı dûzahiyân

Ne zevk alur dil-i pervâne gülsitânlardan (Nâbî, G.638/8)

Dünyada Sakar (cehennem) bu varlık ile bir seyr ü seferdir. Yok olmak gerekmektedir. Zira yok olana cümle mekân Me'vâ cenneti gibidir. Âşık sadece dış dünyadan değil kendisinden de feragat etmek suretiyle cennete, hatta sevgiliye ulaşabilmektedir. Vahdete vuslatta âşığın kendi varlığı bile bir engeldir:

Cihânda seyr ü seferdir sekar bu varlığ ile

Yoğ ol ki cümle mekândır çü Cennetül-me'vâ (İbrahim Hakkî, G.23/4)

Nefis cehennemini şeriat sıratıyla bu dünyada geçenin kalp evi, daima huri, gılmân, cennet ve Rıdvân olsa gerektir. Nefse hoş gelen hususlar cehenneme götürücü vasıtalardır. Nefsin hevesatını dizginlemek suretiyle dünyada sırat köprüsünün provasını yapanların, gönülleri bir cennet iklimini yaşamaktadır. Dolayısıyla nefsin işin içine karışmasıyla cehennemi boylayan insan; varlığını terk edip yok olmak şartıyla gönlünü cennete çevirmektedir. Aksi takdirde benlik, gönül iklimini cennete döndürmek yerine, cehennemin en derin çukuru haline getirebilmektedir. Cenân ve cinân aynı kökten türeyen iki kelime olmak bakımından hem iştikak sanatı yapılmakta hem de iki kelime aralarında cinas oluşturmaktadır:

Nefs tamusın sırât-ı şer' ile bunda geçüp

Kalp evi hep hûr u gılmân cennet ü rıdvân gerek (Niyâzî-i Mısrî, 100/9)

Koy varlığın yoğ ol ki cenânın cinân ola

Çün ihtilât-ı nefs ile buldun cehennemi (İbrahim Hakkî, G.347/6)

Sûfînin gözlerinden, ne cennet için kan dökmesine ne de cehennem ateşi korkusundan ötürü gözyaşı dökmesine gerek vardır. Nitekim vaktin oğlu olup, yarının gamını bilmeyen harabat ehline, zâhidin, cehennem azabını anması yersizdir. Dolayısıyla tasavvuf ehli korku (cehennem) ve ümit (cennet) makamını geride bırakmış an-ı dâimde (müşâhede) yaşamanın peşine düşmüşlerdir:

Gözlerinden sûfîyâ cennet içün kan dökme gel

Nâr-ı dûzah korkusından dahi bârân dökme gel (Kuddûsî, G.397/1)

Harâbât ehline dûzah 'azâbın anma ey zâhid

Ki bunlar ibn-i vakt oldu gam-ı ferdâyı bilmezler (Hayâlî, G.53/2)

Gönül bağı bu feyzi, taşmayı ahın cehennemi ile bulmuştur. Âşığın gözyaşı cennet nehri olsa da, gözünde değildir. Zira âşık ahının ateşiyle yüce mertebelere ulaşmaktadır:

Bu feyzi dûzah-ı âh ile buldu bâğ-ı derûn

Sirişkim olsa da nehr-i cinân gözümde değil (İzzet Molla, G.335/5)

Cehennem, âşığın aşkının ateşinden neşv ü nema almaktadır (Şeyh Gâlib, G.246/4). Bu tabiat cehenneminde yandıysa âşığın kalbi, cennetin nakdi olup can ise seda bulmaktadır. Cehennem ateşinde yanan âşık, maddi varlığını feda etmek suretiyle gönlünü cennet ortamına hazırlamış, canı bu cennet atmosferinin havasıyla neva bulmuştur:

Yandınsa bu cahîm-i tabî'atda müjde kim

Kalbin behişt nakdin olup cân bulur nevâ (İbrahim Hakkî, K.7/16)

Cennet için çalışan, dünya ile ilgisini kesmişlerden eylememesini, cehennem ateşinden haberdar olmayan mestanelerden etmesini sevgiliden isteyen âşıkların amacı, cennet beklentisi ve cehennem kaygısından uzak durup, sevgilinin aşkının sarhoşu olarak yaşamaktır:

Cennet içün çalışan bigânelerden eyleme

Nâr-ı dûzahdan haber-dâr olmayan mestândan it (Kuddûsî, G.882/4)

Cehennem korkusunu gönlünden çıkarana, o vakit mahşer meydanı, cennet bahçesi olacaktır. Bu itibarla cehennem gussası ile kalbini meşgul etmeyen kişi için, mahşer meydanının yakıcılığı ve bunaltıcılığı âdeta cennet bahçelerinin ferah-feza ortamına dönüşmektedir:

Bîrûn eder dilinden o dem bîm-i dûzehi

Meydân-ı mahşer ana rıyâz-ı cinân olur (Nef'î, K.29/51)

Cennet müminlere yüksek makamlar sağladığı gibi, yeni bir ruhani yükselmelerin başlangıcı da olmaktadır. Cennet nasıl nihayetsiz manevi yükselmelerin yurdu ise, cehennem azabından maksat da işkence değil, insanı temizlemek ve manevi yükselişe layık bir hale getirmektir (Doğrul, 2014: 138). Özü için Me'vâ cennetinde sığınılacak bir yer isteyenin, ayrılığın yakıcı cehenneminde bir hayli zaman yanması gerekmektedir. Dolayısıyla narda yanmadan nura ulaşmak, kemale ermeden mükemmelliği yaşamak ve hatta rü'yet gibi manevi zevkleri tatmak imkân dâhilinde değildir:

Dûzah-ı sûzân-ı hicrân içre yan bir nice gün

Ey özüne cennetü'l-me'vâda me'vâ isteyen (Usûlî, G.108/2)

Otorite sahibine/sevgiliye karşı hasette bulunanın çektiği azaba nazaran, cehennem içindeki azap, cennet bağının huzurudur. Kıskançlık ateşinin şiddetine vurgu yapılan beyitte, hasetçinin cehennem azabından beter bir azap çektiği belirtilmektedir. Kötü hasletlerden biri olan haset, ateşin odunu yiyip tüketmesi misali o da iyilikleri

yiyip bitirmektedir (Ebu Davud, Edeb: 51). Dolayısıyla kıskançlığın içerisinde ateş bulunduğu gibi, sahibini de ateşe sürüklemekte, hatta bazen onun verdiği azap cehennemdeki azaptan beter görülmektedir:

Sana hasûd olanun çekdügi 'azâba göre

Huzûr-ı bâğ-ı cinândur cahîm içinde 'azâb (Nâbî, K.11/64)

Sevgilinin siteminden yananın cehenneme girmeyeceği, azap ehlinin cennetin kabul edicisi olmadığı söylenmektedir. Sevgilinin cevrine maruz kalan âşıklar zaten yandıkları için, cehenneme girmeyecektir. Öte yandan cennet maddi nimetlerin olduğu, avamın zevk aldığı bir yerdir. Âşıklar ağyardan sayılan bu tür hususlardan feragat etmişlerdir (Tarlan, 2009: 97). Dolayısıyla onlar cenneti de istememektedirler:

Dûzaha girmez siteminden yanan

Kâbil-i cennet değil ehl-i 'azâb (Fuzûlî, G.26/6)

Âşığın gönlü Adn cenneti iken, sevgili onu yakıcı cehennem kılmıştır. Artık istek ve arzulardan dolayı o gönlün işi, ah u efgan olmuştur. Cenneti andıran âşığın gönlü, sevgilinin aşkıyla ateş küresine dönmüş ve boş hayallerden ötürü de yakınmaya başlamıştır:

Behişt-i 'adn iken dil kıldın anı dûzah-ı sûzân

Murâd u ârzûlardan işi âh u fiğân olmuş (İbrahim Hakkî, K.2/32)

Klasik Türk şiirinde -daha önceden de değinildiği üzere- İlahî sevgiliden başlayıp beşerî sevgiliye doğru seyreden bir çizgide sevgilinin çeşitli tezahürlerini görmek mümkündür. Nitekim bazı şiirlerde Hz. Peygamber, cennet-cehennem ile birlikte bahse konu edilmektedir. Âşık, İlahî cemâlden mahrum kaldığında yaşadığı duyguların aynısını, Hz. Peygamber'i cennette göremediği takdirde de yaşamaktadır. Cennet içinde, sevgili (dilber)'nin ve dolayısıyla Hz. Peygamber'in cemâlinin arzı olmazsa, kırılmış gönüllerin yangını cehennem ateşini yaksa yeridir. Cennet sevgilinin görüleceği yer olması hasebiyle âşık için ehemmiyetlidir. Şayet bu ümit boşa çıkacak olursa, âşığın yaşadığı hayal kırıklığı ve sevgiliden ayrı düşmüşlüğün yol açtığı yakıcılık, cehennem ateşini tutuşturabilecek boyuttadır:

Sûzı şikeste-dillerin yaka cehennem odunu

Cennet içinde olmasa 'arz-ı cemâl-i Mustafâ (Ahmed Paşa, G.168/3, G.293/3)

Ahirette kendisine şefaat yetkisi verilecek olan Hz. Peygamber'in, kıyamet günü şaire, şefaat etmediği takdirde, değil cennet, cehennem bile nefret nazarıyla bakacaktır.

Buna göre Hz. Peygamber'in şefaatinden mahrum kalan insanı, cehennemin dahi hor göreceği vurgulanmaktadır:

Eger rûz-i cezâda sâhib olmazsan degül Cennet

Cehennem de bana nefret-nümâdur yâ Resûla'llah (Kânî, Na't 4/12)

Hz. Ali ve Hz. Mevlânâ gibi zatların da cennet-cehennem ikilisiyle bir arada anıldıkları vakidir. Şair, Kevser sâkîsi olan Hz. Ali'den, kendisini ayrılık cehenneminde koymamasını talep etmektedir (İzzet Molla, Ms.1/III). Zira cennet ve cehennemin ona lazım olmadığı, ancak Firdevs meyvesinin Ali olduğu dile getirilmektedir. Bu itibarla şairin, cenneti de gıdası da Hz. Ali olunca, cennet ve cehenneme gereksinimi kalmamaktadır:

Ne cennet lâzım ana ne cehennem

Hemen Firdevs meyvâsı 'Alîdir (Vîrânî, s.149)

Şeyhin kapısına korku ve ümit ile tevessül etmekten maksat, cehennem ve cennet değil, ancak Pir'in hoşnutluğudur. Kul için Allah rızası her emelin önünde olduğu gibi, mürit için önemli olan da şeyhin rızasıdır. Âşıkların/müritlerin eteklerinin köşesi cehennem ateşini görmemektedir. Onlar için cennetin Firdevs'i, Mevlânâ'nın kapısıdır. Şeyh mürit arasındaki duygusal ilişkiye vurgu yapıldığı gibi, müritler için Firdevs cennetinin şeyhin dergâhı olduğu, bu sayede kendilerine cehennem ateşinin de dokunmadığı ifade edilmektedir:

Dûzah u cennet değil ancak rızâ-yı Pîrdir

Bâbına havf u recâ ile tevessülden garaz (İzzet Molla, G.242/7)

Âteş-i dûzah ne-bîned kûşe-i dâmân-ı mâ

'İzzetâ firdevs-i cennet bâb-ı Mevlânâ-yı mâst (İzzet Molla, G.49/5)

Sümbüller ile gülleri cennet ehli eyleyen, ud ile amberi hikmetle ateş ehli eylemiştir. Gül ve sümbül cenneti süsleyen çiçek olarak görülürken, yandığı zaman güzel koku yayan ûd (öd ağacı) ile amber de cehennem ehli olarak algılanmaktadır. Onların tabiatında yanmaya yatkınlık olduğu gibi, cehennem ehlinin mizacı da yanmaya uygundur:

Eyleyen sünbüller ile gülleri ehl-i bihişt

Eylemiş hikmetle ehl-i nâr 'ûd u 'anberi (Nâbî, K.17/5)

Bu çift renkli hikmet sarayında, kimi hüzünlü kimi nimetlenendir. A şahsına cennet, B şahsına cehennem olan; B şahsına cennet, A şahsına cehennemdir. Dolayısıyla keder ve sevincin bir arada olduğu bu dünyada yaşananlar bakış açısına ve

kişiye göre cennet veya cehennem olarak algılanabilmektedir. Basiret gözünü açıp da bu dünyaya bakan, hem mahşer hem cennet hem de cehennemin varlığını anlayıp, görecektir:

Bu sarây-ı dü-reng-i hikmetde
Kimi mahzûn kimi müna‘‘amdur
Sana cennet bana cehennem olan
Bana cennet sana cehennemdür (Nâbî, Kt.38)
Ey Hakkî basîret gözün aç bak bu cihâna
Hem mahşer ü hem cennet ü nâr anla da seyr et (İbrahim Hakkî, G.58/9)

Şehir ve şehirde bulunanların cennet-cehennemle irtibatlandırıldığı bir beyitte, Allah'ın, cehennemde bu ümmet için uyku vereceği, İstanbul'un ağlayanlarının cennet içerisinde huzurlu olacakları söylenmektedir. Azabı en hafif olup en üst tabakayı oluşturan "cehennem" müminlere hasredilmiştir. Burada Allah'ın ümmet-i Muhammed'e uyku vereceği düşünülmekte, dolayısıyla müminler için cehennemde dahi İlahî rahmetin tahakkuk ettiği vurgulanmaktadır:

Hudâ bu ümmete uyhu virir imiş cehennemde
Cinân içre olurlar şâd-mân giryân-ı İslambol (Kuddûsî, K.23/35)

İnsan ne söylediğini ve ne zaman söylemesi gerektiğini bilmeli ve kötü söz söylememelidir. Zira söz, bu cihan cehennemini sekiz cennet etme potansiyeline sahiptir. Yerli yerinde söylenen güzel bir söz, cehennemi cennete dönüştürebilmektedir. Savaşı kesmeye, başı bitirmeye, ağulu aşı bal ile yağ etmeye malik olan da bir sözdür (Yunus Emre, 102/2):

Kişi bile söz demini dimeye sözün kemini
Bu cihân Cehennem'ini sekiz uçmag ide bir söz (Yunus Emre, 102/5)

2.3.2.1. Cemâlin Cennetle, Celâlin Cehennemle Olan İrtibatı

Sevgilinin lütuf ve iltifatının cennetle ilişkilendirilmesi misali, Allah'ın da cemâle dair sıfatları cennetle ilişkilendirilmektedir. Aynı şekilde sevgilinin cevr ü cefası cehennemi andırdığı gibi, Allah'ın da celâle dair sıfatları cehennemle alakalandırılmaktadır. Dolayısıyla cemâl cenneti, celâl cehennemi temsil etmektedir. Klasik Türk şiirinde cemâl ve celâl tecellilerinin, cennet ve cehennemle irtibatlı olarak ele alındığı müşahede edilmektedir.

Celâl ve cemâl sıfatları daima âlemde tecelli eylemektedir. Birinin semeresi cennettir, birinden de cehennem peyda olmaktadır. Sevgilinin cemâlinin bağına cennet,

sekiz yapraklı bir gül; celâlinin narına cehennem, küçücük bir kıvılcımdır. Cennet gülşeni, onun cemâlinden bir yaprak; cehennem ateşi ise, celâlinden bir derstir. Uzak durulması gereken bir yer, ibret alınması gereken bir numunedir:

Tecellî eyler ol dâ'im celâl ü geh cemâlinden
Birinün hâsılı cennet birinden nâr olur peydâ (Niyâzî-i Mısrî, 2/10)
Cemâli bâğına cennet sekiz varak bir gül
Celâli nârına dûzah yedi şerâr-ı kemîn (İzzet Molla, Münâcât -7/8)
Gülşen-i cennet cemâlinden varak
Âteş-i dûzah celâlinden sebak (Usûlî, Mi'râciye/9)

Zahmete karşılık rahmet, rahatlığın karşılığı cennet olmaktadır. Celâl içinde cemâl, cefa içinde vefadır. Bu itibarla tıpkı bu dünyadaki gibi her nimetin külfete göre olduğu; rahmetin çekilen zahmetlerin bir sonucu elde edildiği; cefanın içinde vefa, celâlin içinde cemâlin bulunduğu ifade edilmektedir. Kimisi sevgilinin cemâli ile gülüp hoşnut olur iken, kimisi de celâli ile ağlayıp, mükedder olmaktadır:

Salâha cennet olur zahmete 'ivaz rahmet
Cefâ içinde vefâdur celâl içinde cemâl (Taşlıcalı Yahyâ, K.20/3)
Biri oldı cemâli ile handân
Biri oldı celâli ile giryân (İsmail Hakkî, G.263/7)

Cehennemin çukuruna inmeye ilâhi kahrın sebep olduğu anlaşılmaktadır. Cennetin sarayına çıkmaya vesile ise bir merdiven işlevi gören İlahî lütuftur. Bu itibarla cennet ve cehennem İlahî lütuf ve kahrın bir eseri olarak kul için tahakkuk etmektedir:

Cahîmün ka'rına inmeklige kahrı sebeb bildüm
Cinânun kasrına çıkmağa lûtfı nerdübân buldum (Zâtî, G.945/6)

Sevgilinin lütfunun tesiriyle bu dünya bağı, cenneti bulduğu gibi, kahrının sıfatını gören, cehennem ateşinden dem vurmaktadır. Sevgilinin kahrının yeli dokunsa cennet bağı kurumakta, lütfunun meltemi erse cehennem Kevser saçmaktadır. Dolayısıyla kahır sebebiyle cennet bir çöle ve cehenneme döndüğü gibi, lütuf sayesinde ise cehennem Kevser saçmakta, âdeta serin ve selametli bir gülzara dönmektedir. Buna göre, sevgilinin tabiatının lütfu nevruz bulutuna besleme yetkisi ve yetisi verdiği takdirde, bir çiğ damlasının cehennemi, dört başı mamur bir cennet etmesi işten bile değildir:

Buldı lutfun eserinden bu cihân bâğı behişt
Gördi kahrun sıfatın kim dem urur nâr-ı cahîm (Mihrî Hâtun, K.10/18)

Kahrın yeli dokunsa huşk ola bâğ-ı ravza

Lutfun nesîmi erse kevser saça cehennem (Şeyhî, K.8/11)

Vereydi lutf-ı tab'ı terbiyet ger ebr-i nevrûza

Behişt-âbâd ederdi dûzahı bir katre-i şebnem (Nef'î, K.39/23)

Sevgilinin lütfunun bağından sekiz cennet taze bir güldür (Nedîm, K.5/19). Öte yandan sevgilinin lütfunun bağından sekiz cennet çok küçük bir kokuya sahip iken, kahrının narından ise yedi cehennem şiddeti azaltılmış bir kıvılcımdır. Bu bakımdan lütfun ve kahrın muazzamlığına nazaran cennet ve cehennem çok hafif kalmaktadır:

Bâg-ı lutfundan sekiz cennet şemîm-i kemterîn

Nâr-ı kahrundan yidi dûzah şerâr-ı muhtasar (Nev'î, K.12/4)

Cennetin Kevser'i sevgilinin lütuf zülalinin damlasıdır. Cehennem ateşi ise, kahrının kıvılcımının pek az kısmıdır. Velhasıl cennette bitip tükenmek bilmeyen Kevser suyu İlahî lütfun sonsuzluğuna nazaran bir katre, cehennem ateşi ise kahrının hudutsuzluğuna oranla küçücük bir kıvılcım mesabesindedir:

Lûtf zülâli katresidir kevser-i behişt

Kahrı şirârı şemmesi nâr-ı cahîmdir (Ahmed Paşa, G.32/8)

Sevgilinin lütfu iyiye tekabül etmekte, kahrının karşılığında ise kötü bulunmaktadır. Onun kahrı "tuzlu ve acı" su, lütfu ise tatlı bir "akarsu"dur. Sevgilinin lütfu "mâ'ün me'în" (Mülk, 67/30) kahrı da "milhün ücâcün" (Furkân, 25/53) olarak tavsif edilmekte, ayetlerden iktibas yapılmaktadır. Bu bakımdan sevgilinin cömertlik havasının feyzinin mazharı zuhur etmesi halinde; cehennem dumanı, cennet baharının bulutu olmaya kabildir. Sevgilinin lütuf ve keremi, cehennemin boğucu ve azap verici dumanını, cennetin hayat bahşeden bahar bulutuna döndürmektedir:

Der-behişt-i lutf u kahr-eş ber-cezâ-yi nîk ü bed

Kahruhu milhün 'icâcün lütfuhu mâ'ün me'în (Fuzûlî, K.10/29)

Ger olsa mazhar-ı feyz-i hevâ-yı mekrümeti

Olurdu ebr-i bahâr-ı cinân duhân-ı cahîm (Nef'î, K.33/28)

Kişi günahını düşündüğünde, işlediği günahlar sebebiyle doğrudan cehenneme gideceği hissine kapılırken, Hakk'ın rahmetini gördüğü anda ise cennetlere Rıdvân olmaktadır. Dolayısıyla beyitte, yapılan hayır ve hasenatın cennete girmeye kâfi gelmeyeceği, İlahî rahmet sayesinde insanın cennete gideceği vurgulanmaktadır. Nitekim cennet, Allah'ın lütuf ve merhametinin bir eseridir:

Bir dem günâhın fikr ider tos-togru Tamu'ya gider

Bir dem görür Hak rahmetin Uçmaklar'a Rıdvân olur (Yunus Emre, 49/9)

Sevgilinin kahır ve gazabının kalesinin hendeği, cehennem; lütuf ve kereminin bahçesi, Me'vâ cennetidir. Bu itibarla cehennem kahır ve gazabın kalesi, İlâhi azametin tecelli mahalli; cennet ise lütuf ve keremin bahçesi, İlahî rahmet ve cemâlin rengârenk akisleridir:

Kahr u ğazabun kal'asınun handeki dûzah

Lutf ü keremün bâğ-çesi Cennet-i Me'vâ (Cem Sultan, K.6/75)

Doğru ve eğri yolu göstermek suretiyle kullarına seçme hürriyeti tanıyan Mevlâ, kul, tercihini sapkınlıktan yana kullandığında onu cehenneme, doğruluktan yana kullandığında ise rahmetiyle onu da cennete koymaktadır. O, sevdiği kullarına doğru yolu göstermekte, nice kullara da gazap edip, cehennemi onlara barınılacak yer kılmaktadır. Yine Allah Teâlâ, lütuf hazinelerinden ihsanda bulunarak kimine cennet, hırka, taç ve kemer verirken; kahır ve gazabıyla kiminin yerini ise cehennem, menzilini nar eylemektedir. Ancak insanlar, kendilerine Allah katından bir rahmet tattırıldığında ona sevinmekte, yaptıklarından ötürü başlarına bir kötülük geldiğinde ise ümitsizliğe kapılıp nankörlük etmektedirler (Rum, 30/36; Şûra, 42/48). Hâlbuki insana gelen iyilik Allah'tandır, ona isabet eden kötülük ise nefsindendir (Nisâ, 4/79). Bu itibarla başa gelen bir iyilik, Allah'ın rahmetinin bir eseri iken; duçar olunan musibet ve belalar, kulların kendi kötü fiillerinin bir sonucudur. Hâsılı cennet bir lütuf, cehennem ise inançsızlık ve kötü ameller neticesinde tahakkuk eden İlahî adalettir:

Nice kullarını sevdin yoluna eyledin irşâd

Nicesine gazab idüb cahîmi eyledin me'vâ (Kuddûsî, G.103/5)

Kimine virdün bihişt ü hil'at ü tâc ü kemer

Kimimin yirin cehennem menzilin nâr eyledün (Muhibbî, G.5/3)

İnsanlara her kim merhamet ederse, Rahmân da ona merhamet etmektedir. Merhametsiz kimseye ise Yaratıcı, gazap eylemektedir. "Merhamet etmeyene merhamet olunmaz." (Buhârî, Edeb: 18; Müslim, Fezâil: 65), "İnsanlara merhamet etmeyene, Allah da merhamet etmez." (Müslim, Fezâil: 66) hadislerine telmihle, merhamet sayesinde İlahî rahmete ulaşılacağı vurgulanmaktadır:

Halka her kim rahm iderse rahm ider Rahmân ana

Merhametsiz kimseye Hallâk-ı halk eyler gazab (Kuddûsî, G.132/6)

Sevgilinin feyziyle cihan bezmi zindan iken, cennet; lütfu sayesinde gökyüzü yaşlı iken, genç olmaktadır. İlahi feyiz ve lütuf âlemde tezahür etmektedir. Nitekim sevgilinin lütfuyla anne rahmi hoş bir cennet olmaktadır. Öte yandan onun kahrıyla, fezanın genişliği insana dar gelmektedir. Kahır söz konusu olunca, henüz boyutları tespit edilemyen uzay dahi insanoğluna dar gelebilmektedir:

Feyzinle oldu bezm-i cihân sicn iken behişt

Lûtfunla oldu çarh-ı felek pîr iken cüvân (Nedîm, K.24/7)

Lutfunla rahm-ı mâder olur çün behişt hoş

Kahrınla teng olur bize bu vüs'at-ı fezâ (İbrahim Hakkî, K.1/27)

Allah'ın lütfu, cenneti; kahrı ise cehennemi eda etmekte, işlevsel hale getirmektedir (İbrahim Hakkî, G.2/7). İlahî gazabın eseri kahır, rızanın eseri ise lütuftur. Gazap ve kahırda cehennem, rıza ve lütufta cennet tezahür etmektedir:

Sahatının eseri kahr u rızâsının lutf

Andadır dûzah u hem bunda cinân zâhirdir (İbrahim Hakkî, G.148/5)

İlahî lütfun havası cehenneme isabet etse, cehennem ateşi bir an olsun kâfirleri yakmayacaktır. Lakin cehennem cennete perde olduğu gibi, kahır da lütfa engel olmakta, İlahî cemâl cehennemde tecelli etmemektedir:

Yahmaya tamunun odı bir nefes kâfirleri

Ger anun lutfı hevâsı tamuya ide güzâr (Ahmedî, K.25/50)

Kulun amelleri her ne kadar cehennem çukuruna giden yolu görünür kılsa da, yine de kul, İlahî fazl u kerem gereği Na'îm'in gülistanına kabul edilmeyi ummaktadır. Kerîm olan Mevlâ'nın cehennem ateşinden kullarını saklaması; sırf fazlı sayesinde, Na'îm cennetini ihsan eylemesi beklenmektedir:

Yâ Rab benüm iktizâ-yı 'amâlüm ile

Olmak görinür râh-rev-i ka'r-ı cahîm

Amma senün iktizâ-yı fazl u keremini

Lâyık ki vire ruhsat-ı gül-geşt-i Na'îm (Nâbî, Rubâ'î 146)

Saklayıp nâr-ı cehennemden 'ibâdı ol Kerîm

Mahz-ı fazlıyla Na'îm-i cennet ihsân eyleye (Hüdâyî, Mf.160)

Mahbubun ayrılığıyla cehennemin yaşandığı gönüllerde, ikramlar vesilesiyle cennet peyda edilebilmektedir (Nâbî, Tr.16/36). Günahkârlar nice yıllar sevgilinin kahrının ateşinde yanarken; sevgilinin lütfunun feyzi, onların yerlerini Me'vâ cenneti etmektedir. İlahî feyiz esintileriyle cehennem cennete, ayrılık vuslata dönüşmektedir:

Niçe yıllar nâr-ı kahrunda yanar mücrimlerün

Feyz-i lutfun yirlerini cennet-i me'vâ ider (İsmail Hakkî, G.73/2)

Sevgilinin feyzinin mutedil yakınlığı olmasa, o gülzarın havası âdeta bir cehennem, gülü de yakıcı bir ateş korudur. Dolayısıyla sevgilinin vuslat melteminden mahrum kalan gül bahçesi, cehennem ateşine, gül ise ateş koruna dönüşmektedir. Zaten ârif için cennet ve cehennem, sevgilinin vuslatı ve ayrılığından ibaret olup, bu kış ve bahar ise sevgilinin lütuf ve kahrının göstergesidir. Cennet, vuslat, lütuf ve bahara karşılık; cehennem, hicran, kahır ve kış yer almakta, tenasüp oluşturmaktadır:

Karîn-i i'tidal-i feyzin olmazsa o gülzârın

Hevâsı âteş-i dûzah gülü sûzende ahkerdir (Nâ'ilî, K.26/18)

'Ârife cennet cehennem vasl u hicrânun durur

Lutf ile kahrun yüzidür bu zemistân u bahâr (Hayretî, K.16/20)

Sevgilinin lütuf denizi bir anda hırs cehennemini söndürürken (Şeyh Gâlib, Tr.33/19), gazabının kıvılcımıyla Tesnîm, şule dalgasına dönüşüp ateşli bir hal alacaktır (İzzet Molla, K.26/18). Kaynar suyun yakıcılığı, sevgilinin lütfunun suyu ile buz tutar iken, cennet Tesnîm'i ise kahrının ateşiyle serap olmaktadır. Buna göre, sevgilinin lütfu, cehennemin bir azap çeşidi olan kaynar suyu buza döndürürken; kahrının ateşi ise cennet pınarı olan Tesnîm'i, uzaktan su gibi görünüp de yakınına varıldığında bir kara parçasına, yani seraba çevirmektedir:

Yah-beste âb-ı lutfu ile sûziş-i hamîm

Tesnîm-i cennet âteş-i kahrı ile serâb (İzzet Molla, Na't 3/18)

Hz. Peygamber'in şefaati de ümmeti için bir lütuf olarak algılanabilmektedir. Nitekim günahların çokluğunu bilen ve kendisini cehenneme münasip gören ümmet, onun şefaatiyle cennete layık olabilecektir. Allah Teâlâ'nın Hz. Peygamber'e verdiği şefaat etme yetkisi burada devreye girip, bir ihsan olarak kulun imdadına yetişecektir:

Nice bu bende-i 'âciz gibi şâyân-ı nirânı

Eder şâyeste-i cennet şefâ'at yâ Resûlallâh (Vâsıf, K.6/8)

İlahî rıza odaklı yaşayan âşık, Allah'ın celâlinden gelen cefayı da cemâlinden gelen vefayı da canı için safa olarak görmekte, her ikisine de hoş nazarla bakmaktadır. Bu itibarla sevgilinin cevri de iltifatı da âşık için bir lütuftur. "Câna cefâ yâ kıl vefâ/Kahrın da hoş lütfun da hoş/Yâ derd gönder yahut devâ/ Kahrın da hoş lütfun da hoş" (Demirel, 2005: 29) diyen Tennûrî gibi âşıklar, sevgiliden gelen her çeşit muameleyi -başım gözüm üstüne dercesine- hoşnutlukla kabul etmektedirler:

Gelse celâlünden cefâ yâhud cemâlünden vefâ

İkisi de câna safâ senden hem ol hoş hem bu hoş (Eşrefoğlu Rûmî, 47/5)

2.3.2.2. Cennet ve Cehennemin Birbirine Perde Oluşu

İbn Arabî gibi bazı mutasavvıflar cennet ve cehennemin birbirlerine perde olduğunu söylemektedirler. Klasik Türk şiirinde, bu fikri çağrıştıran bazı beyit ve bendlere rastlanmaktadır. Özellikle sevgilinin yüzü veya cemâlinin saçı tarafından örtülmesi, cenneti andıran yüzün kesret tarafından perdelenmiş olduğunu göstermektedir. Aynı durum dudak için de söz konusudur. Vahdeti ve Kevser şarabını temsil eden dudak, kesreti temsil eden ayva tüyleri tarafından örtülmektedir.

Sevgilinin cennet olan yüzü mahşerde nikabı açtığı takdirde, Sakar ateşi uçtan uca nur dolacaktır. Sevgili celâl perdesini kaldırıp cemâlini gösterdiğinde, cehennem nura gark olacaktır. Dolayısıyla celâlin cemâli, cehennemin cenneti perdelemesi ortadan kalkmış bulunacaktır:

Yüzün mahşerde açarsa nikâbı

Tola ucdan uca nâr-ı Sakar nûr (Ahmedî, G. 246/6)

Hak, celâli perdesin çekmiş, cemâline harim etmiştir (Niyâzî-i Mısrî, 80/5). Cemâl celâl sayesinde mahremiyet kazanmıştır. Sevgilinin cemâli nuruna celâli örtücü olurken, celâli perdesinin açıcısı cemâlin zuhurudur. Cemâl nurunu örten celâl iken, celâli açan cemâlin tecellisidir. Sevgilinin, huzura kabul hususunda kapıyı aralayıp, cemâlinden nikabı kaldırması, âşık için bir lütuftur. Nikap karanlık örtü olurken, sevgiliye vuslata engel olan bir de nurani hicaplar bulunmaktadır. Âşık, zulmânî ve nurani hicabı Kerem sahibi Mevlâ'dan gidermesini istemektedir. Zulmânî hicabın dünya ve cehennemi, nurani hicabın da cennetin maddi yönünü temsil ettiğini söylemek mümkündür. Zira bütün bunlar sevgiliye vuslatın önünde hep birer engeldir:

Cemâli nûruna yine celâlidir sâtir

Celâli perdesinin kâşifi zuhûr-ı cemâl (Şeyhî, K.3/8)

Hüdâyî'ye nasîb et feth-i bâbı

Cemâlinden götür lutf et nikâbı

Gider zulmânî nûrânî hicâbı

Yine âhir kerem Mevlâ senindir (Hüdâyî, 14/5)

Çokluk ve taayyünat olarak anılan ve vahdetin karşısında kesreti temsil eden saç, sevgilinin aydınlık ve nurlu yüzünü örttüğü gibi, kesret ve taayyünler de cemâlin üstünü örtmektedir (Pala, 2011: 91). Güzellik âleminin ferman veren padişahı odur. Zira

sevgilinin cemâli Kâbe'sini, perçemi örtmektedir. Cehennemin cennete hicap olması misali; celâl, cemâli perdelemektedir:

Âlem-i hüsnün odur şâhenşeh-ı fermân-dihi

Kâ'be-i dîdârını zîrâ ki örter perçemin (Şeyh Gâlib, G.204/6)

Sevgilinin güzellik gelinine zülfü nikap olmaktadır. Âşık arada daim hicap olmasından bu sebeple korkmaktadır. Nitekim cehennem ve cennet arasında daima bir engel bulunsaydı, günahkâr kulların hali perişan olurdu. Zira günahkâr müminlerin, cezasını çektikten sonra cennete gideceği bilinmektedir. Aksi takdirde cehennemde ebedî olarak kalmak, yürekler dağlardı:

Gerçi 'arûs-ı hüsnüne zülfün nikâb olur

Korkum budur ki arada dâ'im hicâb olur (Mesîhî, G.43/1)

Sevgilinin güzel yüzünü âşığa göstermeyenin, onun siyah zülfü ya da âşığın günahı olsa gerektir. İstifham sanatının yapıldığı beyitte, zülüf veya günahın cemâlin görünmesine engel olduğu belirtilmektedir. Nitekim zülüf zaten siyah ve kesret olduğu gibi, günah da siyah renkle ilişkilendirilmektedir. Zira günah işleyen kişinin kalbinin kararacağı anlayışı vardır. Gönül aynası kararınca da, cemâle dair tecellileri yansıtamamaktadır. Bu nedenle kişi, cemâlden ve cennetten mahrum kalmaktadır:

Zülf-i siyâhı mı ya günâhum mıdur benüm

Göstermeyen nedür bana dîdâr-ı yârümi (Nev'î, G.524/4)

Âşık, sevgiliden gül cemâlini göstermesini, zülfünü nikap eylememesini (Muhibbî, G.126/1); yanaklarını görebilmek için, zülfünün zulmetini dağıtmasını (İzzet Molla, G.66/5) istemektedir. Aynı şekilde âşık, sevgiliden, yanağının aydınlık bir gündüz olması için, gece karanlığını andıran zülfünü gizlemesini; cemâlinin ilkbahar olması için de tüy bulutunu gidermesini talep etmektedir. Sevgilinin yüzü parlaklığı, bahara benzetilişi yönüyle cenneti andırırken; zülfü ve tüyleri de o cenneti perdeleyen cehennem mesabesindedir. Kesretin, vahdetin görünmesine engel teşkil ettiği anlaşılmaktadır:

Şeb-i zülfün nihân eyle ruhun rûşen nehâr olsun

Gider ebr-i hatun yüzden cemâlün nev-bahâr olsun (Bâkî, G.352/1)

Âşıklar, cennet gülünün kendileriyle açılmasını, hicap etmemesini; cemâlini görmeleri için, dîdârını arz eylemesini talep etmektedirler. Zira sevgilinin alnındaki kıvrım kıvrım saçlar, âşığı dîdârın mahrumu etmektedirler. Bu yüzden âşık sevgilinin cemâlini görememektedir. Cehennemdekilerin İlahî cemâl ve rahmetten mahrum

kalmaları misali, âşık da sevgilinin saçları yüzünden dîdârdan mahrum kalmaktadır. Ancak sevgilinin ilk baştaki lütfu sayesinde, âşık ona bakmaya doyamamış, ona nazar etmiştir. Zira Elest meclisinde âşık, sevgiliye ilk nazarını atfetmiş, bu vesileyle aşk ateşine tutulmuştur:

Açıl bizümle hicâb itme ey gül-i cennet
Cemâlüni görelüm eyle 'arz-ı dîdârı (Nev'î, G.473/2)
Evvel olan lutfun kanı bakmaga doymazdum seni
Çîn-i cebînündür beni mahrûm-ı dîdâr eyleyen (Kâmî, G.135/2)

Âşıklar, sevgilinin dudağında, hattının küfrünün, imanın aynısı olduğunu, o karanlık içerisinde gizli olanın, âb-ı hayat olduğunu duymuşlardır. Karanlıklar diyarında saklı olan hayat bahşedici su misali, sevgilinin dudağı da tüyleri arasında gizlenmiştir. Tüyler kesret olmak bakımından küfrü, dudak vahdet olmak bakımından imanı çağrıştırmaktadır. "Ayn" kelimesi asıl, öz, kaynak gibi anlamlara gelmektedir. Bu itibarla, imanın kaynağı, aslı dudak olmaktadır. Zira iman, vahdetle bağlantılıdır. Vahdetin kesrette gizlenmesinin benzeri olarak dudak tüyler arasında örtülü kalmıştır. Bir bakıma gaybı andırmaktadır. Gayb ise imana dair bir hususdur. Sevgilinin küfrü andıran tüylerinin iman olarak telakki edilme sebebi, dudağın etrafında bulunup, vahdetin tezahürü olmalarıdır. Tıpkı bu âlemin cemâlin tecellileri olması gibi, tüyler de vahdetin tecellisidir. Ancak vahdetin görünmesine de engeldir. Nitekim bu dünya da İlahî cemâli tam olarak görmeye bir engeldir. Hz. Musa'nın Allah'ı görme isteğinin reddedilmesi de, dünya şartlarının buna müsait olmamasındandır:

Lebinde küfr-i hattın 'ayn-ı îmân olduğun duyduk
O zulmet içre pinhân âb-ı hayvân olduğun duyduk (İzzet Molla, G.283/1)

2.3.2.3. Cennet ve Cehenneme Manevi Özelliklerin Atfedilmesi

Cennet ve cehenneme dair hususlarda zaman zaman teşhis sanatına başvurulup, psikolojik/manevi vasıfların onlara atfedildiği; bazen de, insanın yaşadığı hallerin veya kendi dünyasının cennet ve cehennemle ilişkilendirildiği görülmektedir. Hatta soyut kelime ve kavramlar dahi cennet ve cehennemle birlikte anılabilmektedir.

Şair cennete hitapla, cennetin cehenneme naz ettiğini, muhtemelen onun talibinin cennetten çokça olduğunu söylemektedir. Cehennemi isteyenin çok olabileceği noktasında fikir yürütülen beyitte, buna sebep cennetin fazla nazlı oluşudur. Nitekim fazla naz âşık usandırdığı gibi, cennetin aşırı derecede naz yapması da talipli sayısını

azaltmaktadır. Aynı zamanda burada, cehennemliklerin cennetliklerden çok olacağına işaret edilmektedir:

Ey bihişt itmedesin dûzaha nâziş ammâ

Gâlibâ senden anun talibi bisyârcadur (Nâbî, G.116/2)

İlim ve irfan sahibi olmak cennete, cehalet ise cehenneme tekabül etmektedir. Marifet zevkiyle ârifin cismi, dünya zindanı içre cehennemde olsa da, canı Me'va cennetindedir. Nitekim çemen bile, irfan cennetinin misk yığınıdır (Şeyh Gâlib, K.33/21). Marifet zevki sayesinde ârif bedenen, cehennemi andıran dünya zindanında bulunsa da, ruhen cennettedir. Çünkü marifetin kendisi cennet, hatta cennetin de ötesinde bir zevktir. Dünyada Allah'a yakınlığa, ahirette de O'nu görmeye vesile olmaktadır. Sâlikin yegâne gayesi de Allah'ın cemâlini temaşa etmekten ibarettir:

Sicn-i dünyâ içre zevk-i ma'rifetle ârifin

Cismi dûzahdaysa canı cennet-i me'vâdadır (Usûlî, G.25/10)

Cisimler ve hayaller cehennemi, insanlara öyle bir sihir etmiştir ki, nara yanıp cennet nurlarından geçmişlerdir. Şekil ve görüntünün büyülü havasına kapılan insan, kendini ateşe sürüklemekte, cennetten bigâne olmaktadır. Tenin zahirîne takılıp kalan, ayrılık ateşinde yanarken; canın batınına varan, irfan cennetini bulmuştur. Zahire, dış görünüşe göre hareket edenin sonu ayrılık ve cehennem olurken; ruhun derinliklerine nüfuz edip, gönül dünyasına yönelenin, irfan cennetine eriştiği ifade edilmektedir. Aranılan hazinenin, yitik cennetin, aslında insanın kendi özünde mevcut olduğu ima edilmektedir:

Ey Hakkî ne sihr etdi bize dûzah-ı eşbâh

Kim nâra yanıp geçmişiz envâr-ı cinândan (İbrahim Hakkî, G.309/7)

Zâhir-i tende kalan âteş-i firkatde yanar

Bâtın-ı câna varan buldu cinân-ı 'irfân (İbrahim Hakkî, G.279/4)

Zahire göre hareket eden ve yolunu bu doğrultuda çizen, ayrılık cehennemine (Sakar) düşmüştür. Batınî yolculuğu gaye edinen ise dergâha vasıl olmuş, yârin eşiğine ulaşmıştır. Dolayısıyla dış görünüş esas alınarak takınılan tavrın sonu cehennem, batınî seyrin sonu ise yârin diyarı (cennet) ve vuslat ile noktalanmaktadır:

Sakar-ı firkate düşmüş sefer-i zâhir eden

Sefer-i bâtın eden vâsıl-ı der-gâh olmuş (İbrahim Hakkî, G.179/2)

Kötü huy ve ahlak, sahibini yakan Sakar narıdır. Huyu ve ahlakı güzel olanın gönlü cennettir. Kişinin güzel ahlakının gülünü koklayan Na'îm ehli, onun nefesini

birbirlerinden kapışmaktadırlar (Nâbî, K.13/93). Hatta güzel ahlaklı birinin hulkunun bahçesi, Firdevs gülzarını bile kıskandırmaktadır (Nef'î, K.20/27). Dolayısıyla güzel ahlak, insanın gönül dünyasını cennete ve cennetin dahi kıskanmasına sebep olacak bir yere çevirmekte, aksi ise cehennem ateşi olup insanı yakmaktadır:

Hulk-ı bed nâr-ı sakardır ki yakar sahibini

Gönli cennetdir o kim oldu kamu hulkı güzel (İbrahim Hakkî, G.238/5)

Hoş düşünceler ve güzel huydan vildân ve huriler doğmaktadır. Öte yandan kötü huydan ise vehimler, şeytanlar ve yaman hususlar doğmaktadır. Hüsün penceresinden âlemi ve kendini seyreden güzel zevkler tadarken; kubuh penceresinden bakanın göreceği de kabahatler ve çirkinlikler olacaktır:

Hôş hevâtırdan güzel huydan toğar vildân u hûr

Hem toğar bed-hûydan evhâm u şeyâtîn ü yaman (İbrahim Hakkî, G.301/3)

Cennet dileyenin nefsinden geçmesi gerekmektedir. Zira cehennem nefistir ve cehennemin yakıcı ateşi de nefsin kötü huylarıdır. İnsana kötülüğü emreden nefis bir cehennemi andırmaktadır. Nitekim nefsine uyup da sapkınlığa meyledip ve azgınlığa düşenin varacağı yer cehennemdir. Cehennemin yakıtının insanlar ve taşlardan oluşması misali, kötü huy ve alışkanlıkları barındıran nefis için de bunlar ateşin azığı olmaktadır:

Eger cennet dilersen, nefsden geç gönlüne gel kim

Cehennem nefsdir bed-hûylarıdır nâr-ı sûzânı (İbrahim Hakkî, K.4/50)

Sevgilinin aşkının cehennemi can kuşunun kafesi olalı, âşık zerre miktarı cennete heves etmemekte, "Uçmağa zerrece heves edersem, kâfirim." demektedir. Uçma fiilini de karşılayan "uçmak" kelimesi, yine tevriyeli kullanılmıştır. Dolayısıyla, kafesteki bir kuşu andıran âşığın gönlünün oradan kurtulup da uçmaya heves etmeyeceği de anlaşılabilmektedir:

Murğ-ı cânun olalı dûzah-ı 'ışkun kafesi

Kâfirem zerrece uçmağa idersem hevesi (Hayretî, G.441/1)

Daima dostuyla bir arada bulunan gönül cennet olmuştur. Ancak halk için çarçabuk gösteriş yapan bir gönül ise cehennemdir. Dost ile birlikte olmanın cenneti andırması, aynı zamanda cennet ehlinin bir araya gelerek dünyada geçen güzel günleri yâd etmeleri hadisesini akla getirmekte ve sevilen birinin yanında bulununca insanın acılarını, sıkıntılarını unutması gibi psikolojik duruma da işaret edilmektedir. Öte yandan riya gibi kötü bir huyu kendinde barındıran gönül de, cehennem olsa gerektir. Zaten riyakârların yeri cehennemdir:

Cennet olmuş o gönül kim ola dostuyla müdâm

Dûzah oldur ki hemân halka riyâ bulmuşdur (İbrahim Hakkî, G.142/2)

Âşık, ateşi nura feda kılıp, tevhit ile yanmayı talep etmektedir. Zira tevhit ehlinin oluşturduğu halka, cennet bahçesine şeker havuzu, yani Kevser suyu olmaktadır (Nâbî, G.48/1). Bu haliyle tevhit, cenneti andırmaktadır. Tevhitten yoksunluk ve ondan uzak durmak ise, cehennemi ve ateşi çağrıştırmaktadır:

Nârı kılup nûra fedâ

Gel yanalum tevhîd ile (İsmail Hakkî, İlahi 40/6)

Fikir gülşeninin hareminin harimine girildiğinde; fikrin, cennet gülistanının hurilerinin ateşli kadını olduğu anlaşılmaktadır. Şair fikir gülşenini, âdeta sarayın harem dairesine teşbih etmiş, fikrini de cennete ait özel saray ve çadırlarda bulunan tertemiz ve yabancı gözlerden uzak hurilere benzetmiştir. Aynı zamanda fikrinin ateşîn oluşuna da dikkat çekmiştir. Beyitte şairin, "bikr-i mana", "bikr-i fikr" bulma endişesine, dolayısıyla poetikasına atıf vardır:

Girdikde harîm-i harem-i gülşen-i fikre

Âteş-zen-i havrâ-yı gülistân-ı cinândır (Şeyh Gâlib, K.29/4)

2.3.2.4. Vuslatın Cennete, Ayrılığın Cehenneme Hasredilmesi

Sevgiliye vuslatın cennetle, ondan ayrılığın da cehennemle olan irtibatı malumdur. Öte yandan vuslat ve ayrılığın her ikisini birlikte ele alan ve cennet-cehenneme atıfta bulunan şiir örnekleri bulunmaktadır. Hatta bazen vuslat cennet, ayrılık da cehennem olacak şekilde sembolleştirilmektedir.

Sevgiliye vuslat, "mahremiyet"i; ondan ayrı kalmak da "mahrumiyet"i beraberinde getirmektedir. "H-r-m" kökünden türemiş olan bu iki kelimede, mahremiyet bir gizliliği, korunmayı ve muhabbeti ifade ederken, mahrumiyet ise yoksunluğu anlatmaktadır. Aslında mahrumiyet, cehennemin varoluşuna temel teşkil etmekte; cehennemdeki ateş ve azap, bilinenlerden öte sevgiliden mahrum olmayı ifade etmektedir. Esas yakıcı ve dehşetli olan da budur. Buna mukabil mahremiyet, bir cennet çağrışımı yapmaktadır (Yıldırım, 2014: 96).

Gerçek manada cenneti cennet yapan, onun ağaçları, gül bahçeleri, ırmakları, köşkleri ve benzeri maddi nimetleri değil, sevgilinin orada olmasıdır. Aynı şekilde cehennem de, esasında ateş ve azap değil, yoksunluğun ta kendisidir. Buna göre cehennem, sevgiliden uzak olmayı temsil etmektedir (Yıldırım, 2014: 268). Sevgiliyi görmekle, nuruna gark olan âşık; sevgiliden ayrı kalmakla da, narında suzan olmaktadır.

Sevgiliden ayrı düşen için âb-ı hayat, Kevser ve Dâr'ül-karâr (cennet) hoş gelmemektedir. Zira bunlar sevgilinin varlığıyla bir anlam kazanmaktadır. Cennet, cemâlin görüleceği yer olması itibariyle âşık açısından değer ifade etmektedir. Yârin dîdârından ırak olan âşığın huriye yakınlık duyması muhaldir. Şayet böyle bir hal vaki olursa, yazık ki o âşık için Me'vâ cenneti garip olmuştur. Nitekim sevgilinin görülmediği bir cennet âşığın gurbeti demektir:

Bi'llâh degül-durur düşene yârdan cüdâ
Âb-ı Hayât u kevser ü dârü'l-karâr hoş (Ahmedî, G. 297/8)
Ülfet etmez hûriye dîdâr-ı yârından ırak
Vây iledir ger bulursa cennetü'l-me'vâ garîb (Şeyhî, G.5/2)

Gözyaşları hiç kurumayan âşık, ya iştiyakından ya da ayrılık korkusundan ötürü ağlamaktadır. Sevgiliye kavuştuğunda ondan ayrılma korkusu, uzak kalınca da ona olan şevki ve hasretiyle ağlayıp durmaktadır (Yağmur, 2010: 66). Cehennemden daha şiddetli olan sevgilinin firakı, ancak helak edici bir azaptır (Kuddûsî, G.334/3). Ayrılık ateşinin yakıcılığı karşısında cennet zülali dahi kâr etmemekte, onu söndürmeye yetmemektedir (Mesîhî, G.252/7). Sevgilinin olmadığı bir cennette, âşığın halini görseler, cehennem içindeki kâfirlerin dahi canına şefkat düşecek; merhamet damarları kabarıp, âşığın bu perişan durumuna acıyacaklardır. Nitekim âşığa hicran elemi ateşten daha şiddetlidir. Bu itibarla sevgiliden, âşığı kendinden ayırıp da cenneti ona vermemesi için talepte bulunulmaktadır:

Sensüzin ger cennet içinde göreler hâlümi
Dûzah içre cânına kâfirlerün şefkat düşer (Mesîhî, G.78/2)
Çün 'âşıka hicrân elemi nârdan eşeddür
Senden ayırub cenneti Kuddûsîye virme (Kuddûsî, G.51/8)

Sevgilinin ayrılığının eziyetiyle cennette nimet acı olurken, ona olan şevk u iştiyakın zevkiyle cehennemde azap tatlı olmaktadır. Telh (acı) ile azb (tatlı) arasındaki tezadın yanı sıra, a-z-b kökünden türeyen azâb kelimesinde iştikak sanatı bulunmaktadır. Öte yandan azb mastarının tatlılık anlamını da taşımasına istinaden, cehennemdeki azabın orada bulunanlar için tatlı bir hal alacağına dair İbn Arabî'nin görüşüne atıf yapılmaktadır:

Hecrinin zecriyıle cennette telh olur Na'îm
Şevkinin zevkıyile tamuda 'azb olur 'azâb (Şeyhî, G.3/5)

Sevgilinin güzel yüzünün hayali ve ona olan vuslat ümidiyle, âşık için cehennem narı, cennet bağının gülşeni olmaktadır. Allah'ın dostu olan Hz. İbrahim için ateşin, gül bahçesine dönmesi misali; sevgiliye vuslat sayesinde cehennem, cennet olmakta, âşığın yüreğindeki ateş koru, serinlik ve esenlik bahşedici hale bürünmektedir:

Hüsnün hayâli vaslun ümîdiyle 'âşıka

Nâr-ı câhîmi gül-şen-i bâg-ı cinân ider (Bâkî, G.109/3)

Kâfirin ayrılık ateşi cehennemde bulunmamaktadır; ama gel gör ki, sevgilinin olmadığı cennet, âşığa cehennemi andırmaktadır. Bu itibarla ayrılık ateşinden bihaber olan kâfir, âşığa nazaran şanslı gözükmektedir:

Dûzahda yokdur âteş-i hicrânı kâfirin

Dildârsız cinân bana nîrânı andırır (İzzet Molla, G.109/10)

Sevgili olmadıktan sonra, gülistan ile zindanın bir ayrımına da gerek kalmamaktadır. Âşık katında, dîdârsız, cehennem ve Rıdvân'ın bahçesi (cennet) birdir. Huri yüzlü sevgili olmasa, değil ki dünya, cennet bağı dahi çaresiz âşığa zindan olmaktadır. Sevgiliden ayrılık zulmete, ona vuslat ise tam manasıyla ziyaya tekabül etmektedir (İbrahim Hakkî, K.7/27). Bu bakımdan dünyayı da ahireti de anlamlı kılan sevgilinin varlığıdır. O, âşığın gönlünü aydınlatan bir nurdur. O nurdan yoksun kalan âşık, zifiri karanlıklara gark olmuş demektir:

Gülistân ile zindânı niçe fark ideyin sensüz

Bana dîdârsuz birdür cahîm ü ravza-i Rıdvân (Hayretî, G.366/4)

Hak bilir dünyâ değil ol hûr-peyker olmasa

Bâg-ı cennet âşık-ı bî-çâreye zindân olur (Usûlî, G.19/2)

Sevgili yoksa eğer, orası cennet olmuş, cehennem olmuş âşık için hiç fark etmemektedir. Firak zehrini ve dîdâr lezzetini görmedikten sonra, cennet ve cehennemin, âşığın indinde hiçbir farkı yoktur. Âşık nazarında cennet bağı, gönül alan sevgilisiz, zindan ve esir edici bağdan ibarettir (Zâtî, G.38/1). Gülsüz kalan çılgın bülbül için gülşen ve kafes arasında herhangi bir fark kalmadığı gibi, dîdârdan mahrum olan âşık için de cennet bağı cehennem olmakta, dolayısıyla cennet ve cehennem ayrımı ortadan kalkmaktadır:

Yokdur behişt ü dûzahın 'indimde farkı hiç

Zehr-i firâk u lezzet-i dîdârı görmesem (Şeref Hanım, G.130/3)

Bâg-ı cennet âşıka dîdârsız dûzah olur

Bülbül-i şûrîdeye gülsüz çi gülşen çi kafes (Usûlî, G.49/4)

Sevgiliye vuslat safasını, daima firak belası anmakta, cennet havasını cehennem narı tarif etmektedir. "Her şeyin zıddıyla kaim olduğu" ilkesi gereği, cennet, cehennemle; vuslat, firakla anlaşılmaktadır:

Safâ-yi vaslını dâ'im anar belâ-yı firâk

Havâ-yi cenneti nâr-ı cahîm eder ta'rîf (Necâtî, G.270/3)

Sevgiliye vuslat sekiz cennetin fevkindedir, ondan ayrılık da cehennem ateşinden beterdir. Cehennem, ayrılıktan ve cennet de vuslattan ziyade olmasa gerektir. Öte yandan sevgiliden ayrılığın ateşi, cehennemden beter azap olmakta, cennet hurisinin kıskanması aşığın canı için rahmet olmaktadır. Ayrılık ateşiyle azaba duçar olan âşık için, cennet hurisinin bu durumu çekememesi bir rahmet olarak telakki edilmektedir:

Vaslun sanemâ heşt bihiştün yigi olmış

Hecrün dahı yavuz tamu nârından efendi (Kadı Burhaneddin, G.339/5)

Reşk-i behişt hûrisin rahmet irür ki cânıma

Firkatin odu tamudan dahi beter 'azâb olur (Şeyhî, G.69/3)

Sevgiliden ayrı kalan âşıklar için Na'îm, cahîm demektir (Kadı Burhaneddin, G.1083/2). Sevgiliyle olmak ise cehennemi Na'îm cenneti etmektedir (Kadı Burhaneddin, G.27/2). Âşık, sevgilinin huzuruna erdiği takdirde cehennem, Na'îm cenneti olmakta ve eğer ondan ırak düşer ise İrem, cehennem olmaktadır. Cenneti andıran İrem bağı sevgiliden ayrı kalan âşık nazarında cehennemden farksızdır. Âşık için Firdevs cenneti sevgilinin visalidir (Kadı Burhaneddin, G.289/9). Dolayısıyla âşık açısından vuslat cennet, ayrılık ise cehennemdir:

Eger irem tapusına bana Na'îm cahîm

Ve ger ırah düşer isem cehennem ola irem (Kadı Burhaneddin, G.545/3)

Dîdâr olmayınca kişiye, Na'îm cennetinin nimeti, cehennem narı gibi sıkıntı ve azap olmaktadır. Sevgiliye vuslat ile her nar, bir gülşen olurken; ondan firak ile her gülistan, ateş olmaktadır (Mihrî Hâtun, G.66/3). Cananın vaslıyla narın gülistan olmasını arzulayan âşığa (Zâtî, G.1396/1), bu firak halinde iken, sevgilinin vuslat meltemi eriştiği takdirde; muhakkak, Harîk azabı, cennet safası olmaktadır:

Dîdâr olmaya kişiye ni'met-i Na'îm

Nâr-ı Cahîm bigi olur mihnet ü vebâl (Ahmedî, G.386/6)

Nesîm-i vasl irişürse firâk içinde bana

Safâ-yı cennet olur hak bilür 'azâb-ı harîk (Ahmed-i Dâ'î, G.261/3)

Sevgiliye ağyar malik olup, âşıklar ondan ayrı kalınca, bundan ötürü çektikleri azap, cenneti, cehennem etmektedir. Yârin vuslat meclisi ve visal vesilesiyle onunla hemhal olmak, Firdevs iken, ağyarın sohbet belası cehennemdir. Ağyar, âşığın sevgiliye vuslatına mani olan bütün varlıklardır. Dolayısıyla ağyarın âşığı sohbetle meşgul etmesi, sevgiliden ayrı kalmasına ve onunla sohbet edememesine yol açmaktadır:

Ağyâr mâlik oldı o hûr-ı likâya âh

Dûzah ider cinânı bize bu 'azâbımız (Şeref Hanım, G.69/3)

Degül mi bezm-i vasl-ı yâr firdevs

Belâ-yı sohbet-i ağyâr tamu (Bâkî, G.398/3)

Gönül bağını, sevgilinin vuslatı Firdevs gülşeni etmekte, rakibin cevri ve mihneti ise cehennem ateşi kılmaktadır. Sevgilinin cevr ü cefasının cehennemle ilişkisi malumdur. Ancak bu beyitte, rakibin eziyetinin âşığın gönlünü cehennem ateşi eylediği söylenmektedir. Aslında rakibin cevri ve mihneti sevgili ile irtibatlıdır. Zira sevgili ona yüz vermese, rakibin bir hükmü kalmayacak, âşığın da böyle bir derdi olmayacaktır:

Gülşen-i Firdevs eder cân bâgını vasl-ı habîb

Âteş-i dûzah kılar hem mihnet ü cevr-i rakîb (Nesîmî, G. 16/1)

Sevgilisiz, cennet bağı âşığa göre gam ateşinin yandığı yerdir (Hayretî, G.302/1). Sevgili olmadıktan sonra, âşığın rahat cenneti, cehennemin eziyeti olur iken; sevgilinin vuslatının safasıyla, ateş yanan yer, âşık için cennet olmuştur:

Behişt-i râhatum sensüz bana âzâr-i dûzahdur

Safâ-yı vuslatunla sahn-ı külhân cennet olmışdur (Fehîm-i Kadîm, G.77/2)

Sevgilinin cemâli olmaksızın, âşığın canı daima inlemektedir (Ahmed Paşa, G.147/4). Âşık, vaslından ırak eyleyip cennete koymamasını sevgiliden istemektedir. Âşığın bu iniltisini işiten huriler ve cennet, ateşe yanmaktadır:

Beni vaslundan ırag eyleyüp cennete koma

Bu inildüm işidüp hûrî cinân oda yanar (Eşrefoğlu Rûmî, 29/3)

Ayrılık ve intizar ile gülşen, âşığın gözüne cehennem görünmektedir (Bâkî, Ms.6/4). Sevgilisiz bağ gezintisi, âşık açısından cehennemi andırmaktadır. Sevgilinin yanağı olmaksızın, âşığın gönlünü muteber kandil aydınlatmamaktadır. Parlak oluşu bakımından aya ve güneşe benzetilen sevgilinin yüzünden yoksun kalan âşığın gönlünü, ışığı en şiddetli bir kandil dahi aydınlatmaya yetmemektedir:

Dilberâ sensüz bana dûzeh görinür geşt-i bâğ

'Arızunsuz rûşen itmez gönlümi değme çerâğ (Muhibbî, G.1347/1)

Âşık sevgilinin cilvegâhının Firdevs olmasını istemektedir. Aksi takdirde sevgilisiz hayat, cehennem ve cehennem kıvılcımıdır. Sevgilinin cennet misali kûyuna varıp da cemâlini görememek âşığı yakmakta ve ona dîdârsız cennet, cehennem olarak görünmektedir. Sevgilinin güzel yüzünden mahrum kalan âşık için, bulunulan yer cennet dahi olsa orası cehennemden farksızdır. Zira cehennem uzaklık demektir ve âşık sevgilinin cemâlinden uzak kalmıştır:

Firdevs cilvegâhın ola gerçi kim bize
Sensiz hayât dûzah u dûzah şerâredir (Nâ'ilî, Ms.1/III-5)
Kûyına varub cemâlin görmemek yakar beni
'Âşıka cennet cehennem görinür didârsuz (Zâtî, G.555/4)

Sevgilinin vuslatı cennet, hicranının ateşi ise cehennem narıdır (Kadı Burhaneddin, G.897/4). Yâr ile vuslat dedikleri cennet, hasret ateşi dedikleri de cehennemdir. Dolayısıyla sevgiliye vuslat, cennete tekabül etmekte; ondan ayrılık sebebiyle oluşan hasret ateşi ise, cehenneme denk gelmektedir:

Cennet degül mi yâr ile vuslat didükleri
Dûzah degül mi âteş-i hasret didükleri (Nev'î, G.539/1)

Dünya gibi, ahirette de vuslat ve ayrılık var ise, cehennem ateşi ve cennet abestir. Çünkü ayrılık zaten cehennem, vuslat ise cennetin ta kendisidir. Zaten âşık açısından sevgilinin vuslat âlemi cennet bahçesi, firkat matemi ise cehennem azabıdır. Âşığın, sevgiliye vuslat sayesinde yaşadığı mutluluk, cennet bahçesinde safa sürmeye, ondan ayrılık sebebiyle duçar olunan keder ise cehennemde azap görmeye bedeldir:

Dünyâ gibi bekâda dahi var ise eger
Vasl u firâk nâr-ı cehennem cinân 'abes (İzzet Molla, Mf.3)
'Âlem-i vuslatun riyâz-ı bihişt
Mâtem-i fürkatün 'azâb-ı cahîm (Bâkî, G.342/4)

Sevgilinin firak şimşeğinin ateşi, cehennem narı gibi elem verici, vuslat kadehinin yudumu ise Kevser suyu gibi lezzetlidir. Dolayısıyla sevgiliden ayrılık, cehennem ateşinin verdiği azap mesabesinde iken, ona vuslat ise Kevser suyu lezzetindedir. Öte yandan sevgilinin gönlü susamış âşıkları için Kevser suyu, azap ateşi; onun yolunun toprağı ise vuslatına müştak olanlara tatlı sudur. Sevgilinin ayrılığıyla gönlü kavrulmuş olanlar için Kevser dahi kâr etmediği gibi, bilakis azap ateşi olmaktadır:

Âteş-i berk-i firâkın nâr-i dûzah tek elîm

Cür'a-i câm-i visâlin âb-i kevser tek lezîz (Fuzûlî, G.65/2)

Âb-ı kevser teşne-dil 'uşşâkına nâr-ı 'azâb

Hâk-i râhın vuslatın müştâkına mâ-i 'azûb (Usûlî, G.6/6)

Âşık için sevgilisiz cennet, cehennem; yârin dudağının tatlılığı olmaksızın Kevser de hamîm olsa gerektir. Sevgilisiz, hurilerin bakışı eziyet neşteri, ateşli gönle ise Kevser hasta şerbetidir. Bu itibarla sevgilinin yokluğunda ne cennet ne de cennetin cezbedici nimetleri âşığın ilgisini çekmekte, hatta bunlar âşık için eziyet olmaktadır:

Zâhida dîdârsuz cennet cahîm olsun bana

Şehd-i lâ'l-i yârsuz Kevser hamîm olsun bana (Zâtî, G.4/1)

Nigâh-ı hûr câna nîşter-i âzârdır sensiz

Dil-i mahrûra kevser şerbet-i bîmârdır sensiz (İzzet Molla, G.185/1)

Kıskançlık ateşi, âşıkları kolaçan ettikten sonra cennete düşsün, zira âşıklar sevgilinin cehennem-vari ayrılığında çok azap çekmişlerdir. Dolayısıyla bu ateşin, zaten ayrılık ateşiyle kavrulmuş olan âşıklarla eğlenmesi yerine, cennete musallat olması daha münasiptir:

Bir güzer kılsın bize düşsün behişte nâr-ı reşk

Dûzah-i hecrinde çok çekdik 'azâb eğlenmesin (Hayâlî, G.435/4)

Sevgilinin ayrılığının ateşiyle acı azabı görmüş bulunan âşık (Muhibbî, G.309/3), ayrılığının ateşinde dert ve azap çekmiş biri olarak, vuslatının cennetinden uzak etmemesi konusunda sevgiliden talepte bulunmaktadır:

Cennet-i veslünden ey cânum! meni dûr etmegil!

Kim ferâkun âteşinde çekmişem derd ü 'ezâb. (Hatâ'î, G.34/4)

Sevgiliye vuslatı gaye edinen âşık, birtakım engeller sebebiyle bir türlü ona kavuşamamaktadır. Bir taraftan bütün hedefi sevgiliye kavuşmak olan; fakat tam manasıyla kavuşma imkânı bulamayan âşığın trajik bir hâli vardır. O, ne sevgilinin hasretine tahammül edebilmekte ne de bu hasreti nihayete erdirmeyi başarabilmektedir. Bir yandan kavuşma arzusu, diğer yandan da bitmeyen özlem karşısında âşık, trajik bir aşk yaşamaktadır (Çeltik, 2010: 136). Âşığın gönlü visale dayanamamakta, firaka takati kalmamaktadır (Kadı Burhaneddin, G.5/6). Hz. Musa hadisesinde olduğu gibi, vuslat heyecanı ve heybetine tahammül etmek güçtür. Üstelik âşık, yâre vuslat hayalinin kendine dost olmayacağını düşünmekte, yâre vuslat ümidini yitirmektedir. Bu itibarla Rabbinden, ayrılık ateşine kendisini alıştırmasını istemektedir:

Çün enîs olmaz Necâtî'ye hayâl-i vasl-ı dost

Yâ İlahî bâri nâr-ı hecre mu'tâd et beni (Necâtî, G.631/5)

Yârsiz, her taraf âşığa bizzat cehennem görünmektedir (Zâtî, G.44/2). Âşık için yârin olmadığı her yer bir cehennem ve onsuz geçen her zaman da cehennem hayatı demektir. Ayrılık nedeniyle cehennemde kalan miskin âşık, vuslat cennetine eremediği takdirde, ah u efganını, çığlıklarını duymak şaşırtıcı olmayacaktır:

Kaldı hicr ile cehennemde Usûlî miskin

Cennet-i vasla eger ermez ise vâveylâ (Usûlî, G.4/6)

Âşıklar, yârin vuslat ümidiyle dert isteyen olmuştur. Sevgilinin ayrılığından dolayı zuhur eden ah, âşıklara aşk cennetini, cehennem etmiştir. Ayrılığın ahıyla âşıkların hayatı cehenneme dönmüştür. Sevgili, ayrılıkla kimi âşığı nâlân, kimisini de vuslat ile şâdân eylemiştir (Mihrî Hâtun, Tazarru-nâme/195). Bu dünyada kimse mihnet çekmeksizin devlete erişemediğine göre, visale ermek için firkat belasına sabretmek gerekmektedir (Zâtî, G.553/5):

Olduk ümîd-i vuslat-ı yâr ile derd-hâh

Âhı bihişt-i 'aşkı bize dûzah etdi âh (Nâ'ilî, Ms.3/II-3)

Vuslat cennetine alışmış olanın gözünde, ayrılma tahtının köşesi cehennem bucağı görünmektedir. Âşık, sevgiliye o derece alışmıştır ki, sevgilinin huzurundan bir an olsun ayrılıp az kenara çekilse bile, bu durum ona cehennemin bir köşesine atılıp, azaba duçar olmak gibi gelmektedir:

Cennet-i vuslata me'lûf olanun çeşminde

Künc-i dûzah görinür gûşe-i evreng-i vedâ' (Kânî, G.93/8)

Âşık, sadece sevgiliye vuslatı derde derman olarak bilmektedir (Hatâ'î, G.189/2). Sevgiliye yakarışla hitapta bulunan âşık, sevgilinin, yarasını bildiğini ve yarasına ilaç gerektiğini, nice ayrılık cehenneminde İrem'e ermesi gerektiğini söylemektedir. Aşk derdinin çaresi sevgilidir ve sevgili bunu bilmektedir. Çünkü âşığın derdine derman, sevgilinin vaslıyla olmaktadır (Ahmed-i Dâ'î, G.298/1). Âşık, derdine derman istemekte, dolayısıyla ayrılık cehenneminden kurtulup, cenneti andıran İrem'e vuslatı talep etmektedir. İrem kelimesinin isim ve fiil olarak birlikte anılışıyla cinas sanatı yapılmakta, kelime tekrarlarıyla beyitte ahenk oluşturulmaktadır:

Yârâ yaramı bilürsin yarama yâr em gerekdür

Niçe hecr dûzahında ireme irem gerekdür (Kadı Burhaneddin, G.944/1)

Celâl sahibi olanın emri, ahirette rahat yerini ya ayrılık cehennemi veya vuslat cenneti edecektir. Buna göre ukbada yol ikiye ayrılmakta, kulun yeri ya İlahî sevgiliden ayrılıkla cehennem ya da ona vuslat ile cennet olmaktadır:

'Ukbâda cây-ı râhatımız emr-i zü'l-celâl

Yâ dûzah-ı firâk ede yâ cennet-i visâl (Nâ'ilî, Ms.3/VII-3)

Vâizin cennet-cehennem deyip de açıkladığını âşık, vuslat ile ayrılığa benzetmiştir. Vâiz, ateş ile cehennemin, sevgilinin vasfı olduğunu söylemiştir. Hâlbuki sevgiliye vasıl olununca orası cennet, ayrılıkta ise cehennem olmaktadır:

Vâ'izün cennet cehennem diyüben şerh itdügin

Fi'l-mesel ben vasl ile hicrâna benzetdüm hele (Hayretî, G.414/2)

Vâ'iz dedi nâr ile dûzah vasf-ı dilâra

Vâsıl olucak cennet olur hicirde tamu (Turâbî, 391/1)

Ayrılık cehenneminde vuslat baharını seyretmek, derin düşüncenin tabiatından hiç uzak olmamaktadır. Dolayısıyla âşık, her ne kadar ayrılık ateşi içinde olsa da, bir gün vuslatın gerçekleşeceği fikrini hep canlı tutmaktadır. Vuslat baharının cennetle irtibatlandırılması mümkündür. Zira daimi bahar ve asıl vuslat cennette yaşanacaktır:

Dûzah-ı hicrânda seyretmek bahâr-ı vuslatı

Hîç ba'îd olmaz efendim tab'-ı dûr-endîşeden (Şeyh Gâlib, G.296/3)

Sevgilinin vuslatının cennetini bilmeyen âşık, ayrılık ateşiyle yanıp cehenneme gitse yeridir. Bu durum, vuslatın değerini idrak edememeye benzemektedir. Elindeki nimetin kıymetini bilmeyip nankörlük yapan ise, gerçeği gizleyen kâfiri andırmaktadır. Nitekim kâfirin yeri İlahî sevgiliden ayrı düşmek, yani cehennemdir. Nankörün de sonu bundan ibarettir. Vuslat cennetini bilmemeyi marifetle de ilişkilendirmek mümkündür. Zira mutasavvıflara göre marifet sayesinde vuslat gerçekleşmektedir. Marifete erişemeyen kimsenin akıbeti, ayrılık ve cehennemdir:

Zâtî visâli cennetini bilmedün yüri

Yan âteş-i firâkına başun cehenneme (Zâtî, G.1378/5)

Diyar, yârin cemâli için sevgili olmakta, sevgili sayesinde orası âşığa hoş gelmektedir (Ahmedî, G.288/5). Nitekim âşıklar için yârin cemâli cennet olmakta; ondan ayrılık ise dert ehline yakıcı bir ateş olmaktadır. Âşıklar için yakıp kavurucu ateş, ayrılıktır. Cemâlden uzak düşmektir. Cemâlden mahrum kalan ise celâl tecellisinden nasibini almakta, yakıcı ayrılığa duçar olmaktadır:

Nitekim 'âşıklara cennet cemâl-i yâr olur

Ayrılıkdır ehl-i derde nâr-ı sûzân ayrılık (Usûlî, G.60/2)

2.3.3. Sevgilinin Güzelliklerinin Cennet ve Cehennemle Birlikte Anılması

Sevgiliye ait güzellik unsurlarının ve kûyunun hem cennet hem de cehennem ile bir arada anıldığı şiirler bulunmaktadır. Güzellik unsurlarından vahdeti temsil edenlerin cennetle, kesreti temsil edenlerin ise cehennemle irtibatlandırıldığını söylemek mümkündür. Örneğin parlaklığı ve güzelliğiyle yüz, cennet bağı ve gülşeni olarak görülürken; siyah oluşu ve esir edici yönüyle saç, zindan ve bağ olmaktadır. Aynı şekilde sevgilinin bulunduğu yer bir cennettir. Hatta sevgilinin varlığı cennetin de ötesindedir. Zira ondan mahrum kalınan bir yer cennet olsa dahi, âşık için orası zindan ve cehennemden farksızdır.

Sevgili, zindanı Huld bağı (cennet) eylemiştir. Bu derece üstün evsafa sahip olan bir varlığın uğruna canını feda eden, Kerbela şehidinin yanındadır, cennettedir. Sevgili için ölen âşık, şehit konumundadır. Sevgili ise parlak yüzü, nur-i cemâli ile zindan olan bir yeri cennete döndürme vasfına sahiptir. Buna göre, sevgilinin varlığı cehennemi andıran zindanı dahi cennet kılmaktadır:

Eylemiş zindânı bir dilber Hayâlî bâğ-ı huld

Yoluna ölen Şehîd-i Kerbelâ yanındadır (Hayâlî, G.142/5)

Cennete teşbih edilen sevgilinin yanağının hasretinden dolayı cennetin kalbinde ateşin bulunduğu belirtilmektedir. Yanak renk bakımından ateşi andırmak suretiyle cehenneme de benzetildiği gibi, ayrılık ateşi de cennetin gönlünde kor oluşturmuştur. Cennet içerisinde cehennem, cenneti andıran yüzde, ateşîn renk ile yanak imajı oluşturulmaktadır. Sevgilinin şirin dudağından ise Kevser'in kaynağında suyun oluştuğu, Kevser'in kaynağının sevgilinin dudağı olduğu ifade edilmektedir:

Ey yanağın hasretinden cennetin kalbinde nâr

Vey dudağın şerbetinden Kevserin 'aynında âb (Nesîmî, G.13/3)

Sevgilinin çehresinin şevkiyle cehennem ehli olması halinde âşık, cehennem eşiğinin üzerine "işte bu Adn cennetleri" şeklinde yazacağını söylemektedir. Âşık sevgilinin ateşi andıran yanağının iştiyakıyla cehennemi yaşamakta, ancak aynı zamanda bu yüzün bir cennet bağı olduğunu da bildiği için, bu yanağın Adn cenneti olduğuna dair şerh düşülmesinde bir beis görmemektedir:

Şevk-i ruhsârunla ehl-i nâr olursam yazayın

Âsitân-ı dûzah üzre hâzihî cennât-ı 'Adn (Mesîhî, G.169/4)

Âşık, zâhidin cehennemden korku vermemesini istemektedir. Nitekim sevgilinin yanağı zâhidin cenneti, zülfü ise âşığın tuzağıdır. Bu itibarla zâhidin arzuladığı cennet sevgilinin yanağı iken, insanları korkuttuğu cehennem ise onun zülfüdür:

Vermegil zâhid bana korku cehennemden sakın

Cennetindir 'ârızı zülfü durur dâmım benim (Fuzûlî, G.205/4)

Cennet ehli ateş görmese de, cennet hurisi olan sevilinin yanağından, yine o yanak âşığın gönlüne ansızın ateş salmıştır. Cennette ateşin bulunmayacağı gerçeğine atıf yapıldığı gibi, Elest bezminde bir anlık bakış sayesinde, sevgilinin yüzünü gören âşığın gönlüne ateşin düşmesi hadisesine atıf yapılmaktadır. Dolayısıyla sevgilinin cehennemi andıran ateşîn yanağını müşahede eden âşığın gönlünü bir kor kaplamıştır:

Egerçi görmez ey hûr-ı behişt ehl-i cinân âteş

Ruhundan gönlüme saldı 'izârın nâgehân âteş (Hayâlî, G.228/1)

Cehennem, sevgilinin güzelliğinin baharı için bir gülistan, Kızıldeniz ise aşkının kıvılcımı için bir damla kandır. Sevgilinin baharı andıran yüzü, bu haliyle bir cennet iken, ateşîn rengiyle de hem cehennem hem de gül ve gülşen olarak tasavvur edilmektedir. Onun aşkının şerarına -ona olan aşktan kaynaklanan bir kıvılcıma- nazaran Kızıldeniz bir damla kan mesabesindedir:

Dûzah bahâr-ı hüsnüne bir gülistân senin

Kulzüm şerâr-ı 'aşkına bir katre kan senin (Şeyh Gâlib, G.216/1)

Sevgilinin yanağı ateş renkli gül yaprağı, tüyleri de taze menekşedir. Bu haliyle yanak cennet, güzellik bağı ve simya olmaktadır. Yanağın simya ilmiyle irtibatı, ateşîn görünümüyle cehennemi andırırken, cennet ve bağa dönüşmesi, tüylerin de menekşeye dönüşmesindendir. Nitekim simyada da toprak altına dönüşmektedir:

Gülberg-i âteşîn ruhu hattı benefşe-ter

Cennet mi bâğ-ı hüsn mü sîmyâ mıdır desem (Şeyh Gâlib, G.235/2)

Sevgilinin yüzü cennettir, lakin ateş içindedir. O yüzü gören için, incir ve nara yer yoktur, gerek kalmamaktadır. Nitekim sevgilinin yüzü inciri ve yanağı narı andırmaktadır. Bu itibarla cenneti andıran yüz yeşile çalan ayva tüyleriyle birlikte, bağa göndermede bulunup, incirle; cehennemi andıran yanak ise renk bakımından narla irtibatlandırılmaktadır. Aynı zamanda narın cennet meyveleri arasında olduğunu ve cennet olan yanakla ilişkilendirilebileceğini söylemek gerekmektedir:

Cennetdur anun yüzi velikin od içinde

Anı görene tîn ile rummâna mahal yoh (Kadı Burhaneddin 929/5)

Âşığın yeri cennet, baktığı da sevgilinin cemâli olunca, sevgili, yüzünün nurundan âşığı yakmak hususunda ateşi eksik etmemektedir. Sevgilinin cennet olan nurlu yüzünde, cehennemi aratmayan nar da bulunmaktadır:

Yiri cennet bakdugı dîdâr olursa 'âşıkun

Vech-i nûrından anı yakmağa nâr eksük degül (Niyâzî-i Mısrî, 104/3)

Âşık, sevgilinin cemâlini cennet görüp, yolunda binlerce ateşe düşmüştür. Zira cennet olan o cemâl, ateşîn rengiyle de cehennemi çağrıştırmaktadır. Hezâr bin anlamına geldiği gibi, bülbül anlamına da gelmektedir. Dolayısıyla âşığın bülbül misali, cennet gülşenini andıran o cemâle tutulduğunu ve yanağın da sevkiyle aşk ateşine düştüğünü söylemek de mümkündür:

Cennet göriben cemâlin anun

Yolında hezâr nâra düşdüm (Kadı Burhaneddin, G.333/5)

Sevgilinin vaslına erenler için sonsuz hayat buldu denilmektedir ve onun saçının karanlığının içinde dudağı, âb-ı hayat suyu gibidir. Kesreti temsil eden saç ve tüyler, bu haliyle dünya zindanına benzemektedir. Bu karanlık diyardan kurtulup vahdet olan dudağa, âb-ı hayata ve ahirette ise cennete ve cemâle vuslat gerçekleşmezse, zulmette kalma süreci ukbada da cehennem olarak devam edecektir:

Vusâluna eren derler heyât-i câvîdân buldı,

Saçun zülmâtınun içre, lebündür âb-i heyvân tek (Hatâ'î, G.143/2)

Sevgilinin la'l renkli dudağı, Kevser tabiatlı ateştir. Hayat Hızrı onun aşkı ile şarap içen olmaktadır. Buna göre sevgilinin dudağı rengi bakımında ateşi çağrıştırdığı gibi, içerisinde ateş barındıran şarabı ve aşkı temsil etmesi yönüyle de ateşle ilişkilendirilmektedir. Öte yandan dudak Kevser ve âb-ı hayattır. Bu haliyle hem cenneti hem cehennemi simgelemektedir. Hızr yeşil anlamına da geldiğine göre, sevgilinin ayva tüylerini de çağrıştırmaktadır. Bu itibarla sevgilinin dudağının çevresindeki tüyler, dudak şarabını içmektedirler:

La'l-i lebi ki âteş-i Kevser-nijâddır

Hızr-ı hayât aşkı ile mey-fürûş olur (Şeyh Gâlib, G.108/4)

Hak, iman ehline cehennem ateşini nasip etse, bunun sebebi, kastedilen sevgilinin yüzünün nurudur. Sevgilinin yüzü aydınlık oluşu bakımından iman ve dahi cennetle irtibatlandırıldığı gibi, ateşîn oluşuyla da cehennemi andırmaktadır. Güzelliğin parlaklığını âşıkların gözleri ateş saçan olunca; sevgilinin yüzünün cennetini ise, cehennemden bir emare olunca görmek lazımdır. Sevgilinin yüzünün parlaklığından bir

zerre, Firdevs cennetine düşecek olsa, orayı cehennem ateşine çevirmektedir. Dolayısıyla sevgilinin yüzü hem bir cennet olmakta hem de cehenneme dair izler taşımaktadır:

Nûr-i ruhsârındır ol maksad ki îmân ehline
Kılsa Hak rûzi cehennem âteşi oldur sebeb (Fuzûlî, G.32/4)
Tâb-ı hüsnü çeşmimiz âteş-feşân olsun da gör
Cennet-i ruhsârını dûzah-nişân olsun da gör (Şeyh Gâlib, G.92/1)
Düşse yüzün pertevinün zerresi
Cennet-i Firdevs ola nâr-ı cahîm (Cem Sultan, G.223/4)

Sevgilinin kâfir saçı, ruhsarı üzerine gelip, yüzünün nurunu görünce iman etmiştir. Aynı zamanda sevgilinin yüzünün nurunun, nara benzediği söylenmektedir (Muhibbî, G.830/1). Bu itibarla o ay gibi olan sevgilinin ruhsarının aksini aynada gören herkes, ateşi su içerisinde görünür bulduklarını söylemektedirler. Parlaklık bakımından aya ve duruluk bakımından suya teşbih edilen yüz, renk itibariyle de ateşe benzetilmektedir. Ateşle su tezadı dikkat çekerken, âdeta cennet içinde cehennemin zahir olduğu tasavvur edilmektedir:

Gelüp kâfir saçun ruhsârun üzre
Yüzün nûrın görüp îmâne geldi (Bâkî, G.498/3)
'Aks-i ruhsârını âyînede görsün o mehün
Kim ki dir âteşi âb içre nümâyân buluruz (Nâbî, G.323/4)

Azrail, Huld cennetine yaraşmadığı halde, sevgilinin yanağında cellat olan gamzesinin bulunması hayret verici ve sorgulanmaya değerdir. Cennette ölüm olmadığına göre, Azrail'in orada bu görevle bulunması uygun düşmemektedir. Ancak sevgilinin cenneti andıran yanağında, öldürücü bakışının yer alması da münasip olmadığı halde, o yine bu görevini ifa etmekte, âşığı öldürmektedir:

Behişt-i hulda yaraşmaz eğerçi 'Azrâ'îl
Ruhunda gamze-i cellâd 'aceb neden yaraşır (Şeyh Gâlib, G.102/4)

Sevgilinin yanağının beyazı Allah'ın nuru, kaşlarının siyahı ise gay zulmetidir. Yanak beyazlığı yönüyle nur ve dolayısıyla cennetle bağlantılı iken, kaşlar siyah oluşuyla günah (gay) karanlığı ve hatta şeklen kuşatıcı oluşuyla cehennemdeki Gayya kuyusunu andırmaktadır:

Yanagunun beyâzı Nûru'llâh
Kaşlarunun sevâdı zulmet-i gay (Ahmedî, G.670/2)

Sevgilinin kûyunun cennet olarak görüldüğü, hatta cennetten de öte bir yer olarak tasavvur edildiği malumdur. Bu itibarla âşık, sevgiliden, kûyunda ikamet ettiği takdirde, kendisini bela ateşine yakmamasını istemektedir. Zira cennet sahnının, cehennem olma ihtimali yoktur. Böyle bir durum vaki değildir. Sevgilinin bulunduğu yer de cennet olunca, cehenneme ait olan bela ve azap ateşinin orada bulunması muhaldir:

Kûyun mukîmi olsam nâr-ı belâya yakma

Sahn-ı cinân cehennem olduğı yokdur olmaz (Cem Sultan, G.134/4)

Can sıkıcı rakip, sevgilinin Na'îm cennetini andıran kapısında durmaktadır. Âşık, sevgiliden, hak ettiği sıkıntı verici azabı çekmesi için, rakibi cehenneme koymasını istemektedir. Sevgilinin cennet olan kûyuna karşılık, cehennem olan cevri yer almakta, ancak bu kahrın rakibe yönelmesi arzulanmaktadır:

Şehâ rakîb-i girân-cân kapın Na'îminde

'Azâbıdır ko ki çeksin cahîme cevr-i sakîl (Şeyhî, G.111/6)

Âşık, sevgilinin kûyuna varıp düşmanı/rakibi gördüğünde, onun cennet içinde cehennem azabına düşmesi, duçar olması işten bile değildir. Zira ağyarı sevgilinin mahallesinde görmek, âşık için cehennem azabına denktir:

'Âşık ki dost kûyına varub 'adû göre

Tuş ola cennet içre cehennem 'azâbına (Zâtî, G.1437/4)

Sevgilinin kûyunun bostanında âşığın yediği taşlar -bu hususta bir zevki var ise- cennet meyvesi olarak kendine yetmektedir. Dolayısıyla cenneti andıran kûyda bulunan âşık, sevgilinin cevrini cennet meyvesi mesabesinde görmektedir.

Bûstân-ı kûy-ı dilberde yidigüm taşlar

Var ise fi'l-cümle zevkum mîve-i cennet yeter (Hayretî, G.79/3)

Sevgilinin aşkına düşenler, Eymen Vadisi ve akabinde Tur dağını bulmuşlar; ateş renkli yüzü görüp, narı nur olarak bulmuşlardır. Hz. Musa, bir ateş görüp de ona doğru yönelince Eymen Vadisi'nde bir ağaçtan kendisine hitapta bulunulmuş ve peygamberlikle görevlendirilmiştir (Meryem, 19/52; Kasas, 28/30). Daha sonra Tur Dağı'nda Allah Teâlâ'yı görmek istemiş ve cemâl nurunun dağa tecellisiyle dağ parçalanmıştır. Bu kıssaya telmihte bulunulan beyitte, sevgilinin yanağı ateş ve cemâli nur olarak görülmekte, aynı zamanda rü'yet hadisesine atıf yapılmaktadır:

Düşenler 'aşkuna Vâdî-i Eymen Tûr bulmışlar

Görüp ol âteşîn ruhsârı nârı nûr bulmışlar (Kâmî, G.39/1)

Sevgilinin yanağının ateşini, sanki zülfü gülşen etmiştir. Bu, Hz. İbrahim için yakıcı ateşin gül bahçesi olmasına benzemektedir. Buna göre, sevgilinin yüzü hem bir gülistan hem de bir ateş mahalli olabilmektedir. Aynı zamanda Hz. İbrahim'in ateşe atılma kıssasına telmihte bulunulmaktadır:

'Ârızun nârını zülfün gül-şen itmiş sanasın

Âteş-i sûzânı gül-zâr oldı İbrâhîm içün (Cem Sultan, G.247/3)

2.3.4. Cennet ve Cehennemin Şair ve Şiirle Alakalı Yönleri

Şair bir taraftan bedensel özellikleri, huyu ve ahlakı ve hatta en önemlisi aşkı, ah u efganı yönünden; diğer yandan da şiirinin mükemmelliği, taşıdığı manaları ve ahengi bakımından cennet ve cehennemle irtibatlı olarak ele alınmaktadır.

İnsan, vücut bahçesinin gülen gülü olup, o güldeki hoş koku güzel huya, renk ise irfâna delalet etmektedir. Şairin vücut gül bahçesi cennet bağından bile güzel çiçeklerle bezenmiştir (Aytekin, 2005: 166). Nitekim yara renk ve şekil itibariyle güle benzemekte, âşığın göğsü, yaralarla dolu olduğu için gül bahçesine teşbih edilmektedir (İpekten, 2011: 132). Ancak sinedeki yaraların cehennemin ateş koruna benzeme ihtimali de bulunmaktadır. Zira yara, renk bakımından ateşi de çağrıştırmaktadır.

Günahların çokluğundan yakınıp, mütevazı bir şekilde Allah'a yakarışta bulunarak, bu sayede affa mazhar olmayı ummak bir çeşit dua tarzı olsa gerektir. Nitekim şair, bu hal ile kendisini cehennemin dahi kabul etmeyeceğini, siccîn ahalisi görünce ondan nefret edeceklerini söylemektedir. "Siccîn", (günahkârların yazısı) amellerin sayılıp yazıldığı bir kitap olarak açıklanmaktadır (Mutaffifîn, 83/7-9). Dolayısıyla şair, günahının çokluğundan ötürü, siccîn ehlinin, bir bakıma cehennemliklerin dahi dönüp yüzüne bakmayacağını itiraf etmekte, bu içler acısı halini dile getirmektedir:

Beni bu hâlle dûzah dahi kabûl etmez

Görünce nefret ederler ahâlî-i siccîn (İzzet Molla, Münâcât -7/32)

"Aman dilemem azap kılıcıyla kesilse de, cehennem eleminin ateşiyle canım yansa da, namım nişanım kül olup kalmasa da" diyen şair, bu mısraı o an yine dilinde terennüm edeceğini ve çektiklerinin hep kendi amelinin karşılığı olduğunu söylemektedir. Çektiği bunca sıkıntıyı kendine mal etmekle, aslında bütün bunların gönlündeki aşk ateşinden neşet ettiği imasında bulunmaktadır:

Kat' olsa da şemşîr-i 'azâb ile emânım

Nâr-ı elem-i dûzah ile yansa da cânım

Hâkister olup kalmasa da nâm ü nişânım

Ol dem yine bu mısra‘ olur vird-i zebânım

Hep çekdiceğim kendi cezâ-yı ‘amelimdir (Vâsıf, Ms.189/XI)

Yedi cehennem âşığın ah u efgan ateşinden nişandır (Zâtî, G.306/2). Hatta cehennemin, ahının ateşinden bir kıvılcım olduğunu, gözü yaşına nispetle deryanın katre gibi olduğunu belirten âşık, göz yaşının çokluğundan korkan servi boylu sevgilinin, bağda eteğini kaldırdığını vurgulamakta (İzzet Molla, G.390/3), yaşadığı hüznün ve kederin boyutlarını tasvir etmektedir:

Cehennem bir şerer âhum odından

Gözüm yaşına nisbet katre deryâ (Muhibbî, G.24/4)

Âşığın her ahından cehennemin imbikten geçirilmiş gibi olduğu, gönlün yanıp yakılmasının tesirli olduğu ifade edilmektedir. Dolayısıyla âşığın ahının ve gönlünün ateşinin muazzam oluşuna dikkat çekilmektedir. Nitekim şairin, ayrılık ateşiyle yanmış gönlünde yarası olmasa, sözlerinin de bu şekilde yakıcı olmayacağı belirtilmekte, gönüldeki ateşin söze tesir ettiği vurgulanmaktadır:

Her âhından olur dûzah çekîde

Mü’essirdür dilün sûz u güdâzı (Fehîm-i Kadîm, G.279/6)

Sözleri Yahyâ’nun olmazdı bu resme sûznâk

Nâr-ı hicrân ile yanmış dilde dâğı olmasa (Şeyhülislâm Yahyâ, G.320/5)

Âşık gönlünü kıyametin baş kafilesinden etmesini, her bir ahının kıvılcımını da cehennem derecesine çıkarmasını Rabbinden istemektedir. Kıyametin mahv u perişan edici sıcaklığına atfen âşık, gönlünün bu yakıcılıkta ön saflarda olmasını, yüreğindeki yangından husule gelen kıvılcımların da derece bakımından cehennemle bir olmasını talep etmektedir:

Yâ Rab dilim et kâfile-sâlâr-ı kıyâmet

Her bir şerer-i âhımı hem-pâye-i dûzah (Şeyh Gâlib, G.51/3)

Âşık cennet fidanını andıran sevgiliye hitaben, dûzah kıvılcımlı gönlünün ahının sıcaklığı ve hararetinden sevgilinin incinmesine eseflenmektedir. Âşığın cehennem kıvılcımlarını andıran gönlündeki ah ateşi, aşkını tasvir ederken, sevgilinin bundan rahatsızlığı da onu üzmektedir:

Efsûs ki âzurdesin ey nahl-i bihiştî

Tâb u teb-i âh-ı dil-i dûzah-şererimden (Nâ’ilî, G.248/4)

Âşık, aldatıcı gözün bebeği, yüzdeki benin fitnesi, mahşer güneşinin yarasıdır ve cehennem de kendisinin sığınağıdır. Merdüm (göz bebeği), hâl (ben), dâğ (yara) arasındaki benzerlik ilişkisinin dikkat çektiği beyitte, âşık kendisini mahşer güneşinin yarası olarak tanımlamakta, cehennemin de sığınağı olduğunu belirtmektedir:

Merdüm-i çeşm-i firîbim hâl-i rûy-ı fitneyim

Dâğ-ı mihr-i mahşerim dûzah penâhımdır benim (Nâ'ilî, G.236/2)

Hem kıyametin sualleri hem de mahşerin cevabı olduğunu söyleyen âşığın titremesinden, cennet erbabının tabiatı mustarip olmaktadır. Ahiret safhalarının zorluğunu kendisiyle ilişkilendiren âşık, cennet ehlinin dahi bundan yakındığını vurgulamaktadır:

Muztaribdür lerzişümden tab'-ı erbâb-ı behişt

Hem su'âlât-ı kıyâmet hem cevâb-ı mahşerem (Fehîm-i Kadîm, G.207/5)

Şair, cennet pazarı içerisinde şule metaı olduğunu söylemektedir. Nitekim cehennem sermayesi kendisine dükkânın ön tarafı (yüzü) mesabesindedir. Dolayısıyla alevden bir eşya olarak cennet pazarında sergilenen şairin bu haline nazaran cehennem, dükkânın vitrini konumundadır. Bu itibarla şairin tabiat bağından gülistana meltem estiği vakit, gül bahçesinin her gülünün ateş dilli bir seçkin şair olması işten bile değildir. Şairin sözleri ateş saçmakta ve gülistanının güllerine sirayet eden bu hava, gülleri dahi ateşe döndürmektedir. Zaten gül ateş rengindedir:

Bâzâr-i behişt içre ben ol şu'le-metâ'am

Kim rûy-ı dükkândur bana sermâye-i dûzah (Fehîm-i Kadîm, G.35/4)

Bâğ-ı tab'umdan Fehîm esse gülistâna nesîm

Her güli âteş-zebân bir şâ'ir-i mümtâz olur (Fehîm-i Kadîm, G.89/7)

Hem kendi divanında hem de incelenen diğer divanlara oranla dûzah kelimesine fazla yer veren şairin duası dahi dikkatleri celp etmektedir. Nitekim o Rabbine niyazla vücudunun soğuk olduğu o kabir (berzah)'de kendisini buz arasında koymamasını istemekte, "Ben ateşim ama ya cehennemi bende ya beni cehennemde yok eyle." demektedir. Şair, cehennem tabiatlı oluşunu, kendini cehennemle âdeta özdeşleştirerek ortaya koymaktadır:

Yâ Rab beni koma miyân-ı yahda

Ya'nî ki vücûdum serd olan berzahda

Ben âteşem ammâ ki 'adem kıl yâ Rab

Ya dûzahı bende ya beni dûzahda (Fehîm-i Kadîm, Rubâ'î 51)

Cennet yârin kûyundan bir köşe, cehennem de âşığın figanının ateşine nispetle bir kıvılcımdır. Bu itibarla şair ah u efganının muazzam oluşuna vurgu yapmakta, cehennemin ona nazaran bir kıvılcım mesabesinde kaldığını belirtmektedir:

Cennet Hayâlî gûşe durur kûy-i yârdan

Dûzah fegânım odına nisbet şerâredir (Hayâlî, G.52/5)

Ravza-i rızvân ki dirler kûy-ı dilberdür hemîn

Ateş-i dûzeh tamâmı nâr-ı âhumdur benüm (Muhibbî, G.1812/4)

Kerbela olayı için yazılmış bir mersiyede şair, her ne olursa olsun bundan sonra teninin toprak olmasında bir beis görmemekte ve meskeninin ise cennet olmasını istememektedir. Âşık, dünyada yaşamasının bir anlamı kalmadığını, yerinin cennet olması konusunda da bir arzusunun bulunmadığını ifade etmek suretiyle bu olay karşısında duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir:

Her-çi-bâd-âbâd hâk olsun tenim şimden girü

İstemem cennet olursa meskenim şimden girü (Şeref Hanım, Msd.4/III-1)

Şiirin de cennetle bağlantılı olarak ele alındığı görülmektedir. Nitekim şairin dili, Hz. Peygamber'in vasıflarının cennetinin Rıdvân'ı olduğu halde, cehennem zebanileri elinde kalması uygun olmasa gerektir. Şair, Hz. Peygamber'e övgü dolu sözleri sayesinde cehennemden muaf olacağını ummakta ve Hz. Peygamber'den şefaat beklediğini ima etmektedir:

Zebânım cennet-i evsâfının Rıdvânı olmışken

Zebânîler elinde kalma lâyık mı keremkârâ (İzzet Molla, Na't 2/104)

Nebi'nin na'tında sihr-i halâl, sözün büyülüsünü ve güzelini söyleyen şaire, yarın cehennem haram olacaktır. İlk mısraın sonundaki bir sözün hem kendisiyle hem de sonraki mısraıyla anlam bütünlüğü oluşturacak şekilde kullanılma sanatı olan sihr-i helâle atfen (Doğan, 2011: 1114), şiirini Hz. Peygamber'in medh ü senasına hasreden şair, bu sayede cehennemden azat olacağını ummaktadır:

Ferdâ olur o şâire dûzah harâm kim

Na't-ı Nebîde nazmını sihr-i halâl eder (Nâ'ilî, K.1/32)

Âşık, sevgilinin gizli sırlarını anıp her sözü nazm etmek suretiyle saklı bir inci eylemiştir. Cennette hurileri için kullanılan "dürr-i meknûn" tabirini şair şiiriyle ilişkilendirmiştir. Nitekim şiir sözden meydana gelmektedir. Söz ise inciye benzemektedir. Dudağa dair gizli sırları açıklayan sözün, saklı bir inci gibi olması bu irtibatın bir sonucudur:

La'lünün râz-ı nihânın zikr idüben Ahmedî

Her sözi kim nazm itmiş dürr-i meknûn eylemiş (Ahmedî, G. 307/7)

Kendi edasını vasıf itibariyle Selsebîl sanıp, bahtının bahçesini cennet bağına benzettiğini söyleyen şair, şiir üslubunun Selsebîl ırmağı gibi rakik ve akıcı olduğunu ifade etmektedir. Bu itibarla şairin edası Rıdvân bağının Selsebîl'i, harfleri de ravzadan gelmiş reyhanlar olmakta ve her bir harf cennet bahçesindeki reyhan bitkisini andırmaktadır. Hatta bir yazı çeşidi olan "reyhânî"ye de atıf yapıldığı hissedilmektedir:

Edâ-yı Bâkîyi vasfında Selsebîl sanup

Riyâz-ı bahtını bâg-ı cinâna benzetdüm (Bâkî, G.337/11)

Edâsı Selsebîl-i bâg-ı Rıdvân

Hurûfı ravzadan gelmiş reyâhîn (Bâkî, K.4/11)

Şairin kaleminin Hızr'ı divan arsasını yeşil etmeseydi, fikir cennetinin gülleri yeşermezdi demekte, Hızr'ın yeşille olan bağlantısını da ihmal etmeyerek, ebedîlik kesp eden kaleminin, divanını müzeyyen kıldığını ve bu sayede düşünce cennetinin güllerinin yeşerdiğini vurgulamaktadır:

Gülleri Gâlib yeşermezdi behişt-i fikretin

Etmeseydi Hızr-ı hâmem arsa-i dîvânı sebz (Şeyh Gâlib, G.130/13)

Şair, sevgilinin dudağı vasfında şekerden lezzetli bir gazel söylediğini, hatta değil ki şekerden, belki Kevser suyundan da leziz olduğunu ifade etmektedir. Akıcılık ve tatlılık bakımından sözün Kevser'le olan ilişkisi şairin gazelinde somutlaşmaktadır:

Bir gazel didüm lebün vasfında sükkerden lezîz

Hey ne sükker belki cânâ ab-ı Kevserden lezîz (Zâtî, G.134/1)

Kaleminin lülesinin dilinden, lafzı sevgi çeşmesi ve edası Kevser suyu olan bir gazelin meydana geldiğini söyleyen şair, gazelinin şırıl şırıl akan bir aşk çeşmesini ve edasının da Kevser suyunu andırdığını belirtmektedir. Öte yandan adil padişah Kevser suyu diye nazmında şairi övmüştür. Bu ruh bahşeden pâk nazm, letafet kazandıran su ne hoştur. Hem latiflik hem de duruluk bakımından gayet hoş olan şairin şiiri, Kevser suyuna benzemektedir:

Zebân-ı lûle-i kilkimden oldu bir gazel cârî

Ki lafzı çeşme-i mihr ü edâsı âb-ı kevserdir (Nâ'ilî, K.26/22)

Suyın Kevser diyü nazmında ögmüş ol şeh-i 'âdil

Hoşâ pâkîze-nazm-ı rûh-bahş âb-ı letâfet-zâ (Şeyhülislâm Yahyâ, G.15/3)

Şair, bu kasidesinin mana Huld'unun bahçesi olduğunu, duru nazmının Kevser suyu, fikrinin bikrinin de iri gözlü huriler olduğunu vurgulamaktadır. Kaside cennet bahçesine, şiirdeki saflık Kevser suyuna, fikirdeki orijinallik de hurilere benzetilmektedir. Hurilerin bakire oluşlarına atfen şair, düşüncesinin el değmemiş, daha önce işlenmemiş bir özgünlüğe sahip olduğunu belirtmektedir:

Bu kasîdem ravza-i huld-i ma'ânîdir benim

Nazm-ı pâki âb-ı Kevser bikr-i fikri "hûrin 'în" (Nef'î, K.56/38)

Şair, her beytinin âdeta cennet bağının bülbülüne döndüğünü, sanki iki mısradan uçmağa kanat açıp durduğunu söylemektedir. Uçmak cennet anlamına da geldiğine göre, beytin iki mısraının bülbülün cennete doğru açılmış kanatları olduğunu söylemek mümkündür. "Gûyâ" söz söyleyen manasını da ifade etmekte olup, şiirin her bir beytinin, cennet bağının bülbülü gibi şakıdığı ve beyitlerin mısralarının da bülbül misali kanat açıp uçmağa hazırlandığı anlaşılmaktadır. Kanat açmak, kapı aralamak şeklinde de düşünülebilir. Buna göre çift kanatlı bir kapının sanki cennete açıldığı, şairin şirindeki her beytin iki mısraıyla cennetin kapısını araladığı akla gelmektedir:

Sanasın bülbül-i bâğ-ı cinâna döndi, her beytüm

İki mısra'dan uçmağa kanad açmış durur gûyâ (Taşlıcalı Yahyâ, G.1/3)

Şu beyti, himmet ve gayret mimarının mamur ettğini, binasının cennet kasrı gibi hep inci ve mücevher olduğunu belirten şair, hem şiirini hem de bir evi çağrıştıracak şekilde "beyt"i kullanmış, kendisini de o beyti mamur hale getiren mimara benzetmiştir. Beyitte, şiirin bina ile olan ilişkisi dikkat çekicidir. Nitekim şiir de bina gibi inşa edilmektedir. Şairin inşa ettiği bu bina cennet sarayı misali inci ve mücevherlerle, söz ve ahenkle süslüdür:

Şu beyti kim ide mi'mâr-ı himmetüm ma'mûr

Binâsı kasr-ı cinân gibi hep dür ü gevher (Atâyî, K.15/77)

Bu nazım denizini latif kelam lezzetli eylemiş, cennet tarafından o muhite Ma'în suyu akmıştır. Cennetliklere sunulacak olan Mâ-i ma'în'in şairin şiirine nüfuz ettiği ve onu hem lezzetli hem de latif ve akıcı yaptığı ifade edilmektedir. Nitekim şairinin nazmının selâsetindeki o feyzi ne Selsebîl ırmağı ne de zülâl suyu kazandırabilmektedir. İlim, irfan, bereket ve suyun taşması gibi anlamlara gelen "feyz"in su ile bağlantısı kurulmuş ve şairin şiirinin akıcılığındaki o feyzi Selsebîl ve zülâlin dahi sağlayamadığı vurgulanmıştır:

Bu bahr-i nazmı lezîz eyledi kelâm-ı latîf

Muhîte cânib-i cennetden akdı mâ'-ı Ma'în (Taşlıcalı Yahyâ, K.19/43)

Ol feyz kim selâset-i nazmımdadır anı

Ne cûy-ı Selsebîl ü ne âb-ı zülâl eder (Nâ'ilî, K.1/11)

Şair, renkli manasıyla her bir beytin sanki Selsebîl olduğunu, nar gibi renkli dudak suyunun üstüne her mısraın bir köprü olduğunu söylemektedir. Şiirin cennet ırmaklarından Selsebîl ile ilişkisi kurulduğu gibi, iki mısraın iki renkli dudağa köprü olduğu belirtilmekte, âdeta dudaktan çıkan sözlerle mısraların ve beyitlerin oluştuğu ima edilmektedir:

Ma'nî-i rengîne her bir beyti gûyâ selsebîl

Cesr her mısra'ı âb-ı la'l-i rümmân üstüne (Nedîm, K.3/46)

Şairin her beyti, vasfının Sidre'sinde sanki Tûbâ budağı gibi güneş meyve vermiştir. Sidre'de bulunduğu belirtilen Tûbâ ağacı aynı zamanda güneşe teşbih edilmektedir. Nitekim dalları andıran ışınlarıyla ters dönmüş ağaca benzeyen güneş, bu haliyle bir Tûbâ'dır. Her beytin Sidre'nin vasıflarını anlatmasıyla Tûbâ ağacı gibi güneşin meyve verdiği belirtilmektedir. Bu itibarla şiirdeki her beyit, meyve veren bir güneşi ve Tûbâ ağcının dallarını anımsatmaktadır:

Sidre-i vasfında her beyti Usûlî bendenin

Gûyiyâ tûbâ budağıdır ki verdi ber güneş (Usûlî, K.2/39)

Şairin kaleminin fidanına Sidre ve Tûbâ gönül bağlamış, nazmının zülâline de Kevser ve Tesnîm susamıştır. Dolayısıyla şair, kaleminin heybeti ve gücünün Sidre ve Tûbâ'dan üstün olduğunu, şiirinin duruluğunun da Kevser ve Tesnîm'in fevkinde bulunduğunu vurgulamaktadır:

Nihâl-i hâmeme dil-beste Sidre vü Tûbâ

Zülâl-i nazmıma leb-teşne kevser ü tesnîm (Nef'î, K.33/45)

Şairin şiirini Ebu Cehil ömründe bir kez okusa, safasından cehennem cennet olacaktır. Gönül açıcı, ferahlandırıcı bu şiiri okuyanın yeri cehennem olsa dahi orayı cennet gibi kılacağı dile getirilmektedir. Dolayısıyla şair şiirinin rahatlatıcı, neşelendirici yönünü övmektedir:

Ki Bû Cehl okusa ömründe bir kez

Safâsından behişt olur cehennem (Nef'î, K.48-2/11)

Şiirler gülistanı, seyir havasına düşmüş, mana gökyüzünde cennet tavusu kanat açmıştır. Şiirin her beytinin mısraları burada da kanat olarak düşünülebilmektedir.

Dolayısıyla her mısra, cennet kuşu olan tavusun kanatları gibi açılıp mana gökyüzünde uçmakta, şiirler gülşeninde ise gezip dolaşmaktadır:

Hevâ-yı seyre düşüp gülsitân-ı eş'ârı

Sipihr-i ma'nâda tâvûs-ı cennet açmış bâl (Şeyh Gâlib, K.30/6)

Şairin her sözü, gönül bezminden mana gülşenine gül gibi renkli ve nergis gibi mestane gelmektedir. Dolayısıyla şairin cenneti andıran gönlünden sudur eden sözleri gül misali çekici renge sahip, nergis misali sarhoş edici, aklı baştan alıcı özelliktedir:

Her sözüm gülşen-i ma'nâya gönül bezminden

Gül gibi renkli nergis gibi mestâne gelir (Nedîm, K.16/39)

Şair tecrit sanatıyla kendine hitaben, akıcı nazmın sütununa bakmasını ve kemâl cennetinin Selsebîl'inin dalgalarını görmesini telkin etmektedir. Şairin şiiri, akıcılık bakımından cennetin suyu olan Selsebîl'e ve divanda sütunlar şeklinde sıralanan satırlar da o suyun dalgalarına benzemektedir. Aynı şekilde çemenleri andıran satırlar ve harflerin oluşturduğu levhayı Huld çemenzarının kıskandığı ve şairin elinde kuru çöpün, misk kokulu söğüt kalemi olduğu belirtilmektedir. Yapraklarıyla beraber düşünüldüğünde acımsı bir kokuya sahip söğüt ağacı, şairin elinde misk kokulu kaleme dönüşmekte, şiirinin satırları da cennetin çemenlerini dahi kıskandırmaktadır:

Bak Nâ'ilî bu nazm-ı selîsin sutûnuna

Emvâc-ı selsebîl-i bihişt-i kemâli gör (Nâ'ilî, G.62/5)

Levh-i sutûru reşg-i çemenzâr-ı huld olup

Destine çûb-ı hüşk kalem-i müşk-i bîd olur (Nâ'ilî, K.31/9)

Kalem sokağı ve çarşısının suretler çarşısı mı olduğu konusunda tecahül-i ârifane bir tavır takınan şair, o kalemin, cennet hurileri gibi mazmunları yüzlerce renge soktuğunu ifade etmektedir. Şair, cennette envaiçeşit şekle girilebilen bir çarşının bulunduğuna dair hadise (Tirmizî, Cennet: 15) telmihle, kendi kaleminin de bu suretler çarşısı misali cennet hurilerini andıran mazmunları çeşit çeşit renge büründürdüğünü vurgulamaktadır:

Sûku's-suver midir bilemem kûçe-i kalem

Sad-renk eder mezâmini hûr-ı cinân gibi (Şeyh Gâlib, K.13/13)

Selim tabiatlı olan, aruz fikri eylememektedir. Zira Firdevs cennetinde mizan terazisinin ağırlığı boşunadır, yanlıştır. Günahlar ve sevaplar tartılarak cennet ve cehenneme taksimatın yapılacağı mizanın aşaması cennetten önce olduğu için, cennete gitmiş birine bundan bahsetmek galattır. Dolayısıyla şiir ve mana cennetinde bulunan

için bir ölçü olan aruzdan bahsetmenin de bir anlamı yoktur. Önemli olan şiirdeki manadır:

Fikr-i ârûz eylemez sâhib-i tab'-ı selîm

Ravza-i firdevsde siklet-i mîzân galat (Şeyh Gâlib, G.174/4)

Şarap içen bunu almazsa da gama gerek yoktur. Kadeh Rahîk'inin keyfini taze gazel vermektedir. Gazel bir cennet içeceği olan Rahîk'le ilişkilendirilmekte, taze gazelin böylesine güzel bir içki tadını, lezzetini verdiği belirtilmektedir. Nitekim bu gazel, Rahîk olarak bilinen ve sonu misk olan o badeden bir damladır. Şair, Rahîk'in sonunun misk kokusu olduğunu bildiren ayetlere telmihle (Mutaffifîn, 83/25-26), gazelini o misk kokulu şaraptan bir damla olarak tavsif etmektedir:

Almazsa mey-fürûş ne gam Kâmiyâ bize

Keyf-i Rahîk-i sâgarı tâze gazel virür (Kâmî, G.47/7)

Bu ğazel bir reşhâdır ol bâdeden

Bil rahîk ü eyle miskiyyü'l-hitâm (İbrahim Hakkî, G.260/6)

Kasidelerin nesîb bölümündeki konulara göre veya kafiyelerine göre isim aldıkları bilinmektedir. Bahardan bahseden bir kasidede şair, bir bahariye ile cenneti vasfetse, Tesnîm suyunun, cehennem ateşini gülzar edeceğini dile getirmektedir. Bu itibarla şairin cenneti anlatan şiirinin havası ve suyu ile cehennemi gül bahçesine dönüştüreceği, sözlerinin ne derece etkili ve güzel olduğu vurgulanmaktadır:

Bir bahâriyye ile cenneti vasf etsem eger

Âteş-i dûzahı gülzâr eder âb-ı tesnîm (İzzet Molla, K.37/66)

Bilgi sahibi şairin uğurunun ağaçlarından divanının satırı, cennet bağının tarhı gibi yeşildir. Bu haliyle şairin divanı âdeta cennet bağını andırmakta, satırlar bahçenin tarhları, şiirler de o cennet bağındaki ağaçlar olmaktadır:

'İzzet ez-gars-ı yemîn-i şâ'ir-i dâniş-karîn

Hem çü tarh-ı bâğ-ı cennet satr-ı dîvânesi sebz (İzzet Molla, G.180/10)

Şairler kendi şiirlerini övdükleri gibi, üstün olarak addettikleri başka şairlerin şiirlerini veya eserlerini de cennetle ilişkili olarak övmektedirler. Nitekim Örfî'nin dilinin hakikatte aciz bırakıcı Huld olduğu, ancak gevher peyda eden düşünce nutfesinin henüz taze olduğu belirtilmektedir. Şairin icazlı söyleyişinin hakkı verildiği gibi, henüz düşüncelerinin kemal noktasına ulaşmadığı da ifade edilmektedir:

Huld-ı i'câzdır elhak dil-i 'Urfî ki henüz

Tâzedir nutfe-i endîşe-i gevher-zâyı (Nâ'ilî, K.5/28)

2.3.5. Dualarla Cennete Kavuşma Arzusu, Cehennemden Kurtulma Umudu

Şairler şiirlerinde bazen, cennete ve İlahî cemâle vuslat yönünde taleplerini belirtmekte yahut cehennemden ve azabından muhafaza etmesi için Rabbine yalvarmaktadırlar. Cennete nail olmak ve cehennemden kurtulmak gayesi güden şiir örneklerinde, zaman zaman her iki husus birlikte ele alınırken, bazen de sadece cennet beklentisi veya cehennem endişesi konu edilmektedir. Bölümün hatimesi kabilinden olan bu kısımda, dua ile ilgili beyitlere yer verilmesi uygun görülmüştür.

Ölen kişiler için düşülen tarihlerin bilhassa dua cümlesi meyanında olduğunu ve bu duaların da -nezaket, merhamet ve muhabbet gereği- vefat edenin cennete girmesi ve orada ikramlara mazhar olması temennisiyle yapıldığını söylemek mümkündür. Öte yandan ölen kişinin yerinin cehennem olması konusunda bedduada bulunulduğu da vakidir.

Şairler ya kendileri ya da sevdikleri için ahiret hayatına dönük dualar yapmakta yahut da çevrelerinde bulunan birinin ölümüne düşülen tarihlerde, anılan şahsın mekânının cennet olmasını Yüce Allah'tan dilemektedirler. Yine cehennemden halas olma konusunda yakarışta bulundukları gibi, zalimler ve günahkârların da bilakis ateşlerde yanmaları için zaman zaman bedduaya başvurmaktadırlar.

Şair, cennetine dâhil eylemesi ve cemâlini görmeye nail eylemesi hususunda kendisi için Allah'tan niyazda bulunmaktadır. Aynı şekilde Rıdvân cennetinde iskân edilmeyi ve yemek içmek derdine düşmeyip, daima Rabbini görmeyi talep eden şair de, İlahî rızaya nail olmak ve İlahî cemâli temaşa etmek peşindedir. Çünkü asıl mükâfatın -cennetin maddi nimetleri değil- rü'yet ve rıdvân olduğunun bilincindedir:

Hudâyâ, cennetine dâhil eyle
Cemâlin rü'yetine nâ'il eyle (Turâbî, Münâcât/36)

Yâ İlahî cennet-i Rıdvânda iskân it beni
Yimek içmek bilmeyüben göreyin dâ'im seni (Kuddûsî, G.319/1)

Şair, her ne kadar günahları çok olsa da, kulların Rabbine, Rabbinin de kullara ait olduğunu ve merhametiyle muamele edip onları, orada Burak'a binecekleri cennetine koymasını talep etmektedir. Öte yandan şair, pâk şaraptan içirmesi, rahmetiyle cennet ve mutluluğu kendisine kolaylaştırması hususunda Rabbine duada bulunmaktadır:

Kullar senün sen kullarun günâhları çok bunlarun
Uçmaguna sal bunları binsünler Burâk Çalab'um (Yunus Emre, 186/2)

Ve'skinî şerâben tahûrâ

Ve yessir lî bi-rahmetike cenneten ve surûrâ (Hüdâyî, Arapça Sözler 6)

Hz. Peygamber için yazılmış bir gazelde şair, cennet bağında cümle müminlerle birlikte servi boylu Hz. Peygamber'in komşusu olmayı Allah'tan ummaktadır. Başka bir na'tta ise, cennette Hz. Peygamber'e Mahmûd menzilinin makam olması istenmekte, onun mübarek ruhuna selam ve esenlikte bulunulmaktadır. Cennette en üstün derece olarak bildirilen Makam-ı Mahmud'a telmih yapılmaktadır:

Bâğ-ı cennetde ümîdüm bu Hudâdan Zâtî'yi

Cümle mü'minlerle sen servün ide hem-sâyesi (Zâtî, G.1627/7)

Cennetde ana menzil-i Mahmûd ola makâm

Rûh-ı mübârekine tahiyyât ile selâm (Taşlıcalı Yahyâ, Ms.7/VII-8)

Cennet-i a'lâda Hz. Peygamber'in torunu Hz. Hasan ile komşu olmayı isteyen şair (Vâsıf, Kt.65/74), Hz. Peygamber'in ashabı ve ailesinden, Allah Teâlâ'nın hoşnut olup, onlara Rıdvân cenneti ile ikram ve izzette bulunması hususunda dua etmekte, bu sayede kendisi de şefaate ve cennete nail olmayı ummaktadır:

Cümleten ashâb ü âlinden Hudâ hoşnûd olup

Eyleye ikrâm ü 'izzet cennet-i Rıdvân ile (Vâsıf, Kt.65/10)

Cümle halkın rahmet ile cennete girdiğini söyleyen şair (Kuddûsî, G.319/2), o şahın gidişine Rabbinden rahmetini saçmasını ve cennet içinde tahtını Dârü'l-karâr kılmasını talep etmektedir. Sultanın ruhunun rahmete gark olması, Firdevs gülşeninin ona mekân, hurilerin de ona dost olması istenmektedir:

Yâ rab şehün revânına rahmet nisâr kıl

Uçmak içinde tahtını dârü'l-karâr kıl (Ahmed-i Dâ'î, K.24/38)

Garka-i rahmet ola rûh-ı revân-ı Sultân

Hûrîler mûnis ola gülşen-i firdevs mekân (Bâkî, Ms.2/V-8)

Vefat eden biri için düşülen tarihte, oruç ayında cennet gülistanına gittiği söylenen o kişinin, gılmân ve huriler ile fikri, zikri ve gönlünün bir olması, onlarla hemhal olması temenni edilmektedir:

Gülistân-ı cinâna gitdi mâh-ı rûzede yâ Rab

Ola ğılmân u hûrân ile yek-cihet yek-dil (Şeref Hanım, Tr.100/6)

Ölen kişinin, Huld cennetinin mahfillerinde oturup, ebedî mağfirete ermesi (Nâ'ilî, Tr.46/1), temiz tabiatlı ruhuna ahirette kalacak yerin, huriler ve saraylar ile cennetin özel alanları olması istenmektedir:

Rûh-ı revân-ı pâkine ‘ukbâda cilvegâh

Maksûre-i bihişt ola hûr u kusûr ile (Nâ’ilî, Ms.1/VI-7)

Sırat üzere bütün ümmet geçerken, şair de ondan hoş bir şekilde geçip cennete girmeyi ümit etmektedir. Dolayısıyla sırat köprüsünün cennete giden yolda bulunduğu anlaşılmaktadır:

Sırât üzre kamu ümmet geçerken

Ümidüm bu ki andan hoş geçem ben (Taşlıcalı Yahyâ, Şehrengîz 2/78)

Şair, sevgilinin eşiğine dünyada kılavuz olan için, ukbada cennetin durak olması dileğinde bulunmaktadır. Âşığın gönlü sevgilinin kûyuna kanat açıp uçmak dilemekte, durmamaktadır. Allah’ın ona uçmak nasip etmesi ve cennetin durak olması temenni edilmektedir. Sevgilinin kûyunun cennet olduğu vurgulanmakta, “uçmak”ın cennet anlamı da gözetilmektedir.

Şu kim dil-dâr eşiğine kılavuz oldu dünyâda

Dileğim bu ki ‘ukbâda ana cennet durağ olsun (Necâtî, G.414/4)

Gönül kûy-ı nigâra bâl açub uçmağ diler turmaz

Hudâ uçmağ nasîb itsün ana cennet turağ olsun (Zâtî, G.1091/4)

Rahmet kapısından girdiğine göre, sevgilinin kapısının Firdevs-i a‘lâ olduğunu söyleyen şair, nice asi olan kendilerini firkat azabından kurtarmasını istemektedir. Yeri cennet olan sevgilinin rahmetiyle muamele edip vuslat yolunu açması umulmaktadır:

Kapın firdevs-i a‘lâdır çü girdin bâb-ı rahmetten

Niçe me‘âsîyiz kurtar bizi fürkat ‘azâbından (Şeyhî, G.133/2)

Şair, canının azat olacağı ümidi yahut cehennemde yanıp kalacağı korkusu arasında Rabbine münacatta bulunmakta, “Korktuklarımızdan emin, umduklarımıza nail eyle.” dercesine, kahır ateşinden azat edilmesi, makamlarının cennetle mamur kılınması hususunda kendisi ve çevresindekiler için dua etmektedir:

‘Aceb bu benüm cânum âzâd ola mı yâ Rab

Yohsa yidi Tamu’da yana kala mı yâ Rab (Yunus Emre, 15/1)

Bizi nâr-ı kahrında âzâd kıl

Makâmâtımız cennet-âbâd kıl (Ahmed Paşa, K.2/47)

Sultan olan İlahî sevgili, günahkâr kuluna yardım etmezse, ta ebediyete kadar cehennem ateşinde yanacaktır (Mihrî Hâtun, Tazarru-nâme/260). Bundan ötürü “Pâdişahım, gel azap etme, ayrılık cehennemine salma bendeni, seni sevdiyse günahkâr olmadı.” diyen âşık, yakarışta bulunmakta, Sultan’ından imdat dilemektedir:

Gel 'azâb etme cahîm-i hicre salma bendeni

Pâdişâhım seni sevdiyse günahkâr olmadı (Usûlî, G.146/2)

Sevgilinin yanağının firakı âşığı yakmıştır. Bu itibarla âşık, "Rabbimiz! Bizi ateşin azabından koru." (Bakara, 2/201; Âl-i İmrân, 3/89) demektedir. Hem bir cennet hem de cehennemi andıran yanağın hasretiyle canı yanan âşık, bu ateşten korunmak için dua etmekte, "Firakın cehennemine bizi atma yâ Rab, bizi mükâfatlandır ey himaye bekleyenlerin ücretini veren" demektedir:

Beni yakdı firâk-ı 'ârız-ı yâr

Ve kınâ Rabbena 'azâbü'n-nâr (Hayretî, G.81/1)

Firâkun dûzahına atma yâ Rab

Ecirnâ yâ ecîra'l-müstecîrîn (İsmail Hakkî, İlahi 36/2)

Aman dileyen, himaye bekleyen âşık, vuslat suyuyla hicranın hararetini söndürmesini ve firak ateşinin yakmaması için kendisini esirgemesini Rabbinden istemekte ve "Celâlin ateşine yakma yâ Rab, bize yardım et, ey yardım dileyenlerin yardımıcısı!" şeklinde yakarışta bulunmaktadır:

Âb-ı vaslunla söyündür tâb-ı hicrân u ğamun

Sen esirge yâ İlahî yakmasun nâr-ı firâk (İsmail Hakkî, G.168/2)

Celâlün âteşine yakma yâ Rab

Eğısnâ yâ gıyâse'l-müsteğîsîn (İsmail Hakkî, İlahi 36/1)

İsyanına, şeksiz şüphesiz cehennemin dahi çarçabuk hayret ettiğini, şok olduğunu söyleyen şair (Şeref Hanım, Muhammes 2/VI), her ne kadar kulluk etmemiş olsa da, Rabbinden rahmetiyle muamele etmesini ve işlediği suçundan geçmesini istemekte; bu sayede affa mazhar olup, cehennemden kurtulmayı ummaktadır:

Gerçi Kuddûsî sana hîç itmedi kulluk velî

Rahmetinle geç suçundan bula nîrândan halâs (Kuddûsî, G.797/5)

Seçkin Nebi'nin yeri, Allah katındaki makamı yüzü suyuna cehennem ateşinden emin olmayı dileyen âşık, bir bakıma Hz. Peygamber'in şefaatini devreye sokarak cehennemden azat olmayı temenni etmektedir:

İlahî be-câh-ı Nebiyy-i güzîn

Beni nâr-ı dûzahdan eyle emîn (İzzet Molla, Muhtelif Manzumeler 22/1)

Cennete nail olmak ve cehennemden korunmak gayesiyle duada bulunulmasına karşın, sevilmeyen veya şerrine maruz kalınan kişiler için de beddua yapıldığı

görülmektedir. Nitekim zalim ve düşman bir kavim için, mahşere kadar ocakları gibi canlarının yanması ve o kıvılcımın ateşinden cehennemin pür alev olması istenmektedir:

Tâ-be-mahşer cânları yansın ocakları gibi

Ol şerârın âteşinden dûzah olsun pür-şerâr (İzzet Molla, K.8/27)

Otorite sahibinin güzellik bağının, cennet gülşeninin sarayı olması, düşmanının kabrinin ise cehennem gibi vahim olması temenni edilmektedir. Dolayısıyla beyitte, hem sevgili konumundaki birinin güzelliği cennetle irtibatlandırılmakta hem de kabrin cennet bahçelerinden bir bahçe yahut cehennem çukurlarından bir çukur olacağına dair hadis-i şerife telmihte bulunulmaktadır:

Gülşen-serâ-yı Cennet olup bâg-ı behcetün

Gûr-hâne-i 'adun ola dûzah gibi vahîm (Kânî, K.34/31)

Kerbela hadisesini konu alan bir mersiyede, latif cisme suikastta bulunanların cehennem ateşinde yanıp cümlesinin kavrulması, kebap gibi olması, dolayısıyla Hz. Hüseyin ve yanındakilere bu zulmü reva görenlerin cehennem ateşiyle cezalandırılması hususunda bedduada bulunulmaktadır:

Sû'-i kasd itdiler ol cism-i latîfe yâ Rab

Nâr-ı dûzahda yanup cümlesi büryân olsun (Şeref Hanım, K.16/33)

Çalışmanın omurgasını oluşturan bu bölümde, şairlerin cennet ve cehenneme nasıl yaklaştığı ortaya konulmuştur. Büyük bir kısmı cennetle, ona nazaran oldukça az kısmı da cehennemle ve kalanı ise her ikisiyle ilişkili olacak şekilde dizayn edilen bu bölümde, seçilen örnek şiirlerin çoğunluğunun cennetle irtibatlandırıldığı görülmüştür. Cehenneme dair örneklerin birçoğunda ise bilhassa klasik Türk şairinin olaya olduğundan farklı yaklaşarak, âdeta cehennemi de estetize ettiği gözlemlenmiştir. Sunulan bu şiir örneklerinden hareketle, cennet ve cehenneme ilişkin yapılacak bir mukayesede aradaki bariz farklılıktan; cennetin asıl, cehennemin ise fasıl olduğu, Allah'ın rahmetinin, gazabını geçtiği inancının klasik Türk şiirine de aksettiği anlaşılmıştır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. CENNET VE CEHENNEMLE İLGİLİ OLARAK SEMBOL, İSTİARE VE MİTOLOJİNİN KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE KULLANIMI

3.1. Cennet-Cehenneme Dair Hususların Sembol ve İstiareye Konu Olması

Algılanması güç olan bir hakikati algılanır hale getirmek için kavram veya nesnelere yüklenen anlamlardan semboller oluşmakta; teşbihe dair unsurlardan benzeyen ya da benzetilenden biri çıkarılmak suretiyle de istiare meydana gelmekte ve benzerlik ilişkisi kurulan varlığı yahut ifadeyi karşılamakla, bir bakıma sembolü andırmaktadır.

İnsanlar, soyut ve karmaşık düşünceleri anlatmak için sembollerden yararlanmışlardır. İnsanlığın en köklü bilgilerini ifade eden mitler, efsaneler, masallar, destanlar hep bu temsilî anlatımlarla yüklüdür. Bunun yanı sıra kutsal metinler ve insanların ferdî anlamda ortaya koydukları edebî eserler dahi, bu anlatım tarzı üzerine kurgulanmıştır (Yıldırım, 2006/b: 130). Nitekim klasik Türk şiirinde cennet ve cehenneme dair hususların sembolik anlatımlara konu olduğu, istiare sanatına başvurularak âdeta simgeler haline getirildiği görülmektedir. Dolayısıyla burada cennet-cehennemin sembol ve istiare bağlamında klasik Türk şiirinde nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır.

Cennet ve cehennemin aşk ve sevgili merkezli olarak istiare odağında daha çok bahis mevzuu edildiğini söylemek mümkündür. Ancak bunun yanı sıra, cennet ve cehennem renk itibariyle sembolleştirilebilmektedir. Örneğin, ilkbaharın rengi olan yeşil, cennet tasvirlerinde güzellik, gençlik, tazelik, rahat ve huzuru simgelemektedir (Eren, 2008: 33). Zaten cennette yeşil elbiselerin giyileceği bildirilmekte, Arapça'da da cennet diye adlandırılan bahçe, her zaman yeşillikle ilintili düşünülmektedir (Lings, 2003: 48). Dolayısıyla âdeta huzurun simgesi olan yeşil, cennetin de bir rengi ve hatta en baskın rengi durumunda olup, bu haliyle cenneti temsil etmektedir. Aynı şekilde kırmızı da cehennemi sembolize edecek konumdadır. Çünkü kırmızı, ateşin rengidir ve cehennem, ateşle lebaleptir.

Selahaddin-i Uşşakî'ye göre cemâl ve celâl sıfatlarının yaydığı ışıklar rengârenk olup, cemâlden yeşil ve sarı, celâlden ise kızıl ve al renkleri parıldamaktadır. İsmail Hakkı Burusevî ise renklerle ilgili olarak şunları söylemektedir: "Yeşil olgunluğa işarettir, doğru yolda olanların hâlidir. Cemâl ve celâl arasında seyredenlerin durumunu remz eder." (Ceylan, 2000: 261). Dolayısıyla cemâl-cennet-yeşil; celâl-cehennem-

kırmızı arasındaki paralellik dikkat çekmektedir. Yeşil aynı zamanda olgunluğa işaret ettiğine göre cennet kemâle ermenin; mefhum-i muhalifinden hareketle, cehennem de tekâmülü tamamlayamamış olmanın bir göstergesidir.

Cennet renk bakımından ak (beyaz) ile de irtibatlıdır. Nitekim Altay Türk halk edebiyatında ak, cennet demektir (Ögel, 2010: II/431). Beyaz, temizliği ve suçsuzluğu, buna karşılık siyah ise kirliliği ve suçluluğu ifade etmektedir. Beyaz-ışık (nur) ve siyah-karanlık (zulmet) eşleştirmesinde, ışık iyilikler ve güzelliklere, karanlık ise kötülükler ve çirkinliklere referansta bulunmaktadır (Yar, 2011: 251). Cennet aydınlık bir âlem, cehennem ise karanlığın hüküm sürdüğü bir yer olduğuna göre; cennetin beyaz ve saflıkla, cehennemin de siyah ve kirlilik ile sembolize edildiğini söylemek mümkündür.

Cennetin, bahçe anlamına geldiği malumdur. Hz. Peygamber, rüyada görülen bahçeyle ilgili yaptığı bir yorumda, bahçenin İslam bahçesini, yani İslam dinini temsil ettiğini söylemiştir (Buhârî, Ta‘bîr: 23). Buna göre İslam'ın da cenneti temsil edebileceği düşünülmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber bir rüyasında, büyük bir bahçe içinde bir şehir, bu şehrin içinde akan bir nehir görmüştür. Daha sonra burasının Adn cenneti olduğu kendisine haber verilmiştir (Buhârî, Ta‘bîr: 48). Dolayısıyla "cennet-bahçe-İslam" şeklinde bir bağ kurulabilmektedir.

Cennetin isimleri dahi bir sembol yahut istiare oluşturacak düzeyde cennetle irtibatlandırılmaktadır. Nitekim ebediyeti ifade eden Huld'un cennete isim olması, cennetin her haliyle sonsuzluğundan ötürüdür. Dolayısıyla cennetin bir özelliği, yine kendisine isim olmuştur. Aynı şekilde cehennemin isimlerinden bazıları da kendinde barındırdığı ateş yahut azapla özdeşleştirilmiştir. Örneğin "nâr" cehennemin ateşle olan yoğun irtibatından ötürü yine cehenneme isim olmuştur.

İnsanın birliğinin altında yatan ikilik olduğu için, insanın emellerini doyurmak üzere iki cennete gerek duyulmaktadır. Kur'an her bir kutlu gönül için iki cennet sözünü vermekte ve farklı düzeylerdeki iki çift "göksel bahçe" üzerinde durmaktadır (Rahmân, 55/46-62). Bir yoruma göre, yüksek çift, "öz cenneti" ile "ruh cenneti"nden oluşmaktadır. İki alt cennet ise "kalp cenneti"ni ve "gönül cenneti"ni ifade etmektedir (Lings, 2003: 59). Dolayısıyla Kur'an'da sözü edilen dört çeşit cennet (Firdevs, Adn, Na‘îm, Me'vâ) insana özgü hasletlerle sembolize edilmektedir.

Kur'an'da, "Birinin suyu tatlı ve susuzluğu giderici, diğerininki tuzlu ve acı iki denizi salıveren ve aralarına bir engel, aşılmaz bir sınır koyan O'dur." (Furkân, 25/53), "İki deniz birbirine eşit olmaz. Bu tatlıdır, susuzluğu keser, içilmesi kolaydır. Şu da

tuzludur, acıdır (boğazı yakar)" (Fatır, 35/12) şeklinde tatlı ve tuzlu deniz mukayesesi yapılmaktadır. Bu iki denizin vasıf itibariyle cennet ve cehennemi çağrıştırdığını söylemek mümkündür. Nitekim Fuzûlî'nin şiirinde de daha önce geçtiği üzere (K.10/29), sevgilinin lütfu tatlı su, kahrı da tuzlu suya karşılık gelmektedir. Yine bu iki denizin gökler ve yeri, ruh ve gönlü simgeledikleri de ifade edilmektedir (Lings, 2003: 30). Öte yandan bu iki denizin Cebel-i Tarık boğazında suları birbirine karışmayan Akdeniz ve Atlas Okyanusu olduğu yönünde ilmî gerçeklerin varlığını da belirtmek gerekmektedir. Hâsılı gerek renkler gerekse bazı kavram yahut ifadelerin cennet ve cehennemi temsil edebilecek düzeyde kullanıldıklarını, klasik Türk şiirinde de bu türden kullanımlara zaman zaman rastlandığını söylemek mümkündür.

3.1.1. Güzellik Unsurlarının İstiare Boyutunda Cennet ve Cehennemle İrtibatı

Sevgiliye ait güzellik unsurlarından yüz, dudak ve boyun cennetle; zülüf ve çene çukurunun cehennemle; yanak ve tüylerin ise her ikisiyle ilişkili olarak ele alındığı bilinmektedir. Bu unsurların zaman zaman cennet ve cehennem yerine kullanıldığı görülmektedir. Ancak bunların cennet ve cehenneme dair birer sembol olmaktan ziyade, istiare boyutunda kaldıklarını söylemek gerekmektedir.

Sevgilinin dudağı şaraba, yanağı da ateş ve güle benzemekte olup, bunlar kırmızı renkle irtibatlıdır. Kırmızı şarap, ateş ve kırmızı gül bu bakımdan İlahî azamete işaret etmektedir (Schimmel, 2004/b: 39). Zaten ateşîn yanak ve dudak cehennemi çağrıştırdığı için celâli aksettirmekte, dolayısıyla İlahî azameti simgelemektedirler.

Sevgilinin yüzü bir cennet zülfü ise o cenneti örten perde olarak düşünülebildiği gibi, yüzü çevreleyen zülüf âdeta cenneti kuşatan mekruhları temsil etmektedir. Nitekim daha önce de geçtiği üzere bir hadiste, cennetin, nefsin hoşuna gitmeyen şeylerle, cehennemin ise şehvetlerle kuşatıldığı haber verilmektedir (Tirmizî, Cennet: 21). Sevgilinin güzellik unsurlarının, cennet ve cehennemi karşılar nitelikte sembolik ifadelerin geçtiği şiirlere de rastlanmaktadır. Örneğin aşağıdaki beyitte, sevgilinin gözü, siyah bir çukur; gerdanı, beyaz; öpücüğü, tatlı; sine bahçesinin meyvesi ise güzel ve lezzetli nar olarak algılanmakta, dolayısıyla sevgilinin göğüsleri nara benzetilmekte ve cennet meyvelerinden biri anılmaktadır. Burada sevgilinin göğüs bahçesini (ravza-i sine) cennet olarak, göğüslerini de nar olarak sembolleştirmek mümkündür:

Çeh siyah çeşmi beyaz gerdânı var bûse şirîn
Ravza-i sînesinin meyvesi hûb nâr lezîz (Turâbî, 375/3)

Yine hem cennetle hem de cehennemle bağlantısı bulunan sevgilinin saçının sümbül oluşu ve sonsuz ömre benzetilişi yönüyle cenneti; kesret, bağ ve tuzak oluşu yönüyle de cehennemi çağrıştırdığı görülmektedir. Bu bakımdan saç, cenneti de cehennemi de ifade eder niteliğe sahiptir. Sevgilinin bir gülü, cennet gülşenine, sümbülü de sonsuz ömre değer kıymette ve derecededir. Sümbülden kastın sevgilinin saçı olduğunu söylemek mümkündür. Bu itibarla beyitte, istiare sanatı bulunmaktadır. Saçın ebedî ömrü temsil eden niteliğine atıf yapılmaktadır:

Bir gülün gülşen-i cinânâ değer

Sünbülün 'ömr-i câvidâna değer (Necâtî, G.73/1)

Âşığın canında uzun boyuyla yer edinen Tûbâ'nın narının olup olmadığını soran şair, sevgiliyi Tûbâ ile özdeşleştirmiş (istiare) ve bu ağacın meyveli olduğuna atfen, yine cennet meyvelerinden biri olan nara (rummân) değinmiştir:

Cânumda kâmeti kıldı kıyâmet

Didüm bu tûbînün rümmânı yoh mı (Kadı Burhaneddin, G.313/11)

3.1.1.1. Sevgilinin Huri Olarak Telakki Edilmesi

Sevgili, güzellik bakımından huriye benzetildiği gibi, ondan daha üstün özelliklere de sahiptir. Ancak teşbihin unsurlarından benzeyenin atılıp, kapalı istiare yapılmak suretiyle sevgilinin huri olarak düşünüldüğü de vakidir. Nitekim önceki bölümde böyle kullanımlarla yer yer karşılaşılmıştır.

Huri olan sevgilinin hayali âşığın gözünün karşısına gelmiş, onun ayrılığından dolayı bağrı yanan âşık, sevgili olmaksızın hayale bakmakta, onun hayaliyle yetinmektedir:

Hayâlin gelmiş ey hûrî gözüm karşısına durmuş

Firâkından yanar bağrım hayâle bakarım sensiz (Nesîmî, G.197/2)

Hurinin visaliyle mevsimler ilkbahar olmakta, ona vuslat sayesinde cennet havası yaşanmaktadır. Huri yüzlüye vuslat ile şayet cennete varırsa âşık, orada sevgiliyi bulamadığı takdirde cennet, başına zindan olacaktır. Çünkü aydınlık çehresiyle sevgili, dünyada da ahirette de âşığın gönlüne ışık saçmaktadır:

Ey hûrî bu gün visâlin ile

Mevsimleri nev-bahâr edersin (Nesîmî, Tercî'-Bend 2/VI-9)

Vuslat ile cennete ger varam ey hûrî-likâ

Anda bulmazsam seni tar ola cennet başuma (Zâtî, G.1431/5)

Huri olarak addedilen sevgilinin kaşının miracına sûfînin erişmek istediği, lakin her kısa idrakin yükselişinin o yaya ermeyeceği söylenmektedir. Sevgilinin kaşları "kabe kavseyn", yani iki yay olmakla miraç hadisesini hatırlatmaktadır. Zira miraçta Hz. Peygamber Allah Teâlâ ile iki yay arası, hatta daha yakın (Necm, 53/9) bir mesafede olma imkânı bulmuştur. Ancak ham sofu gibi idrak yoksunu kimselerin o miraca erişmesi mümkün değildir:

Kaşın mi'râcına sûfî irişmek ister ey hûrî

Velî her kâsır idrâkin 'urûcu irmez ol yâya (Nesîmî, G.384/3)

Huri olan sevgilinin yüzü Mushaf, yanağı Kaf Suresi'dir. Haktan gelen Tâhâ, Yâsin ve Rahmân sureleri de budur. Sevgilinin yüzü de Mushaf ve onun sureleri olmaktadır. Huri ile özdeşleştirilen sevgilinin yüzünün levhasında İlahî cemâli görmeyenin aynasının yüzünden pasının gitmediği yakinen anlaşılmaktadır. Dolayısıyla o kimsenin gönül aynası henüz saf değildir:

Yüzün Mushafdır ey hûrî yanağın Kâf ve'l-Kur'ân

Budur haktan gelen tâhâ budur yâsîn ü er-rahmân (Nesîmî, G.336/1)

Yüzün levhında ey hûri İlâhı görmeyen gâfil

Yakîn kim gözgüsü anun yüzünden gitmemiş pası (Nesîmî, G.406/11)

Âşığın gönlü ve gözü daima o huridedir. Onun için gönül kan yutmakta göz ise yaşlar dökmektedir. Ah çeken âşık, gönlüne arız olan bu halet ile sevgiliden ayrı kaldığını izhar etmiş olmaktadır:

Âh kim gönlüm gözüm dâyim ki ol hûrîdedür

Anun içün kan yudar dil hem döker bu dîdedür (Muhibbî, G.470/1=G.981/1)

Âşık o huriye secdeler kılmıştır. Ancak yine de âşığı, kûyuna koymamaktadır. Buna göre âşık, insanın amellerinin cenneti gerekli kılar nitelikte olmadığını idrak etmiştir. Zaten yapılan amellerle değil, İlahî rahmet ve lütuf sayesinde cennete girilebilecektir. Âşık da sevgiliye karşı çokça secde edip amelde bulunmasına rağmen, cennet olan kûya kabul edilmeyince, ameller dolayısıyla cennete girilmeyeceğini anlamıştır:

Secdeler kıldum o hûra kûyına koymaz beni

Âdemün a'mâli bildüm mûcib-i cennet degül (Zâtî, G.821/2)

İri gözlü huri, âşıklarını mahallesinden çıkarmıştır. "Acaba cennete uygun insan mı kalmadı?" denilmektedir. Cennet olarak görülen kûydan âşıkların çıkarılması, şairin zihninde şüphe doğurmuş, cennetin layığı olan kimsenin kalıp kalmadığı konusunda

soru sorma gereği duymuştur. Beyitte aynı zamanda Hz. Âdem'in cennetten çıkarılması olayına telmih vardır:

Kûyundan 'âşıkânı çıkardı o hûr-ı 'în

Şâyeste-i behişt 'aceb âdem mi kalmadı (Şeref Hanım, G.244/3)

Âşık dünya sarayında melek olan sevgilinin benzerini görmemiştir. Bu nedenle ona Firdevs-i berîn (yüce Firdevs) kasrının hurisi demesinin bir mahzuru olmasa gerektir. Beyitte sevgili hem huri ile hem de melek ile özdeşleştirilmiştir:

Nola dirsem sana hûr-i kasr-ı Firdevs-i Berîn

Görmedüm dünyâ serâyında nazîrün ey melek (Zâtî, G.699/2)

Cihan halkı Firdevs'e meyletmektedir. Zira kudretiyle âlemi süsleyen Yaratıcı, put gibi güzel sevgilinin nakşını onda tasvir eylemiştir. Nigâr olarak görülen bu sevgilinin güzellik bakımından aksi-i sedasını bulduğu yer Firdevs olduğuna göre, o güzelin de, huri olduğu anlaşılmaktadır:

Halk-ı 'âlem meyl ider firdevse benzer ey nigâr

Nakşunı nakkâş-ı kudret anda tasvîr eyledi (Zâtî, G.1603/3)

3.1.1.2. Sevgilinin Bahar Oluşu

Cennette mutedil bir havanın yaşanacağı, dolayısıyla hâkim mevsimin bahar olacağı bilinmektedir. Sevgili ve bahar arasındaki özdeşleştirmede, bahar olan sevgilinin cennetle de irtibatını bu sayede kurmak imkân dâhilindedir.

Âşık sürekli yol gözlemektedir. Ancak sevgili yâri hâlâ gelmemiştir. Kış mihnetinde kalmış olan âşığın nev-baharı, henüz teşrif etmemiştir. Aynı zamanda cennette yaşanacak olan ilkbahar mevsimi sevgiliyi karşılayacak şekilde kullanılmıştır:

Dem be dem yol gözlerem ol sevgü yârum gelmedi,

Kalmışam kış mehnetinde, nö-bahârum gelmedi. (Hatâ'î, G.92/1)

Kış günü soğuk elinden, şu an âşığın taze baharı gelmiştir. Bu vesileyle -kış soğuğu yaşanmasına rağmen- âşık durumundan memnundur. Kış, zemherir cehennemde yaşanacak bir havadır. Âdeta âşık, cehennemi yaşarken bahar olan sevgilinin gelişiyle ortam cennete dönmüştür:

Ol imdi kış güni sermâ elinden,

Menüm tâze bahârum geldi, hoşdur. (Hatâ'î, G.301/4)

Nevbahar olan sevgili ayrılığın kış mevsimini arz ederken, boyu yay gibi bükülmüş âşık, yine o baptan dolayı kaskatı kesilmiştir. Sevgiliden ayrılık kış mevsimi demektir. Kışı yaşayan âşığın da kıvrılmış beli katılaşarak o halde kalmıştır. Hâlbuki

bahar olan sevgili gelse her taraf güllük gülistanlık olacak, âşık kendine gelecek ve ferah-feza bir ortam oluşacaktır:

Nev-bahârum 'arz ider fasl-ı şitâ-yı fürkati

Ben kemân-kâmet yine ol bâbdan sahtem katı (Zâtî, G.1712/1)

3.1.1.3. Sevgilinin Yüzünün Cennetle Özdeşleştirilmesi

Parlaklık ve güzellik itibariyle sevgilinin yüzü cennet olarak algılanmaktadır. Şiirlerde yüzün nazara alınarak gerek bahara gerekse nur, güneş ve aya yer verilmesi cenneti çağrıştırmaktadır. Zira bahar tazelik ve güzellik bakımından yüz yerine kullanılmaktadır. Cennette yaşanacak mevsim de bahar olduğuna göre, yüzle de ilişkisi yönüyle bahar, cenneti karşılamaktadır. Aynı şekilde yüzün aydınlık ve güzel oluşu, nur, güneş ve ay ile ifade edilmektedir. Bu üç unsur da ışığa ve aydınlığa delalet etmektedir. Cennetin nurla dolu bir mekân olması, yüz-cennet özdeşliğini husule getirmektedir.

Âşık nev-baharı gördükçe, yaşlı olası taze gencin güzelliği gönle düşmekte; âşık, bahar taravetinde olan o sevgiliye gönlünü kaptırmaktadır. Sevgiliye nev-bahar denmesinin sebebi, yüzünün güzelliği dolayısıyladır. Bu itibarla asıl nev-bahar oluşu hak eden yüzdür. Cennet de bahar mevsimiyle taze ve yemyeşil görünüm arz ettiğine göre, yüz bahar ve cennet arasındaki bağlantı anlaşılabilmektedir:

Gördükçe nev-bahârı düşer Zâtî'yâ dile

Ol pîr olası tâze cuvânun güzellügi (Zâtî, G.1565/5)

Âşık, şen şakrak olan sevgiliye beddua etmeye kıyamadığını söylemekte, o şuhun bağına taze yeşillik ve gözüne sıhhat gelmesini istemektedir. Bağdan kasıt yüz olduğuna göre, beyitte istiare vardır. Aynı zamanda bağın cennetle de sıkı bir bağlantısı bulunmakta, bu itibarla yüz, bağ ve cennet ilişkisi kurulabilmektedir:

Bed-du'a itmeğe kıymam sana ey şûh ancak

Bâğuna sebze-i ter çeşmüne sıhhat gelsün (Nâbî, G.591/5)

Güneş Allah'ın bir simgesi olup, hem cemâl hem de celâl itibariyle kendini âlemde göstermektedir (Schimmel, 2004/b: 36). Bu bakımdan sevgilinin yüzü aydınlık oluşuna binaen güneşle ifade edilmektedir. Yüze parlaklık kazandıran ise hassaten ondaki nur ve cemâldir. Ancak, yanağın ateş renginde olması ve ateşin de etrafa ışık saçmasından ötürü nar ve celâl de bunda pay sahibidir. Dolayısıyla İlahî sevgiliyi temsil eden güneş cemâl ve celâli yansıttığı gibi, güneşle sembolize edilen yüz de cemâl ve celâli aksettirmektedir. Güneş olan sevgilinin gül renkli yanağı, Huld'un gülen gülüdür.

Bülbül gibi mest olan âşık, sevgilinin aşkından zar u giryân olduğunun görülmesini talep etmektedir. Güzellik bağında yanağı bir taze gül olan sevgiliye karşı feryat eden çılgın bir bülbül olan âşık (Muhibbî, G.612/1), "Bu perişanlığımı gör, bak ki ne hale geldim." dercesine aşkını izhar etmektedir. Sevgilinin daha çok yüzü ön plana çıkarılarak güneş oluşuna vurgu yapılmaktadır:

Huldun gül-i handânıdır gül-gûn yanağın ey güneş

Bülbül kimi mestim anun aşkında gör zâr olmuşum (Nesîmî, G.250/6)

Sevgilinin kendisi güneş, cemâli yüce Arş, boyu Sidre, yüzü Adn cenneti, dudağı da o cennetin Kevser'idir. Yüz, dudak ve boyun cennetle ilişkisinin yanı sıra, sevgili için yüzü dolayısıyla güneş ibaresi kullanılmaktadır:

'Arş-ı a'zâmdır cemâlin sidre boyun ey güneş

Sûretin cennet-i 'adnin leblerindir Kevseri (Nesîmî, G.454/3)

İnsanın sevgilisini, güzelliğin simgesi olan parlak ay ile karşılaması yapılabilecek en büyük övgüdür. Çünkü ay gerek bedir gerek hilal halleriyle neşe vermekte (Schimmel, 2004/b: 36), tam da sevgilinin ışıl ışıl parlayan yüzünün ve yay gibi kaşlarının tercümanı olmaktadır. Hurilerin Firdevs cennetinden garaz mah (ay) olan sevgilidir. Tûbâ'nın isminden garaz ise onun boyunun fidanıdır. Tûbâ ağacı gibi son derece uzun boylu olan sevgili, yüzünün parlaklığına istinaden ay olarak telakki edilmektedir. Ay ve Tûbâ sevgilinin ideal oluşunu nazara sunmaktadır. Zaten Ay insan güzelliğinin simgesi olduğu gibi Allah'ın her yere yansıyan ulaşılmaz cemâlinin bir simgesi olarak da düşünülebilmekte (Schimmel, 2004/b: 36), Tûbâ ise sevgilinin yüceliğini ifade etmektedir:

Sensin ey mâh cennet-i firdevs-i hûrâdan [13] *garaz*

Şol nihâl-i kametindir ism-i tûbâdan garaz (Turâbî, 138/1)

Âşık, sevgiliye gönlünü verdiği zamandan beri ayrı düşmüştür. Ondan uzak kaldığı için ah etmekte inleyip ağlamaktadır. Âşık her haliyle sevgiliye mecburdur, ona muhtaçtır. Nur olan sevgilinin eller sözüne kanıp da kendisinden küsmesine âşık bir anlam verememektedir. Sevgilinin bir nur olarak görülmesi, yüzünün aydınlık oluşundandır. Cennet de nurdan bir ortam olması hasebiyle, nur-yüz-cennet irtibatı belirginlik kazanmaktadır:

Sana ben gönlümü verdim verelden böyle mehcûrum

Nice âh etmeyem nâlân ü giryân olmayam dûrum

[13] Bu kelimenin, "hûr" kelimesinin tekili olan "havrâ" şeklinde okunması daha isabetli görünmektedir.

Beni bilmez misin kim sana bin cân ile mecbûrum

Niçün eller sözine aldanıp küsdün be hey nûrum (Vâsıf, Ms.101/I)

3.1.1.4. Sevgilinin Dudağı ve Sözünün Kevser ile Anılması

Sevgilinin dudağı ve sözündeki tatlılık ile Kevser suyu arasında bir irtibat kurulabildiği gibi, sözdeki akıcılık ve duruluk itibariyle de bir bağ kurulabilmektedir. Yine dudak vahdeti, gizli sırları ve gaybî hakikatleri temsil etmektedir. Sevgilinin la'l renkli dudak şarabı Allah'ın nutkudur (Nesîmî, G.112/2). Dudaktan çıkan sözler ise kesrete delalet etmektedir.

Dudak nokta oluşu itibariyle sonsuzluğu çağrıştırmaktadır. Ağız ve dudak sonsuzluğu sembolize ettiği için, bu hususla ilgili teşbihler de dinde sonsuzluğa delalet eden kavramlar ile birlikte anılmaktadır (Özcan, 2012: 181). Dolayısıyla cennet ile dudak arasındaki ortak noktalardan biri her ikisinin de sonsuzluğu ifade etmeleridir.

Sevgiliyi nazara alarak, dudağın öpelim saf kadeh duruversin, Kevser içelim Mesih'in suyu duruversin diyen âşık, Kevser ile hem cennetteki meşhur suyu kastetmekte hem de dudağa atıf yapmaktadır. Bu itibarla dudak, Kevser olarak algılanmaya müsaittir:

La'lün öpelüm câm-ı musaffâ turı tursun

Kevser içelüm âb-ı Mesîhâ turı tursun (Nev'î, G.368.1)

Bir yudumla âşığın canını sürekli sarhoş eden sevgilinin ağzından çıkan sözler Kevser şarabı olsa gerektir. Sözün şarapla ilgisinin kurulduğu bu beyitte tam bir istiareden ziyade, teşbih vardır:

Dehânından çıkan sözler meğer kevser şarâbıdır

Ki bir cur'ayla cânımı yine mest-i müdâm etdin (Usûlî, G.66/4)

3.1.1.5. Sevgilinin Yanağının Gül ve Nâr Olması

Sevgilinin yanağı kırmızı renkte olmasından ötürü, güle ve ateşe benzetildiği gibi bunların yerine de kullanılmaktadır. Yanak aynı zamanda nar meyvesinin de rengidir. Bu itibarla yanak için, gül-nar (nar çiçeği) şeklinde ifadelere de rastlanmaktadır. Sevgilinin yanağı gül ve gül-nar olmakla cennete dair bir çağrışım uyarmakta, ateş olmakla da cehennemi nazara sunmaktadır.

Sevgilinin yüzü aydır, narçiçeğine, nura ve ateşe benzemektedir (Nesîmî, G.76/1). Yüzü gül-nar ve şeftali olan sevgili, yanağından âşığa lütufta bulunmadığı takdirde, ah ateşinin kıvılcımını görenler, onu nar tanesi sanacaklardır:

Şirârın âteş-i âhun sanurlar dânesi nârun

Bana lûtf eylemezsen ey yüzi gül-nâr şeftâlû (Zâtî, G.1230/3)

Sevgilinin güzellik bağından nar alan kimse, nar aldığını sanır, fakat ateş almaktadır. Dolayısıyla sevgilinin yanağı hem nar hem de ateş olarak telakki edilmektedir. Ancak beyitte daha çok yanağın ateş oluşuna vurgu yapılmaktadır:

Hüsnünün bâğından ol kim nâr alur

Nâr alur sanur velîkin nâr alur (Cem Sultan, G.96/1)

Âşık, sevgilinin yanağında, tüylerinin orayı mesken kılmasını istemektedir. Zira dinden çıkanın yeri ateş olmaktadır. Sevgilinin yanağı bahçeyi ve cenneti andırmaktadır. Bahçe motifinin Hz. Peygamber'in rüya yorumunda İslam ile açıklandığı bilinmektedir. Dolayısıyla bu İslam bahçesinden çıkmak dinden çıkmak demektir ve dinden çıkanın yeri de cehennemdir. Aynı şekilde yanak cennet olarak düşünülürse, cennetten çıkanın yeri de ateş olmaktadır. Cennete girildikten sonra bir daha oradan çıkılmadığı gibi, din kabul edildikten sonra, bir daha onu reddetmek en büyük günahlardan bir sayılmakta, dinden dönenler mülhid olarak anılmakta ve ölüm cezasına çarptırılmaktadırlar:

Hadünde n'ola mesken kılsa hattun

K'olur dinden çıkanun yiri âteş (Cem Sultan, G.144/2)

Sevgilinin güvercin gözleri, âşığın gönlünü çalmıştır. İki ayva, nara karşı bitmiştir. Sevgilinin yanağı ayva ve nar olarak düşünülmektedir. Nar ise hem bir meyve hem de ateştir. Beyitte her iki anlamı çağrıştıracak şekilde olmasına karşın, ayvanın kullanılması narın meyveye delalet ettiğini kuvvetlendirmektedir:

Gögerçin gözlerün köglüm apardı.

İki heyva bitüpdür nâre karşu. (Hatâ'î, G.403/2)

Âşığın sert ahının korkusu sevgilinin zülfünü, yanağından ayırmamaktadır. O soğuk göz ateş kenarından hiç gitmemekte, sürekli orada durmaktadır. Ateşten maksat sevgilinin yanağı olduğuna göre, beytin ikinci mısraında bir istiareden söz edilebilmektedir:

Hirâs-ı âh-ı serdüm zülfin ayırmaz 'izârından

O sermâ-dîde gitmez muttasıl âteş kenârından (Nâbî, G.618/1)

3.1.2. Aşk İçin Kevser Şarabının Kullanılması

Aşkın şaraba benzetilmesinden ötürü, bazen sadece şarabın anılıp aşkın kastedildiği, bazen de Kevser şarabının söylenip aşka atıf yapıldığı görülmektedir.

Bilindiği üzere cennette bir ırmağın yahut havuzun adı olan Kevser, klasik Türk şiirinde tatlı ve temiz, saf şarap manalarında kullanılmıştır (Onay, 2009: 286). Kevser şarabının bilhassa İlahî aşkı ifade ettiğini söylemek mümkündür. Zira Kevser şarabında sarhoş etme ve sersemletme olmadığı gibi, İlahî aşkta da âşığın sürekli yakaza halinde, huzurda bulunması söz konusudur.

Kur'an, inananların çoğunluğunun su kaynaklarından içtiğinden, cennette ise seçilmişlere içmeleri için şarap verildiğinden söz etmektedir. Bir diğer cennet betiminde, Kur'an bir düzey farkı belirlemeksizin "sudan ırmaklar ile şaraptan ırmakları" anmaktadır. Burada, "doğruluk"u, "marifet nesnesi"ni canlandıran suyun soğuk nesnelliğine göre daha bir ılık olan şarabın "marifet"in öznel anlamlanışını taşıdığı söylenebilmektedir (Lings, 2003: 80). Muhabbetle ve ahirete dönük veçhesiyle rü'yetle irtibatı bulunan marifetin öznel yönünü teşkil etmek bakımından şarap, muhabbet ve rü'yeti çağrıştırır niteliğe sahiptir. Zaten şarabın aşkı temsil ettiği bilinen bir husustur. Buna göre şarabın marifet ve rü'yeti de temsil etme kabiliyetinde olduğunu ifade etmek mümkündür.

Âşık canan elinden ve hurinin dudağından ezelde Kevser şarabı içmiştir. Huri sevgiliyi karşılarken, Kevser şarabı da İlahî aşkın yerine kullanılarak istiare yapılmakta, hem de Ezel bezmine telmihte bulunulmaktadır:

Nesîmî der-ezel cânân elinden

Şarâb-ı Kevser içti ez-leb-i hûr (Nesîmî, G.160/10)

Âşık, sevgilinin suretinin cennet, dudağının Kevser, yüzünün duman nuru olduğunu; şu şarabı içen herkesin ebedî hayat bulduğunu söylemektedir. Kevser de nazara alınarak şarapla, İlahî aşk kastedilmektedir:

Sûretin cennet lebin Kevser yüzün nûr-ı duhân

Her kim içti şol şarâbı oldu hayy-i câvidân (Nesîmî, G.308/2)

Sevgilinin dudak kadehinden içenin asla gam yemeyeceği, çünkü Kevser şarabının sersemlik vermeyeceği belirtilmektedir. Beyitte dudak kadehi (câm-ı leb), hem aşk yerine kullanılıp hem de Kevser şarabına benzetildiği gibi, cennetteki şarabın baş ağrıtma ve sarhoş etme kabilinden kötü vasıflarının olmadığına da atıfta bulunulmaktadır:

Nûş iden câm-ı lebün ölmekden asla gam yimez

Kim humârı olmaz ey sâkî şarâb-ı Kevserün (Bâkî, G.258/3)

Âşık, sâkî olan sevgiliden Kevser mizaçlı meyi sunmasını talep etmekte ve bu anda dünyanın İrem bağı olduğunu söylemektedir. Kevser şarabından kastedilenin aşk ve hatta sâkînin dudağı olması imkân dâhilindedir:

Sun iy sâkî mey-i kevser-mizâcı

Bu demde kim cihân Bâg-ı İremdür (Ahmedî, Gazel-i Zeyl 2/2)

3.1.3. İrem Bağı ile Cennet ve/veya Sevgilinin Yüzü Arasındaki Bağlantı

Mitolojik yönü de bulunan İrem bağına dair anlatımların, genel olarak sevgilinin yüzü ve cennetle anıldığı müşahede edilmektedir. Bu itibarla yüz-cennet bağlamında İrem bağının ele alınması daha uygun olsa gerektir. Bu hususta bir istiare yahut sembolden ziyade, her üç unsur (yüz, cennet, İrem bağı) arsındaki ilişkinin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

İrem bağı, Ad kavmi hükümdarı Şeddâd tarafından cennete benzetilerek yaptırdığı rivayet edilen bahçenin adıdır (Tez, 2008: 121). Bu itibarla İrem, cennet olarak telakki edilen sevgilinin yüzüne ve cennet odaklı teşbihlere konu olmaktadır. Zira güzellik bakımından İrem bağının en mühim iki rakibi, sevgilinin cemâli ve cennettir. Ad kavmine ait bir şehrin ismi olduğunu söyleyenler bulunsa da, rivayete göre Bağ-ı İrem olarak isimlendirilen bu yer, cennetin evsafını işitmiş olan Şeddâd tarafından cennete nazire olmak üzere bir hayli emek sarf edilerek yaptırılmış, ancak içine girmek nasip olmadan ahalisiyle birlikte helak edilmiş bir yerdir. Hayal ürünü bir efsane olduğu ve ahireti inkâr edip de dünyada iken cennete girmek isteyenlerin mahrumiyetlerini anlatmak üzere dillere destan bir temsil olduğu da ifade edilmektedir (Yazır, tsz.: VIII/5802-5803).

Türkler tarafından da İrem'e dair mitolojinin geliştirildiği görülmektedir. Adına bazen "Gülşen Bağı", bazen "İrem", bazen de "Bağ-ı İrem" denilen bu efsunlu bağın, Hz. Süleyman'a özel olduğuna inanılmaktadır. Yine efsanelere göre, "Kaf" dağının ortasında veya doğusunda bulunduğu varsayılan "Gülüstan-i Bağ-i İrem", cennetin bir köşesi gibidir. Dört bir yanı göklere uzanan çamlarla dolu, her tarafından sular akmakta, her taraf çiçeklerle bezenmiş, güzelliği insanın aklını başından almaktadır. Dünyada ne kadar güzellik varsa, bu bağda toplanmış; Yüce Allah, bu bağın benzerini bir daha yaratmamıştır. Daha da ötesi cennet bile, "Gülüstan-i Bağ-i İrem"in yanında bir harabeyi andırmaktadır. Bir başka rivayete göre burası, kızgın güneş altında yanan harabelerin ortasındaki bir dağın eteğinde bulunan bağlık bir yerdir. Yine Azerîler arasında var olan eski bir efsaneye göre, "Dirilik Suyu"nu içmek isteyen İskender-i

Zülkârneyn, bu suyun Şirvan denilen bir diyarda, cennete benzeyen "Gülüstan-i İrem"de olduğunu öğrenmiş ve oraya doğru yola çıkmıştır (Beydili, 2004: 224-225). Buna göre İrem bağı, içerisinde âb-ı hayat suyunun olduğu bir yerdir.

Sevgilinin cemâlini gören, İrem sarayı ve gülistan sahnına gereksinim duymadığı halde (Nesîmî, G.153/3), âşık, sevgilinin yüzüne İrem'in gülşeni ve Rıdvân'ın ravzası dediği için, utanmıştır. Sevgilinin eşsiz cemâlini İrem bağına ve cennet bahçesine benzetme zehabına kapıldığından ötürü hayâ etmiştir:

Hacîl oldum bu sebebden ki nigârın yüzüne

İremin gülşeni vü ravza-i rıdvân demişim (Nesîmî, G.256/2)

İrem gülzarını yâd etmeye gerek yoktur. Çünkü sevgilinin cemâliyle cihan, şimdi cennet gibi mamur olmuştur. Cemâli cennet olan bir sevgili dururken, İrem gülistanıyla zihni meşgul etmenin yakışık almayacağı aşikârdır:

İrem gül-zârını yâd itme ki oldı

Cemâlünle cihân uş cennet-âbâd (Ahmedî, G.118/6)

Sevgilinin güzelliğinin bağı cennet olarak âşıklara yetmektedir. Dolayısıyla İrem bağında hiç çiçek bitmese de bir mahzuru yoktur. Âşığın ihtiyaç duyduğu varlık sevgili ve zatını temsil eden cemâlidir:

Hüsnünün bâğı yiter cennet bize

Bitmesün bâğ-ı iremde hiç çiçek (Ahmed-i Dâ'î, G.145/5)

Sevgilinin yüzü İrem gülzarı, dudağı Selsebîl'dir. Âşığın Rıdvân'ı, sevgilinin kendisidir ve Rıdvân'ın ravzası budur. Âşık sevgilinin yüzünü İrem bağı ve dolayısıyla cennet olarak, sevgiliyi de Rıdvân olarak görmektedir. Dudak ise cennet nehirlerinden biri olan Selsebîl'dir. Beyitte Rıdvân'ın rızayla olan bağlantısına da atıf yapılmaktadır. Zira âşığın hoşnut olduğu varlık sevgilidir:

Ey irem gülzârı yüzün vey dudağın selsebîl

Âşıkın Rıdvânı sensin ravza-i Rıdvân budur (Nesîmî, G.138/4)

İrem bağının nüshasının neshedilmesine şaşmamak gerek, çünkü bu, muhakkak cennetten bir bab olan fasıldır, mevsimdir. Bahar mevsiminin konu edildiği beyitte, cennetten bir kapının (bahsin) açıldığı bu fasıldan (mevsimden) ötürü, İrem bağının nüshasının tedavülden kaldırılmasında bir beis olmasa gerektir. İrem nüshasının hükümsüzlüğü, cennet kaynaklı olan yeni bir bölüm ve konunun açıldığı, dinî terminolojiye dair "nüsha", "nesh", "fasl" ve "bâb" kavramlarıyla anlatılmıştır:

'Aceb mi bâğ-ı İrem nüshasını nesh etse

Bu fasldır çü muhakkak behiştten bir bâb (Şeyhî, K.15/5)

Dağ renk renk çiçekten İrem misali, bağ ise çeşit çeşit gül ile cennet gibi olmuştur. Beyitte dağ ile bağ, çiçek ile gül ayrımı dikkat çekmektedir. Dağ her ne kadar çiçeklerle donansa da, bağa nazaran daha düzensiz bir mekândır. Oysa bağ düzen, mükemmellik ve emniyeti çağrıştırmakta, gül ise hem itinayla yetiştirilen bir çiçek olmakta hem de bahçedeki sevgiliyi sembolize etmektedir. Bu itibarla dağın İrem ile bağın da cennet ile ilişkilendirilmesinin sebebi, İrem'in bir kul yapımı, her yönüyle mükemmel olan cennetin ise Allah'ın bir eseri, cemâlin tecelli mahalli oluşudur:

Tag oldı reng reng çiçekden İrem-misâl

Bâg oldı nev' nev' gül-ile bihişt-vâr (Ahmedî, G. 181/2)

Bahar eğlencesi, cennet ve İrem bağının nerede kaldığını soran âşık, dolayısıyla ölü ağlayıcısı/ölüye ağlayan kuşun hoş bir şekilde bu sedada, ahenkte ağlamasını istemektedir. Zira o güzelim ortam elden çıkmıştır. Mahrum kalınana ağlayan kuşun, âşığın gönlü olduğunu söylemek mümkündür. Nimetten yoksun kalan gönül, hüzne kapılmıştır:

İy mürğ-ı nevha-ger bu nevâda hoş ağla kim

'İş-i bahâr u cennet ü bâğ-ı irem kanı (Ahmed-i Dâ'î, K.24/12)

Sevgilinin kûyunun gülşeni âşığa İrem bağı gibi gelmektedir (Muhibbî, G.923/1). Âşığın gönlü, huri olan sevgilinin kûyuna uçmak için kanat açmıştır. İrem bağından hiç çıkmamayı düşünmektedir. "Uçmak" aynı zamanda cennet anlamına da gelmektedir. Bu itibarla âşığın gönlü yârin kûyuna doğru, cennete gitmek için kanat açmıştır. Beyitte sevgilinin kûyu İrem bağına benzetildiği gibi, cenneti de çağrıştırmaktadır:

Per açdı gönül kûyuna uçmağ içün ey hûr

Fikri bu ki hîç çıkmaya ol Bâğ-ı İremden (Zâtî, G.1105/6)

Sarayı konu alan bir kasidede, bu binanın cennet kasrı, İrem bağı, gülistan, kutsal harem (cennet), beyt-i haram (Kâbe) ya da gökyüzü mü, olduğu sorulmaktadır. Buna göre bir sarayın güzelliği -İrem bağı da dâhil- hem muteber ve dikkatleri celp edici yerlerle hem de kutsal mekânlarla anlatılmaya çalışılmaktadır:

Kasr-ı cennet mi bu yâ bâg-ı İrem yâ gülsitân

Yâ harîmü'l-kuds ü yâ beytü'l-harem yâ âsmân (Nev'î, K.37/1)

"Şarap sohbeti, ebedî cennet bahçesi, İrem bostanı yahut sekiz dilimli bağın gülzarı mı?" diye soru yöneltilmekte, içinde bulunulan ortamın güzelliği hayret ve istifham-vari bir şekilde nazara sunulmaktadır. Bu yapılırken de en güzel mekân ve ortamlar anılmaktadır. Sekiz bölümlü bağın gündeme getirilmesi de ilgi çekicidir. Zira dört ve onun iki katı olan sekiz sayısı mükemmelliği ifade etmekte, dolayısıyla anılan mekânların mükemmelliğine vurgu yapılmaktadır:

Sohbet-i sahbâ mı bu yâ ravza-i huld-i berîn

Yâ İrem bostanı yâ gülzâr-ı bâğ-ı heştümîn (Hayretî, Ms.16/I-1)

Bazen eşsiz hem hoş, latif hem gönül alıcı olan İrem bağı, esir olan feleği hasede düşürmekte ve cümle nimetler Huld'unun örneğini teşkil etmektedir. Dolayısıyla gönlü celbeden İrem bağının cennet nimetlerinin örneğini kendinde barındırdığı ve bu haliyle asumanı kıskandırdığı vurgulanmaktadır:

Bâğ-ı İrem geh lâ-nazîr hem dil-nişîn hem dil-pezîr

Reşk-âver-i çarh-ı esîr cümle enmûzec-i Huld-i ni'âm (Şeyh Gâlib, K.19/5)

Beşiktaş'ın sahil saraylarından biri için düşülen tarihte, bu yerin cihanda misli var derlerse itimat edilmeyeceği, ancak şayet Rıdvân, İrem'de benzeri var derse buna inat edilmeyeceği söylenmektedir. Dolayısıyla bahse konu olan bu sarayın -İrem bağı hariç- dünyada bir eşi bulunmamaktadır. Cennetin bekçisi Rıdvân dahi bunu teyit etmektedir:

Cihânda misli var derlerse gelmez i'timâd amma

'İnâd etmez İrem'de var nazîri derse ger Rıdvân (Vâsıf, Kt.18/66)

Âşık, sevgiliye hitapla, sinesinin yaban gülünü, keremi icabı açmasını istemekte ve böylece aşk ile İrem bağından gül toplamayı hayal etmektedir. Dolayısıyla alışılmışın dışında bir teşbihle, bu defa sevgilinin göğsü İrem bağına benzetilmektedir:

Aç sîne-i nesrînüni cânâ keremünden

Gül-çîn olalum 'aşk ile bâg-ı İremünden (Kâmî, G.156/1)

3.1.4. Cennetin Nûr Olarak İfade Edilmesi

Sevgilinin yüzünün parlak oluşu ve cennete benzetilmesi dolayısıyla yüz, nur ve cennet arasında kurulan ilişkinin ötesinde, cennetin nurlu bir ortam olması hasebiyle nur kelimesinin istiare boyutunda cennetin yerine kullanıldığı yahut onu çağrıştırdığı görülmektedir.

Dünyanın sonu geldiğinde ateşin iki parçaya ayrılacağı, aydınlık kısmının cennete yükseleceği, ama kızgın kısmının cehenneme akacağına dair bir söylentiye

rastlanmaktadır (Murata ve Chittick, 2012: 224). Cennetin nur ile kuşatılmış bir ortamdan müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlayışın benzerini Türklerde de görmek mümkündür. Nitekim eski Türk inanışına göre gökyüzünde olduğu sanılan ve "Uçmak" adı verilen cennet, ışık dolu bir âlemdir (Beydili, 2004: 255).

Hak'tan nur ile nar bir olsa da, âşık nura ulaştığında yine de nar istememelidir. Hz. Musa'nın kıssasına telmihte bulunulan beyitte, ilk etapta ateşi görüp de ağaca doğru yaklaşan ve peygamberlikle müjdelenen Hz. Musa'nın daha sonra Allah'ı görme talebi ardından tecelli nurunun Tur dağını parçaladığı bilinmektedir. Doğrusu, tecelli nuruna mazhar olan âşığın nar istememesi daha uygundur. Zira bu nur rü'yete ve cennete delalet etmekte, daha üst mertebeyi oluşturmaktadır. Bu bakımdan beyitte geçen ikinci nurun cenneti, narın da cehennemi temsil ettiğini söylemek mümkündür:

Gerçi Haktan vâhid oldu nûr ile ânestü nâr

Ey Nesîmî çün ulaştın nûruna nâr isteme (Nesîmî, G.385/13)

"Bir kimseye Allah nûr vermemişse, artık o kimsenin aydınlıktan nasibi yoktur." (Nûr, 24/40) şeklinde geçen ayetten, nurdan nasibi olmayanın karanlığa ve dolayısıyla nara duçar olacağı anlaşılmaktadır. Uzaklığı ifade eden ve nurdan pay alamayan şeytan, nefsi cehenneme salmaktadır. Katiyen uymamak lazımdır. Nasihati dinleyip, nardan feragat ederek nura erişmek gerekmektedir. İstiare yoluyla nur cennetin, nar da cehennemin yerine kullanılmakta, nur cenneti nar cehennemi sembolize etmektedir.

Tâmûya salar nefsi 'Azâzil sakın uyma

Gel pendimi tut nûra iriş nârı nidersin (Kuddûsî, G.628/6)

3.1.5. Aşk Ateşinin Cehennem Ateşini Karşılaması

Aşk ateşinin cehennem ateşiyle benzerlik arz ettiğine, hatta zaman zaman onun fevkinde bir şiddete sahip olduğuna dair bir anlayış bulunmaktadır. Aşk ateşinin cehennem ateşi yerine kullanıldığı hususunda şiir örneklerine de rastlanmaktadır.

Âşık gönlünün derinliğinden ah etse, bela dumanı peyda olacaktır. Zira aşk ateşinin âşığın gönlünde gizlenemeyeceği bellidir. İçerisinde aşk ateşini barındıran gönül, bu haliyle cehennemi çağrıştırmaktadır. Nitekim cehennemden de dumanlar yükselmekte, saklı kalmak bir kenara- alevler dehşete düşürecek derecede heybetli bir şekilde görünmektedir:

Derûn-ı dilden âh itsem olur dûd-ı belâ peydâ

'Ayândur nâr-ı 'ışk olmaz dil-i 'âşıkda nâ-peydâ (Taşlıcalı Yahyâ, G.2/1)

Ummana ermek isteyenin, ateş yakıp sinesini yırtması, su gibi özünü saf eylemesi, yüzünü yere sürüp toprak etmesi gerekmektedir. Ateşten maksadın aşk ateşi olduğunu, ummandan kastedilenin de cennet ve sevgiliye vuslat olabileceğini söylemek mümkündür. Umman imgesi cenneti ve hatta ilm-i İlahîyi çağrıştırmaktadır:

Od yak sîneni çâk it su gibi özün pâk it

Yüzün yire sür hâk it 'ummâna irem dirsen (Niyâzî-i Mısrî, 98/3)

Âşık, yanıp kül olmak gayesiyle kendini ateşe atmıştır. Ancak ateş yanan yere düştüğünde onda hoş gülzarın ve dahi gül yanaklı sevgilinin varlığını görmüştür. Hz. İbrahim'in atıldığı ateş misali orası gül bahçesine dönmüştür. Beyitte geçen narın aşka tekabül ettiği, gülzarın da cenneti akla getirdiği söylenebilmektedir:

O nâra kendimi atdım didim yanub olayım kül

Düşüben sahnına bakdım ki var hoş gül'izâr anda (Kuddûsî, G.14/4)

Âşık, sâkî olan sevgilinin saf dudağından kendisine çare bulucu olmasını, şarabından ağzı yandığı için ateş sunmayı bırakmasını istemektedir. Ateşin ve şarabın aşkı karşıladığı düşünülebilmektedir. Ancak şarabın içerisinde ateş unsuru da bulunmaktadır:

Gel ey sâkî biraz da çâre-sâz ol la'l-i nâbundan

Yeter âteş sunarsın agzumuz yandı şarâbundan (Kâmî, Matla' 105)

3.1.6. Baharın Cennetle, Hazanın Cehennemle Olan Münasebeti

Bahar mevsiminin cennetle olan yakın irtibatına mukabil, hazan mevsiminin cehennemle bir irtibatı olduğu gözlenmektedir. Üstelik bahar, vuslatı; güz mevsimi ise, ayrılığı çağrıştırmaktadır. Ebedî bir baharın yaşandığı yer olan cennet, aynı zamanda sevgiliye vuslat demektir. Hüznün iliklere kadar işlediği yer olan cehennem, her şeyin ötesinde ayrılık demektir. Öte yandan kış mevsiminin de cehennemi karşılar bir nitelik arz ettiğini söylemek gerekmektedir. Çünkü cehennemde dondurucu soğuk da bulunmaktadır. Bu da kış mevsimine özgü bir hava olayıdır.

Hazan rüzgârından cennet gülzarının sahnının korunması misali, rüzgârın şiddetinden otorite sahibinin bahtının gülşeni korunmuştur. Rüzgâr zaman anlamına da gelebilecek düzeydedir. Dolayısıyla zamanın şiddetinden, devrin hadiselerinden muhatabın etkilenmediği, korunduğu anlaşılmaktadır. Hazan mevsiminin cennete sirayet etmediği, bilakis orada baharın yaşandığına da atıf yapılmak suretiyle anlatım etkili kılınmıştır:

Rûzgârun şiddetinden gülşen-i bahtı masûn

Nitekim bâd-ı hazândan sahn-ı gülzâr-ı cinân (Bâkî, K.22/19)

Şair, otorite sahibinin bitip tükenmek bilmeyen lütuf bağının cennet gülşeni olduğuna kanaat getirmektedir. Zira o bağda sürekli bir bahar bulunmakta, asla hazan görülmemektedir. Hazanın yaşanmadığı daima baharın hüküm sürdüğü cennet bağı ile lütuf bağı arasında ilişki kurulmaktadır:

Bâg-ı lutfun bilmezin hîç gülşen-i cennet midür

Kim hazânın görmedüm hergiz bahârı ber-karâr (Nev'î, K.15/13)

Bahar mevsiminin gelişiyle bütün gül bahçeleri neşeye gark olmasına rağmen, âşığın sevinç gülşeni hazanı yaşamakta ve âşık buna anlam verememektedir. Şairin hazan yaşaması, sevgiliden ayrılık olsa gerektir. Dolayısıyla her ne kadar bahar gelmiş ve ortalık cennet gibi bir havaya bürünmüş olsa da, sevgili olmadıktan sonra orası hazanın yaşandığı cehennemden farksızdır:

İrüp fasl-ı bahâr oldı yine her gülsitân hurrem

Benüm Yahyâ neşâtum gülşeni niçün hazân oldı (Şeyhülislâm Yahyâ, G.443/5)

Kendisine düşkün olan âşığı görünce, gül yanaklı sevgili kaçmaktadır. Bu itibarla âşıkların hazana mukabil olan baharı gelmemektedir. Sevgili vuslatı tattırmamakta, bir bakıma cenneti yaşatmamaktadır. Dolayısıyla âşıklar, cehennemî ayrılığa mahkûmdurlar. Ancak şair o kadar da ümitsiz değildir. Nitekim bir beyitte, ayrılık zamanının giderek yâre vuslat demi olacağını; içinde bulunulan zamandan, sayılı günlerden ibaret olan bu kışın da giderek bahar olacağını söylemektedir:

Üftâdesin görince kaçar gül-'izârumuz

Gelmez bizüm hazâna mukâbil bahârumuz (Nâbî, G.285/1)

Zamân-ı hicr dem-i vasl-ı yâr olur giderek

Zamânedür bu zemistân bahâr olur giderek (Nâbî, G.407/1)

Sevgili, âşığın ilkbaharını hazana döndürmüştür. Zira onun ayrılığı hazan, vuslatı da bahardır. Sevgiliden firak cehennem, ona visal ise cennettir:

Nevbahârum hazâna döndürdi

Bir firakı hazân u vaslı bahâr (Hayretî, G.81/5)

3.2. Cennet ve Cehennemin Klasik Türk Şiirindeki Mitolojik Yansımaları

Cennet ve cehenneme dair bir mitolojiden bahsedebilmek için İslam dininden ziyade diğer din ve mitolojilere atf-ı nazar etmek gerekmektedir. Zira mitolojinin

kökleri tarihi bilinmeyen zamanlara dayanmakta, resmî-yazılı tarih başlamadan önceki devre ait efsane, masal ve hikâye tarzı anlatımları ihtiva etmektedir.

Temel kaynakları ta ilk dönemlerden itibaren yazıya geçirilmiş olan İslam dini, bu sayede kendisini yabancı tesirlerden büyük oranda korumuştur. Ancak bu etkilerden büsbütün salim olduğunu söylemek zordur. İslam dini, İsrailiyyât denilen Yahudiliğe ait rivayetlerden etkilenmiş ve tefsir kitaplarına dahi bu dine ait anlatımlar nüfuz etmiştir. Hz. Âdem'in yaratılışı, şeytanın onu kandırması ve cennetten çıkarılma hadiselerine dair yorumlarda İsrailiyyâtın tesiri göze çarpmaktadır.

Kur'an'daki cennet tasvirlerinin Orta Doğu olarak adlandırılan bölgedeki cennet tasavvuruna uygun düşen unsurları barındırmış olması muhtemeldir. Zira üç İlahi dinin neşet ettiği bu bölgede, inançla alakalı bir husus hakkında, gelip geçmiş olan nice peygamberin nakilde bulunması olağandır. Dolayısıyla Kur'an'da yer alan cennet tasviri, hem Arapların hem de daha geniş bir topluluğun dinî-kültürel birikimine atıflar yapabilmektedir (Türcan, 2002: 272).

Antikçağ'da "Mutlular Adası"nın, Herkül (Herakles) sütunlarının, yani Cebelitarık Boğazı'nın öte tarafında bulunduğuna, "Yeryüzü Cenneti"nin ise Yahudi dünyasının doğusunda yer aldığına inanılmış ve bu ulaşılmaz ülkeyi Dicle, Fırat, Nil ve Ganj'ın suladığı, bu ırmaklardan ise şarap, süt, bal ve su aktığı düşünülmüştür (Tez, 2008: 72). Nitekim bu türden anlayışlar ile Tevrat ve Kur'an'da geçen cennetle ilgili nakiller arasında benzer yönlerin varlığı dikkate değerdir.

İslam coğrafyasının zamanla genişlemesiyle farklı din ve kültürlere sahip insanlarla tanışılmış ve bunlar da geçmişten tevarüs ettikleri yazılı yahut sözlü geleneklerini, dinlerini ve inanışlarını bütünüyle söküp atmaktan ziyade, İslam dini içerisinde eritmişlerdir. Dolayısıyla bu tür bölgelerde geçmişin izleri tamamen silinmemiş, yeni dine karışarak devam etmiştir. Yeni dine karışıp varlığını sürdüren ahiret telakkileri de, zaman zaman edebiyatta veya başka yazılı kaynaklarda kendini açığa çıkarmıştır.

Klasik Türk şiirinin beslendiği damarlar arasında İslam dini ve bu dine ait kaynaklar, Türk tarihi ve milli kültür unsurları, dile dair hususiyetler ve İran mitolojisi bulunmaktadır (Mengi, 2010: 23). Bu itibarla İslam dinine karışan mitolojik unsurların yahut diğer dinlere ait ögelerin haliyle klasik Türk şiirini de etkilemesi tabiidir. İran'ın mitolojik kahramanlarının da klasik Türk şiirinde yer ettiği malumdur. Türk tarihi ve

kültürü de geçmişten miras alınması hasebiyle şairin bilinçaltında ve geleneğinde zaten bulunmaktadır.

Klasik Türk şairinin diğer dinlere ait terimlerden haberdar oldukları görülmektedir. Nitekim Ehrimenler meclisinden sakınmasını muhatabından isteyen şair, Mecûsiliğe ait kötülük ve karanlık tanrısına atıfta bulunmaktadır. Yine bir başka beyitte, Hz. Peygamber'in dünyaya gelişiyle, küfür ehlinin ocağına su koyduğu, kahır tufanının Mecûsilerin ateşini söndürdüğü belirtilmektedir. Hz. Peygamber'in doğumu sırasında yaşanan harikulade olaylara telmihle, Mecûsilerin bin yıldır yanan ateşinin ve kâfirlerin ise ocağının söndüğü ifade edilmektedir. Mecûsilerin ateşe taptıkları gerçeğine de bir ima var gözükmektedir:

Ehrimenler meclisinden ihtirâz it ihtirâz
Hây 'ömrüm hâsılı rûhum 'Alî Bâlim benüm (Hayretî, Ms.32/V-2)
Ocagına su koydı ehl-i küfrün geldügi sâ'at
Mecûsun âteşin tûfân-ı kahrı eyledi itfâ' (Atâyî, K.1/38)

Hurilerin rastıklı kaşı, putların sürmeli gözü zahide cenneti, gönül Brahman'ına ise manastırı andırmaktadır. Düzenli "leff ü neşr" sanatının yapıldığı beyitte, hurilerin güzelliği zahide cenneti, put gibi güzel sevgililer ise gönül Brahman'ına tapınağı, mecazen âşığa meyhaneyi çağrıştırmaktadır. Beyitte Hint dinlerinden biri olan Brahmanizm'e atıf yapılmaktadır. Bu itibarla şairlerin diğer dinlere dair bilgi sahibi olduklarını söylemek mümkündür. Bu da klasik Türk şiirinin din ve mitolojiden etkilendiğini göstermektedir:

Zâhide huldu andırır deyri birehmen-i dile
Ebrû-yi vesmedâr-ı hûr çeşm-i mükehhâl-i bütân (Nâ'ilî, G.254/4)

3.2.1. Hz. Âdem'in Yaratılması ve Şeytanın Ona Secde Etmemesi

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yeryüzünde kendisinin bir halifesi olsun diye yaratmıştır. Kendisine isimler öğretilmek suretiyle meleklerden üstün kılınan Hz. Âdem'e meleklerin secde etmelerini emretmiş, bütün melekler bu emre itaat etmişlerdir. Ancak şeytan yüz çevirip büyüklük taslamış ve emri yerine getirmekten kaçınarak kâfirlerden olmuştur (Bakara, 2/30-34; A'râf, 7/11-12; Hicr, 15/31; Tâhâ, 20/116).

Hz. Âdem'e secde etmeyi kabullenmeyen şeytanın gerekçelerinden biri, kendisinin ateşten insanın da çamurdan yaratılmış olmasıdır. Ateşin çamurdan üstün olduğunu düşünen şeytan, dolayısıyla kibir ve gurura kapılarak emre aykırı davranmıştır (İsrâ, 17/61). Büyüklük taslayıp küfre düşen şeytanın bu tavrına karşılık Allah, "Ey

iblis! İki elimle yarattığıma secde etmekten seni meneden nedir?" (Sad, 38/74-75) şeklinde soru yöneltmektedir. Burada "iki el ile yaratılmış olmak" dikkat çekicidir. Nitekim Âdem "âlemin suretini" ve "Hakk'ın suretini" kendinde toplamıştır. Ancak iblis, âlemin bir parçasıdır ve bu toplayıcılık özelliği onun için gerçekleşmemiştir (İbn Arabî, 2008: 30).

Hak Teâlâ kudretini açığa çıkarmak isteyince âlemi, bizzat kendisini açığa çıkarmak isteyince de âdemi yaratmıştır (Irakî, 2012: 172). Hak isimlerini ya da kendisini görmek üzere bütün âlemi ruhsuz bir beden gibi vücuda getirmiştir. Âlem, cilasız bir ayna gibi olmuş, İlahî emir âlem aynasının cilalanmasını gerektirmiştir. Âdem, bu aynanın cilası ve bu suretin ruhu kılınmış, "insan" ve "halife" diye isimlendirilmiştir (İbn Arabî, 2008: 25-26).

İnsanın, tam manasıyla Allah'ı sevme ve O'nun kemâl isimlerini kendisinde müşahede ettiği insan-ı kâmil olma kapasitesi, Allah'ın halifesi olmasıyla bağlantılıdır (Irakî, 2012: 73). Yeryüzünde insanın prototipi ve ilk insan-ı kâmil olan Âdem hakkında Allah şöyle buyurmaktadır: "O, Âdem'e isimlerin hepsini öğretti." (Bakara, 2/31) Sonuç itibariyle insan merkezî bir mahlûktur ve insan-ı kâmil de merkezî hazrettedir. Bu yüzden Sadreddîn Konevî söz konusu makamı gerçekleştiren insan-ı kâmili "dairenin merkezindeki nokta" diye adlandırmaktadır (Irakî, 2012: 164). Nokta ise kâinatın özünü teşkil etmektedir. Zaten insan, küçük âlemdir. Dolayısıyla insan hem İlahî isim ve sıfatları hem de kâinatın asli dinamiklerini kendinde toplayan bir varlıktır.

Âdem İlahî suret üzere yaratılmıştır. Suretin yetkinliği nedeniyle ulvî ve süflî (yukarı ve aşağı) bütün âlemdeki her şey bu insana amade kılınmıştır. Bunun sebebi, onun hakikatinin muktezasıdır (İbn Arabî, 2008: 220). İlahî suret üzere yaratılmanın telkin ettiği en mühim hususlardan biri, âlemdeki her varlığın insanla olan ilişkisinde İlahî bir veçhe aramanın gerekliliği ilkesidir (Yıldırım, 2004: 165).

Şeytan Âdem'deki bütün bu sırları idrak edemediği ve kendini üstün gördüğü için ona secde etmeye yanaşmamıştır. İblisin cinlerden olması da ayrı bir hususdur (Kehf, 18/50). Zira nurani varlıklar olan meleklerden olsaydı, emre mutlak manada itaat etmek durumunda kalırdı. Emre muhalefet yetisi, irade hürriyeti bulunan cin ve insan taifesine hasredilmiştir.

Şeytan eğer Allah'ın emrine karşı geldiği için yok edilmiş olsaydı, Âdem, cennetten kovulmasına sebep olan suçu işleyemeyecek, iyi ile kötü arasındaki farkı göremeyecekti. Bu da seçme zevkini tadamaması demektir. Kısacası, insanın hürriyeti,

daha doğrusu, insan oluşu, şeytanla karşı karşıya bırakılmış olmasıyla ilgilidir (Ayvazoğlu, 2002: 26).

Hz. Âdem ve dolayısıyla insan hakkında İslami kaynakların ortaya koyduğu yaklaşımları çağrıştırır tarzda düşüncelere Hristiyanlık ve Yahudilikte de rastlamak mümkündür. Nitekim Kutsal Kitap'ta da, Tanrı'nın Âdem'i kendisine benzer surette var ettiği, erkek ve kadın olarak yarattığı bu varlıkları insan diye adlandırdığı bildirilmektedir (Tekvin, 5:1-2).

Meleğin, Âdem'in yaratılışındaki şüphesinin batıl olduğunu görüp, yaratılışın kemalini bilmesi için nikabın kaldırılması gerekmektedir. Yüz, İlahî cemâlin tecelli ettiği yer, Hakk'ın suretine bir aynadır. Dolayısıyla insanın yaratılışına itiraz kabilinden sözler serdeden meleklerin bunu fark etmesi için perdenin indirilmesine ihtiyaç vardır. Nitekim melekler eşyanın isimlerini de bilemeyince, insanın yaratılışındaki üstünlüğü ve hikmeti fark etmişler, hatalarını anlamışlardır:

Bırak nikâb ki bilsin kemâl-i sun' görüp

Firişte hilkat-i Âdem'de şübhesin bâtıl (Fuzûlî, G.176/2)

Allah Teâlâ Âdem'in cismini topraktan var eylemiş, şeytan gelip ona secde etmeğe ar eylemiştir. Bunu gurur meselesi yapmıştır:

Çalap Âdem cismini toprakdan var eyledi

Şeytân geldi Âdem'e tapmaga 'âr eyledi (Yunus Emre, 356/1)

Allah, topraktan Âdem'i yaratıp, halife kılmış; Havvâ'yı ve hatta cennet mülkünü ondan yaratmıştır. Hz. Havvâ'nın Hz. Âdem'den yaratıldığına dair bir söylenti mevcuttur. Nitekim Eski Ahit'e göre Havvâ, Âdem'in kaburga kemiğinden yaratılmıştır (Tekvin, 2:21-22). Beyitte, cennet mülkünün bile Âdem'den yaratıldığı anlaşılmaktadır. Bu da, Hz. Âdem'in eşiyle birlikte cennete yerleştirilmesini, âlemdeki bütün her şeyin insanlığın emrine amade kılınmasını ve daha da ötesi âlemin yaratılış sebebinin insan/Hz. Peygamber olmasını akla getirmektedir. Nihayetinde cennet, iyi insanların huzur içinde yaşamaları için var edilmiş bir mükâfat yurdudur:

Hâkden yaradub Âdemi dahi kıldı halîfe

Havvâyı andan yaraduvirdi mülkin cinânın (Kuddûsî, G.604/2)

Hak'tan ırak olan Azâzîl'in, dev-şeytan değil ise- Âdem'i bilmesi lazımdır. Çünkü Allah Âdem'de tecelli kılmıştır. Dolayısıyla yoldan sapmamak için ona secde etmek gerekmektedir. Ancak taşlanmış şeytan, Âdem'in yüzünde nuru görmemiştir (Nesîmî, G.122/6). Lanetli iblis Âdem'in yüzünde Hakk'ı görmemiş, kendisi için çok

anlam ifade etmeyen nakışlı bir şekli, suret olarak görmüştür. Hâsılı şekle takılıp kalmış, zahire aldanmıştır:

Ey Hakdan ırak olan 'azâzîl
Ger dîv değilsen Âdemi bil (Nesîmî, Mes.1/24)
Âdemde tecellî kıldı Allâh
Kıl Âdeme secde olma güm-râh (Nesîmî, Mes.1/25)
Âdem'ün vechinde Hakk'ı görmedi İblîs la'în
Sûretâ gördi ki bir şekl-i münakkâş neylesün (Niyâzî-i Mısrî, 145/4)

Âdem Hakk'a mazhardır. Secde etmek ve iblise uymamak lazımdır. Zira Allah âdem kılığına girmiştir. Buna göre insanda İlahî bir öz ve vasıf bulunmaktadır. Zaten secde emri de İlahî ruhu taşıyan Âdem'e yöneliktir. Yoksa kalıptan ibaret olan bir insan için bu emir verilmemiştir:

Hakka mezherdürür Âdem, sucûd et, uyma İblîs'e,
Ki âdem donına girmiş Hudâ geldi! Hudâ geldi! (Hatâ'î, K.4/5)

Âdem'e secde emrinde inat edilmediği takdirde, Allah'ın Firdevs-i a'lâsında olmak işten bile değildir. Şeytan emre itaat etmeyip, direttiği için kâfirlerden olmuş ve dolayısıyla İlahî huzurdan kovulmuştur. Bu bakımdan emre itaatin sonucu Firdevs cenneti olacaktır:

Secde emrinde mu'annid olmazısak âdeme
Biz Hudânun bilmiş ol firdevs-i a'lâsındayuz (Hayretî, K.5/2)

Âdem'i fark etmeyen hayvan gelip, hayvan gitmektedir (Turâbî, Divanda Olmayan Şiirler 9/1). Lanetli iblis, İlahî cemâlin nurunu Âdem alnında eğer görse, secde emrinde onun inat etmesi nâ-kabildir. Ancak bu nuru göremediği için secde etmekten kaçınmış, dolayısıyla hayvanlar konumuna, hatta daha da aşağı bir dereceye düşmüştür:

Âdem alnında eger görse cemâlin nûrunu
Secde emrinde 'inâd etmezdi İblîs-i la'in (Ahmed Paşa, K.23/18)

Ayrı kalmamak için Âdem'e yakın olmak, Allah'ın reddettiği, kovduğu biri olmamak için secdeler eylemek gerekmektedir. Şeytan uzaklığı ifade etmektedir. Dolayısıyla şeytan olmamak için Âdem'e yakın olmak ve onu kabullenmek icap etmektedir:

Âdeme muttasıl ol tâ ki cüdâ olmayasın
Secdeler eyle ki merdûd-ı Hudâ olmayasın (Şeyh Gâlib, Tercî'-Bend 9/V-3)

Âdemin inkârına, cennete tapan âbid dayanmasa iyidir. Çünkü iblisin reddedilmesine sebep olan enaniyet, haset ve inkârdır. Kendini beğenmişlik ve hasedin de şeytanın özellikleri olduğu görülmektedir. Âdemin yüzünde Rahmân'ın ayetini okuyanı, şeytan şekilli sofi yoldan çıkaramayacaktır. Bu bakımdan âbidin ayağını denk alması -yüzün sırrına vakıf olanların değil- âbid sofu gibilerin kendilerine çekidüzen vermeleri gerekmektedir:

Tayanmasun inkârına şol 'âbid-i cennet-perest
İblîsi merdûd eyleyen 'ucb u hased inkâr imiş (Kuddûsî, G.824/6)
Vech-i âdemde şu kim âyet-i Rahmân okıdı
Anı idlâl idemez sôfî-i şeytân-şekil (Hayretî, G.253/9)

Hakk'ın nurlarının mazharı kalp âdemi olduğuna göre, bunun için şükür secdesi eylememek şeytanlığın ta kendisidir. Çünkü âdemin yüzünün hakikat Kâbe'si olduğu anlaşılmaktadır. Şükür secdesi etmeyenler insanlar için şeytan olmuşlardır. Hakikatin ortaya çıkmasını sağlayan âdemin yüzüne secde etmeyen şeytandır. Nitekim âdem bir aynadır. Aynada zuhur eden İlahî nur ve cemâldir. Ancak bunu idrak etmek, basiret nazarıyla olaya bakmak lazımdır:

Âdem-i kalb olduğuna mazhar-ı envâr-ı Hak
Secde-i şükr eylemezsen 'ayn-ı şeytânlık budur (Hüdâyî, G.62/3)
Çünkü re's-i vech-i âdem Kâbe-i tahkîk imiş
Secde-i şükr etmeyenler oldular şeytân bize (Vîrânî, s.192)

Rakibin bazen sevgilinin kûyuna varmasına şaşmamak gerekmektedir. Zira bir zamanlar lanete uğramış iblisin yeri cennet idi. Hz. Âdem'e secde etmeyerek cennetten çıkarılmıştı. Dolayısıyla şeytan konumundaki rakibin de sevgilinin cenneti andıran kûyunda ara sıra görünmesi normaldir. Ancak âşık, sevgiliden, kûyunun uzlet sarayını şeytanın meskeni etmemesini istemekte, cennet gülistanının sahnına âdemin yaraştığını söylemektedir. Zaten cennetten gelen âdemin, döneceği yer de yine orasıdır:

Kûyına varsa 'aceb mi dil-berün gâhî rakîb
Cennet idi bir zamân İblîs-i mel'ûnun yiri (Bâkî, G.548/3)
Mesken-i dîv eyleme 'uzlet-serây-ı kûyunı
Gülsitân-ı cennetün sahnında âdem yaraşur (Nev'î, G.147/2)

Cennet içinde gerçekleşen şeytan ile Âdem hikâyesini bilmesi için sevgili, kûyunda rakip ile âşığa bakmalıdır. Şeytanın Âdem'e secde etmemesi ve eşiyle birlikte onları kandırıp yasak meyveden yemelerine sebep olduğuna dair hikâyeye telmihle âşık,

rakip ile kendisi arasındaki farkın anlaşılmasını, dolayısıyla kadrinin bilinmesini istemektedir:

Kûyunda bak rakîb ile bana ki bilesin

Cennet içinde dîv ile Âdem hikâyetin (Mesîhî, G.193/3)

Meleklerin Âdem'i secdegâh etmesi misali; güzeller, sevgilinin kaşlarının mihrabını secde yeri etmiştir. Sevgilinin yüzü Kâbe, kaşı ise mihraptır ve âşıklar ona doğru yönelip secde etmektedirler. Bu, meleklerin Âdem'e secde etmelerine benzemektedir:

Secdegâh itmiş güzeller kaşlarun mihrâbını

Âdemi gûyâ melekler secdegâh itmiş gibi (Taşlıcalı Yahyâ, G.441/2)

Âdem ve Havvâ, "alleme'l-esmâ", Sidre ve Tûbâ'nın sırrının ne olduğu, Arş-ı a'lâ'dan haber vermek gerektiği muhataptan talep edilmektedir. İnsanın yaratılışında, ona isimlerin öğretilmesinde, Sidre ve Tûbâ'da ve daha da ötesi Allah Teâla'nın yücelik ve azamet tahtında nice hikmet ve sırların bulunduğu vurgulanmaktadır. Hakikatlerin hâlâ nefis, ruh, Âdem ve Havvâ'da olduğu söylenmektedir (Niyâzî-i Mısrî, 194/2). Buna göre yaratılışa ve ilm-i İlahîye dair Âdem, Havvâ, nefis ve ruhta birtakım hakikatler ve hikmetlerin bulunduğu anlaşılmaktadır:

Ne sırdur Âdem ü Havvâ ne sırdur "alleme'l-esmâ"

Ne sırdur Sidre vü Tûbâ haber vir 'Arş-ı a'lâdan (Niyâzî-i Mısrî, 133/2)

3.2.2. Hz. Âdem ile Havvâ'nın Şeytana Kanarak Yasak Meyveden Yemesi

Şeytan Hz. Âdem'e secde etmeyince, Allah Teâlâ onu cennetten çıkarmış ve huzurundan kovmuştur. Şeytan bu olanlar karşısında, insanların başlarına bela olmak için kıyamete kadar Allah'tan mühlet istemiş ve ona mühlet verilmiştir. Şeytanın ilk işi Hz. Âdem ve eşinin cennette yasak meyveden yemelerine yol açmak olmuştur. Nitekim bu hususla ilgili ayetlerden biri şöyledir: "Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havvâ) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zalimlerden olursunuz, dedik." (Bakara, 2/35).

Cennetten çıkarılmış olan şeytanın orada ne işinin olduğu veya oraya nasıl girdiği konusunda istifhamlar mevcuttur. Ancak her şeyin ötesinde, irade hürriyeti verilen insan için cennetten inişin kararlaştırılmış -tabiri caizse, önceden yazılmış senaryonun hayata geçirilmiş- olmasıdır. Bu itibarla insana tanınan seçme özgürlüğü menfi yönde kullanılmıştır. "Ağaca yaklaşmayın!" ifadesiyle başlayan Hz. Âdem ve

Havvâ'nın imtihanı, şeytanın desiseleri ile bir kırılma yaşamış (A'râf, 7/22), bu suretle Hz. Âdem Rabbine âsi olup, yolunu şaşırmıştır (Tâhâ, 20/121).

Şeytanın, Âdem ve eşini nehyedilen ağaca yaklaştırma yöntemi ilgi çekici görünmektedir. Nitekim ayetlerde, "Derken şeytan, birbirine kapalı ayıp yerlerini kendilerine göstermek için onlara vesvese verdi ve: Rabbiniz size bu ağacı sırf melek olursunuz veya ebedî kalanlardan olursunuz diye yasakladı, dedi. Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim, diye yemin etti. Böylece onları hile ile aldattı." (A'râf, 7/19-22). buyurulmaktadır. Buna benzer bir yaklaşımı da Eski Ahitte yılan sergilemektedir. Nitekim yılan Havvâ'ya, "Katiyen ölmezsiniz; çünkü Tanrı bilir ki, ondan yediğiniz gün, o vakit gözleriniz açılacak, iyiyi ve kötüyü bilerek Tanrı gibi olacaksınız." (Tekvin, 3:4-5) demek suretiyle onun aklını çelmiştir.

Âdem ile Havvâ, ağacın meyvesini tattıklarında, ayıp yerleri kendilerine görünmüş ve cennet yapraklarından üzerlerini örtmeye başlamışlardır (A'râf, 7/19-22). Burada Kutsal Kitap'a ait, ağacın iyilik ve kötülüğe ilişkin bilgi olduğu şeklindeki fikirle açık bir paralellik söz konusudur (Murata ve Chittick, 2012: 225). Çünkü çıplaklığın farkına varmak bir bilgi gerektirmektedir. Bu itibarla Hz. Âdem'in çıkarıldığı cennetin marifet cenneti, yasaklanan ağacın da edepsizlik ve Allah'ın yasakladığı her şey olduğu ifade edilmektedir (Ay, 2011: 473).

Kutsal Kitap'ta Hz. Âdem ve eşini yılanın kandırdığı bildirilmektedir (Tekvin, 3:1-4, 13). Bu aldatma olayında rol alan yılan da lanetlenerek karnı üzerinde yerde sürünmek ve ömrü boyunca toprak yemek cezasına çarptırılmıştır (Tekvin, 3:14). Yılanın Havvâ aracılığıyla Âdem'i bilgi ağacının meyvesine yaklaşmaya ikna etmesine gelince, Yahudi ve Hristiyan ananesinde yılan kötülük ruhunu (şeytan) simgelemektedir (Bolay, 1988: 361). Nitekim pek çok dinde de insanoğlunu kandırarak cennetten kovulmasına sebep olan varlık, yılan kılığına bürünmüş şeytandır. Bazen boynuzlu olarak betimlenen şeytanın tek boynuzu bulunmaktadır. Çift boynuzun evrensel düzeni (zıtların birliğini) simgelemesi misali, tek boynuz da düzensizliği, noksanlığı, şeytanî varlığı temsil etmektedir (Karakurt, 2012: 858).

Eski Ahit'te, Âdem ve eşinin bilgi ağacının meyvesinden yiyip de, hayat ağacının meyvesi nasip olmadan cennetten çıkarılması olayında başrol oynayan ve onların ölümlü olmalarına neden olan yılana dair benzer bir hikâye ise Gılgamış destanında görülmektedir. Gılgamış yaşlıyı yeniden gençleştirme özelliğine sahip bir bitkiyi almak için denizin dibine dalıp, onu yukarı çıkarmıştır. Erek kentine dönüşte

yıkanmak ve elbiselerini değiştirmek üzere bir su birikintisinin yanı başında mola vermiş, yıkanıp giysilerini değiştirirken, bir yılan otun kokusunu almış ve onu kapıp kaçırmıştır. Giderken de derisini değiştirerek geride bırakmıştır. Gılgamış'ın ölümsüzlük arayışı böylece başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Hooke, 1991: 57). Dolayısıyla bu destanda da insanoğlunun ölümsüzlüğüne engel olan unsur yılan olup, bilakis kendisi ölümsüzlüğü, hayatı temsil eder niteliğe bürünmüştür. Ancak yılan ölümün sembolü olarak da görülmektedir. Aynı zamanda yılan İsa Mesih'in bir sembolü olduğu gibi, şeytanın da sembolüdür (Guenon, 2001: 63).

Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasında rol alan bir diğer hayvanın da tavus kuşu olduğuna inanılmaktadır. Cennetin kapısının dışında bekleyen şeytan, cennet kuşlarının seyyidi olan tavusun geldiğini görünce, ondan daha güzel bir kuş görmediğini söyleyerek tavus kuşuna iltifatta bulunmuş ve kim olduğunu sormuştur. Tavus, kendini tanıttıktan sonra, ağlamaklı bir şekilde olan şeytana kim olduğunu ve niçin ağladığı sorusunu yöneltmiştir. Şeytan ise kendini tanıtarak tavusa hitapla, öleceğine çok üzüldüğünü, ebedîlik ağacından yemesi halinde bundan kurtulacağını söylemiştir. O ağacın yerini göstermek için kendisini içeri almasını istemiştir. Tavus kuşu, bu işi ancak Hz. Âdem'in hizmetçiliğini yapan yılanın yerine getirebileceğini bildirmiş ve gidip yılanı kapının girişine getirmiştir. Yılan da hava olarak kendi içerisine girmesini şeytandan istemiş ve böylece onu ağzında cennete sokmuştur (Sa'lebî, 1954: 31).

Kur'an'da yasaklanan ağacın mahiyeti hakkında ayrıntılı bilgi verilmemesine rağmen, bu ağacın ebediyet ağacı (şeceretü'l-huld) olduğu söylenmektedir (Topaloğlu, 1988/a: 458). Yahudi ve Hristiyan geleneğinde onun, hayat ağacı, bilgi ağacı, elma, üzüm asması, incir veya buğday olduğu ifade edilmektedir. Bu yasak ağacın gerçek bir ağaç olmayıp bir sembol olduğu da ileri sürülmektedir. İskenderiye Yahudiliği ve Philon ise bu ağacın cinsî ilişkiyi temsil ettiği kanaatindedirler (Bolay, 1988: 361).

Hristiyanlıkta, cennette yılanın kandırması sonucu Havvâ ve Âdem'in yediği yasak meyvenin elma olduğu belirtilmektedir. Hayat ağacı ile iyilik ve kötülüğü bilme ağacı (bilgi ağacı) cennetteki kıssanın önemli unsurlarıdır (Şahin, 1993: 376). Eski Ahit'te bu iki ağaca dair ifadeler şöyledir: "Bahçenin ortasında hayat ağacı ve iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yerden bitirdi. Rab, Tanrı adama emredip dedi: 'Bahçenin her ağacından istediğin gibi ye; fakat iyilik ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin; çünkü ondan yediğin günde mutlaka ölürsün.'" (Tekvin, 2:9, 16-17). Bilgi ağacı, Tevrat'a göre hayat ağacı ile beraber veya tek başına (Tekvin, 2:9, 3:3) cennetin

ortasında bulunmaktadır ve Tanrı, Âdem'e onun meyvesini yasaklamıştır. Ölümsüzlük kazandıran hayat ağacı olduğu halde, niçin bilgi ağacı yasaklanmış ve Âdem'e, ondan yediği takdirde öleceği bildirilmiştir? Eski Ahitle ilgili araştırma yapanların bazısına göre bu iki ağaç aynıdır. Süleyman'ın Meselleri'nde (3:13, 18) hayat ağacı İlahî hikmetle aynı addedilmiştir. Diğerlerine göre ise hayat ağacını elde etmek kolay değildir. O, ancak iyi ile kötünün bilgisine, yani hikmete ulaşmakla bulunabilecektir (Bolay, 1988: 361). Bu yasaklamada başka hiçbir yerde bilinmeyen bir düşünce ortaya çıkmaktadır: "Bilginin varoluşsal değeri." Diğer bir deyişle, "bilme" insan varoluşunun yapısını kökten değiştirmeye muktedirdir (Eliade, 2003: I/207). Nitekim insana secde etmemek hususundaki gerekçelerinden anlaşıldığı kadarıyla zeki olduğuna hükmedilebilen şeytan, bilgiye ulaşma kabiliyeti konusunda da insanı kıskandığı için, onun ayağını kaydırmıştır.

Âşıklar ta Ezel bezminde marifet zevkiyle İlahî aşkın lezzetini yaşarken, henüz ne gökler ne de Âdem ve Havvâ vardır. Saf yaradılışa sahip Âdem daha dün gelmiş ve cennette gezer iken, o an iblis onu aldatmış, sonuçta o dünyaya ayak basmıştır. Beytin öncesine bakıldığında, aşk ve âşıklığın kâinatın yaratılmasından önceye dayandığı görülmektedir. Nitekim âlemin yaratılışının özünde aşk vardır:

Dün geldi sâfî Âdem dünyâya basdı kadem

İblîs aldadı ol dem Uçmak'da gezer iken (Yunus Emre, 243/4)

Âşığın sevgiliden bir lahza feragat edip de, kendisiyle meşgul olması yakışık almamaktadır. Âşığın kendini düşünmesi, Âdem'in buğdaya meyletmesine benzemektedir. Ancak bu meyil cennetten çıkarılmak ve dünyaya indirilmekle neticelenmiş, bir bakıma çok hoş sonuçlar doğurmamıştır. Beyitte "kendüme" ve "gendüme" kelimeleri arasında yapılan cinas dikkat çekicidir:

Bir lahza eger sînden kendüme olam meşgûl

Âdem bigi olam ki meyl eyledi gendüme (Kadı Burhaneddin, G.67/5)

Dünya derdine düşen menfaatperest sofi, hasetçi ve münafık gibi tiplerin yanında kişi, lanetlenmiş şeytanın iğvasına uymasa, hiç âdem değildir. Dolayısıyla bu gibi düzenbazlar karşısında kişinin, yanlışa sürüklenmemesi imkânsızdır. Şeytanın tuzağına düşmeyen, âdem değil, ancak melek olur. Beyitte, âdemin çaresiz kalışı durumu, şeytanın Hz. Âdem'i aldatması olayına telmihle çarpıcı hale getirilmiştir:

Bunlarun yanında hiç âdem degül ey dostlar

Uymasa şeytân-ı mel'ûnun kişi iğvâsına (Zâtî, G.1475/6)

İblis, Âdem'i cennetten çıkarmış, rakip de âşığı, sevgilinin kûyundan ihraç etmiş, uzak düşürmüştür (Muhibbî, G.1525/4). Rakip, sevgilinin kûyunun cennetinden âşığı ayırmıştır. Bu durum Âdem'in şeytanının, sonuçta onu cennetten çıkarmasına benzemektedir:

Çıkardı Âdemi cennetden İblîs
Rakib itdi beni kûyından ihrâc (Muhibbî, G.277/4)
Cennet-i kûyından ayırdı Mesîhîyi rakîb
'Âkıbet çıkardı bak şol âdemün şeytânına (Mesîhî, G.234/10)

Âşık, sevgilinin kûyunun cennetinde iken, rakip onu oradan uzaklaştırmıştır. Bu haliyle yüzü kara rakibi, âşık, şeytana benzetmektedir. Nitekim şeytan olmasa, cennetten Âdem ne diye çıkacaktı ki (Ahmed Paşa, G.278/3). Sevgilinin cenneti andıran mahallesinden âşığı ayrı düşüren rakip, Hz. Âdem'in cennetten çıkarılmasında etkili olan şeytan konumundadır:

Cennet-i kûyında iken dûr kıldun sen beni
Ey rakîb-i rû-siyeh şeytâna benzetdüm seni (Muhibbî, G.2775/6)

Şeytan cennette Âdem'e az bela olmamış, onun başına çok işler açmıştır (Zâtî, G.1378/3). Şeytan olan rakibin fitnesiyle sevgilinin cennet bağının ravzasından sürülüp ayrı düşmek Âdem'e çok zor gelmektedir. İmtihan ve bela anlamına gelen "fitne" beyitte her iki manayı da ihtiva etmektedir. Cennetten çıkarılıp dünyaya gönderilmek bir imtihan olduğu gibi, bu olay şeytanın başa açtığı iş ile gerçekleşmiştir:

Âdeme şeytân rakibün fitnesiyle sürülüp
Ravza-i bâğ-ı cinânından cüdâ düşmek ne güc (Hayretî, G.33/5)

İlahî suret üzere varlık sahnesine çıkarılan insan Yaratıcısı ve mükemmel örneği gibi o da cennette iskân etmiş olsa da, insanlar artık cennette yaşamamakta, dünya meşakkatleriyle cedelleşmektedirler. Ancak bütün bunlar işlenen bir günahın sonucudur, insanın varoluş koşulları bu sebeple değişmiştir. İlk insanın geçirdiği bu bozulmada Yaratıcının hiçbir sorumluluğu bulunmamaktadır. Hint düşüncesinde de görüldüğü gibi, insan türü kendi davranışlarının semeresidir (Eliade, I/205-206). Nefis yüzünden sevgilinin kûyunun cennetinden ayrı düşen âşık ah çekip, kendisine bütün günahın Âdem gibi buğdaydan olduğunu söylemektedir. "Gendümden" kelimesini "kendimden" şeklinde de anlamak mümkündür. Bu bakımdan insanın menfi yönde yapıp ettikleri, işlediği günahlar kendinden, yani nefsinden kaynaklanmaktadır:

Nefs ucından ayru düşdüm cennet-i kûyinden âh

Bana da Âdem gibi gendümden oldı hep günâh (Nev'î, Mk.37/1)

Bu şeytan kimseye uyduğu takdirde; âşık, ağyarın yâr kûyundan bir gün kendisini -şeytanın Âdem'i cennetten sürdürmesi gibi- sürdüreceğinden korkmaktadır. Zaten ağyar/rakipler, yârin cennetinden âşığı çıkarma potansiyeline sahip olan şeytandır:

Korharam ağyâr bir gün yâr kûyından beni

Sürdüre cennetden uymasun bu şeytân kimseye (Mihrî Hâtun, G.171/4)

Yârin kûyunu şayet âşıklar Süleyman'ın mülküne verirlerse, onlar dünyada Âdem değil Ehrimen'dirler. Dolayısıyla âşıklar Süleyman'ın mülkü dahi olsa, sevgilinin mahallesini hiçbir şeye tercih etmeyen kimselerdir. Aksi takdirde onlar Âdem değil Mecusiliğin, kötülük ve karanlık güçleri temsil eden tanrısı Ehrimen/şeytan olurlardı. Nitekim ta başından beri hasedi, inadı ve kibri nedeniyle şeytan bencilliğe kapılmış ve maddi olana, mülk kavgasına düşmüş kendisi İlahî huzurdan ve cennetten kovulduğu gibi, Hz. Âdem'in de ayağını kaydırmıştır:

Kûy-ı yârı virevüz mülk-i Süleymâna eger

Hayretî dünyede âdem degülüz ehrimenüz (Hayretî, G.126/5)

İnsanlığın atasını cennetten çıkaran o yılanı gör ki, kendini beğenen nefis, yedi başlı ejderhadır. Buna göre nefis, Hz. Âdem'in cennetten çıkmasına sebep olan yılan misali, yedi başlı ejderhayı andırmaktadır. Yedi başlı ejderha motifiyle nefsin yedi mertebesine işaret edildiğini söylemek mümkündür. O mertebeler ise, "nefs-i emmâre, levvame, mülhime, mutmainne, râziyye, merzıyye ve kâmile"dir. Beyitte şeytan yerine yılana vurgu yapılması, Yahudiliğe ait kaynakların; İslam dünyasındaki, dolayısıyla şair üzerindeki etkisini gözler önüne sermektedir. Ancak yine de yılanın, şeytanın sembolü olduğunu unutmamak gerekmektedir:

Ejdehâ-yı heft-serdür nefs-i hodgâm ey gulâm

Ceddini cennetden ihrâc eyleyen ol mârı gör (Usûlî, G.28/6)

İblise cenneti bahşetmekte, insana dane vermemektedir. Âdem'in bu kavimden şikâyet etmesi gayet normaldir. Dolayısıyla beyitte Hz. Âdem'in yemekten men edildiği meyveye telmihle dane, yani buğday söz konusu edilmektedir:

İblis'e bahş-ı cennet ider sana dâne yok

Âdem bu kavmden nice itmez şikâyeti (Fehîm-i Kadîm, Ms.2/III-3)

Sevgili, âşığı telkin potasından altın gibi eritmiştir ve âşıkta ne şeytan ne vesveseleri ne Âdem ne de isyanı kalmıştır. Hz. Âdem'in yasak meyveden yemesi olayına telmih yapılan beyitte, aşkın telkin edilmesiyle altın misali kabında eriyerek saflık kazanan âşığın, bu sayede birtakım bağlardan kurtulduğu belirtilmektedir:

Beni kâl etdi telkin pûtesinden zer gibi ben de

Ne şeytân kaldı ne vesvâsı ne Âdem ne 'isyânı (İbrahim Hakkî, G.340/3)

Rakip, âşığa buğdayın hâl'ini yanağında arz eylemektedir. Sanki cennette şeytan Âdem'e öğüt vermektedir. Rakip, yanaktaki bene benzeyen buğday tanesini âşığa sunmaktadır. Ancak bu şeytanın Hz. Âdem'e cennette telkinatta bulunup da onun ayağını kaydırmasına benzemektedir. Yani rakibin aşığa yaptığı, çok da iyi niyete mebni bir davranış değildir:

Bana hâl-i gendümin hadinde 'arz eyler rakîb

Sanasın cennetde virür âdeme şeytân öğüt (Muhibbî, G.189/2)

Âdem'i cennetten ırak eyleyen buğday misali, sevgilinin yüzünde misk kokulu daneyi gören âşığın yapacağı bir şey yoktur. Sevgilinin cennete benzeyen yüzündeki misk kokulu beni, âşığı celp etmiştir. Nitekim Âdem'i tuzağa düşüren bir danedir (Nesîmî, G.452/6). Kuşların yakalanması için yapılan tuzağın ortasına konulan buğday tanesinin gördüğü işlevi, sevgilinin beni görmekte, zülüfle birlikte âşığın gönül kuşunu avlamak fonksiyonunu icra etmektedir. Âşığın gönlünün sevgilinin benine meyletmesini kınamamak lazımdır. Çünkü cennetten Âdem'i çıkaran da bir danedir:

Âdemi cennetten ırak eyleyen çün boğdadır

Neylesin çün kim yüzünde gördü müşkîn dâneyi (Nesîmî, G.405/6)

Meyl eyler ise gendüm-i hâlüne dil ne ta'n

Cennetden âdemi çıkaran çünki dânedür (Muhibbî, G.500/3)

Sevgilinin cennet yüzündeki beninin danesine bakınca, Âdem'in niçin sabırsızlık gösterip buğday tanesine yahut yasak meyveye el uzattığı anlaşılmaktadır. Bu itibarla sevgilinin yüzünün cennetinde, benine meyleden bir âdemoğlu olarak âşığın işlediği günahı çok görmemek lazımdır:

Dâne-i hâline bak cennet-i ruhsârında

Nice sabr eylesün Allâhı seversen âdem (Bâkî, G.331/4)

Yüzün uçmağında ger meyl itdüm ise hâlüne

Âdemîyem kılmış olam nola günâh iy begüm (Kadı Burhaneddin, G.568/2)

Sevgilinin buğday renkli yüzüyle kendini kaybeden Âdem'den, kasten günahın sadır olması katiyen imkân dâhilinde değildir. Dolayısıyla cennetten çıkarılmaya sebep olan bu günahın arkasındaki hikmetin aşk olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim şeytanda olmayan şey aşktır. Hatta şeytanın Hz. Âdem'i çekememesindeki en büyük sebebin de aşk olduğu söylenmektedir. Zira şeytanda aşk hariç, bütün insani özellikler mevcuttur (Yağmur, 2010: 76). Şeytan bundan yoksun olduğu için bilgi ve hikmeti elde etme, sırlara vakıf olma potansiyelinde olan insanoğlunu kıskanmış ve onun başına çorap örmüştür. Öte yandan bu sürçme ve cennetten iniş, aslında kemâlin gerçekleşmesi için gerekli bir aşamadır. Zira dünya gurbetine düşüp ayrılık idrak edilmeden, aşkın olgunluğa ulaşması mümkün değildir:

Rûy-ı gendüm-gûnunun fikriyle kendin etdi gayb

'Umd ile sâdır ola hâşâ ki âdemden hatâ (İzzet Molla, Na't 1/9)

Sevgilinin beninin danesine meyli olmayanın cihan bağında âdem olmadığı aşikârdır. Zira bu dünya aşkın tam manasıyla idrak edilmesi için insanoğlunun misafir edildiği bir mahaldir:

Yog ise dâne-i hâline meylün

Cihân bâgında bil âdem degülsin (Mesîhî, G.190/3)

Âşık, sevgilinin hâl'ini öpmeyi istemekte, sevgili kûyundan sürerse de bir mahzuru olmadığını söylemektedir (Zâtî, G.1388/4). Nitekim Âdem, cenneti buğday tanesine, âşık da bene satmıştır. Oğul atasına benzerse ancak böyle benzeyecektir. Cenneti Âdem'in bir daneye satmasına mukabil, seleflerini takip eden bir hayırlı halef olmak bakımından âşığın da bunu yapması icap etmektedir. Biricik inci olan sevgilinin olmadığı bir cennete âşığın gereksinimi yoktur. İlim ve hikmet sahibi olan, Âdem gibi cenneti bir daneye satmaktadır. "Dür-i yek-dâne" terkibi istiare konumunda olup, sevgiliyi karşıladığı gibi, Hz. Peygamber için de kullanılan dürr, dürr-i yetim gibi ifadelerden hareketle beyitte ona da atıf yapıldığını söylemek mümkündür:

Âdem behişti tâneye sattı o hâle ben

Benzerse böyle benzese oğul atasına (Hayâlî, G.488/3)

Hakkıyâ cenneti bir dâneye satdı Âdem

Sen de ger hayr-ı halefsen gözet isr-i eslâf (İsmail Hakkî, G.161/6)

Ol dür-i yek-dânesüz bana gerekmez cenneti

Cenneti âdem gibi bir dâneye dânâ satar (Zâtî, G.377/3)

Âdem olanın, bir buğday değerinde dahi olmayan dünyayı satın alıcı olmaması gerekmektedir (İsmail Hakkî, G.274/5). Hatta âşık, cinana aldanırsam âdem değilim demekte, cennetin ne danesini ne de tuzağını istemektedir. Dolayısıyla âşığın dünyaya da cennete de meyletmediği anlaşılmaktadır:

Âdem değilim aldanır isem cinâna ben

Ne dânesini isterem anun ne dâmını (Necâtî, G.627/6)

Âdem, cennette daneyi yemese, Hakk'ın insanlara hidayetinin gerçekleşmeyeceği dile getirilmektedir. Nitekim ayette de cennetten inmeleri emredilen insanlara Allah'ın hidayeti gelir de, her kim ona tabi olursa, onlar için herhangi bir korku ve üzüntünün, sapma ve bedbahtlığın olmayacağı buyurulmaktadır (Bakara, 2/38; Tâhâ, 20/123). Bu bakımdan cennetten bu dünyaya inişteki bir hikmet de İlahî hidayet zevkini tatmaktır. Hakk'ın yol göstermesi sayesinde insan doğruya ulaşmakta, kemâli gerçekleştirmektedir:

Yimese dâneyi cennetde Âdem

Olur mıydı bize Hakkın hüdâsı (Kuddûsî, K.15/10)

Sevgilinin yılanı andıran saçı ve kâfir hattı el birliği etmişler, Âdem'i hâl (ben)'e çekmişlerdir. Nitekim onu cennetten çıkaran dane olmuştur. Zülfün yılanı ve tuzağı temsil etmesi manidardır. Zira Hz. Âdem ve eşinin cennetten çıkmasında etkili olan yılan, buna vasıta kılınan da danedir:

Zülf ile benzer eli bir eyledi kâfir hatı

Âdemi cennet içinde çıkaran çün dânedür (Muhibbî, G.771/2)

Âdem henüz Havvâ'nın saçına gönül bağlayan olmadan, aşk ve güzelliğin irtibatının daha yeni sağlamlaştığı söylenmektedir. Âdem'in gönlü sevgili konumundaki Havvâ'nın saçına düşmeden biraz önce aşk ve güzellik bağı kuvvet kazanmıştır. Ancak gönül kesrete tutulunca, tuzağa düşmüş ve dünya gurbetine atılmak kaçınılmaz hal almıştır. Âdem'e dane yediren, Havvâ'nın cilvesi olduğuna göre, Havvâ gibi güzelliği inci tanesinden öğrenmek gerekmektedir. Süslü bir inciyi andıran Havvâ, aynı zamanda dünyanın süsü ve cezbedici yönünü de temsil etmektedir:

İrtibât-ı hüsn ü 'aşk olmışdı müstahkem henüz

Turre-i Havvâ'ya dil-bend olmadan Âdem henüz (Nâbî, G.274/1)

Dâne yidiren Âdeme çün cilve-i Havvâ

Havvâ gibi zîbâlıgı dür-dâneden öğren (Kuddûsî, G.587/3)

Âdem pâk neslinden Hz. Peygamber'in dünyayı teşrifini duyunca, cennet bağını bir tane buğdaya değişmiştir. Hz. Âdem'in daneyi yiyerek cennet bağını dünyaya değişmesini, Hz. Peygamber'in dünyayı şereflendireceği olayına bağlayıp hüsn-i ta'lîl yapan şair, aşağıdaki beyitte hem Hz. Peygamber'i yüceltmiş olmakta hem de insanlığın dünyaya gönderilişindeki bir diğer hikmete değinmektedir:

Duyunca makdem-i teşrîfün Âdem sulb-i pâkinden

Degişdi habbeye bâg-ı cinânı yâ Resûla'llah (Kânî, Na't 16/2)

3.2.3. Cennetten Düşüşün Klasik Türk Şiirindeki Tezahürleri

Şeytan tarafından ayakları kaydırılan Hz. Âdem ve eşi, içinde bulundukları cennetten çıkarılmış, bir kısmı diğer kısmına düşman olarak indirilmiş ve âdemoğluna belli bir zamana kadar yerleşme ve faydalanmanın olduğu yeryüzünde yaşamak takdir edilmiştir (Bakara, 2/36; A'râf, 7/24; Tâhâ, 20/123).

İşlenen bu günahın sonucunda cennetten iniş gerçekleşmiştir (Bakara, 2/38). Hz. Âdem ile Havvâ hatalı bir davranışta bulunmuşlar, sonuç olarak da Allah onlara cenneti terk etmelerini ve yeryüzüne inmelerini emretmiştir. "Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım." (Bakara, 2/30) ayeti Allah'ın zaten Hz. Âdem'i cennet için değil, dünya için yarattığına işaret etmektedir (Murata ve Chittick, 2012: 226). Dolayısıyla iniş mukadderdir.

Kur'an, cennetten düşüşe, işlenen günahı sebep gösterirken; Eski Ahit, bilgi ağacından yiyen insanın, hayat ağacını da keşfedip ölümsüzlüğe kavuşmasının engellenmesi amacıyla cennetten çıkarıldığını ifade etmektedir. Nihayetinde çift, Aden bahçesinin dışına çıkarılmış, toprağı işlemeye mecbur bırakılmış ve hayat ağacına giden yol da koruma altına alınmıştır (Tekvin, 3:22-24).

Hristiyanlıkta Âdem'in yasak ağaçtan yemekle büyük bir günah işlediğine, İlahî gazaba uğradığına, bu günahının kıyamete dek her yeni doğan çocuğa sirayet ettiğine, dolayısıyla onların da günahkâr bir halde doğduklarına, ancak vaftize tabi tutulmak suretiyle cehennemlik olmaktan kurtulduklarına inanılmaktadır. "Asli günah" olarak adlandırılan bu inanç, Hristiyan kültür ve felsefesinin ana düşüncesini oluşturmaktadır. Hristiyanlıkta insan, kötülüğün içinde kılavuzsuz bırakılmış, günahıyla baş başa kalmıştır. İslamiyet'te ise Allah hidayete erdirici, bağışlayıcı ve yardım edicidir (Bolay, 1988: 362). Zaten Hz. Âdem cennetten çıkarıldıktan sonra Rabbinden birtakım kelimeler almış ve tövbesi kabul edilerek affa mazhar olmuştur (Bakara 2/37). Üstelik

Kur'an'da suç ve cezanın ferdî olduğu; hiçbir kimsenin başkasının günahından sorumlu tutulmadığı beyan edilmektedir (En'âm 6/164).

Cennetten dünyaya iniş, Âdem ve Havvâ için bir ceza değil, yalnızca iblis için bir ceza olsa gerektir. Çünkü Âdem, Allah'ın yeryüzünde bir halife yaratacağına dair vaadinin doğruluğu için indirilmiştir (İbn Arabî, 2008: 265). Öte yandan düşüş ilk etapta olumsuz bir hadise olarak görünse de, aslında birçok kazanımları beraberinde getirmiştir. Her şeyden önce düşüş, yeniden yükselmenin bir başlangıcıdır. Düşüş, çıkış için zarurî bir hal, Mutlak'ı idrak etme ve kemali gerçekleştirme noktasında önemli bir aşamadır (Yıldırım, 2007: 215-216).

Halifelik vazifesini icra etmek kulluğu gerektirmektedir. Kulluk da yerine göre tenzih ve celâl isimleriyle uygun bir ilişki içinde bulunmaya dayanmaktadır. Tam manasıyla kul olmak için, İlahî celâlin de bilinmesi icap etmektedir. Bu itibarla Allah'tan uzak düşülen dünyada, O'nun celâli ve gazabının neticeleriyle baş başa kalmak durumu hâsıl olmuştur. İnsanî yetkinleşmenin tüm imkânlarını elde etmek için, cennette O'na yakınlık kadar, dünyada O'ndan uzak kalış da gerçekleşmiştir (Murata ve Chittick, 2012: 227). Dolayısıyla insanoğlu İlahî kahır, gazap ve celâli de idrak etmek için bu dünyaya gönderilmiştir.

Açlık, susuzluk, sıcaklık gibi herhangi bir olumsuz durumun olmayıp, mutlak uyumun yaşandığı ve çevreyle irtibatın bulunmadığı cennette, insanın çevresinin farkına varması da imkânsızdır. Nitekim Hz. Âdem ve Havvâ yasak meyveyi yemekle, şüpheye ve itaatsizliğe yetenekli olan şuurlu ve özgür benlik sahibi olmuşlar, işledikleri bu fiilin sonucunda içinde yaşadıkları dünyanın farkına varmışlardır (İkbal, 2014: 118-119). Bu itibarla insan dünyanın farkına varınca onun sorumluluğunu taşıyabilecek varlık haline gelmiş, "beşer"den "âdem" vasfına yükselmiştir. İnsan, çevreyi yeniden şekillendirme ve koruma imkânına eriştiği için Allah'ın, dünyadaki halifesi kılınmıştır (Cansever, 2010: 213-214; 2012: 97). Nitekim eski Türklerde de bu anlayışın tezahürlerini görmek mümkündür. Onlara göre insan, ne İran ve Hint mitolojilerinde olduğu gibi, Yaratıcının eğlenmesi veya tecrübe için var edilmiştir ne de ön Asya mitolojilerinde olduğu gibi, cennetten kovulmuş günahkârdır. Bilakis insan kişilik sahibi üstün bir varlıktır (Ögel, 2010: II/150). Kişilik sahibi olmak mükellefiyetle, üstün olmak da halifelikle bağdaşmaktadır.

Cennetin mitsel anılarına ilişkin bilinen her şey, "düşmüş insan"ın şimdiki halinde gerçekleşmesi ebediyen mümkün olmayan bir bolluk ve güzelliği yaşayan ideal

bir insanlık imgesi olarak tezahür etmektedir. Gerçekten, birçok halkın mitosları insanların ölümü, külfeti, acıyı bilmediği; bol miktarda yiyeceğe kolayca sahip olduğu çok eski bir çağa imada bulunmaktadır (Eliade, 1994: 93). Gelinen o yer ve yaşanan o zaman, her haliyle mükemmelliği ifade eden bir yer ve zamandır. İnsanın tabiatı, aslının, neşe dolu ikametgâhının özlemi içerisindedir (Haydar, 1991: 161) İnsanın bütün anılarına işlemiş olan o ilk konak (cennet), aynı zamanda İlahî umut ve en büyük ödül olmuştur. Ondan ayrılış yeryüzündeki imtihanın başlangıcını ifade ederken, ona dönüş ise kavuşmanın düğün gecesi olacaktır. Bahçe (cennet) aynı zamanda yaradılışın akışı içerisinde anlamlı bir referans olmuştur. O, sanat ve mimariyi kullanarak insanların ifade etmeye çalıştıkları zaman, yer ve kültürden bağımsız, öteleri anımsatan bir örnektir (Haydar, 1991: 149). Dolayısıyla cennetten düşen insan gerek yaptıklarında gerekse yazdıklarında özlemini duyduğu o zamana ve o beldeye atıfta bulunmaktadır.

Henüz varlık sahnesine çıkmadan evvel, yeşil bir ummanı andıran ilm-i İlahî'de, a'yân-ı sâbiteler halinde huzur ve sükûn içerisinde bulunan insanoğlu, aslında tasavvufî manada bir cenneti yaşamaktaydı. Zira orası henüz ayrılığın vuku bulmadığı, vahdet halinin yaşandığı bir derya idi. Cennette bulunmak, bir bakıma sevgilinin diyarından uzaklaşmak demekti. Dolayısıyla beyitte, tam bir huzurun yaşandığı o marifet denizinin karşılığında, Hz. Âdem'in cenneti tercih etmesi hoş karşılanmamıştır. Beyitte aynı zamanda, Allah u Teâlâ'nın yeryüzünde halife yaratacağını bildirmesi karşısında meleklerin yakınması olayından bahseden Bakara Suresi 30. ayete işaretin olduğu söylenebilir:

Âdem evvel ser-i kûyun verip almış cennet

İşitip ta'n-i melek sonra peşîmân olmuş (Fuzûlî, G.136/6)

Âdem, Allah âşıkları için bir model oluşturmaktadır, çünkü onu cennet bile aldatmamıştır. Âdem, yaratıklar âleminde en iyi şeyleri görmek için cennete gitmek durumunda kalmış, gördüğü o yerin, kendi Sevgilisi karşısındaki değerini ölçme imkânı bulmuştur. Âdem, cennetin hiçbir değeri olmadığını anlayınca, doğal olarak orayı terk etmek gerçekleşmiştir (Chittick, 2008: 100, 101). Nitekim zâhide hitapla âşık, cananın kûyunu koyup da Âdem'in cennette durmayacağını, zira Me'vâ cenneti denilenin, âşıklar tarafından bilindiğini söylemektedir. Sevgilinin mahallesinin âşık nazarındaki önemi, Hz. Âdem'in cennetten ayrılışıyla irtibatlı olarak vurgulanmaktadır:

Kûy-ı cânânı koyup anda turur mı âdem

Zâhidâ bilmemiyüz cennet-i me'vâ didügün (Şeyhülislâm Yahyâ, G.194/2)

"Âdem isem, kuyunun cennetini terk eylemeyeyim" (Necâtî, G.557/5) diyen âşık, sevgilinin kûyunu koyma sözünü dillendirmemesini nasihat ediciden istemektedir. Bu nasihati kimse Âdem'e cennette vermemiştir. Zaten âşığın, cennet olan kûy-i yâri terk etmek gibi bir lüksü yoktur. Böyle bir nasihatin fayda etmeyeceği ortadadır:

Nâsıh bana mahalle-i dil-dârı ko deme

Bu pendi kimse vermedi cennette âdeme (Necâtî, G.545/1)

Cihanda bu günaha sebep olan kulların cürmü şimdiye has değildir. Çünkü günah başlangıçta insanoğluna Âdem ve Havvâ'dan kalmıştır. Bu ifadeler günahın insana atasından miras kaldığını gösterdiği gibi, az da olsa, asli günah fikrini çağrıştırmaktadır:

Bu dâ'î kulların cürmü cihânda şimdi mi kaldı

Güneh evvelde kalmıştır bize Havvâ vü Âdemden (Nesîmî, G.346/16)

Cürmüne bakıp beni huzurundan uzak tutma diye sevgiliden ricada bulunan âşık, çünkü bu cihanda günah işlemeyen âdemin olmadığını söylemektedir. Yani âdem olan herkes günah işlemektedir. İnsan potansiyel olarak iyilik veya kötülük yapma kabiliyetine sahiptir:

Cürmine bakup Mihrî'yi dûr itme tapundan

Olmaz bu cihânda çü günâh işlemez âdem (Mihrî Hâtun, G.105/6)

Bir buğday için Âdem, o cenneti terk eylemiştir (Kadı Burhaneddin, G.507/5). Nitekim buğday renkli sevgili, yüzünü gösterip de, onu görme imkânı bulanların -âdemse eğer- cenneti dahi anmayacakları söylenmektedir. Sevgilinin yüzü zaten bir cennet olduğuna ve vahdeti temsil ettiğine göre, maddi güzelliklerin olduğu bir cennetin gözden çıkarılması, hafızadan silinmesi normaldir. Sevgilinin yüzünde hayret vadisine dalan âşıklar, cennetin süslü nimetlerine rağbet etmeksizin, kendilerinden geçmiş olarak o daneyi yemişlerdir. Zira likâ ve vahdetin yaşandığı yüz ve ben karşısında, maddi cennete tamah etmek âşık için şık düşmemektedir:

Gösder yüzüni bana iy dilber-i gendüm-gûn

Uçmağı dahı anmaz gören seni âdemse (Kadı Burhaneddin, G.453/3)

Bilmeyüb ol hayret-ile dâneyi ekl itdiler

İtmeyüb rağbet cinânın ni'met-i zîbâsına (Kuddûsî, G.100/6)

İnsanlığın atası Dârü's-selâmı terk etmiş olduğuna göre, insanların bu evde daima selametle kalması muhal olsa gerektir. Zira bu dünya sıkıntı, meşakkat ve

belaların olduğu emniyetten uzak bir yerdir. Bela/imtihan dünyasına gönderilmiş insanın selamet üzere karar kılması zaten imtihanın ruhuna aykırıdır:

Ey birâder atamuz Dar-üs-selâmı kıldı terk

Biz selâmetle kalavuz mı bu evde ber-karâr (Zâtî, G.145/3)

Âdem, yanılıp buğday yemiş ve cennetten sürülüp dünyaya gelmiştir (Yunus Emre, 191/6). Âdem bilmezlik edip, yasak meyveye yaklaşınca, yaptığı yanlış kendisine hemen bildirilmiş, akabinde cennet bağından dünyaya salınmıştır. Tabiri caizse emre itaatsizliğin bedeli, cennetten uzaklaştırılıp, dünyaya gönderilmekle Hz. Âdem'e ödetilmiştir:

Bilmezlük itdi kendüyi bildirdiler hemân

Bâğ-ı cinândan Âdemi dünyâya saldılar (Taşlıcalı Yahyâ, G.116/2)

Cihan mülkü Âdem'in cennete değişip de evladına vakfettiği, o atadan kalma köhne bir saraydır. Eskimiş ve pörsümüş bir köşkü andıran bu dünya, insanoğluna babasından kalma bir yeridir. Dolayısıyla cennetin mukabilinde alınan ve sonu yaklaşan bu dünyaya rağbet etmek akıl kârı bir iş değildir:

Kalmış Âdemden sarây-ı köhnedür mülk-i cihân

Kim değişmiş cennete vakf eylemiş evlâdına (Nâbî, G.747/10)

Âdem, cennete girmek için minnet çekecek değildir. Zira orası insana Âdem babasından miras kalmıştır. Cennette iskân etmek insanoğluna Âdem'den vakfolunmuş baba gayrimenkulüdür. Yani cennet -Hz. Âdem satmamak üzere- miras bırakılmış bir yerdir. Buna göre insan babadan miras kalan cennet için hak talep edebilmeye kabildir:

Minnet mi çeker girmek içün Cennete âdem

Mîrâs kalupdur bana Âdem pederümden (Kânî, G.143/2)

Baba meşrûtasıdır Âdemden

Vakf olundu bize süknâ-yı cinân (İzzet Molla, Tr.232/2)

Âdem'in cennetten çıkarılmasına sebep oldum diye, buğdayın yakasının yırtığı, dikişi belli olmayan yamaya uygun değildir. Hüsn-i ta'lîl sanatının yapıldığı beyitte, buğday tanesinin ikiye bölünmüş hali bir yaka yırtmacına benzetilmiş ve bu parçaların uygun bir yama olmayacağı ifade edilmiştir. Çünkü buğday sebebiyle cennetten iniş vuku bulmuştur:

Hurûc-ı Âdeme ben bâ'is oldum diyü cennetden

Rüfûya nâ-sezâdur gendümün çâk-i girîbânı (Nâbî, G.860/3)

Hz. Âdem ile Havvâ cennetten ve nimetten ayrı düşmüşlerdir (Hüdâyî, 67/2). İnsanlar bu dert ve hasretten ötürü ağlasalar yeridir. Çünkü bu aşağı dünyaya bir hata eseri gelinmiş, beka fenaya terk edilmiştir. Bu açıdan bakıldığında, çok da akıllı bir alışveriş yapılmamış, beka terkedilmekle fena bir iş yapılmıştır:

Geldük bu dehr-i dûna hatâmuz budur bizüm

Terk eyledük bekâyı fenâmuz budur bizüm (Kâmî, G.134/1)

Ayrılık, gönle vuslat cennetinin müjdesidir. Âdemin oğulları olmaktan ötürü elde iktidar yoktur. İnsan zayıf yaradılışlı olduğu için, sürekli ayrılığa tahammül edemeyecektir. Bu itibarla ayrılığın sonunda vuslatın gerçekleşeceği ümidi ve hayali onu ayakta tutabilen güç olmaktadır:

Hicrân dile nüvîd-i behişt-i visâldir

Yok iktidâr elde çü ebnâ-yı Âdemiz (Şeyh Gâlib, G.149/3)

Âşık, sevgiliye hitapla, Âdem'e böyle cefayı Allah'ın layık görmediğini söylemektedir (Şeyh Gâlib, G.330/4). Nitekim Hz. Âdem aşk ile selamet bulmuş, hiçbir şeye muhtaç olmayan Allah (Samed) onu affetmiş, halini itiraf eden Âdem'e Hak'tan yardım eli ulaşmıştır. Allah'ın saf kıldığı kulu Âdem, nice hüzün ve gam çekmiş (Kuddûsî, K.24/1), işlediği günahın farkına varıp da pişman olunca, Rabbi onu bağışlanmıştır (Bakara, 2/37). Ancak selamet bulmak aşk ile gerçekleşmiştir. Dünyaya gelişteki hikmet aşk olsa gerektir. Sevgiliye daimi bir vuslatta sevgilinin değerinin anlaşılması ve ona aşkın gerçekleşmesi mümkün görünmemektedir:

'Işk ile Âdem selâmet buldı 'afv itdi Samed

İ'tirâf-ı hâl idüb irdi ana Hakdan meded (Kuddûsî, Muaşşer 3/III-4)

Zemin ile zaman öyle huzurun başşehri olmuştur ki, bu demde Âdem'in yâdına cennet gelmese yeridir. Bir tarafta harikulade bir güzellik arz eden bu yer ve zaman cenneti dahi unutturacak düzeyde iken, diğer tarafta da bu âlemin asayişinde bekanın olmadığı, rahat için bir an bile cennette Âdem'in kalmadığı söylenerek ah çekilmektedir. Bir bakıma cennette Hz. Âdem'in rahat etmek için bir an dahi durmayıp da bu keşmekeşliğin yaşandığı dünyaya gelişine eseflenilmektedir:

Şöyle ser-şâr-ı neşât oldı zemîn ile zamân

N'ola bu demde behişt olmaya yâd-ı Âdem (Kâmî, Ms.5/I-7)

Âh kim bu 'âlemün asayişinde yok bakâ

Râhat içün bir nefes cennetde Âdem kalmadı (Nev'î, Ms.1/20)

Âdem, bir buğday tanesi için bunca zaman ağladıktan sonra, evladının bu nimetle neşeli olması mümkün değildir. Bu itibarla dünya, nimetinin ve yaşamının zevkine varılacak bir yer değildir. Zira her an için onu kaybetme riski vardır. Gelecek endişesi de insanoğlunun doğasında bulunmaktadır. Zaten şeytan Hz. Âdem'i "Allah ebedî kalanlardan olmayasın diye bu ağaca yaklaşmanı istemiyor." diyerek kandırmıştır:

Bir dâne içün girye ede bunca dem Âdem

Evlâdı bu ni'metle ne mümkin ola hurrem (İzzet Molla, Ms.19/VI-1)

Âşığın deli gönlü sevgilinin beninin danesine düşmüştür. İnsanoğluna özgü bir davranış olduğuna göre, âşık sevgiliden günahını bağışlamasını istemektedir. Daha önce de zikredildiği üzere ben, muhabbetin merkezi olan kalpteki "habbetü's-sevdâ"yı (siyah noktayla), siyahlık ve yuvarlaklık itibariyle kişisel benliği (self/öz) temsil etmektedir. Dolayısıyla âşığın bene meyletmesi bir insan olmasının gereğidir. Bu sayede benliğine kavuşan âşık, gelişimini tamamlayıp kemâle erebilecektir:

Dâne-i hâlüne düşdi bu delü gönül

Âdemîlıhdur nola bağışla günâhın (Kadı Burhaneddin, G.91/3)

"Eğer huride bunun gibi zülüf ve hâl olsa âdemoğlu cihanda asla günahkâr olmazdı." diyen âşık, sevgilinin zülfü ve beninin onu bu dünyada cezbettiğini dile getirmektedir. Nitekim bir peri olan sevgilinin aşkının zincirine ansızın düşen âşık, Âdem'in yaradılış sebebinin ne olduğunu şimdi bilmiştir. Sevgilinin zinciri andıran saçına kapılan âşık, yaradılışın özünde aşkın olduğu, zaten bu dünyaya gönderilmek üzere yaratılan Hz. Âdem'in de, aşkı idrak etmek için cennetten çıkarılıp bu dünya gurbetine atıldığını fehmetmiştir

Güneh-kâr olmayayidi cihânda âdemî hergiz

Eger hûrîde bunun tek dahı bir zülf ü hâl olsa (Kadı Burhaneddin, G.590/3)

Bir perî silsile-i 'aşkına düştüm nâ-geh

Şimdi bildim sebeb-i hilkât-i Âdem ne imiş (Fuzûlî, G.131/2)

Âşık, sevgilinin firakının derdinin kendinden kaynaklandığını, cenneti gönlün hevası nedeniyle terk eylediğini söylemektedir. Cinân ile cenân arasındaki cinas ve aynı kökten türedikleri için iştikak sanatının varlığı dikkat çekmekte, aşk sebebiyle cennetin terk edilip, sevgiliden ayrılığın tahakkuk ettiği dile getirilmektedir:

Kendümden oldı hep bana derd-i firâk-ı dost

Terk eyledüm cinânı hevâ-yı cenân ile (Nev'î, G.447/3)

Âdem Havvâ'nın yüzünde o hoş sevgilinin güzelliğini görünce, elinden seçme hürriyeti gitmiş ve Me'vâ'sına bakmamıştır. Dolayısıyla Havvâ'nın yüzüne akseden cemâlin güzelliğini gören Âdem, cenneti bir kenara koyup, o güzelliğin peşine düşmüştür. Öte yandan kadın fikri ve çocuk sevdası olmasa, Âdem'in, huri ve melek sohbetinden uzak olmayacağı ifade edilmektedir. Bu bakımdan âdem eş ve çocuk, tabii bir meyil uğruna huri ve meleklerin meclisini bırakmıştır:

Gördi Âdem rûy-ı Havvâda o hûbın hüsnini
Gitdi elden ihtiyârı bakmadı me'vâsına (Kuddûsî, G.100/7)
Sohbet-i hûr u melekden âdem olmazdı ba'îd
Nev'iyâ fikr-i zen ü sevdâ-yı ferzend olmasa (Nev'î, G.425/5)

Âdem'in tabiatında aşk sevdası konmasa, aşkın bilgininin cenneti bir daneye satmayacağı belirtilmektedir. Âşık, gönlüne seslenerek, vaktin oğlu olmayı kendine telkin etmektedir. Nitekim Âdem sonsuz nimetten nakit olan lezzet sebebiyle geçmiştir. Elde bulunanı, gelecekte olana tercih etmiş, vakti en iyi şekilde değerlendirme çabası gütmüştür. Dolayısıyla cennetin bir daneye satılma sebebi, aşk ile anı yaşamaktır:

Tînet-i Âdemde konmasa eğer sevdâ-yı aşk
Cenneti bir dâneye satmazdı ol dânâ-yı aşk (Hüdâyî, 165/1)
İbn-i vakt ol ey gönül görmez misin kim Âdem'i
Lezzet-i nakd ile geçdi devlet-i câvîdden (Nev'î, G.349/3)

Dane hırsıyla hata eyleyen Hz. Âdem dahi Hz. Peygamber'in şefaat harmanının başak toplayanıdır. Buğday yeme derdiyle hataya düşen Hz. Âdem bile, işlediği günahın affı için şefaat-i uzmâ (en büyük şefaat) sahibi Hz. Peygamber'den medet ummaktadır. Nitekim İlahî sevgilinin şehrinde komşu iken oradan çıkarılmış olan âşık da yine Rıdvân cennetine koyması için İlahî sevgiliye selam göndermekte, rızasını ummaktadır:

Hem hırmen-i şefâ'atının hûşe-çînidir
Âdem ki dâne hırsıyile eyledi hatâ (Şeyhî, K.5/17)
Şehrinde mücâvir idim itdi beni ihrâc
Koysun yine ol cennet-i Rıdvâna selâm it (Kuddûsî, G.879/6)

3.2.4. Aden Cenneti

Eski Ahit'te Aden (Eden) olarak geçen bu cennet, Adn cennetini karşılamaktadır. Edin, Sümer metinlerinde Dicle ve Fırat arasındaki bölgenin adı olarak yer almaktadır. Sümerlere ait bir efsanede ilk insanların bu kara parçası üzerinde yaşadıkları belirtilmektedir. Öte yandan bu kelime İbranicede "bolluk" ve "sevinç"

anlamlarına gelmekte olup, Eski Ahit'in Yunanca tercümesinde ise Eden bahçesinin, "bolluk ve sevinç bahçesi" olarak ifade edildiği görülmektedir (Yavuz, 1988: 391).

Daha önce de değinildiği üzere, yaratılışın ta başından itibaren var olduğuna inanılan Eden cenneti, içerisinde dört kola ayrılan ırmağın bulunduğu, meyvesi yenilen tüm ağaçların yer aldığı, ortasından da bilgi ve hayat ağcının bitirildiği bir bahçedir (Tekvin, 2:9-15). Yine orada sedir, ardıç ve çınar gibi çeşitli ağaçların olduğu anlaşılmaktadır (Hezekiel, 31:8).

Dört kola ayrılan ve yerin dört bölgesine hayat taşıyan nehriyle, Âdem'in bakması ve ekip büyütmesi gereken ağaçlarıyla cennet bahçesi, Mezopotamya imgelemini çağrıştırmaktadır. Tevrat anlatısının bu örnekte de belli bir Babil geleneğinden yararlanmış olması muhtemeldir. Ancak ilk insanın yaşadığı ilk cennet miti ve insanların zor erişebildiği "cennet gibi" bir yer miti, ilk çağlardan itibaren Fırat ve Akdeniz'in dışında da bilinmektedir. Bütün cennetler gibi, Aden de dünyanın merkezinde, dört kollu nehrin çıktığı yerde bulunmaktadır (Eliade, 2003: I/207). Âdem'in çamurdan yaratıldığı yer olan cennet de kozmosun merkezindedir. Cennet yeryüzünün göbeğidir ve bir Suriye inanışına göre bütün dağlardan yüksek bir dağ üzerindedir (Eliade, 1994: 29).

Aden, klasik Türk şiirinde daha çok Yemen'de bulunan ve incisiyle meşhur olan bir bölgenin adı olarak yer almaktadır. Ancak zaman zaman Adn cenneti yerine Aden cennetinin kullanıldığı müşahede edilmektedir. Bu ifadenin, Eski Ahit'ten mülhem alınarak tercih edilmiş olması muhtemeldir. Latin harfleriyle transkribe edilirken de "Adn" yerine "Aden" okunma ihtimali bulunmaktadır.

Gülzar Aden cenneti ırmaklar ise Kevser suyu olmuş; bulut Aden incisi, yel ise Hıta miski saçmıştır. Dolayısıyla dünya âdeta cennetten bir parça haline gelmiştir. Beyitte incisiyle meşhur Aden diyarı ile Aden cennetinin bir arada zikredildiği görülmektedir. Öte yandan ilk mısradaki 'Aden kelimesini 'Adn olarak okumak "Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/Fâ'ilün" kalıbında olduğu anlaşılan beytin veznine daha uygun düşmektedir:

Cennet-i 'Aden oldı gül-zâr âb-ı kevser cûyibâr

Ebr lü'lü-yi 'Aden saçdı vü yil müşg-i Hıtâ (Ahmedî, K.7/4)

Sevgilinin yüzü Aden cenneti, iki kaşı terazi, gözü cehennem ateşi, dudağı ise Kevser havuzudur. Sevgilinin yüzü cennete, kaşları mizan terazisine, dudağı Kevser suyuna, gözleri ise cehennem ateşine benzetilmektedir. Gözlere yüklenen anlamın

menfiliğinin sebebi, âşığı yaralayıp aşk ateşine düşürmesinden ve kesret olmalarından dolayıdır. Bu beyitte geçen ‘Aden’in doğru okunduğuna dair kanaat hâsıl olmuştur. Zira “Mütefâ‘ilün/Fe‘ûlün/Mütefâ‘ilün/Fe‘ûlün” kalıbında olduğu tespit edilen beyitte, mezkûr kelimeyi ‘Aden olarak okumak vezni bozmamaktadır:

Yüzi ‘aden uçmağıdur iki kaşıdur terâzû

Gözidür cehennem odı lebi havz kevseridür (Kadı Burhaneddin, G.395/4)

Aden cennetleri bunca yüksek saraylar ile sevgilinin o has meclisine nispetle kusurlu olmaktadır. Dolayısıyla âşık nazarında sevgilinin haremi, cennetten daha güzel ve mükemmeldir. “Mef‘ûlü/Fâ‘ilâtü/Mefâ‘îlü/Fâ‘ilün” kalıbında olduğu düşünülen beyitte ‘Aden’in, ‘Adn olması daha münasip görünmektedir:

Cennât-ı ‘aden bunca mu‘allâ kusûr ile

Ol bezm-i hâsa nisbet ile bî-kusûr olur (Nâ’ilî, K.24/26)

3.2.5. Ashâb-ı Yemîn ve Ashâb-ı Şimâl

Kur’an’da, ahirete taalluk eden yönüyle üç sınıf insandan bahsedilmektedir. Bunlar, “ashâb-ı meymene/ashâb-ı yemîn”, “ashâb-ı meş’eme/ashâb-ı şimâl”, “sâbikûn”dur. İlgili ayetlerde sağdakilerin (yemîn) mutlu, soldakilerin bahtsız oldukları bildirilmektedir. Bir de, önde olanların varlığı haber verilmektedir. Aslında bunları da sağ cenaha dâhil etmek mümkündür. Ancak onlar hayırda önde oldukları için ecirde de öndedirler. Sağdakilere “ne mutlu”, soldakilere ise “ne yazık” denilmek suretiyle o iki grubun içinde bulundukları durum, duygu yüklü ifadelerle anlatılmaktadır (Vâkıa, 56/8-10, 27, 41).

“Sağ El Ashabı” ve “Sol El Ashabı” Allah’ın âdemi iki eliyle yaratmış olmasına açıklık getirmektedir. Bunlar cennet ve cehennem ehlidir. Allah’ın Âdem’i yarattığı iki elinin, tüm İlahî sıfatların suretinde yaratılmış olan insanların var edilmesinde işe karışmış olan iki tür temel İlahî sıfata işaret ettiğini ileri sürmüşlerdir. Bu iki tür sıfat ise şüphesiz, cemâl ve celâl veya rahmet ve gazaptır. Solda olanlar cehennemde yaşarlar; çünkü onlar, Allah’ın kendilerinden uzaklığını talep eden celâl isimlerinin etkisi altında kalmışlardır. Sağda olanlar ise cennette yaşarlar; çünkü onların yaratılmasında baskın olan sıfatlar, beraberlerinde Allah’a yakınlığı getiren rahmet ve cemâl isimleridir. İnsanlar ne solun, ne de sağın önceliği olmayacak şekilde her iki elle şekillenmişlerdir. Ancak çok az insanın mazhar olduğu bu durum, Allah’ın suretinin tam olarak tezahürünü gerçekleştirenlere, dolayısıyla sâbikûna özgüdür. Çoğu insanda ya sağ el ya da sol el baskın çıkmaktadır. Bu da, kişinin sol el ehlinden mi, yoksa sağ el ehlinden mi;

yani cennet ehli mi, cehennem ehli mi olacağını belirlemektedir (Murata ve Chittick, 2012: 245, 248).

Bir surede ise hesap için İlahî huzura çıkan insanların gizli açık bütün yaptıklarının ortaya konulacağı, kitabı sağ tarafından verilenlerin alnı ak olarak kitabını teşhir edeceği, kitabını sol tarafından alanların ise "Keşke, bana kitabım verilmeseydi de, hesabımın ne olduğunu bilmeseydim!" diyeceği bildirilmektedir (Hâkka, 69/18-20, 25-26).

Sağ ve sol ayrımına diğer din ve mitolojilerde de rastlanmaktadır. Sağ ve sol mitolojik sistemlerde dünyayı anlama sürecinden ibaret, başlıca ikili zıtlıklardan biridir. Genellikle "sağ", olumlu, doğru, hayırlı, uğurlu; "sol" ise olumsuz, uğursuz, bahtsızlığa dair anlamlar taşımaktadır. Tevrat'ta da Rabbin sevimli kullarının "sağda" oturacağı yazılmaktadır. Sol ise her zaman uğursuz olanın yeri olmuştur. Sonraki dinî inanışlarda, cehenneme inen merdivenin hep sola saptığı anlatılmaktadır. Âdemoğlunun sağa gitmek isterken, şeytanın onu sola götürdüğü inancı da bu türdendir. Sağın hâkim ve yüce, solun ise bağımlı ve aşağı konumu, doğal köklere ve insan organizmasına bağlanarak açıklanmaktadır (Beydili, 2004: 480).

Bazı müfessirler rahmet meleklerinin Allah'ın sağ eliyle, gazap meleklerinin ise sol eliyle yaratılmış olduğunu söylemektedirler. Keza, Allah'ın, iblisi ve şeytanları da sol eliyle yarattığı kanaati vardır (Murata ve Chittick, 2012: 211). Bu itibarla cemâlin sağı ve celâlin de solu temsil ettiğini söylemek mümkündür.

Klasik Türk şiirinde de yer yer ashâb-ı yemîn ve ashâb-ı şimâl ayrımına işaret edilmektedir. Âşık, ta ki sümûm (cehennem) ateşine şeytanı yandırdığını, kapkara dumandan gölgeler altında (zıllin min yehmûm) olan ashâb-ı şimâlin kendinde olduğunu söylemektedir. İlahî özü taşıyan insan kendisinde cehennemin barındığını ifade etmektedir. Hurûfîlerin insana yüklediği İlahî vasıflardan biriyle de beyitte karşılaşılmakta, aynı zamanda ayetten (Vâkıa, 56/43) iktibasta bulunulmaktadır. Aynı şekilde âşık/insan aynü'l-yakîn (yakinen görme) olduğu için eşyanın nurudur ve ona ulaşan ashâbü'l-yemîndir. Bu itibarla insan hem sağ hem sol tarafa yatkın tabiatlıdır. Gönüllerin kimi kec/eğri kimisi rast/doğru olduğuna göre (Nâbî, G.280/4), insan sağa da sola da meyilli yaratılmıştır:

Tâ sümûmun nârına yandırmışım şeytânı ben
Zilli men yahmûm eshâbın şimâli bendedir (Nesîmî, G.50/2)

Nûr-ı eşyâ çün benim aynü'l-yakîn

Bana eren oldu eshâbü'l-yemîn (Nesîmî, Mes.3/52)

Şah olan Hz. Ali ve Zeynel Abidin'e yakın olanın, iman ve dinini bulduğu, övgüye ulaşıp cehaletten emin olduğu ve ashâb-ı yemînden addedildiği belirtilmektedir. Dolayısıyla sağ tarafta olmak için birtakım mükellefiyetleri yerine getirmek lazımdır:

Şâh 'Alî Zeyne'l-Abâ'ya kim yakîn

Oldu buldu şüphesiz îmân ü dîn

Fahr olup oldu cehâletten emîn

Şöyle bil ki olur Eshâbü'l-yemîn (Vîrânî, s.50)

Otorite sahibinin huy güzelliğinin kokusunun Çin ve Maçin'e kıble olması istenmekte, hata kabilinden bir huyu varsa, bütün sağ taraftakiler gibi olduğu söylenmektedir. Cümle ashâb-ı yemîn gibi onun da ufak tefek kusurlarının olabileceği dile getirilmektedir:

Şemîm-i hüsn-i hulku kıble eyle Çîn ü Maçîne

Hatâ'en varsa hulku cümle ashâb-ı yemîn-âsâ (Kânî, K.30/24)

3.2.6. Ters Dönmüş Ağaç Motifi

Ağaca kutsallığın izafe edildiği ve zamanla bazı ağaçlara özel vasıfların yüklendiği görülmektedir. Örneğin servi hayat ağacını, nar ise ebediyeti ve cenneti temsil etmektedir. Kutsallık atfedilen ağaçlar hayat ağacı, bilgi ağacı, insanlık ağacı ve semavî ağaç gibi çeşitli adlarla anılmışlardır. Bazı Çin ve Hint kavimleri tarafından ağaç, dünyanın ekseni olarak düşünülmekte; Hint geleneği, en önceki metinlerden itibaren, kozmosu muazzam bir ağaç şeklinde tasvir etmektedir. Üpanişadlarda kâinat, ters duran bir ağaç halinde tasavvur edilmektedir ki, bu ağacın kökleri gökte, dalları ise yerdedir. Ters dönmüş semavî ağaç düşüncesi Yahudilikte de vardır. Yahudiliğe göre hayat ağacının dalları yukarıdan aşağıya doğru uzanmaktadır (Tanyu, 1988: 457). İslamiyet'te ise Tûbâ ağacının köklerinin yukarıda bulunduğu, dallarının ise cennete doğru sarkmış olduğu bildirilmektedir.

Hayat ağacı veya Tûbâ ağacına atıfta bulunan ve kökü semada dalları aşağıda olan ters ağaç motifi evreni tanımlamaktadır. Bu ağaç bilahare insanı da simgelemektedir. Nitekim insanın, kökleri göğe kadar yükselen, dalları da yer altına uzanan ters dönmüş bir ağaç olduğu şeklinde bir rivayetten bahsedilmektedir. Aynı rivayet, ezoterik İbranî öğretisinde de bulunmaktadır: "Şimdi, Hayat Ağacı yukarıdan aşağıya doğru sarkar, ki

o, her şeyi aydınlatan Güneş'tir." (Eliade, 2005: 325). Nitekim çeşitli geleneklerde güneş figürü çoğu kez bir ağaç figürüyle bağıntılı kılınmaktadır (Guenon, 2001: 65).

Kutsal kitap sembolizminde Hayat Ağacı dünyanın merkezini temsil eden yeryüzü cennetinin ortasında dikili olarak tasavvur edilmektedir (Guenon, 2001: 61). Hayat Ağacı ile ilgili mit ve masallar ise, genellikle onun, evrenin merkezinde yer aldığı, yeryüzünü, göğü ve cehennemi bir araya getirdiği düşüncesini içermektedir (Eliade, 2005: 354). Hayat Ağacının insanla olan ilişkisi, insanın geldiği yerin sema, üst bir âlem oluşuna gönderme yapmaktadır. Yüce bir âlemi ifade eden cennetten iniş yaşanmış, yukarıda olan asıl kökten dallar aşağıya sarkmış ve insanoğlunun nesli aşağı âlemi ifade eden bu dünyada çoğalmıştır. Bu ağacın güneşe benzer tarafı da ağaç dallarını andıran güneş ışınlarının aşağıda bulunan dünyaya iniyor olmasıdır. Aynı zamanda güneşin hayatî önemi olduğuna da bu ağaçla işaret edilmekte, şekil itibariyle de benzerlik arz etmektedirler.

Düşünürler ve mutasavvıflar evrenin bütününü bir ağaç şeklinde tasavvur etmişlerdir (Schimmel, 2004/b: 40). Yuvarlak görünüm arz eden ağaç, daire şeklini andırmaktadır. Sonsuzun sembolü olan daire ise, evrendeki düzeni, birliği ve bütünlüğü ifade etmektedir (Ayvazoğlu, 2002: 121). Nitekim bu şekliyle hayat ağacı yahut Tûbâ, üst âlem, yeryüzü ve hatta yerin altını birleştirici bir bütünlüğe sahiptir. Zaten daire şeklinde olmak mükemmelliği ve bütünlüğü ifade etmekte ve mandalayı akla getirmektedir. Zira daire, araba tekerleği, kare ve benzeri dört kenarlı herhangi bir şekil öz'ün simgeleri olmakta; bu ortak merkezli, yerleştirilmiş figürler genellikle "mandala" olarak bilinmektedir (Fordham, 1997: 82).

Klasik Türk şiirinde kökü yukarıda dalları aşağıda olarak tasavvur edilen ağaç Tûbâ ağacıdır. Bu tasavvur direkt anlatılmak yerine çoğu kez işaret ve ima ile hissettirilmektedir. Sevgilinin kûyunun Firdevs'inde, onun boyunu gören Tûbâ, bu boy ve güzellik karşısında şaşırarak başını aşağı salıp hayret denizine dalmıştır. Utanç ve hayretin vermiş olduğu bir etkiyle Tûbâ'nın başını eğdiği, dallarının bu sebeple aşağıya sarkmış olduğu ifade edilmekte, hüsn-i ta'lîl sanatı yapılmış olmaktadır:

Meğer firdevs-i kûyında görübdür kâmetin anun

Tahayyür bahrine taldı salub baş aşağa Tûbî (Zâtî, G.1690/3)

Âşık, sevgilinin son noktaya varan boyunun fidanını görüp de Tûbâ demeyenlerin, Tûbâ gibi iller içre baş aşağı olmasını istemektedir. Bir bakıma sevgilinin boy itibariyle hakkını vermeyenler için beddua etmekte, Tûbâ ağacının dallarının

aşağıya doğru olduğunu belirtmektedir. Beyitte aynı zamanda sevgilinin boyu öne çıkarılmakta, vahdeti temsil eden boy ile bütünlüğe ve mükemmelliğe göndermede bulunulmaktadır:

Göreyim Tûbâ-veş olsun iller içre ser-nigûn

Müntehâ kaddin nihâlin kim görüp Tûbâ demez (Necâtî, G.215/6)

Tûbâ selama durup sevgilinin Sidre ayağına kapanmış, o zarif naz fidanının eteğine haset etmiştir. Sevgilinin nazlı edası karşısında hayran kalan Tûbâ, sevgilinin önünde eğilmiş, selama durmuştur. Ancak burada Tûbâ ağacının dallarının aşağı doğru asılı oluşuna da işaret edilmekte, dolayısıyla bu gerçek farklı bir tarzda işlenerek hüsn-i ta'lîl yapılmaktadır:

Tûbâ durup selâma düşer Sidre pâyine

Ol nahl-i nâz-ı berzede dâmâna reşg eder (Nâ'ilî, G.72/4)

Sevgilinin boyunun vasfı Tûbâ'ya arz edilince, Tûbâ o düzgün boylu servi önünde eğilmiş, sevgilinin boy bakımından yüceliğini tasdik etmiştir. Beyitte aynı zamanda Tûbâ ağacının dallarının aşağıya eğik oluşu ima edilmekte, bu gerçek farklı bir nedene bağlandığı için hüsn-i ta'lîl sanatı yapılmaktadır:

Kâmeti vasfını 'arz eylediler Tûbâya

Ser-fürû eyledi ol serv-i sehî-bâlâya (Bâkî, G.467/1)

Sevgilinin boyunun dik oluşu Sidre, güzelliğinin kandili ise güneştir (Zâtî, G.251/4). Sevgilinin nurlu gerdanı üzerine sarkan yeşil renkli kâkülünün arşın gölgesinin Cebrail'i mi, Tûbâ mı olduğu konusunda ikileme düşen şair, sevgilinin saçlarını, dalları aşağıya doğru asılı olan Tûbâ'ya benzetmektedir. Sevgilinin yüzü de güneş olunca bu saçlar dünyaya düşen güneş ışınları imajını da aksettirmektedir:

Pür-nûr gerden üzre o giysû-yı sebz-gûn

Cibrîl-i arş-sâye mi tûbâ mıdır desem (Şeyh Gâlib, G.235/4)

Sembol, istiare ve mitoloji bağlamında cennet-cehennemi konu alan klasik Türk şiirine dair şiir örneklerinin sunulmuş olduğu bu bölümde, bilhassa sembol ve istiareyle alakalı şiir örneklerinin az olduğu gözlemlenmiştir. Ancak önceki bölümde özellikle istiare sanatına bir hayli rastlamış olduğumuzu da belirtmek gerekmektedir. Mitolojiye ilişkin anlatımlarda ise din ve tasavvuftan tamamen uzak kalınamadığı görülmüştür. Zaten Hz. Âdem'in yaratılışı, halifeliği ve cennetten düşüşü konusunda serdedilen görüşler, daha çok İslam dini ve tasavvuf çerçevesinde teşekkül etmiştir. Haliyle bu da şiirlere yansımıştır. İrem Bağı'nın daha çok cennet ve yüz ile ilgili teşbihlerde karşımıza

çıktığı, ancak önceki kavimlere ait bir hikâye olması itibariyle mitolojiden de nasibini aldığı anlaşılmaktadır. Öte yandan verilen şiir örneklerinde mitolojiye dair hava çok da hissedilmediği için, sembol ve istiare bağlamında oluşturulan başlıklar altında değerlendirilmiştir.

Son olarak şairlerin cennet ve cehennemle ilgili kavramları kullanım sıklığını ve oranını bir bütün halinde görmek için, tablolar ve grafikler oluşturulmuştur. Bunlar sayesinde şairler ve yüzyıllar itibariyle dildeki değişimler hakkında fikir sahibi olmak mümkündür. Hatta bu verilerden hareketle birtakım çıkarımlarda bulunma imkânı elde edilecektir. Dolayısıyla cennet ve cehenneme dair belli başlı kavramlar temel alınarak, divanı incelenen şairlerin tamamı aşağıdaki tablolarda sunulmuş ve bu kavramların yüzdelik dağılımı grafiklerle gösterilmiştir.

Tablo 13

SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CENNE(Â)T	CİNÂN	BE(İ)HİŞT	UÇMAK	HÛRÎ/HÛR	RID(Z)VÂN	GILMÂN	KEVSER	SELSEBÎL	TÛBÂ(Î)	HULD	RAVZA	FİRDEVS	AD(E)N	NA'ÎM	ME'VÂ	TOPLAM
1	Yunus Emre	13	2	1	54	22	3	2	7		2			1				107
2	Kadı Burhaneddin	22	5	3	22	37	2		4	1	16		2	5	1	10		130
3	Nesîmî	147	13	10	15	104	32	12	62	31	49	10	26	12	18	27	6	574
4	Ahmedî	76	10	25	3	61	19	1	71	4	55	18	19	13	2	13	2	392
5	Ahmed-i Dâ'î	64	1	4	11	29	2	6	11	1	5	1	9	3	1	1	7	156
6	Şeyhî	32	2	8	4	17	4	1	11	2	11		8	15	2	5	2	124
7	Eşrefoğlu Rûmî	19	5	2	16	15	2	3	1								1	64
8	Cem Sultan	32	9	5	2	10	3	1	11	1	25	3	8	4		1	3	118
9	Ahmed Paşa	64	13	16	1	25	7	3	20	3	10	3	15	13	2	1	4	200
10	Mihrî Hatun	21	10	7	2	6	2	6	4		4	2	4	5		2	2	77
11	Necâtî Bey	105	23	13	5	16	5	2	11	3	17	6	2	8	2	4	7	229
12	Mesîhî	35	2	5	7	10	8		6	1	2	2	2	3	6		6	95
13	Hatâ'î (Şah İsmail)	34	3	2	2	15	10		22	1	11		6	2	2	2	1	113
14	Hayretî	42	14	2	4	2	3		8	1	4	1	3	5		1	5	95
15	Usûlî	17	4		7	3			6	1	5		3	6		2	5	59
16	Zâtî	133	50	4	38	66	4	9	43	8	7	5	10	25	1		10	413
17	Fuzûlî	37	4	8	3	14	5	4	10	1	4	1	15	2	1	1	5	115
18	Hayâlî	29	6	11	2	10	1		2	3	9	1	2	4	3		2	85
19	Muhibbî	102	17	13	5	72	6	7	37	3	21	5	9	9	3	4	4	317
20	Yahyâ Bey	62	22	5	10	10	1	1	8	4	13		3	8	1	3	5	156
21	Nev'î	28	15	4	3	13	1	1	4	4	8	1	1	10			3	96
22	Bâkî	24	13	9	3	18	7	2	11	3	12	2	13	11		5	4	137
23	Âşık Virânî	22	3	1	1	11	1	7	27		2		1	5	3	2	4	90
24	Aziz M. Hüdâyî	31	5		4	3	3	2	6		6					10	1	71
25	Nef'î	24	12	19	2	16	7		10	1	5	2	6	7		4	2	117
26	Nev'î-zâde Atâyî	11	12	1	1	9	1		1		2		6	2	1		3	50
27	Şeyhülislâm Yahyâ	9	9	3	1	4	2	1	2		3		1	2			1	38
28	Fehîm-i Kadîm	8		12		10	2	2	6	1	2		4			2	1	50
29	Nâ'ilî-i Kadîm	12	6	21		10	1	1	7	6	5	16	6	3	2	6	1	103
30	Niyâzî-i Mısrî	25	5		1	6	4	5		1	3		3	2	1	1		57
31	Nâbî	49	13	53	1	24	8	1	9	5	4	6	5	12	2	6	14	212
32	Kâmî	33	7	15	2	16	1	1	5	3	4	3	5	5	9	14	3	126
33	İsmail Hakkı B.	39	9	1		13	1	15	1	1	10		20	5	1	1	2	119
34	Nedîm	21	8	19		10	3		2	8	7	7	4				10	99
35	İbrahim Hakkı E.	33	18	7	1	23	1	7	9	1	2	2	7		1		5	117
36	Kânî	23	4	5	2	17	3	2	5	1	5	4	9	4	5	3	1	93
37	Şeyh Gâlib	28	5	40		14	7	1	10	28	6	15	7	11	1		3	176
38	K. İzzet Molla	83	32	12	5	21	8	1	22	3	11	22	5	21	21	13	11	291
39	Enderunlu Vâsıf	12	9	1		5	2	3	6	2	1	1	6	2	2	1	4	57
40	Ahmed Kuddûsî	177	41		6	27	14	4	6	2	2	2	5	1	1	8	15	311
41	Şeref Hanım	34	24	5	5	21	1	6	19		4	7	6	16	11	3	2	164
42	Turâbî	30	3	7		10	4	5	14		7	1	13	3			2	99
TOPLAM		1842	468	379	251	845	201	125	537	139	381	149	279	265	106	156	169	6292

Grafik 13

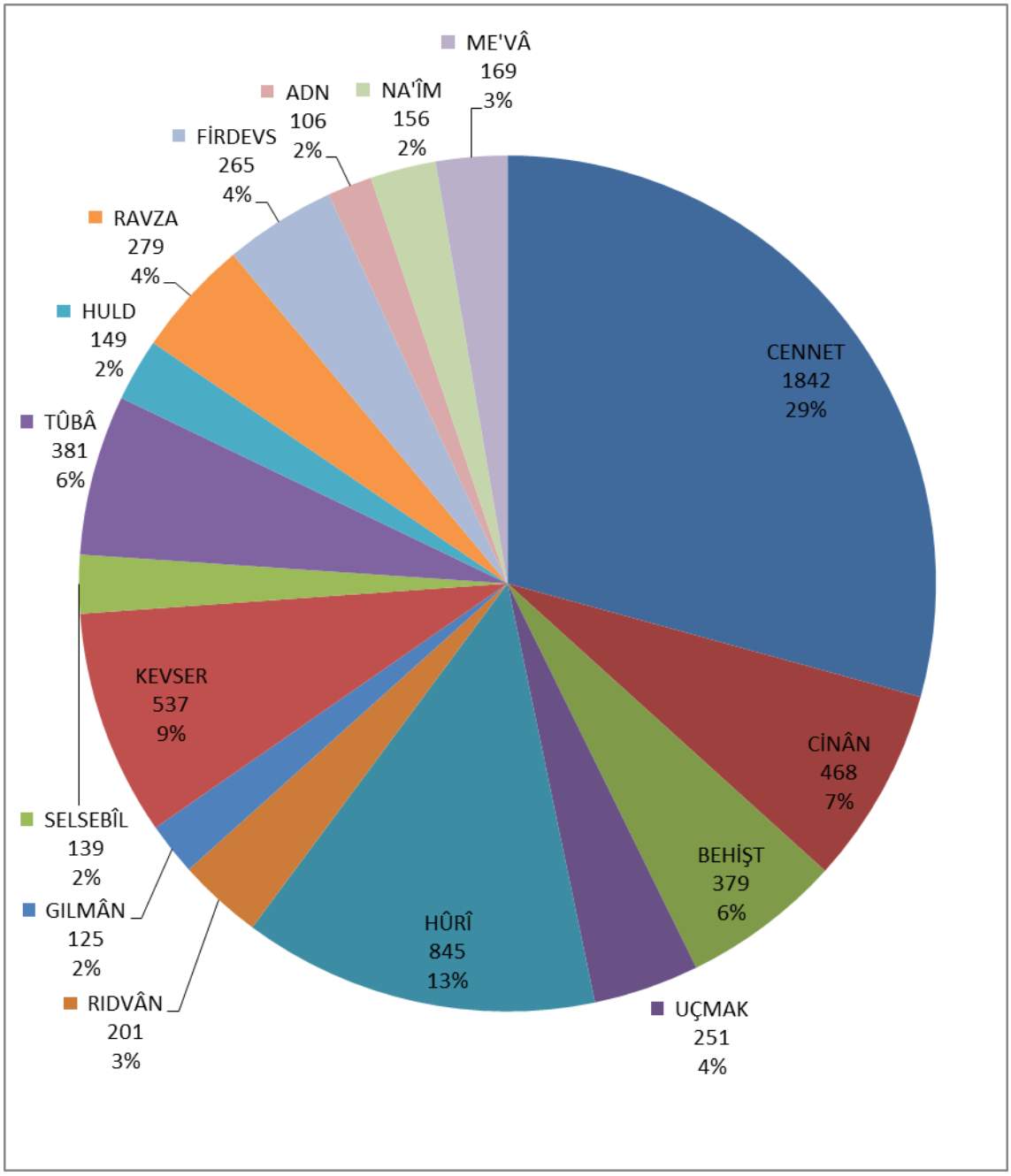
ME'VÂ
169
3%
NA'ÎM
156
2%
ADN
106
2%
FİRDEVS
265
4%
RAVZA
279
4%
HULD
149
2%
TÛBÂ
381
6%
CENNET
1842
29%
CİNÂN
468
7%
BEHİŞT
379
6%
UÇMAK
251
4%
HÛRÎ
845
13%
KEVSER
537
9%
SELSEBÎL
139
2%
GILMÂN
125
2%
RIDVÂN
201
3%

Tablo 14 [14]

SIRA NO	KAVRAMLAR / ŞAİRLER	CEHENNEM	CA(E)HÎM	DÛZAH	TAMU	MÂLİK	ZEBÂNÎ	ZAKKÛM	HAMÎM	HARÎK	SA'ÎR	SE(Ü)MÛM	SA(E)KAR	NÂR/NÎRÂN	ÂTEŞ	OD	AZÂB	TOPLAM
1	Yunus Emre	9		1	27	2	7							3		11	8	68
2	Kadı Burhaneddin	7	10	1	9									8	3	16	21	75
3	Nesîmî	5	3	2	12		1				1	2		24	3	7	14	74
4	Ahmedî	4	6	12	4	2		1	4	1			1	6	3	8	23	75
5	Ahmed-i Dâ'î			1	1					1				1	1	3	3	11
6	Şeyhî	2	2		2									3	1	1	5	16
7	Eşrefoğlu Rûmî	9		5	12		2							2		15	2	47
8	Cem Sultan	2	3	1			1							6	1	3	1	18
9	Ahmed Paşa	6	2	1	1									14	3	6	4	37
10	Mihrî Hatun	1	4	4	3		2							15	1	2	6	38
11	Necâtî Bey	11	2	2	4								1	6	4	5	3	38
12	Mesîhî	3		5	1					1	1	2		4	6	5	3	31
13	Hatâ'î (Şah İsmail)	4			2							1		6	3	3	2	21
14	Hayretî	5	2	3			1			1				9	2	2	3	28
15	Usûlî	4	2	5								1		4	4	3	2	25
16	Zâtî	12	8	6	8				2				2	25	7	11	6	87
17	Fuzûlî	9		13										4	5	1	20	52
18	Hayâlî	2	1	9			1					2		7	6	2	6	36
19	Muhibbî	3	5	12	1				1				3	14	2	3	10	54
20	Yahyâ Bey	9	1				1							10	4	1	4	30
21	Nev'î	1		3						1		1	1	5	3	1	4	20
22	Bâkî	1	2	3	1							1		2	4	1	3	18
23	Âşık Virânî	4	2	4	1			1					1	16	2	5	13	49
24	Aziz Mahmud H.	3	1	1	1	1				1			1	7		3	3	22
25	Nef'î	1	4	3					1			1			2	1	4	17
26	Nev'î-zâde Atâyî			1						1		3	1	9	10	1	3	29
27	Şeyhülislâm Yahyâ	1	1						1			1	1	3	2	2	1	13
28	Fehim-i Kadîm		3	44						1		6		2	19		10	85
29	Nâ'ilî-i Kadîm		6	28					2			3		2	14		4	59
30	Niyâzî-i Mısrî	1	1	1	11	2		1						8	2	5	9	41
31	Nâbî	11	3	18								4		6	9		10	61
32	Kâmî		2	5			1							4	4		1	17
33	İsmail Hakkı B.	2		5						1			1	11	3	1	1	25
34	Nedîm			2								2			3		1	8
35	İbrahim Hakkı E.	9	3	14		1							7	11	4	5	13	67
36	Kânî	3	1	8			3		3				1	7	6			32
37	Şeyh Gâlib		1	28									1	5	22		3	60
38	Keçecizade İz. M.	8	4	55		2	2	1	1	2		2	1	15	17		9	119
39	Enderunlu Vâsıf		1	6						1				14	10		1	33
40	Ahmed Kuddûsî	8	23	28	7		4			1			1	38	6	16	37	169
41	Şeref Hanım	8	2	22		3		1						10	10		8	64
42	Turâbî	5	4	4	4		2							12	3	3	1	38
TOPLAM		173	115	366	112	13	28	5	15	13	2	32	24	358	214	152	285	1907

[14] Cehenneme ait kavramların sunulduğu bu tabloda nâr kelimesinin çoğulu nîrân da cehennemin karşılığında kullanıldığı için buraya alınmıştır. Öte yandan taranan divanlarda nâr, âteş ve od kavramlarının cehennemle doğrudan irtibatlı olanları veya kuvvetli bir şekilde cehennemi çağrıştıranları hesaba katılmıştır. Yoksa taranan divanlarda bu kavramların sayısı çok daha fazladır.

Grafik 14

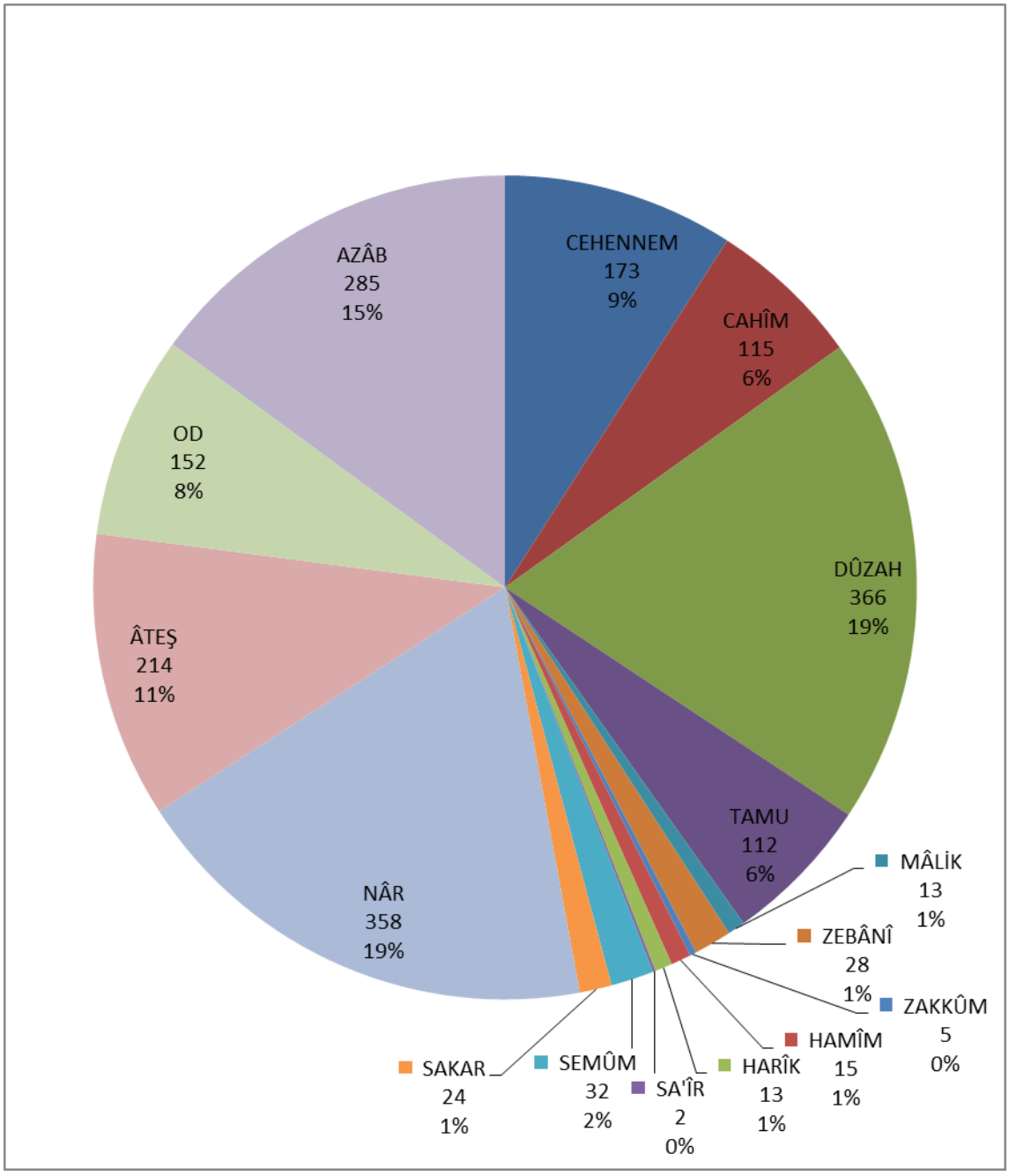
CEHENNEM
173
9%
CAHÎM
115
6%
DÛZAH
366
19%
TAMU
112
6%
MÂLİK
13
1%
ZEBÂNÎ
28
1%
ZAKKÛM
5
0%
HAMÎM
15
1%
HARÎK
13
1%
SA'ÎR
2
0%
SEMÛM
32
2%
SAKAR
24
1%
NÂR
358
19%
ÂTEŞ
214
11%
OD
152
8%
AZÂB
285
15%

SONUÇ

İslam ve tasavvuftaki cennet-cehennem algısının klasik Türk şiirinde nasıl ele alındığı konusunun incelendiği bu çalışmada, öncelikle diğer din ve mitolojilerde, İlahî dinlerde ve bilhassa İslam dini ile tasavvufta cennet-cehennem anlayışı hakkında bilgi verilmesi icap etmiştir. Çünkü öte dünya inancı yahut ölümden sonra başka bir hayatın devam edeceği inancı insanlığın ilk zamanlarından beri var olagelmiştir. Dolayısıyla bir süreci ifade eden öte dünya telakkisi, haliyle İslam dini ve tasavvufta da yer edinmiş, kaynakları arasında din ve tasavvufun mühim bir konuma sahip olduğu klasik Türk şiirinde de yansımasını bulmuştur.

İslam coğrafyasının çevresinde ortaya çıkmış olan din ve mitolojilerin cennet-cehennem telakkilerinin öğrenilmeye çalışıldığı giriş bölümünde, gerek yaşayan dinler gerekse tarihe karışmış dinler olsun, hemen hemen tamamının öte dünyaya dair bir anlayışlarının olduğu ve bunun yer yer İslam diniyle örtüştüğü görülmüştür. Aşağı yukarı çoğu dinde cennetin yukarıda, gökyüzünde, cehennemin ise aşağıda, yeraltında olduğu inancının yanı sıra; nadiren de olsa, cennet ve cehennemin bu dünyada bulunduğuna dair anlayışlara da tesadüf edilmiştir. Hak ve batıl dinlerin hepsinde cennetin bir mükâfat yeri, cehennemin ise azap yeri olduğu anlaşılmıştır.

Cennet ve cehennemle ilgili olarak İslam dini oldukça ayrıntılı tasvir ve anlatımlar sergilemiş, insanları cennete teşvik etmiş, cehennem ve azabından sakınmaları konusunda da uyarmıştır. Kur'an, hadis ve ilmî kaynaklardan istifade edilerek ortaya konulan İslam dinin cennet ve cehenneme dair yaklaşımında, cennette akla hayale gelmedik nimetlerin oluşu, hoşa gitmeyen hususların bulunmayışı, en önemlisi de, İlahî rızaya ve cemâle mazhar olmanın hazzı üzerinde durulmuştur. Cehennemde ise akıl almaz azaplara duçar olmanın söz konusu edilmesine ilaveten, cennet ortamının cehennemliklere gösterilmesi ve Allah Teâlâ tarafında onların muhatap alınmaması en büyük azap olarak addedilmiştir. Büyük oranda Kur'an ve sünnetten beslenmiş olan tasavvufun cennet ve cehenneme dair söylemleri ise dine nazaran farklı bir alanda filizlenmiş ve boy göstermiştir. Dinin cennet-cehenneme yaklaşımı daha çok itikadî ve ahlaki boyutta olur iken, tasavvufun yaklaşımı İlahî muhabbet ve vahdet bağlamında gerçekleşmiştir. Yani tasavvufta nihai gaye Allah'a vuslat ve O'nun rızasını kazanmak olduğu için, hem cennet hem de cehennem nihayetinde yaratılmışlar kategorisinde değerlendirilip, yegâne maksadın İlahî sevgili olduğuna vurgu yapılmıştır. Dolayısıyla mutasavvıflar, havf ve recâ makamına denk

gelen cennet-cehennemin ötesinde kendini konumlandırmış, daha ziyade gaybet ve huzur, heybet ve üns çerçevesinde mevzuya yaklaşmışlardır.

Cennet ve cehenneme ilişkin bir hayli farklı bakış açısına sahip olduğu anlaşılan İbn Arabî'nin, şairler üzerinde etkili olduğu müşahede edilmiştir. Cehennem azabına ehlinin ülfet peyda edeceğini, azabın kökü olan azb kelimesinin tatlılığı ifade etmesine istinaden cehennem azabının da oradakilere tatlı geleceğini söylemiş olan İbn Arabî'nin bu görüşü doğrultusunda şiirlerle karşılaşılmıştır.

Klasik Türk şiirinin cennet ve cehenneme yaklaşımında din ve tasavvufun etkisi olmakla birlikte, şiirde var olan estetik ve sanat kaygısı cennet ve cehenneme yüklenen anlamı farklı mecralara taşımıştır. En genel manasıyla sevgiliye vuslat cennet, sevgiliden ayrılık ise cehennem olarak görülmüştür. Bilhassa âşık nazarında vuslatın cennet mükâfatıyla kıyaslanamayacak derecede bir haz, ayrılığın yakıcı ateşinin ise cehennem azabının çok daha ötesinde ıstırap verici olduğu vurgulanmıştır. Bu itibarla sevgilinin varlığı âşık için elzem olmuş, cennet ve cehenneme vahdet merkezli bir bakış sergilenmiştir.

Cennet ve cehennemle ilgili olarak karşılaşılan birçok şiir örneğinde, sevgiliyi yüceltme fikrinin, tevhit düşüncesinin zirveye çıkarıldığı görülmüştür. Cenneti dahi ağyar kategorisinde düşünüp sevgiliye vuslatın önünde bir engel olarak algılayan şair nazarında sevgili, dünya ve ahirete dair her türlü nimet, zevk ve güzellikten üstün tutulmuştur. Sevgili yahut kûyu ile cennet ve mükâfatları arasında bir mukayesenin dahi yapılamayacağına dikkat çekilmiştir. Dolayısıyla sevgilinin, zaman zaman hurinin fevkinde bir güzelliğe sahip olduğu da vurgulanarak sevgili, hurilerden; kûyu ise cennetten çok daha değerli ve üstün addedilmiş, yüceltilmiş, hatta huriler ve Rıdvân'ın o yere imrendiği belirtilmiştir.

Klasik şairlerin soyutlama, idealize etme eğilimi, cennet ve cehennemle ilgili anlatımlarda da kendini göstermiştir. Bunun bir yansıması olarak cennet bizzat bir mükâfat yeri olmaktan öte, sevgiliyle bir arada olma halini, cehennem de azap mekânı olmaktan öte, sevgiliden ayrı kalmayı ifade etmiştir. Nitekim sevgilinin bulunduğu yer cehennem olsa dahi orası şair için cennet; sevgilinin olmadığı yer de cennet olsa bile, orası şair nazarında cehennem olarak telakki edilmiştir.

Cennet ve cehenneme mutasavvıf şairler ile klasik şairlerin yaklaşımları arasında kısmî farklılıkların olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim mutasavvıf şair, cennet ve cehennemi icra ettikleri fonksiyonun dışında görmekten ziyade, sevgiliye nazaran çok

önemsememişlerdir. Ancak klasik şair, sevgilinin yanında olup olmamak durumuna göre cenneti cehennem, cehennemi de cennet olarak algılamıştır. Yine klasik şair, sevgiliyi daha çok ideal sevgili şeklinde nazara sunarken, mutasavvıf şair, mahbub olarak bizzat Allah'ı mevzu bahis yapmıştır.

Klasik şairler zaman zaman rind edasıyla cennet ve cehenneme yaklaşmışlardır. Zira ramazanın gelişiyle cehennemin kapılarının kapanmasını zahiren uygun görmeyen bir tavır takınan Fuzûlî'ye karşın, bu ayın gelişine sevinen, gidişine de üzülen bir Niyâzî-i Mısrî tavrıyla karşılaşılmıştır. Dolayısıyla klasik şairin dinî değerlere bakışı daha muğlak ve yoruma muhtaç iken, mutasavvıf şairin bakışı daha net olmuştur.

Mutasavvıf şairler ahlak üzerinde daha fazla durup, güzel ahlakı övmüş ve karşılığının cennet olduğunu, kötü ahlakı yermiş ve bedelinin cehennem olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin cehennem ehlinden bahseden şiir örneklerinin kahir ekseriyeti mutasavvıf şairlere ait olup, genelde kötü ahlakın sonucunda gidilecek yerin orası olduğuna vurgu yapılmıştır. Yine cenneti kazanmak konusunda da insanlar teşvik edilmiştir. Bu da mutasavvıf şairlerin toplumu irşat etmek gibi bir gaye ile hareket ettiklerini ve şiirlerini de üstlendikleri bu vazifelerini anlatmada araç olarak kullandıklarını göstermektedir.

Mutasavvıf şairlerin, cennet ve cehenneme dair manzumelerinde bile şiirin şeklinden ziyade ihtiva ettiği manasına önem verdikleri görülmüştür. Ancak klasik şairin hem şekle hem de manaya önem verdiği gözlemlenmiştir. Bu durum, oluşturulan başlıklarda kendini daha açık bir şekilde göstermektedir. Örneğin tasavvufî manada cennet, manevi hazların yaşandığı ve rü'yetin gerçekleşeceği havvâsa ait cennet ve maddi hazların yaşandığı avama ait cennet olmak üzere ikiye ayrılmış olup, bu konuyla ilgili olarak tespit edilen şiirlerin hemen hemen hepsi mutasavvıf şairlerindir. Bu da mutasavvıfların ilim ve irfanını doğrudan sanatına yansıttığını göstermektedir. Ancak klasik şairin baharı, cenneti, cehennemi yahut sevgiliyi anlatırken gerçeği güzel ve ideal olanın lehine değiştirdiği, âdeta özlemini çektiği, hayalindeki dünyayı şiirlerine yansıttığı müşahede edilmektedir. Nitekim düzen ve mükemmelliğin bir tezahürü olarak dünyanın cennetle olan irtibatına dair şiirlerin aşağı yukarı tamamı klasik şairlere aittir.

Cennet ve cehenneme dair ikinci bölümdeki başlıkların yer yer klasik şair yahut mutasavvıf şairlere göre şekillendiği olmuştur. Dolayısıyla bazı başlıklarda toplanan örnek şiirlerin ya tamamen mutasavvıflara ya da klasik şairlere ait olduğu görülmüştür. Mesela şairin hem kendisini hem de sözünü övmek babından cennete dair unsurlara

göndermede bulunduğu şiirlerin sadece bir tanesi İbrahim Hakkî Hazretleri'ne ait olup, Şeyh Gâlib de dâhil, geri kalanların tamamı klasik şairlerin şiirlerden müteşekkildir.

Şehir, şehrin binaları, bahçeleri ve havuzlarını dikkat çekici bir şekilde tasvir eden şairler Nef'î, Nedîm ve Kâmî olmuştur. Nef'î ve Kâmî'nin Edirne şehri, Nedîm'in de İstanbul için söylediği şiirlere bakılınca, âdeta bu evsaftaki şehir ve mekânlara cennetin dahi imrendiği fikri hâsıl olmaktadır.

Alevî-Bektâşî şairlerinden birkaçına bakma imkânı bulduğumuz bu çalışmada, Ehl-i beyte ve 12 İmam anlayışına özel bir vurgu yapıldığı, Hz. Ali'nin zaman zaman İlahî vasfa büründürüldüğü, Kerbela olayı nedeniyle Hz. Hüseyin'in şehadetine duyulan üzüntünün dile getirildiği, buna mukabil Yezîd ve diğer sorumlulara lanetlerin okunduğuna tanık olunmuştur. Bunun haricinde Hz. Ali'nin sâkî-i Kevser olması üzerinde çokça durulmuştur. Bu gibi farklılıklar dışında Alevî-Bektâşî şairlerinin de genel olarak klasik şairlerin yolunu takip ettikleri, yani geleneğin dışına çıkmadıkları tespit edilmiştir.

Kerbela mersiyeleri bağlamında cennet ve cehennemi konu alan en dikkate değer şair Şeref Hanım olmuştur. Zira divanında sırf bu konuya tahsis edilmiş 8 tane kaside yer almakta olup, Hz. Hüseyin ve taraftarları hayır dua ile yâd edilirken, Yezîd ve onun yanındakilerin cehennemlik olmaları için bedduada bulunulmuştur.

Cennet ve cehennemin sevgiliye ait güzellik unsurlarıyla ilişkilendirildiği görülmüştür. Yeri gelmiş sevgilinin yüzünde cennet yaşanmış, yeri gelmiş cehennem yaşanmıştır. Dudağı âb-ı Kevser, yanağı gül bahçesi, yüzü nur, hattı gülzâr-ı çemen ve reyhan, çenesi cennet meyvesi, boyu Sidre ve Tûbâ, saçları misk ü amber ve sümbül, gözlerinden akan yaşları yahut yüzden aşağı inen terleri cennet ırmakları olan sevgilinin yüzü bu haliyle bir cennet tasavvuru oluşturmuştur. Yine yanağı ve dudağı ateş; zülüfleri zindan, yılan, zincir ve tuzak; yanaktaki tüyler karanlıklar ülkesi olan sevgilinin yüzü bu defa da cehennemi çağrıştırmıştır.

Tevhit fikrinin bir yansıması olarak sevgili ve "kûy"u her şeyin ötesinde konumlandırıldığı gibi, sevgilinin güzellik bakımından huri ve meleklere, "kûy"unun ise cennete benzetildiği de müşahede edilmiştir. Şair nazarında sevgili huri, gılmân ve vildânla irtibatlandırılmış; bulunduğu yer ise cennet, bahçe ve gülşen olarak tasavvur edilmiştir.

Cennette yaşanacak olan mutedil bir bahar havasını, âdeta klasik şairlerin şiirlerinde yaşadıkları gözlemlenmiştir. Zira klasik Türk şiirinin de gözde mevsimi

bahardır. Bahar, dünyanın cennete döndüğü, çağlayan sular misali âşığın yüreğinin de coştuğu, sevgiliyle bağlarda ve gülşende seyrana çıkıldığı bir mevsim olup, âdeta cennet hayatının bu dünyada yaşandığı bir zaman dilimidir.

Hurilerin sevgiliyle olan sıkı bir şekilde irtibatının yanı sıra, cennette karşılaşılacak olan kokulardan bilhassa misk ve amberin klasik Türk şiirinde de önemli kokular arasında olduğu görülmüştür. Ancak cennetteki kuşların cıvıltısı, ağaçların hışırtısı, hurilerin eşlerine söyledikleri şarkıların klasik Türk şiirine ritim ve ahenk itibariyle estetik düzeyde tesir ettiğini söylemek zor gözükmektedir. Bülbülün gülşende güle karşı olan figanları o ortamı çağrıştırsa da, bu türden örnekler daha zayıf kalmakta, klasik Türk şiirinin müzikaliteye verdiği önemle cennet hayatındaki müzik arasında irtibat kurulmasına yeterli bir delil teşkil etmemektedir.

Aşk, âşık ve maşuk merkezli bir cennet-cehennem anlayışının varlığı göze çarpmaktadır. Âşığın gönül dünyasını mamur eden aşkın, bir cennet olduğu, ondan yoksun kalan gönlün ise harabeyi andırdığı ve bu haliyle cehennemi ifade ettiği fikri benimsenmiştir. Yine aşk şarabının cennet içeceklerinden Kevser, Selsebîl, Tesnîm, Rahîkle birlikte anıldığı, hatta Kevser suyunun aşk şarabını karşıladığı müşahede edilmiştir. Aynı şekilde, sevgilinin iskân ettiği bir yer olarak görülen âşığın kalbi de bu aşk sayesinde cennet addedilmiştir. Öte yandan âşığın gönlü aşk ateşiyle birlikte bir cehennem, hatta ondan da beter bir ateş mahalli olarak görülmüş, bu aşk ateşine nazaran cehennem ateşinin bir kıvılcım mesabesinde olduğu dile getirilmiştir. Bir bakıma âşık, cenneti de cehennemi de kendi gönül ülkesinde yaşamıştır. Dolayısıyla insanın, cenneti her hal ü kârda yaşadığını, cennetin gönülde bulunduğunu ve uzaklarda aramaya gerek olmadığını söylemek mümkündür.

Rakibe dair tiplerin de âşık ve rind edası sergileyen çoğu şair tarafından cennet ve cehennem bağlamında bahse konu edildiği olmuştur. Sevgilinin kendisini değil, ödülünü temsil eden cenneti arzulamak gibi menfaatçi anlayışa yöneltilen eleştiri bilhassa zâhid üzerinden yürütülmüştür. Ancak vâiz, sofu, âbid gibi tipler de bu eleştiriden nasibini almışlardır. Rakip bir şeytan ve kâfir olarak, sevgilinin mekânı da cennet olarak addedilmiş, kâfirin yahut şeytanın cennette olamayacağı gerçeğine rakip düzleminde atıflar yapılmıştır.

Şair nazarında tevhidi yansıtması bakımından kâinat da önemli bir yere sahiptir. Her ne kadar kâinat kesreti ifade etse de, yine de bu âlem İlahî cemâlin aksini bulduğu bir ayna olması bakımından yine de yabana atılır cinsten değildir. Aslında şair kesreti

araçtan ziyade amaç olarak görme olayına karşı çıkmıştır. Oysa kesret âlemi vahdete ulaşmada ve onu tanımada bir vasıta olmak için yaratılmıştır. Sevgilinin yüzüne vuslat için zülfe tutunmak, dudak şarabından içmek için karanlıklar diyarı olan tüylerden geçmek ve cennette İlahî cemâli görmek için de bu dünyadan vazgeçmek, yani dünya ehli olmamak icap etmektedir. Hatta bilhassa mutasavvıf şair, dünyanın ahiret ehline, ahiretin dünya ehline ve her ikisinin de Allah'a vuslatı arzulayanlara haram olduğunu bildiren hadisin koyduğu düsturdan hareketle cenneti istemeyi, ahiret ehli olmayı bile hoş karşılamamıştır.

Vahdet içerisinde kesretin, kesret içerisinde vahdetin gizli olduğu gerçeğini cennet-cehennem bağlamında da açıklamak mümkündür. Nitekim zülfün yüze, tüylerin dudağa örtü olması misali cehennem de cennete perde olmuştur. Hoşa giden ve arzulanan şeylerin cehennemi, nefsin hoşuna gitmeyen şeylerin de cenneti kuşatması, aslında cennete giden yolun şehvet bulutlarıyla kaplandığını göstermektedir. Üstelik bu saklı oluş, cennetin kök manasında dahi bulunmaktadır. Zira cennet zemini ağaçlarla örtülmüş, gölgelenmiş bahçe demektir. Bir bakıma vahdeti temsil eden cennet, kesreti temsil eden cehennemle örtülmüştür. Yine vahdeti sembolize eden rü'yet-i dîdâr ve İlahî vuslat gibi manevi hazlar, kesreti sembolize eden cennetin maddi nimet ve lezzetleriyle çevrelenmiştir. Cehennem cennete göre, maddi nimetler de İlahî cemâle, hatta İlahî zata göre bir kesret iken, cennete giden yol cehennemden, rü'yete giden yol da cennetten geçmekte, haliyle kesrette (cehennemde) vahdetin (cennet), vahdette (İlahî cemal, zat) kesretin (cennetin maddi yönü) gizlendiği anlaşılmaktadır. Bu durum şair tarafından vahdeti simgeleyen yüzün cennete benzetilmesinde kendini daha bariz bir şekilde hissettirmektedir. Çünkü vahdet ve cennet olan yüzde cennet ehli olarak görülen ve kesreti temsil eden tüyler bulunmaktadır. Tüylerin arasında ise vahdeti, İlahî aşkı, fenafillah ve bekabillah makamlarını kendinde barındıran dudak bulunmaktadır.

Şair nazarında dünya cennete benzediği müddetçe daha güzel ve huzur verici olmakta, yaşanmaya değer bir ortam sunmakta ve bu haliyle düzen ve mükemmelliği yansıtmaktadır. Ancak dünyanın bir de cehenneme benzeyen tarafı vardır. Her türlü noksanlık, kusur, hoşa gitmeyen durum ve olayların yaşandığı dünya bu haliyle cehennemi andırmaktadır. Bu itibarla şiirlerde dünyanın her iki veçhesine de işarette bulunulmuştur. Gerek dış şartlar gerekse şairin bakışı dünyanın cennet veya cehennem olarak görülmesinde etkili olmuştur. Yeri gelmiş şair bir mutasavvıf edasıyla dünyada

cenneti yaşamış, yeri gelmiş temmuz sıcağı ve yaşanan savaşlar ona cehennemi aratmamıştır.

Cennet vuslattır. Bu vuslat serüveni Elest bezmine ve aşk sözleşmesine dayanmaktadır. İlm-i İlahîde varlık kazanan ruhlar, firakın acısını yaşamadıkları için vuslatın ne demek olduğunu da bilmiyorlardı. Dünyaya gönderilmek bir ayrılık, cennette İlahî cemâl ile müşerref olmak ise bir vuslattır. Elest meclisinde sâkînin nazarından nasiplenen âşık rü'yetullahın gerçekleşmesiyle başladığı yere dönmüş demektir. Cennet sevgilidir ve âşıktır. Esasında cennet her ikisinin de bütünleşmesi, bekânın gerçekleşmesidir.

Şair açısından cennetin, aslında bir süreci ifade ettiği söylense yeridir. Elest meclisi ve hatta yeşil bir ummanı andıran ilm-i İlahî ile -tabiri caizse- Ezelde başlamış olan bu süreç, cennette bir müddet kalmak ve dünyaya gönderilmek ile devam etmiş, bu dünyadan tekrar ahirete ve cennete dönerek, orada İlahî cemâl ile müşerref olmakla neticelenecek olan bir süreçtir, bir devirdir. Ancak bu sürecin rü'yetle nihayete erdiğini düşünmemek gerekmektedir. Zira sadece ayrılık son bulmuş olacak, süreç vuslatın farklı boyutlarda yaşanmasıyla devam edecektir. Bu bir bakıma fenaya ermekle ayrılığın ortadan kalkması, bekanın tahakkukuyla da bambaşka bir var olma halinin yaşanmasına benzemektedir.

Cennet ve cehenneme dair unsurların sembol istiare ve mitoloji boyutunda bahse konu olduğu görülmüştür. Sembolden ziyade istiareye daha çok rastlanan klasik Türk şiirinde, bilhassa sevgiliye ait güzellik unsurlarının vahdet ve kesrete ilişkin olarak temsil kabiliyetinin bulunduğunu söylemek gerekmektedir. Yine aşkın gerek Kevser suyu gerek şarapla sembolize edildiği olmuştur. Sevgili için huri tabirinin çokça yer aldığı şiir örneklerinde ise istiare sanatı belirgin bir şekilde hissedilmiştir. Sevgiliye ait güzellik unsurlarından yüz bir cennet olarak düşünüldüğünde, zülüf o cennet için bir perde olmuş, bu dünyayı ve hatta cehennemi temsil eder niteliğe bürünmüştür.

Cehennemden ziyade cennete dair bir mitolojinin geliştirildiği, onun da Hz. Âdem'in yaratılması, şeytanın ona secde etmemesi, Hz. Âdem ile Havvâ'nın şeytan tarafından kandırılması ve onların cennetten çıkarılması olaylarına dair gerek Kur'an ve hadislerin gerekse diğer dinlere ait anlatımların klasik Türk şiirini etkilediği görülmüştür. Cennetten düşüşe ise klasik şair daha çok tasavvufî bir bakış sergilemiştir. Nitekim şaire göre Hz. Âdem sevgilinin benine âşık olduğu için onun tuzağına düşmüş ve bir dane uğruna cennetten vazgeçmiştir. Dolayısıyla insanoğlu bu dünyaya aşkı

yaşamak ve ayrılığı tatmak için gönderilmiştir. Hatta şeytanda aşkın bulunmayışından ötürü insanı kıskandığı ve bu sebeple Hz. Âdem'in ayağını kaydırarak cennetten çıkarılmasına sebep olduğu belirtilmiştir. Bu da aşkın insana verilmiş en büyük hediye olduğunu göstermektedir. Zira bunun sayesinde insan kendini, varlığı ve Rabbini tanıma imkânı bulmuş, O'na yakın olma ve vuslatı gerçekleştirme kabiliyetini kazanmıştır.

Çalışma, kavramlar üzerinden ve altı asır gibi geniş yelpazede yapıldığı için "Tablolar ve Grafikler" başlığı oluşturularak istatistikî bilgiler verilmesi uygun görülmüştür. Bu vesileyle konu hakkında daha farklı malumata ulaşılmasına olanak sağlanması amaçlanmıştır. Örneğin cennet ve cehenneme dair kavramlardan bir kısmının XIV. yüzyılda kullanılıp da sonraki dönemlerde ya tamamen terk edildiği ya da çok aza indirildiği müşahede edilmiştir. En somut değişimin eski Türkçeye ait uçmak ve tamu kelimelerinde yaşandığını söylemek mümkündür. Zira sonraki dönemlerde bu iki kelime Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzi-i Mısrî, Ahmed Kuddûsî gibi daha çok mutasavvıf şairler tarafından kullanılmış, klasik şairlerin çoğunluğu tarafından hiç kullanılmamıştır. Yine od kelimesi de XIV-XV. yüzyıllarda hayli kullanılıp da sonraki dönemlerde giderek az rastlanan kelimelerden biri olmuştur. Dikkate değer bir diğer husus da cehennem ehlinin meşhur bir yiyeceği olan zakkûmun, Ahmedî, Niyâzi-i Mısrî, Vîrânî, İzzet Molla ve Şeref Hanım gibi sadece beş şair tarafından kullanılmış olmasıdır. Aynı şekilde cehennemin isimlerinden biri olan Lezâ, sadece Kuddûsî divanında 5 kez geçmektedir. Cehennemin isimlerinden olan Hâviye'ye ise kırk iki divanın hiçbirisinde rastlanmamıştır. Taranan divanlar arasında dûzah kelimesine en fazla değinen İzzet Molla olmasına karşın, divanların hacmine göre oranlama yapılması halinde, daha önde olan Fehîm-i Kadîm'in bu yönü incelenmeye değer görülmektedir. Aynı şekilde Nâ'ilî'nin de dûzaha vurgu yapma konusunda Fehîm'i takip etmesinde, Sebk-i Hindî tarzının bu iki şair üzerindeki etkisinin bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Öte yandan bilhassa cennete dair unsurlara en yoğun bir şekilde Nesîmî'nin yer verdiği dikkatten kaçmamaktadır. Dolayısıyla çalışmanın tablol ve grafikler kısmında verilen tablolar sayesinde yüzyıllara ve şairlere göre cennet-cehennemle ilgili kavramların kullanım oranları ve yüzdelik dağılımları hakkında bilgilere ulaşılmıştır.

Cennet ve cehenneme dair belli başlı kavramlardan oluşturulan istatistikî bilgide, bu kavramların kullanım oranlarıyla ilgili yüzyıllar arasında da bir hayli farklılıkların olduğu görülmüştür. Bu durumun meydana gelmesinde şairin mutasavvıf olmasının,

divanların hacminin ve bağlı bulunulan akımın etkili olduğu ilk etapta göze çarpmaktadır.

Sonuç olarak İslam ve tasavvufa ait cennet-cehennem anlayışının klasik Türk şiirindeki yansımalarının ele alındığı bu çalışmayla, İslam dini ve tasavvufun, hatta yer yer diğer din ve mitolojilerin şairler üzerinde etkili olduğu tespit edilmiştir. Sınırlı sayıda divan seçilmek suretiyle cennet ve cehenneme dair birtakım tespitlerde bulunulan bu çalışma, bu konuyla ilgili yapılacak olan diğer araştırmalar için bir hazırlık/giriş niteliği arz etmektedir. Dolayısıyla farklı divanlar ve hatta mesneviler yahut diğer manzumeler üzerinde yürütülecek yeni çalışmalarla bu husus daha derinlemesine araştırılmaya müsait gözükmektedir. Hatta Nesîmî, Hatâ'î ve Fuzûlî'ye ek olarak Azerî sahasında başka şairleri ve Çağatay sahasını da işin içerisine katmak suretiyle bu alanda mukayeseli bir çalışmanın dahi yapılması mümkündür. Kabir (berzah), kıyamet günü, Araf, sırat gibi ahiret hayatının cennet-cehennem haricindeki diğer safhalarına zaman zaman atıfta bulunulmuş olsa da, belki daha az divanla, ahiret hayatının tamamını kapsayacak boyutta bir çalışma ortaya koymanın faydalı olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

Abdülkerim Kuşeyrî (2003), *Kuşeyri Risalesi*, Ter. Ali Arslan, Ankara: Alperen Yayınları

Ahmed b. Hanbel (1995), *Müsned I-XX*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire: Dâru'l-Hadîs

Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî (1954), *Kısâsü'l-Enbiyâ -Arâisü'l-Mecâlis*, Kahire: Şerike Mektebe ve Matbaa Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâduhu

Ahmed Eflâkî (1973), *Menâkibu'l-Ârifîn -Âriflerin Menkıbeleri I-II*, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul: Hürriyet Yayınları

Ahmed Gazâlî (2008), *Âşıkların Hâlleri-Sevânihu'l-Uşşâk*, Çev. Turan Koç-Mehmet Çetinkaya, Ankara: Hece Yayınları

Ahmed Ziyâüddîn Gümüşhânevî (2012), *Râmûz el-Ehâdîs*, Ter. Arif Pamuk-Naim Erdoğan, İstanbul: Pamuk Yayıncılık

Akün, Ömer Faruk (2013), *Divan Edebiyatı*, İstanbul: İsam Yayınları

Ali Muhammed Sallabi (2010), *Âhirete İman*, Ter. Harun Ünal-Mustafa Kasadar-Şerafettin Şenaslan, İstanbul: Ravza Yayınları

Altuntaş, Halil-Şahin, Muzaffer (2005), *Kur'an-ı Kerim Meâli*, Ankara: DİB Yayınları

Andrews, Walter G. (2009), *Şiirin Sesi Toplumun Şarkısı*, Çev. Tansel Güney, İstanbul: İletişim Yayınları

Asımgil, Sevim (2008), *Cennet ve Cehennem*, İstanbul: İpek Yayın-Dağıtım

Âvânî, Gulamrızâ (1997), *Hikmet ve Sanat (Makaleler)*, Çev. Mehmet Kanar, İstanbul: İnsan Yayınları

Avery, Robert-Bezmez, Serap-Edmonds, Anna G.-Yaylalı, Mehlika (2011), *Redhouse Büyük Sözlük I (İngilizce-Türkçe)*, İstanbul: Sev Yayıncılık

Ay, Mahmut (2011), *Kur'an'ın Tasavvufî Yorumu-İbn Acîbe'nin el-Bahru'l-Medîd Adlı Tefsiri*, İstanbul: İnsan Yayınları

Aydeniz, Hüsnü (2009), "Din-Sanat İlişkisi ve Bunun Somut Bir Yansıması Olarak Mevlevî Semâ Âyini", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 32, 35-51, http://e-http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniilah/issue/archive, (ET.: 16.03.2015)

Aydın, Mahmut (2013), *Anahatlarıyla Dinler Tarihi-Tarih, İnanç ve İbadet*, Samsun: Ensar Neşriyat

Aytekin, Feride (2005), *Behiştî'de Tabiat ve Eşya*, Osmangazi Üniversitesi SBE, Eskişehir (Yüksek Lisans Tezi)

Ayvazoğlu, Beşir (2002), *Aşk Estetiği*, İstanbul: Ötüken Neşriyat

Ayvazoğlu, Beşir (2008), *Güller Kitabı*, İstanbul: Kapı Yayınları

Azar, Birol (2005), *Türabî Divânı (İnceleme-Metin)*, FÜ SBE, Elazığ (Doktora Tezi)

Azîzüddîn Nesefî (2009), *İnsân-ı Kâmil*, Ter. A. Avni Konuk, Yayına Haz. Sezai Fırat, İstanbul: Gelenek Yayınları

Barnabas İncili (tsz.), İstanbul: Kültür Basın Yayın Birliği

Batuk, Cengiz (2009), "Mit, Tarih ve Gerçeklik Sorunu Üzerine Notlar", *Milel ve Nihal*, C. 6, S. 1, 27-53, http://www.milelvenihal.org/dergi.aspx?ID=12, (ET.: 04.03.2015)

Batur, Suat (2005), *Divan Şiiri-Seçmeler*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi

Bayat, Fuzuli (2010), *Mitolojiye Giriş*, İstanbul: Ötüken Yayınları

Bayram, Yavuz (2005), "16.Yüzyıldaki Bazı Divan Şairlerinin "Şair"e ve "İlham"a Dair Görüşleri", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. XVIII-Güz, 31-68, http://www.tubar.com.tr, (ET.: 16.03.2015)

Bebek, Adil (2005), "Cennet Meyveleri Örneğinde Âhiret Hayatına Kelâmî Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 10/2, Elazığ, 1-18

Beyatlı, Yahya Kemal (2009), *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları

Beydili, Celal (2004), *Türk Mitolojisi-Ansiklopedik Sözlük*, Çev. Eren Ercan, Ankara: Yurt Kitap Yayınevi

Birici, Sevim (2007), "Klasik Türk Edebiyatında Âsiyâ", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 17, S. 1, Elazığ, 97-113

Birici, Sevim (2009), "Kimsesizlik Duygusu ve Necatî Bey'in Bir Gazeli", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 19, S. 1, Elazığ, 1-10

Blair, Shella S.-Bloom, Jonathan M. (1991), *Images of Paradise in Islamic Art*, Hanover: Dartmouth College

Bolay, Süleyman Hayri (1988), "Âdem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 358-363

Bornovalı, Sedat (1999), *İslam Dünyasında Bahçe ve Evren Anlatımı*, İstanbul Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul (Yüksek Lisans Tezi)

Buhârî (2002), *Sahîhu'l-Buhârî*, Dımeşk-Beyrut: Dâru İbn Kesîr

Burckhardt, Titus (1987), *Aklın Aynası*, Çev. Volkan Ersoy, İstanbul: İnsan Yayınları

Can, Şefik (2011), *Klasik Yunan Mitolojisi*, İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Canan, İbrahim (1995), *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi I-XVI*, Ankara: Akçağ Yayınları

Cansever, Turgut (2010), *Osmanlı Şehri*, İstanbul: Timaş Yayınları

Cansever, Turgut (2012), *İslam'da Şehir ve Mimari*, İstanbul: Timaş Yayınları

Ceylan, Ömür (2007), *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, İstanbul: Kapı Yayınları

Ceylan, Ömür (2011), "Tavus", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul: TDV Yayınları, 184-185

Chittick, William (2005), *Makers of the Müslim World*, England-Oxford: Oneworld

Chittick, William (2008), *Varolmanın Boyutları*, Çev. Turan Koç, İstanbul: İnsan Yayınları

Cilacı, Osman (1995), *İlahî Dinlerde Cennet İnancı-Mukayeseli Bir Araştırma*, İstanbul: Beyan Yayınları

Coşkun, Menderes (2010), *Sözün Büyüsü Edebî Sanatlar*, İstanbul: Dergâh Yayınları

Çakmakçı, Hayrunnisa (2011), "Farklı İçeriğe Sahip Cennet Irmakları'na Vurgu Yapan Kur'an Ayetinin İslam Sanatı'na Yansıması", *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları I-II*, Samsun, 26-28 Kasım 2010, 443-462

Çavuşoğlu, Mehmed (1986), "Divan Şiiri", *Türk Dili Dergisi-Türk Siiri Özel Sayısı II (Divan Siiri)*, C. 52, S. 415-417, Ankara, 1-16

Çeltik, Halil (2010), "Âşığın Trajik İkilemi: Vuslat ve Ayrılık" *Turkish Studies*, s. 5/3, 135-145. www.turkishstudies.net, (ET.: 31.03.2015)

Dâvûd el-Kayserî (2011), *Aşk Şarabı ve Hayat-Kasîde-i Hamriyye Şerhi*, Çev. Turan Koç-Mehmet Çetinkaya, İstanbul: İnsan Yayınları

Demirel, Mustafa (2005), *Gülzâr-ı Ma'nevî Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım*, İstanbul: Çağrı Yayınları

Demirel, Şener (2005), "Hüsn ü Aşk'ta Ateşle İlgili Teşbih Unsurları", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 15, S. 2, 81-105, http://portal.firat.edu.tr/Disaridan/_TEMP/195/file/15-2.pdf, (ET.: 20.03.2015)

Demirel, Şener (2009), "Divan Şiirinde Erguvan", *Turkish Studies*, S. 4/8, 995-1014, http://www.turkishstudies.net, (ET.: 16.03.2015)

Develioğlu, Ferit (2007), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları

Doğan, Ahmet (2011), *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları

Doğan, Muhammet Nur (2008), "Divan Şiirinde Şarap Metaforları", *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. 38, S. 38, 63-98, arastirmax-divan-siirinde-sarap-metaforlari.pdf (ET.: 09.03.2015)

Doğrul, Ömer Rıza (2014), *"Aşkın İncisi" Hz. Rabiatü'l-Adeviyye*, İstanbul: Kitsan Yayınevi

Durand, Gilbert (1998), *Sembolik İmgelem*, Çev. Ayşe Meral, İstanbul: İnsan Yayınları

Ebu'l A'lâ Afîfî (2007), "İbn Arabî Hakkında Yaptığım Çalışma", *İbn Arabî Anısına (Makaleler)*, Çev. Tahir Uluç, İstanbul: İnsan Yayınları

Ebu'l A'lâ Afîfî (2011), *Fusûsu'l-Hikem Okumaları İçin Anahtar*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık

Ebu'l-A'lâ Mevdûdî (1996), *Tefhimu'l-Kur'an I-VII*, Muhammed Han Kayanî vd., İstanbul: İnsan Yayınları

Ebû Dâvûd (2009), *Sünenü Ebî Dâvud I-VII*, Thk. Şuayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli, Dimeşk: Dâru'r-Risaleti'l-Âlemiyye

Ebû Dâvûd et-Tayâlisî (2004), *Müsned I-III*, Thk. Muhammed Hasan Muhammed Hasan İsmail, Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî (2007), *Cennet ve Cehennemlikler*, Çev. Harun Ünal, İstanbul: Şenyıldız Yayınevi

Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî (2012), *İhyâ'u Ulûm'id-Dîn I-IV*, Ter. Sıtkı Gülle, İstanbul: Huzur Yayınevi

Ebû Hâmid Muhammed Gazâlî (2013), *Kimyâ-yı Saadet I-II*, Çev. Ali Arslan, İstanbul: Hikmet Neşriyat

Ebû Mansûr Mâturîdî (2005), *Te'vîlâtü Ehli's-Sünneti Tefsîru'l-Mâturîdî I-X*, Thk. Mecdi Bâsillûm, Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Ebû Muhammed Abdullah b. Abdirrahmân ed-Dârimî (1997), *Sünenü'd-Dârimî I-II*, Thk. Fevvâz Ahmed Zümerli-Hâlid es-Seb'u'l-Alemî, Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî

Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (1998), *Müsned I-VII*, Thk. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Elaltıntaş, Ramazan (2008), *Cennet Cehennem*, İstanbul: Semere Yayınları

Elçin, Şükrü (1993), *Türk Edebiyatında Tabiat*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını

Eliade, Mircea (1994), *Ebedi Dönüş Mitosu*, Çev. Ümit Altuğ, Ankara: İmge Kitabevi

Eliade, Mircea (2001), *Mitlerin Özellikleri*, Çev. Sema Rifat, İstanbul: Om Yayınevi

Eliade, Mircea (2003), *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi I-III*, Çev. Ali Berktay, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Eliade, Mircea (2005), *Dinler Tarihi (İnançlar ve İbadetlerin Morfolojisi)*, Çev. Mustafa Ünal, Konya: Serhat Kitabevi

Erbaş, Ali (2012), "Tûbâ", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, İstanbul: TDV Yayınları, 316-317

Erdoğan, Murat (2007), *Bâkî Divanı'nda Bitkiler ve Çiçekler*, FÜ SBE, Elazığ (Yüksek Lisans Tezi)

Eren, Abdullah (2008), "Bâkî Divanı'nda Kırmızı Renk", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 15, S. 37, 31-69, http://e-dergi.atauni.edu.tr, (ET.: 16.03.2015)

Eren, Abdullah (2010), "Fuzûlî, Bâkî, Hayâlî ve Yahyâ Bey Divanı'ndan Hareketle Sevgili Eşiği", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 3/10, 272-285. www.sosyalarastirmalar.com, (ET: 13.04.2015)

Ergün, Cemal (2006), *Kur'an'ın Cennet Cehennem Anlayışının Diğer Dinlerle Karşılaştırılması*, Sütçü İmam Üniversitesi SBE, Kahramanmaraş (Yüksek Lisans Tezi)

Erkal, Abdülkadir (2004), "Divan Edebiyatında Temmuziyye ve Mustafa Sâmi'nin Temmuziyyesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 11, S. 24, Erzurum, 43-66, http://e-dergi.atauni.edu.tr, (ET.: 16.03.2015)

Erkol, Ahmet (2010), "Cennetin Dili ya da Dinin Anlaşılmasında Dilin Kutsanması", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, S. 4, 4-16, http://www.e-sarkiyat.com/makaleler/4.sayi/1.pdf, (ET.: 04.03.2015)

Fahreddin-i Irakî (2012), *Lemaât Aşk Metafiziği*, Ter. ve Notlar: Ercan Alkan, İstanbul: Hayykitap Yayınları

Ferîdüddîn Attar (1984), *Tezkiretü'l-Evliya*, Haz. Süleyman Uludağ, Bursa: İlim ve Kültür Yayınları

Fordham, Frieda (1997), *Jung Psikolojisi*, Ter. Aslan Yalçıner, İstanbul: Say Yayınları

Göre, Zehra (2007), "Divan Şiirinde "Cünûn Eyyâmı" Olarak Bahar", *Turkish Studies*, S. 2/3, 282-295, http://www.turkishstudies.net, (ET.: 04.05.2015)

Guenon, Rene (2001), *Yatay ve Dikey Boyutların Sembolizmi*, Çev. Fevzi Topaçoğlu, İstanbul: İnsan Yayınları

Güneş, Serkan (2010), "Yeraltı Mekanı ve Kavramının Toplum ve İmgelem Üzerine Etkisi", *METU JFA (Middle East Technical University Journal of The Faculty of Architecture)*, S. 27/2, 125-139, http://jfa.arch.metu.edu.tr/archive/0258-5316/2010/cilt27/sayi_2/125-139.pdf, (ET.: 01.04.2015)

Günyüz, Melike Erdem (2001), *Ahmedî Dîvânı'nın Tahlili I-II*, İÜ SBE, İstanbul (Doktora Tezi)

Güzel, Abdurrahman (2009), *Dinî-Tasavvufî Türk Edebiyatı*, Ankara: Akçağ Yayınları

Hâris el-Muhasibî (2004), *Farzet ki Öldün (Kitâbü't-Tevehhüm)*, Ter. Abdülaziz Hatip, İstanbul: Karınca Yayınları

Harman, Ömer Faruk (1993), "Cehennem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 225-226

Harmancı, Mehmet (2007), *İslam Felsefesinde Metaforik Üslûp (İbn Tufeyl (ö.581/1185)'in "Hay İbn Yakzân" Eseri Örneği)*, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya (Doktora Tezi)

Haydar, Gülzar (1991), *Şehirlerin Ruhu*, Çev. Gürkan Sekmen, İstanbul: İnsan Yayınları

Hooke, Samuel Henry (1991), *Ortadoğu Mitolojisi*, Çev. Alâeddin Şenel, Ankara: İmge Kitabevi

İbn Arabî (2006), *Fütühât-ı Mekkiyye*, C. III-IV, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık

İbn Arabî (2007), *Fütühât-ı Mekkiyye*, C. I-II, V-VI, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık

İbn Arabî (2008), *Füsûsü'l-Hikem*, Çev. ve Şerh: Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

İbn Arabî (2009), *Ma'rifet Kitabı*, Ter. Hüseyin Şemsi Ergüneş, İstanbul: İz Yayıncılık

İbn Arabî (2010), *Fütühât-ı Mekkiyye*, C. XIII, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık

İbn Arabî (2011/a), *Fütühât-ı Mekkiyye,* C. XIV-XV, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Litera Yayıncılık

İbn Arabî (2011/b), *el-Futûhâtu'l-Mekkiyye I-IX*, Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

İbn Arabî (2011/c), *İlahî Aşk*, Çev. Mahmut Kanık, İstanbul: İnsan Yayınları

İbn Fâris (1986), *Mücmelu'l-Luga*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle

İbn Hıbbân (2004), *el-İhsân fî Takrîbi Sahîhi İbn Hıbbân*, Thk. Câdullah b. Hasan el-Haddâş, Lübnan: Beytü'l-Efkâri'd-Düveliyye

İbn Kayyım el-Cevziyye (2004), *Ceylan Gözlü Parlak Tenli Cennet Hûrîleri*, Çev. Ahmet İhsan Dündar, İstanbul: Davetu'l-Hak Yayınevi

İbn Kayyım el-Cevziyye (H.1428), *Hâdi'l-Ervâh ilâ Bilâdi'l-Efrâh*, Thk. Zâid b. Ahmed en-Neşrî, Daru Âlemi'l-Fevâid

İbn Kesîr (1983), *Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsiri I-XVI*, Çev. Bekir Karlığa-Bederettin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yayınları

İbn Mâce (1999), *Sünenü İbn Mâce*, Thk. Sâlih b. Abdulaziz b. Muhammed b. İbrahim, Riyâd: Dâru's-Selâm

İbn Manzûr (tsz.), *Lisânu'l-Arab I-XV*, Beyrut: Dâru Sâdır

İbrahim Hakkî Erzurûmî (2013), *Marifetname*, Sad. Durali Yılmaz, İstanbul: Merve Yayınları

İkbal, Muhammed (2014), *İslam'da Dinî Düşüncenin Yeniden İnşâsı*, Çev. Rahim Acar, İstanbul: Timaş Yayınları

İpek, Abdulmuttalip (2008), *Klâsik Türk Şiirinde Gül Redifli Kasideler*, Fırat Ü. SBE Elazığ (Yüksek Lisans Tezi)

İpekten, Haluk (2010/a), *Bâkî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları

İpekten, Haluk (2010/b), *Fuzûlî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları

İpekten, Haluk (2010/c), *Şeyh Gâlib Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları

İpekten, Haluk (2011), *Nâilî Hayatı Sanatı Eserleri*, Ankara: Akçağ Yayınları

İsmâîl b. Muhammed el-Aclûnî (2001), *Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlü'l-İlbâs I-II,* Thk. Yûsuf b. Muhammed el-Hac Ahmed, Dımeşk: Mektebetü'l-İlmi'l-Hadîs

İzutsu, Toshihiko (tsz.), *Kur'an'da Allah ve İnsan*, Çev. Süleyman Ateş, Yeni Ufuklar Neşriyat

Kam, Ömer Ferit (1998), *Âsâr-ı Edebiyye Tedkîkâtı Dersleri*, Haz. Ali Yıldırım, Elazığ: TİSAV (Türkiye ve Türk Dünyası İktisadî Sosyal Araştırmalar Vakfı) Yayınları

Karaalp, Cahit (2007), *Bir Tefsir Problemi Olarak Cehennemin Ebedîliği Sorunu*, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya (Yüksek Lisans Tezi)

Kara, Ömer (2002), *Kur'an'da Metafizik Bir Âlem: Cennet*, İstanbul: Rağbet Yayınları

Karakurt, Deniz (2012), *Türk Mitolojisi Ansiklopedisi*, e-Kitap, http://www.bilinmeyenturktarihi.com/pdf/turk-mitoloji-ansiklopedisi.pdf, (ET.: 04.03.2015)

Kahraman Dikmen, Melek (2004), *Klâsik Türk Şiirinde Dinî-Tasavvufî ve Dindışı (Profane) Şiir Tasnifinin İncelenmesi ve Şeyhülislam Yahya Örneği*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta (Yüksek Lisans Tezi)

Kaplan, Mahmut (2013), *Şiirin Sultanı Bâkî*, İstanbul: Etkileşim Yayınları

Karagöz, İsmail (2005), "Nâr", *Dini Kavramlar Sözlüğü*, Ankara: DİB Yayınları, 515-516

Karagöz, İlknur (2005), "Yahya Kemal'in "Ses" Adlı Şiirinin Özdeşleyim (Einfuhlung) Metoduyla Tahlili", *Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi*, S. XVIII-Güz, 163-177, http://www.tubar.com.tr, (ET.: 16.03.2015)

Karaman, Hayrettin-Çağrıcı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kâfi-Gümüş, Sadrettin (2006), *Kur'an Yolu-Türkçe Meâl ve Tefsir*, C. I, Ankara: DİB Yayınları

Karaman, Hayrettin-Çağrıcı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kâfi-Gümüş, Sadrettin (2007), *Kur'an Yolu-Türkçe Meâl ve Tefsir,* C. III, Ankara: DİB Yayınları

Karaman, Hayrettin-Özek, Ali-Çağrıcı, Mustafa-Dönmez, İbrahim Kâfi-Gümüş, Sadrettin-Turgut, Ali (2010), *Kur'an-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*, Ankara: TDV Yayınları

Karataş, Turan (2001), *Ansiklopedik Edebiyat Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Perşembe Kitapları

Kaşgarlı Mahmud (2006), *Divanü Lûgati't-Türk I-IV*, Çev. Besim Atalay, Ankara: TDK Yayınları

Kaya, Veysel (2009), "İzmirli İsmail Hakkı'nın Cehennemin Sonluluğu Hakkındaki Risalesi", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, S. 1, 529-557. http://ucmaz.home.uludag.edu.tr/PDF/ilh/2009-18(1)/M22.pdf, (ET.: 04.03.2015)

Kayıklık, Hasan (2009), *Tasavvuf Psikolojisi*, Ankara: Akçağ Yayınları

Kemikli, Bilal (2004), *Dost İlinden Gelen Ses*, İstanbul: Kitabevi Yayınları

Kemikli, Bilal (2009), *Sûfi Şairin İzinde Şiir ve İrfan*, İstanbul: Kitabevi Yayınları

Khabbazi, Parisa A.-Erdoğan, Elmas (2012), "İslam Bahçeleri", Namık Kemal Üniversitesi Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi, C. 9, S. 2, 20-31, http://dergi.nku.edu.tr/index.php/JOTAF/article/view/121/5, (ET.: 24.03.2015)

Kılavuz, Ahmet Saim (1994), "Ebed", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 10, İstanbul: TDV Yayınları, 72-73

Kılavuz, Ahmet Saim (2004), "Akaid", *İlmihal I (İman ve İbadetler)*, Ankara: TDV Yayınları

Kılıç, Mahmut Erol (2006), *Sûfi ve Şiir-Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul: İnsan Yayınları

Kılıç, Sadık (1995), *İslam'da Sembolik Dil*, İstanbul: İnsan Yayınları

Kitabı Mukaddes (1995), İstanbul: UBS Turkish Bible

Koç, Turan (1998), *Din Dili*, İstanbul: İz Yayıncılık.

Koç, Turan (2010), *İslam Estetiği*, İstanbul: İsam Yayınları

Koçyiğit, Talat (1974), *Kur'an ve Hadiste Ru'yet Meselesi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları

Konuk, Ahmed Avni (2005), *Mesnevi-i Şerîf Şerhi*, C. II, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul: İstanbul: Kitabevi Yayınları

Konuk, Ahmed Avni (2010), *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, C. I, Haz. Mustafa Tahralı-Selçuk Eraydın, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları

Köprülü, Fuad (1999), *Edebiyat Araştırmaları*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi

Kramer, Samuel Noah (1999), *Sümer Mitolojisi*, Çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Kramer, Samuel Noah (2002), *Tarih Sümer'de Başlar*, Çev. Hamide Koyukan, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Kuzu, Fettah (2013), *Şeyh Gâlib Divanı'nda "Hak, Varlık ve İnsan"*, FÜ SBE, Elazığ (Doktora Tezi)

Kuvancı, Cenan (2011), "Fizik Ötesine Açılan Pencere: Kutlu Sanat", *Bilim, Ahlak ve Sanat Bağlamında Çağdaş İslam Algıları I-II*, Samsun, 26-28 Kasım 2010, 353-364

Küçük, Abdurrahmân-Tümer, Günay-Küçük, Mehmet Alparslan (2009), *Dinler Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi

Ladha, Hassanaly (2010), *Architecture And Poetry: The Universality of The Modern*, Ann Arbor-Michigan: ProQuest

Levend, Agâh Sırrı (1984), *Divan Edebiyatı Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul: Enderun Kitabevi

Lings, Martin (2003), *Simge ve Kökenörnek*, Ter. Süleyman Sahra, Ankara: Hece Yayınları

Livingston, Ray (1998), *Geleneksel Edebiyat Teorisi*, Ter. Necat Özdemiroğlu, İstanbul: İnsan Yayınları

Mengi, Mine (2010), *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara: Akçağ Yayınları

Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî (1996), *el-Câmi'u'l-Kebîr I-VI*, Thk. Beşşâr b. Avvâd, Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslamiyyi

Muhammed b. Ya'kûbi'l-Fîrûzâbâdî (2005), *el-Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: Müessesetü'r-Risâle

Muhammed Fuâd Abdülbâkî (2001), *el-Mu'cemü'l-Müfehres li-Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Kahire: Dâru'l-Hadîs

Murata, Sachiko-Chittick, William (2012), *İslam'ın Vizyonu*, Çev. Turan Koç, İstanbul: İnsan Yayınları

Mutlu, İsmail (2001), *Cennet ve Cehennem Hayatı*, İstanbul: Mutlu Yayıncılık

Müslim b. Haccâci'l-Kuşeyriyyi'n-Neysâbûriyyi (1991), *Sahîhu Müslim*, Thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Nasr, Seyyid Hüseyin (2002), *Tabiat Düzeni ve Din*, Çev. Latif Boyacı, İstanbul: İnsan Yayınları

Nazik, Sıtkı (2012), "Bâkî Divanında Sevgilinin Otorite Sahibine Teşbihi", *Turkish Studies*, S. 7/3, 1859-1883, http://www.turkishstudies.net, (ET.: 23.03.2015).

Okumuş, Selman (2007), *Kur'an'da Cennet Kavramı*, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul (Yüksek Lisans Tezi)

Okuyucu, Cihan (2010), *Divan Edebiyatı Estetiği*, İstanbul: Kapı Yayınları

Onay, Ahmet Talât (2009), *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü-Eski Türk Edebiyatında Mazmınlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, İstanbul: H Yayınları

Osman Bedreddîn Erzurûmî (2006), *Gülzâr-ı Sâminî-Mektûbât I-II*, İstanbul: Marifet Yayınları

Ögel, Bahaeddin (2010), *Türk Mitolojisi*, C. II, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları

Özcan, Nurgül (2012), "15. Yüzyıl Divanlarında Dinî Benzetmelerle Yapılan Sevgili Tasvirleri", *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 11 (1), 159-189, http://jss.gantep.edu.tr/sayilar/11-1-2012.pdf (ET.: 16.03.2015)

Özervarlı, M. Said (1996),"Firdevs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul: TDV Yayınları, 123-124

Pala, İskender (2009), *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, İstanbul: Kapı Yayınları

Pala, İskender (2010), *Divan Edebiyatı*, İstanbul: Kapı Yayınları

Pala, İskender (2011), *Kitâb-ı Aşk*, İstanbul: Kapı Yayınları

Pişgin, Yasin (2012), "Kur'an'a Göre Akıl-Gayb İlişkisi Bağlamında Mana Yönünden Müteşabih Ayetlerin Tevili Meselesi", *SDÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Yıl: 2012/2, S. 29, 105-136, http://ilahiyatdergisi.sdu.edu.tr/tr/eskisayilar, (ET.: 04.03.2015)

Pürcevâdî, Nasrullah (1998), *Can Esintisi-İslamda Şiir Metafiziği*, Çev. Hicabi Kırlangıç, İstanbul: İnsan Yayınları

Pürcevâdî, Nasrullah (1999), *Gökyüzünde Ayın Görüntüsü*, Çev. Ahmet Çelik, İstanbul: İnsan Yayınları

Rağıb el-Isfehânî (2012), *el-Müfredât fî-Garîbi'l-Kur'an*, Ter. Abdülbaki Güneş -Mehmet Yolcu, İstanbul: Çıra Yayınları

Sadreddin Konevî (2009), *el-Fükûk fî-Esrârı Müstenidâti Hikemi'l-Füsûs-Füsûsü'l-Hikem'in Sırları*, Ter. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık

Sadreddin Konevî (2012), *Vahdet-i Vücûd ve Esasları- en-Nusûs fî-tahkîki tavri'l-mahsûs*, Ter. Ekrem Demirli, İstanbul: İz Yayıncılık

Sâfi, Cemâl (2013), *Vurgun*, Ankara: Polmat Basımevi (Cemal Safi Yayını)

Sarıçam, İbrahim -Aycan, İrfan (1993), *Emevîler*, Ankara: TDV Yayınları

Sarıkçıoğlu, Ekrem (2011), *Başlangıçtan Günümüze Dinler Tarihi*, Isparta: Fakülte Kitabevi Yayınları

Schimmel, Annemarie (2004/a), *İslamın Mistik Boyutları*, Çev. Ergun Kocabıyık, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Schimmel, Annemarie (2004/b), *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Schuon, Frithjof (1998), *İslam ve Ezelî Hikmet*, Çev. Şahabeddin Yalçın, İstanbul: İz Yayıncılık

Sefercioğlu, Nejat (2000), "Divan Şiirinin Çevreye Bakışı", *Türk Kültür İncelemeleri Dergisi*, S. 1, İstanbul, 67-86

Sefercioğlu, M. Nejat (2001), *Nev'î Divanı'nın Tahlîli*, Ankara: Akçağ Yayınları

Selçuk, Bahir (2014), "Divan Şiirinde Ritmik Bir Unsur: Atıf Terkipleri", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 24, S. 1, 1-11, http://sosbe.firat.edu.tr/sites/sosbe.firat.edu.tr/files/2014%2024-1.pdf (ET.: 31.03.2015)

Seyidoğlu, Bilge (2011), *Mitoloji Üzerine Araştırmalar-Metinler ve Tahliller*, İstanbul: Dergâh Yayınları

Seyyid Kutub (1976), *Fî-Zılâli'l-Kur'an I-XVI*, Ter. İ. Hakkı Şengüler, M. Emin Saraç, Bekir Karlığa, İstanbul: Hikmet Yayınevi

Seyyid Kutub (1999), *Kur'an'da Edebî Tasvir*, Ter. İsmail Aslan, İstanbul: Ravza Yayınları

Seyyid Kutub (tsz.), *Kur'an'da Kıyamet Sahneleri*, Ter. Süleyman Ateş, İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat

Seyyid Mustafa Râsim Efendi (2013), *Tasavvuf Sözlüğü (Istılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)*, Haz. İhsan Kara, İstanbul: İnsan Yayınları

Simavna Kadısıoğlu Şeyh Bedreddîn (1990), *Vâridât*, Ter. Cengiz Ketene, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları

Suad el-Hakîm (2005), *İbn Arabî Sözlüğü*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Suyûtî (2012), *el-Câmi'u's-Sağîr I-II*, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Şâhidî İbrahim Dede (1996), *Gülşen-i Vahdet*, Haz. Numan Külekçi, Ankara: Akçağ Yayınları

Şahin, Kürşat Şamil (2012), "Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Ayva Tüyü/Hat" *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 5/23, 386-408, www.sosyalarastirmalar.com, (ET: 11.03.2015)

Şahin, M. Süreyya (1993), "Cennet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 374-376

Şemseddin-i Sivasî, *Dîvân*, Süleymaniye Kütüphanesi H. Şemsi-F. Güneren Bölümü No: 30, 193

Şemseddin-i Sivasî, *Dîvân*, Süleymaniye Ktp. Uşşâkî Tekkesi Bölümü, No: 95

Şemseddîn Sâmî (2002), *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul: Çağrı Yayınları

Şerif Ali b. Muhammed el-Cürcânî (1983), *Kitâbü't-Ta'rîfât*, Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Şibay, Halim Sabit (1997/a), "Cehennem", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. III, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 45-46

Şibay, Halim Sabit (1997/b), "Cennet", *MEB İslam Ansiklopedisi*, C. III, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Yayınları, 102-104

Taberânî (tsz.), *el-Mu'cemu'l-Evsat*, Thk. Tarık b. Avdillah b.Muhammed, Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseyni, Kahire: Daru'l-Haremeyn

Taberî (2009), *Tefsîrü't-Taberî (Câmiu'l-Beyân fî-Tefsîri'l-Kur'ân) I-XIII*, Lübnan- Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

Tanyu, Hikmet (1988), "Ağaç", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 456-457

Tarlan, Ali Nihat (2009), *Fuzûlî Divanı Şerhi*, Ankara: Akçağ Yayınları

Taşpınar, İsmail (2014), *Yahudi Kaynaklarına Göre Yahudilikte Ahiret İnancı*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İFAV Yayınları

Tazebay, İlkden-Akpınar, Nevin (2010), "Türk Kültüründe Bahçe", *Bilig*, S. 54, 243-253, http://kutuphane.dogus.edu.tr/makale/13010549/2010/sayi54/M0008857.pdf, (ET.: 29.04.2015)

Tebrîzî (1985), *Mişkâtü'l-Mesâbîh*, Thk. Nasıruddîn el-Elbânî, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslami

Tez, Zeki (2008), *Mitolojinin Kültürel Tarihi*, İstanbul: Doruk Yayınları

Tillich, Paul (2014), *İmanın Dinamikleri*, Çev. Fahrullah Terkan, Salih Özer, Ankara: Ankara Okulu Yayınları

Tokat, Latif (2011), *Dinde Sembolizm*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları

Tolasa, Harun (2001), *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara: Akçağ Yayınları

Topaloğlu, Bekir (1988/a), "Ağaç", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 457-459

Topaloğlu, Bekir (1988/b), "Âhiret", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 543-548

Topaloğlu, Bekir (1993/a), "Cehennem", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 227-233

Topaloğlu, Bekir (1993/b), "Cennet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul: TDV Yayınları, 376-386

Taplamacıoğlu, Mehmet (1966), *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara: Güneş Matbaacılık

Tora (2010), *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Bereşit 1. Kitap*, Çev. Moşe Farsi-Diana Yanni-Selin Saylağ-Baruh Beni Danon, İstanbul: Gözlem Yayınları

Turâbî, *Divan-ı Turabi*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi, http://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/e_yayin.liste_q?ptip=EHT , (ET.: 24.03.2015)

Turner, Alice K. (2004), *Cehennemin Tarihi*, Çev. Ayhan Sargüney, İstanbul: Ayrıntı Yayınları

Tümer, Günay-Küçük, Abdurrahman (2002), *Dinler Tarihi*, Ankara: Ocak Yay.

Türcan, Galip (2002), *Kur'an'da Ahiret İnancı*, Süleyman Demirel Üniversitesi SBE, Isparta (Doktora Tezi)

Türer, Osman (1998), *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, İstanbul: Seha Neşriyat

Türk Ansiklopedisi (1960), "Cehennem" C. X, Ankara: MEB Yayınları, 95-98

Türk Ansiklopedisi (1960), "Cennet" C. X, Ankara: MEB Yayınları, 181-185

Uluç, Tahir (2011), *İbn Arabî'de Sembolizm*, İstanbul: İnsan Yayınları

Uludağ, Süleyman (1991), "Aşk", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 11-17

Uludağ, Süleyman (2005), *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi

Uludağ, Süleyman (2008), "Rü'yet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul: TDV Yayınları, 310-311.

Uslu, İbrahim (1995), *Çevre Sorunları*, İstanbul: İnsan Yayınları

Uzun, Mustafa (1996), "Firdevs", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 13, İstanbul: TDV Yayınları, 124-125

Ünsal, Ali (2011), *Cennet ve Cehennem*, İstanbul: Rehber Yayınları

Whitehead, Alfred North (2009), *Sembolizm*, Çev. Kadir Yılmaz, İstanbul: Şûle Yayınları

Yağmur, Sinan (2010), *Aşkın Gözyaşları-Tebrizli Şems*, Konya: Karatay Akademi Yayınları

Yar, Erkan (2011), *Ruh-Beden İlişkisi Açısından İnsanın Bütünlüğü Sorunu*, Ankara: Ankara Okulu Yayınları

Yavuz, Yusuf Şevki (1988), "Adn", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, İstanbul: TDV Yayınları, 390-391

Yavuz, Yusuf Şevki (1991), "Azap", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, İstanbul: TDV Yayınları, 302-309

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi (tsz). *Hak Dini Kur'an Dili I-IX*, İstanbul: Eser Kitabevi

Yeşilyurt, Temel (2001), *Tanrı'nın Aşkınlığı Bağlamında Rü'yetulah Sorunu*, Malatya: Kubbealtı Yayıncılık

Yeşilyurt, Temel (2008), "Rü'yetullah", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, İstanbul: TDV Yayınları, 311-314

Yıldırım, Ali (2004) "İslamın Tabiat Anlayışı ve Divan Şiirine Yansımaları", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 17, İstanbul, 155-173

Yıldırım, Ali (2006/a), "Klasik Şiirde Romantik Söylem veya Osmanlı Romantizmi", *Türk Edebiyatı Tarihi I-IV*, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 98-106

Yıldırım, Ali (2006/b), "Renk Simgeciliği ve Şeyh Gâlib'in Üç Rengi", *Milli Folklor*, S. 72, 129-140, http://www.millifolklor.com/tr/sayfalar/72/15.pdf, (ET.: 24.03.2015)

Yıldırım, Ali (2006/c), "Antakyalı Münif'in Benzer İki Gazelinin Düşündürdükleri", *İlmî Araştırmalar Dergisi*, S. 21, İstanbul, 193-205

Yıldırım, Ali (2007), "Düşmek İmajı ve Şeyh Galib'in Düşüşü", *Bilig Dergisi*, S. 42, 213-227, http://yayinlar.yesevi.edu.tr. (ET.: 20.05.2015)

Yıldırım, Ali-Akdemir, Ayşegül (2014), *Söz… Bir… Âteş…Gazel Çözümlemeleri*, Malatya: Yılmaz Matbaacılık

Yıldırım, Zeki (2012), "Kur'an ve Çevre Sorunları", *Atatürk Üniversitesi İlahîyat Fakültesi Dergisi*, S. 38, 67-100, http://e-dergi.atauni.edu.tr/atauniilah/issue/archive, (ET.: 16.03.2015).

Yıldız, Alim (2011), *Şuarâ Meclisi*, İstanbul: Kitabevi Yayınları

Yılmaz, Asaf Atalay (2010), *Dinler Tarihi*, Ankara: Alter Yayıncılık

Yılmaz, Hasan Kâmil (2011), *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarîkatlar*, İstanbul: Ensar Neşriyat

Yitik, Ali İhsan (2005), *Hint Dinleri*, İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı Yayınları

Zemahşerî (2009), *Keşşâf I-IV*, Thk. Muhammed Abdüsselâm Şahin, Lübnan-Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye

İncelemeye Esas Alınan Divanlar

Ahmedî, *Ahmedî-Dîvân*, Haz. Yaşar Akdoğan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10591, (ET.: 23.03.2015)

Ahmed-i Da'î, *Ahmed-i Dâ'î Divanı (Metin, Gramer, Tıpkıbasım) I-II*, Haz. Mehmet Özmen, TDK Yayınları, Ankara 2001

Ahmed Paşa, *Ahmet Paşa Divanı*, Haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yayınları, Ankara 1992

Atâyî, *Nev'î-zâde Atâyî Dîvânı*, Haz. Saadet Karaköse, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, http://ekitap.kulturturizm.gov.tr/Eklenti/10637 (ET.: 23.03.2015)

Bâkî, *Bâkî Dîvânı-Tenkitli Basım*, Haz. Sabahattin Küçük, TDK Yayınları, Ankara 2011

Cem Sultan, *Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı*, Haz. İ. Halil Ersoylu, TDK Yayınları, Ankara 1989

Eşrefoğlu Rûmî, *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Eserleri ve Dîvânı*, Haz. Mustafa Güneş, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2006

Fehîm-i Kadîm, *Fehîm-i Kadîm Hayatı, Sanatı, Dîvân'ı ve Metnin Bugünkü Türkçesi*, Haz. Tahir Üzgör, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 1991

Fuzûlî, *Fuzûlî Divanı*, Haz. Kenan Akyüz-Süheyl Beken-Sedit Yüksel-Müjgan Cunbur, Akçağ Yayınları, Ankara 2000

Hatâ'î, *Şah İsmail Hatâ'î Külliyatı*, Haz. Babek Cavanşir-Ekber N. Necef, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006

Hayâlî, *Hayâlî Divanı*, Haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yayınları, Ankara 1992

Hayretî, *Hayretî Dîvan-Tenkidli Basım*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İÜ Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1981

Hüdâyî, *Aziz Mahmûd Hüdâyî-Dîvân-ı İlâhiyât*, Haz. Mustafa Tatcı-Musa Yıldız, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2005

İbrahim Hakkî, *Dîvân-Erzurumlu İbrahim Hakkî*, Haz. Numan Külekçi-Turgut Karabey, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 1997

İsmail Hakkî, *İsmail Hakkı Bursevî-Divan*, Haz. Murat Yurtsever, Arasta Yayınları, Bursa 2000

İzzet Molla, *Hazâna Sürgün Bahâr-Keçecizâde İzzet Molla ve Dîvân-ı Bahâr-ı Efkâr*, Haz. Ömür Ceylân-Ozan Yılmaz, Sahhaflar Kitap Sarayı, İstanbul 2005

Kadı Burhaneddin, *Kadı Burhanettin Divanı*, Haz. Muharrem Ergin, İÜ Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1980

Kâmî, *Kâmî Dîvânı-Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Divanının Tenkitli Metni*, Haz. Ali Yıldırım, MEB Yayınları, Ankara 2009

Kânî, *Kânî Divanı-Tenkitli Metin ve Tahlil*, Haz. İlyas Yazar, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010

Kuddûsî, *Kuddûsî Divanı-Tenkitli Metin*, Haz. Ahmet Doğan, Akçağ Yayınları, Ankara 2002

Mesîhî, *Mesîhî Dîvânı*, Haz. Mine Mengi, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara 2014

Mihrî Hâtun, *Mihrî Hâtun Divânı*, Haz. Mehmet Arslan, Amasya Valiliği Yayını, Ankara 2007

Muhibbî, *Muhibbî Dîvânı-İzahlı Metin*, Haz. Coşkun Ak, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1987

Nâbî, *Nâbî Dîvânı I-II*, Haz. Ali Fuat Bilkan, MEB Yayınları, İstanbul 1997

Nâ'ilî, *Nâ'ilî Divânı*, Haz. Haluk İpekten, Akçağ Yayınları, Ankara 1990

Necâtî, *Necâtî Beg Divanı*, Haz. Ali Nihat Tarlan, Akçağ Yayınları, Ankara 1992

Nedîm, *Nedîm Divanı*, Haz. Muhsin Macit, Akçağ Yayınları, Ankara 1997

Nef'î, *Nef'î Dîvânı*, Haz. Metin Akkuş, Akçağ Yayınları, Ankara 1993

Nesîmî, *Nesîmî Divanı*, Haz. Hüseyin Ayan, Akçağ Yayınları, Ankara 1990

Nev'î, *Nev'î Divanı*, Haz. Mertol Tulum-M. Ali Tanyeri, İÜ Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1977

Niyâzî-i Mısrî, *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı (Tenkitli Metin)*, Haz. Kenan Erdoğan, Akçağ Yayınları, Ankara 2008

Şeref Hanım, *Şeref Hanım Dîvânı*, Haz. Mehmet Arslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2011

Şeyhî, *Şeyhî Divanı*, Haz. Mustafa İsen-Cemal Kurnaz, Akçağ Yayınları, Ankara 1990

Şeyh Gâlib, *Şeyh Gâlib Dîvânı-Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Şiirlerinin Umûmî Tahlili*, Haz. Naci Okcu, TDV Yayınları, Ankara 2011

Şeyhülislâm Yahyâ, *Şeyhülislâm Yahyâ Divânı-Tenkitli Metin*, Haz. Hasan Kavruk, MEB Yayınları, Ankara 2001

Taşlıcalı Yahyâ, *Yahyâ Bey Dîvan-Tenkidli Basım*, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İÜ Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1977

Turâbî, *Turâbî Dîvânı-Yanbolulu Ali Turâbî Baba*, Haz. Baki Yaşa Altınok, Horasan Yayınları, İstanbul 2006

Usûlî, *Usûlî Divanı*, Haz. Mustafa İsen, Akçağ Yayınları, Ankara 1990

Vâsıf, *Enderunlu Osman Vâsıf Bey ve Dîvânı*, Haz. Rahşan Gürel, Kitabevi Yayınları, İstanbul 1999

Vîrânî, *Vîrânî Divanı ve Risalesi (Buyruğu)*, Haz. Adil Ali Atalay Vaktidolu, Can Yayınları, İstanbul 1998

Yunus Emre, *Yunus Emre Divan ve Risaletü'n-Nushiyye*, Haz. Mustafa Tatcı, H Yayınları, İstanbul 2011

Zâtî, *Zatî Divanı*, C. I, Haz. Ali Nihat Tarlan, İÜ Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1967

Zâtî, *Zatî Divanı*, C. II, Haz. Ali Nihat Tarlan, İÜ Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1970

Zâtî, *Zatî Divanı*, C. III, Haz. Mehmed Çavuşoğlu-M. Ali Tanyeri, İÜ Edebiyat Fak. Yayınları, İstanbul 1987

EK

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

DOKTORA TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	SITKI NAZİK
Öğrenci Numarası	102213201
Enstitü Anabilim Dalı	TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI/ESKİ TÜRK EDEBİYATI
Programı	DOĞRUDAN DOKTORA
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	YRD. DOÇ. DR. SEVİM BİRİCİ
Tez Başlığı (Türkçe)	KLASİK TÜRK ŞİİRİNDE CENNET VE CEHENNEM

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 508 sayfalık kısmına ilişkin, 29/06/2015 tarihinde şahsım/tez danışmanım tarafından Turnitin adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 12 'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
2- Kaynakça hariç
3- ~~Alıntılar hariç~~/dâhil
4- 5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen öğrencinin doktora tezi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığını ve tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim. Gereğini saygılarımla arz ederim.

Yrd. Doç. Dr. Sevim BİRİCİ
Danışmanın Adı-Soyadı
(İmzası) –

Prof. Dr. Ahmet BURAN
Anabilim Dalı Başkanı
(İmzası)

F.Ü.LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ÖĞRETİM YÖNETMELİĞİ

Madde 41- Lisansüstü tezleri ile birlikte teslim edilmesi gereken belgeler şunlardır:

a) Lisansüstü tezler, savunma öncesinde **intihal program raporu** ve ilgili makale şartını sağladığına dair belgeleri ile birlikte enstitüye teslim edilir.
b) İntihal raporu ile ilgili olarak etik kurallar dâhilindeki benzerlik oranları ilgili Enstitü Yönetim Kurulu tarafından belirlenir. (Enstitü Yönetim Kurulu tarafından tezin, intihal kapsamı dışında değerlendirilmesi için TURNITIN'den alınan raporda "benzerlik oranı"nın, "alıntılar hariç" en fazla **%10**, "alıntılar dâhil" **% 30'u** geçmemesi şeklinde kabul edilmiştir).

ÖZ GEÇMİŞ

1980 yılında Erzurum'da doğdu. 1987-1992 yılları arasında ilkokulu okudu. 1992'de orta öğrenimine başladı ve 1999'da Erzurum Mecidiye İmam Hatip Lisesi'nden mezun oldu. Aynı yıl Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde başladığı lisans öğrenimini 2004 yılında bitirdi. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk İslam Edebiyatı alanında gördüğü yüksek lisans öğrenimini 2008'de tamamladı. Diyanet İşleri Başkanlığı, Mustafa Kemal Üniversitesi, Rize PTT Başmüdürlüğü gibi kurumlarda muhtelif vazifeler icra ettikten sonra, 1 Kasım 2010 tarihinde Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk İslam Edebiyatı anabilim dalına araştırma görevlisi olarak atandı. 2011 yılı şubat ayında Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eski Türk Edebiyatı alanında doktoraya başladı. Halen FÜ İlahiyat Fakültesi'nde araştırma görevliliğine devam etmektedir.